

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

KUTADGU BİLİG’DEKİ FİİLLERİN EŞDİZİM SÖZLÜĞÜ

Nurdan EMLİK

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Habibe YAZICI ERSOY

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

ŞUBAT - 2021

KUTADGU BİLİG’DEKİ FİLLERİN EŞDİZİM SÖZLÜĞÜ

Nurdan EMLİK

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

ŞUBAT 2021

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Nurdan EMLİK

05.02.2021

KUTADGU BİLİĞ’DEKİ FİİLLERİN EŞDİZİM SÖZLÜĞÜ
(Yüksek Lisans Tezi)

Nurdan EMLİK

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Şubat 2021

ÖZET

Bu çalışmada, Kutadgu Bilig adlı manzum eserin Fergana nüshasında yer alan fiiller taranmış; bu fiillerin anlam birlikteliklerini teşkil eden ve artık birbirinden ayrılmaz yapılar hâline gelen fiil grupları eserde geçen beyitler vasıtasıyla tespit edilerek Kutadgu Bilig’deki Fiillerin Eşdizim Sözlüğü hazırlanmıştır. Çalışma giriş ve sonuç bölümleri de dâhil dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, eşdizim sözlüklerinin gerekliliği ve önemi ifade edilmiş, ikinci bölümde eşdizimlilik kavramı üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise Kutadgu Bilig’deki Fiillerin Eşdizim Sözlüğüne yer verilmiştir. Sonuç kısmında, elde edilen veriler incelenerek çalışmanın bütünü hakkında değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca elde edilen verilerle oluşturulmuş olan Kutadgu Bilig’deki Fiillerin Eşdizim Sözlüğü Dizini tezin sonuna eklenmiştir. Çalışmada, eşdizimliler belirlenirken anlam temelli yaklaşım esas alınmıştır. Tarihi metinde yer alan beyitlere ve aktarmalarına yer verilerek dilsel alt yapının oluşturulması için teoriden pratiğe giden bir yol izlenmiştir. Bu çalışmanın Kutadgu Bilig ve eşdizimlilik ile ilgili çalışmalara katkı sunacağı; sözcükler arası anlam ilişkileri verilen örnekler üzerinde incelendiğinde, dönemin fiillerle kurulan eşdizimli yapıları hakkında bilgi vereceği; Türk dili ve edebiyatı alanında yapılacak çalışmalara kaynaklık edeceği düşünülmektedir.

Bilim Kodu : 30101
Anahtar Kelimeler : Eşdizim, anlambilim, Kutadgu Bilig.
Sayfa Adedi : 577
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Habibe YAZICI ERSOY
Öğrenci ORCID ID :

COLLOCATION DICTIONARY OF VERBS OF KUTADGU BİLİĞ

(M.Sc. Thesis)

Nurdan EMLİK

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL FOR ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

February 2021

ABSTRACT

In this study, the verbs in Fergana copy of the poem Kutadgu Bilig were browsed; the verb groups that constitute coherence of these verbs and became inseparable from each other were detected through the verses of the work and Collocation Dictionary of verbs of Kutadgu Bilig has been prepared. The study consists of four parts, including introduction and conclusion. In the first chapter, the necessity and importance of collocation dictionaries are stated, in the second chapter the concept of collocations is emphasized and the Collocation Dictionary of verbs in Kutadgu Bilig is included in the third one. In the conclusion part, the data obtained has been examined and an evaluation has been made about the whole study. In addition, the Collocation Dictionary Index of verbs in Kutadgu Bilig, which was created with the data obtained, has been added to the end of the thesis. In the study, semantics was used while determining collocations. A path from theory to practice has been followed in order to create a linguistic background by including verses and quotations in the historical text. This study is thought to contribute to studies on Kutadgu Bilig and collocation, give information about the collocations of the period with verbs and serve as a source for studies to be conducted in Turkish Language and Literature.

Science Code : 30101
Key Words : Collocation, semantics, Kutadgu Bilig.
Page Number : 577
Supervisor : Prof. Dr. Habibe YAZICI ERSOY
Student ORCID ID : -

TEŞEKKÜR

Tezin tamamlanma sürecinde desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, bilgisi ve tecrübesiyle her zaman olumlu yönde telkinlerde bulunan değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Sayın Habibe YAZICI ERSOY'a; üzerimde emeği olan tüm hocalarıma; ders döneminde çalıştığım kurumdan akademik çalışmalarımı yapabilmem için gerekli olan izinleri veren ve sonraki süreçte karşılaştığım zorluklarda yanımda olan, her zaman çalışkanlığı ve hanımefendiliği ile örnek aldığım daire başkanım Sayın Zübeyde KIN ÇAĞLAYAN'a; hayat boyu öğrenme yolunda sözleri ve inancıyla beni daima yüreklendiren, eğitim ve mesai saatlerinin çakıştığı durumlarda izin almama müsaade eden çok kıymetli daire başkanım Dr. Ata ŞENLİKÇİ'ye; başta annem ve babam olmak üzere beni daima destekleyen biricik aileme; tezin yazım ve basım aşamasında teknik açıdan karşılaştığım tüm sorunları özveriyle çözen bilgisayar mühendisi sevgili arkadaşım Erhan'a; kaynak araştırmasına yardım eden ve dil ve üslup düzeltmelerinde destek olan sevgili iş arkadaşım Leyla'ya teşekkür ederim.

Hayatın anlamını, kalp kırmamanın değerini, birbirimizi anlayarak şefkatle sevebilmeyi öğrenmeye başladığım otuzlu yaşlarımın başlarında herkesten önce sadece “ben” olduğum için bana inanan, kendime teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	ix
1. GİRİŞ	1
2. EŞDİZİM	5
2.1. Eşdizimin Kavramsal Çerçevesi	5
2.2. Eşdizimlilik Yaklaşımları	6
2.2.1. Sıklık Temelli Yaklaşım.....	6
2.2.2. Anlam Temelli Yaklaşım	7
2.3. Eşdizimlilikleri Belirleme Ölçütleri	12
2.3.1. Dilbilgisel Biçimlenmişlik	13
2.3.2. Genelleşme/Kalıplaşma.....	13
2.3.3. Anlamsal Açıklık/Kapalılık.....	13
2.3.4. Değiştirilebilirlik	14
2.3.5. Anlamsal Birlik ve Güdüleme.....	14
2.4. Eşdizim ve Diğer Sözcük Birliktelikleri.....	15
2.4.1. Eşdizim ve Deyim	15
2.4.2. Eşdizim ve İkileme.....	15
2.4.3. Eşdizim ve Serbest Birliktelikler.....	16
2.4.4. Eşdizim ve Birleşik Sözcük.....	16
3. KUTADGU BİLİĞ’DEKİ FİİLLERİN EŞDİZİM SÖZLÜĞÜ	17
3.1. İsim+Fiil Birlikteliğine Dayalı Eşdizimler	17
3.1.1. İsim Tamlaması+Fiil Birlikteliğine Dayalı Eşdizimler	449
3.1.2. Sıfat Tamlaması+Fiil Birlikteliğine Dayalı Eşdizimler	455
3.1.3. Yakın Anlamlı Sözcükler+Fiil Birlikteliğine Dayalı Eşdizimler	461
3.1.4. İsim+Edat+Fiil Birlikteliğine Dayalı Eşdizimler	470
3.2. Sıfat-Fiil + Fiil Birlikteliğine Dayalı Eşdizimler	484
3.3. Zarf / Zarf-fiil + Fiil Birlikteliğine Dayalı Eşdizimler	489
3.4. Fiil+Fiil Birlikteliğine Dayalı Eşdizimler.....	555
4. SONUÇ	567

KAYNAKLAR	573
ÖZGEÇMİŞ	577
KUTATGU BİLİG’DEKİ FİİLLERİN EŞDİZİM SÖZLÜĞÜ DİZİNİ.....	579

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
<i>age.</i>	Adı geçen eser
<i>bk.</i>	Bakınız
<i>çev.</i>	Çeviren
<i>haz.</i>	Hazırlayan
<i>s.</i>	Sayfa
<i>vb.</i>	Ve başkası, ve başkaları, ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi
<i>vd.</i>	Ve devamı, ve diğerleri
<i>Yay.</i>	Yayını, yayınları
<i>Arat I</i>	Kutadgu Bilig I, Metin (1991)
<i>Arat II</i>	Kutadgu Bilig II, Çeviri (1991)
<i>Arat III</i>	Kutadgu Bilig III, İndeks (1979)
<i>etü.</i>	Eski Türkçe

1. GİRİŞ

Eşdizim sözlüklerinin doğması ve zaman içerisinde yaygınlık kazanması temelde yeni bir dil öğrenme ihtiyacı ile birlikte ortaya çıkmıştır. Eşdizim sözlüğü, günümüzde İngilizce ve Almanca gibi uluslararası düzeyde geniş kitleler tarafından kullanılan dillerde, diğer dillere kıyasla daha fazla görülmektedir. Bugün geniş bir coğrafyada varlığını sürdüren Türklerin başka milletlerle kültürel, sosyal, finansal vb. konularda kurduğu iletişim Türk dilinin etkinlik alanını artırmakta ve Türkçe'nin yabancı dil olarak öğrenilmesinde etkin bir rol oynamaktadır (Çetinkaya, 2009: 199-204).

Eşdizimlilik yapısal birliktelik ve yakınlığı ifade ettiği gibi aynı zamanda anlamsal birlikteliği de ifade eden bir kavramdır. Türklerin yaşadığı coğrafyanın genişliği ve diğer milletlerle olan iletişimi son yıllarda Türkçenin yabancı bir dil olarak öğretilmesi ihtiyacını doğurmaya başlamıştır. Ancak yabancı dil öğrenenler kelimelerin anlam birlikteliklerini kavrayamadıkları için öğrenmeye çalıştıkları dilde konuşmak istediklerinde yanlış kelime seçiminden kaynaklanan bir anlam ve kavram karmaşası yaşamaktadırlar. Bu gibi sebeplerden dolayı eşdizim sözlüklerinin hazırlanması, hem yeni bir dilin doğru ve etkili bir şekilde öğretilmesi hem de ana dili bilgisini geliştirmek isteyenlerin dilin kullanımıyla alakalı sorun yaşadığı noktaları gidermesi açısından son derece önemli bir iştir. Yabancı dil bilgisini üst seviyeye çıkarmak isteyenlerin sözcükleri yanlış kullanmalarını engelleyebilmek veya en aza indirebilmek için aynı dizim içerisinde yer alan sözcüklerin anlam birlikteliklerini gösteren eşdizim sözlüklerine ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca bir dilin doğal yapısına uygun bir şekilde kullanımı da eşdizimli sözlüklerin oluşturulmasıyla mümkün olacaktır.

Eş zamanlı anlam bilimi çalışmaları yapılırken tarihî bir lehçe ile yazılmış ve dilin belli bir dönemine yoğunlaşarak o döneme ait bir eser üzerinden söz varlığındaki fiillerin oluşturduğu eşdizimleri gösteren çalışmalara ihtiyaç duyulması fikri, bu konu üzerine çalışma yapılmasında etkili olmuştur ve tez hazırlanırken eşdizimlilik kavramı üzerinde durulmuştur

Bu çalışma hazırlanırken öncelikle, Delisle'ye göre “‘*Bekâr bir adam olarak günleri sayılı.*’ ya da ‘*Başkan bir konuşma yaptı.*’ gibi ‘günleri sayılı’ ve ‘konuşma yapmak’ gibi kullanımda dile yerleşmiş ve kabul görmüş, iki ya da daha çok dil

biriminin birbiri ardına veya ayrı dizimlerde kullanılması”; Sterkenburg’a göre “Sözcükbirimlerin anlamsal ya da dilbilimsel birlikteliklerinden kaynaklanan ve kullanım sıklığına bağlı olarak sözlükbirimsel özellik taşıyabilen söz birlikleri” (Özkan, 2007: 32) anlamına gelen ve üzerine çeşitli tanımlamaların bulunduğu eşdizimlilik kavramı üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmada Türkçenin tarihî lehçelerinden biri olan Karahanlı Türkçesi ile 11. yüzyılda Yusuf Has Hâcip tarafından kaleme alınan aynı zamanda edebî tür olarak bir siyasetname örneği de teşkil eden Kutadgu Bilig adlı eserde yer alan fiiller taranmış ve söz konusu fiiller Kutadgu Bilig İndeks III’teki alfabetik sıraya göre çalışmaya eklenmiştir. Bu fiillerin Kutadgu Bilig’deki eşdizimleri bugünkü Türkiye Türkçesindeki anlamsal karşılıklarıyla birlikte tespit edilip madde başı olarak gösterilmiştir ve Kutadgu Bilig’deki beyitlerden örnekler verilerek söz konusu eşdizimler açıklanmıştır.

Madde başı eşdizimlerin anlamsal karşılığı yazıldıktan sonra Kutadgu Bilig’de geçtiği beyitlerden örnekler verilmiştir:

Örnek:

sır aç-

“sırrın açığa çıkması”

köñüldeki sırrım açar men saña

tilek arzu birle uçar men saña (Arat I, 4796)

"Gönüldeki sırrımı sana açarım, dilek ve arzu ile sana uçarım." (Arat II, 346)

kisi al-

“evlenmek”

özüñde қоdı al kisi alsa sen

beğük tüp ke yakma bulun bolğa sen (Arat I, 4479)

"Evleneceksen, kendinden aşağı derecede biri ile evlen; kendinden yüksek ailelere yaklaşma, sonra onun esiri olursun." (Arat II, 324)

Her bir madde başı eşdizim için tarama yapılmış, söz konusu eşdizimin Kutadgu Bilig'in tamamında kaç kez kullanıldığı tespit edilerek bu veriler tezin sonundaki Ek bölümüne eklenmiştir. Eşdizimin dörtten fazla beyitte geçmesi durumunda söz konusu eşdizimi açıklamak için dört örnek beyit verilmiş ve aynı eşdizime ait diğer örneklerin ise beyit numaraları Ek bölümünde gösterilmiş; dört veya dörtten az beyitte geçmesi durumunda tüm beyitler örnek olarak teze alınmıştır.

Kullanılan esas kaynaklar, Reşit Rahmetî ARAT'ın *Kutadgu Bilig I, Metin* (1991), *Arat I; Kutadgu Bilig II, Çeviri* (1991), *Arat II; Kutadgu Bilig III, İndeks* (1979), *Arat III* olarak çalışmada gösterilmiştir. Kutadgu Bilig'deki Fiillerin Eşdizim Sözlüğü adlı bu çalışma hazırlanırken fiillerin anlam karşılıklarını görmek için 11. yüzyılda Karahanlı Türkçesiyle Kaşgarlı Mahmud tarafından kaleme alınmış olan Karahanlı Türkçesi döneminin tespit edilen tek lügati konumundaki *Divân-ı Lügâti't-Türk* adlı eserden faydalanılmıştır. Ayrıca Sir Gerard CLAUSON'un *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish* (1972) adlı etimolojik sözlüğüne Kutadgu Bilig'in inceleme aşamasında başvurulmuştur ayrıca Kutadgu Bilig üzerine yapılmış çalışmalardan yararlanılmıştır.

Çalışmanın, Kutadgu Bilig temelinde Karahanlı Türkçesinin söz varlığı içerisinde yer alan eşdizimsel yapıları belirleyerek sözlüksel çalışmalarda ayrı bir yer edinmesini sağlayacağı, Kutadgu Bilig'in Türkiye Türkçesine ve diğer Türk lehçelerine yapılan aktarmalarında yaşanan sorunlara çözüm sunacağı ve bu alanda yapılacak sonraki çalışmalara katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

2. EŞDİZİM

2.1. Eşdizimin Kavramsal Çerçevesi

Collocation terimi İngilizceden Türkçeye eşdizimlilik şeklinde aktarılmış, “iki ya da daha fazla sayıda dil biriminin genellikle aynı dizimlerde yer alması” olarak tanımlamıştır (Vardar, 2002: 47). Collocation sözcüğü Latince col- (con-) “birlikte” ve -locare “yerleşmek” sözcüklerinden meydana gelmekte; collocare yani “yan yana yerleşmiş” anlamına gelmektedir (Nesselhauf, 2004: 2).

Dil, zihinsel sözlükteki sözcük birimlerin dizimsel ve dizisel seçme ekseninde dil bilgisi kuralları ve anlamsal sınırlılıklar dairesinde bir araya gelmesiyle oluşur. Birey bir ifadeyi üretmek ve çözümlemek için sözcük birimleri dil bilgisi kurallarına ve anlam bilimsel seçme sınırlılıklarına göre her defasında yeniden seçmek mecburiyetinde kalmaz. Zihinsel sözlükte sözcük birimler birbirinden ayrıştırılmış halde değil, kullanıma hazır önceden üretilmiş şekilde saklanır. Bir bütün olarak belleğe kodlanmış olan sözcük birleşmeleri eşdizimleri ve kalıplaşmış dil birimlerini kapsayacak şekilde geniş bir anlamda kullanılır. Eşdizimler, deyimler, birleşik sözcükler, ikilemeler, metaforlar, sözlüksel öbekler, tekerlemeler, söz kalıpları, dua sözleri, iktibas (quotation), beddualar, sloganlar, vecizeler, sosyal rutinler ya da klişeler vs. sözcük birleşmeleri olarak değerlendirilir (Doğan, 2016b: 9-10).

Eşdizimliliği tanımlamak ve açıklamak zordur. Kalıplaşmış diğer dilsel yapılarla birçok özellik açısından benzerlik gösterir. Ana dili konuşurlarının çoğunlukla kullandıkları, kullanmaya hazır halde bulunan, sözcükten daha büyük dilsel yapılardır. Eşdizimler deyimlerin aksine kalıplaşma derecesi gevşek olan; serbest birleşmelerle kıyaslandığında ise kullanımının yaygın ve başka sözcüklerle değiştiriminin sınırlı olduğu sözcük birleşmeleridir. Değiştirim kısıtlılığı sözlüksel öğelerin anlamsal özelliğinden kaynaklanmaz. Bu sınırlılık tamamıyla sebepsiz ve uzlaşmaya dayalıdır. Eşdizimleri diğer sözcük birleşmelerinden ayıran en belirgin özellik, sözlüksel öğelerin sıklıkla ve keyfi olarak bir arada kullanılmalarıdır. Eşdizimler önceden üretilmiş, kullanıma hazır halde bulunan ve gelenekselleşmiş, keyfi kullanımı olan, sebepsiz, uzlaşımsal, psikolojik olarak da dikkat çekici, önemli dil birimleridir (Doğan, 2016b:18).

Cruse, eşdizimliliği sözlüksel birimlerin alışlagelmiş bir şekilde birlikte görünmeleri (habitually co-occurrence) şeklinde tanımlamıştır. Bahsi geçen

birliktelikte sözlüksel birimler anlamsal olarak tamamıyla açıktır: fine weather (güzel hava), torrential rain (şiddetli yağmur), high winds (kuvvetli rüzgâr) gibi. Bu yapıların birlikte bir anlamsal bütünlükleri (semantic cohesion) vardır ve ögelerin karşılıklı olarak birbirlerini ‘seçme’ durumu mevcuttur (Cruse, 1986: 40).

Eşdizim (collocation) terimi, şu anki karşılığıyla ilk kez, Firth’in 1951 yılında yazdığı “Modes of Meaning” adlı makalesinde görülmektedir (Kumanlı, 2016: 196). Firth bir kelimenin yalnızca beraber kullanıldığı kelimelerle tam olarak anlam kazanacağını vurgulamaktadır (Doğan, 2015: 72). Firth eşdizimliliği, sadece sözcüklerin bir arada bulunması olarak görmez, aynı zamanda aralarında oluşan karşılıklı beklenti düzenini de ortaya çıkardığını belirtir. Aralarındaki karşılıklılık neticesinde, eşdizimi oluşturan sözcüklerden biri, diğerinin ya da diğerlerinin tahmin edilmesini/çağırışımını mümkün kılar (Eken’den, 2015: 31).

Dilbilimcilerin yapmış olduğu bu tanımlar değerlendirildiğinde, bir sözcük birimin eşdizimlerinin belirlenmesinde, iki temel yaklaşım bulunduğu görülmektedir. Bunlar; sıklık temelli yaklaşım ve anlam temelli yaklaşımdır. Söz konusu görüşlerin merkezinde, eşdizim taraması yapılırken kullanım sıklığının mı yoksa anlamsal ilişkilerin mi önemli olduğuna dair farklılıklar yer almaktadır. Ortaya çıkan farklılıkların nedeni, sıklık temelli yaklaşım ve anlam temelli yaklaşımı savunan dilbilimcilerin eşdizimlilik tanımları incelendiğinde, daha iyi anlaşılacaktır.

2.2. Eşdizimlilik Yaklaşımları

2.2.1. Sıklık Temelli Yaklaşım

Sıklık temelli yaklaşım, eşdizimliliği sıklık ekseninde değerlendirmektedir. Eşdizimliliği bir sözcüğün anlamını ortaya çıkarmanın aracı olarak gören Firth’ün çalışmaları sayesinde eşdizimlilik terimi daha yaygın bir şekilde tanınmıştır. Firth eşdizimliliğin sözcükler arasındaki bir karşılıklı gerektirim (mutual expectancy) olduğunu ve birinin bulunduğu yerde diğerinin de bulunmasının beklendiğini belirtir ve şu şekilde örnekler: *karanlık* sözcüğü tipik olarak *gece* ile birlikte kullanıldığı için bu sözcüğün gece ile eşdizimliliği onun anlamlarından biridir. Buradaki “anlam”, karanlık ile sıkça birlikte kullanılan diğer sözcükbirimin (lexeme) basitçe nitelendirilmesidir (Kurtoğlu’ndan, 2016: 54).

Halliday sözcüksel birimin (lexical item) bir biçimbirim olduğunu, sözcük ya da öbek olabildiğini ve o birimin tüm olası çeşitlenmelerini ya da değişkelerini içerdiğini ifade etmektedir. Buna göre eşdizim daha soyut bir düzlemde değerlendirilerek tanımlanmakta ve birimlerin aldığı çekim eklerinden (örneğin çoğul ekleri, iyelik ekleri gibi) bağımsız olarak saptanmaktadır. Bu görüşe göre kapı çal- ile kapı çalın- birliktelikleri iki farklı örüntü olarak değil aynı birlikteliğin farklı biçimbirimsel değişkeleri (allomorph) olarak düşünülmektedir (Eken, 2015: 55).

Halliday, eşdizimi “bir sözcüğün birlikte olabileceği diğer sözcüklerle kurduğu dizimsel birlikler ya da doğrusal birliktelik ilişkisi içindeki gruplar” olarak tanımlar ve bunu *tartışma* (argument) ve *sert* (strong) sözcükleriyle örneklendirir. Yazılı ve sözlü anlatımlardan seçtiği *sert bir tartışma*, *tartışmadaki sertlik*, *tartışma sertleşti* şeklinde sıkça birlikte görülen yapıları sıralayarak *sert* sözcüğü ile ilişkili diğer yapıların, *tartışma* sözcüğü ile bir eşdizim oluşturduğunu ifade eder (Eken, 2015: 31-32).

Sinclair ise bir metin içerisinde, sürekli olarak, belirli bir mesafe aralığında tekrar eden iki ya da daha fazla sayıda sözcüğün eşdizimsel örüntü sergilediklerini ifade ederek metinsel bir tanım ileri sürmüştür ve bu tanımlamayı da düğüm sözcük (node), eşdizim (collocate) ve eşdizim aralığı (span) kavramlarıyla yapmıştır. Her bir alıntı ya da bağlamlı dizin belirli bir sözcüğü ya da öbeği ifade eder. Bu sözcük ya da öbek ‘düğüm’ olarak isimlendirilir. ‘Düğüm’ sözcüğün solunda ve sağında bulunan sözcükler o sözcüğün ‘eşdizimleri’ olarak ifade edilir. Söz konusu eşdizimler sayılabilir ve bu sayım sonucu elde edilen aralık ‘eşdizim aralığı’ olarak belirtilir (1991: 115).

2.2.2. Anlam Temelli Yaklaşım

Anlam temelli yaklaşım, eşdizimlerin sadece kullanım sıklığına bağlı bir takım istatistik verilere dayanmasının yeterli olmadığı görüşünü ileri sürmektedir. Bu yaklaşıma göre, eşdizimleri oluşturan kelimeler arasında anlamsal temeller bulunmaktadır. Bu yaklaşımın en önemli temsilcileri Cowie ve Mel’çuk’tür (Doğan, 2015: 73).

Cowie eşdizimleri bir tür sözcük birleşimi olarak görmektedir ve bileşikler (composites) ve kalıplaşmış ifadeler (formulae) olarak iki temel gruba ayırmaktadır. Kullanımbilimsel işlevi olan “*ne haber?*”, “*günaydın!*”, “*geçmiş olsun!*” gibi

birleşimleri kalıplaşmış ifadeler olarak değerlendirmektedir. Bileşikler (composites) ise öncelikle sözdizimsel işlevleriyle öne çıkan, tümcesel düzeyin alt düzeyi olarak işlenen birimleri içermektedir. Bileşiklerin (composites) bir alt türü olan eşdizimler açıklık (transparency) ve değiştirilebilirlik (commutability/ substitutability) olarak iki temel ölçüt üzerine tasnif edilmektedir. Açıklık, birleşimi oluşturan birimlerin ve birleşimin kendisinin gerçek (literal) ya da gerçek dışı, mecazi (nonliteral) bir anlama sahip olup olmadığıyla ilişkiliyken; değiştirilebilirlik, birleşimde yer alan birimlerin başka birimlerle yer değiştirilip değiştirilemeyeceği ya da ne derece değiştirilebileceğine dair olasılıkları kapsamaktadır (Eken, 2015: 67).

Eşdizimlilik çalışmaları, Türkiye’de genellikle Türkiye Türkçesi üzerinde yapılmış ve 2000’li yıllarda artış göstermeye başlamıştır. Eski Türkçe üzerinde eşdizimlilik çalışmaları ise henüz yeni yeni başlamaktadır.

Eşdizimlilik üzerine Türkiye’de yapılmış ilk çalışmalardan biri Bülent Özkan’ın *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerin Fiillerle Birliktelik Kullanımları ve Eşdizimliliği* adlı doktora tezidir (2007). Bu çalışmada, Türkiye Türkçesinde kullanılan ve Türkçe Sözlük’te madde başı ve madde içi olarak sözlükbirimselleşmiş belirteçler, fiillerle birliktelik kullanımları ve eşdizimlilikleri açısından derlem tabanlı bir uygulama temelinde incelenmiştir.

Eşdizimlilik Özellikleri Bakımından Türk Dilinde “Temiz” Sözcükleri (2008) adlı makalesinde Şahru Pilten, Eski Türkçe’den Çağdaş Türkçe’ye kadar temiz sözcüğünün kurduğu birliktelikleri sıklık temelli yaklaşımla incelemiştir. *Orhon Yazıtlarında Seçmesel ve Eş Dizimsel Sınırlamalar* (2010) adlı makalesinde Orhun yazıtlarında geçen sözcükleri seçmesel ve eşdizimsel sınırlamalar kapsamında incelemiştir.

Eşdizimli Sözlükler (2009) ve *Eşdizimli Sözlükler ve Türkçenin Eşdizimli Sözlüğü* (2010) adlı makalelerinde Bayram Çetinkaya, eşdizimli sözlüklerin yabancı dil öğretimi konusundaki önemini vurgulamış ve Türkçe eşdizim sözlüklerine duyulan ihtiyacı ifade etmiştir.

Türkçenin Öğretiminde Sıfatların Eşdizim Sözlüğü -Yöntem ve Uygulama- (2010) adlı çalışmasında Bülent Özkan, Türkiye Türkçesinde bulunan sıfat+isim ya da

isim+sıfat eşdizimlerini derlem tabanlı temelde tespit ederek, bu çalışmanın yabancılara Türkçe öğretiminde kullanılmasını amaçlamıştır.

Yüksek Sıklıktaki Adlar: Zaman Sözcükbiçimi Üzerine Derlem Temelli Bir İnceleme (2014) isimli kitabında Nihal Çalışkan, eşdizimin tanımı üzerinde durmuş, sözcüksel ve dil bilgisel özellik taşıyan birimleri incelemiş ODTÜ Türkçe Derlem ve Türkçe Ulusal Derlemi'nde en sık kullanılan isim olan *zaman* sözcüğünü eşdizimsel açıdan incelemiştir.

Türkçe Sözlük'te Fiilisel Eşdizimlilik (2015) ve *Türkçe Sözlük'te Sıfatların Eşdizimlilik Bilgisi* (2016) makalelerinde Nuh Doğan, Türkçe Sözlük'te sözlüksel unsurların eşdizimlilik bilgisiyle ilgili bir farkındalık olmadığını ifade eder ve söz konusu yapıların sözlük bilimi açısından nerede, nasıl ve ne kadarının betimleneceğine ve kaydedileceğine, sözlükte nasıl ve hangi ölçütler kullanılarak yer alması gerektiğine dair önerilerde bulunur. *Türkiye Türkçesinde Fiillerin Eşdizimleri* (2016) isimli kitabında eşdizim kavramının kuramsal çerçevesinden bahsetmiş ve deyimbilimsel bir yaklaşım kullanarak, isim+fiil formundaki eşdizimli yapıların listesini vermiştir.

Türkçede Ad-Eylem Eşdizimliği İçin İstatistiksel ve Anlamsal Ölçütler Temelinde Derlem-Çıkışlı Bir Ulamlama (2015) adlı doktora tezinde Özlem Aksu Kurtoğlu, ad(nesne)-eylem eşdizimlerini hem anlamsal hem de istatistiksel bir bakış açısıyla saptamıştır. Söz konusu çalışma yabancı dil olarak Türkçe öğretimine kaynak oluşturmayı amaçlamıştır.

Anlatı Metinlerinde Sözcük Birliktelikleri: Türkçe Üzerine Eğitim- Öğretim Ortamları Hedefli Gözlemler (2015) adlı doktora tezinde Neticeyi Tayyibe Eken, anlatı metinlerindeki sözcük birlikteliklerini sınıflandırmayı ve eğitim-öğretim ortamlarına aktarılabilir bulgular elde etmeyi amaçlamıştır.

Türkçe Sözlük'te Eşdizimliliklerin Gösterilişi (2016) adlı çalışmada Mustafa Samet Kumanlı, eşdizim kavramı üzerinde durmuş ve Türkçe Sözlük'te eşdizimli yapıların gösterilişi üzerine ortaya atılan çeşitli fikirleri inceleyerek eşdizimli sözlükler üzerine değerlendirmede bulunmuştur.

Garibnâme'de İnsan Vücutuyla İlgili Adların Eşdizimlilikleri ve Kavramlaştırma -Yüz, Beñiz, Rûy, Surat Örneği (2018) adlı doktora tezinde Yudum

Kırmızı, Garibnâme'deki insan vücuduyla ilgili isimleri belirlemiş ve yüksek sıklıkta kullanılan yüz, beñiz, rûy, surat organ adlarının sözcüksel eşdizimlerini tespit etmiştir.

Orhon Yazıtlarında Eşdizimlilik (2018) başlıklı bildirisinde Habibe Yazıcı Ersoy, üç büyük yazıttaki eşdizimli yapıları incelemiş ve söz konusu yapıları liste halinde sunmuştur.

Türkiye Türkçesinde İsimlerin Fiillerle Kurduğu Eşdizimler (I-Ö Maddeleri Örneği) (2019) isimli yüksek lisans tezinde Özlem Aktaş, Türkçe Sözlük'te madde başı olan (I-Ö) harfleri ile başlayan isimlerin fiillerle kurduğu eşdizimleri tespit ederek incelemiştir.

Türkiye Türkçesinde İsimlerin Fiillerle Kurduğu Eşdizimler (Türkçe Sözlük'teki P-Z Madde Başları) (2019) adlı yüksek lisans tezinde Sema Yakasız, Türkiye Türkçesindeki isim+fiil formundaki eşdizimleri sıklık frekansına göre belirlenmiş ve belirli anlambilimsel ölçütler kullanarak diğer sözcük birleşmelerinden ayırt etmiştir.

Maytrisimit Eşdizim Sözlüğü (2020) adlı yüksek lisans tezinde Harun Cuci, Maytrisimit adlı Uygur edebiyatına ait eserdeki eşdizimli yapıları sıklık temelli yaklaşımla incelemiştir.

Eski Türkçe Metinlerde Sıfatların Eşdizimliliği (2020) adlı doktora tezinde Mustafa Ağca, Eski Türkçe metinlerin önemli bir bölümünü tarayarak Eski Türkçe'de sıfatların ad ve zarf türü sözcüklerle ve edatlar, durum ekleri gibi dilbilgisi öğeleriyle kurduğu eşdizimlilik ilişkilerini anlambilimsel yaklaşımla incelemiştir.

Runik Harfli Metinlerde Eşdizimlilik (2020) adlı doktora tezinde Pınar Sel, runik harfli Türkçe metinlerden oluşturulmuş bir derlem yardımıyla deyimbilimsel ölçütler kullanarak eşdizimliliği incelenmiştir.

Çalışmada bir sözcük birimin eşdizimlerinin belirlenmesinde, iki temel yaklaşımdan biri olan anlambilimsel yaklaşım tercih edilmiş ve bu yaklaşım temelinde beyitlerden örnekler seçilmiştir. Sıklık tek başına eşdizimliliğe karar vermek için yeterli bir ölçüt olamayacağı için anlambilimsel yaklaşımın aksine güvenilirliği konusunda kesinlik yoktur. Eşdizimli yapıların meydana gelmesinde belirli bir sıklıktan bahsedilebilir yani çeşitli sıklık derecelerine sahip birliktelikler ifadesi eşdizimli yapılar için kullanılabilir fakat burada sıklık temelli yaklaşımla ilgili eksik görülen noktalardan biri sadece eşdizimlilerin değil nedensiz olarak belirli bir sıklık

oranın çoğu serbest sözcük birlikteliğinde de bulunmasıdır. Dolayısıyla bir birlikteliğin eşdizimli sayılması için belirli bir sıklığa sahip olması gerekir ancak sıklık gösteren bütün birliktelikler eşdizimlilik oluşturmaz. Böylece sıklık temelli yaklaşımın tek başına güvenilir sonuçlar vermeyeceği söylenebilir. Ayrıca bu çalışma özelinde sıklık temelli yaklaşımın kullanılmamasının sebebi, çalışmanın Kutadgu Bilig üzerine yapılması dolayısıyla söz konusu yaklaşımın sınırlı bir metin üzerinde doğru sonuçlar vermeyeceğinin düşünülmesidir. Çalışma yapılan tarihi metin belli konularda yazılmış olduğu için sözcükler dengeli bir dağılım göstermemekte ve dönemin söz varlığının tamamı görülememektedir. Ayrıca eşdizimlilerin sıklık gösterdiği unsurlara bakıldığında bazen de bağlaç, ünlem vb. gibi her zaman anlamlı birliktelikler meydana gelmediği görülmektedir ve bu yüzden anlam temelli bir yaklaşımın gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Eşdizim sözlüklerin doğması ve zaman içerisinde yaygınlık kazanması temelde yeni bir dil öğrenme ihtiyacı ile birlikte ortaya çıkmıştır. Eşdizim sözlüğü, günümüzde İngilizce ve Almanca gibi uluslararası düzeyde geniş kitleler tarafından kullanılan dillerde, diğer dillere kıyasla daha fazla görülmektedir. Bugün geniş bir coğrafyada varlığını sürdüren Türklerin başka milletlerle kültürel, sosyal, finansal vb. konularda kurduğu iletişim Türk dilinin etkinlik alanını artırmakta ve Türkçe'nin yabancı dil olarak öğrenilmesinde etkin bir rol oynamaktadır.

Eşdizimlilik genellikle, dizgede bulunan birimlerin aynılığına dayanır. Başka bir deyişle eşdizimlilik, dizgede değişmeyen bir dizim ile var olur. Eşdizimlilik kavramı içerisinde yer alan dilbilgisel sözcükbirim birliktelikleri şu şekilde sıralanabilir (Özkan, 2007: 33).

belirteç+fiil (açıkça + söylemek, acı acı + gülmek, açık + konuşmak)

sıfat+ad (güzel + sanatlar, derin + uyku)

niteleyici söz+ad (bir + güzel, bir + ara, bir + yana)

fiil+ad (bilir + kişi, çıkmaz + sokak, koşar + adım)

fiil+fiil (dönüp + bakmak, yakıp + yıkmak, vurup + devirmek)

ad+ilgeç (bana + göre, senin + gibi, dünya + kadar)

Eşdizimsel yapılar ikiden fazla sözcüğün bir araya gelmesiyle de oluşabilir; deyimlerle, kalıplaşmış ifadelerle ve atasözleriyle kıyaslandığında esnek dilbilgisel kalıplarının ve anlamsal bir bütünlüklerinin olduğu görülmektedir.

Özkan'ın eylem + ad olarak değerlendirdiği örnekleri sıfat + ad sınıfında değerlendirmek daha doğrudur (Doğan, 2016b: 28). Doğan eşdizimliliği sözdizimsel olarak aşağıdaki gibi kategoriye ayırır. Doğan'a göre aşağıdaki kategoriler dışında tartışmalı şekilde eşdizimlilik kalıbı olarak kabul edilebilecek bir başka kalıp ad + ad yapısındaki birlikteliklerdir. Bu tür eşdizimlilik formlarını (*köy yumurtası, ekmek bıçağı, köy kahvaltısı, meyve tabağı*) aynı yapıdaki birleşik sözcüklerle karıştırmamak gerekir (Doğan, 2016b: 28).

ad (=tümleç) + eylem (karar vermek, cinayet işlemek, söz almak, ders vermek, vd.)

ad (=özne) + eylem (fırtına çıkmak, hava açmak, yağmur yağmak, akıl karışmak, vd.)

sıfat + ad (keskin bakış, ağır yara, ani düşüş, soğuk tavır, derin nefes, vd.)

zarf + eylem (sıcak davranmak, inceden inceye araştırmak, ağır yürümek, vd.)

zarf + sıfat (oldukça zor, çok şiddetli, hayli yoğun, vd.)

Kutadgu Bilig'deki fiiler üzerine yapılan bu çalışmada eşdizimlilik formlarından İsim+Fiil, İsim Tamlaması+Fiil, Sıfat Tamlaması+Fiil, İkileme+Fiil, İsim+Edat+Fiil, Sıfat-fiil+Fiil, Zarf/Zarf-fiil+Fiil ve Fiil+Fiil yapıları görülmektedir. Yani söz konusu eşdizimler en nihayetinde fiil olma özelliğine göre tespit edilmiştir bu sebeple Fiil+İsim formundaki yapılar çalışmaya dahil edilmemiştir.

Eşdizim kavramı üzerine yapılmış tanımlar incelendiğinde eşdizimlilik hakkında genel bir yargının olmadığını görmekle birlikte, esasen eşdizimin tanımı şu şekilde yapılabilir: aralarında anlamsal ilişki bulunan; bağlama bağımlı, bir araya gelişleri nedensiz ve belirli bir kullanım sıklığına sahip; sözcüklerin birbirleriyle yer değiştirebildiği esnek bir birlikteliği bulunan ancak ayrıldıklarında anlamsal bütünlüklerini kaybedecek olan kelime birliktelikleridir.

2.3. Eşdizimliliği Belirleme Ölçütleri

Eşdizimlilik üzerine yapılan farklı tanımlamalar ve açıklamaların olması dolayısıyla eşdizimliliğin sınırlarının kesin bir şekilde çizilemediği görülmektedir. Deyim ve serbest birlikteliklerle karıştırılan eşdizimleri, söz konusu sözcük birleşimlerinden ayırt etmek için geliştirilmiş ölçütler mevcuttur. Bunlar; *dil bilgisel biçimlenmişlik, genelleşme, anlamsal açıklık ve kapalılık, değiştirilebilirlik, anlamsal birlik ve güdüleme* ölçütleridir.

2.3.1. Dilbilgisel Biçimlenmişlik

Anlam temelli yaklaşımda dil bilgisel biçimlenmişlik en temel ölçüt olarak değerlendirilir (Doğan, 2016b: 95). Ancak, Doğan bu ölçütün sözcük birlikteliklerini belirlemede sadece ön koşul olabileceğini, sözcük birlikteliklerini ayırt etmek için kullanılacak güvenilir bir ölçüt olmadığını söyler (2016b: 101).

Sözcük birliktelikleri, dilbilgisel biçimlenmişlik şeklinde görülür ancak birlikte bulunan her dilbilgisel biçimlenmişlik eşdizim sayılamaz, eşdizim sayılabilmesi için anlamlı dilbilgisel biçimlenmişlik ölçütüne sahip olması gerekir. Ancak sözcük birlikteliklerini belirlerken dilbilgisel biçimlenmişlik kullanılan ilk ölçüttür.

2.3.2. Genelleşme/Kalıplaşma

Genelleşme/kalıplaşma, anlamsal nedenlilik ile de ilişkilidir. Bir sözcük birlikteliğinin uzlaşsallık oranı arttıkça o birliktelik tanınır, benimsenir ve kullanılır yani genelleşir/kalıplaşır. Uzlaşsallığın artmasıyla anlamsal nedenlilik zayıflar ve zamanla ortadan kalkar. Başlangıçta anlamsal nedenlilikle bir araya gelen birliktelikler zamanla nedensizleşir (Guiraud, 1984: 22).

Bir dilin konuşurları sözcük birlikteliklerinin anlamını bir bütün olarak öğrenir ve konuşurken de söz konusu sözcük birlikteliklerinin zihinde kalıplaşmış şekilde duran anlamını kullanır. Sözcük birlikteliklerinin zamanla genelleşmesi dilin kullanıcıları tarafından alışmış hale gelmesiyle ilgilidir.

Genelleşme/kalıplaşma, eşdizimleri birleşik sözcüklerden ve deyimlerden ayırma konusunda tek başına yeterli bir ölçüt olmamakla birlikte serbest birleşmelerden ayırt etmede kullanılmaktadır.

2.3.3. Anlamsal Açıklık/Kapalılık

Anlamsal açıklık/kapalılık, sözcük birlikteliklerini meydana getiren öğelerin her birinin anlamı tek başına düşünüldüğünde, birliktelik anlamının bütünü anlamını etkileme oranıyla ilgilidir. Yapıyı meydana getiren unsurların anlamlarından serbest birlikteliklerin ve eşdizimlerin anlamlarına ulaşılabilir ancak burada dikkat çeken husus eşdizimlerde unsurlardan biri mecaz anlam ihtiva eder, bu da eşdizimleri tüm unsurları gerçek anlamda kullanılan serbest birlikteliklerden ayırır. Öğelerin ayrı ayrı anlamları analiz edilerek bütünü anlamına ulaşamadığı durumlar deyimleri meydana getirir ve mecaz anlam ortaya çıkar.

Deyimlerin anlamları unsurlarının anlamının bütününden çıkarılamazken, sınırlı eşdizimlilerin anlamı unsurlarının anlamından elde edilir. Bu tür eşdizimliler tamamen değişmeceli değilken, unsurlarının anlamları bütünü anlamının oluşmasına yardımcı olur, yani sınırlı eşdizimliliğin anlamı, unsurlarının anlamından elde edilebilir (Aisenstadt, 1979: 71).

Çalışmada özellikle serbest birlikteliklerden eşdizimleri ayırma noktasında anlamsal şeffaflık ölçütü kullanılmıştır.

2.3.4. Değiştirilebilirlik

Değiştirilebilirlik ölçütü sözcük birlikteliğinde unsurların başka unsurlarla değiştirilip değiştirilemeyeceğini inceler. Serbest birlikteliklerin unsurları kolaylıkla değiştirilebilirken, eşdizimli birlikteliklerin bileşenleri daha zor değiştirilir, deyimlerdeki bileşenler ise neredeyse hiç değişikliğe uğramazlar (Men, 2015, 22).

Değiştirilebilirlik ölçütüyle değerlendirildiğinde deyimlerin unsurlarının hiçbirisi yakın veya eş anlamlı başka bir unsurla değiştirilemez. Eşdizimler ise sınırlı da olsa değiştirilebilirlik gösterir. Değiştirilebilirlik, eşdizimleri deyimlerden ayırmada kullanılan etkili bir ölçüttür.

2.3.5. Anlamsal Birlik ve Güdüleme

Anlamsal birlik (semantic unity) sözcük birlikteliklerini ayırt etmek için Howarth'ın (1996) anlamsal açıklık/kapalılığın yanı sıra kullandığı anlamsal ölçütlerden biridir (Doğan, 2016b: 130).

Anlamsal birlik, eşdizimleri saf deyimlerden ayırt etmek için kullanılan etkili bir ölçüttür çünkü deyimler anlamsal birlik gösteren yapılardır.

Howarth güdülemenin, saf deyimlerle değişmeceli deyimleri birbirinden ayıran ölçüt olduğunu söyler. Bir konuşur ya da dinleyicinin bir deyimın sözlüksel anlamını anlayabilme yeteneği *güdüleme*'dir (Doğan, 2016b: 132).

2.4. Eşdizim ve Diğer Sözcük Birliktelikleri

Eşdizimler üzerine yapılmış olan çeşitli tanımlamalar mevcuttur ve eşdizimliliğin ne olduğu konusunda tam olarak bir değerlendirme yapılamamıştır. Bu sebeple anlamsal açıdan eşdizimleri ayırt edebilmek için bazı ölçütler kullanılmaktadır. Özellikle fiisel eşdizimliler deyimler, birleşik sözcükler ve sözcük birliktelikleriyle karıştırılmaktadır. Söz konusu sözcük birlikteliklerine kısaca değinmek eşdizimle aralarındaki farkın görülmesine katkı sağlayacaktır.

2.4.1. Eşdizim ve Deyim

Deyim, duygular, düşünceler ve durumları ifade etmek için yan anlam veya mecaz anlamda olmak üzere birden fazla dil ögesinin bir araya gelerek oluşturduğu kalıp sözlerdir. Deyim, Türkçe Sözlükte *genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan, kalıplaşmış anlatım, tabir* şeklinde tanımlanır (Doğan, 2016b: 45).

Aksan ise deyimleri, *“belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözdür”* şeklinde tanımlar (2007: 37).

Deyimler ve eşdizimler arasındaki en temel fark; deyimlerin anlamsal olarak kapalı olmaları ve mecaz anlam taşımalarıdır.

2.4.2. Eşdizim ve İkileme

İkilemelerde ses benzerliği, ses uygunluğu kuralı bulunmaktadır. Anlatımı kuvvetlendirmek için, ikileme kurulurken ya aynı sesi veren aynı sözcük tekrar edilir veya sesleri birbirine yakın olan, birbirine benzeyen sözcükler yan yana kullanılır (Hatipoğlu, 1981: 13).

İkileme bir sözcüğün ya da yansımalı bir birimin tamamının ya da bir kısmının tekrarlanması ya da sözcüğün anlamsal açıdan eş anlamlı, zıt anlamlı şekilde ilişkili olabileceği başka bir sözcükle birlikte kullanılmasıyla oluşturulan bir anlatım biçimidir (Aksan, 2001: 115).

İkilemeler tek başlarına kullanılabildiği gibi başka unsurlarla bir araya gelerek eşdizim oluşturabilirler.

2.4.3. Eşdizim ve Serbest Birliktelikler

Anlamsal olarak tamamen açık olan serbest birlikteliklerde, birlikteliği meydana getiren her bir unsur ayrı ayrı düşünüldüğünde birlikteliğin bütününe ait anlama ulaşılabilmektedir. Ayrıca unsurlar değiştirilebilir özellik göstermektedir. Eşdizimlerde unsurlardan biri anlamsal olarak kapalıyken, değiştirilebilirlik özelliği serbest birlikteliklere göre nispeten sınırlıdır.

2.4.4. Eşdizim ve Birleşik Sözcük

Yapısal olarak birleşik sözcük, Türkçede sözcük üretme amacıyla en az iki sözcüğün bir araya getirilerek yeni bir sözcük oluşturulmasıdır.

Korkmaz'a göre birleşik sözcük yeni bir kavramı veya yeni bir nesneyi ifade etmek üzere iki ya da daha fazla kelimenin belirli şekil bilgisi kurallarına uyularak yeni bir anlam birliği oluşturacak biçimde bir araya getirilmesidir (2017: 190).

Birleşik sözcükler kalıplaşmış yapıdadır ve unsurlardan birinin anlamı değişmiştir ve anlamsal olarak kapalılık gösterir. Kalıplaşmış olmaları sebebiyle tek bir sözcük hüviyetine sahiptirler. Ancak eşdizimler esnek yapıda ve en az iki sözcükten meydana gelmektedir.

KUTADGU BİLİĞ'DEKİ FİİLLERİN EŞDİZİM SÖZLÜĞÜ

2.5. İsim+Fiil Birlikteliğine Dayalı Eşdizimler

Çalışma konusu olan tarihi metinde, eşdizimlerin isimle beraber daha çok “bol, kıl-, bir-, bul-, tut-, ur-, kel-” gibi fiillerle birleşimden meydana geldiği görülmektedir.

Aynı anlama veya yakın anlama gelen isim+fiil eşdiziminin yanı sıra aynı isim farklı fiillerle de bir araya gelerek ayrı bir eşdizim oluşturmaktadır: *muñ/tağ aç-* (sıkıntısını söylemek), *kılıç/kalem al-* (eline kılıç/kalem almak).

Bazı eşdizimler yalnızca bir isme bağlanarak isim+fiil yapısıyla karşımıza çıkarken *sır aç-* (sırrın açığa çıkması), *körki kel-* (güzel görünmek) gibi; bazıları isim+isim yapısındaki başka bir eşdizime bağlanmış ve isim+isim+fiil birlikteliğini oluşturmuştur: *evke yüz ur-* (eve girmek), *közde akın akıt-* (gözden sel gibi yaş akıtmak).

Yalın halde isim+fiil birliktelikleri yaygınlık göstermektedir ancak /+GA, +ñA/ yönelme, /+DIn/ çıkma, /+DA/ bulunma, +Xn vasıta durumu ekleriyle; iyelik ekleriyle türemiş eşdizim yapıları da görülmektedir: *tapuğka/tapuğıña kel-* (hizmete gelmek), *isizlerni iligdin arıt-* (memleketi kötülerden temizlemek), *kapuğda asun-* (kapıda bulunmak, hazır bulunmak), *esenin qarı-* (huzur içinde yaşlanmak), *arkası bol-* (desteği olmak, arkası olmak).

aç- “Açmak; izah etmek” (Arat III, 1)

muñ/tağ aç- sıkıntısını söylemek

ilahi bilür sen bu 'acizlikim

sañar oğ açar men muñum hem tağım (Arat I, 391)

"Ey rabbim, benim bu acizimi bilirsin; her sıkıntı ve müşkülümü ben sana açarım." (Arat II, 38)

sır aç- sırrın açığa çıkması

iki yüzlüg erke sözüg sözleme

yağılğay sözüg sır açılğay yime (Arat I, 1298)

"İki yüzölü adama sır verme; sözün yayılır, sırrın ortaya çıkar." (Arat II, 103)

sözüg barça tıñla yime bütme terk

köñül sırrı açma katıg kızle berk (Arat I, 1301)

"Her sözü dinle, fakat hemen inanma; gönül sırrını açma, onu sımsıkı sakla." (Arat II, 103)

köñül sırrı açma sözüg tegmeke

kalı açtıñ erse özüñ emgeke (Arat I, 4293)

"Gönül sırrını ve sözünü herkese açma; eğer açarsan, kendin zahmete düşersin." (Arat II, 310)

köñüldeki sırrım açar men saña

tilek arzu birle uçar men saña (Arat I, 4796)

"Gönüldeki sırrımı sana açarım, dilek ve arzu ile sana uçarım." (Arat II, 346)

yol aç- yol açmak, neden olmak; imkan vermek

törü hem toķu öñdi yinķe tapuğ

uluğ hacib itse açar yol kapuğ (Arat I, 2490)

"Kanun, usûl ve örfü yerine getirmek ince bir iştir; ulu hacib bunu tanzim ederek, yol ve kapıları açar." (Arat II, 185)

bu dünya yañı bu eğerse kaçır

kođu birse evre saña yol açar (Arat I, 4929)

"Bu dünyanın huyu böyledir; peşine düşersen, senden kaçır; vazgeçsen, sana doğru gelmeğe başlar." (Arat II, 355)

bilir sen şelâm fazlı artuğ uluğ

kim aşnu aşunsa açar bu yoluğ (Arat I, 5052)

"Bilirsin ki, selamın fazileti çok büyüktür; kim daha önce bunu yaparsa, bu fazileti o göstermiş olur." (Arat II, 365)

kapuğ aç- kapı açmak; imkan vermek

ķayusı yıdı birle tapnur tapuğ

ķayu ķörķ meñiz birle açtı kapuğ (Arat I, 97)

"Kimi kokusu ile kulluk eder; kimi güzelliği ile harîmine girer." (Arat II, 18)

meniñdin açıg bolsu sendin tapuğ

tapuğ bolsa ötrü açar kut kapuğ (Arat I, 596)

"Senden hizmet olsun, benden ihsan; hizmet yerinde olursa, ikbal kapılarını açar." (Arat II, 53)

bu ay toldı künde yitürdi tapuğ

ilig me açığ birle açtı kapuğ (Arat I, 616)

"Bu Ay Toldı her gün kusursuz hizmet etti; hükümdar da ihsanı ile ona kapıları açtı." (Arat II, 55)

bu begler tapısı öze kıl tapuğ

begi taplasa tapğı açtı kapuğ (Arat I, 843)

"Beyleri memnun edecek şekilde hizmet et; bey memnun olursa, bu hizmet ikbal kapılarını açar." (Arat II, 71)

yüz aç- yüzünü göstermek

muñar meñzetü aydı şa'ır sözün

tilin söz bile tüzdi açtı yüzün (Arat I, 1007)

"Dilini güzel sözle süsleyen ve onun yüzünü açan şair bu vadide şöyle bir söz söylemiştir:" (Arat II, 84)

toğardın butıqlandı ot teg yalın

yarudı yañı yüz açar teg kelin (Arat I, 3839)

"Doğudan ateş gibi alev dallandı ve gelin yüzünü yeni açmış gibi, dünya aydınlandı." (Arat II, 278)

yaşık baş kölürdi yüz açtı yañı

ajun bütrü tuttı ürüñ kuş öñi (Arat I, 5828)

"Güneş başını kaldırdı, tekrar yüzünü açtı; dünyanın her tarafı ak kuş rengine girdi." (Arat II, 416)

erentir başı endi yirke yağuk

yaşık baş kötürdi yüz açtı yaruğ (Arat I, 6221)

"Erentir'in başı yere yakın bir noktaya kadar indi; güneş başını kaldırdı ve parlak yüzünü açtı." (Arat II, 445)

söz aç- söze başlamak; sırrını açmak

yüküندی iligke kör açtı sözün

süçitti sözi hem sevitti özin (Arat I, 582)

"Hükümdarın huzurunda eğildi ve söze başladı; tatlı tatlı sözleri ile kendisini sevdirdi." (Arat II, 52)

yañıldı bu tüşte meniñ bu öziüm

negü teg açayın kişike sözüm (Arat I, 630)

"Bu sefer kabahat kendimde oldu; nasıl oldu da başkasına sırrımı hemen açıverdim." (Arat II, 56)

ilig aydı uktum sözüg belgülep

açayın sözümni saña ülgülep (Arat I, 792)

"Hükümdar dedi : — Ne demek istediğini anladım; bunların ne demek olduğunu sana anlatayım." (Arat II, 68)

yanut birdi ögdülmiş açtı sözün

kadaşı igi hālī ne erdükin (Arat I, 6236)

"Ögdülmiş cevap verdi; söze başlayarak, kardeşinin hastalığını ve durumunun nasıl olduğunu." (Arat II, 446)

til aç- söze başlamak, konuşmak; itiraf etmek

amulluk bile açtı ay toldı til

siliglik bile öz sözün aydı bil (Arat I, 584)

"Ay Toldı sakın sakın söze başladı, mülayemet ve zerafetle devam etti." (Arat II, 53)

ayıttı ilig tegme törlüg bilig

yanut birdi ay toldı açtı tilig (Arat I, 623)

"Hükümdar bir çok şeyler hakkında onun fikrini sordu, Ay Toldı onlara cevap verdi ve bildiklerini söyledi." (Arat II, 56)

dū 'a kıldı ilig kör açtı tilig

şıfa kıldı rābdın kötürdi elig (Arat I, 1110)

"Hükümdar dua etti; elini kaldırarak, Tanrıdan şifa diledi." (Arat II, 91)

eşitti oğul kör atası sözün

til açtı atağa evürdi yüzün (Arat I, 1184)

"Oğlu babasının sözünü dinledikten sonra, yüzünü ona doğru çevirerek, söze başladı." (Arat II, 96)

köz aç- görmek, bakmak; dikkatli olmak

müni boldı erdem sözi boldı söz

ilig turdı erse añar açtı köz (Arat I, 1644)

"Kusuru fazilet oldu, sözü söz oldu, hükümdar uyanır uyanmaz ilk defa onu görür idi." (Arat II, 127)

tili teprese sözde atıñ çıkar

seni körgüke ol köz açtı bakar (Arat I, 3477)

"Konuşmağa başlar başlamaz, ağzından adın çıkar; o seni dört gözle beklemektedir." (Arat II, 254)

*uzun kıldı elgiñ yorık kıldı söz
sever sevmeyse erse saña açtı köz* (Arat I, 5806)

"O sana salahiyyet verdi ve emirlerinin dinlenmesini sağladı; dost düşman, herkes sana bakıyor." (Arat II, 415)

*köz açtı silerke bu birdi elig
usal bolmağıl sen ay kılkı silig* (Arat I, 6124)

"Bugün size baktı ve el uzattı, gafıl olma, ey temiz yürekli insan." (Arat II, 438)

hâl aç- vaziyetini anlatmak, hâlini anlatmak

*il içre negü bar yarağsız yavuz
budun hâli açğıl maña örtme söz* (Arat I, 3099)

"Memleket içinde kötü, uygunsuz neler var; bana halkın vaziyetini anlat, benden bir şey gizleme." (Arat II, 228)

'ayb aç- başkasının aybını ifşa etmek

*tuz etmekni keñ tut kişike yitür
kişi 'aybı körse sen açma yitür* (Arat I, 1328)

"Tuzu, ekmeği bol tut, başkalarına ikram et; bir kimsenin aybını görürsen, açma, üstünü ört." (Arat II, 105)

*akı bolğıl alçak tuz etmek yitür
kişi 'aybı açma sen örtüp yitür* (Arat I, 6096)

"Cömert ve alçak gönüllü ol, tuz-ekmek yedir; başkalarının aybını görme, ört ve yok farzet." (Arat II, 436)

aç- "(Karnı) Acıkmak" (Arat III, 2)

karın
aç- karnı acıkmak

*yise toğsa kılkı bolur buğrağı
kalı karnı açsa bilip yir ağı* (Arat I, 1126)

"Yiyip, karnı doydumu, deve aygırı kesilir; eğer karnı acıkırsa, bile-bile zehir yer." (Arat II, 92)

*karın açmış erke yüzi körse aş
usup suvsamışka körüp kangusuz* (Arat I, 2924)

"Karnı acıkmış insana onun görmek bir yemektir; susamış insan için, o bakıp kanılmaz bir içkidir." (Arat II, 215)

açı- “Acımak, ağrımak” (Arat III, 2)

begiñe
açı- beyini korumak

*bağırsak kerek kul begiñe açır
anı ötrü begler açınsa tegir* (Arat I, 4081)

"Kul sadık olmalı ve her vakit beyini korumalıdır, ancak böyle kullara beylerin ihsanda bulunmaları doğru olur." (Arat II, 296)

özüñe
açı- kendi haline acımak

*tüpi yıl keçer teg tiriglik keçip
asığsız ulır men özüñke açıp* (Arat I, 1175)

"Hayat bir kasırğa gibi geçti, gitti; şimdi halime acıyarak, boş yere inliyorum." (Arat II, 95)

köñli
açı- gönlü acı içinde kalmak

*tusulğu öğinde sen andın kaçıp
öñin tursa sen kalğa köñli açıp* (Arat I, 5784)

"Onun için faydalı olabileceğin bir zamanda ondan kaçıp, uzaklaşırsan, onun gönlünü ızdırap içinde bırakmış olursun." (Arat II, 414)

açıl- “Açılmak, ferahlamak, anlaşılmak” (Arat III, 3)

kapuğ
açıl- kapalı kapıların açılması

*ilig köz kulak tuttı elde kamuğ
açıldı añar barça beklig kapuğ* (Arat I, 436)

"Hükümdar bütün memlekete göz kulak kesildi; ona bütün kilitli kapılar açıldı." (Arat II, 41)

*sen az ivme işler öđiñe tapuğ
öği kelse açlur bu beklig kapuğ* (Arat I, 554)

"Sen biraz sabret, her işin müsait bir zamanı vardır; vakti gelince, kapalı kapılar açılır." (Arat II, 50)

*ilîg köñliñe sıgdı erse tapuğ
elig birdi devlet açıldı kapuğ* (Arat I, 1607)

"Hükümdar hizmetinden memnun kaldıkça, saadet ona el verdi ve kapılar açıldı." (Arat II, 124)

*oñardı törü hem toku iç tapuğ
açıldı tapuğdın tilemiş kapuğ* (Arat I, 1643)

"Kanun, erkan ve iç hizmeti muvaffakiyetle yerine getirdi; bu hizmetinden dolayı, kendisine arzu ettiği kapılar açıldı." (Arat II, 126)

sırrı
açıl-

*kalı tutmasa bu bitigçi sözüğ
begi sırrı açlur bu örter özüñ* (Arat I, 2677)

"Eğer katip sır saklamasını bilmezse, beyinin sırrı faş olur ve bu da katibi yakar, mahveder." (Arat II, 198)

yüz açıl- yüzün açılıp ortaya çıkması

*kalık yırttı keçmiş kara köñlekin
açıldı yaruğ yüz kötürdi egin* (Arat I, 4966)

"Gökyüzü üzerine geçirdiği siyah gömleği yırttı; peçesini kaldırdı, parlak yüzü açıldı." (Arat II, 358)

tañuğ
açıl- ruhların inşiraha kavuşması

*tuman toz arıdı açıldı tañuğ
tüzüldi süzüldi kamuğ bulğanuğ* (Arat I, 5951)

"Toz, duman ortadan kalktı, ruhlar inşiraha kavuştu; her türlü bulanık işler süzüldü ve düzene girdi." (Arat II, 425)

mā'ni
açıl- manası anlaşılacak

*muñar meñzer emdi bu beytig okı
uğa barsa mā'ni açılğay tağı* (Arat I, 1649)

"Şimdi buna benzeyen şu beyti oku; düşününce manası da anlaşılır." (Arat II, 127)

iş açıl- işi hallolmak

men aymışlarım hem öziñ bilmişñ

bakıp teñleyü kör açılğay işiñ (Arat I, 5815)

"Benim söylediklerim ile kendi bildiklerini iyice mukayese eder ve dikkatle gözden geçirirsen, işin kolayca halledilir." (Arat II, 416)

açıt- "Acıtmak, ekşitmek, incitmek" (Arat III, 4)

tilin açıt- (bir başkasını) dil ile yaralamak

söziñ sökse yalñuñ açıtısa tilin

süñükke sızığ ol köñülke yalın (Arat I, 2579)

"İnsan sözü ile söver ve dili ile acıtırsa, bu kemiğe sızı ve gönüle ateş olur." (Arat II, 191)

ağış- "Ayırmak, yaymak" (Arat III, 7)

butuñ ağış- bacaklarını yayıp oturmak

yana alma tırñak ağışma butuñ

uçuzluk tegürgey iletgey kutuñ (Arat I, 4115)

"Bir de tırnak kesme, bacaklarını yayıp oturma; bu insanı itibardan düşürür ve ikbale mani olur." (Arat II, 298)

ağ- "Yükselmek, çıkmak" (Arat III, 8)

ukušun ağ- akıl ile yükselmek

ukuşun ağar ol biligin beğür

bu iki bile er ağırlık körür (Arat I, 289)

"İnsan akıl ile yükselir, bilgi ile büyür; bu ikisi ile insan itibar görür." (Arat II, 32)

yoğaru ağ- (yukarıya) yükselmek

bu ay toğsa aşnu idı az toğar

küniñe beğüyür yoğaru ağar (Arat I, 731)

"Ay doğarken, önce çok küçük doğar; sonra gün geçtikçe büyür ve yükselir." (Arat II, 64)

kötürdi yaşığ bağı meşriğ tapa

körür ağı yirdin yoğaru kopa (Arat I, 5678)

"Başını kaldırdı ve şarka doğru baktı, güneşin yerinden kopup, yükselmeğe başladığını gördü." (Arat II, 406)

törke ağ-

itibar kazanmak

anadın toğuglı biligsiz toğar

bilig öğrenür ötrü törke ağar (Arat I, 1681)

"Anadan doğan bilgisiz doğar, bilgi öğrenir ve böylelikle itibar kazanır." (Arat II, 129)

uruğ edgü bolsa er edgü toğar

er edgü bolup ötrü törke ağar (Arat I, 1959)

"Uyruğu iyi ise, insan iyi olarak doğar ve iyi olduğu için baş köşeye geçer." (Arat II, 149)

şatuğa ağ-

merdivenden çıkmak

şatuğa ağar teg ağar ol kutı

uluğluk bile ilde yağlur atı (Arat I, 6041)

"Merdivenden çıkar gibi, onun saadeti yükselir ve adı büyüklük ile şöhret bulur." (Arat II, 432)

kutı ağ-

bahtın açılması

neçe ağsa tüşte ağar kut kıvı

ağırlık bulur keç bulur yüz suvı (Arat I, 6040)

"Rüyada insan ne kadar yükselirse, onun bahtı ve hali de o kadar yükselir." (Arat II, 432)

şatuğa ağar teg ağar ol kutı

uluğluk bile ilde yağlur atı (Arat I, 6041)

"Merdivenden çıkar gibi, onun saadeti yükselir ve adı büyüklük ile şöhret bulur." (Arat II, 432)

kökke ağ-

göğce çıkmak

ya 'isa bolup kökke ağdım tağı men

ya nûşin rewan teg törü tüz yorıttım (Arat I, 6550)

"İsa gibi, ben göğce çıktım veya Nûşirevan gibi, memleketi adaletle idare ettim." (Arat II, 470)

kalıkka ağ-

göğce yükselmek

sükiç koptı örlep kalıkka ağip

ünün sumlıdı sûri ibri okıp (Arat I, 5677)

"Seher kuşu kalktı ve göğe doğru yükseldi; Mezamir okur gibi, yabancı bir dilde ötmeğe başladı." (Arat II, 406)

ağırla- “Ağırlamak, değer vermek, ikram ve ihsanda bulunmak” (Arat III, 9)

sözin ağırla- sözüne hürmet etmek

uluğla olarnı ağırla sözin

seni eğgü tutğay yarutğay yüzün (Arat I, 4176)

"Onları büyük bil, sözlerine hürmet et; onlar da sana güler yüz ile iyi muamele ederler." (Arat II, 302)

olarnı katığ sev ağırla sözin

biliglerin öğren öküş ya azın (Arat I, 4342)

"Onları pek çok sev ve onlardan hürmetle bahset; çok veya az, onların bilgilerini öğren." (Arat II, 314)

uluğ ağırla- büyüklere saygı göstermek

uluğ ağırla küdez hürmeti

uluğluk saña kelgey yukğay kutı (Arat I, 4304)

"Büyüklere saygı göster, hürmette kusur etme; böylece sen de yükselirsin, onların saadeti sana da bulaşır." (Arat II, 310)

ağrı- “Ağrımak” (Arat III, 11)

könlü ağrı- kalbi sızlamak

irig sözlemegil kişike tilin

irig sözke ağrır köñül keç yılın (Arat I, 3430)

"İnsanlara karşı kaba söz söyleme; kaba sözün acısını gönül uzun yıllar çeker." (Arat II, 251)

tüpi yıl turur söz köñül ağritur

köñül ağrısı er seni yavritur (Arat I, 4302)

"Söz her şeyi alt üst eden bir rüzgardır, kalbi sızlatır; kalbi sızlayan kimse seni mahvedebilir." (Arat II, 311)

ya esrük tütüş kılğa ahsumlağay

aşñ siñmegey tek köñül ağrığay (Arat I, 4586)

"Ya ziyafettekiler sarhoş olup, kavga ederler; yediğin içine sinmez, sadece canın sıkılır." (Arat II, 332)

ağrit- “Ağritmak” (Arat III, 11)

köñül ağrit- kalp ağritmak

tüpi yıl turur söz köñül ağritur

köñül ağrisa er seni yavritur (Arat I, 4302)

"Söz her şeyi alt üst eden bir rüzgardır, kalbi sızlatır; kalbi sızlayan kimse seni mahvedebilir." (Arat II, 311)

ağru- “Ağırlaşmak” (Arat III, 11)

igi ağru- hastalığı ağırlaşmak

bu ay toldınıñ kör igi ağrudı

umınçsız bolup candın elgin yudı (Arat I, 1115)

"Ay Toldı'nın hastalığı ağırlaştı ve ümidini keserek, canından elini yudu." (Arat II, 91)

yüki ağru- yükü ağırlaşmak

tiriglik uçuktı yüküm ağrudı

yazuqtın özüm boldı yangı öç (Arat I, 5692)

"Hayat sonuna geldi, yüküm ağırlaştı; benim artık günahlardan tövbe etme zamanım geldi." (Arat II, 407)

akıt- “Akıtmak” (Arat III, 14)

tavar akıt- mal akıtmak, mal vermek

akıtsa aklı er budunğa tavar

ağa yıglu tirlür añar halk avar (Arat I, 6107)

"Cömert insan halka malını akıtırsa, halk da koşarak, onun etrafında toplanır." (Arat II, 437)

su akıt- su akıtmak

törü suv teg ol küç kör ot teg yoğu

süzük suv akıttıñ uğıttı otuđ (Arat I, 3107)

"Kanun su gibidir; zulüm ise, ateş gibi her şeyi mahveder; sen berrak su akıttın ve ateş söndü." (Arat II, 228)

közde akın
akıt-

gözden sel gibi yaş akıtmak

okıdı bu oğlın öziñe yakın

tutup kuçtı közde akıttı akın (Arat I, 1160)

"Oğlunu yanına çağırdı; tutup kucakladı ve gözünden sel gibi yaş akıttı." (Arat II, 94)

kan akıt-

kanı akıtmak, kanı tahliye etmek

ķayı aydı kan tutmuş emdi munı

aça birgü ekhel akıtgu kanı (Arat I, 1058)

"Biri:—Şimdi bunu kan tutmuş, damarını açmak ve kan akıtmak lazımdır — dedi." (Arat II, 87)

al-

“Almak bk. alğal-” (Arat III, 15)

asığ al-

faydalanmak, istifade etmek

toğa edğüdin tutçı edğü kelir

ajun boğnı andın asığlar alır (Arat I, 878)

"Doğuştan iyi olandan daima iyilik gelir; dünya halkı ondan istifade eder." (Arat II, 74)

negü tir eşitgil ukuşluğ bilir

bu söz işke tutsa kör asğı alır (Arat I, 1146)

"Akıllı ve bilgili insan ne der, dinle; buna göre hareket edenler bundan istifade ederler." (Arat II, 93)

muñar meñzetü keldi türkçe meşel

okıgıl munı sen asığ özke al (Arat I, 1826)

"Buna benzer türkçe bir atasözü vardır; bunu oku ve istifade et." (Arat II, 139)

yıl ay kün tükese asığ yomdarur

yüz utru ulaşur öz asğı alır (Arat I, 2996)

"Yıl, ay ve günler geçince, kar birikir; tekrar karşılaşır ve her biri kendi karını alır." (Arat II, 221)

il al-

memleket almak, fethetmek

ķılıķ ķan tamuzsa begi il alır

ķalemde ķara tamsa altun kelir (Arat I, 2715)

"Kılıç kan damlatırsa, memleket alır; kalem mürekkep damlarsa, altın gelir." (Arat II, 201)

kir al- lekelenmek

*açığ tıdsa işçi er at köñli sır
er at köñli sinsa alır begke kir* (Arat I, 2808)

"Hizmetkar ihsana mani olursa, askerin gönülü kırılır; askerin gönülü kırılırsa, beyin adı lekelenir." (Arat II, 207)

ülüg al- nasiplenmek, nasibini almak; hisse almak

*biligsiz karağı turur belgülig
yori ay biligsiz bilig al ülüg* (Arat I, 179)

"Bilgisiz insan, şüphesiz, kördür; ey bilgisiz, yürü; bilgiden nasip al." (Arat II, 24)

*negü tutsa körklüg kişi kılkı uz
yaraşur alır kör bu can ülg köz* (Arat I, 2921)

"Güzel yüzlü, tavır ve hareketi zarif olan kimse ne sunsa, yakışır; bak, göz ondan canın hissesini alır." (Arat II, 215)

*ne edgü bolur kör yigitlik ödün
ülüg alsa özke kamuğ edgüdün* (Arat I, 4695)

"Yiğitlik çağında her iyilikten kendisine bir hisse almak ne kadar güzel bir şeydir." (Arat II, 340)

*ölümüg biligli ay kılkı osal
keçer bu tiriglik özün ülg al* (Arat I, 5144)

"Ey ölümü bilip de gafil davranan, hayat geçer, ondan nasibini al." (Arat II, 371)

kut al- saadete ulaşmak

*kiçigke uluğluk uluğdın kelir
uluğka tapınsa kiçig kut alır* (Arat I, 4178)

"Küçüğe büyüklük büyükten gelir; büyüğe hizmet ederse, küçük saadete ulaşır." (Arat II, 302)

beğüklük al- büyüklük bulmak

*ukuš kayda bolsa uluğluk bulur
bilig kimde bolsa beğüklük alur* (Arat I, 154)

"Anlayış nerede olursa, orası ululuk kazanır; bilgi kimde olursa, o büyüklük bulur." (Arat II, 22)

kenç al- hazine almak

ajunçı büğü beg nelük kenç urur
er at kayda bolsa anuk kenç alur (Arat I, 2056)
"Dünya hakimi hakîm bey niçin hazine toplar; asker nerede ise, oradan hazır hazine alır." (Arat II, 155)

küçün al- zorla almak

bu beglik küçün almadiñ sen tilep
bayat birdi faşlı bile belgülep (Arat I, 5469)
"Bu beylik mesnedine sen isteyerek gelmedin; onu Tanrı kendi fazlı ile sana ihsan etti." (Arat II, 392)

kişig tuttum aldım küçün yarmakın men
kimig serdim irdim kimi me açittım (Arat I, 6543)
"Ben insanları tutup, zorla paralarını aldım; kimine çıkıştım, kimini yerdim, kiminin de canını yaktım." (Arat II, 469)

kılıç/kalem al- eline kılıç/kalem almak

kılıç aldı biri budunuğ tüzer
kalem aldı biri yorık yol süzer (Arat I, 268)
"Biri eline kılıç aldı, halkı itaat altında tutar; biri eline kalem aldı, doğru yolu bulup gösterir." (Arat II, 30)

elig al- elinden tutmak

elig aldı evke kigürdi bata
orun birdi oldurdi elgin tuta (Arat I, 3293)
"Elinden tutup, hemen içeri aldı; yer gösterdi ve elini tutarak, oturdu." (Arat II, 241)

evlik al- evlenmek istemek

bab evlik almak oğul kız igidmekni ayur (Arat I, C59)
"bab. Evlenmeyi ve çoluk çocuk terbiyesini söyler." (Arat II, 10)

kalı evlik almak tilese özüñ
talusın tile keç yiti kıl közüñ (Arat I, 4475)

"Eğer evlenmek istersen, çok dikkatli ol ve iyi bir kız ara." (Arat II, 324)

*kim evlik alayın tese törtte taş
adın almaz evlik aya erde baş* (Arat I, 4486)

"Evlenmek isteyen kimseler şu dört nevi kadın ile evlenirler, ey erkeklerin ileri geleni." (Arat II, 324)

ögke al- akılda tutmak

*muñar meñzetü keldi türkçe meşel
oğıl mını sen köñül ögke al* (Arat I, 319)

"Buna benzer Türkçe bir atasözü vardır; sen bunu oku, gönlünde ve aklında tut." (Arat II, 34)

özke al- benimsemek, kabul etmek

*atanıñ ananıñ ölümü tükel
oğıl kızka pend ol uqup özke al* (Arat I, 5158)

"Ana babanın ölümü çocuklar için tam bir nasihattir; bunu anlayıp, benimse." (Arat II, 372)

*eşitgil sözüg irte yalğan çınıg
çınıg özke algıl kına yalğanıg* (Arat I, 5877)

"Sözü dinle, doğru veya yalan olup-olmadığını araştır; doğruyu kabul et, yalanı cezalandır." (Arat II, 420)

muyan al- sevap almak

*aya bay boluğlı budunda talu
koğuz kıl bu baylık muyan al tolu* (Arat I, 5296)

"Ey zengin ve halkın seçkini, bu serveti dağıt, bol bol sevap al." (Arat II, 381)

satgın al- satın almak; korumak

*negü kosa bergil bularkıa tükel
bularnıñ tilindin özüñ satgın al* (Arat I, 4399)

"Bunlar ne isterlerse, ver, hiç bir şeyi esirgeme; böylece bunların dilinden kendini satın al." (Arat II, 318)

kisi al- evlenmek

özüñde qodı al kisi alsa sen

beğük tüp ke yakma bulun bolğa sen (Arat I, 4479)

"Evleneceksen, kendinden aşağı derecede biri ile evlen; kendinden yüksek ailelere yaklaşma, sonra onun esiri olursun." (Arat II, 324)

kisi alma alsa özüñke kır

sen algıl sakınuk erenler eri (Arat I, 4483)

"Ey takva sahibi insan, evlenme; evlenirsen, kendi dengin ile evlen." (Arat II, 324)

ilig al- memleket almak, fethetmek

kılıç birle alsa bolur terk ilig

kalēm bolmağınça basumaz elig (Arat I, 2426)

"Bir memleketi kılıç ile derhal ele geçirmek mümkündür; fakat kalem olmayınca, insan onu elinde tutamaz." (Arat II, 180)

orunç al- rüşvet almak

közi tok kişi işte almaz orunç

orunç alsa hacib bolur beg külünç (Arat I, 2442)

"Gözü tok olan insan vazife başında rüşvet almaz; hacib rüşvet alırsa, bey gülünç duruma düşer." (Arat II, 182)

özüñ bolsa hacib orunç almağı

çığay tul yetimler sözün tıñlağı (Arat I, 4144)

"Eğer hacib olursan, rüşvet almamalısın; fakir, dul ve yetimlerin arzularını dinlemelisin." (Arat II, 300)

ötnü al- ödünç almak

negü ötnü alsa yana birse terk

añar bergeler neñ kaçan kolsa terk (Arat I, 2805)

"Ödünç aldığı şeyleri zamanında öderse, ona da istediği malı derhal verirler." (Arat II, 207)

‘aleyk al- selam almak

aman birdi erke selâm kılğuçı

selamet bulundı ‘aleyk alğuçı (Arat I, 5058)

"Selam veren kimse insana aman verir; selamı alan kimse, selamette olur." (Arat II, 365)

neñ al- başkasının malını almak; mal toplamak

özüñ otka atma bu dünya için

kişi neñin alma küçeme küçün (Arat I, 1284)

"Bu dünya için kendini ateşe atma; başkasının malını alma, kimseye zulüm etme." (Arat II, 102)

kişi neñi alma yime tökme kan

bu iki yazukka ulır çıksa can (Arat I, 1395)

"Başkasının malını alma ve kan dökme; ölüm döşeginde insan bu iki günah yüzünden inler." (Arat II, 109)

içiñni taşıñnı adaşıñ bilir

bu iç taş biligli kişi neñ alır (Arat I, 4266)

"Arkadaşın senin içini dışını bilir; bu içi dışı bilen insan senden bir çok şeyler koparır." (Arat II, 308)

er at tırğuke kör telim neñ barır

neñ almak tilese körü küç tegir (Arat I, 5464)

"Asker toplamak için, çok masrafa lüzum vardır; mal toplamak için de bile bile cebir kullanmak gerekir." (Arat II, 392)

tırñak al-

tırnak kesmek

yana alma tırñak adışma butuñ

uçuzluk tegürgey iletgey kutuñ (Arat I, 4115)

"Bir de tırnak kesme, bacaklarını yayıp oturma; bu insanı itibardan düşürür ve ikbale mani olur." (Arat II, 298)

tamuğ al-

cehennemi satın almak, cehenneme gitmek

olar ma bayat kulları ol kamuğ

añar küç kılp özke alma tamuğ (Arat I, 4530)

"Onlar da Allahın kuludur; onlara zulüm ederek, kendine cehennemi satın alma." (Arat II, 328)

tigü al-

başkasının lokmasını almak

kişi utrukı türmek alma tigü

öz utru negü erse algu yigü (Arat I, 4598)

"Başkasının önündeki lokmalara dokunma; kendi önünde ne varsa, onu al ve ye." (Arat II, 333)

teñin al-

karşılığını almak

bor içse aklık kılur ol neñin

kişike üler neñ alumaz teñin (Arat I, 2765)

"İçki içerse, mal ile cömertliğe kalkışır; malı etrafına dağıtır, fakat karşılığını alamaz." (Arat II, 204)

alğal- "Almak bk. al-" (Arat III, 17)

can alğal- can almak

seziksiz ölüm bir kün ahır kelir

tirilmiş bu canlığ canın alğalı (Arat I, 1472)

"Şüphesiz, bir gün nihayet ölüm gelecektir ve bütün canlıların canını alacaktır." (Arat II, 114)

alın- "Alınmak" (Arat III, 17)

asığ alın- faydalanmak

katıqlan yañılma könilik yolın

yigitlik yava kıılma asığın alın (Arat I, 360)

"Gayret et, doğruluk yolundan şaşma; gençliği heder etme, ondan faydalanmasını bil." (Arat II, 36)

kerekiñ alın- ibret almak; gerekeni almak

tiriglik yava kıılma edgü kıılın

keçer kün içinde kerekiñ alın (Arat I, 1333)

"Hayatı boşuna geçirme, iyilik yap; geçip gidenlerden ibret al." (Arat II, 105)

ölümdin kutuğlu yiri yok bilin

ölümke itiñil kerekiñ alın (Arat I, 1474)

"Ölümden kurtulmak için bir çare yoktur; bunu bil; ölüme hazırlan ve ancak bunun için lazım olanları al." (Arat II, 115)

keçer kün içinde kerekiñ alın

keçürgey seni öd itigiñ kıılın (Arat I, 5162)

"Geçici günler içinden ancak lüzumlu olan şeyleri al; zaman seni de geçirecektir, buna göre hazırlığını yap." (Arat II, 373)

azuk alın- azık, yiyecek almak

vefa kılgı ermez bu dünya bilin

keçer dünyada öz azuķuñ alın (Arat I, 1441)

"Bil ki, dünya sana vefa edecek değildir; bu geçici dünyadan sana lazım olan azığı al." (Arat II, 112)

köñülke alın-

gönlüne almak, hissederek anlamak; düşünmek; dikkatle dinlemek; hatırında tutmak; benimsemek

muñar meñzetü keldi emdi bu söz

köñülke alıñıl küdeşgil keç öz (Arat I, 782)

"Buna benzer şöyle bir söz vardır, bunu hatırında tut ve kendini iyi gözet." (Arat II, 67)

ölügli tirigke birür pend tilin

eşitgil anı sen köñülke alın (Arat I, 1448)

"Ölmekte olan insan yaşayanlara nasihat eder, sen onu dinle ve gönlüne yerleştir." (Arat II, 113)

yanut birdi ögdülmiş açtı tilin

ayur söz eşitgil köñülke alın (Arat I, 3403)

"Ögdilmiş cevap verdi, söze başladı : — Sözümü dinle ve kalbine yerleştir — dedi —" (Arat II, 249)

eşitgil yana bu meniñ sözlerim

köñülke alın ay bağırsak erim (Arat I, 3914)

"Benim bu sözlerimi de bir kere dinle; ey temiz kalpli insan, bunları iyice düşün." (Arat II, 284)

at alın-

ad almak

barıg tap kıl emdi beg atın alın

sakınç kışğa tutğıl sevinçin salın (Arat I, 4550)

"Ne varsa, ona kanaat et, bey adını al; hırsına hakim ol ve huzur içinde yaşa." (Arat II, 329)

kişi bol kişiğe kişilik kılın

kişi atı ögdi özüñke alın (Arat I, 5789)

"İnsan ol, insanlara karşı insanlık yap; insan vasfını kendin için en yüksek bir unvan olarak taşı." (Arat II, 414)

tapuğka alın-

hizmete almak

itilsü kılınçı tüzülsü yorık

tusulsu tapuğka alınsu alık (Arat I, 1490)

"Tavır ve hareketi makul, muntazam ve iyi ahlaklı, hizmete layık ve meziyet sahibi olsun." (Arat II, 115)

ülüg alın-

nasibini almak

ayu birdim emdi saña belgülig

negü teg tirilgü alıngu ülüg (Arat I, 4455)

"Nasıl yaşamak ve nasıl kendi nasibini almak lazım geldiğini işte sana açıkça izah ettim." (Arat II, 322)

alış-

“Beraber etmek, beraberce yapmak, beraber paylaşmak”
(Arat III, 17)

elig alış-

el sıkışmak, anlaşmak

sêlâm kıldı ötrü alıştı elig

turup evke kirdi bu iki silig (Arat I, 5032)

"Selamlaşıp, el sıkıştılar; bu iki temiz kalpli insan el ele eve girdiler." (Arat II, 363)

turup kirdiler evke alışıp elig

kadaşı ayıttı kör açtı tilig (Arat I, 5684)

"Müsafaha ederek, birlikte eve girdiler, kardeşi söz açarak, ona sordu." (Arat II, 407)

alsık-

“Bir şeyden kurtulmak, kaybetmek” (Arat III, 18)

baş alsık-

başını kaybetmek

kümüş körse altun añar arsıkar

içisi başın yir ya baş alsıkar (Arat I, 2726)

"Altın ve gümüş görünce, ona aldanır; efendisinin başını yer yahut kendi başını kaybeder." (Arat II, 201)

bu üç neñ turur er küdezmeşe öz

başın alsıkar terk eşit uş bu söz (Arat I, 4119)

"İnsan kendisini gözetmezse, şu üç şey derhal onun başını götürür, bu sözü dinle." (Arat II, 298)

neñ alsık-

malını kaybetmek; (alışverişte) zarar etmek

bilir bolsa kıymet ol arsıkmasa

satıgda taviğda neñ alsıkmasa (Arat I, 2803)
"Her şeyin değerini bilmeli, alışverişte malca zararlı çıkmamalıdır." (Arat II, 207)

amrul- "Sükuna kavuşmak" (Arat III, 19)

amul amrul- sükûn ve huzura kavuşmak

neteglikke kirme küdezgil köñül
barıña bütin bolğıl amrul amul (Arat I, 26)
"Nasıl olduğunu arama, gönlünü gözet; varlığına inan, sükûn ve huzura kavuş." (Arat II, 13)

tünek ol bu dünya kötürgil köñül
eğiz ordu il ƙol sen amrul amul (Arat I, 3084)
"Bu dünya bir zindandır, ona gönül bağlama; sen yüksek saray ve ülke iste, huzur ve sükûna kavuş." (Arat II, 227)

anukla- "Hazırlamak, hazır bulunmak" (Arat III, 21)

ölümke anukla- ölüme karşı hazır bulunmak

kezigçe kelir bu ölümñüñ ƙurı
ölümke özüñ çın anuklap yorı (Arat I, 1476)
"Ölümün sırası nöbetle gelir; ölüme her an kendini hazır bulundur." (Arat II, 115)

anun- "Hazırlanmak, hazır olmak" (Arat III, 21)

ölümke anun- ölüme hazırlanmak

oğunğıl ay kökçin ölümke anun
bu keçmiş küñüñke sıgıt ƙıl ünün (Arat I, 376)
"Ey kır saçlı uyan, ölüme hazırlan; geçmiş günlerin için ağla ve sızla." (Arat II, 37)

tęvbekę anun- tövbeye hazırlanmak, niyet etmek

ölümüg unıtma anun tęvbekę
usanma ölüm kelge tutğa yaƙa (Arat I, 5715)
"Ölümü unutma, tövbeye hazırlan; gafil olma, ölüm gelir ve yakana yapışır." (Arat II, 409)

cefağa anun-	cefa çekmeye hazırlanmak
	<i>vefa kimke kıldıñ cefağa anun</i> <i>cefaçı cefasın tegürgey künün</i> (Arat I, 6362) "Birine vefa gösterdi isen, ondan cefa görmeğe hazırlan; cefakar nefsin seni bir gün cefaya duçar edecektir." (Arat II, 456)
sakışka anun-	hesap gününe hazırlanmak
	<i>ay yiglü içigli yavalık bile</i> <i>sakışka anungıl çıkış yol tile</i> (Arat I, 5277) "Ey yiyip içmekle hayatını boşuna geçiren, hesaba hazırlan, çıkar yol ara." (Arat II, 380)
anut-	"Hazırlamak, hazır bulundurmak" (Arat III, 21)
ruzi anut-	rızık hazırlamak
	<i>ay yir kök idisi hılayık bile</i> <i>ruzini anutmuş yigil sen küle</i> (Arat I, B3) "Yer, gök ve mahlukların rabbi herkesin rızkını hazırlamıştır; sen güle güle ye." (Arat II, 3)
kişilik anut-	insanlık göstermek
	<i>kişilik kılurka kişilik anut</i> <i>kişilik teñinçe törü kıl yanut</i> (Arat I, 1690) "İnsanlık edene karşı insanlık göster, insana insanlığı nisbetinde mukabele et." (Arat II, 130)
tiriglik anut-	kendi hayatını tanzim etmek
	<i>meniñdin kerek emdi edgü yanut</i> <i>saña hax öteyin tiriglik anut</i> (Arat I, 3065) "Benden şimdi iyi bir karşılık görmelisin; sana hakkını ödeyeyim, sen hayatını ona göre tanzim et." (Arat II, 225)
cevab anut-	cevabını hazırlamak
	<i>seniñdin ayıtğay yarın bir bayat</i> <i>cevabın anutğıl öziñke berat</i> (Arat I, 5246) "Tanrı bunu yarın sana sorar; orada kendini kurtaracak cevabı hazırla." (Arat II, 378)

arı- “Temizlenmek, temiz olmak” (Arat III, 22)

yazukı arı- günahlarından kurtulmak

kimiñ boğuzı egni bar erse arığ

arıdı anıñdın yazukı arığ (Arat I, 5351)

"Kimin boğazı ve üstü başı temiz olursa; onun üzerinden bütün günahlar gider." (Arat II, 384)

igiñ eđgü bolğa esen bolğa sen

yazukıñ arığay muyan bulğa sen (Arat I, 5984)

"Hastalığın iyileşecek ve sen de sıhhate kavuşacaksın; günahın temizlenecek ve sevaba nail olacaksın." (Arat II, 428)

kiri arı- lekesi temizlenmek

toğa isiz ol kör munıñda biri

bu er ölmeginçe arımaz kiri (Arat I, 876)

"Bunlardan biri doğuştan kötüdür; bu insanın lekesi ölünceye kadar temizlenmez." (Arat II, 74)

arıt- “Temizlemek, temizletmek” (Arat III, 23)

köñülni arıt- gönlünü temizlemek

köñül til arıttıñ arıdı özüñ

meni ötlegil bir tusulsu sözüg (Arat I, 5128)

"Gönlünü ve dilini temizledin, kendin de temiz oldun; öğüt ver, ben de senin sözünden istifade edeyim." (Arat II, 370)

ya rāb oğguru bir meni ay ığım sen

süre ığmağıl men köñülni arıttım (Arat I, 6563)

"Ey rabbim, beni uyandır; sen rabbimsin, beni kovma, ben gönlümü temizledim." (Arat II, 471)

til arıt- dilini temizlemek

köñül til arıttıñ arıdı özüñ

meni ötlegil bir tusulsu sözüg (Arat I, 5128)

"Gönlünü ve dilini temizledin, kendin de temiz oldun; öğüt ver, ben de senin sözünden istifade edeyim." (Arat II, 370)

isizlerni iligdin arıt- memleketi kötülerden temizlemek

isiz bolma isiz isizke yorit

isizlerni barça iligdin arıt (Arat I, 5505)

"Zalim olma, zulmü kötülere karşı tatbik et; bütün memleketi kötülerden temizle." (Arat II, 395)

özün arıt-

kendini (günah ve kusurdan) temizlemek

yava kılma emdi bu kalmış künüñ

özünđin arıtğıl yazukuñ münüñ (Arat I, 1440)

"Kalan ömrünü artık boşuna geçirme; kendini günah ve kusurlardan temizle." (Arat II, 112)

boğuz arıt-

helal lokma yemek

köni yol tutayın tese yinçkelig

boğuzuğ arıtğıl ay kılkı silig (Arat I, 4407)

"Çok ince olan bu doğru yolda yürümek istersen, ey temiz kalpli insan, önce yediğinin halal olmasına dikkat et." (Arat II, 319)

arığlık tilese arıtğıl boğuz

arıtısa boğuz boldı asğıñ ögüz (Arat I, 5352)

"Temizlik istersen, boğazından geçen helal lokma olsun; böyle yapan insanın elde edeceği nimetler nehirler gibi, bol ve devamlı olur." (Arat II, 384)

karakçığ arıt-

(bir yeri) yağmacılardan temizlemek

iç ilde kötürgil budun küçlerin

taşirtın arıtğıl karakçı barın (Arat I, 5547)

"Memleket içinde halka zulüm edenleri yok et, dış eyaletlerde de bir tane yol kesen şaki bırakma." (Arat II, 397)

üçünçi imin tut kamuğ yollarığ

karakçığ sekerçig arıtğıl arığ (Arat I, 5577)

"Üçüncüsü bütün yolları emin tut; yol kesici ve haydutların hepsini ortadan kaldır." (Arat II, 399)

isizler arıt-

kötülerin izini yok etmek

yorık tüzse ötrü könitse sözi

arıtısa elinde isizler izi (Arat I, 4997)

"Böylece o hareketlerini düzeltir, sözünde sadık olur ve memlekette kötülerin izini yok eder." (Arat II, 360)

kebitler arıt- dükkânları (meyhane) ortadan kaldırmak

muniñda eñ aşnu il itgü kerek

bu iç taş kebitler arıtgu kerek (Arat I, 5497)

"Bunun için ilk önce memleket düzene girmeli ve bütün meyhaneler ortadan kaldırılmalıdır." (Arat II, 394)

meñesin arıt- beynini temizlemek

bu sevdâ küçenmiş bolur ay kadaş

ot içgü meñesin arıtgu adaş (Arat I, 6012)

"Ey kardeş, onun sevdası kuvvetlenmiştir; ey dostum, o ilaç içmeli ve beynini temizlemelidir." (Arat II, 430)

arsık- **“Aldanmak”** (Arat III, 24)

özün arsık- kendini kandırmak

muñar arsıkar erse emdi özüñ

bu ta‘at yava boldı kesgil sözüg (Arat I, 3230)

"Bununla şimdi kendini aldatıyorsun, bu ibadet boşunadır; sözünü kes." (Arat II, 237)

tilin arsık- (birini) sözle oyalamak

tilin arsık il bol küdezgil özüñ

tokışka ivinmegü kesgil sözüg (Arat I, 2363)

"Sözle oyala, sulh ol, kendini koru ve savaşa acele etme; işte bu kadar." (Arat II, 176)

art- **“Artmak, fazlalaşmak”** (Arat III, 25)

miñ art- bin kat artmak

tilekin bulur eđgü künde yañı

isizniñ küniñe miñ artar muñı (Arat I, 349)

"İyi insan her gün yeni bir arzusunı nail olur; kötünün sıkıntısı ise, her gün bir kat artar." (Arat II, 35)

körki art- (bir kimsenin) durumunun düzelip iyileşmesi

neçe yunçıĝ özke yüz ursa özüim
baru körki artar keser men sözüim (Arat I, 736)
"Ne kadar düşkün olursa olsun, ben bir kimseye teveccüh edersem, onun ahvali, muhakkak, gittikçe düzelir ve güzelleşir." (Arat II, 64)

bilgi art- bilgisi artmak

kişi öğrenür bilgi artar üküş
neçe öğrenip uksa bolmaz ukuş (Arat I, 1827)
"İnsan çok şeyler öğrenir ve bilgisi artar; fakat ne kadar öğrense ve anlasa bile, yine akıllı elde edemez." (Arat II, 139)

il art- ülkenin genişlemesi

il artar törü birle itlür ajun
il eksür bu küç birle buzbur ajun (Arat I, 2034)
"Kanun ile ülke genişler ve dünya düzene girer; zulüm ile ülke eksilir ve dünya bozulur." (Arat II, 154)
turu itlü barĝay kamuĝ işleriñ
iliñ arta barĝay keñüĝey yiriñ (KB, 5915)
"Böylece bütün işlerin yavaş yavaş düzene girer; ülken günden güne genişler ve toprakların artar." (423)

ķutı art- ikbali artmak, bahtı açılmak

bu yañlıĝ tapınsa yaransa kişi
ķutı künde artar kör itlür işi (Arat I, 4063)
"İnsan böyle hizmet eder ve kendisini beğendirirse, ikbali günden güne artar, işi yoluna girer." (Arat II, 294)

isig art- sıcaklığın artması

isig artsa terkin soĝık iç öze
soĝık artar erse isigin tüze (Arat I, 4622)
"Sıcaklık fazlalaşırsa, üzerine derhal soğuk bir şey içmeli; soğukluk fazlalaşırsa, onu sıcak ile tadil etmelidir." (Arat II, 334)

du' a art- çok hayır-dua almak

el itlür erejke tegir bu budun
du' a artar ötrü saña ol öçün (Arat I, 5568)

"Memleket düzene girer ve halk huzura kavuşur; o zaman sen de çok hayır dua alırsın." (Arat II, 399)

künde art-

günden güne artmak

asığ kılmadı künde arttı igi

koradı küçi künde yetti ögi (Arat I, 1062)

"Fakat hiçbir fayda etmedi; hastalığı günden güne arttı, kuvveti günden güne azaldı ve gittikçe şuurunu kaybetti." (Arat II, 87)

asğı art-

kazancı artmak

kutuldu ilig kitti emgekleri

budun asğı arttı yenip yükleri (Arat I, 1654)

"Hükümdar birçok zahmetlerden kurtuldu; halkın üzerindeki yük hafifledi ve kazancı arttı." (Arat II, 127)

sukluk art-

tamahkarlığın artması

tiriglik kısıldı uzadı sakınç

baru arttı suklık koradı sevinç (Arat I, 6486)

"Hayat zorlaştı, endişe çoğaldı; hırs ve tamah gittikçe arttı, huzur azaldı." (Arat II, 464)

tumlig art-

soğukluğun artması

kurug tumlig artsa isig öl anut

bu iki añar kılga evre yanut (Arat I, 4626)

"Kuruluk ve soğukluk fazlalaşırsa, sıcak ve yaş şeyleri hazır tut; bu ikisi onlara karşı koyar." (Arat II, 335)

bu öl tumlig artsa saña kılşa yas

isigin kurugun anı yandru bas (Arat I, 4627)

"Bu yaşlık ve soğukluk fazlalaşır ve sana zarar verirse, sıcak ve kuru şeyler ile onları karşıla." (Arat II, 335)

artuk art-

daha fazla artmak

neçe artsa dünya baş ağırları

taķı artuk artar ay ersig urı (Arat I, 5428)

"Dünya malı ne kadar artarsa, onun derdi zevkinden daha fazla olur, ey yiğit oğul." (Arat II, 389)

arta-

"Bozulmak, kötüleşmek" (Arat III, 25)

saķış arta-

hesabın bozulması

saķış artasa dünya 'uķbi işi
neçe birle artar ay eğgü kişi (Arat I, 4384)
"Hesap bozulursa, dünya ve ahiret işi de onunla birlikte
bozulur, ey iyi insan." (Arat II, 317)

kılķı arta-

huyu bozulmak

budun kılķı teñsiz bolup artasa
körü ıdma itgil kısa tut basa (Arat I, 5198)
"Halkın tavır ve hareketi değişir ve bozulursa, onu daima göz
önünde bulundurup, fesada sapmalarına meydan verme." (Arat
II, 375)

bu kut bulmaduk er kalı bulsa kut
baru kılķı artar kılur elke yut (Arat I, 5757)
"Devleti görmemiş olan bir kimse saadete kavuşursa, onun
tabiatı gittikçe bozulur ve memlekete felaket getirir." (Arat II,
412)

köñli arta-

kalbi bozulmak

et ol bu kişi köñli artar yıdır
anı keç küdezgü ay kılķı kadır (Arat I, 5862)
"İnsan kalbi ettendir, bozulur ve kokar; ey iradeli insan, onu çok
iyi korumalıdır." (Arat II, 419)

ajun arta-

dünyanın bozulması

bu yalğan kişi birle artar ajun
köni çın kişi tut ay elgi uzun (Arat I, 5878)
"Bu dünyayı yalancılar ıfsad eder; ey memleketin hakimi, doğru
ve dürüst insanları kolla." (Arat II, 420)

ajun barça bütrü tükel artadı
körüp tañladaçı kanı bir munı (Arat I, 6480)
"Dünyanın her tarafı baştan başa bozuldu; buna bakıp, hayret
eden bir kimse varmı." (Arat II, 464)

tadu arta-

vücut unsurlarının bozulması

tadu artadı kör küçi eksüdi

kağıl teg köni boğ egildi koğı (Arat I, 1055)

"Unsurlar bozuldu, kuvveti azaldı; dik vücudu, yaş söğüt dalı gibi, büküldü." (Arat II, 87)

törü arta-

nizamın bozulması

ajun boldı ahır törü artadı

isizlerig eğgü körü artadı (Arat I, 6489)

"Dünyanın sonu geldi; nizam bozuldu; iyiler kötülere bakarak, değıştiller." (Arat II, 465)

halk arta-

halkın bozulması

nelük artadı halk negü öñdi koğtı

kayu öğke tuştum ya kayda turayı (Arat I, 6588)

"Halk neden bozuldu, niçin iyi adetleri bıraktı; hangi zamana rastladım, nereye gideyim." (Arat II, 473)

kılınç arta-

davranışların kötüleşmesi, kötü olmak

oğul kız sebebi ata ol ana

kılınç artasa ya itilse yana (Arat I, 1486)

"Çocukların iyi veya kötü olmalarına anne ve babaları sebep olur." (Arat II, 115)

suv arta-

suyun kirlenmesi

arıgsıznu yalñuñ suvun yup arır

kalı artasa suv negün yup arır (Arat I, 2108)

"İnsan temiz olmayan şeyleri su ile yıkayıp, temizler; eğer su kirlenirse, o ne ile ve nasıl temizlenir." (Arat II, 158)

çerig arta-

ordunun bozulması

yüreksiz kişiler çerig artatur

çerig artasa er erig artatur (Arat I, 2284)

"Korkak kimseler orduyu bozarlar; ordu bozulursa, askerler birbirini ifsat ederler." (Arat II, 171)

atı arta-

adı lekelenmek

bu eğgü karıamaz yime opramaz

yaşı keç uzun ol atı artamaz (Arat I, 1640)

"İyilik ihtiyarlamaz ve yıpranmaz; onun ömrü çok uzundur; iyiliğin kötü olmak ihtimali yoktur." (Arat II, 126)

*bu kaç neñde begler yıraķ tutǵu öz
atı artamasa yorıķ bolsa söz* (Arat I, 2063)

"Adının kötüye çıkmaması ve sözünün itibarını kaybetmemesi için, beyler bunlardan kendilerini uzak tutmalıdır." (Arat II, 155)

*olar ögseler ögdi ilke barır
qalı sökseler atı artap qalır* (Arat I, 4396)

"Bunlar medhederlerse, bu medih bütün ülkelere yayılır; eğer hicvederlerse, insanın adı daima kötü olarak kalır." (Arat II, 318)

*ayıñlamasunlar seni hāķ ara
atıñ artamasun muni keç köre* (Arat I, 4463)

"Çok dikkat et, halk arasında seni kötülemesinler; adın lekelenmesin." (Arat II, 323)

budun arta- halkın davranışlarının bozulması

*budun artasa anı begler tüzer
qalı artasa beg anı kim süzer* (Arat I, 5203)

"Halk bozulursa, onu beyler düzene koyar; eğer beyler bozulursa, onları kim düzeltir." (Arat II, 375)

iş arta- işlerin bozulması

*aǵıçı oduǵ bolsa iş artamaz
saķıslıǵ tutar neñ özin örtemez* (Arat I, 2769)

"Hazinedar uyanık olursa, işler bozulmaz; malı hesaplı tutar ve kendisini de yakmaz." (Arat II, 204)

artat- **"Bozmak, harap etmek"** (Arat III, 26)

köñlüñi artat- gönlünü/maneviyatını bozmak

*nelük tilde körksüz yorır bu sözüg
nelük köñlüñi artatur sen özüñ* (Arat I, 1082)

"Niçin böyle nahoş şeyler söylüyorsun; niçin böyle maneviyatını bozuyorsun." (Arat II, 89)

ilig artat- memleketi harap etmek

biri küç birisi osallık kılar

bu iki bile beg ilin artatur (Arat I, 2024)

"Bunlardan biri zulüm, biri ihmalkarlıktır; bu ikisi ile bey memleketini harap eder." (Arat II, 153)

çerig artat-

orduyu bozmak

yüreksiz kişiler çerig artatur

çerig artasa er erig artatur (Arat I, 2284)

"Korkak kimseler orduyu bozarlar; ordu bozulursa, askerler birbirini ifsat ederler." (Arat II, 171)

bilig artat-

bilgiyi kötüye kullanmak

suk erse bitigçi bilig artatur

bitir umdu birle bitig artatur (Arat I, 2725)

"Katip haris olursa, bilgisini kötüye kullanır; tamah ederek yazar ve yazıyı tahrif eder." (Arat II, 201)

ukuşsuz kişiler bilig artatur

biligsiz kişiler budun yavritur (Arat I, 4076)

"Akılsız kimseler bilgiyi tahrif ederler; bilgisiz kimseler halkı harap ederler." (Arat II, 295)

bitig artat-

yazıyı tahrif etmek

suk erse bitigçi bilig artatur

bitir umdu birle bitig artatur (Arat I, 2725)

"Katip haris olursa, bilgisini kötüye kullanır; tamah ederek yazar ve yazıyı tahrif eder." (Arat II, 201)

aşığ artat-

yemeği berbat etmek

közi suk kişi aşka sukluk kılar

elig tegrür aşka aşığı artatur (Arat I, 2847)

"Aç gözlü kimse yemeğe karşı haris davranır, yemeğe elini sokar ve onu berbat eder." (Arat II, 210)

tadu artat-

unsurları bozulmak, tabiatı bozulmak

kalı siñmese aş tadu artatur

tadu artasa er kör iglep yatur (Arat I, 3579)

"Eğer yemek hazım edilmezse, esas unsurları bozar; unsurlar bozulursa, insan hastalanıp, yatağa düşer." (Arat II, 261)

kılınç artat-

davranışları ve ahlakı bozulmak

kalı kıtsuz erse kişig tumlitur

karılık öğinde kılınç artatur (Arat I, 4706)

"Eğer insan talihsiz ise, o başkalarını kendisinden soğutur ve ihtiyarlık gününde ahlakı bozulur." (Arat II, 340)

isizig bayutma ay kılkı unur

isizler bayusa kılınç artatur (Arat I, 5524)

"Ey kudretli hükümdar, kötülerini servet sahibi etme; kötüler, zenginlenince, hal ve tavırlarını değiştirirler." (Arat II, 396)

atı artat-

adı kötüye çıkmak

aķı bol budunķa üle neñ yetür

saran bolsa begler atın artatur (Arat I, 5220)

"Cömert ol, halka mal dağıt ve yedir; beyler hasis olursa, adları kötüye çıkar." (Arat II, 376)

artur-

"Artırmak, arttırmak" (Arat III, 26)

nı 'mēt artur-

nimetleri artırmak

şükür kıl ay nı 'mēt idisi unur

şükür kılsa nı 'mēt bayat arturur (Arat I, 756)

"Ey nimet sahibi olan muktedir kimse, şükür et; şükür edersen, Tanrı nimetini arttırır." (Arat II, 65)

ķutın artur-

saadetini artırmak

keçe yatsa keç yat yana erte tur

yatıp erte kopģan ķutın arturur (Arat I, 1506)

"Gece geç yat, yine de erken kalk; yataktan erken kalkan saadetini arttırır." (Arat II, 117)

dı 'a artur-

çok dua kazandırmak

et öz can yuluğlar meniñ işime

dı 'a arturur bu keçer yaşıma (Arat I, 3059)

"Benim işim uğrunda tenini, canını feda ediyor ve bu fani hayatımda bana çok dua kazandırıyor." (Arat II, 225)

sen emdi du 'a artur edgü adaş
seniñ bolsu devlet uzun bolsu yaş (Arat I, 5807)
"Ey dostum, sen şimdi hayır duanın artmasına bak; saadet ve huzur içinde uzun bir ömür sür." (Arat II, 415)

bağırsaklık
artur-

bağlılığını artırmak

kimiñ sen aşın yise sen kıl işin
bağırsaklık artur hālāl yi aşın (Arat I, 5796)
"Sen kimin ekmeğini yersen, onun işini gör; bağlilığını gittikçe arttır ve yediğin ekmek sana hālāl olsun." (Arat II, 414)

arzula- "Arzulamak, istemek, dilemek" (Arat III, 27)

yüzin körgüke
arzula-

yüzünü görmeyi arzulamak

adın il kişisi eşitti muni
yüzin körgüke arzuladı anı (Arat I, 1887)
"Başka memleketlerin halkı da bunu işitti ve onun yüzünü görmeği arzu etti." (Arat II, 143)

könül arzula-

gönülden arzulamak

könül arzulasa yırağ yir yağuk
bolur terk tilekin bulur ol anuğ (Arat I, 5044)
"Gönülden arzulanırsa, uzak yer yakın olur ve insan dileğini, kendisi için hazırlanmış gibi, derhal elde eder." (Arat II, 364)

asun- "Asılmak, asılı olmak" (Arat III, 30)

kapuğda asun-

kapıda bulunmak, hazır bulunmak

tapın öz oğurluğ bağırsaklığın
kapuğda asunğıl maña bol yakın (Arat I, 595)
"Sen uğurlu bir sadakatle bana hizmet et; daima kapımda bulunarak, bana yakın ol." (Arat II, 53)

aş- "Aşmak" (Arat III, 31)

art aş-

tepeler aşmak

ķayu art aşar ķır ırırler ķeķer
ķayu yir ķazar suv kuduğda iķer (Arat I, 1735)
"Kimi, bak, tepeler aşar, dereler ķeķer; kimi yer ķazar ve suyu kuyudan iķer." (Arat II, 133)

aşu-

Aşmak

il aşu-

illere hükmetmek

bu ay toldı aydı ay ilig ķutı
aşasu ajun il yağılsu atı (Arat I, 836)
"Ay Toldı dedi : — Ey devletli hükümdar, ülkelere hakim ol, iyi adın dünyaya yayılsın." (Arat II, 71)

uzun keķ yaşagıl ay elig ķutı
örķüş il aşagıl bu beglik atı (Arat I, 1350)
"Ey devletli hükümdar, ķok uzun yaşı; bu saltanat ile ķok illere hüküm et." (Arat II, 107)

aşu-

“Örtmek” (Arat III, 32)

kafur aşu-

kafur ile örtmek

yıparsıg ķara başķa kafur aşudum
tolun teg tolu yüz ķayuka ilettim (Arat I, 6530)
"Misk gibi kara başıma kafur örttüm; dolun ay gibi dolgun yüzü nereye götürdüm." (Arat II, 468)

aşun-

“Aşmak, ķeķmek” (Arat III, 32)

tapuğ aşun-

beklenenden fazla hizmet etmek

tapınuğ açığda aşundu tapuğ
tapuğ ķalmadı sen yetürdüñ ķamuę (Arat I, 3064)
"Hizmet ettin, senin hizmetin benim ihsanımı aştı; yerine getirmediğin hizmet kalmadı." (Arat II, 225)

burun aşun-

önceden hazırlanmak

nerek bu ķarañķu tınerig orun
süzük meñü elke aşunęıl burun (Arat I, 3083)
"Bu karanlık zulmet yeri neye gerek, durulmuş ebedî ülke için önceden hazırlan." (Arat II, 227)

aşnu aşun- ön ayak olmak, önceden yapmak

ķayu işte aşnu aşunsa uķuş

ol iş baķķa bardı sınıdım öķüş (Arat I, 2604)

"Hangi işte akıl ön-ayak olursa,.o iş başarı ile neticelenir; bunu çok tecrübe ettim." (Arat II, 193)

bilir sen şelâm fazlı artuķ uluğ

kim aşnu aşunsa açar bu yoluğ (Arat I, 5052)

"Bilirsin ki, selamın fazileti çok büyüktür; kim daha önce bunu yaparsa, bu fazileti o göstermiş olur." (Arat II, 365)

kafur aşun- kafur ile örtünmek

yitiirdüm yigitlik yetildi yaşım

yıpar kitti kafur aşındı başım (Arat I, 4848)

"Gençliği kaybettim, yaşıım ileriledi; misk yerine başım kafur örtündü." (Arat II, 350)

aşundur- **“(selam kelimesiyle beraber) Selama cevap vermek”** (Arat III, 32)

şelâm aşundur- selam vermek

uluğlar kerek kim kiķigke şelâm

aşundursa ötrü bolur iş tamam (Arat I, 5060)

"Büyüklerin küçüklere selam vermesi lazımdır ve böylece işler yoluna girer." (Arat II, 366)

at- **“Atmak, bırakmak”** (Arat III, 34)

ok at- ok atmak, savaşmak

ağır yük kişike kılınç arķuķı

ķılınç arķuķ erse bulun at okı (Arat I, 2066)

"İnatçılık insan için ağır bir yüküdür; inatçılıktan kendini kurtar ve onunla savaş." (Arat II, 156)

ķögenke keç erse atar erse ok

yeme ķuşķı avķı ajunda ozuķ (Arat I, 2635)

"Cirit oyununda mahir olmalı ve ok atmasını iyi bilmeli; kuşçuluk ve avcılıkta da başkalarına üstün gelmelidir." (Arat II, 195)

kayısı törütmiş idike turup
yağı teg ok attı yasını kurup (Arat I, 6397)
"Kimi yaratan Tanrıya karşı, düşman gibi, yayını kurup, ok attı." (Arat II, 458)

tirgin at- zindeliği bırakmak

tiriglik küçi bardı mendin kitip
tayağ tuttı elgim bu tirgin atıp (Arat I, 5633)
"Yaşama kudreti beni terketti, uzaklaştı; ben bu zindeliği bırakıp, elime deynek aldım." (Arat II, 403)

ata- "Ad vermek, adlandırmak" (Arat III, 35)

enîsü'l-memalik
ata- enîsü'l-memalik diye adlandırmak

çinîler edebü'l-mülûk tip ayar
maçînlar enîsü'l-memalik atar (Arat I, B28)
"Çinliler ona edebü'l-mülûk derler, Maçinliler onu enîsü'l-memalik diye adlandırırlar." (Arat II, 4)

yılkı ata- (bir kimseyi) hayvan adıyla nitelemek

yava söz biligsiz tilindin çıkar
biligsiz kişig bilge yılkı atar (Arat I, 985)
"Boş söz bilgisizin ağzından çıkar; bilgisiz adama alim hayvan der." (Arat II, 82)

ögdülmiş ata- ögdülmiş adını vermek

hiredka atadı bu ol ögdülmiş
muni ma vezîrniñ oğlu tip timiş (Arat I, B70)
"Akıla Ögdülmiş adını vermiş ve buna da vezirin oğlu demiş." (Arat II, 7)

zahîd ata- zahid adını vermek

kayu neñ bulup kođtuñ emdi anı
kayu telve zahîd atadı seni (Arat I, 3441)
"Ne buldun ki, sonra ondan vaz geçtin; hangi mecnûn sana zahid adını taktı." (Arat II, 251)

     'l-m    
ata-

     'l-m     adını vermek

urdılar   n   lar      'l-m     atadılar, ma  n melikini 
(Arat I, A19)

"verdiler.   nliler - edeb  'l-m     adını koydular. Ma  n m    n  n" (Arat II, 1)

  hname-i t  rki
ata-

  hname-i t  rki diye ad vermek

  mera tip aydılar,   ran   lar   hname-i t  rki atam   lar (Arat I, A21)

"dediler.   ran  lar -  hname-i t  rki diye ad koymuşlar." (Arat II, 1)

at ata-

ad vermek, adını zikretmek

  yu   nd ulu   ordu   ar   yire
  tab  a     n at atam   lara (Arat I, B26)

"Her memleket,   hir ve sarayda bu kitaba ayrı ayrı adlar verilmiştir." (Arat II, 4)

oğul   ızda ötrü ata yir et  n

oğul   ız atamaz atası atın (Arat I, 1166)

"Oğul-k  ızdan dolayı baba daima eziyet   eker; fakat oğul k  ız babasının adını dahi anmaz." (Arat II, 94)

  r      u     ut   teg bu erdem   ut  

yorı   u   ata   l sen erdem at   (Arat I, 3011)

"Bu faziletin saadeti ak   u  unki gibidir; haydi, sen fazilete   u   adını ver." (Arat II, 222)

yaratsa yaratmasa erklig bayat

tapuğ at   tilde atamasa at (Arat I, 3358)

"Kula bu ad verilmemiş olsa bile, kadir Tanrı ister kabul etsin-ister etmesin, ibadet ve zikir dilden düşmemelidir." (Arat II, 246)

er ata-

(bir kimseyi) er/insan diye nitelemek

  yu erde bolsa u  u   birle    

anı er ata   l ne  e           (Arat I, 1993)

"Hangi insanda akıl ve anlayış varsa, ona insan de, onu ne kadar     rsen    ." (Arat II, 151)

apañ andka erse iminlik bütünlük

bu and tutğuçı kim anı er atayı (Arat I, 6583)

"Eğer inanç ve güvenlik and ile ise, bu andı tutan kim ki, ona erkek diyeyim." (Arat II, 472)

beg ata-

bey olarak adlandırmak

kayı erde bolsa bu erdem törü

anı beg atap ilke tıkgü örü (Arat I, 2165)

"Hangi insanda bu fazilet ve bu terbiye bulunursa, onu, bey olarak, memlekette yükseltmelidir." (Arat II, 162)

atan-

"Adlandırılmak, ad almak" (Arat III, 36)

uğuşluğ atan-

asıl vasfını almak

uğuşluğ yise yir ikigün ajun

uğuşluğ atanur atansa tüzün (Arat I, 2456)

"Ancak akıllı kimse her iki dünyayı elde eder; asıl vasfını ancak akıllı insan alır." (Arat II, 183)

tüzün atan-

yumuşak huylu olarak adlandırılmak

amul bolsa ötrü atanur tüzün

silig bolsa kılkı sevitür özün (Arat I, 2623)

"İnsan sakın tabiatlı olursa, ona halim denilir; nazik kimse, kendisini herkese sevdirebilir." (Arat II, 194)

ivek kurgu bolma kılınçın sözü

seriñil seriñen atanur tüzün (Arat I, 5219)

"Harekette aceleci ve sözde zevzek olma, sabırlı ol; sabırlı insana halim derler." (Arat II, 376)

kişi atan-

insan olarak adlandırılmak

kişi iki törlüg kişi atanur

biri öğretigü biri öğrenür (Arat I, 3217)

"İki türlü insana insan derler: biri —öğreten, biri— öğrenen." (Arat II, 236)

ersig atan-

yiğit sayılmak

borun yüz yuğuçı namaz koğuçı

kür ersig atandı yoritur küçi (Arat I, 6454)

"Şarap ile yüzlerini yıkayan ve ibadeti bırakanlar şimdi yiğit sayılıyor ve istediklerini yapıyorlar." (Arat II, 462)

eren atan-

mert sayılmak

fesad fisk içisi atandı eren

bor içmez kişi atı boldı saran (Arat I, 6455)

"Fesat ve fisk yapanlar merd sayıldı; şarap içmeyen kimseler hasis sayıldı." (Arat II, 462)

münafık atan-

münafık sayılmak

namaz ruze birle yorıglı kişi

münafık atandı ay elçi başı (Arat I, 6456)

"Namazına ve orucuna devam eden insanlar münafık sayıldı, ey memleketin başında bulunan insan." (Arat II, 462)

aķı atan-

cömert olarak adlandırılmak

atı edgü bolmuş atanmış aķı

aķı ölse atı tirig tip okı (Arat I, 257)

"İyi ad kazanmış, cömertlik ile şöhet bulmuştur; bil ki, cömert insan ölse bile, onun adı yaşar." (Arat II, 29)

edgü atan-

iyi nam ile tanınmak

öküş kördüm edgü atanmış kişi

isizke katıldı buzuldu işi (Arat I, 4244)

"İyi nam ile tanınmış bir çok kimseleri gördüm; kötü insanlar ile karışınca, işleri bozuldu." (Arat II, 307)

yılķı atan-

hayvan adı almak

bilig bil kişi bol beğütgil özüñ

ya yılķı atangıl kişide yıra (Arat I, 6611)

"Sen ya bilgi bil, insan ol ve kendini yükselt yahut hayvan adını al ve insanlardan uzaklaş." (Arat II, 474)

hacib atan-

hacib olmak

bu kaç neñ kerek kim atansa hacib

kişi başlasa yolķa öñdün keçip (Arat I, 2485)

"Hacib olmak ve öne geçip, insanlara yol göstermek için, şu bir kaç şey lazımdır." (Arat II, 185)

fasık atan-

kötü kişi olmak

bor içme fësadka katılma yıra

zına kılma fasık atanma kara (Arat I, 1334)

"Şarap içme, fesada karışma, uzak dur; zina yapma, fisk ve fücür ile kara yüzlü olma." (Arat II, 105)

uğ atan-

sığır olarak adlandırılmak

yori uğ atanma kişilik kıla

kişike kişi bol kişilik bile (Arat I, 1599)

"Yürü, adın öküze çıkmasın, insanlık yap; insanlara karşı insaniyetle hareket ederek, insan ol." (Arat II, 124)

atı atan-

ad almak, adlandırılmak

anasında toğsa atansa atı

musafır bolup mindi ödlek atı (Arat I, 1388)

"Anasından doğup, adı verilince yolcu olarak, zamane atına biner." (Arat II, 109)

atandı özüñ emdi zahîd atı

bu atıñ saña boldı ta 'at yutı (Arat I, 3229)

"Sen şimdi zahit adını aldın; bu adın ibadetin için sana büyük bir felaket oldu." (Arat II, 237)

atık-

"Ad sahibi olmak, ismi yayılmak, meşhur olmak" (Arat III, 36)

isiz atık-

adı kötüye çıkmak

kişi edgü atın kör alkış bulur

atıkmuş isiz ölse kargış bulur (Arat I, 246)

"Bak, insan iyi adı ile alkışlanır; adı kötüye çıkmış kimse ölünce beddua alır." (Arat II, 29)

yağıcı atık-

meşhur savaşçı olmak

negü tir atıkmuş yağıcı eşit

bu söz eştip ötrü özüñke iş et (Arat I, 2338)

"Adı dünyaya yayılmış meşhur harp adamı ne der, dinle; bu sözü dinle ve ona göre hareket et." (Arat II, 174)

avın-

“Avunmak, alışmak” (Arat III, 37)

köñül avın-

gönlün avunması

bitigde haq uz bolsa açlur köñül

oqıǵu kelir baksa avnur köñül (Arat I, 2694)

"Mektubun hattı güzel olursa, gönül açılır; onu görünce, insan okumak ister, gönül avunur." (Arat II, 199)

inçin avın-

huzur içinde olmak

şükür kıl bayatka tapuǵ kıl sevin

erej kıl bir ança sen inçin avın (Arat I, 3114)

"Tanrıya şükür et, ibadet kıl ve sevin; müsterih ol, bir az huzur ve rahat içinde yaşa." (Arat II, 229)

oyunğa avın-

oyunla/kumarla vakit geçirmek

oyunğa avınsa ajun tutǵuçı

ilin buzdı boldı özi koltǵuçı (Arat I, 2093)

"Dünyaya sahip olan vaktini kumara verirse, memleketin bozar ve kendisi de muhtaç duruma düşer." (Arat II, 157)

sevinçlerke avın-

sevinç ile avunmak

sevinçlerke avnıp öküş külgüçi

sıǵıtka anuñu aya ölgüçi (Arat I, 1145)

"Ey fani insan, daima sevinç içinde avunup-gülen kimseler ağlamalara hazır olmalıdırlar." (Arat II, 93)

avıt-

“Avutmak” (Arat III, 38)

sevinçin avıt-

sevinçle oyalamak

arala avıtur sevinçin visal

ara yıǵlatur kör fırakın tükel (Arat I, 6202)

"Bir bakarsın, visal onu sevinçle oylar; bir bakarsın, fırak onu sonsuz bir kederle ağlatır." (Arat II, 443)

avla-

“Avlamak” (Arat III, 38)

avın avla-

avlamak

yolın kıymasa kuş meñin edlemez

semiz bolsa ıt tok avın avlamaz (Arat I, 6366)

"Yolunu sıkı bir murakabe altında bulundurmazsan, kuş avını yakalamaz; köpek tok ve semiz olursa, av peşinden koşmaz." (Arat II, 456)

ay-

“Demek, söylemek” (Arat III, 41)

söz ay-

konuşmak

kim erse tapuğka kireyin tese

iki neñ kerek bil söz aydım kese (Arat I, 481)

"Hizmete girmek isteyen kimse için, hiç şüphesiz, şu iki şey elzemdir." (Arat II, 45)

meni buldaçı er tutup beklese

kaçumaz men andın söz aydım kese (Arat I, 700)

"Eğer beni bulan kimse tutup, bağlamağı bilirse, ben ondan kaçamam, bu muhakkaktır." (Arat II, 61)

İlig aydı keldür maña ay sözüg

negüni tañırkadı emdi özüñ (Arat I, 785)

"Hükümdar dedi : — Bana söyle, bakayım, şimdi neye hayret ettin." (Arat II, 67)

yana ma saña aydım uş bu sözüim

kılınçım yayıg tip ne irsel özüim (Arat I, 1088)

"Benim dönek huylu ve kararsız olduğumu ben sana vaktiyle söylemiştim." (Arat II, 89)

meşel ay-

atasözü söylemek

muñar meñzetü aydı türkçe meşel

eşitgil munı sen ukup özke al (Arat I, 880)

"Buna benzer türkçe bir atasözü vardır; bunu dinle ve sırrına ererek, ona göre hareket et." (Arat II, 74)

yana aydı ilig meşelde kelir

uruğluğ kişi ölse urğı kalır (Arat I, 1623)

"Hükümdar devam etti : — Şöyle bir mesel vardır, asil insan ölse dahi soyu kalır — dedi —" (Arat II, 125)

muñar meñzetü aydı türkçe meşel

başında keçürmiş bu kökçin sakal (Arat I, 1798)

"Görmüş-geçirmiş şu ak sakal, şu Türkçe mesel, bu hususta, bak, ne der : " (Arat II, 137)

şelâm ay-

selam söylemek

yanut birdi odğurmuş aydı şelâm

bilip kılmadım men eñ aşnu ulam (Arat I, 5054)

"Odgurmuş cevap verdi ve : — Ben bilerek bunu yaptım ve önceden selam vermedim — dedi —" (Arat II, 365)

örü turdı odğurmuş aydı şelâm

ilig me yanut birdi kıldı kıyam (Arat I, 5443)

"Odgurmuş ayağa kalktı ve selam verdi; hükümdar da ayağa kalkıp, ona mukabelede bulundu." (Arat II, 390)

beyt ay-

beyit söylemek

negü tir eşitgil bu beyt ayğuçı

okıgil açılğay taşı hem içi (Arat I, 2657)

"Şu beyti söyleyen ne der, dinle; okursan, onun içini ve dışını anlarsın." (Arat II, 197)

negü tir eşitgil bu beyt ayğuçı

eşitgil munı sen aya bilgüçi (Arat I, 2922)

"Şu beyti söyleyen ne der, dinle; ey bilen insan, bunu sen dinle." (Arat II, 215)

negü tir eşitgil bu beyt ayğuçı

taşı körme ma 'ni bağa kör içi (Arat I, 3360)

"Şu beyti söyleyen ne der, dinle; dışına bakma, içine ve manasına dikkat et." (Arat II, 246)

negü tir eşitgil bu beyt ayğuçı

tişi hem oğul kız üzer er küçi (Arat I, 3583)

"Bu beyti söyleyen ne der, dinle; kadın ve çocuklar erkeğin kuvvetini keser." (Arat II, 261)

şi'r ay-

şiiir söylemek

muñar meñzetü aydı şî 'r ayğuçı

oķıġıl munı sen aya bilgüçi (Arat I, 1181)

"Şair buna benzer bir söz söylemiştir; ey anlayan insan, sen bunu oku." (Arat II, 95)

negü tir eşitgil bu şî 'r ayğuçı

sözüg ma 'ni birle tizip kođġuçı (Arat I, 1620)

"Şiir söyleyen ve sözü mana ile birlikte dizip, bize bırakan insan ne der, dinle." (Arat II, 125)

negü tir eşitgil bu şî 'r ayğuçı

ikigü yaraşsa asıġ yir tuçı (Arat I, 3211)

"Şair ne der, dinle; iki insan birbirine uygun düşerse, bu daima onların faydalarına olur." (Arat II, 236)

avuçġalığın ay-

ihtiyarlığından bahsetmek

bab kıtab atı yörüġin yime avuçġalığın ayur (Arat I, C11)

"bab. Kitabın adını, tefsirini ve bir de kendi ihtiyarlığını söyler." (Arat II, 8)

bab yûsuf çalbaşî yigitlikke ökünüp avuçġalığın ayur (Arat I, C80)

"bab. Yusuf'un gençliğine acıyarak, ihtiyarlığını söyler." (Arat II, 11)

kıtab atı yörüġin yime avuçġalığın ayur (Arat I, XI)

"Kitabın adını, manasını ve kendisinin ihtiyarlığını söyler" (Arat II, 36)

yigitlikke açıp avuçġalığın ayur (Arat I, I)

"Gençliğine acıyarak ihtiyarlığını söyler" (Arat II, 468)

beyanın ay-

açıklamasını söylemek

yana bu kıtabnıñ beyanın ayur

bu tört nık şerîfler özele kıılır (Arat I, B64)

"Yine bu kitabın içindekileri söyler; bunu şu dört iyi temel üzerine kurar." (Arat II, 7)

ögdisin ay-

bir şeyin methini söylemek

teñri 'azze ve çelle ögdisin ayur (Arat I, I)

"Tanrı Azze ve Cellenin Medhini Söyler." (Arat II, 12)

yalavaç 'aleyhi's-selâm ögdisin ayur (Arat I, II.)
"Peygamber Aleyhi's-selamın Medhini Söyler." (Arat II, 14)

tört sahabeniñ ögdisin ayur (Arat I, III.)
"Dört Sahabenin Medhini Söyler." (Arat II, 15)

yaruk yaz faşlın uluğ buğra han ögdisin ayur (Arat I, IV.)
"Parlak Bahar Mevsimini ve Büyük Buğra Han'ın Medhini Söyler." (Arat II, 16)

ayıt- **"Sormak; söylemek, demek"** (Arat III, 46)

söz ayıt- söz söylemek, danışmak, sormak

kereklig söz aytur men emdi saña
içi keç bakıp sözleyü bir maña (Arat I, 1904)
"Şimdi sana çok mühim bir şey soracağım; bana iyice düşünerek, cevap ver." (Arat II, 145)

kişike kiñeşgil ayıt barça söz
köñül taplamasa yırak tutğıl öz (Arat I, 3689)
"Sonra başkaları ile meşveret et, her sözünü danış; fakat içine sinmezse, o işten kendini uzak tut." (Arat II, 268)

ayıt söz olarka yime bütme terk
biligli bayat ol munı tutğu berk (Arat I, 4390)
"Sözü onlara sor, fakat hemen inanıverme; her şeyi bilen Tanrıdır ve ancak ona kuvvetle sarılmalıdır." (Arat II, 317)

bilig ayıt- bildiklerini söylemek

bilig aytur erse unu bilmişim
eşittiñ ayu bir negü aymışım (Arat I, 4866)
"Bilgi istiyorsa, işte bildiklerim bunlardır; sen işittin, sana söylediklerimi ona da naklet." (Arat II, 351)

öñi ayıt- başkasına sormak

munıñda narukı negü birgüñi
maña sen ayıtma ayıtğıl öñi (Arat I, 4657)
"Bunlardan başka daha neler vereceğini bana sorma; bunu başkalarına sor." (Arat II, 337)

adınka ayıt-

başkasına sormak

kişi öz işin öz bilümez körüp

adınka ayıtgu kerek eştürüp (Arat I, 5656)

"İnsan kendisi kendi işini iyice bilemez; onu başkasına danışarak yapmak faydalı olur." (Arat II, 405)

bilirke ayıt-

bilene sormak

biligsizke ayma tüşüñni aç

bilirke ayıt tüş ayıtma keçe (Arat I, 5995)

"Bilgisize rüyanı açma ve anlatma, rüyanı bilene sor ve bunu geciktirme." (Arat II, 429)

az-

"Azmak, yolu şaşırarak, yoldan çıkmak" (Arat III, 49)

yol az-

yolu bulamamak; şaşırarak

erej minde emgek meniñdin tezer

sevinç minde sağınc maña yol azar (Arat I, 677)

"Huzur bendedir; mihnet benden kaçır; sevinç bendedir, üzüntü bana yol bulmaz." (Arat II, 60)

ilig bolsa isiz ajunuğ buzır

kısığlısı bolmasa yoldın azar (Arat I, 5282)

"Hükümdar kötü olursa, dünyayı bozar; ona mani olan çıkmazsa, yolunu şaşırır." (Arat II, 380)

birisi yağusa birisi tezer

iki birle tutsa kişi yol azar (Arat I, 5313)

"Biri yaklaşırsa, diğeri kaçır; ikisini birlikte tutmak isteyen kimse yolunu şaşırır." (Arat II, 382)

könidin/könilikte
az-

doğru yoldan çıkmak

iki neñ bile ilçi beglik buzır

kirür egri yolka könidin azar (Arat I, 2023)

"Bey iki şey ile kendi beyliğini bozar, eğri yola girer ve doğru yoldan şaşır." (Arat II, 153)

könilikte azmış özüm ay uluğ

ayu birdiñ emdi könilik yoluğ (Arat I, 5400)

"Ey ulu, ben doğruluktan ayrılmışım; sen şimdi o yolu bana gösterdin." (Arat II, 387)

bitigdin az-

yazıda şaşırmak

bitigçi bor içse biligdin tezer

biligdin tezigli bitigdin azar (Arat I, 2730)

"Katip içki içerse, bilgiden uzaklaşır; bilgiden uzaklaşan yazıda şaşıır." (Arat II, 202)

azıt-

"Azıtmak, yoldan çıkarmak" (Arat III, 49)

ķuluğ azıt-

kulu yolundan şaşırtmak

hava neşs bile ķor yağı ol uluğ

bu iki azıtur tapuğçı ķuluğ (Arat I, 3344)

"Din hevesin ve nefsin en büyük düşmanıdır; bu ikisi ibadet etmek isteyen kulu yolundan şaşırtır." (Arat II, 245)

yol azıt-

yoldan çıkarmak

isiz iş tutunma yırak tur teze

isiz iş azıtur seni yol öze (Arat I, 4194)

"Kötüyü arkadaş edinme, ondan uzak dur, kaç; kötü arkadaş seni yolundan şaşırtır." (Arat II, 303)

ba-

"Bağlamak" (Arat III, 51)

köñül ba-

gönül bağlamak

köñül badım emdi anıñ yoluña

sevip sözi tuttum bütüp kavlıña (Arat I, 46)

"Onun yoluna şimdi gönül bağladım ; bütün dediklerine inandım ve severek sözünü tuttum." (Arat II, 5)

yayığ tilve devlet köñül bamağıl

tolun teg bu devlet yana irilür (Arat I, 741)

"Dönek ve deli saadete gönül bağlama; saadet dolun ay gibidir, tekrar küçülür." (Arat II, 64)

meniñ kılķımı aydım erdi saña

köñül bamağı erdiñ emdi maña (Arat I, 1089)

"Bununla da sana kendi mahiyetimi anlatmışım; bana gönül bağlamamalı idin." (Arat II, 89)

kelir bolsa dünya köñül bamasa

barır erse ağıp kaçın tügmese (Arat I, 3486)

"Bugün bana gerçekten bağlı olan sensin; ne yapmalı, söyle; sana güveniyorum." (Arat II, 255)

kur ba-

söz vermek; saadet kemerini kuşanmak, talihi yaver gitmek

öküş edgü sözler tilin sözledi

işin itge men tip katıg kur badı (Arat I, 542)

"Pek çok iyi sözler söyledi ve : — işini yapacağım — diye kat'i söz verdi." (Arat II, 49)

hacib çıktı aydı ay ay toldı tur

tapuğka körüngil kutuñ badı kur (Arat I, 580)

"Hacib çıktı ve:—Ey Ay Toldı, buyur hükümdarın huzuruna gir; artık talihin yaver oldu — dedi." (Arat II, 52)

isiz öñdi urma törü edgü ur

künüñ edgü bolğay kutuñ bağa kur (Arat I, 1456)

"Kötü teamül kurma, iyi kanun koy; ömrün iyi geçer ve saadet sana yar olur." (Arat II, 113)

bu kün edlep ilig meni ündedi,

umunçlıgka devlet maña kur badı (Arat I, 1588)

"Bugün hükümdar beni hatırlayarak, çağırttı; şimdi ümitli olabilirim, çünkü saadet bana yar olmağa başladı." (Arat II, 123)

kurın ba-

kollarını sıvamak

kurın badı ögdülmiş anda naru

kıyksız tapuğ kıldı ilde turu (Arat I, 1605)

"Bundan sonra Ögdülmiş kollarını sıvadı; kapıdan ayrılmayarak, saadetle hizmete başladı." (Arat II, 124)

bilin ba-

belini bağlamak

koğı ıdtı kesme yaruk yüz tudı

kalık tul tonı keçti belin badı (Arat I, 5824)

"Gök dul elbisesini giydi ve belini bağladı; zülfünü dağıtıp, parlak yüzünü kapadı." (Arat II, 416)

bağışla-

"Bağışlamak" (Arat III, 53)

yazukun bağışla- günahını bağışlamak

seniñde adın yok sığınğu idim

yazukın bağışla yölegil kutun (Arat I, 5125)

"Senden başka sığınacak rabbim yok; günahımı bağışla ve saadet yolunda beni destekle." (Arat II, 370)

canını bağışla- canını bağışlamak

bağışlasu teñri anıñ canını

koratmasu andın eti kanını (Arat I, 6239)

"Tanrı onun canını bağışlasın, onun etine ve kanına bir halel getirmesin." (Arat II, 446)

bağlan-

“Bağlanmak” (Arat III, 53)

boyun bağlan-

boynu bağlanmak

oyunğa katılma usa ay unur

oyunğa katılma boyun bağlanur (Arat I, 5928)

"Ey kudretli insan, mümkün ise, onun oyununa düşme; bu tuzağa düşünce, insanın boynu bağlanır." (Arat II, 423)

bağ-

“Bakmak” (Arat III, 53)

tetrü bağ-

dikkatle bakmak

sever sevmezin öz bileyin tese

saña tetrü baksa közi belgölüg (Arat I, 1902)

"Birinin sevip sevmediğini bilmek istersen, gözüne dikkat et; sana doğru bakınca, gözünden belli olur." (Arat II, 144)

yetrü bağ-

dikkatle bakmak

tapuğlarda artuğ bu yinçke tapuğ

haciblik turur baksa yetrü kamuğ (Arat I, 2484)

"Dikkat edersen, hizmetler arasında en ince hizmet hacibliktir." (Arat II, 185)

bakın-

“Bakınmak” (Arat III, 54)

könlün bakın-

gönül ile bakınmak, dikkatle bakınmak

*kayuda yaraşıklık erse yakın
ol işte bolur asğı köñlün bakın* (Arat I, 3210)
"Nerede yakınlık ve uygunluk varsa, o işte fayda vardır; bunu
iyice düşün." (Arat II, 236)

köñülke bakın- gönülde aramak, gönle bakmak

*yakın bolsa köñlün yırak yir yakın
yakınlık vefasın köñülke bakın* (Arat I, 3705)
"İnsan gönülden yakınlık duyarsa, ona uzak yer yakın olur;
yakınlık vefakarlığı için daima gönüle bak." (Arat II, 269)

tüpüñe bakın- esasına bakmak, aslını hatırlamak

*özüñni unıtma ay ilig sakın
kalı öz unıtsa түpüñke bakın* (Arat I, 5409)
"Ey hükümdar, dikkatli ol, kendini unutma; eğer kendini
unutursan, aslını hatırla." (Arat II, 388)

yetrü bakın- dikkat etmek

*bayat fazlıña bir baқа kör sakın
neçe eğgülik kıldı yetrü bakın* (Arat I, 5191)
"Düşün, Tanrı fazlı ile sana ne kadar iyilik etmiştir, buna
dikkat et." (Arat II, 374)

bar- "Varmak, gitmek" (Arat III, 56)

başı bar- başı gitmek, başı vurulmak

*kişig til ağırlar bulur kut kişi
kişig til uçuzlar barır er başı* (Arat I, 163)
"İnsanı dil kıymetlendirir ve insan onunla saadet bulur; insanı
dil kıymetten düşürür ve insanın dili yüzünden başı gider."
(Arat II, 23)

*eşitmek bile boldı bilge kişi
bu söz sözlemektin barır er başı* (Arat I, 1914)
"İnsan dinlemekle alim olur: çok söz söylemekten insanın
başı gider." (Arat II, 145)

ķutı bar- saadeti elinden gitmek

bor içme bor içse barır er ķutı

bor içse bolur tilve munduz atı (Arat I, 2655)

"İçki içme, içki içen insanın saadeti elden gider; içki içenin adı deli ve budalaya çıkar." (Arat II, 197)

tiriglik bar-

hayatın bitmesi

tiriglik barır er açılmaz tilin

yava bolsa emgek açır kiç yılın (Arat I, 2842)

"Hayat gider, insan buna acıdığını itiraf etmez; emek boşa giderse, bunun acısı uzun seneler unutulmaz." (Arat II, 210)

tiriglik barır künde sendin kaçır

yavuz bu ölüm kör uluñnı bıçar (Arat I, 3620)

"Hayat geçer ve her gün senden bir az daha uzaklaşır; bu ölüm fenadır senin kökünü kazır." (Arat II, 263)

kelü birdi dünya tiriglik barır

tiriglik tüker kör bu dünya kalır (Arat I, 5694)

"Masiva karşıma çıktı; hayat ise, gitmektedir; hayat tükenir, fakat bu dünya kalır." (Arat II, 407)

‘aybı bar-

kusurunu görmemek

tañ ermez seniñdin meşelde kelir

ķayu neñ sevüg bolsa ‘aybı barır (Arat I, 3514)

"Sana hayret etmem; meselde de vardır: hangi şey sevilirse, onun kusurları görünmez." (Arat II, 257)

terk bar-

çabuk gitmek

bu kün keldi devlet tilekçe yorır

inanma añar sen yana terk barır (Arat I, 4825)

"Bugün sana saadet geldi, senin arzuna göre hareket eder; fakat sen ona inanma, o yine çabuk gider." (Arat II, 348)

belgüsüz bar-

belli etmeden gitmek

usanma tiriglik barır belgüsüz

ķeķer uş bu öç kün yana yangusuz (Arat I, 4831)

"Gafil olma, hayat belli etmeden gider; bu zaman ve gün bir daha geri gelmemek üzere geçer." (Arat II, 349)

beglik bar-

beyliğin elden gitmesi

usanma usansa bu beglik barır

usayuk ikigün ajunda ulır (Arat I, 5259)

"Gafil olma; gafil olursan, bu beylik gider; gafil insan her iki dünyada bedbaht olur." (Arat II, 379)

yava bar-

boşa gitmek, ziyan olmak

yava bardı isiz yigitlik küni

yava barماسu bu keligli tünüm (Arat I, 5701)

"Gençlik günlerim boşuna geçti ve yazık oldu, bari o gelecek gecelerim heder olmasın." (Arat II, 408)

köni bar-

doğruluğun kaybolması

köni bardı keldi neçe egrilik

kanı kalmadı bir kişi teñrilik (Arat I, 6475)

"Doğruluk gitti, yerine nice eğrilik geldi; Allah için iş gören tek bir insan kalmadı." (Arat II, 464)

tatıĝ bar-

tadı gitmek, tadı kalmamak

karılık kavurdu yigitlik yıradı

tatıĝ bardı bargu udu yol könittim (Arat I, 6561)

"İhtiyarlık yakaladı, gençlik uzaklaştı, hayatın tadı kalmadı; artık gidilecek doğru yolu buldum." (Arat II, 471)

aşka bar-

ziyafete gitmek

kerek aşka bargıl kerek barmaĝıl

boĝuz tıd aş az yi esenin tiril (Arat I, 4671)

"İster ziyafete git, ister gitme; fakat boğazına hakim ol, yemeği az ye ve sıhhatle yaşa." (Arat II, 338)

suvi bar-

tazeliğini kaybetmek

öküş sözlediñ söz suvi barماسun

öküş sözke yalkar bu yalñuñ ire (Arat I, 6628)

"Söz çok söyledin, dikkat et, tazeliğini kaybetmesin; çok sözden insan usanır ve bıkar." (Arat II, 475)

atı bar-

adı yayılmak

ne kutluĝ kut ol erke eĝü atı

bu eĝü atı bardı meñü kutı (Arat I, 456)

"İyi ad insan için ne kadar mübarek bir saadettir; onun bu iyi adı ve saadeti ebedi kaldı." (Arat II, 43)

negü teg kerek beg muni başlasa

çavı barsa atı işin işlese (Arat I, 1924)

"Beyin nasıl olması gerek ki, o bunların başına geçsin, işini görsün, nam ve şöhreti dünyaya yayılsın." (Arat II, 146)

katıgılan olariğ idi edgü tut

seniñ atıñ edgün yırak bargı büt (Arat I, 4430)

"Onlara karşı çok iyi muamelede bulunmağa gayret et; senin adın da iyilikle uzaklara gider, buna şüphe etme." (Arat II, 320)

kişi körse ögse seni alqayı

atıñ barsa ilde vefalıg tiyü (Arat I, 5786)

"İnsanlar gördükçe seni öğsünler, memlekette adın vefalı insan olarak yayılsın." (Arat II, 414)

başka bar-

sona ermek, neticelenmek

bu yañlıg sü başçı bulur erse beg

işi başka bargay küvenç bolgu teg (Arat I, 2413)

"Bey böyle bir ordu kumandanı bulursa, işini emniyetle sona erdirir." (Arat II, 179)

qayı işte aşnu aşunsa ukuş

ol iş başka bardı sinadım öküş (Arat I, 2604)

"Hangi işte akıl ön ayak olursa, o iş başarı ile neticelenir; bunu çok tecrübe ettim." (Arat II, 193)

başı bar-

başı vurulmak

kişig til ağırlar bulur kut kişi

kişig til uçuzlar barır er başı (Arat I, 163)

"İnsanı dil kıymetlendirir ve insan onunla saadet bulur; insanı dil kıymetten düşürür ve insanın dili yüzünden başı gider." (Arat II, 23)

eşitmek bile boldı bilge kişi

bu söz söylemektin barır er başı (Arat I, 1914)

"insan dinlemekle alim olur: çok söz söylemekten insanın başı gider." (Arat II, 145)

oza bar-

önce gitmek

körü tursa bizde oza barguçı

kara tut ya begler ajun tutguçı (Arat I, 250)

"Bizden önce göçenlere dikkar edersen, ister halktan , ister dünyayı elinden tutan beylerden olsun." (Arat II, 29)

muniñda oza barmadım men añar

öz asğı tiler erdi mendin sıñar (Arat I, 4993)

"O benden bir fayda beklediği için, bundan önce ben ona gitmedim." (Arat II, 360)

örü bar-

yükselmek

küniñe örü bardı içrek bolu

koğuz boldı kağgu sevinçi tolu (Arat I, 617)

"O günden güne hükümdara daha fazla yakalaşarak, yükselmekte devam etti; kaygısı gittikçe azaldı, sevinci gittikçe arttı." (Arat II, 55)

bas-

“Basmak” (Arat III, 60)

köñül bas-

gönlüne hakim olmak

ikide talu edğüreki ol ol

kiçigde tapuğ kılssa bassa köñül (Arat I, 4033)

"Bunlardan küçükken hizmete girip, benlik ve gururdan geçenler daha iyidir." (Arat II, 292)

sen emdi tükel dünya devlet yidiñ

köñül bastıñ arzu hawa beklediñ (Arat I, 5759)

"Sen imdi dünya ve devletin her çeşidini elde ettin; gönlüne hakim olarak, heva ve nefsine mani oldun." (Arat II, 412)

ulıma köñül bertme mende basa

köñül bas du 'a kıl katıglan usa (Arat II, 6181)

"Benden sonra feryad etme ve gönlünü üzme; mümkün mertebe kendine hakim olmağa çalış ve bana dua et." (Arat II, 442)

kiçe bas-

gece baskını yapmak

katıglan usandur usa bas kiçe

keçe az üküşüg ne bilgey aç (Arat I, 2361)

"Gayret et, düşmanı rahat bırakma, mümkün ise, gece baskını yap; gece karanlığı içinde kuvvetinin az veya çok olduğunun kim farkına varacak." (Arat II, 176)

hava bas-

arzularına hakim olmak

bu aymış sözüm çın erürmü köre

çın erse hava bas berü kel tura (Arat I, 3937)

"Bu söylediğim doğrumu, bir bak; doğru ise, nefesine hakim ol, buraya gel ve burada yaşa." (Arat II, 285)

katıglan ukuş birle basgıl hava

havağa basıkça bolur er yava (Arat I, 5403)

"Gayret et, akıl ile heva ve hevesi zapt ve rapt altına al; kendisini heva ve hevese kaptıran kimsenin hayatı heder olur." (Arat II, 387)

hava basgıl övkeñ kelir erse yığ

el öz egri yolğa barır erse yığ (Arat I, 6097)

"Arzularına hakim ol; öfkelenirsen, kendini tut; nefsin eğri yola saparsa, ona mani ol." (Arat II, 436)

hava bas ukuş birle nefis boynı sı

bu ol er nişanı ukuş belgüsi (Arat I, 6161)

"Heva ve arzularına hakim ol, akıl ile nefsin boynunu kır; insanlık nişanı ve akıllılık alameti budur." (Arat II, 440)

söz bas-

konuşmamak

kapuğ beklemiş sen yime yol kesip

yüzüñ kizlemiş sen tilin söz basıp (Arat I, 6308)

"Sen yolunu kesmiş ve kapını kapamışsın; yüzünü gizlemiş, ağzını kilitlemişsin." (Arat II, 452)

özin bas-

kendine hakim olmak

negü tir eşitgil özin kısgan er

esen tirlür inçin özin basgan er (Arat I, 965)

"Diline hakim olan insan ne der, dinle; kendisine hakim olan insan rahat ve huzur içinde yaşar." (Arat II, 80)

elig bas-

elinde tutmak

klıç birle alsa bolur terk ilig

kalēm bolmağınça basumaz elig (Arat I, 2426)

"Bir memleketi kılıç ile derhal ele geçirmek mümkündür; fakat kalem olmayınca, insan onu elinde tutamaz." (Arat II, 180)

basık- “**Basılmak, baskına uğramak; bk. bassık**” (Arat III, 61)

ökünçke basık- pişmanlığa düşmek

sevinç keçti emgek yime keçgey erdi

yava boldı kün ay ökünçke basıktım (Arat I, 6546)

"Huzur geçti, zahmet de geçecek idi; gün ve aylar boşuna heder oldu, peşimanlığa düştüm." (Arat II, 470)

havağa basık- heva ve hevese kapılmak, nefsinin esiri olmak

ukuş birle işle kamuğ işlerig

havağa basıkma köñül tut tirig (Arat I, 5196)

"Her işi akıl ile işle, nefsin esiri olma, gönlünü diri tut." (Arat II, 375)

katıqlan ukuş birle basğıl hava

havağa basıkça bolur er yava (Arat I, 5403)

"Gayret et, akıl ile heva ve hevesi zapt ve rapt altına al; kendisini heva ve hevese kaptıran kimsenin hayatı heder olur." (Arat II, 387)

ölümke basık- ölümün aniden gelmesi

usanıp yorıqlı ay arzu kuli

ölümke basıkma kelir alğalı (Arat I, 5145)

"Gafletle yürüyen ey arzuların esiri, ölüm sana baskın yapmasın; o muhakkak bir gün seni almağa gelecektir." (Arat II, 371)

ölümüg unıtma sakınç kısığa tut

ölümke basıkma aya ilçi kut (Arat I, 5233)

"Ölümü unutma, uzun emeller besleme, ölümün baskınına uğrama, ey devletli hükümdar." (Arat II, 377)

basıt- “**Bastırmak**” (Arat III, 61)

yazukça basıt- günahların yükü altına girmek

uzun tünle yatma idike tapın sen

oğun yığla tınma yazukça basıttım (Arat I, 6558)

"Uzun geceleri yatıp uyumakla geçirme, Tanrıya ibadet kıl;
uyanık ol, durmadan ağla; günahlarımın yükü altına girdim."
(Arat II, 470)

başla-

“Başlamak” (Arat III, 64)

sözüg başla-

söze başlamak

bayat atı birle sözüg başladım

törütgen egidgen keçürgen idim (Arat I, 1)

"Yaratan, yetiştiren ve göçüren rabbim olan Tanrının adı ile söze başladım." (Arat II, 12)

bayat atı birle sözüg başladım

törütgen igidgen keçürgen idim (Arat I, 124)

"Tanrı adı ile söze başladım; o yaratan, yetiştiren ve göçüren rabbimdir." (Arat II, 20)

tapuğ başla-

hizmete başlamak

tutayın sen aymış sözüg tıñladım

iligke barıp men tapuğ başladım (Arat I, 3996)

"Farzedelim, senin dediklerini dinledim ve hükümdarın yanına gidip, hizmete başladım." (Arat II, 290)

bitig başla-

mektup yazmaya başlamak

devat koldı kağad kötürdi qalem

iligke bitig başladı söz ulam (Arat I, 3714)

"Hokka ve kağıt istedi, eline kalem aldı ve hükümdara mektup yazmağa başladı." (Arat II, 270)

iş başla-

çalışmak

öziñe basut kılsa iş başlasa

özi tınsa ança ol iş işlese (Arat I, 419)

"Bunlar kendisine yardım etsinler ve işini görsünler; onlar çalışsınlar ve kendisi bir az istirahat etsin." (Arat II, 40)

sü başla-

birliklere emir ve komuta etmek

süsin başlasa hem işin işlese

işin başqa eltse hata tüşmese (Arat I, 2267)

"Ordunun başına geçsin ve işini başarı ile yapsın ve hataya düşmesin." (Arat II, 169)

ıdı ök uluğ iş bu sü başlamak

çerig tüzmeği hem yağını sımak (Arat I, 2272)

"Orduya kumanda, askeri idare etmek ve düşmanı kırmak çok büyük bir iştir." (Arat II, 170)

yolka başla-

yola çıkmak; yol göstermek

bu kaç neñ kerek kim atansa hacıb

kişi başlasa yolka öñdün keçip (Arat I, 2485)

"Hacıb olmak ve öne geçip, insanlara yol göstermek için, şu birkaç şey lazımdır." (Arat II, 185)

ayak başla-

sofrayla ilgilenmek, sofrayı idare etmek

ayak tirki başlar bu aş başçısı

negü teg kerek aygıl aş işçisi (Arat I, 2824)

"Aşçıbaşı kapları ve sofrayı idare eder; bu aşçı-başı nasıl olmalıdır ki" (Arat II, 208)

kirip ötrü tirki ayak başlasa

anıñdın begi aş seziksiz yise (Arat I, 2878)

"Böyle bir kimse sofrası ve kapları idare eder ve beyi de, ondan şüphe etmeden, yemeğini yiyebilir." (Arat II, 212)

budun başla-

halkı yönetmek, idare etmek

elig urmuş işke bakıp işlemiş

bilig işke tutmuş budun başlamış (Arat I, 255)

"O eline aldığı her işi dikkatle yapmış ve bilginin gösterdiği yolda yürüyerek, halkı idare etmiştir." (Arat II, 29)

negü tir eşitgil budun başlar er

kamuğ işni yetrü körüp işler er (Arat I, 544)

"Dinle, halkı idare eden ve her işi iyice araştırdıktan sonra yapan insan ne der." (Arat II, 49)

negü tir eşitgil bögü il begi

budun başlağıçı kişide yigi (Arat I, 1076)

"Halkın başında bulunan ve insanların iyisi olan, hakîm il beyi ne der, dinle." (Arat II, 88)

ne yakşı ayur bu budun başlar er

biligin ukuşun işin işler er (Arat I, 1542)

"Halkın başında bulunan, bilgi ve anlayış ile işini gören insan ne güzel söylemiştir." (Arat II, 119)

başsıra- **"Başsız bırakmak, ölçüyü yitirmek, kontrolden çıkmak"**
(Arat III, 65)

tili başsıra- ileri geri konuşmak

ķara ķarnı toğsa tili başsırar

basa tutmasa bek özi erk sürer (Arat I, 4329)

"Kara halkın karnı doyarsa, ileri geri konuşmağa başlar; iyice itaat altına alınmazsa, kendisi hakim olmağa kalkışır." (Arat II, 313)

batġal- **"Batmak üzere olmak"** (Arat III, 1072)

künüm batġal- güneşin batmak üzere olması

sevinġin toġar erdi toġmış künüm

künüm batġalır teg yarumaz tünüm (Arat I, 1072)

"Güneşim sevinġ içinde doğardı, şimdi batmak üzeredir; gecem artık aydınlanmayacak." (Arat II, 88)

bayu- **"Zenginleşmek"** (Arat III, 67)

sözke bayu- ifadesi zenginleşmek

muñar meñzetü sözni şa 'ır ayur

bu şa 'ır sözi tutsa sözke bayur (Arat I, 2065)

"Şair buna benzer bir söz söylemiştir; şair sözüne değer veren insanın ifadesi zenginleşir." (Arat II, 156)

budun bayu- halkın zenginleşmesi

törü tüz yorıttı bayudı budun

atın edġü kıldı ol edġü öçün (Arat I, 291)

"Kanunu doğruluk ile tatbik etti ve halk zenginleşti; o iyi bir devirde iyi bir nam bıraktı." (Arat II, 32)

ilin itti tüzdi bayudı budun

böri koy bile suvladı ol öçün (Arat I, 449)

"Böylece hükümdar memleketini düzenledi ve tanzim etti; halkı zenginleştirdi; o devirde kurt ile kuzu aynı yerden su içti." (Arat II, 42)

apañ edgü bolsa bu begler özün

bayur budnı barça kör itlür ajun (Arat I, 895)

"Eğer bu beylerin kendileri iyi olurlarsa, onların halkı da zenginleşir ve dünya düzelir." (Arat II, 75)

bayudı budun hem itildi eli

iligke dı 'a kıldı boğnı tili (Arat I, 1039)

"Halk zenginleşti ve memleket nizama girdi; halk hükümdara dualar etti." (Arat II, 86)

kara bayu-

halkın zenginleşmesi

elin itmiş ötrü bayumış kara

kara baylıķın kılmış özke tura (Arat I, 256)

"Memleketini tanzim etmiş ve halkı zengin olmuş; halkın zenginliğini kendisine kalkan yapmıştır." (Arat II, 29)

kişi bayu-

insanların zenginleşmesi

tilekçe tükel bolğa ilig işi

itilgey eli hem bayuğay kişi (Arat I, 2240)

"Hükümdarın işi, dilediği gibi, tam olur; memleketi düzene girer ve insanlar zenginleşir." (Arat II, 168)

isiz bayu-

kötülerin zenginleşmesi

isizig bayutma ay kılķı unur

isizler bayusa kılınç artatur (Arat I, 5524)

"Ey kudretli hükümdar, kötülerini servet sahibi etme; kötüler, zenginlenince, hal ve tavırlarını değiştirirler." (Arat II, 396)

tapuğcı bayu-

hizmetkarın zenginleşmesi

tapuğcı bayusa beg atı bolur

bu atı dı 'a birle meñü kalur (Arat I, 2993)

"Hizmetkar zenginleşirse, bey nam kazanır ve bu namı dua ile ebedî kalır." (Arat II, 220)

bayut-

"Zenginleştirmek" (Arat III, 67)

çıgayığ bayut- fakiri zenginleştirmek

esen tut mini sen tuçı ıgsızın

bayutğıl çıgay kılmağıl neñsizin (Arat I, 3757)

"Sen beni daima sıhhat içinde ve sağ tut; zenginleştir ve hiç bir vakit fakir ve malsız bırakma." (Arat II, 273)

er at tergü yıggu açınğu açığ

çıgayığ bayutğı toğurğı açığ (Arat I, 5513)

"Bir çok adamlar toplamalı ve onlara ihsanlarda bulunmalı; fakiri zenginleştirmeli ve aç ı doyurmalıdır." (Arat II, 395)

ısız bayut- kötü kimseyi zenginleştirmek

kötürme bayutma ısız ökteмі

ağı kılga şeksiz saña ot emig (Arat I, 5522)

"Zalim ve kötü kimseyi yükseltme ve onu zengin etme; o sana, şüphesiz, ilaç ve devayı zehir haline getirir." (Arat II, 396)

ısızig bayutma ay kılkı unur

ısızler bayusa kılınç artatur (Arat I, 5524)

"Ey kudretli hükümdar, kötüleri servet sahibi etme; kötüler, zenginlenince, hal ve tavırlarını değıştirirler." (Arat II, 396)

bedü- "Büyüme" (Arat III, 68)

begi bedü- beyi büyüme

yalavaç bilir bolsa erdem kamuğ

bedüiyür begi atı ilde uluğ (Arat I, 2643)

"Elçi her türlü fazilete sahip olursa, beyi büyür ve adı o memlekette yükselir." (Arat II, 196)

bu yañlığ kişi birle begler bedür

yağı boynı yençer kü çavın ıdur (Arat I, 2945)

"Beyler böyle insanlar ile yükselir, düşmanın boynunu ezer, kendilerinin nam ve şöhretini yayarlar." (Arat II, 217)

aıklık bile beklegü ol elig

aıklık bile beg bedür ay elig (Arat I, 3040)

"Memleketi cömerdlikle muhafaza etmelidir; ey hükümdar, bey cömerdlikle büyür." (Arat II, 224)

kara tapsa begler bedüiyür kopar

üzeñü bar erse çigen berk kapar (Arat I, 6110)

"Halk vazifesini yaparsa, beyler büyür, yükselir; üzengi varsa, insan yuları kuvvetli tutar." (Arat II, 437)

biligin beğü- bilgi ile büyümek

ukušun ađar ol biligin beđür

bu iki bile er ağırlık körür (Arat I, 289)

"İnsan akıl ile yükselir, bilgi ile büyür; bu ikisi ile insan itibar görür." (Arat II, 32)

ukuştın kelür kör kamuğ edgölük

biligin beğür er bolur belgölük (Arat I, 1841)

"Her türlü iyilik akıldan gelir; insan bilgi ile büyür ve temayüz eder." (Arat II, 140 sf)

atı beğü- adı büyüme, şöhreti artmak

du'a arttı elde kör edgü atı

beğüdi küniñe atı hem kutı (Arat I, 459)

"Bak, memlekette ona dua eden çoğaldı, iyi nam kazandı; adı ve saadeti günden güne büyüdü." (Arat II, 43)

tilekçe bolur iş tapuğçı beğür

tapuğçı beğüse beg atı beğür (Arat I, 1757)

"İşi beyin arzu ettiği şekilde olursa, hizmetkar büyür; hizmetkar büyüyünce, beyin de şöhreti artar." (Arat II, 134)

yalavaç bilir bolsa erdem kamuğ

beğüyür begi atı ilde uluğ (Arat I, 2643)

"Elçi her türlü fazilete sahip olursa, beyi büyür ve adı o memlekette yükselir." (Arat II, 196)

yağı birle tegşıp er atı beğür

yağısız kişi atı kopmaz yatur (Arat I, 3419)

"Düşman ile çarpışa çarpışa insanın adı büyür; düşmansız kimsenin adı yükselmez, yerde kalır." (Arat II, 250)

yalñuk beđü- insanın büyüüp yükselmesi

bilig birdi yalñuk beğüdi bu kün

ukuş birdi ötrü yazıldı tügün (Arat I, 150)

"Ona bilgi verdi ve insan bugün yükseldi; ona anlayış verdi ve böylece düğümler çözüldü." (Arat II, 22)

bilig birle yalñuñ beğüp çavlanur

kişilerde üster kamuğ iş unur (Arat I, 2451)

"İnsan bilgi ile büyür ve şöhret bulur; herkesten üstün olur ve her işi başarır." (Arat II, 182)

çavı beğü-

şöhreti artmak

bayusa beğüse yağılsa çavı

kiter men anıñdın kiter yüz suvı (Arat I, 737)

"Zenginleşip, büyüyerek, şöhreti yayılınca, ben ondan uzaklaşıyorum; onun da itibarı gider." (Arat II, 64)

küçi beğü-

gücü artmak

tilekim bu ol kim maña kelgüçi

bayusa meniñdin beğüse küçi (Arat I, 3019)

"Asıl dileğim şudur: bana gelen kimse zenginleşsin, benim sayemde kudret ve nüfuzu artsın." (Arat II, 222)

beğüt-

"Büyütmek" (Arat III, 69)

kuluğ beğüt-

kulu yükseltmek

bu ay toldı aydı söz asğı uluğ

yerinçe tüşürse beğütür kuluğ (Arat I, 1001)

"Ay Toldı dedi : — Sözün faydası büyüktür; söz yerinde kullanılırsa, kulu yükseltir." (Arat II, 83)

aya beg boluğlı budunka uluğ

beğüt edğü tutğıl tapuğçı kuluğ (Arat I, 2967)

"Ey halkın büyüğü ve bey olan kimse, hizmetkar kullarına iyi muamele et ve onları yükselt." (Arat II, 219)

küç beğüt-

kudretini/rütbesini artırmak

anın ötrü begler beğütür küçin

yağı boynı yençer alır öz öçin (Arat I, 4015)

"Beyler kudretlerini bunlar ile yükseltirler; düşmanlarının başını ezer ve öçlerini alırlar." (Arat II, 291)

tusulur teñinçe ağırla açın

bayutğıl neñin sen beğütgil küçin (Arat I, 5593)

"Faydalı oldukları nisbette onlara izzet, ikram ve ihsanda bulun; gelirlerini artır ve rütbelerini yükselt." (Arat II, 400)

at beğüt- adını büyütmek, şöhretini artırmak

vefağa vefa ol kişilik haka

vefa kıl kişi bol atıñnı beğüt (Arat I, 1691)

"Vefaya karşı vefa göstermek insanlık vazifesidir; vefakarlık et, insan ol, ve adını yükselt." (Arat II, 130)

yanut birdi ögdülmiş ilig kutı

bilig birle begler beğütüti atı (Arat I, 1905)

"Öğdülmiş cevap verdi:— Ey devletli hükümdar, beyler adlarını bilgi ile yükseltmişlerdir." (Arat II, 145)

adın ma iki neñ kapuğ körki ol

beğütür beg atın açar kutka yol (Arat I, 2554)

"Şu iki şey de kapının süsüdür; bunlar beyin adını büyütür ve saadete yol açar." (Arat II, 190)

til beğüt- dilini büyütmek, büyük laf konuşmak

beğütgey tilin köñli neñke bolup

kötürgü kerek neñ tilese kolup (Arat I, 4492)

"O malına güvenerek, dilini uzatır; o bir çok şeyler ister ve onun bütün bu arzularını yerine getirmek icap eder." (Arat II, 325)

ünüñ beğüt- ses artırmak, gürültü etmek

keçürmiş keçürgü ara bir tüştün

tiriglikke munça beğütme ünüñ (Arat I, 3634)

"Geçmiş ile geçecek arasında ancak bir konak vardır; bir konaklık hayat için, bu kadar gürültü etme." (Arat II, 264)

köñül beğüt- gururlanmak

ay beg men tegüçi beğütme köñül

vefasız turur dünya devlet tüñül (Arat I, 5174)

"Ey "ben beyim!" diyen, gurur getirme; dünya ve saadet vefasızdır, ondan vaz geç." (Arat II, 373)

sözüg beğüt- büyük konuşmak

yorıķıñ köni tut yañılma özüñ

köñül til kiçig tut beğütme sözüg (Arat I, 1282)

"Tavır ve hareketin doğru olsun, doğru yoldan sapma, alçak gönüllü ol, tevazu ile söz söyle, büyük söz söyleme." (Arat II, 102)

bekit- **“Pekitmek, sağlamlaştırmak; bk. bekürt-, beküt-”** (Arat III, 72)

ağak bekit- ayağını sağlam basmak

yiti közlüg ol kör bağışı yırağ

ķayu işke tegse bekitür ağak (Arat I, 1855)

"Keskin gözlü ve uzak görüşlüdür; hangi işe el uzatırsa, ayağını sağlam basar." (Arat II, 141)

işig bekit- işi yerine getirmek

ķişi ıdıı terkin kör ögdülmüşig

okıdı öziñe bekitti işig (Arat I, 1580)

"Derhal adam gönderdi, Ögdülmüş'i huzuruna çağırttı ve bu işi de böylece yerine getirdi." (Arat II, 122)

bekle- **“Kilitlemek, bağlamak, muhafaza etmek; bk. berkle-”** (Arat III, 72)

özüñ bekle- nefsine hakim olmak

bayatķa sığındım özüñ bekledim

bu din birle iman küdezsü içim (Arat I, 3741)

"Tanrıya sığındım, nefsime hakim oldum; rabbim bu din ve imanımı korusun." (Arat II, 271)

ilig bekle- memleketi muhafaza etmek

ķayu beg saķ erse ilin bekledi

yağı boynı yençti öze irkledi (Arat I, 2016)

"Hangi bey ihtiyatlı ise, o memleketini muhafaza eder; düşmana boyun eğdirir ve onu sınıksız bağlar." (Arat II, 152)

ķapug bekle- kapıları kapatmak/kilitlemek

ağır tut tişig sen negü ķolsa bir

eviñ ķapğı bekle yırağ tutğıl er (Arat I, 4520)

"Kadına saygı göster, ne isterse, ver; evin kapısını kilitle ve eve erkek sokma." (Arat II, 327)

*kapuğ beklemiş sen yime yol kesip
yüzüñ kizlemiş sen tilin söz basıp* (Arat I, 6308)
"Sen yolunu kesmiş ve kapını kapamışsın; yüzünü gizlemiş, ağzını kilitlemişsin." (Arat II, 452)

üdüg bekle- zamanı boşa harcamamak, muhafaza etmek

*ukuş birle işler kamuğ iş küdüg
bilig birle bekle bu bulmuş ödüg* (Arat I, 161)
"Bütün işini gücünü anlayış yolu ile yap; eline geçen bu zamanı israftan bilgi ile koru." (Arat II, 23)

sözüg bekle- ihtiyatla söz söylemek

*kalınka katılsa sen bekle sözüg
kişiler evinde küdezgil közüñ* (Arat I, 1324)
"Toplantılarda bulunursan, ihtiyatla söz söyle; başkalarının evinde gözüne dikkat et." (Arat II, 105)

yağığ bekle- düşmanı tutmak/bağlamak

*kızıl til kara başka yavlak yağı
bu yavlak yağığ bekle inçin salın* (Arat I, 2692)
"Kırmızı dil kara başın amansız düşmanıdır; bu kötü düşmanı sıkı tut ve huzur içinde yaşa." (Arat II, 199)

yol bekle- yoldan ayrılmamak

*tapuğ kıl tapuğ tınma kulluk bu ol
tapuğka bağa kör me bekle bu yol* (Arat I, 3253)
"İbadet, durmadan ibadet kıl, kulluk budur; ibadete dikkat et ve bu yoldan ayrılma." (Arat II, 238)

özi bekle- kendini muhafaza etmek

*öz elgi bile katsa içgü körüp
özi beklese koğsa tamğa urup* (Arat I, 2902)
"İçkiyi bizzat kendi eli ile karıştırmalı; kendisi mühürleyerek, muhafaza altına almalıdır." (Arat II, 214)

bağırsak ol ermez özin beklese

bağırsak ol ol kör kişig edlese (Arat I, 3933)

"Kendisini koruyan kimse merhametli değildir; merhametli insan başkalarının iyi olmaları için çalışan kimsedir." (Arat II, 285)

tilin bekle- dilini tutmak

közin keç küdeşse tilin beklese

ukuş birle arzu havağ örklese (Arat I, 2793)

"Gözünü iyi gözetmeli ve dilini muhafaza etmeli; akli ile arzu ve heveslerine gem vurmalıdır." (Arat II, 206)

özinde uluğka tapuğ kılsa öz

tilin beklese keç katıg tutsa söz (Arat I, 4041)

"Kendisinden büyüğe hizmet etmeli; dilini tutmasını bilmeli ve ulu orta söz söylememelidir." (Arat II, 293)

elig bekle- memleketi muhafaza etmek

akılık bile beklegü ol elig

akılık bile beg beğür ay elig (Arat I, 3040)

"Memleketi cömerdlikle muhafaza etmelidir; ey hükümdar, bey cömerdlikle büyür." (Arat II, 224)

hava bekle- nefesine hakim olmak

sen emdi tükel dünya devlet yidiñ

köñül bastıñ arzu hava beklediñ (Arat I, 5759)

"Sen imdi dünya ve devletin her çeşidini elde ettin; gönlüne hakim olarak, heva ve nefesine mani oldun." (Arat II, 412)

beklen- "Kilitlemek, kapatmak" (Arat III, 73)

ajun beklen- dünyanın korunması

akı bolsa begler atı çavlanur

atı çavı birle ajun beklenür (Arat I, 2050)

"Beyler cömert olursa, adları dünyaya yayılır; bunların nam ve şöhretleri ile dünya korunur." (Arat II, 155)

beküt- "Pekitlemek, sağlamlaştırmak bk. bekit-, bekürt-" (Arat III, 73)

tilig beküt- dilini tutmak

bu ay toldı oldurdı akru silig
közin yirke tikti bekütti tilig (Arat I, 956)
"Ay Toldı yavaşça ve edeple oturdu; gözlerini yere dikti, sesini çıkarmadı." (Arat II, 80)

kökin beküt- temelini sağlamlaştırmak

vezir ol yüdügli bu begler yükin
vezir ol bekütügli beglik kökin (Arat II, 2183)
"Beylerin yükünü yüklenen vezirdir; beyliğin temelini sağlamlaştıran da vezirdir." (Arat II, 164)

belgür- "Belirmek, meydana çıkmak" (Arat III, 74)

küçi belgür- gücü belli olmak

er at birle begler küçi belgürer
er at birle begler tügünler yörer (Arat I, 3006)
"Beylerin kuvvet ve kudreti asker ile belli olur; beyler asker ile düğümleri çözerler." (Arat II, 221)

atı belgür- adı yayılmak

kalı kelse keldrür kamuğ arzular
ajunda çavıkar atı belgürer (Arat II, 3080)
"Devlet kime gelirse, bütün istenilen şeyleri beraber getirir; o insan dünyada meşhur olur, adı her tarafa yayılır." (Arat II, 226)

yağı bolmağınça er ersigliki
kaçan belgürer ilde atı köki (Arat I, 3414)
"Düşmanı olmazsa, insanın mertliği, adı ve aslı ne zaman belli olur." (Arat II, 250)

berkit- "Perkitmek, sağlamlaştırmak" (Arat III, 75)

ağak berkit- ayağı bağlanmak

közi suğ serimsiz usayuk özüñ
meñin tattıñ erse ađak berkitür (Arat I, 3568)
"Gözün harîs, kendin sabırsız ve gafilsin; yemini tadarsan, ayağın bağlanır." (Arat II, 260)

bezenür kişike özin körkitür

köñül birdiñ erse ađaq berkitür (Arat I, 6128)

"Süslenir, insana kendini gösterir; gönül verirsen, senin elini ayağını bağlar." (Arat II, 438)

söz berkit- söyleneni teyit etmek

topıķ yirde urdum bu söz berkitü

özüm yañzağını saña körkitü (Arat I, 661)

"Söylediğimi teyit etmek ve neye benzediğimi sana göstermek için, yere bir top koydum." (Arat II, 58)

bert- “Berelenmek, yaralanmak” (Arat III, 75)

köñül bert- gönlü yaralanmak

eli turdı ança sakındı özün

köñül bertti yaşı yuvuldı közün (Arat I, 4902)

"Hükümdar bir az durdu ve kendi kendine düşündü; gönlü yaralandı ve gözlerinden yaş döküldü." (Arat II, 353)

ulıma köñül bertme mende basa

köñül bas du ‘a kıl katıǵlan usa (Arat I, 6181)

"Benden sonra feryad etme ve gönlünü üzme; mümkün mertebe kendine hakim olmağa çalış ve bana dua et." (Arat II, 442)

köñül bertti ilig yuvuldı yaşı

ayur ay diriǵa ol edǵü kişi (Arat I, 6238)

"Hükümdar çok müteessir oldu, ağlamağa başladı ve:—O iyi insana çok yazık — dedi —" (Arat II, 446)

sunup aldı rekve kör ögdülmişe

köñül bertti közde yuvuldı yaşı (Arat I, 6327)

"Ögdülmiş çanağı aldı; gönlü sızladı, gözünden yaşlar boşaldı." (Arat II, 453)

beze- “Bezemek, süslemek” (Arat III, 76)

siyaset beze- siyaset ile ilgilenmek

bu begler kapuǵın siyaset bezer

siyaset bile beg ilini tüzer (Arat I, 2130)

"Beylerin kapısını siyaset süsler; bey siyaset ile memleketini düzene koyar." (Arat II, 160)

kebit beze- dükkan süslemek

kebit keç bezedim kişi körgüsi

asığ yok kebitte satığ belgüsi (Arat I, 5108)

"İnsanların göreceği dükkanımı çok iyi süsledim, fakat burada kar ve ticaretten eser yoktur." (Arat II, 369)

yulduzun beze- yıldızlarla süslemek

yaşıl kök bezediñ tümen yulduzun

ğara tün yaruttuñ yaruğ kündüzün (Arat I, 22)

"Mavi göğü sayısız yıldızları ile süsledin, karanlık geceyi ışıklı gündüz ile aydınlattın." (Arat II, 13)

köñül/til beze- gönlünü/dilini süslemek

köñülüđ bezedi yaruğluğ bile

tilimni bezedi tanuğluğ bile (Arat I, 386)

"Gönlümü aydınlık ile süsledi; dilimi kelime-i şehadet ile bezedi." (Arat II, 38)

beğiz beze- süslemek

yaşıl kök töritti kötürdi eğiz

kün ay birle yulduz bezedi beğiz (Arat I, 3724)

"Mavi göğü yarattı ve yükseklerle çıkardı; güneş, ay ve yıldızlar ile üzerini süsledi." (Arat II, 270)

bıç- "Kesmek, biçmek; bk.bıç-" (Arat III, 76)

uluñnı bıç- kökünü kazımak

tiriglik barır künde sendin kaçır

yavuz bu ölüm kör uluñnı bıçar (Arat I, 3620)

"Hayat geçer ve her gün senden bir az daha uzaklaşır; bu ölüm fenadır senin kökünü kazır." (Arat II, 263)

ağı bıç- ipek kumaşı kesmek

bıçış kıl küçüñ yetse bıçğıl ağı

usa tiş teri bir kesilsü çoğı (Arat I, 4661)

"Hediye ver; gücün yeterse, ipekli kumaş ver; mümkün ise, diş kirası ver ki, gelenlerin ağızı kapansın." (Arat II, 337)

bış- “Pişmek, olgunlaşmak” (Arat III, 77)

köñli bış- gönlü olgunlaşmak

negü tir eşit köñli bışmış kişi
ölümde oza işin itmiş kişi (Arat I, 6165)
"Gönlü olgunlaşmış, ölmeden önce ahiret işini yoluna koymuş
olan insan ne der, dinle." (Arat II, 441)

bışur- “Pişirmek” (Arat III, 77)

sözüg bışur- sözün olgunlaşması

bışıgılığ tilese bışurğu sözüg
bütünlük tilese bütürgü özüñ (Arat I, 4036)
"Olgun olmasını istersen, sözü pişirmelisin; doğruluk dilersen,
kendin doğru yoldan ayrılmamalısın." (Arat II, 293)

biç- “Biçmek, kesmek; bk. bıç-” (Arat III, 77)

boynı biç- boynunu kesmek

özüñ otka atma bu dünya üçün
hava boynı biçgil et özke öçün (Arat I, 1375)
"Bu dünya için kendini ateşe atma; vücûddan öcünü al, nefsin
boynunu kopar." (Arat II, 108)

bil- “Bilmek” (Arat III, 78)

iş bil- iş bilmek

basutçı kerek barça işni bilir
bilip işlese er tilekke tegir (Arat I, 428)
"Bütün işleri bilir bir yardımcı lazımdır; insan bilerek hareket
ederse, dileğine erişir." (Arat II, 41)

biligli bayat ol bilir bu işig
uğuğlı uğan ol ukar bu işig (Arat I, 1531)
"Bu işi bilen, ancak her şeyi bilen Tanrıdır; bu işin hikmetini ve
sırrını bilen, ancak hüküm eden Allah'tır." (Arat II, 118)

anasında toğsa toğar beglikin
körü öğrenür iş bilür yeglikin (Arat I, 1932)

"Bey doğarken, beylikle doğar; görerek öğrenir ve böylece işlerin hangisinin daha iyi olduğunu bilir." (Arat II, 147)

bu işni ilig minde yigrek bilür

atası beg erdi özi beg turur (Arat I, 1936)

"Bu işi hükümdar benden daha iyi bilir; babası bey idi, kendisi de beydir." (Arat II, 147)

kadrini bil-

kıymetini bilmek

kıtab kadrini me biliglig bilir

uğuşsuz kişidin adın ne kelir (Arat I, B20)

"Kitabın kadrini de ancak bilgili bilir, akılsız kimseden zaten ne beklenir." (Arat II, 4)

uğuş kadrini hem uğuşluğ bilir

bilig satsa bilge biliglig alır (Arat I, 470)

"Aklın kıymetini yine akıllı bilir; alimin sattığı bilgiyi de bilgili alır." (Arat II, 44)

negü bilge telve bilig kadrini

bilig kayda bulsa biliglig alır (Arat I, 473)

"Bilginin kıymetini deli nereden bilecek; bilgiyi, nerede bulursa, bilgili alır." (Arat II, 44)

kıymetini bil-

kıymetini bilmek

bilig kıymetini biliglig bilir

uğuşka ağırlık biligdin kelir (Arat I, 472)

"Bilginin kıymetini bilgili bilir, akıla hürmet bilgiden gelir." (Arat II, 44)

hile bil-

hile ve kurnazlık yollarını bilmek

bu törtünç kerek alçı hile bilir

bu hile bilir erke arslan ulır (Arat I, 2327)

"Dördüncüsü—hile ve kurnazlık yollarını bilmelidir; çaresini bulan kimseye arslan bile baş eğer." (Arat II, 174)

erdem bil-

faziletli olmak

bu yañlıg kerek barça erdem bilir

bu yañlıg yalavaç tilekke tegir (Arat I, 2637)

"Elçilik için bütün bu faziletleri bilen bir insan lazımdır; böyle elçi işinde muvaffak olur." (Arat II, 195)

teñri bil-

tanrının bilmesi

bu kün ağrılır men muñun öz barır

ķavuşğum kaçan erki teñri bilir (Arat I, 6176)

"Bugün ben üzüntü içinde ayrılıp gidiyorum; bir daha ne zaman kavuşacağımızı ancak Tanrı bilir." (Arat II, 442)

biliglig bil-

bilgilerin bilmesi

biliglig bilür ol munıñ ħurmeti

uķuşluğ uķar ol bilig kıymeti (Arat I, B74)

"Bunun kadrini ancak bilgili bilir; bilgi kıymetini de ancak anlayışlı takdir eder." (Arat II, 7)

biliglig uķuşluğ bilir bilse iş

biliglig uķuşluğ kılar kılsa iş (Arat I, 3166)

"İş bilirse, bilgili ve akıllı insan bilir; iş yaparsa, bilgili ve akıllı insan yapar." (Arat II, 233)

uķuşluğ uķar ol biliglig bilir

ölür öz bu dünya seziksiz kılar (Arat I, 6430)

"Akıllı anlar ve bilgili bilir; hiç şüphesiz, insan ölür ve bu dünya kalır." (Arat II, 461)

uķuşluğ uķar ol biliglig bilir

yıl ay kün küniñe baru artadı (Arat I, 6190)

"Tanrı kime lütuf etmiş ve onu aziz eylemiş ise, artık onun her işi iyi gider." (Arat II, 442)

severin bil-

sevdiğini anlamak

yanut birdi ögdülmiş aydı bolur

sevüg yüzke baksa severin bilür (Arat I, 1896)

"Öğdülmiş cevap verdi ve : — Baş üstüne; insan sevgilinin yüzüne bakınca, sevdiğini anlar — dedi —" (Arat II, 144)

tükel bil-

tam öğrenmek

ķamuğ törlüg erdem bu bilse tükel

yırak erse andın yarağsız muħal (Arat I, 2074)

"Her türlü fazileti tam olarak elde etmeli; uygunsuz ve olmayacak şeylerden uzak durmalıdır." (Arat II, 156)

tükel bilse erdem bitise bitig

ķamuķ işke bilgin bu ķılsa itig (Arat I, 2482)

"Bütün faziletlere sahip olmalı ve kalem sahibi bulunmalıdır; her türlü işi bilgisi ile yürütmelidir" (Arat II, 184)

men aydım eşittiñ sen öğrendiñ ul

negü teg tapıngu tükel bildiñ ul (Arat I, 4156)

"Ben söyledim, sen dinledin ve işin esasını öğrendin; nasıl hizmet edileceğini iyice anladın." (Arat II, 300)

tutayın sen aymış ilig tapğını

tükel bildim iş tuş budun ķılķını (Arat I, 4699)

"Senin dediğin gibi, hükümdarın hizmetine girdiğimi ve eş dost ile halkın tavır ve hareketini tam öğrendiğimi düşünelim." (Arat II, 340)

bilig bil-

bilgi edinmek

bilig ma'nisi bil negü tir bilig

bilig bilse ötrü yırar erde ig (Arat I, 156)

"Bilginin manasını bil; bak, bilgi ne der: bilgiyi bilen insandan hastalık uzaklaşır." (Arat II, 22)

uķuş bolsa erke kör asğı üküş

bilig bilse ötrü bolur er küsüş (Arat I, 160)

"Anlayışın insana faydası çok olur; insan bilgi bilirse, aziz olur." (Arat II, 23)

ajun tutğuķa er uķuş bilse keķ

budun basğuķa er bilig bilse keķ (Arat I, 224)

"Dünyayı elde tutmak için, insanın anlayışlı olması ve halkı itaat altına almak için de, bilgili bulunması elzemdir." (Arat II, 27)

bu dünya içinde tirildiñ üküş

bilig bildiñ erdem okıdıñ uķuş (Arat I, 1186)

"Bu dünyada çok yaşadın, bir çok bilgi edindin; fazilet ve meziyetler elde ettin." (Arat II, 96)

öz bil-

bilmek, anlamak

sever sevmezin öz bileyin tese

köñülke baқа körgü bilgey basa (Arat I, 1898)

"Sevip sevmediğini anlamak isterse, insan gönüle bakmalı; bu gönülden anlaşılır." (Arat II, 144)

sever sevmegin öz bileyin tese

saña tetrü baksa közi belgülig (Arat I, 1902)

"Birinin sevip sevmediğini bilmek istersen, gözüne dikkat et; sana doğru bakınca, gözünden belli olur." (Arat II, 144)

tapuğ bil-

hizmet etmeyi bilmek

tapuğçı tapuğ bilse törke tegir

tapuğ bilmeşe tördin elke kelir (Arat I, 844)

"Hizmetkar hizmet etmesini bilirse, baş köşeye erişir; hizmet etmesini bilmezse, baş köşeden eşiğe düşer." (Arat II, 71)

bitig bil-

inşa, yazı bilmek

tetiglik nişanı turur bu bitig

bitig bilgüçi er bolur keç tetig (Arat I, 2224)

"Bu yazı zeka nişanıdır; yazı bilen insan çok zeki olur." (Arat II, 167)

bitig bilmez erse apa oğlanı

negü bilgey erdi yıl ay kün sanı (Arat I, 2225)

"İnsan-oğlu yazı bilmeşe idi, yıl, ay ve günün sayısını nasıl bilirdi." (Arat II, 167)

tetiglik bile bilse törlüg bitig

bitig bilse ötrü bolur er tetig (Arat I, 2628)

"Elçi zeka ile birlikte bir de insanın nev'ine vakıf olmalı; inşa bilen insan zaten zeki olur." (Arat II, 195)

bitig bilse saķış ağıçı bolur

uķuş ög keç erse bitigçi bolur (Arat I, 4048)

"Yazı ve hesap işlerini bilirse, hazinedar olur; anlayış ve zekası iyi ise, katip olur." (Arat II, 293)

satıg bil-

ticaretten anlamak

satıgçı kerek bilse törlüg satıg

satıg bilmeşe er kılumaz asıg (Arat I, 2801)

"O tüccar olmalı ve her türlü ticaretten anlamalıdır; insan ticaretten anlamazsa, kar edemez." (Arat II, 207)

emgek bil-

emeğin değerini bilmek

özüñ sızgurur sen oğul kız teyü

bu emgek biligli oğul kız kayu (Arat I, 3384)

"Sen oğul kız diye, kendini üzersin; bu zahmeti takdir eden oğul kız nerede." (Arat II, 248)

hāl bil-

durumunu bilmek

ayıttı ilig evre odğurmışığ

neteg ölmişin hāl negü bilmişig (Arat I, 6320)

"Hükümdar sonra Odgurmuş'ı, onun nasıl öldüğünü ve bu hususta neler bildiğini soruşturdu." (Arat II, 452)

hāt bil-

hat yazısını bilmek

bitigçi kerek uz kamuğ hāt bilir

sakışığ bitigin küdezse kalır (Arat I, 2773)

"Onun usta bir muhasebeci olması ve her çeşit kaydı bilmesi lazımdır; hesabın iyice tutulması için, dikkatle kayda geçmesi gerektir." (Arat II, 205)

hıkmēt bil-

hikmet bilmek

bitimedi erse bitigli bitig

negü bilgey erdiñe bu hıkmēt bilig (Arat I, 2698)

"Yazanlar kitapları yazmamış olsalar idi, bu hikmet ve bilgileri biz nasıl öğrenebilecektik." (Arat II, 200)

hukmi bil-

emirleri bilmek

kamuğ edgü isiz bayat hukmi bil

bayatka inanğıl anıñ tapğı kıl (Arat I, 1279)

"Her türlü iyiliği ve kötülüğü Tanrı hükmü bil; Tanrıya inan ve ona kulluk et." (Arat II, 102)

sakış bil-

hesap bilmek

vēzir işi barça sakışlar bolur

sakış bilmeşe işçi işi kalur (Arat I, 2219)

"Vezirin işi hep hesapla döner; hesap bilmezse, hizmetkarın işi kalır." (Arat II, 166)

bir- “Vermek” (Arat III, 87)

yarukluk bir- ılık vermek

tuğar kün arığ ya arığsız temez

ka muğka yarukluk birür eksümez (Arat I, 831)

"Güneş doğar, temiz veya kirli demeden, her, şeye aydınlık verir; kendisinden bir şey eksilmez." (Arat II, 71)

eğülük bir- iyilik vermek

bu barça bayat fazlı erdi saña

ka muğ eğülük birdi kızdı eñe (Arat I, 5761)

"Bunların hepsi sana Tanrının bir fazlıdır, o sana her türlü iyiliği vermiş ve seni sevindirmiştir." (Arat II, 412)

yanut bir- cevap vermek

yanut birdi hacib kör ay toldıka

ayur emdi ivme maña tur bağa (Arat I, 538)

"Hacib Ay Toldı'ya cevap verdi ve dedi:—Şimdi acele etme, bu işi bana bırak." (Arat II, 49)

ayıttı ilig tegme törlüg bilig

yanut birdi ay toldı açtı tilig (Arat I, 623)

"Hükümdar bir çok şeyler hakkında onun fikrini sordu, Ay Toldı onlara cevap verdi ve bildiklerini söyledi." (Arat II, 56)

yana aytu kirdi ilig öz sözin

yanut birdi ay toldı tügdi yüzün (Arat I, 626)

"Hükümdar, bir az sonra, tekrar söze başladı; Ay Toldı cevap verdi ve yüzünü buruşturdu." (Arat II, 56)

yanut birdi ay toldı aydı oğul

eşitgil sözümni bu iştin tünül (Arat I, 1195)

"Ay Toldı cevap verdi:— Ey oğul, sözümü dinle bu işten vazgeç." (Arat II, 96)

arğa bir- arka vermek, yaslanmak

tiren arğa birme yağıka bolup

yağığ sanç yok erse uruş yat ölüp (Arat I, 2378)

"Dayan, düşmana hiç bir suretle arka verme; düşmanı vur veya vurarak, orada öl." (Arat II, 177)

yağı at kemişse saña oğrasa
serin arka birme saçılса basa (Arat I, 2386)
"Düşman at salar ve senin üzerine yürürse, dayan, arka verme;
kendiliğinden dağılır." (Arat II, 178)

edgü bir- iyilik getirmek

bilig bil ukuş uk yorıma yava
ödi kelse edgü birür ol küni (Arat I, 3014)
"Bilgi edin, anlayış sahibi ol, vaktini boş geçirme; vakti gelince,
o sana iyilik getirir." (Arat II, 222)

içgü bir- yiyecek ve içecek vermek

eñ aşnu yigü içgü birgü kerek
tapıngu itiglerin itgü kerek (Arat I, 2958)
"Ona ilk önce yiyecek ve içecek vermek ve onun hizmet
esbabını hazırlamak lazımdır." (Arat II, 218)

yeme edgü tutgıl elig asrakıg
yegü içgü birgil bütür oprakıg (Arat I, 4527)
"Bir de hizmetçilere iyi muamele et; onlara yiyecek, içecek ver
ve yiyeceklerini eksik etme." (Arat II, 328)

ağırlık bir- değer vermek

yağız yir yaşıł kökte erdi küsüş
añar birdi teñri ağırlık öküş (Arat I, 44)
"Kara yerde de aziz idi, mavî gökte de ; Tanrı ona çok değer
vermişti." (Arat II, 15)

yarattı kalın barça sansız kuluğ
tilemişke birdi ağırlık kamuğ (Arat I, 3722)
"Bütün bu sonsuz ve sayısız kulları o yarattı; dilediğine her türlü
izzeti ihsan etti." (Arat II, 270)

‘aleyk bir- selama cevap vermek

selâm kıldı ilig eñ aşnu körüp
‘aleyk birdi zahid selâmka turup (Arat I, 5036)
"Karşılaşınca, önce hükümdar selam verdi; zahit ise, yalnız onun
selamına mukabele etti." (Arat II, 364)

alık bir-

taviz vermek

et özke alık birme egme boyun

avınçı sakınç ol tileki oyun (Arat I, 3629)

"Vücûda taviz verme ve ona boyun eğme; onun avutması ızdırıp, ettiği de hava ve hevestir." (Arat II, 264)

alkış bir-

övmek

ilig birdi alkış kör ay toldıka

ayur tünle kündüz maña tur baқа (Arat I, 760)

"Hükümdar Ay Toldı'yi öğdü ve : — Sen gece-gündüz benim hizmetimde bulun — dedi." (Arat II, 66)

tilin birdi alkış kör öğdülmişe

ayur ay бүгү beg uzun keç yaşa (Arat I, 6410)

"Öğdülmiş hükümdarı öğdü ve : — Ey hakîm hükümdar, ömrün uzun olsun — dedi —" (Arat II, 459)

aman bir-

aman vermek

aman birdi erke şelâm kılguçı

şelamet bulundi 'alëyk alguçı (Arat I, 5058)

"Selam veren kimse insana aman verir; selamı alan kimse, selamette olur." (Arat II, 365)

baқа көргil emdi ay көңli tirig

ölüm kötki kıldı yağız yirlerig (Arat I, 6069)

"Ey gönülü diri olan insan, dikkat et, ölüm kara toprakları tepeciklere çevirdi." (Arat II, 434)

arzu bir-

arzu ettiği şeyi vermek, dileğini vermek

tiler erdim emdi seni teg kişi

bayat birdi arzu ay erde başı (Arat I, 752)

"Ben de şimdi senin gibi bir insan arıyordum; ey insanların ileri geleni, Tanrı dilediğimi verdi." (Arat II, 65)

ıdı edgü tuttuñ bu ödke tegi

kamuğ arzu birdiñ bu dünya yigi (Arat I, 1259)

"Bu zamana kadar sen bana çok lütuf ve ihsanda bulundun; bütün arzularımı yerine getirdin, dünyanın en iyi nimetlerini bana verdin." (Arat II, 101)

‘ata bir- ihsan etmek

*muni birdiñ emdi maña sen ‘ata
kılur men muniñ şükri yüz miñ kata* (Arat I, 3058)
"Onu sen bana ihsan ettin; bunun için sana yüz bin defa şükür ederim." (Arat II, 225)

ayat bir- alamet göstermek

*bu tüş ilmi körgil bağırsak bayat
kulu edgüsin koldı birdi ayat* (Arat I, 4370)
"Bu rüya ilmine bak merhametli Tanrı kulunun iyiliğini arzuladı ve ona rüyada alametler gösterdi." (Arat II, 316)

bağır bir- bağrını açmak

*budunka tusulğıl muñña yara
kadaşka bağır bir yakınlık ula* (Arat I, 3237)
"Halka faydalı ol, muhtaçlara yardım et; akrabalarına yakınlık göster, bağrını aç." (Arat II, 237)

taht bir- taht vermek

*bolu birdi evren ilig birdi taht
tuta birsü teñri bu taht birle baht* (Arat I, 92)
"Devran sana memleket ve taht verdi; Tanrı bu taht ile bahtını daim etsin." (Arat II, 18)

boşuğ bir- ihsan ve hediye vermek

*ya yat baz yalavaç keliş ya barış
boşuğ birgü açığ olarka tegiş* (Arat I, 2495)
"Yat yabancı elçilerin geliş ve gidişine, onların istihkakları olan ihsan ve hediyelerin verilmesine o bakar." (Arat II, 185)

cevab bir- cevap vermek

*bu az söz ol ol kim ayıtmışka öz
cevab birse sözke yanut kılsa söz* (Arat I, 1006)
"Az söz ise, sorulduğu zaman söylenen ve bir ihtiyacı karşılayan sözdür." (Arat II, 83)

*yanut birdi oğgurmış aydı bu söz
eşittim eşitgil cevab birsü öz* (Arat I, 3334)

"Odgurmuş cevap verdi :— Bu sözünü dinledim; ben de cevap vereyim, dinle— dedi —" (Arat II, 244)

tutayın men emdi maña bir cevap

sözüg sözleyük öz tilin ülgülep (Arat I, 3711)

"Söylediğin sözleri ölçüp-tartarak, bana şimdi bir cevap ver; ben de ona göre hareket edeyim." (Arat II, 269)

saña söz ayıtsa ötün söz çını

cevab birse yarlıg tegürgil köni (Arat I, 4060)

"Sana bir söz sorarsa, doğruyu söyle; cevap verirse, emrini sadakatle yerine getir." (Arat II, 294)

elig bir-

elini vermek

ara kılkı kız teg kılınçı silig

sevitür sunup tutsa birmez elig (Arat I, 400)

"Bazan edası kız gibidir, tavrı güzeldir, kendisini sevdirebilir; fakat tutmak istedinmi, elini vermez." (Arat II, 39)

ilig köñliñe sıgdı erse tapuğ

elig birdi devlet açıldı kapuğ (Arat I, 1607)

"Hükümdar hizmetinden memnun kaldıkça, saadet ona el verdi ve kapılar açıldı." (Arat II, 124)

bilig birdiñ ilke elig birdiñ erk

könilik öze tut köñül bolsu berk (Arat I, 1784)

"Bilgi verdin ve kuvvetle beni ülkenin hakimi kıldın; gönlüme kuvvet ver ve beni doğru yoldan ayırma." (Arat II, 136)

elig birdi iki sunup tutğuğa

biri dünyaka tut biri uqbiğa (Arat I, 3658)

"Uzanıp elde etmek için, insana iki el verdi; birini bu dünya için kullanırsan, birini de ahiret için kullan." (Arat II, 266)

erk bir-

güç vermek, yetki vermek

bilig birdiñ ilke elig birdiñ erk

könilik öze tut köñül bolsu berk (Arat I, 1784)

"Bilgi verdin ve kuvvetle beni ülkenin hakimi kıldın; gönlüme kuvvet ver ve beni doğru yoldan ayırma." (Arat II, 136)

maña kelsü tuşsu yana barsu terk

küçün tıdmağay men aña birdim erk (Arat I, 4952)

"Buraya gelip, benimle buluşsun ve tekrar hemen gitsin; zorla ona mani olmayacağım; kararında serbesttir." (Arat II, 357)

h  ber bir-

haber vermek

bab dünya erdemin asıg n yasın h  ber birür. (Arat I, C48)

"bab. Dünyanın iyi ve kötü taraflarını söyler." (Arat II, 10)

ayıttı k  daşların oğg rm şa

esen tip h  ber birdi   gd lmişe (Arat I, 3302)

"Odgurmiş akrabalarını soruşturdu; Ögdilmiş onların sağ ve salim olduklarını söyledi." (Arat II, 242)

h  lal bir-

helal vermek, helal olmak

saķınık bolayın tise belgülüğ

bođuzķa eginke h  lal bir   l   (Arat I, 4408)

"Gerçekten takva sahibi olmak istersen, boğazının ve sırtının nasibi halal olmalıdır." (Arat II, 319)

  inay t bir-

inayet göstermek

bayat kimke birse   inay t   l  

tilekke tegir boldı atlığ k  l   (Arat I, 1797)

"Tanrı kime inayet eder ve kısmet verirse, o dileğine kavuşur, şöhret sahibi olur." (Arat II, 137)

işçi bir-

işçi, hizmetkar vermek

bayat kimni erse kötürse ķutun

a nar işçi birür yarağlığ bütün (Arat I, 1761)

"Tanrı bir kimseyi mesud etmek ve yükseltmek isterse, ona ehliyetli ve dürüst hizmetkarlar verir." (Arat II, 134)

k  t  rmişni ilmek tilese yana

a nar işçi birür yarutmaz k  ne (Arat I, 1762)

"Eğer yükselttiğini tekrar düşürmek isterse, ona gün göstermeyen hizmetkar verir." (Arat II, 134)

ki  neş bir-

tavsiye vermek, fikir vermek

beğ k iş turur k  r bu işler ma na

neteg ķılđu ayđ l ki  neş bir mu na (Arat I, 3475)

"Bunlar benim için çok büyük bir iştir; söyle, bana bir akıl öğret, ne yapmalı?" (Arat II, 254)

yanut birdi odğurmuş aydı maña

kiñeş bir yarağı ne ol ay toña (Arat I, 3482)

"Odgurmuş cevap verdi : — Ey yiğit, bana tavsiyede bulun, ne yapmalıyım — dedi —" (Arat II, 254)

bağırsak kadaşım sen ök sen yakın

kiñeş bir ötegil kadaşlık hâkın (Arat I, 3483)

"Sevgili kardeşim, bana yakın olan sensin; bir fikir ver, kardeşlik hakkını yerine getir." (Arat II, 254)

men emdi saña keldim andın turup

bu işke kiñeş bir idi keç körüp (Arat I, 5719)

"Ben şimdi oradan kalkıp, sana geldim; iyice düşünerek, bu hususta bana yol göster." (Arat II, 409)

muyan bir-

sevap vermek

yakınlık ulamış üçün bir bayat

muyan birsü miñ miñ tümen edgü at (Arat I, 3319)

"Gösterdiğin bu yakınlığın Tanrı ecrini ihsan etsin, iyi insanlara bahşettiği yüz binlerce sevaba sen de nail ol." (Arat II, 243)

maña edgü saknıp bu söz sözlediñ

muyan bersü teñri sakınçım yidiñ (Arat I, 3684)

"Benim iyiliğimi düşünerek, bu sözleri söyledin; Tanrı sana bunun sevabını versin, benim derdimi kendine derd edindin." (Arat II, 268)

yorıp keldi utru ayur ay kadaş

muyan birsü teñri köñül kılma faş (Arat I, 6287)

"Ona yaklaşarak : — Ey kardeş, gönlün yaralanmasın, sabırlı ol; Allah ecrini ihsan eder — dedi —" (Arat II, 450)

bu kaçğu üçün birsü teñri muyan

bayattın sevinç bul tamudın aman (Arat I, 6307)

"Tanrı sana bu felaketin ecrini versin; Tanrı senden razı olsun ve cehennemden korusun." (Arat II, 451)

orun bir-

yer vermek, makam-mevki vermek

körü aldı hacib orun birdi tör

isig sözledi söz tilin yakşı kör (Arat I, 522)

"Hacib karşıladı ve baş köşede ona yer gösterdi; güzel ve samimî sözler söyledi." (Arat II, 48)

ağırladı hacib orun birdi tör

edeb birle ay toldı oldurdi kör (Arat I, 577)

"Hacib ona saygı gösterdi ve baş köşede yer verdi; Ay Toldı edep ile yerine oturdu." (Arat II, 52)

tapuğsuz ağırlap açındım sini

orun birdim erse basındıñ mini (Arat I, 646)

"Hizmetin dokunmadığı halde seni taltif edip ihsanda bulundum; sana mevki verdim, fakat sen bana tahakküme kalkıştın." (Arat II, 57)

orun birdiñ aşnu men oldurmadım

orun yoğ maña sen munı uğ tedim (Arat I, 660)

"Sen önce bana yer gösterdin, ben oraya oturmadım. — Benim için yer yoktur, sen bunu anla! — demek istedim." (Arat II, 58)

tavar bir-

mal vermek

telim neñ tavar birdi öğdi üküş

ağırladı birdi kör altun kümüş (Arat I, 761)

"Çok mal, mülk verdi; onu çok öğdü; ona ihsanda bulundu, altın ve gümüş verdi." (Arat II, 66)

biti-

"Yazmak" (Arat III, 93)

bitig biti-

kitap/mektup/yazı yazmak

sözüm sözledim men bitidim bitig

sunup iki ajunni tutğu elig (Arat I, 351)

"Ben sözümü söyledim ve kitabı yazdım; bu kitap — uzanıp, her iki dünyayı tutan bir eldir." (Arat II, 36)

bitigü bile koldı kağıd tetig

bayat atı birle bitidi bitig (Arat I, 1342)

"Bu zeki insan kağıt kalem istedi; Tanrı adı ile başlayarak, bir yazı yazdı." (Arat II, 106)

tükel bilse erdem bitise bitig

kamuğ işke bilgin bu kılsa itig (Arat I, 2482)

"Bütün faziletlere sahip olmalı ve kalem sahibi bulunmalıdır; her türlü işi bilgisi ile yürütmelidir" (Arat II, 184)

ilig me bitisü öz elgin bitig

okısu ılığ yarlığın ol tetig (Arat I, 3178)

"Hükümdar da kendi eli ile mektup yazsın ve o zeki insan da hükümdarın fermanını bizzat okusun." (Arat II, 324)

söz biti-

söz yazmak

neçe me bilig bilse begler özi

bitigçi kerek ol bitise sözi (Arat I, 2674)

"Beyler kendileri ne kadar bilgili olurlarsa olsunlar, sözlerini yazmak için, onlara yine de katip lazımdır." (Arat II, 198)

bitigke yanut söz bitimiş özüñ

tilin me kadaşu tegürdi sözüg (Arat I, 3911)

"Mektuba karşı bir cevap yazmışsın, kardeşin ağızdan söylediklerini de nakletti." (Arat II, 284)

ögüm yetmiş söz bitidim tükel

oğlı uğuğlı özüñ ülgü al (Arat I, 6496)

"Aklımın erdiği sözlerin hepsini yazdım, ey okuyan ve anlayan insan, bundan hisse al." (Arat II, 465)

tilim sözledi söz bitidi elig

ölür bu elig til ay kılkı silig (Arat I, 6505)

"Dilim söyledi, elim de bunu yazdı, ey temiz kalpli insan, benim bu dilim ve elim fanidir." (Arat II, 466)

bitit-

“Yazdırmak” (Arat III, 95)

bitig bitit-

yazı yaptırmak

bitigçi negü teg kerek ay tetig

añar beg inanıp bititse bitig (Arat I, 2671)

"Ey akıllı, katip nasıl olmalıdır ki, bey ona itimat ederek, yazılarını yazdırabilsin." (Arat II, 198)

boğu-

“Boyamak” (Arat III, 96)

boğuğ boğu-

boyamak

kamuğ erdemi bar sakınuk oğuğ

ķayı işke tegse boğur tũ boğuğ (Arat I, 3146)

"Kendisi her türlü fazilet ve takva sahibi olup, uyanıktır ve elinden her türlü iş gelir." (Arat II, 231)

bol-

“Olmak” (Arat III, 97)

yakın bol-

yakın olmak

tapın öz oğurluğ bağırsaklıķın

ķapuđda asunđıl maña bol yakın (Arat I, 595)

"Sen uğurlu bir sadakatle bana hizmet et; daima kapımda bulunarak, bana yakın ol." (Arat II, 53)

ķut ol beg yakın bolsa ķutķa ķiři

tilekin bulur barķa itlür işi (Arat I, 606)

"Bey — ikbaldir; ikbale yakın olan insan dileğine kavuşur; onun bütün işleri yoluna girer." (Arat II, 54)

eřitmezmũ erdiñ bũğũdin bu söz

yakın bolsa begķe ķũdezgũ keç öz (Arat I, 650)

"Hakimlerin şu sözũnũ duymadın mı:—Beye yakın olursan, kendini iyice ķolla!" (Arat II, 57)

yakın bolđa sen kũnde ötrũ maña

ađırlıķ aķıđ artđa mendin saña (Arat I, 853)

"Böylece sen her gün bana daha yakın olacaksın ve benden sana karşı itibar ve ihsan artacaktır." (Arat II, 72)

teñsiz bol-

denk olmamak

ķözi suķ ķiři özķe erksiz bolur

bu suķlar yalavaķķa teñsiz bolur (Arat I, 2611)

"Aķ gözlũ adam kendisine hakim olamaz; haris olanlar elķiliđe layık değildirler." (Arat II, 194)

ķalı yavđu teñsiz bolur erse sen

vęfa ķıl neķe ķũķ bulur erse sen (Arat I, 4137)

"Eğer eşsiz yavgu olursan, ne kadar kuvvetli olursan ol, hiķ bir vakit sadakatten ayrılma." (Arat II, 299)

ne teñsiz bolur ķör ķarımıř ķiři

yava bolsa ķılsa yigitler işi (Arat I, 4696)

"İhtiyarlamış bir kimsenin vaktini heder ederek, gençken yapılması icap eden şeyler ile uğraşması ne kadar yakışksız olur." (Arat II, 340)

*budun kılkı teñsiz bolup artasa
körü ıdma itgil kısa tut basa* (Arat I, 5198)

"Halkın tavır ve hareketi değişir ve bozulursa, onu daima göz önünde bulundurup, fesada sapmalarına meydan verme." (Arat II, 375)

edgü bol-

iyi olmak

*kalı edgü bolmak tilese özüñ
yory edgülük kıl kesildi sözüñ* (Arat I, 227)

"Eğer kendin iyilik bulmak istiyorsan, yürü, iyilik et; başka söze ne hacet." (Arat II, 27)

*tiriglikni mün kıl asıg edgülük
yarın bolğa edgü yigü kedgülük* (Arat I, 232)

"Hayatı sermaye yap, bunun faizi iyiliktir; bu sana yarın için iyi yiyecek ve giyecek temin eder." (Arat II, 28)

*özüñ edgü bolsa atıñ ögdilig
kalı bolsa isiz söküş ay silig* (Arat I, 240)

"Ey temiz kimse, iyi olursan, adını öğerek anarlar; eğer kötü olursan, seni söğerek yad ederler." (Arat II, 28)

*kayusın tilese ödürgil birin
isiz edgü bolsa ökünme yarın* (Arat I, 244)

"Hangisini canın isterse, birini seç; neticesi iyi veya kötü çıkarsa, bundan da peşiman olma." (Arat II, 29)

tiriglig bol-

canlı olmak

*bu dört eş maña dört tadu teg turur
tüzülse tadu çın tiriglik bolur* (Arat I, 60)

"Bu dört sahibe benim için dört unsur gibidir ; unsurlar denkleşirse, gerçek hayat vücûda gelir." (Arat II, 16)

*bu beglik ulı kör könilik turur
köni bolsa begler tiriglik bolur* (Arat I, 819)

"Bu beyliğin temeli doğruluktur; beyler doğru olursa, dünya huzura kavuşur." (Arat II, 70)

tirig bolsa yalñuñ tilekin bulur

tilek bulğuña mün tiriglik bolur (Arat I, 3313)

"İnsan sağ olursa, dileğini bulur; hayat dilek için bir sermayedir." (Arat II, 243)

tiriglik bolurça yigümni bulur-men

kerek bolsa bergey maña bir içim tap (Arat I, 3801)

"Hayat devam ettikçe, yiyeceğimi bulurum; lazım olunca, bana bir rabbim yetecek kadar verecektir." (Arat II, 275)

iglig bol-

hasta olmak

bab ođgurmıñ iglig bolup ögdülmiñni oñımıñın ayur (Arat I, C72)

"bab. Ođgurmıñ'ın hastalanıp, Ögdülmiñ'i çağırdığını söyler." (Arat II, 11)

biligsiz kiñi barça iglig bolur

igig emlemese kiñi terk ölür (Arat I, 157)

"Bilgisiz insan hep hastalıklı olur; hastalık tedavî edilemezse, insan çabuk ölür." (Arat II, 22)

öküñ yeglilerniñ aşı yig bolur

aşı yig kiñi tutçı iglig bolur (Arat I, 4614)

"Çok yiyenlerin yemeği hazmolunmaz; yemeği iyi hazmedemeyen kimseler daima hasta olurlar." (Arat II, 334)

ođgurmıñ iglig bolup ögdülmiñni ündemiñin ayur (Arat I, LXXVI.)

"Ođgurmıñ'ın hastalanarak Ögdülmiñ'i çağırdığını söyler." (Arat II, 425)

uķuñ bol-

aklın var olması

uķuñ bolsa erke kör asğı üküñ

bilig bilse ötrü bolur er küñüñ (Arat I, 160)

"Anlayışın insana faydası çok olur; insan bilgi bilirse, aziz olur." (Arat II, 23)

uķuñ bolsa aşı bolur bolsa er

bilig bolsa beglik kılur kılsa er (Arat I, 300)

"Akıl olursa, insan olsa olsa asıl insan olur; bilgi olursa, insan yapsa yapsa beylik yapar." (Arat II, 32)

kimiñde uķuñ bolsa aşı bolur

ķayuda bilig bolsa beglik bulur (Arat I, 301)

"Kimde akıl varsa, o asıl insan olur; kimde bilgi varsa, o beylik bulur, insanoğlu kara yer üzerine elini uzattı, her Şeye bilgisi ile nüfuz etti" (Arat II, 33)

ķiķig oğlan erken bilig öğrenür

uluğ bolsa ötrü tilekke tegür (Arat I, 1823)

"İnsan, küçük çocuk iken, bilgi öğrenir ve büyüyünce, dileğine kavuşur." (Arat II, 139)

tükel bol-

tam olmak

bu iki birikse bolur er tükel

tükel er ajunuğ tamam yir tükel (Arat I, 225)

"Bu ikisi bir kimsede toplanırsa, o tam insan olur; tam insan dünyanın bütün nimetlerine nail olur." (Arat II,

tükel bolsa kör ay bu ağsa ediz

yana irlü törķir kiter körk meñiz (Arat I, 733)

"Ay büyüyüp, tamamlanarak, en yüksek noktaya çıkınca, tekrar eksilmeğe başlar ve güzelliği gider." (Arat II, 64)

yeme yakşı aymış biliglig büğü

tükel bolsa nı 'meť bulumaz yigü (Arat I, 1046)

"Bilgili hakım de buna uygun bir söz söylemiştir : —Nimet tam olunca, insan yiyecek bir Şey bulamaz." (Arat II, 86)

ťakı munda yigrek bilig sözlemiř

tükel bolsa nı 'meť tüker yař temıř (Arat I, 1047)

"Yine bu hususta bilginin daha iyi bir sözü vardır : — Nimet tam olursa, insanın ömrü tükenir — der." (Arat II, 86)

ökünçlüğ bol-

pişman olmak

ökünçlüğ bolur tutçı övke işi

yazuķluđ bolur işte buşsa ķiři (Arat I, 324)

"Öfke ile kalkan peşımanlıkıa oturur; insan hiddetlenince, işinde yanılır." (Arat II, 34)

ķayu işke ivse uzar keķ ķalur

ive ķılmıř işler ökünçlüğ bolur (Arat I, 556)

"Hangi işte acele edilirse, o iş uzar ve gecikir; acele yapılan işler peşımanlık ile neticelenir." (Arat II, 50)

kiñeşse oñarur kişi öz işi
ökünçlüg bolur kin kiñeşmez kişi (Arat I, 5653)
"İnsan işinde ancak danışmak suretiyle muvaffak olur;
danışmayan kimse sonunda peşiman olur." (Arat II, 404)

buş bol- hiddetlenmek

buş bolsa yalñuğ biligsiz bolur
kalı övke kelse ukušsuz kılur (Arat I, 334)
"Hiddetlenirse, insan bilgisizce hareket eder; eğer öfkelenirse,
öfke onu akılsıza çevirir." (Arat II, 35)

buş bolma işte sen övke yığın
buş bolsa begler buzar beglikin (Arat I, 1414)
"İşinde hiddetli olma, öfkene hakim ol; beyler hiddetli olurlarsa,
mülk ve saltanat haleldar olur." (Arat II, 111)

buş bolma işte sen övke yığın
kalı kelse övkeñ özüñ kıl ağın (Arat I, 5216)
"Bir işle meşgul olurken, hiddetlenme, öfkene mani ol; eğer
gazaba gelirsen, dilsiz imiş gibi hareket et." (Arat II, 376)

kutluğ bol- kutlu olmak

ne kutluğ bolur öd budunğa küni
begi edğü bolsa yorısa köni (Arat I, 455)
"Bey ne kadar doğru olur ve iyi hareket ederse, halk için o kadar
mesud bir devir ve hayat başlar." (Arat II, 43)

kim ilig yüzin körse kutluğ bolur
ikiğün ajunda tükel kut bulur (Arat I, 3459)
"Hükümdarın yüzünü gören herkes kutlu olur; her iki dünyada
tam saadete kavuşur." (Arat II, 253)

köni beg yüzi körse kutluğ bolur
muyanğa tegir hem yazuķı yulur (Arat I, 3465)
"Adil beyin yüzünü gören kutlu olur; sevaba girer ve günahı
kurtulur." (Arat II, 253)

sarp bol- bir işin güç ve zor olması

ıdı sarp bolur bu yañı kelğüçi
bilişi yok erse muñadsa tuçı (Arat I, 492)

"Tanıdığı olmayan kimse, yabancı bir yerde daima can sıkıntısı içinde kalır ve çok güç bir duruma düşer." (Arat II, 45)

bu aşçı idişçi bütün bolmasa

idi sarp bolur begke içse yise (Arat I, 2891)

"Aşçı ve içkici itimat edilir kimseler olmazsa, beyin emniyetle yiyip içmesi çok güç olur." (Arat II, 213)

'aybı/mün
erdem bol-

kusurun fazilet olması

kimi sevse 'aybı kör erdem bolur

kimi sevmese erdem ökte bolur (Arat I, 534)

"İnsan kimi severse, onun kusuru fazilet olur; kimi sevmezse, onun fazileti kusur görünür." (Arat II, 49)

köñül kimni sevse mün erdem bolur

kamuğ tetrüsi oñ koğuzı tolur (Arat I, 536)

"Gönül kimi severse, onun kusuru fazilet olur; bütün ters işleri doğru ve eksikleri tam görünür." (Arat II, 49)

sevüglüg nişanı bu ol belgülig

sevüg 'aybı erdem bolur ay külig (Arat I, 3517)

"Ey şöhretli, sevgilinin nişanı, hakikatte şudur: sevilenin kusuru fazilet olur." (Arat II, 257)

beg bol-

bey olmak

tapuğ kıl tapuğ birle kul beg bolur

tapuğ siñmeginçe tilek kim bulur (Arat I, 612)

"Hizmet et, kul hizmeti sayesinde bey olur; hizmeti makbule geçmeyen insan dileğine kavuşurmu?" (Arat II, 55)

seza beg bolur bu budunğa uluğ

munıñdın kelir ötrü edğü uruğ (Arat I, 1966)

"Böyle bir bey halka layık, büyük bir bey olur ve bu beyden de iyi bir hanedan yetişir." (Arat II, 149)

talı beg bolayın tese belgülig

talı tutğu erdem ay atlıg külig (Arat I, 2081)

"Seçkin bir bey olabilmek için, fazilete kıymet verilmelidir, ey namı meşhur." (Arat II, 157)

atı beg bolur bolsa kılkı kara

karada bu inğa bolur halk ara (Arat I, 2082)

"Bir kimsenin adı bey, fakat tabiatı avamınki gibi olursa, o halk arasında avamdan daha aşağı görülür." (Arat II, 157)

yig bol-

kötü olmak

ive kılmış işler neçe yig bolur

ive bışmış aşnı yise ig bolur (Arat I, 632)

"Acele ile yapılan işler daima çiğ kalır; acele ile pişirilen yemeği yiyen insan hasta olur." (Arat II, 56)

ive kılmış işler neçe yig bolur

ive yise aş suv neçe ig bolur (Arat I, 1998)

"Acele yapılan işler acı olur; acele yemek-içmek yüzünden hastalık gelir." (Arat II, 151)

sözüg örte tutsa soñı yig bolur

kayu neñ yig erse tüpi ig bolur (4035)

"Sözü kapalı tutarsan, sonu çiğlik olur; çiğ olan her şeyin altında zarar vardır." (Arat II, 293)

öküş yeglilerniñ aşı yig bolur

aşı yig kişi tutçı iglig bolur (Arat I, 4614)

"Çok yiyenlerin yemeği hazmolunmaz; yemeği iyi hazmedemeyen kimseler daima hasta olurlar." (Arat II, 334)

irinçig bol-

yıpranmak; bıktırmak

kamuğ eski neñler irinçig bolur

irinçig yüki kör yirinçig bolur (Arat I, 687)

"Bütün eskimiş şeyler yıpranmış olur; yıpranmış şeylere tahammül etmek insana sıkıntı ve tiksinti verir." (Arat II, 60)

uzun sözlese söz irinçig bolur

uquşluğ kişiler sözüg az kıılır (Arat I, 3938)

"Söz uzun olursa, bıktırır; akıllı insanlar sözü kısa keserler." (Arat II, 289)

ağınsıg bol-

değişmek, başka türlü davranmak

ara körmedük teg yüz evrer özüñ

ağınsıg bolur barça kılkıñ sözüg (Arat I, 718)

"Gün olur, görmezlikten gelirsın, yüzünü çevirirsın; bütün tavrın ve sözün bir anda değişiverir." (Arat II, 63)

muni çın biligli ukuşluğ kişi

ağınsığ bolurmu ay ilçi başı (Arat I, 3763)

"Bunu gerçek bilen akıllı insan başka türlü davranırmı, ey büyük hükümdar." (Arat II, 273)

yok bol-

yok olmak, kaybolmak

yarukluğı eksür yana yok bolur

tuğar keçe azın yana ok tolur (Arat I, 734)

"Onun parlaklığı azalır ve sonunda kaybolur; sonra tekrar, küçük olarak, doğar ve yine büyür." (Arat II, 64)

meniñ bu özüüm me bu yañlıđ turur

ara bar bolur ma ara yok bolur (Arat I, 735)

"Benim de tabiatım bunun gibidir; bazan var, bazan da yok olurum." (Arat II, 64)

saķım ol körü barsa körnü turur

tutayın tedükte yiter yok bolur (Arat I, 4759)

"Dikkat edersen, o ancak göze görünen bir seraptır; tutmak istersen, ele girmez, yok olur." (Arat II, 344)

egri bol-

eğri olmak

ķamuđ üç adaķlıđ köni tüz turur

ķalı bolsa tört kör bir egri bolur (Arat I, 804)

"Üç ayaklı olan her şey doğru ve düz durur; eğer dört ayaklı olursa, biri eğri olabilir." (Arat II, 69)

ķayu neñ emitse kör egri bolur

ķamuđ egriler isiz urđı bulur (Arat I, 806)

"Hangi şey yana yatarsa, eğri olur; her eğrilikte bir kötülüğün tohumu vardır." (Arat II, 69)

meniñ ķalkım ol kör emitmez köni

ķöni egri bolsa ķönilik ķüni (Arat I, 808)

"Bak, benim tabiatım de yana yatmaz, doğrudur; eğer doğru eğrilirse, kıyamet kopar." (Arat II, 69)

ķöñül til törütti köni söz üçün

sözi egri bolsa ķüyer ol ķüçün (Arat I, 1024)

"Tanrı gönülü ve dili doğru söz için yarattı; sözü eğri olanları zorla ateşe atarlar." (Arat II, 85)

sevinçlig bol- sevinmek, sevinçli olmak

şeker teg süçiyü barır ol kişi
sevinçlig bolur anda yazlur kaşı (Arat I, 813)
"O insan benden şeker gibi tatlı tatlı ayrılır; sevinir ve yüzü güler." (Arat II, 69)

sözin kesti ay toldı çıktı turup
evine yüz urdı sevinçlig bolup (Arat I, 951)
"Ay Toldı burada sözünü kesti, kalktı ve huzurdan çıktı; sevinç içinde evine yöneldi." (Arat II, 79)

yorıp kirdi ögdülmiş utru turup
iligke köründi sevinçlig bolup (Arat I, 1581)
"Ögdülmiş yürüyüp, içeri girdi ve huzura kabul edilerek, hükümdarın karşısında sevinçle durdu." (Arat II, 122)

er at körse ötrü sevinçlig bolur
yağı oğrı bolsa sevüg can birür (Arat I, 2404)
"Askerler bunu görünce, sevinirler; savaş günlerinde de sevgili canlarını feda ederler." (Arat II, 179)

berk bol- sağlam olmak

yana ma bu kün burcı sabit turur
bu sabit tedüküm tüpi berk bolur (Arat I, 833)
"Bir de güneşin burcu sabittir; bu sabit dediğim, temeli sağlam olduğu içindir." (Arat II, 71)

uluğluk bile bul öküş ilke erk
bu erk birle beglik ulı bolsu berk (Arat I, 942)
"Kudret ve azametle bir çok illere hakim ol; beyliğinin temeli, bu kuvvet sayesinde, sağlam olsun." (Arat II, 79)

bilig birdiñ ilke elig birdiñ erk
könilik öze tut köñül bolsu berk (Arat I, 1784)
"Bilgi verdin ve kuvvetle beni ülkenin hakimi kıldın; gönlüme kuvvet ver ve beni doğru yoldan ayırma." (Arat II, 136)

ötkünç bol- taklit etmek

taķı biri eğgü kör ötkünç bolur
isizke katılsa ol isiz kılur (Arat I, 874)

"Biri de taklit yolu ile iyi olur; kötüye uyarsa, kötülük yapar."
(Arat II, 74)

taķı biri ötkünç bolur bu isiz

işı edğü bolsa tüzer bu ma iz (Arat I, 877)

"Diğeri ise, taklit yolu ile kötü olur; arkadaşı iyi olursa, o da iyi yola gider." (Arat II, 74)

osuğ bol-

karişılık vermek, münasebet kurmak

öyük çim osuğluğ bolur bilgeler

çıkār suv kayuda adaķ tepseler (Arat I, 974)

"Alimler sulak yerlere benzerler; nereye ayak vururlarsa, oradan su çıkar." (Arat II, 81)

ay elig tapuğçı bile beg meşel

satığçı osuğluğ bolur çin tükel (Arat I, 2994)

"Ey hükümdar, hizmetkar ile bey arasındaki münasebet, gerçekten, tam bir alıcı satıcı münasebeti gibidir." (Arat II, 220)

asığ/asğı bol-

faydalı olmak

bu saklık oduğluk bu il işiñe

tüzü asğı boldı uzun yaşıñā (Arat I, 440)

"Devlet işindeki bu tedbir ve uyanıklık, devletin uzun müddet devamı için, daima faydalı olmuştur." (Arat II, 42)

ilig aydı edğü bu kılķı yañı

tusulur bolur hālķķa asğı oñı (Arat I, 856)

"Hükümdar dedi: — iyinin vasfı faydalı olmaktır; onun halka çok faydaları dokunur." (Arat II, 72)

yava sözlese söz neçe yas kılur

eger sözleyü bilse asğı bolur (Arat I, 987)

"Söz boş yere söylenirse, çok zarar getirir; söz yerinde söylenirse, faydalı olur." (Arat II, 82)

eşitse bolur ol kulakķa tatığ

telim sözlemiş sözde bolmaz asığ (Arat I, 1915)

"Dinlemek kulak için bir zevktir; çok söz söylemekte fayda yoktur." (Arat II, 145)

ķor bol-

zararı dokunmak

uğuş keldi utru ayur bütrü kör
sözüñ bolsa yañluğ saña bolğa qor (Arat I, 193)
"Anlayış karşı geldi ve: —İyice dikkat et; sözün yanlış olursa, sana zararı dokunur — dedi —" (Arat II, 25)

qayu işke kirse çıkışını kör
çıkış körmese iş bolur erke qor (Arat I, 1316)
"Hangi işe girersen, önce sonunu düşün; sonu düşünülmeyen işler insana zarar getirir." (Arat II, 104)

belgüsüz bol- belirsiz olmak

ara yir içer kör yorır belgüsüz
ara köz körürde bolur belgüsüz (Arat I, 1532)
"Bazan kaybolur, kendisini göstermeden dolaşır; bazan daha göz önünde iken, silinip gider." (Arat II, 118)

anıñda basa kökke uçtum teñip
özüm belgüsüz boldı örlep siñip (Arat I, 6036)
"Ondan sonra havaya yükselerek, göğe uçtum ve yüksekli, gözden kayboldum." (Arat II, 432)

qarı bol- yaşlanmak

tiriglik qolur men özüm ölgüsüz
yigitlik tiler men qarı bolgusuz (Arat I, 3756)
"Ben ölümsüz bir hayat isterim, ihtiyarlığı olmayan bir gençlik dilerim." (Arat II, 272)

bu ol dünya devlet qaranıñ qurı
bulunmaz bulunsa bolur beg qarı (Arat I, 6111)
"Dünyanın, devletin ve halkın ahvali budur; bunlar bulunmaz; bulununca da bey artık ihtiyarlamış olur." (Arat II, 437)

bulun bol- esir olmak

et öz arzu sürgen havaşqa bulun
bulun bolma bolsa özüñni yulun (Arat I, 1438)
"Vücüt arzusuna tabi olan insan nefsinin esiridir; onun esiri olma, olursan da kendini kurtarmağa bak." (Arat II, 112)

balıkmuş bar erse sen emlet körü
bulun bolmuş erse yulup ol kirü (Arat I, 2402)

"Yaralanan varsa, sen bakıp, tedavi ettir; esir olan varsa, kurtar, geri al." (Arat II, 179)

kişi umduçı bolsa boldı bulun

suyurka anı sen ay körki tolun (Arat I, 2723)

"İnsan tamahkar olursa, nefsinin esiri olur; ey dolun ay gibi güzel yüzlüm, sen onu başışla." (Arat II, 201)

et özke bulun bolma bilgi uluğ

et öz bulnasa kör kılur din yuluğ (Arat I, 3640)

"Ey büyük bilgi sahibi, vücûdun esiri olma; vücûd seni esir ederse, fide olarak, dinini ister." (Arat II, 265)

isiz bol-

kötü olmak

bu edgü kişiler bolurmu isiz

isiz me ururmu kör edgüke iz (Arat I, 871)

"Bu iyi insanlar kötü olabilirlerini ve kötü insan da bir gün iyilik yoluna girebilir mi?" (Arat II, 73)

kalı edgüke bolsa isiz işi

isiz boldı kılkı ol isiz tuşı (Arat I, 884)

"Eğer iyiye kötü biri arkadaş olursa, onun tabiatı de, arkadaşının gibi, kötü olur." (Arat II, 74)

bu begler isiz bolmağınça isiz

ol ilde sevinçin kızartmaz meñiz (Arat I, 892)

"Beyler kötü olmadıkça, o memlekette kötülerin yüzü sevinçle parlamaz." (Arat II, 75)

isizlik uçuz ol anı kıldaçı

yavuz iş uçuz ol isiz boldaçı (Arat I, 901)

"Kötülük değersiz bir şey olduğu için, onu yapan da değersizdir; fena iş değersizdir ve daima kötü olacaktır." (Arat II, 76)

uluğ bol-

büyük olmak; yükselmek

kısa tutsa oğlın ata öğretü

uluğ bolsa sevnür oğul kız yetü (Arat I, 1226)

"Baba çocuğunu sıkı bir terbiye altına alıp, ona her şeyi öğretirse, çocuğu yetişip büyüyünce, sevinir." (Arat II, 98)

uluğ bolğu olan ne ersig toğan

kiçigde bolur barça belgü nişan (Arat I, 1648)

"Doğuştan merd ve insan olup, yükselecek olan çocuğun daha küçükken bütün alametleri belirir." (Arat II, 127)

uluğ boldı iş tuş ara belgülig

beğük boldı begler ara bu külig (Arat I, 1694)

"Eşi akranı arasında yükselmiş olduğu gibi, bu şöhreti ile beyler arasında da büyüklerden oldu." (Arat II, 130)

bilig bilse künde kutağur küni

neçe me kiçig erse bolur uluğ (Arat I, 1814)

"İnsan bilgi bilirse, hayatta günden-güne saadeti artar; kendisi ne kadar küçük olsa bile, yeri büyük olur." (Arat II, 138)

imin bol-

emin olmak

ay tegme kişike kıtab birmegü

apañ dôstuñ erse imin bolmağu (Arat I, B21)

"Kitabı herkese vermemeli; dostun olsa bile, emin olmamalı." (Arat II, 4)

saķınıuķ kerek din içisi arığ

imin bolsa il boğnı andın arığ (Arat I, 2190)

"Vezir imanlı, takva sahibi ve temiz olmalı, memleket ve halk ondan her bakımdan emin bulunmalıdır." (Arat II, 164)

şelâm ol kişike iminlik qaman

şelâm kılsa ötrü imin boldı can (Arat I, 5056)

"Selam insan için emniyet ve selamettir; selam veren kimse karşısındakinin hayatını emniyet altına almış olur." (Arat II, 365)

kiçig bolsa imin uluğ şerrindin

şelamet bolunsa umup hayrındın (Arat I, 5062)

"Küçükler büyüklerin şerrinden emin olmalıdırlar; böylece onlardan hayır umarak, emniyet içinde yaşarlar." (Arat II, 366)

meñilig bol-

memnun olmak, rahat etmek

meñilig bolur beg tükel kut başı

bağırşak kulu bolsa kılsa işi (Arat I, 1881)

"Kulu candan bağlı olur ve işini yaparsa, bey memnun olur ve tam bir saadete kavuşur." (Arat II, 143)

bu yañlıg beg erse budun başçısı

meñilig bolur boğnı il barçası (Arat I, 5945)

"Halkın başında böyle bir bey bulunursa, halk ve memleket daima rahata kavuşur." (Arat II, 424)

vefasız bol-

vefasız olmak

bu yalğan kişiler vefasız bolur

vefasız kişi hălķķa teñsiz kılur (Arat I, 2039)

"Yalancı insanlar vefasız olur; vefasız kimseler halkın hayrına uygun olmayan işler yaparlar." (Arat II, 154)

yalğan bol-

yalancı olmak

sözi çın kerek bolsa kavli bütün

uluğ bolsa yalğan inanmaz budun (Arat I, 2324)

"Söyledikleri doğru olmalı ve sözüne emniyet edilmelidir; büyükler yalancı olursa, halkın itimadı kalmaz." (Arat II, 173)

kişide yavuzrakı yalğan bolur

yavuzda yavuz vā 'de kıyğan bolur (Arat I, 5077)

"Yalancı — insanların kötüsüdür; kötülerin kötüsü ise, verdiği sözünden dönen kimsedir." (Arat II, 367)

kalı bol-

böyle olmak

kalı bolsa elgiñ budunķa uzun

ķamuğ eğgülık kıl kılınçın söziñ (Arat I, 230)

"Eğer halkı idare edecek bir duruma gelersen, işle ve sözle her vakit iyilik et." (Arat II, 28)

öziñ eđgü bolsa atıñ ögdilig

kalı bolsa isiz söküş ay silig (Arat I, 240)

"Ey temiz kimse, iyi olursan, adını öğerek anarlar; eğer kötü olursan, seni söğerek yad ederler." (Arat II, 28)

kalı bolsa begler buşup övkelig

yakın turma anda ay kılķı silig (Arat I, 780)

"Eğer beyler hiddetlenir ve öfkeli olurlar ise, ey halim, selim insan, onlara yakın durma." (Arat II, 67)

ķamuğ üç adaķlıķ köni tüz turur

kalı bolsa tört kör bir egri bolur (Arat I, 804)

"Üç ayaklı olan her şey doğru ve düz durur; eğer dört ayaklı olursa, biri eğri olabilir." (Arat II, 69)

bağırsak bol-

merhametli olmak

atada anada bağırsak bolup

tiler erdi tutçı bayattın kolup (Arat I, 41)

"Atadan ve anadan daha merhametli idi ; Tanrıdan daima bunu niyaz eder, bunu dilerdi." (Arat II, 15)

neçe keç kişi bolsa özke yakın

özinde bağırsak bolurmu sakın (Arat I, 517)

"Ne kadar iyi ve yakın bir insan olursa olsun, düşün, insana başkası kendisinden daha candan olabilir mi." (Arat II, 47)

anada atada bağırsak bolup

ayada tutar sen küler yüz urup (Arat I, 717)

"Gün olur, anneden babadan daha merhametli olursun; güler yüz göstererek, insanı el üstünde taşırsın." (Arat II, 63)

kör ay toldı ma bu ağırlık bulup

tapındı bütün çın bağırsak bolup (Arat I, 763)

"Ay Toldı da, bu itibara layık olmak için, ona doğruluk ve dürüstlük ile candan hizmet etti." (Arat II, 66)

kaşaş bol-

akraba olmak

kaşaşlıg bolur sen kerek bu kaşaş

kaşaş bolmasa tutğu erke adaş (Arat I, 3171)

"İnsanın akrabası varsa, yanında bulunmalı; akrabası yoksa, insan ahabap edinmelidir." (Arat II, 233)

kaşaşın yok erse yori tut adaş

adaş edğü bolsa bu boldı kaşaş (Arat I, 3174)

"Akraban yoksa, arkadaş ve ahabap edin, iyi arkadaş akraba gibi olur." (Arat II, 233)

kaşaş kaşaşguların kaşaş yimese

adın yat kaçan yir kaşaş bolmasa (Arat I, 3336)

"Akrabaların kederini akrabalar paylaşır; insanın bir akrabası olmazsa, onun ıstırabına yabancı kimseler nasıl ortak olabilirler." (Arat II, 244)

arığ bol-

temiz olmak

arığ bolsa özi yorısa köni

muniñ bağı mundağ biliñü muni (Arat I, 727)

"Kendisi temiz olmalı ve doğru yolda yürümeli; bunun bağı böyledir, bunu bilmelidir." (Arat II, 63)

saķınık kerek din idisi arıĝ

imin bolsa il boğnı andın arıĝ (Arat I, 2190)

"Vezir imanlı, takva sahibi ve temiz olmalı, memleket ve halk ondan her bakımdan emin bulunmalıdır." (Arat II, 164)

saķınık kerek din idisi arıĝ

bolsa kılķı kılınķı arıĝ (Arat I, 2461)

"Hacıb takva sahibi ve dindar olmalıdır; tabiatı temiz olursa, hareketi de temiz olur." (Arat II, 183)

bor içmez kerek bolsa kılķı arıĝ

yaraĝsız kılınķı yıratsa arıĝ (Arat I, 2729)

"Katip içki içmemeli ve temiz tabiatlı olmalı; yakışık olmayan bütün hareketleri kendisinden uzaklaştırmalıdır." (Arat II, 202)

arıĝsız bol-

temiz olmamak

ķalı bolmasa beg saķınık süzük

arıĝsız bolur barķa kılķı üzük (Arat I, 1987)

"Eğer bey takva sahibi ve temiz kalpli olmazsa, hiç bir vakit temiz ve isabetli hareket edemez." (Arat II, 150)

uruĝsuz ķiřiler arıĝsız bolur

arıĝsız vezirķa yaraĝsız bolur (Arat I, 2194)

"Soysuz adamlar temiz olmazlar; temiz olmayan kimse vezirliğe yakışmaz." (Arat II, 165)

ķor bol-

zararı dokunmak, zararlı olmak

uķuř keldi utru ayur būtrü ķor

sözüñ bolsa yañluķ saña bolĝa ķor (Arat I, 193)

"Anlayış karşı geldi ve: —İyice dikkat et; sözün yanlış olursa, sana zararı dokunur — dedi —" (Arat II, 193)

isiz işķe yakma saña kılĝa ķor

isizlik yılan ol seni tikge ķor (Arat I, 1297)

"Kötü arkadaşla yaklaşma, sana zarar getirir; kötülük ylandır, dikkat et, seni sokar." (Arat II, 103)

ķayu işķe ķirse ķıkıştıñnı ķor

çıķış körmese iş bolur erke  or (Arat I, 1316)

"Hangi işe girersen, önce sonunu düşün; sonu düşünülmeyen işler insana zarar getirir." (Arat II, 104)

 gi bol-

aklı olmak

k    l bolmasa er közi asğı yok

 gi bolmasa er k    l osğı yok (Arat I, 1991)

"Gönül olmazsa, insan gözünün faydası yoktur; akıl olmazsa, insan gönülünden layıkı ile istifade edemez." (Arat II, 151)

ne edgü turur bu kişike  ge

 gi bolsa ötrü atag   ge (Arat I, 1995)

"İnsan için akıl ne iyi şeydir; akıllı insanlara müşavir nazarı ile bakmalı." (Arat II, 151)

k    l bolmasa er k r mez işig

 gi bolmasa er it mez işig (Arat I, 2471)

"Gönül olmazsa, insan arkadaşını seçemez; aklı olmazsa, işini yapamaz." (Arat II, 184)

 gi bolsa yal   k unutmaz bolur

sanu sa nu işler ya  lmaz bolur (Arat I, 2770)

"Akıllı olan insan hiç bir şeyi unutmaz; işini hesaplı ve düşünerek görür ve hiç bir vakit yanılmaz." (Arat II, 205)

akı bol-

cömert olmak

saran bolma ilig akı bol akı

 alır me     lmez akılık atı (Arat I, 1402)

"Ey hükümdar, hasis olma, cömert ol, cömert; cömertliğin adı ebed  kalır,  lmez." (Arat II, 110)

akı bolsa begler atı çavlanur

atı çavı birle ajun beklenür (Arat I, 2050)

"Beyler cömert olursa, adları dünyaya yayılır; bunların nam ve şöhretim    dünya korunur." (Arat II, 155)

akı bol bağışla i  r hem yet r

 alı eks se ur yana al yet r (Arat I, 2053)

"Cömert ol, bağışla, yedir ve içir; eğer malın eksilirse, tekrar vur, al ve eksileni tamamla." (Arat II, 155)

akı bolđu artuğ s  başlar kişi

tirilse añar ötrü ödrüm başı (Arat I, 2275)

"Etrafına en seçkin kimselerin toplanması için, ordu başında bulunan insanın çok cömert olması lazımdır." (Arat II, 170)

kerek bol-

lazım olmak

ğariblık yirinde kerek bolğa neñ

bu elgim tarusa sarıg kılğa eñ (Arat I, 477)

"Gurbet elde insana mal lazım olur; elim daralırsa, bu benim yüzümü sarartır." (Arat II, 44)

seziksiz kerek bolğa altun kümüş

özüm işleteyin tese men öküş (Arat I, 479)

"Kendime bir muhit edinebilmem için, bana, şüphesiz, çok altın ve gümüş lazım olacak." (Arat II, 44)

nerek neñ kişike kerek edgü yañ

kerek bolsa bulğay kamuğ edgü neñ (Arat I, 1307)

"İnsana mal neye lazım, lazım olan iyi huydur; böyle olan insan, gerekirse, bütün iyi şeyleri elde eder." (Arat II, 104)

yoritur kamuğka tilemiş tilek

kerek bolmaz anda kör arka yölek (Arat I, 1345)

"O her şeye ve her kese hükmünü geçirir; hiç bir desteğe ve yardımcıya muhtaç değildir." (Arat II, 106)

tüz bol-

doğru ve dürüst olmak

bağırsak bütün çın kılınçı köni

tili köñli tüz bolsa bilse mını (Arat I, 424)

"O bana candan bağlı, emniyetli, doğru ve dürüst yaratılışlı, içi dışı bir ve işten anlar bir kimse olmalıdır." (Arat II, 41)

esürse kişi telve munduz bolur

bu telve işi kör kaçan tüz bolur (Arat I, 2099)

"insan sarhoş olursa, deli olur ve aklını kaybeder; deli hiç doğru iş yapar mı." (Arat II, 158)

çığay bay ikigün ölümde keğin

yana tüz bolurlar kara yir katın (Arat I, 3617)

"Fakir ve zengin, ölümden sonra, her ikisi de kara toprağın altında tekrar müsavi olur." (Arat II, 263)

ukušluğ kişiler sözi öggü teg

köni tüz bolur ol özi belgü teg (Arat I, 6356)

"Akıllı insanların sözü öğülecek sözlerdir; o doğru ve dürüst olur ve kendisini her vakit belli eder." (Arat II, 455)

köni bol- doğru olmak

ķayu tüz emitse turumaz tüşer

ķayu neñ köni bolsa tüşmez serer (Arat I, 807)

"Düz olan yana yatarsa, duramaz, düşer; hangi şey doğru ise, düşmez, yerinde durur." (Arat II, 69)

bu beglik ulı kör könilik turur

köni bolsa begler tiriglik bolur (Arat I, 819)

"Bu beyliğin temeli doğruluktur; beyler doğru olursa, dünya huzura kavuşur." (Arat II, 70)

törü ķılsa elke köni bolsa beg

tilek arzu bulğay bu ķolsa ķalı (Arat I, 822)

"Bey doğru olur ve ülkeye böyle hüküm ederse, bütün dileklerine kavuşur." (Arat II, 70)

köni bol bütünlük bile tut ķılınç

könilik içinde turur bu sevinç (Arat I, 1289)

"Doğru ol, dürüst hareket et; doğruluk insanı mesud eder." (Arat II, 103)

tuş bol- denk olmak

bu kūn bu sözüüm kör saña tuş bolur

yarın anda körgil saña tüş bolur (Arat I, 4869)

"Bu sözüm, bak, bugün sana eş olur; yarın orada bunun ecrini bulursun." (Arat II, 351)

tütüş bol- kavgacı olmak

yağı ol bu bor timçi eltür kümüş

ķılınçı tütüş boldı ķılķı uruş (Arat I, 2098)

"Bu içki ve meyhaneci düşmandır, insanın parasını alır; içki içen hırçın ve kavgacı olur." (Arat II, 158)

‘aciz bol- aciz olmak

nelük boldı ‘aciz özüñ ay ilig

ķamuğ edğü ķılğü küçüñ bar elig (Arat I, 5476)

"Ey hükümdar, sen nasıl böyle aciz duruma düştün; her türlü iyiliği yapabilirsin, kuvvet ve kudretin var." (Arat II, 392)

aç bol-

aç gözlü olmak

cefa birle önmiş igidmiş yıgaç

yimişi ağı ol añar bolma aç (Arat I, 4522)

"Onlar zahmetle süren ve yetişen bir ağaca benzer; meyvası zehirdir, ona karşı iştihâ ve ihtiras besleme." (Arat II, 327)

açığ bol-

acı olmak, zehir olmak

süçigke süçinse ajun begleri

açığ boldı il kün budun igleri (Arat I, 2092)

"Dünya beyleri şarabın tadına alıştırlarsa, memleketin ve halkın bundan çekeceği zahmet çok acı olur." (Arat II, 157)

yana aydı ilig ay ögdülmüşim

açığ boldı emdi maña yir aşım (Arat I, 5456)

"Sonra: —Ey Ögdülmüş'im, yemek bana artık zehir oluyor — dedi—" (Arat II, 391)

açığ bol-

ihsanda bulunmak

meniñdin açığ bolsu sendin tapuğ

tapuğ bolsa ötrü açar kut kapuğ (Arat I, 596)

"Senden hizmet olsun, benden ihsan; hizmet yerinde olursa, ikbal kapılarını açar." (Arat II, 53)

açuk bol-

açık olmak

közi tok kerek hem uvutluğ tüzün

açuk hem yaruğ bolsa kılkın sözüñ (Arat I, 2000)

"Bey tok gözlü, haya sahibi ve yumuşak tabiatlı olmalı, sözünde ve hareketinde açık ve vazih davranmalıdır." (Arat II, 151)

beg alçak kerek bolsa köñli açuk

yazukluğ kişidin keçürse yazuk (Arat I, 2122)

"Bey mütevazı ve alçak gönüllü olmalı, suçlu kimselerin de suçunu affetmelidir." (Arat II, 159)

alımka berimke oñay edğü bol

kayu ödte kılsa açuk bolğa yol (Arat I, 4539)

"Alırken verirken kolaylık göster ve dürüst hareket et; böyle yaparsan, yolun her vakit açık olur." (Arat II, 328)

*ağın ma bu il boğnı kaç törlüg ol
munı ağra tutđu açuk bolsa yol* (Arat I, 5550)

"Bir de memleketin ahalisi bir kaç türlüdür; herkesin rahatça çalışabilmesi için, bunlara ayrı ayrı muamelelerde bulunmalıdır." (Arat II, 397)

adaş bol- arkadaş olmak

*kişike katılmaknı ögdüñ kadaş
negü teg kalılgu ya bolsa adaş* (Arat I, 3363)

"Ey kardeş, insanlara karışmağı öğdün; fakat insan onlara nasıl katılır ve onlar ile nasıl ahbap olur." (Arat II, 246)

ağın bol- başka olmak, değışmek

*saña emdi avnıp yorır erdi öz
maña titgü teg sen ağın boldı söz* (Arat I, 1083)

"Ben hayatımda seninle teselli buluyordum, şimdi sözün değışti; bu sözlerin bana üzüntü veriyor." (Arat II, 89)

*kiterdim men uş bu tilemiş tilek
ağın boldı emdi tilekke yölek* (Arat I, 4936)

"Ben bu arzumdan vaz geçtim; şimdi dileğime erişmek için, başka bir yol düşündüm." (Arat II, 356)

*ķara am tüşiñe yörügi ağın
ağın boldı begler tüşi kör ağın* (Arat I, 6024)

"Avam rüyasının tabiri başka, beylerinki ise, başkadır; dikkat et." (Arat II, 431)

*bu iki bulup miñ yaşasa tükel
ölüm tutsa ahır ağın bolgu ħal* (Arat I, 6109)

"Bu iki şeyi bulup, insan tam bin yıl yaşasa bile, sonunda ölüm gelince, durum değışir." (Arat II, 437)

ağın bolma- başka birinin olmaması, kendi başına olmak

*bilgisizke bilgi kılınçı yağı
ağın bolmasa tap bu iki çoğı* (Arat I, 318)

"Bilgisiz adamın düşmanı kendi bildiğı ve yaptığıdır; başka düşmanı olmasa bile, bu ikisinin gailesi kafidir." (Arat II, 34)

olarda bağırsak özüne özüñ

ağın bolmağay sen uzatma sözüg (Arat I, 2940)

"Seni onlardan daha çok esirgeyecek olan yine kendinsin; sözün kisası, bu başka bir kimse olamaz." (Arat II, 216)

ağınsıg bol-

başka türlü davranmak, değışmek

ara körmedük teg yüz evrer özüñ

ağınsıg bolur barça kılkıñ sözüg (Arat I, 718)

"Gün olur, görmezlikten gelirsın, yüzünü çevirirsın; bütün tavrın ve sözün bir anda değışiverir." (Arat II, 63)

muni çın biligli ukuşluğ kişı

ağınsıg bolurmu ay ilçi başı (Arat I, 3763)

"Bunu gerçek bilen akıllı insan başka türlü davranır mı, ey büyük hükümdar." (Arat II, 273)

ağ bol-

ağ olmak

ilig aydı emdi bu erse yarağ

bitiyin bitigim añar bolsu ağ (Arat I, 3185)

"Hükümdar:— Münasip görüyorsan, şimdi mektubu yazayım, bu onu avlayacak bir ağ olsun — dedi —" (Arat II, 234)

ağın bol-

dilsiz olmak

ağın bolsa yalñuğ bilir hem bilig

tuñu bolsa tegmez biligke elig (Arat I, 1016)

"İnsan, dilsiz de olsa, bilgili olabilir; fakat sağır olursa, bilgiyi elde edemez." (Arat II, 84)

biliglig uçuz boldı tutnur özin

ukuşluğ ağın boldı açmaz sözün (Arat I, 6452)

"Bilgili hakir oldu, bir tarafa sinip kalıyor; akıllı dilsiz oldu, ağzını açmıyor." (Arat II, 462)

ağır bol-

güç olmak, ağır olmak

tadu tegşürüldi aşı boldı yeg

ağır boldı köñli katıg tuttu ig (Arat I, 1054)

"Unsurların durumu değışti; yiyeceğı çiğ geldi, gönülünü bir sıkıntı kapladı ve ağır bir hastalığa tutuldu." (Arat II, 87)

ağır bolğa köñlüñ tüñülgey özüñ

yava bolğa tapğum evürgey yüzüñ (Arat I, 5870)

"Canın sıkılır; sen ümidini keserek, benden yüz çevirirsin ve benim hizmetim de heder olur." (Arat II, 420)

ağır boldı köñli yatur inçıkın

tegip tuş añar bir ay köñli yakın (Arat I, 5963)

"Artık ağırlaştı, bitkin bir halde yatıyor; ey gönülü yakın, gidip onu bir görün — dedi." (Arat II, 426)

ağır bol-

kıymetli olmak, değerli olmak

ķayu neñ uçuz bolsa yırde yatur

ağı çuz ağır boldı törde yatur (Arat I, 902)

"Hangi şey değersiz ise, ona kimse bakmaz bile; ipekli ve ağır çin kumaşları, değerli olduğu için, baş köşede yer alır." (Arat II, 76)

negü tir eşitgil tapu ķılmış er

tapuğ birle begde ağır bolmuş er (Arat I, 2569)

"Hizmet etmiş ve hizmeti ile beyden takdir görmüş insan ne der, dinle." (Arat II, 191)

ağır tutğu yarlıg uçuz ķılsa öz

uçuzluķtın ötrü ağır bolsa öz (Arat I, 3676)

"İnsan Tanrının emirlerini üstün ve kendisini değersiz tutmalıdır; böyle davranmakla, sonunda kendisi kıymet bulur." (Arat II, 267)

ayıttuķta sözle okıduķta ķir

şelamet tirilgil tuçı bol ağır (Arat I, 4101)

"Sorduğu vakit cevap ver, çağırıldığı vakit yanına gir; sağ ve selamet yaşa, daima ikbalde ol." (Arat II, 297)

ağırlık bol-

itibarlı olmak

ağış barça tüşte ağırlık bolur

ağarı teñinçe uluğluķ bulur (Arat I, 6039)

"Bütün rüyalarda yükselme itibara delalet eder, insan yükseldiği nisbette şeref bulur." (Arat II, 432)

ağu bol-

zehir olmak

taķı yakşı aymış biliglig bğü

buşar ödte begler bolur ot ağı (Arat I, 779)

"Bilgili hakîm daha iyi söylemiş; beyler hiddetlendikleri zaman ateş ve zehir gibi olurlar." (Arat II, 67)

yegü bolsa içgü anuk bolmasa

ağı boldı saķın ol aşnı yise (Arat I, 4655)

"Yemek yanında içecek de hazır olmazsa, o yemek, yiyenler için, zehir olur." (Arat II, 337)

aķır bol-

sonu gelmek

ajun boldı aķır törü artadı

isizlerig edgü körü artadı (Arat I, 6489)

"Dünyanın sonu geldi; nizam bozuldu; iyiler kötülere bakarak, değıştiler." (Arat II, 465)

ajunda bol-

dünyada olmak

biliglig uķuşluğ bğü ilçi beg

ikigün ajunda bolur ornı yig (Arat I, 1972)

"Bilgili, akıllı ve hakîm hükümdarın her iki dünyada da makamı yüksek olur." (Arat II, 149)

ala bol-

alaca olmak, belirsiz olmak

kişi köñli bilgü tanuk erdi til söz

köñül til ala boldı kimke büteyi (Arat I, 6579)

"İnsanın gönlünü anlamak için, onun dili ve sözü bana şahid idi; şimdi gönül ve dil alaca oldu; kime itimat edeyim." (Arat II, 472)

alçı bol-

hilekar olmak

yana alçı bolsa kızıl tilkü teg

titir buğrası teg kör öç sürse kek (Arat I, 2312)

"Aynı zamanda, kırmızı tilki gibi, hilekar olmalı; deve aygırı gibi, kin ve öç gütmelidir." (Arat II, 173)

alp bol-

cesur olmak

bu törtinç titimlig kerek bolsa alp

yağı boynın egse işin kılsa yarp (Arat I, 5905)

"Dördüncüsü düşmanına boyun eğdirmek ve memleket işlerini yapmak için, azimkar ve cesur olmak." (Arat II, 422)

altun bol-

altının lazım olması, altının mevcut olması

seziksiz kerek bolğa altun kümüş

özüm işleteyin tese men öküş (Arat I, 479)

"Kendime bir muhit edinebilmem için, bana, şüphesiz, çok altın ve gümüş lazım olacak." (Arat II, 44)

hazine bu neñ bola başka yuluş

esen bol yana bolğa altun kümüş (Arat I, 1190)

"Hazine ve mal baş için fidye olabiliyorsa, sen sağ ol, altın gümüş tekrar yerine gelir." (Arat II, 96)

‘amıl bol-

bir işin yapanı olmak

açğıcı bitigçi ya iş tutğuçı

ya tonçı etükçi ‘amıl bolğuçı (Arat I, 2494)

"Hazinedar veya katip gibi memurlar ve elbiseci veya ayakkabıcı gibi sanatkarlar ile münasabettir." (Arat II, 185)

amul bol-

sakin olmak

örüg bol amul bol tüzün bol silig

kamuğ edgülükke tegürgil elig (Arat I, 1416)

"Sakin, halîm-selîm ve yumuşak huylu ol ve böylelikle bütün iyiliklere elini uzat." (Arat II, 111)

ne edgü bolur kutka koğkı köñül

ne körklüg bolur bilge bolsa amul (Arat I, 1700)

"Saadete alçak gönüllülük ne kadar uyar; alim bir insana hilm ve şefkat ne kadar yakışır." (Arat II, 131)

amul bolsa ötrü atanur tüzün

silig bolsa kılkı sevitür özün (Arat I, 2623)

"İnsan sakın tabiatlı olursa, ona halîm denilir; nazik kimse, kendisini her kese sevdirebilir." (Arat II, 194)

otunka katılma silig bol amul

tütüş aşı barça otundın oğul (Arat I, 4291)

"Küstah kimselere katılma, temiz ve halîm ol; ey oğul, bütün kavgalara bu küstahlar sebep olurlar." (Arat II, 310)

anasız bol-

anasız olmak

atalıg atasız kalır yalñuzun

analıg anasız bolur ögsüzün (Arat I, 5380)

"Babalı babasız olur, yetim kalır; analı anasız olur, öksüz kalır." (Arat II, 386)

arçası bol-

desteği olmak, arkası olmak

kimiñ arçası bolsa küçlög bolur

bu küçlög kişi kutka tüplög bolur (Arat I, 1699)

"Kimin arkası varsa, kuvvetli olur; kudretli insanın saadeti temelli olur." (Arat II, 131)

arşan bol-

arşan kesilmek

kür arşan bolu birse itka başı

bu it barça arşan bolur öz tuşı (Arat I, 2047)

"Arşan köpeklere baş olursa, köpeklerin her biri kendi karşısındakine arşan kesilir." (Arat II, 154)

kalı bolsu arşanğa it başçısı

ol arşan bolur barça it sağışı (Arat I, 2048)

"Eğer arşanlara köpek baş olursa, o arşanların hepsi köpek gibi olur." (Arat II, 154)

çerig körse alp er kür arşan bolur

sekirtür ya öldürür ya urşu ölür (Arat I, 2383)

"Kahraman yiğit asker görünce, arşan kesilir; seyirtir, ya öldürür veya vuruşarak ölür." (Arat II, 177)

asığlar bol-

faydalanmak, istifade etmek

kadaştın kadaşğa asığlar bolur

asığ birle yalñuuk tatığlar bulur (Arat I, 3208)

"Akraba akrabadan istifade eder; insan bu suretle zevke kavuşur." (Arat II, 235)

aş bol-

mevcut bir ziyafetin olması

apañ munda taştın bolur erse aş

añar barmasa yig köñül bolğa baş (Arat I, 4584)

"Bunların dışında başka ziyafetlere davet ederlerse, bunlara gitmemek daha iyidir, gönlün yaralanır." (Arat II, 332)

aşlıg bol-

bağlı olmak

siyaset yoritgu kerek sü başı

siyasetka aşlıg bolur sü işi (Arat I, 2300)

"Ordu kumandanı siyaset etmesini bilmeli; ordu işi siyasete bağlı olur." (Arat II, 172)

siyaset yoritsa sü başlıg bolur

süsi başlıg erse er aşlıg bolur (Arat I, 2301)

"Siyaset tatbik edilirse, ordu başsız kalmaz; ordu başlı olursa, asker birbirine bağlı kalır." (Arat II, 172)

atağ bol-

unvan olmak, lakap olmak

kul atı anın boldı kulka atağ

tapuğ kılsa tün kün ulu bolsa tağ (Arat I, 3357)

"Kul adı bundan dolayı kula unvan oldu; o dağa çekilip, gece gündüz ibadet etmelidir." (Arat II, 246)

azağ bol-

savsaklayıcı olmak

oğuğ sağ kerek keç kereksiz azağ

azağ bolsa işçi bolur iş uzak (Arat I, 2813)

"Hazinedar çok uyanık ve dikkatli olmalıdır; savsaklamağa lüzum yoktur; hizmetkar savsaklayıcı olursa, işler sürüncemede kalır." (Arat II, 207)

bağırsız bol-

bencil olmak

namaz ruze barça öz asğıñ turur

öz asğıñ tilegli bağırsız bolur (Arat I, 3243)

"Namaz ve oruç, bunlar hep kendi menfaatin içindir; hep kendi menfaatini düşünen insan hodkam olur." (Arat II, 238)

bakır bol-

bakır renkte olmak, bakır değerinde olmak

yağız yir bakır bolmağınça kızıl

ya otta çeçek önmeginçe yaşıl (Arat I, 120)

"Kara toprak kızıl bakır oluncaya kadar, ateşten yeşil çiçek çıkıncaya kadar;" (Arat II, 20)

sözüg sözlemese savaltun sanı

bakır boldı tildin çıkarsa anı (Arat I, 1916)

"Söylenmeyen söz som altın sayılır; ağızdan çıkınca, bakır olur." (Arat II, 145)

baş bol-

baş olmak, öncü olmak

elig urşa begler kimi edlese

yakur baş bolur bu beğinde basa (Arat I, 1630)

"Beyler kime el uzatıp, yetiştirirlerse, sonunda beye yakın olur ve sırada beyden sonra o gelir." (Arat II, 126)

aya baş boluğlı ay üsteñ elig

kamuğ işke aşnu sen işlet bilig (Arat I, 5252)

"Ey memleketin başı, ey iktidar sahibi, sen her işte önce bilgiyi tatbik et." (Arat II, 378)

kamuğ edgülikke ilig boldı baş

bu edgüg koçup sen özüñ kılma taş (Arat I, 5813)

"Bütün iyilikler hükümdar yanındadır; bu iyiliği bırakıp, sen bunun dışında kalma." (Arat II, 415)

sen emdi küdezgil özüñ ay kadaş

seniñ boldı dünya özüñ boldı baş (Arat I, 6160)

"Ey kardeş, sen şimdi kendini koru; dünya senin oldu, sen baş oldun." (Arat II, 440)

başlıg bol-

başlı olmak, bir yöneticiye sahip olmak

siyaset yorıtsa sü başlıg bolur

süsi başlıg erse er aşıg bolur (Arat I, 2301)

"Siyaset tatbik edilirse, ordu başsız kalmaz; ordu başlı olursa, asker birbirine bağlı kalır." (Arat II, 172)

başsız bol-

başsız olmak, bir yöneticiye sahip olmamak

öküş sü çerig erse başsız bolur

bu başsız çerig sü yüreksiz bolur (Arat I, 2333)

"Kalabalık asker ve ordu başsız olur; bu başsız asker ve ordu cesaretsiz olur." (Arat II, 174)

baş bol-

yaralanmak, kırılmak, bozulmak

yanut birdi oğğurmuş aydı kadaş

bu söz sözlemegil köñül bolğa baş (Arat I, 3826)

"Odgurmuş cevap verdi : — Kardeşim, böyle söyleme; kalbim kırılır — dedi —" (Arat II, 277)

uçuz tutğa koldaş adaş ya kadaş

anıñ ağığında köñül bolğa baş (Arat I, 4542)

"Arkadaş, dost veya kardeş nazarında itibarın kalmaz ve bunun acısından gönülün yaralanır." (Arat II, 329)

apañ munda taştın bolur erse aş

añar barmasa yig köñül bolğa baş (Arat I, 4584)

"Bunların dışında başka ziyafetlere davet ederlerse, bunlara gitmemek daha iyidir, gönlün yaralanır." (Arat II, 332)

toru ölmegüçe yigil ay kadaş

yeme udlayu sen taduñ bolğa baş (Arat I, 4570)

"Ey kardeş, sen ölmeyecek kadar bir şey ye; öküz gibi çok yeme, mizacın bozulur." (Arat II, 331)

bay bol-

zengin olmak

özüñ bay bolayın tese belgülüg

könilikte buldı bu baylar ülüg (Arat I, 1292)

"Sen muhakkak zengin olmak istersen, bil ki, asıl zenginler kısmeti doğrulukta bulmuşlardır." (Arat II, 103)

tirildi bu yañlıg sevinçin kün ay

tüzü il qarası tükel boldı bay (Arat I, 1787)

"Günler ve aylar böyle sevinç içinde geçti; bütün memleket halkı hep zenginleşti." (Arat II, 136)

közi suķ kişi neñke bolmaz bu bay

ķamuğ dünya bulsa ahır suķ çığay (Arat I, 2004)

"Aç gözlü adamı mal doyurmaz; bütün dünyaya sahip olsa bile, o yine daima aç gözlü ve fakirdir." (Arat II, 152)

tükel bay bolayın tese belgülüg

köñül baylıķı ķol ay ersig külüg (Arat I, 2618)

"Tam manası ile zengin olmak istersen, hiç şüphesiz, gönül zenginliği dile, ey şanlı yiğit." (Arat II, 194)

beğük bol-

büyük olmak, yükselmek

budunda beğük boldı belgü nişan

ajunda çavı bardı eğgü dü 'an (Arat I, 1693)

"Derecesi ve mevkii halk arasında yükseldi; hayır dualar aldı ve şöhreti dünyaya yayıldı." (Arat II, 130)

uluğ boldı iş tuş ara belgülig

beğük boldı begler ara bu külig (Arat I, 1694)

"Eşi akranı arasında yükselmiş olduğu gibi, bu şöhreti ile beyler arasında da büyüklerden oldu." (Arat II, 130)

biligsiz beğük bolsa devlet bile

biliglig beğükrek kü çav at bile (Arat I, 1711)

"Saadet bilgisizi yükseltirse, elbette bilgiliyi, şöhret ve nam ile, ondan daha çok yükseltecektir." (Arat II, 131)

yana aydı ögdülmiş elig kutı

beğük boldı begler işi teg atı (Arat I, 2933)

"Ögdülmiş devamla : — Ey devletli hükümdar, beylerin işi gibi, adı da büyük olur — dedi —" (Arat II, 216)

beklig bol-

sağlam olmak, sıhhatli olmak

tüş ol kör anı körse beklig bolur

ol oq түş tağı birni iglig kılur (Arat I, 6029)

"Rüya vardır ki, onu gören sıhhate kavuşur; aynı rüya başka birini hasta eder." (Arat II, 431)

belgü bol-

belli olmak

uluğ bolğu olan ne ersig toğan

kiçigde bolur barça belgü nişan (Arat I, 1648)

"Doğuştan merd ve insan olup, yükselecek olan çocuğun daha küçükken bütün alametleri belirir." (Arat II, 127)

ķamuğ bolğu neñke bolur belgü teñ

kiçigde beğüginçe ol bolğu teñ (Arat I, 1650)

"Bütün olacak şeylerin olacağını gösteren bir belirtisi vardır; küçüklükten itibaren büyüyünceye kadar belirti hep kendisini gösterir." (Arat II, 127)

budunda beğük boldı belgü nişan

ajunda çavı bardı eğgü dü 'an (Arat I, 1693)

"Derecesi ve mevkii halk arasında yükseldi; hayır dualar aldı ve şöhreti dünyaya yayıldı." (Arat II, 130)

sevügler yüzinde bolur belgü neñ
közin közke tikse anı bilgü teñ (Arat I, 1899)
"Sevgililerin yüzünde bunu belirten bir alamet bulunur; göz
göze gelince, onlar birbirlerini anlarlar." (Arat II, 144)

belgölüg bol- belli olmak

uluğ boldı iş tuş ara belgölüg
beğük boldı begler ara bu külüg (Arat I, 1694)
"Eşi akranı arasında yükselmiş olduğu gibi, bu şöhreti ile beyler
arasında da büyüklerden oldu." (Arat II, 130)

uluğ boldı begler kutun belgölüg
kiçig tutğu köñlin kötürse ülüg (Arat I, 2116)
"Beyler, şüphesiz, saadetle büyük olurlar; bundan nasip
alabilmeleri için gönüllerini küçük tutmalıdırlar." (Arat II, 159)

keç erke bolur kör yağı belgölüg
yavuzka yağı yok yavuz er ölüg (Arat I, 3417)
"İyi insanın düşmanı belli olur; kötünün düşmanı yoktur; kötü
adam zaten ölüdür." (Arat II, 250)

biligsiz kişi ol bolur belgölüg
et özke birür bolsa tutçı ülüg (Arat I, 3643)
"Vücûda daima taviz veren insan, gerçekten, bilgisiz insandır."
(Arat II, 265)

belgölük bol- belli olmak, açık olmak

uğuştın kelür kör kamuğ edgölük
biligin beğür er bolur belgölük (Arat I, 1841)
"Her türlü iyilik akıldan gelir; insan bilgi ile büyür ve temayüz
eder." (Arat II, 140)

bışığ bol- olgun olmak, güvenilir olmak

bütün çın bışığ bolmasa bu kişi
haçarlıg bolur aştı begler işi (Arat I, 2835)
"Aşçı güvenilir, doğru ve olgun bir kimse olmazsa, yemek
içmekte beylerin durumu tehlikeye girer." (Arat II, 209)

bilge bol- bilge olmak, 'alim olmak

öküş sözleyü bilge bolmaz kişi

öküş eştü bilge bulur tör başı (Arat I, 1015)

"Çok söylemekle insan alim olmaz; çok dinlemekle alim baş köşeyi bulur." (Arat II, 84)

ne edgü bolur kutka koğkı köñül

ne körklüg bolur bilge bolsa amul (Arat I, 1700)

"Saadete alçak gönüllülük ne kadar uyar; alim bir insana ilm ve şefkat ne kadar yakışır." (Arat II, 131)

biligke tegir ötrü bilge bolur

bu bilgi bile asğı ilke tolur (Arat I, 1820)

"Böylece bilgiye erişir ve bir gün alim olur; bu bilgi ile memlekete çok faydası dokunur." (Arat II, 139)

eşitmek bile boldı bilge kişi

bu söz sözlemektin barır er başı (Arat I, 1914)

"İnsan dinlemekle alim olur: çok söz söylemekten insanın başı gider." (Arat II, 145)

bilgisiz bol-

bilgisiz olmak

buşı bolsa yalñuk biligsiz bolur

kalı övke kelse ukušsuz kılur (Arat I, 334)

"Hiddetlenirse, insan bilgisizce hareket eder; eğer öfkelenirse, öfke onu akılsıza çevirir." (Arat II, 35)

bilig ordusu ol bu begler özi

biligsiz bolur kul nerek kul sözi (Arat I, 1906)

"Beylerin kendileri bilgi sarayıdır, kul bilgisiz olur; kul sözünün ne kıymeti var." (Arat II, 145)

biliglig bor içse biligsiz bolur

biligsiz esürse adın ne kalur (Arat I, 2650)

"Bilgili kimse içki içerse, bilgisiz olur; bilgisiz sarhoş olursa, geriye ne kalır." (Arat II, 196)

biliglig bor içse biligsiz bolur

biligsiz bor içse bolur kenç kiçig (Arat I, 2659)

"Bilgili, içki içerse, bilgisiz olur; bilgisiz kimse içki içerse, kimse küçük çocuğa döner." (Arat II, 197)

bitigçi bol-

yazı işlerini bilmek, katip olmak

bitig bilse sakış ağıçı bolur

ukuş ög keç erse bitigçi bolur (Arat I, 4048)

"Yazı ve hesap işlerini bilirse, hazinedar olur; anlayış ve zekası iyi ise, katip olur." (Arat II, 293)

üçünçi tetig uz bitigçi bolur

kiriş hem çıkış bilse kaznağ tolur (Arat I, 5913)

"Üçüncüsü zeki ve mâhir kâtiptir; devletin gelir ve giderinin hesabı iyi tutulursa, hazine dolar." (Arat II, 422)

bar bol-

var olmak

meniñ bu özüm me bu yañlıg turur

ara bar bolur ma ara yok bolur (Arat I, 735)

"Benim de tabiatım bunun gibidir; bazan var, bazan da yok olurum." (Arat II, 64)

boz bol-

boz olmak, kül renkli olmak

iveklik beliñ ol kamuğka yavuz

kalı bolsa begke yüzi boldı boz (Arat I, 1996)

"Acelecilik herkes için fenadır ve derûnî bir korku neticesidir; eğer bu beyde olursa, onun yüzü kül renkli olur." (Arat II, 151)

bütün bol-

doğru olmak, dürüst olmak; inanmak, güvenmek

orun ol törütti orun yok añar

anıñsız orun yok bütün bol muñar (Arat I, 19)

"Yeri o yarattı, onun için yer bahis mevzu değildir; şunu bil ki, onsuz da yer yoktur." (Arat II, 13)

neteglikke kirme küdezgil köñül

barıña bütün bolğıl amrul amul (Arat I, 26)

"Nasıl olduğunu arama, gönlünü gözet; varlığına inan, sükûn ve huzura kavuş." (Arat II, 13)

bu aşçı ıdışçı bütün bolmasa

ıdı sarp bolur begke içse yise (Arat I, 2891)

"Aşçı ve içkici itimat edilir kimseler olmazsa, beyin emniyetle yiyip içmesi çok güç olur." (Arat II, 213)

cefacı bol-

cefa çektiren olmak

vefalıg bolur bu uruğluğ kişi
cefaçı bolur ol arıgsız işi (Arat I, 2195)
"Soylu insan vefalı olur, temiz olmayanın işi daima cefadır."
(Arat II, 165)

çav bol- nam salmak

ağın ma bu beş neñ yırak tutğu beg
atı edğü bolsa kü çav bolğu teg (Arat I, 2060)
"iyi nam ve şöhetle adının yayılmasını isterse, bey bir de şu beş
şeyi kendinden uzak tutmalıdır." (Arat II, 155)

düşman bol- düşman olmak

çibun boldı düşman yañanka beğük
ısırsa yañanıg suçtur keç ök (Arat I, 3399)
"Sinek fil için büyük bir düşmandır; fili ısırdığı zaman, onu zıp
zıp zıplatır." (Arat II, 249)

çığay bol- fakir olmak

bilig baylık ol bir çığay bolğusuz
tegip oğrı tevlig anı alğusuz (Arat I, 313)
"Bilgi hiç bir zaman fakirliğe düşmeyen bir servettir; hırsız ve
dolandırıcının ona eli erişemez ve alamaz." (Arat II, 33)

çığay bolmayın bay bolayın tese
zına kılma hergiz katıglan usa (Arat I, 4409)
"Fakirliğe düşmemek ve daima zengin kalkmak istersen, hiç bir
vakit zina etmemeğe gayret et." (Arat II, 319)

bayudum tese sen çığay bolğu ber
ağır men tese sen uçuz kılğa yir (Arat I, 5316)
"Zenginleştim derken, bir gün fakir oluverirsin; "itibardayım"
derken, toprak seni zelil ediverir." (Arat II, 382)

çığay ortu bolsa bu ortu bayur
bayusa bu ortu iliñ bay tolur (Arat I, 5567)
"Fakirler orta haili olursa, orta halliler zenginleşir; orta halliler
zenginleşirse, memleket zengin olur." (Arat II, 398)

çıkış bol- çıkarı olmak

kirişke yaraşı çıkış kıl yakın
çıkış bolsa terkin girişke bakın (Arat I, 4538)
"İradına göre masrafını ayarla; masrafına göre de derhal iradını tanzim et." (Arat II, 328)

çın bol- doğru olmak

isizke katılmaz ukuşluğ kişi
bütün çın bolur bu biliglig işi (Arat I, 2897)
"Akıllı insan kötüye karışmaz; bilgili insan da doğru ve dürüst hareket eder." (Arat II, 210)

ağılıkka kılsa ağıcı seni
bütün çın bolup sen yorıgıl köni (Arat I, 4145)
"Seni hazineye hazinedar yaparlarsa, itimat kazanmağa çalış; daima doğru ve dürüst hareket et." (Arat II, 300)

kalı kılsa sen söz yorık bolğusun
ayıttukta sözle köni bolsu çın (Arat I, 4300)
"Eğer sözünün daima nafiz ve müessir olmasını istiyorsan, sordukları vakit söyle ve sözün doğru, dürüst olsun." (Arat II, 310)

bütün çın bolurlar katı yok büki
kişilerke tegmez bularnıñ yüki (Arat I, 4440)
"Bunlar doğru ve dürüst insanlardır, hiç bir gizli-kapaklı tarafları yoktur ve kimseye de yük olmazlar." (Arat II, 321)

çöküt bol- cüce olmak

ayı boğ uzun bolsa ögmez bilig
ayı ma çöküt bolsa bolmaz silig (Arat I, 2086)
"Bilgi nazarında boyunun çok uzun olması makbul değildir; onun çok bodur olması da güzel düşmez." (Arat II, 157)

devlet bol- devlet olmak

özüm dünya devlet bolup körmedi
tilek arzularğa köñül birmedi (Arat I, 5749)
"Ben şahsen dünya ve devletin ne olduğunu görmedim, dilek ve arzulara da gönül vermedim." (Arat II, 411)

du'a bol- dua etmek

törü bir budunğa erej kılsunı

saña edgü birle dı'a bolsunı (Arat I, 5491)

"Halka huzur ve rahat sağlayacak bir nizam kur; sana hayır dua etsinler." (Arat II, 394)

dı'açı bol-

duacı olmak

kođu bergil emdi meni teñrike

dı'açı bolayın saña edgüke (Arat I, 3697)

"Beni şimdi Tanrı ibadetinde bırak, senin iyiliğin için duacı olayım." (Arat II, 268)

kođu bir ay ilig meni sen maña

dı'açı bolayın bu yirde saña (Arat I, 3791)

"Ey hükümdar, sen beni kendi halime bırak; burada ben sana duacı olayım." (Arat II, 275)

kođu bersü ilig meni teñrike

dı'açı bolayın añar edgüke (Arat I, 4865)

"Hükümdar beni Tanrıya bıraksın; iyiliği için, ona duacı olayım." (Arat II, 351)

edgürek bol-

iyi olmak

kalı mundağ erse boğ ortu kerek

boğı ortu bolsa bolur edgürek (Arat I, 2087)

"Onun için bey orta boylu olmalıdır; orta boylu olması daha iyidir." (Arat II, 157)

sü başlar kişi bolsa mundağ kerek

anın başlasa sü bolur edgürek (Arat I, 2410)

"Ordu kumandanı böyle olmalıdır; böyle bir adam orduya baş olursa, çok iyi olur." (Arat II, 179)

edgülük bol-

iyiliğin olması

kişilik tidüküm bolur edgülük

bu edgü bolur ol yigü kedgülük (Arat I, 1636)

"İnsaniyet dediğim, iyiliktir; bu iyilik, başkalarını yedirmek ve giydirmektir." (Arat II, 126)

ediz bol-

yüksekte olmak

ediz boldı ornı ay kutluğ kuta

töñitse ködi ense boldı yuta (Arat I, 1526)

"Ey devletli, onun yeri yükseklerdedir; onun yükselmesi saadet, aşağı inmesi felakettir." (Arat II, 118)

elig bol-

hakim olmak

bitigçi bu yañlıg kerek ay elig

inansa añar birse bolğay elig (Arat I, 2737)

"Ey hükümdar, katip böyle olmalıdır; böylesine inanılır ve itimat edilebilir." (Arat II, 202)

ajunka elig bolmasun ol kişi

tili yalğan erse kılınçı buşı (Arat I, 5074)

"Yalancı ve öfkeli insan hiç bir zaman dünyaya hakim olmasın." (Arat II, 366)

yanut birdi odğurmuş aydı ilig

bu edgü kılıklarka buldı elig (Arat I, 5081)

"Odgurmuş cevap verdi:—Hükümdar bu iyi hareketlere vasıta oldu— dedi —" (Arat II, 367)

er bol-

insan olmak

bu iki birikse bolur er tükel

tükel er ajunuğ tamam yir tükel (Arat I, 225)

"Bu ikisi bir kimsede toplanırsa, o tam insan olur; tam insan dünyanın bütün nimetlerine nail olur." (Arat II,

ukuš bolsa aşlı bolur bolsa er

bilig bolsa beglik kılur kılsa er (Arat I, 300)

"Akıl olursa, insan olsa olsa asıl insan olur; bilgi olursa, insan yapsa yapsa beylik yapar." (Arat II, 32)

ukuştın kelür kör kamuğ edgülük

biligin beğür er bolur belgülük (Arat I, 1841)

"Her türlü iyilik akıldan gelir; insan bilgi ile büyür ve temayüz eder." (Arat II, 140)

negü tir eşit boğuzı egni bütün

barım tap tese er bolur beg kutun (Arat I, 3798)

"Karnı tok, sırtı pek olan ne der, dinle: — Bu bana yeter — diyen insan mesud bir bey olur." (Arat II, 275)

kul bol-

kul olmak

bu dünya begi sen aña bolma kul

seni koçmaz erken anı koğgu tul (Arat I, 1376)

"Sen bu dünyanın beyisin, ona kul olma; o seni bırakmadan, sen onu dul bırak." (Arat II, 108)

ajun boğnı barça añar kul bolur

ajun yir bu begler tilekin bulur (Arat I, 2076)

"Bütün dünya halkı ona kul olur; bu gibi beyler dünyaya hakim olurlar ve bütün dileklerine kavuşurlar." (Arat II, 156)

bu edgüg tiler barça yalñuk turup

kişi kul bolur erke edgü bulup (Arat I, 2305)

"Bütün insanlar bu iyilikleri ararlar; insan iyiliğini gördüğü adama kul olur." (Arat II, 172)

boş azad kişiler muñar kul bolur

bu kul can yuluğlar sevinçin kolur (Arat I, 2406)

"Serbest ve hür insanlar ona kul olur; bu kul, onu memnun etmek için, canını feda eder." (Arat II, 179)

erej bol-

huzurlu olmak

sevinçi uzun ol erej üküş

erej bolsa mundağ kerek bolsa tuş (Arat I, 5236)

"Onun sevinci çok ve huzuru uzun sürer; hüüz olunca, böyle olmalıdır." (Arat II, 377)

erejlig bol-

huzurlu olmak

erejlig bolayın tese sen özün

osallıkñı koğğıl ay kılkı tüzün (Arat I, 4559)

"Huzur içinde yaşamak istersen, ey yumuşak huylu insan, ihmalkarlığı bir tarafa bırak." (Arat II, 330)

erk bol-

insan olmak

negü tir eşitgil boğuz tıdğuçı

özi boğuzıña erk bolup tutğuçı (Arat I, 4588)

"Boğazına hakim olan ve icap ettiği zaman kendisini yemekten men edebilen insan ne der, dinle." (Arat II, 332)

erklig bol-

güçlü olmak

ne erklig bolur ol budunka uluğ
yorıtmasa ilde bu yarlıg kamuğ (Arat I, 3868)
"Kendi memleketinde fermanını yürütemeyen kimse, nasıl
halkın büyüğü ve hakimi olur." (Arat II, 280)

esen bol-

esen olmak, sağ olmak

ajun erki buldur uzun bolsu yaş
erej edgü birle esen bolsu baş (Arat I, 940)
"Dünya kudretini elde ettin, ömrün uzun olsun; huzur ve iyilik
içinde başın esen olsun." (Arat II, 78)

hazine bu neñ bola başka yuluş
esen bol yana bolğa altun kümüş (Arat I, 1190)
"Hazine ve mal baş için fidye olabiliyorsa, sen sağ ol, altın
gümüş tekrar yerine gelir." (Arat II, 96)

tirig bolsa yalñuğ tileki anuğ
et öz baş esen bolsa arzu yağuk (Arat I, 1194)
"İnsan hayatta oldukça, dileğini elde edebilir; başı, vücûdu sağ
oldukça, her isteğine kavuşabilir." (Arat II, 96)

yanut birdi ögdülmiş aydı ilig
esen bolsu işke yetilgey elig (Arat I, 3137)
"Ögdülmiş cevap verdi ve : — Hükümdar sağ olsun, iş yapacak
kimseler her vakit bulunur — dedi —" (Arat II, 230)

evi bol-

evi olmak

kalı toğsa yigrek aña yir koyı
evi bolsa koşnı ölügler toyı (Arat I, 4512)
"Eğer dünyaya gelirse, onun yerinin toprağın altı veya evinin
mezara komşu olması daha hayırlıdır." (Arat II, 326)

fêrişte bol-

melek olmak

bu gâflêet yok erse kişike kamuğ
fêrişte bolup kılğay erdi tapuğ (Arat I, 5268)
"İnsan bu gaflete hiç düşmese idi, o melek olur ve yalnız ibadet
ederdi." (Arat II, 379)

fıraq bol-

ayrılmak

tirigle fıraq bolsa kavşur yana

"Arkadaş ve dost diye itimat edilecek kim var; ben onu bey yapıp, kendim ona kul olayım." (Arat II, 472)

ınğa bol- aşağılık olmak

atı beg bolur bolsa kılkı kara
karada bu ınğa bolur halk ara (Arat I, 2082)
"Bir kimsenin adı bey, fakat tabiatı avamınki gibi olursa, o halk arasında avamdan daha aşağı görülür." (Arat II, 157)

ıçgüçi bol- içkiye mübtela olmak

begi içgüçi bolsa mufsid otun
kamuğ içgüçi boldı boğnı bütün (Arat I, 2106)
"Bey içkiye mübtela, müfsit ve kaba: olursa, onun bütün halkı da ayyaş olur." (Arat II, 158)

ıçre bol- içinde olmak

tünekte ne arzu tiler sen tilek
tilek uçmak içre bolur kut yölek (Arat I, 3521)
"Zindanda ne gibi arzu ve dilek ararsın; dilek, arzu ve saadet cennet içinde bulunur." (Arat II, 257)

tünek ol bu dünya ay dünya begi
tünek içre bolmaz sakınçta öñi (Arat I, 5185)
"Ey dünya beyi, bu dünya bir zindandır; zindan içinde endişeden başka bir şey bulunmaz." (Arat II, 374)

ig bol- hasta olmak

ive kılmış işler neçe yig bolur
ive bışmış aşnı yise ig bolur (Arat I, 632)
"Acele ile yapılan işler daima çiğ kalır; acele ile pişirilen yemeği yiyen insan hasta olur." (Arat II, 632)

yer öpti kör ögdülmüş aydı ilig
ilel köz yarutsa maña buldum ig (Arat I, 1601)
"Ögdülmüş yer öptü ve dedi:—Ey hükümdar, hükümdarın memnuniyeti bana her şeyden üstündür." (Arat II, 124)

ive kılmış işler neçe yig bolur
ive yise aş suv neçe ig bolur (Arat I, 1998)

"Acele yapılan işler acı olur; acele yemek-içmek yüzünden hastalık gelir." (Arat II, 151)

*yana ma bu arzu maña boldı ig
munı emlemese özüim bargu yig* (Arat I, 3871)

"Bu arzu benim için artık bir hastalık oldu; bunun burada tedavisine imkan yoksa, benim oraya gitmem gerekir." (Arat II, 281)

igçil bol-

hastalıklı olmak

*öküş yiglü yalñuk kör igçil bolur
sarığ meñzi kovdak atı il bolur* (Arat I, 4672)

"Çok yiyen insan her vakit hastalıklı olur, yüzü sarı, kendisi cılız olur ve itibardan düşer." (Arat II, 338)

iki bol-

iki tane olmak

*bu beglik bağı kör bu iki bolur
bu iki tükel bolsa beglik turur* (Arat I, 2018)

"Beyliğin başı işte bu iki şeydir; bu ikisi tam olursa, bey beylik yapar." (Arat II, 153)

*bu munça isinmek azu tumlınmak
tilek iki boldı ay ersig çomak* (Arat I, 4701)

"Sıcakta bu kadar terleyecek ve soğukta bu kadar titreyeceksin ve neticede ıkı arzunu elde edeceksin, ey müslüman yiğit." (Arat II, 340)

il bol-

memleket olmak

*üçi ot üçi suv üçi boldı yel
üçi boldı toprak ajun boldı il* (Arat I, 143)

"Bunların üçü — ateş, üçü — su, üçü — yel ve üçü — topraktır; bunlardan dünya ve memleketler meydana gelir." (Arat II, 21)

*kalı bilgeke tegse ilde orun
ol il boldı törde tağı keç burun* (Arat I, 263)

"Eğer bir alime eşikte bir yer isabet ederse, o eşik baş köşeden daha iyi ve yüksek olur." (Arat II, 30)

*tilin arsiğ il bol küdezgil özüñ
tokışka ivinmegü kesgil sözüg* (Arat I, 2363)

"Sözle oyala, sulh ol, kendini koru ve savaşa acele etme; işte bu kadar." (Arat II, 176)

uvut bolmasa er otun il bolur

uvut birle yalñuñ bütünlük kılur (Arat I, 2622)

"Haya olmazsa, insan küstah ve adi olur; haya sahibi insan dürüst hareket eder." (Arat II, 194)

inçlik bol-

huzurlu olmak

tuğar kut küni ilke inçlik bolur

diriğa bu yañlığ kişiler ölür (Arat I, 2173)

"Orada saadet güneşi doğar ve memleket huzura kavuşur; fakat ne yazık ki, bu gibi insanlar çok yaşamazlar." (Arat II, 163)

irig bol-

gayretli olmak

tapuğka irig bol bayatka tapın

yazuğtın yırağ tur özüñni sağın (Arat I, 1329)

"İbadette gayretli ol, Tanrıya kulluk et; gūnahtan uzak dur, kendini koru." (Arat II, 105)

tapuğka irig bol yazuğta tıdın

saña teggü ermez tapuğda ağın (Arat I, 1380)

"İbadette gayretli ol, gūnahtan sakın; sana ahirette ancak ibadetin faydası dokunur." (Arat II, 109)

mezalim öğinde ötüğçilerig

körü alsa yol kılsa bolsa irig (Arat I, 2499)

"Haksızlığa uğrayarak, hak talebinde bulunanları kabul etmeli, yol göstermeli ve onlara karşı haşın davranmamalıdır." (Arat II, 186)

tapuğka irig bolsa erte turup

köñül til kiçig tutsa koğkı bolup (Arat I, 4039)

"Erkenden kalkıp, hizmete hazır bulunmalıdır; sözlerinde ve hareketlerinde mütevazî olması lazımdır." (Arat II, 293)

iş bol-

işin olması

kaşu işke kirse çıkışıñni kör

çıkış körmese iş bolur erke qor (Arat I, 1316)

"Hangi işe girersen, önce sonunu düşün; sonu düşünülmeyen işler insana zarar getirir." (Arat II, 104)

tapuğ kılmak emgek katığ iş bolur

muni bilse begler tapuğ tiş kılrur (Arat I, 2959)

"Hizmet etmek zahmetli ve ağır bir iştir; beyler bunu takdir ederlerse, hizmetkar daha çok gayret eder." (Arat II, 218)

kişi yılkıda ınğa ermez ay beg

muni teñlese iş bolur ülgü teg (Arat I, 2975)

"Ey hükümdar, insan hayvandan daha aşağı bir mahlûk değildir; bunu kıyas tutarsan, iş ölçüsüne göre olur." (Arat II, 219)

velikin bularsız yime bolmaz iş

tilin edgü sözle añar bolma iş (Arat I, 4322)

"Fakat yine bunlarsız iş olmaz; onlara karşı iyi muamelede bulun, fakat onlarla arkadaşlık etme." (Arat II, 312)

ittifak bol-

anlaşma yapmak

leri kamuğ ittifak boldılar kim meşriğ vilayetinde kamuğ (Arat I, A13)

bu kısım "ARAT KB II Çeviri"de yer almamaktadır. (Arat II, 1)

qabul bol-

kabul olmak

ay ol bu kıtabқа qabul bolduğı

bu türkler tilinde 'aceb kördüki (Arat I, B33)

"Ey bu kitabı makbul bulan ve bu Türkçe esere hayretle bakan kimse," (Arat II, 5)

qadaşlığ bol-

akrabası olmak

qadaşlığ bolur sen kerek bu qadaş

qadaş bolmasa tutğu erke adaş (Arat I, 3171)

"İnsanın akrabası varsa, yanında bulunmalı; akrabası yoksa, insan ahabap edinmelidir." (Arat II, 233)

qadğu bol-

kaygının olması

sakınç qadğu bolsa yuluğlar özün

sevinç bolsa sevnür yarutur közüğ (Arat I, 3411)

"Kara gününde bu dostlar onun uğrunda hayatlarını feda ederler, sevinçli gününde de sevinçten gözleri parlar." (Arat II, 249)

sakınç körse tüşte yanutı sevinç

sevinç körse kaçdu bolur yığlayu (Arat I, 6022)

"Kederli bir rüya görülürse, bunun karşılığı sevinçtir; sevinç görülürse, kaygı gelir ve insanı ağlatır." (Arat II, 431)

kalın bol-

çok olmak

adaş koldaş ardaş kalın tut katıl

kalın bolsa koldaş öger tegme til (Arat I, 4186)

"Çok dost, ahbap ve arkadaş edinmeğe çalış ve onlar ile sık sık görüş; ahbapların çok olursa, herkes seni medheder." (Arat II, 303)

cema 'at köp erdi bu meşcidler az

kalın boldı meşcid cema 'atler az (Arat I, 6477)

"Cemaatler çok, camiler az idi; şimdi camiler çoğaldı, cemaatler azaldı." (Arat II, 464)

şeker bol-

şeker olmak

atañ öldi bardı saña birdi pend

ata pendi tutsa şeker bolğa kand (Arat I, 5154)

"Baban öldü, gitti ve bu ölümü ile sana öğüt verdi; baba nasihatini tutarsan, o sana bal şeker olur." (Arat II, 372)

kaşañ ölümi saña bolsu pend

seriñil muyan ur şeker bolsu kand (Arat I, 6314)

"Kardeşinin ölümü sana ibret olsun; sabır et, ecrine nail olursun, şekerin kand olur." (Arat II, 452)

kara bol-

kara olmak

haram birle köñlüm kara boldı kir

bilig işke tutmaz özüm yüzde bir (Arat I, 6463)

"Gönlüm haram ile karardı ve kirlendi; ben bilgiyi yüzde bir işte dahi kullanmam." (Arat II, 463)

karma bol-

yağma olmak

halal atı kaldı körüglisi yok

haram karma boldı toduğlısı yok (Arat I, 6458)

"Halalin ancak adı kaldı, onu gören yok; haram kapışıldı, hala ona doyan yok." (Arat II, 463)

kapuş karma boldı müsülman neñi

kanı adra tutğan haramıǵ öñi (Arat I, 6482)

"Müslümanların malı çalındı, yağma edildi; haramı halalden ayıran ve buna riayet eden nerede." (Arat II, 464)

karşı bol-

karşı olmak

bu yañlıǵ üçün karşı karşı bolur

ikigün karşısa birisi ölür (Arat I, 4251)

"Böyle olduǵu için saraydaki insanlar birbirine karşı olurlar; bunlardan ikisi birbirlerine karşı gelirse, biri ölür." (Arat II, 307)

kefaret bol-

kefaret olmak

yavuz kılma könlüñ tiliñni yıǵa

yazukķa kefaret bolur ig toǵa (Arat I, 5979)

"Gönülüne fena şeyler getirme, böyle şeyler söyleme; aǵrı ve hastalık günahlara kefaret olur." (Arat II, 428)

kep bol-

kalıp olmak

köñülsüz kişiler kuruǵ kep bolur

köñül birle yalñuķ kamuǵ iş kılur (Arat I, 2472)

"Gönülsüz insanlar kuru bir kalıp olur; insan her işi gönül ile yapar." (Arat II, 184)

kılıksız bol-

görgüsüz olmak

kılıksız bolurlar kara am budun

törü yok toķu yok katılmış ödün (Arat I, 4321)

"Avam halk görgüsüz olur; aralarındaki münasebetlerinde ne töre, ne de usûl vardır." (Arat II, 312)

kısğa bol-

kısa olmak

ilig devletinde itildi ajun

sakınç kısğa boldı sevinçler uzun (Arat I, 3103)

"Hükümdarın devleti sayesinde dünya düzeldi; keder kısa ve sevinçler uzun oldu." (Arat II, 228)

kamuǵ ğayib özler körüşse köziñ

sakınç boldı kısğa sevinçi uzun (Arat I, 3300)

"Birbirini kaybedip, tekrar buluşan şahısların kederleri kısa, sevinçleri uzun sürer." (Arat II, 242)

neñi bolmasa er alıp birgüke
eliğ kısğa boldı kamuğ edgüke (Arat I, 3983)
"Verecek malı olmazsa, insan hiç bir iyiliğe el uzatamaz." (Arat II, 289)

sevüg külçirer teg yarudı ajun
sakınç kısğa boldı sevinçler uzun (Arat I, 5680)
"Dünyanın yüzü, sevgilinin gülümsemesi gibi, parladı; kederler dağıldı ve sevinçler başladı." (Arat II, 406)

kış bol- kış olmak

kimiñ yaşı altmış tüketse sakış
tatıg bardı andın yayı boldı kış (Arat I, 367)
"-Kimin yaşı altmışı doldurmuş ise, ondan- hayatın tadı gitmiş, onun yazı kışa dönmüştür." (Arat II, 37)

kıyın bol- cezanın olması

yalavaçka bolmaz ölüm ya kıyın
eşitmiş sözün çın tegürse tilin (Arat I, 3818)
"Elçi işittiği sözü aynen ulaştırırsa, ona ölüm veya ceza yoktur." (Arat II, 276)

kız bol- nadir olmak

bu mundağ kişiler bolur idı kız
bu kız kızlıķı kıldı kız atı kız (Arat I, 564)
"Bu gibi insanlar çok nadir olur; nadirliğinden dolayıdır ki, nadire kız adı verilmiştir." (Arat II, 51)

vefa ketti halkta cefa urdı iz
ınanğu tayanğu kişi boldı kız (Arat I, 6467)
"Halktan vefa gitti, yerini cefa aldı; itimad edilecek, inanılacak kimse pek nadir." (Arat II, 463)

kızıl bol- kırmızı olmak

tilek baylıķ erse tire birge neñ
bayutğay seni ol kızıl bolğa eñ (Arat I, 4499)
"Arzun zenginlik ise, o tasarruf ederek, seni zenginleştirir ve yüzünü güldürür." (Arat II, 325)

kızlıķı bol- nadir olmak

kişi kızlığı boldı kayda tilegü
tilep bulğu erse tileyü köreyi (Arat I, 6566)
"İnsan nadir oldu, onu nerede aramalı; aramakla bulunacaksa,
bir arayıp bakayım." (Arat II, 471)

kiçe bol-

gece olmak

keçe bolsa yatgağ bu yatsa burun
ayu birse tegme kişike orun (Arat I, 2533)
"Gece olunca, daha yatmadan, saray nöbetçilerini lüzumlu
yerlere dikmelidir." (Arat II, 188)

kiçig bol-

küçük olmak

köñül koğkı bolsa kamuğka kiçig
tili bolsa yumşak şekerde süçig (Arat I, 2475)
"Herkese karşı küçük ve alçak gönüllü davranmalı; dili
yumuşak ve şekerden daha tatlı olmalıdır." (Arat II, 184)

biliglig bor içse biligsiz bolur
biligsiz bor içse bolur kenç kiçig (Arat I, 2659)
"Bilgili, içki içerse, bilgisiz olur; bilgisiz kimse içki içerse,
kimse küçük çocuğa döner." (Arat II, 197)

uluğ sen olar boldı sende kiçig
kiçigke uluğ boldı açığ süçig (Arat I, 4531)
"Sen büyüksün, onlar senden küçüktür; büyük küçüğe karşı
daima lütufkar ve müşfik olur." (Arat II, 328)

kiçig bolsa imin uluğ şerrindin
şelamet bulunsa umup hayrındın (Arat I, 5062)
"Küçükler büyüklerin şerrinden emin olmalıdırlar; böylece
onlardan hayır umarak, emniyet içinde yaşarlar." (Arat II, 366)

kiñeşçi bol-

müşavir olmak

vezîr begke tutçı kiñeşçi bolur
kiñeşçi kişiler teñeşçi bolur (Arat I, 2256)
"Vezîr bey için daima bir müşavirdir, müşavirler her işte kıyasla
hareket ederler." (Arat II, 169)

kısra bol-

kısra olmak, eski İran hükümdarlarından olmak

tutayın ya kırsra ya kıaysarça boldum
ya şeddad-u 'ad teg takı uçmak ittim (Arat I, 6547)
"Farzedelim ki, ben kırsra veya kayser oldum ya Şeddad ve ad
gibi, bir de cennet yaptırdım." (Arat II, 470)

kişi bol- insan olmak

yori uğ atanma kişilik kıla
kişike kişi bol kişilik bile (Arat I, 1599)
"Yürü, adın öküze çıkmasın, insanlık yap; insanlara karşı
insaniyetle hareket ederek, insan ol." (Arat II, 124)

muni edleyin men bu bolsun kişi
kişi bolmuş asgın tusulğay tuşı (Arat I, 1627)
"Ben onu yetiştireyim, adam olsun; adam olan her vakit faydalı
olur." (Arat II, 125)

ilig aydı emdi maña çare yok
muni edlese men kişi bolğu ok (Arat I, 1633)
"Hükümdar devam etti : — Şimdi benim için başka bir çare yok;
onu yetiştirirsem, o muhakkak adam olur." (Arat II, 126)

vefaka vefa ol kişilik haka
vefa kııl kişi bol atıñnı beğüt (Arat I, 1691)
"Vefaya karşı vefa göstermek insanlık vazifesidir; vefakarlık et,
insan ol, ve adını yükselt." (Arat II, 130)

kişilik bol- insanlık göstermek

ajun boldı erse törü öñdisi
kişike kişilik bolur belğüsi (Arat I, 5765)
"Dünya yaratılalı beri bir kanun ve adet vardır ve bunun
nişanesi de insanlara karşı insanlık göstermektir." (Arat II, 412)

negü tir eşitgil kişi edğüsi
kişilik bolur çın kişi belğüsi (Arat I, 5787)
"İnsanların iyisi ne der, dinle; gerçek insanların nişanesi
insanlıktır." (Arat II, 414)

koğuz bol- azalmak

küniñe örü bardı içrek bolu
koğuz boldı kaçğu sevinçi tolu (Arat I, 617)

"O günden güne hükümdara daha fazla yakalaşarak,
yükselmekte devam etti; kaygısı gittikçe azaldı, sevinci gittikçe
arttı." (Arat II, 55)

konuk bol-

konuk olmak

kerek oğlum erse yakın ya yağuk

kerek barkın erse keçigli konuk (Arat I, 817)

"İster oğlum, ister yakınım veya hısımım olsun; ister yolcu,
geçici, ister misafir olsun;" (Arat II, 70)

kara tün yaruk künke yakmaz yağuk

yaşıl suv kızıl otka bolmaz konuk (Arat I, 2250)

"Karanlık gece aydınlık güne yaklaşmaz, yeşil su kırmızı ateşe
konuk olmaz." (Arat II, 168)

nelük arşıkar sen aya öldeçi

özüñ iki künlük konuk boldaçı (Arat I, 3529)

"Ey fanî, niçin kendini aldatıyorsun; sen burada iki günlük
misafirsin." (Arat II, 258)

korıklık bol-

korkak olmak

sakınuk kişi köñli korıklık bolur

köñül korksa begler işig tüz kıılır (Arat I, 1986)

"Takva sahibi, hataya düşmemek için, daima titiz davranır;
böyle titiz hareket eden beyler doğru iş görürler." (Arat II, 150)

uvutka bolup korıklık alplık kıılır

ögünçke bolup er özin öldürür (Arat I, 2292)

"Korkak kimse dahi haysiyetini korumak için, kahramanlık
gösterir; öğülmesi için insan kendisini ölüme atar." (Arat II,
171)

küçlög bol-

güçlü olmak

kimiñ arkası bolsa küçlög bolur

bu küçlög kişi kutka tüplög bolur (Arat I, 1699)

"Kimin arkası varsa, kuvvetli olur; kudretli insanın saadeti
temelli olur." (Arat II, 131)

yana elgi küçlög bolur muhtesib

isizlerni yıgsu cema 'at kezip (Arat I, 5588)

"Muhtesibin de elinde salahiyet olmalıdır; o da cemaati dolaşarak, kötülöklere mani olsun." (Arat II, 400)

kümüş bol-

paranın olması

törü birle boğnı sevinse turup

kümüş bolsa er at yarunsa körüp (Arat I, 2134)

"Kanun himayesinde halk sevinç içinde yaşamalı ve parayı görerek, hizmet edenlerin de yüzleri gülmelidir." (Arat II, 160)

küsüş bol-

değerli olmak

usı yitti artuķ uzadı tüni

küsüş boldı arzun yaruğu küni (Arat I, 4965)

"Uykusu kaçtı, gece fazla uzun geldi; günün ağarmasını iştiyakla bekledi." (Arat II, 358)

küvenç bol-

güvenin olması

bu yañlıđ sü başçı bulur erse beg

işi başka bargay küvenç bolđu teg (Arat I, 2413)

"Bey böyle bir ordu kumandanı bulursa, işini emniyetle sona erdirir." (Arat II, 179)

küzñü bol-

ayna olmak

bağırsaķ kişi özke küzñü bolur

añar baksa kılķ yañnı tüzgü bolur (Arat I, 5619)

"İçten bağılı olan kimse insana ayna olur; insan ona bakarak, tabiat ve tavrını düzeltebilir." (Arat II, 402)

meñü bol-

ebedî olmak

kişi meñü bolmaz bu meñü atı

anın meñü kaldı bu eđgü atı (Arat I, 228)

"İnsan ebedî değildir, ebedî olan — onun adıdır; iyi kimselerin adı bunun için ebedî kalmıştır." (Arat II, 27)

özüñ meñü ermez atıñ meñü ol

atıñ meñü bolsa özüñ meñü ol (Arat I, 229)

"Kendin ebedî değilsin, adın ebedîdir; adın ebedî olursa, kendin de ebedî olursun." (Arat II, 27)

mını qoğ tile ol ajunuğ turup

erejin tiril anda meñü bolup (Arat I, 4740)

"Bunu bırak, şimdi o dünyayı iste ve orada huzur içinde, ebedî hayat sür." (Arat II, 343)

erej edgü kolsa yori edgü bol

öküş ni 'meţ içre yori meñü bol (Arat I, 5237)

"Huzur ve iyilik istersen, yürü, iyi ol; bol nîmet içinde ebedî hayat sür." (Arat II, 377)

mîhnet bol-

sıkıntı olmak

şabır kılsa mîhnet bolur ni 'meţîñ

şükür kılsa ni 'meţka artar tigil (Arat I, 6450)

"Sabır edersen, mîhnet senin için nîmet olur; nîmet için şükür edersen, bu nîmet daha da artar, bunu böyle bil." (Arat II, 462)

muţî ' bol-

uysal olmak

budun ma muţî ' bolsa kılķı köni

anın ötrü begler yarutur küni (Arat I, 5946)

"Halk da mutî ve dürüst insanlardan mürekkep olursa, beyler bu sayede saadete kavuşurlar." (Arat II, 424)

mürüvvet bol-

insan olmak

ay ilig kişilik mürüvvet bolur

mürüvvet kişike tarikat bolur (Arat I, 2970)

"Ey hükümdar, insanlık— mürüvettir; mürüvvet— insan için, bir tarikattır." (Arat II, 219)

müsafır bol-

yolcu olmak

anasında toğsa atansa atı

müsafır bolup mindi ödlele atı (Arat I, 1388)

"Anasından doğup, adı verilince yolcu olarak, zamane atına biner." (Arat II, 109)

oğlağı bol-

nazlı olmak

kimiñ oğlağı bolsa oğlı kıızı

añar yığlağı boldı muñluğ özi (Arat I, 1223)

"Kimin çocukları naz içinde yetiştirilirse, o kimseye ağlamak düşer; keder ona mukadderdir." (Arat II, 98)

oğul bol-

oğul olmak

atañ öldi erse ata men saña

atalık kılayın oğul bol maña (Arat I, 1552)

"Baban öldü ise, ben de sana bir babayım; ben sana babalık edeyim, sen de bana oğul ol." (Arat II, 120)

oñay bol-

yumuşak olmak

oñay bolsa yalñuk kılınçı köni

ikigün ajunda yaruyur küni (Arat I, 1294)

"İnsan uslu başlı, tavrı ve hareketi doğru olursa, her iki dünyada güneşi parlar." (Arat II, 103)

ayıtmak oñay boldı tersi cevap

cevabka ilig bilgi bolğay savab (Arat I, 1907)

"Sormak kolay, fakat cevabı güçtür; vereceğim cevap esasen hükümdarın bilgisi dahilindedir." (Arat II, 145)

kılınçı oñay bolsa kılkı köni

sevinçin keçer kör uş ol beg küni (Arat I, 1977)

"Tabiatı iyi ve hareketi doğru ise, bak, o beyin hayatı sevinç içinde geçer." (Arat II, 150)

köñül til oñay bolmasa kör kılık

ol ildin kaçır kut tapulmaz yorık (Arat I, 2012)

"Beyin gönülü, dili ve tabiatı düzgün olmazsa, saadet o memlekette dolaşamaz, kaçır." (Arat II, 152)

ortu bol-

orta halli olmak

yüzi körki körklüg kerek beg yülüğ

boğı ortu bolsa ne çavluğ külüğ (Arat I, 2083)

"Bey güzel yüzlü, saçı sakalı düzgün, yakışıklı ve orta boylu olmalı; aynı zamanda nam ve şöhret sahibi bulunmalıdır." (Arat II, 157)

çığayığ küdezilse ortu bolur

bu ortu berer tınsa baylık bulur (Arat I, 5566)

"Fakiri korursan, o orta halli olur; orta haili bir az kendisini toplarsa, zengin olur." (Arat II, 398)

çığay ortu bolsa bu ortu bayur

bayusa bu ortu iliñ bay tolur (Arat I, 5567)

"Fakirler orta halli olursa, orta halliler zenginleşir; orta halliler zenginleşirse, memleket zengin olur." (Arat II, 398)

orun bol-

yer olmak, mekan olmak

*biligsizke törde orun bolsa kör
bu tör elke sandı ilig buldı tör* (Arat I, 262)

"Bilgisiz baş köşede yer bulursa, baş köşe — eşik ve eşik — baş köşe sayılır." (Arat II, 30)

*ay ilig bu kaç ner kerek begke kör
budunğa sevülse orun bolsa tör* (Arat I, 2071)

"Halk tarafından sevilmesi ve itibar görmesi için, ey hükümdar, beyin şu bir şeye sahip olması lazımdır." (Arat II, 156)

ot bol-

ateş olmak

*ara ot bolur kör ara suv bolur
ara küldürür kör ara yıglatur* (Arat I, 4096)

"Onlar bazan ateş olurlar, bak, bazan su olurlar; bazan güldürürler, fakat bazan da insanı ağlatırlar." (Arat II, 297)

otunluk bol-

alçak olmak, küstah olmak

*kakırma sen anda ya sudma katıg
otunluk bolur bu kiterür tatıg* (Arat I, 4113)

"Orada gürültü ile boğazını temizleme ve tükürme; bu küstahlık olur ve hoş karşılanmaz." (Arat II, 298)

ödrüm bol-

seçilmiş olmak

*öküş er kereksiz er ödrüm kerek
er ödrüm bulunsa tolum tüm kerek* (Arat I, 2332)

"Çok adama lüzum yoktur, fakat asker seçme olmalı; asker seçme olduğu gibi, onun silahı da tam olmalıdır." (Arat II, 174)

ökünç bol-

pişman olmak

*kerek boldı emdi bu kılmış tapuğ
ökünç boldı kılmış isizlik kamuğ* (Arat I, 1362)

"Şimdi bana eda edilmiş ibadetler lazım oldu; yapılmış kötülüklerin hepsi ancak peşimanlık getirir." (Arat II, 107)

sözüñ sañnu sözle sañınç kelmegey

yava kılma öd kün ökünç bolmağay (Arat I, 4552)
"Sözünü düşünerek söyle, sana keder gelmez; hayatını boşuna
geçirme, peşiman olmazsın." (Arat II, 329)

öküş bol- bir şeyin çok olması

az edgüke artuk öküş şükri kıl
öküş bolsa ni 'mēt anıñ qadri bil (Arat I, 758)
"Az bir iyiliğe karşı çok şükür et; nimet çok olursa, onun
kıymetini bil." (Arat II, 65)

uğuşı öküş bolsa bilgi teñiz
kamuğ iş bütürse kızartsa meñiz (Arat I, 2185)
"Akı çok ve bilgisi deniz gibi derin ve geniş olmalı, her iş
elinden gelmeli ve beyin yüzünü güldürmelidir." (Arat II, 164)

kişi erdemi birle erdin keçer
öküş bolsa erdem er örlep uçar (Arat I, 2646)
"İnsan fazileti ile başkalarına üstün olur; kimin fazileti çok ise, o
uçar gibi yükselir." (Arat II, 196)

öküş bolsa ilke basutçı tile
il itlür beğük beg yatıp yir küle (Arat I, 3143)
"Ne kadar çok olursa-olsun, memleket işine yardımcılar ara;
memleket böyle tanzim edilir ve büyük bey huzur içinde bütün
arzularına kavuşur." (Arat II, 231)

ölüg bol- ölü gibi olmak

kişike tusulmaz kişi ol ölüg
tusulğıl ölüg bolma ersig külüg (Arat I, 3408)
"Baskalarına faydası dokunmayan insan ölü gibidir; faydalı ol,
ölü olma; ey mert yiğit." (Arat II, 249)

ölüm bol- ölümün olması

neçe keç yaşıp öz tiriğ tursa sen
ölüm boldı ahır yanıñ körse sen (Arat I, 1471)
"Ne kadar çok yaşarsan-yaşa ve ne kadar hayatta kahrşan kal,
dikkat edersen, en son karşılaşacağın şey ölümdür." (Arat II,
114)

ne edgü iş erdi ölüm bolmasa
ne körklüg iş erdi kişi ölmese (Arat I, 1543)

"Ölüm olmasa idi, ne iyi olurdu; insan ölmese idi, ne güzel olurdu." (Arat II, 119)

yağıka yaluç teg eren teg uruş
çeçsiz ölüm bolmaz özke bolup (Arat I, 2289)
"Düşmana yalın hücum et, erkekler gibi vuruş; eceli gelmeyince, insan katiyen ölmez." (Arat II, 171)

örü bol-

üstün olmak

kamuğ erdemi bolsa erde örü
budunğa birür bolsa edgü törü (Arat I, 2171)
"Bütün faziletlerde herkesten üstün olmalı; halka karşı adaletle muamele etmelidir." (Arat II, 163)

örüg bol-

sakin olmak

örüg bol amul bol tüzün bol silig
kamuğ edgülikke tegürgil elig (Arat I, 1416)
"Sakin, halîm selîm ve yumuşak huylu ol ve böylelikle bütün iyiliklere elini uzat." (Arat II, 111)

örüñ bol-

beyazlamak, beyaz olmak

saña tegse beglik uluğluk oğa
kiçiglik anuğ tut örüñ bolğuğa (Arat I, 552)
"Sana beylik ve büyüklük erişirse, bu devlet içinde saç ve sakalının ağarması için, kendini küçük tut ve mütevazi ol." (Arat II, 50)

örüñ boldı erse kara saç sakal
anunğu busuğçı ölümke tükel (Arat I, 1103)
"Kara saç ve sakal ağarınca pusuda yatan ölüme iyice hazırlanmak lazımdır." (Arat II, 90)

beli bolsa yılmık yana yarnı keñ
örüñ bolsa kırtış kızıl kızgu eñ (Arat I, 2915)
"Belleri ince, omuzları geniş, teni beyaz ve yanakları al-kırmızı olmalıdır." (Arat II, 214)

kiçig erse umnur sakal öñüke
sakal önse umnur örüñ bolğuğa (Arat I, 3622)
"Küçük iken, insan sakal çıkmasını bekler; sakal çıkınca, beyaz olmasını bekler." (Arat II, 264)

öze bol-

hakkında olmak

mustafa öze bolsun taķı ma anıñ işleri 'azîz ağırlıķ sa- (Arat I, A7)

"Mustafa ile onun arkadaşları olan aziz ve muhterem" (Arat II, 1)

könilik öze boldı beglik ulı

bu beglik köki ol könilik yolu (Arat I, 821)

"Beyliğin temeli doğruluk üzerine kurulmuştur; doğruluk yolu beyliğin esasıdır." (Arat II, 70)

tapuğ beg tapısı öze bolmasa

yaramaz bu tapğı neçe emgese (Arat I, 840)

"Hizmet beyin arzusuna göre olmadıkça, ne kadar zahmet çekilmiş olursa olsun, makbule geçmez." (Arat II, 71)

tegürdüñ maña sen қamuğ edğülük

muniñ şükri boynum öze boldı yük (Arat I, 3118)

"Sen bana her türlü iyilikleri ihsan ettin; şükür etmek boynumun borcudur." (Arat II, 229)

özkey bol-

sadık olmak

bağırsaq tapuğçı kör özkey bolur

bu özkey tapuğçı begin bay kılur (Arat I, 2767)

"Sadık hizmetkar sadık olur; sadık hizmetkar beyini zengin eder." (Arat II, 204)

reva bol-

reva olmak, uygun görülmek

yanut birdi ilig ayur ay kişi

reva boldı hacet tilekiñ tuşı (Arat I, 5879)

"Hükümdar cevap verdi:—Ey hakikî insan, arzun, istediğin gibi, kabul edilmiştir — dedi —" (Arat II, 420)

sakal bol-

sakalın olması

saçım boldı suñķur tüsi teg şeşüt

sakal boldı yazķı kelef teg orut (Arat I, 5639)

"Saçım, sungur rengi gibi kır oldu; sakalım yazdan kalmış kuru ota döndü." (Arat II, 403)

saçım boldı yazkı kelef teg orut
sakal boldı suñkur tüsi teg şeşüt (Arat I, 5697)
"Saçım, bahar kelef otu gibi, kurulaştı; sakal ise, sungur tüyü gibi, alaca oldu." (Arat II, 408)

sakınuğ bol- takva sahibi olmak

sakınuğ bolayın tese belgülüg
boğuzka eginke hālāl bir ülüg (Arat I, 4408)
"Gerçekten takva sahibi olmak istersen, boğazının ve sırtının nasibi hālāl olmalıdır." (Arat II, 319)

sakınuğ arığ bolsa aşlı bolur
ol üç neñ bu yirde bolur ay unur (Arat I, 4501)
"Kadın takva sahibi ve temiz olursa, asıl demektir ve diğer üç şey de onda birleşir, ey kudretli insan." (Arat II, 326)

sakınuğ bolayın tese ay külüg
hālāl yi hālaldin kötürgil ülüg (Arat I, 5348)
"Ey şöhretli insan, takva sahibi olmak istersen, hālāl ye, nasibini hālalden al." (Arat II, 384)

sakışçı bol- hesap bilmek

sakışçı kerek bolsa bilge tetig
bilig birle bilse bu törlüg bitig (Arat I, 2218)
"Vezir hesap bilir, alim ve zeki olmalıdır; bilgili olmalı ve çeşitli yazıları bilmelidir." (Arat II, 166)

saklık bol- uyanıklık yapmak

bu saklık bolur hem oduğluk bolur
yağıda kayusı sak erse unur (Arat I, 2353)
"Böyle hareket etmek ihtiyatlılık ve uyanıklık olur; harpte kim ihtiyatlı davranırsa, o muvaffak olur." (Arat II, 175)

saran bol- cimri olmak

saran bolma ilig ağı bol ağı
kalır meñü ölmez ağılık atı (Arat I, 1402)
"Ey hükümdar, hasis olma, cömert ol, cömert; cömertliğin adı ebedî kalır, ölmez." (Arat II, 110)

küvezlenme artuğ turı bolğa sen

saran bolma artuḡ söküṡ bulḡa sen (Arat I, 4553)

"Çok gururlanma, herkes senden tiksindir; çok hasis de olma, sana şöğerler." (Arat II, 329)

aḡı bol budunḡa üle neñ yetür

saran bolsa begler atın artatur (Arat I, 5220)

"Cömert ol, halka mal dağıt ve yedir; beyler hasis olursa, adları kötüye çıkar." (Arat II, 376)

sarıḡ bol-

sarı olmak, sararmak

ülüşlerde turma ya tutma neñiñ

ökünçün sarıḡ bolḡa kızḡu eñiñ (Arat I, 4544)

"Hisseli işlere girişme ve böyle işe mal yatırma; al yanaḡın peşimanlıktan sararır." (Arat II, 329)

savçı bol-

elçi olmak

ḡabib sever yolu meni yetteçi

ol oḡ savçı bolsu elig tuttaçı (Arat I, 388)

"Sevgili resulün yolu beni selamete götürecektir; o resul bizzat bana şefaati etsin." (Arat II, 38)

şebēb bol-

sebepl olmak

bar erse ḡalı bu tapuḡçı ḡaḡı

şebēb bol munı eḡḡü yolḡa oḡı (Arat I, 1488)

"Eḡer bu hizmetkarın sende bir ḡakkı varsa, sebepl ol ve onu iyi yola şevket." (Arat II, 115)

şebēb bolḡıl emdi maña eḡḡüke

bayat birge eḡḡü saña ay böke (Arat I, 3264)

"Bugün bana iyilik yapmam için bir sebepl ol; ey pehlivan, Tanrı sana da bunun karşılıḡını verir." (Arat II, 329)

şebēb bolsa erdi maña eḡḡüke

tirilgeymü erdi köñül ay böke (Arat I, 4920)

"Beni iyiliḡe sevkietmesi idi; ey pehlivan, acaba gönlüm tekrar canlanabilirmi." (Arat II, 355)

bu erdem bilig ya uḡuşḡa ḡamuḡ

şebēb boldı ilig açıldı ḡapuḡ (Arat I, 5770)

"Bütün bu faziletlere, bilgi ve anlayış sahibi olmana hükümdar sebep oldu ve bu yüzden sana bütün kapılar açıldı." (Arat II, 413)

semiz bol-

semiz olmak

tükel avçı it teg et özke bakın

semiz bolsa bilmez idisi haqın (Arat I, 3601)

"Vücûda bak, tam bir av köpeği gibidir; semirirse, sahibinin hakkını tanımaz." (Arat II, 262)

yolın kısmasa kuş meñin edlemez

semiz bolsa it tok avın avlamaz (Arat I, 6366)

"Yolunu sıkı bir murakabe altında bulundurmazsan, kuş avını yakalamaz; köpek tok ve semiz olursa, av peşinden koşmaz." (Arat II, 456)

sevinç bol-

sevinçli olmak

sakınç қаdғu bolsa yuluғlar özüñ

sevinç bolsa sevnür yarutur közüg (Arat I, 3411)

"Kara gününde bu dostlar onun uğrunda hayatlarını feda ederler, sevinçli gününde de sevinçten gözleri parlar." (Arat II, 249)

sevinç bolsa kimke özüñ sevnü ber

sakınç қаdғu tegse yime saқnu bir (Arat I, 4257)

"Birinin sevinci varsa, buna sen de sevin; o keder ve kaygıya düşerse, sen de kederlen." (Arat II, 307)

sevüg bol-

sevimli olmak

қадағ yaқ yaғuққа yaқınlıқ ula

uluғқа kiçigke sevüg bol küle (Arat I, 1327)

"Kardeş ve akrabaya yakınlık göster; güler yüzle büyüğün ve küçüğün gönlünü al." (Arat II, 105)

budunda sevüg boldı қoғkı kişi

sevügsüz bolur көñli қatқı kişi (Arat I, 2232)

"Alçak gönüllü insan halk arasında sevimli olur; haşın ve kibirli adam ise, sevimsiz olur." (Arat II, 167)

қayu neñe emgek қatılsa үкüş

sevüg boldı ol neñ қamuғda küsiş (Arat I, 2839)

"Hangi işe çok emek sarfedilmiş ise, insan onu sever ve onu her şeyden tutar." (Arat II, 209)

kayı neñke ıdşa tiriglik kişi

sevüg boldı ol neñ sevüg can tuştı (Arat I, 2840)

"insan ömrünü hangi şeye sarfederse, o şey sevimli can kadar kıymetli olur." (Arat II, 210)

silig bol-

nazik olmak

kimiñ elgi bolsa budunğa uzun

silig bolğu kılkı kılınçı tüzün (Arat I, 546)

"Kim halka hakim olursa, onun tabiatı yumuşak, tavır ve hareketi asılane olmalıdır." (Arat II, 49)

yavā bolma boşlağ yügürme özün

köni bol silig bol kılınçın sözün (Arat I, 1505)

"Aylak olma ve başı-boş dolaşma, kendi kendine koşma; işinde ve sözünde dürüst ve mülayim ol." (Arat II, 117)

uvutluğ silig bolsa kılkı tüzün

kelir andın edgü kılınçın sözün (Arat I, 2444)

"Hacib haya sahibi, temiz ve nazik bir insan olursa, ondan işte ve sözde ancak iyilik gelir." (Arat II, 182)

amul bolsa ötrü atanur tüzün

silig bolsa kılkı sevitür özün (Arat I, 2623)

"İnsan sakın tabiatlı olursa, ona halım denilir; nazik kimse, kendisini her kese sevdirebilir." (Arat II, 194)

siñimlig bol-

kabul olmak

silig erke devlet siñimlig bolur

silig bolsa kutğa tegimlig bolur (Arat I, 2446)

"Nazik insan saadeti hazmeder; insan nazik olursa, devlete layık olur." (Arat II, 182)

siñimlig bolur ol tili uz kişi

sözi uz yorısa yarar er işi (Arat I, 2661)

"Hoş sohbet insanlar her yerde iyi kabül görürler; sözde usta kimse işte de muvaffak olur." (Arat II, 197)

söküş bol-

hakaret sözü olmak

oğul kız kemişti ata hürmeti

söküş boldı erke avuçğa atı (Arat I, 6491)

"Oğul kız babaya hürmetini bıraktı; ihtiyar kelimesi insana bir hakaret sözü oldu." (Arat II, 465)

sü bol-

ordu olmak

ava yıǵlu tirlür er at sü bolur

er at sü bile er tilekin bulur (Arat I, 2051)

"Etrafına üşüşerek, asker toplanır ve ordu olur; asker ve ordu ile insan dileğine kavuşur." (Arat II, 155)

ķayu sü bolur bolsa başsız tuşañ

uş ol sü buzuldu ilig keç yaşañ (Arat I, 2302)

"Hangi ordu başsız kalırsa, onu bırak; o ordu bozulur; ey hükümdar sen çok yaşa." (Arat II, 172)

sü başlar ķişi bolsa mundağ kerek

anın başlasa sü bolur edğüre (Arat I, 2410)

"Ordu kumandanı böyle olmalıdır; böyle bir adam orduya baş olursa, çok iyi olur." (Arat II, 179)

süçig bol-

tatlı olmak

negü teg ķılınsa sen andağ ķılın

süçig sözlese söz süçig bol tilin (Arat I, 4307)

"Onlar nasıl hareket ederlerse, sen de öyle yap; tatlı söz söyleyenlere sen de tatlı dil ile mukabele et." (Arat II, 311)

talı bol-

nadir olmak

ķayu neñ talı bolsa ödrüm ağır

anıñ ķılmakı barça özke ağır (Arat I, 900)

"Hangi şey mümtaz, nadir ve değerli ise, onu gerçekleştirmek de hiç kolay değildir." (Arat II, 76)

tañuķ bol-

armağan olmak

olarnıñ tañuķı kelir hem barır

meniñ bu tañuķ boldı meñü ķalır (Arat I, 113)

"Onların hediyesi gelir, geçer; bu benim hediyem ise, ebedi kalır." (Arat II, 19)

tanuķ bol-

şahit olmak

tanıġlı kišike tanuġ ol bitig

tanuġ bolsa ġile yorımaz itig (Arat I, 3892)

"İnanmayan kimse için, mektup bir delildir; delil bulunursa, hile ve düzene yer kalmaz." (Arat II, 282)

tapı bol-

razı olmak

ukušluġ biliglig beg ermiš amul

tiler ermiš erdem idilerin ol (Arat I, 469)

"O akıllı, bilgili, yumušak huylu bir bey imiš ve faziletli insanları ararmıš." (Arat II, 44)

negü kelse rābdın tapı bol tapı

özüñ kulluġı ol tapılık tüpi (Arat I, 2159)

"Tanrıdan ne gelirse, ona razı ol; her šeye razı olmak kulluk icabıdır." (Arat II, 162)

törütmezde ašnu yorıttı kaza

kazaġa tapı bol boyun eg uġa (Arat I, 3195)

"Yaratmadan önce, kaza tayin etti; kazaya razı ol, boyun eğ ve ona uy." (Arat II, 235)

idi yakšı aymıš tapı bolmıš er

tapılık içinde kutı tolmıš er (Arat I, 3799)

"Olanı ile yetinen ve bu kanaati ile tam bir saadete kavušmuš olan insan çok güzel söylemiš." (Arat II, 275)

tapuġ bol-

hizmetin olması

meniñdin açıġ bolsu sendin tapuġ

tapuġ bolsa ötrü açar kut kapuġ (Arat I, 596)

"Senden hizmet olsun, benden ihsan; hizmet yerinde olursa, ikbal kapılarını açar." (Arat II, 53)

tapuġ kıl tapuġ boldı kulluġ kamuġ

kimiñ atı kul bolsa kılķı tapuġ (Arat I, 3675)

"İbadet kıl, kulluk hep hizmetten ibarettir; kimin adı kul olursa, onun šiarı hizmettir." (Arat II, 267)

tapuġķı bol-

hizmetçi olmak

bu kul kendü erksiz tapuġķı bolur

tapuġ ķılmasa begde berge bulur (Arat I, 2988)

"Kul kendi ihtiyarı dışında hizmet eder; işi görmezse, beyden dayak yer." (Arat II, 220)

tapuğsak bol- hizmet etmek

isinür er at terk bağırsak bolur

bağırsak kişiler tapuğsak bolur (Arat I, 2123)

"Hizmetinde bulunanlar ona çabuk ısınırlar ve gönülden bağlı olurlar; gönülden bağlı olan, candan adamlar severek hizmet ederler." (Arat II, 159)

tatıg bol- lezzetli olmak

içinde tatıg bolmasa ol kağun

anı taştın atğu bolur ay sığun (Arat I, 5111)

"İçinde tadı yoksa, o kavunu kaldırıp atmak icap eder, ey dağ keçisi gibi çevik insan." (Arat II, 369)

tatıgsız bol- tatsız olmak

iđište tü bolsa yarağısız bolur

tü aş suvka tüşe tatıgsız bolur (Arat I, 2918)

"İçkide kıl bulunursa, yakışık almaz; kılın yemeğe ve içkiye düşmesi tatsız bir şeydir." (Arat II, 215)

yağıdın tiriglik tatıgsız bolur

yağı kayda erse yarağısız bolur (Arat I, 3397)

"Düşman yüzünden hayat tatsızlaşır; nerede olursa-olsun, düşman zararlıdır." (Arat II, 248)

tegimlig bol- layık olmak

silig erke devlet siñimlig bolur

silig bolsa kutka tegimlig bolur (Arat I, 2446)

"Nazik insan saadeti hazmeder; insan nazik olursa, devlete layık olur." (Arat II, 182)

telim bol- çok olmak

basutçı telim bolsa beg emgemez

işi barça itlür törü artamaz (Arat I, 429)

"Yardımcı çok olursa, bey zahmet çekmez; onun her işi yoluna girer ve nizam bozulmaz." (Arat II, 41)

sevgili telim boldı sevmez yağı

ilin koğtı kaçtı süzüldi toğı (Arat I, 1773)

"Onu sevenler çoğaldı, sevmeyen ve düşman olanlar ülkesini bırakıp, kaçtı; artık meydanda toz-duman namına bir zerre kalmadı." (Arat II, 135)

negü teg keçer kün ay ögdülmiş ay

çığaymu telim boldı ilde ya bay (Arat I, 3098)

"Ey Ögdülmiş, söyle, gün ve aylar nasıl geçiyor; memlekette yoksul mu çoğaldı, yoksa zenginmi." (Arat II, 228)

telim bolsa ilde tusulur tetig

begig inçke tegrür kılur bu itig (Arat I, 3144)

"Memlekette faydalı ve zeki insanlar ne kadar çok olursa, işleri bunlar görürler, bey de o kadar rahat eder." (Arat II, 231)

teñeşçi bol-

müşavir olmak

vezîr begke tutçı kiñeşçi bolur

kiñeşçi kişiler teñeşçi bolur (Arat I, 2256)

"Vezir bey için daima bir müşavirdir, müşavirler her işte kıyasla hareket ederler." (Arat II, 169)

tepizlik bol-

kıskançlığın olması

tepizlik bolur bu kapuğda üküş

tepiz kayda erse tütüş ol uruş (Arat I, 4247)

"Bu saray kapısında birbirini çekememek çok olur; nerede çekememek olursa, orada kavga eksik olmaz." (Arat II, 307)

ters bol-

ters olmak

içi ters bolur kör bilişmez kişi

kalın yat ara kirse yalñuz başı (Arat I, 491)

"Yalnız başına yabancı bir kalabalık arasına giren ve tanıdığı olmayan insanın hali çok fena olur." (Arat II, 45)

tetik bol-

zeki olmak

tetig bolmasa iş oñarmaz kişi

tetiglik bile kıldı yalñuñ işi (Arat I, 2222)

"İnsan zeki olmazsa, işi başaramaz; insan işini zeka ile yapar." (Arat II, 166)

tetig bolsa malķa muñadmaz bolur

bilig bilse işte yañılmaz bolur (Arat I, 2447)

"İnsan zeki olursa, hiç bir vakit mala muhtaç olmaz; bilgili olursa, işinde hiç bir vakit yanılmaz." (Arat II, 182)

yalavaç tetig bolsa bilge oduğ

beg asğı bolur anda tutnur boğuğ (Arat I, 2638)

"Elçi zeki, alim ve uyanık olursa, her yerde hoş karşılanır ve beyine faydalı olur." (Arat II, 196)

tetiglik kerek kılsa törlüg saķış

tetig bolmağınça kalı adrar iş (Arat I, 2772)

"Her türlü hesabı yapmak için, zeka lazımdır; zeka olmayınca, insan hesap işlerini karıştıır." (Arat II, 205)

tetrü bol-

ters gitmek, terse dönmek

kimiñ bolsa arkuk kılınçı otun

işi barça tetrü bolur toğsa kün (Arat I, 1670)

"Kim haşın tabiatlı ve inatçı olursa, onun işi her zaman ters gider." (Arat II, 129)

kalı tetrü yetse burunduğ vezir

kamuğ tetrü boldı özüm ayğuçı (Arat I, 5337)

"Eğer vezir yuları ters tarafa çekerse, her şey ters olur; bu benim kanaatimdir." (Arat II, 383)

usal bol-

gafil olmak

usal bolma saklan kamuğ işte sen

bu saklık bile iki ajun tilen (Arat I, 443)

"Gafil olma, her işte ihtiyatlı ol; her ıkı dünyayı bir tedbir ile dile." (Arat II, 42)

usal arsıkar kör osalın udır

osal bolma saklan ay kılkı kadır (Arat I, 447)

"Gafil adam gözünü kapar ve gafletle uyur; ey sert huylu insan, gafil olma, ihtiyatlı ol." (Arat II, 42)

usal bolma begler küyer ot turur

küyer otķa yaksa añar yut turur (Arat I, 654)

"İhmalci olma, beyler yanar ateştir; yanar ateş, ona yaklaşan için bir felakettir." (Arat II, 58)

usal bolmağıl ay tirig boldaçı
tirig bolduñ erse özüñ öldeçi (Arat I, 1066)
"Ey hayatta olan, gafil olma; bugün dirisin, fakat bir gün muhakkak öleceksin." (Arat II, 88)

uzak bol- uzak olmak

oğuğ sak kerek keç kereksiz azak
uzak bolsa işçi bolur iş uzak (Arat I, 2813)
"Hazinedar çok uyanık ve dikkatli olmalıdır; savsaklamağa lüzum yoktur; hizmetkar savsaklayıcı olursa, işler sürüncemede kalır." (Arat II, 207)

yanğı bol- dönmek, geri dönmek

özüm yanğı boldı bayatka bu küñ
yazuklar üçün yığlasa men ünün (Arat I, 5644)
"Bugün artık Tanrıya rücû edecek zamanım geldi; günahlarım için, feryad ederek, ağlamalıyım." (Arat II, 404)

özüm yanğı boldı bayatka turup
yazuklarğa udri tilese qolup (Arat I, 5645)
"Artık kalkıp, Tanrıya dönmeliyim; günahlarım için, tövbe ve istiğfar etmeliyim." (Arat II, 404)

tiriglik uçuktı yüküm ağırudı
yazuktın özüm boldı yanğı öği (Arat I, 5692)
"Hayat sonuna geldi, yüküm ağırlaştı; benim artık günahlardan tövbe etme zamanım geldi." (Arat II, 407)

oğuğ bol- uyanık olmak

ağıçı oğuğ bolsa iş artamaz
sakışlığ tutar neñ özin örtemez (Arat I, 2769)
"Hazinedar uyanık olursa, işler bozulmaz; malı hesaplı tutar ve kendisini de yakmaz." (Arat II, 204)

ölüm tutmaz erken oğuğ bol sakın
ölüm tutsa asğı bulumaz bakın (Arat I, 5718)
"Ölüm henüz yakalamadan, uyanık ol, dikkat et; ölüm yakalayınca, bak, bundan bir fayda gelmez." (Arat II, 409)

katıqlan taşırta kamuğ işke bak
oğuğ bol kulak köz yiti tut ma sak (Arat I, 5936)

"Gayret et, dışarıdaki her işi idare et; uyanık ol, gözünü ve kulağını keskin ve tetikte tut." (Arat II, 424)

oğuğluk bol- uyanıklık yapmak

bu saklık bolur hem oğuğluk bolur

yağıda kayısı sak erse unur (Arat I, 2353)

"Böyle hareket etmek ihtiyatlılık ve uyanıklık olur; harpte kim ihtiyatlı davranırsa, o muvaffak olur." (Arat II, 175)

bolun- **"Olmak burada kaldım"** (Arat III, 103)

şelamet bolun- selamette olmak

aman birdi erke şelâm kılguçı

şelamet bolundu 'alęyk alguçı (Arat I, 5058)

"Selam veren kimse insana aman verir; selamı alan kimse, selamette olur." (Arat II, 365)

kiçig bolsa imin uluğ şerrindin

şelamet bolunsa umup hayrındın (Arat I, 5062)

"Küçükler büyüklerin şerrinden emin olmalıdırlar; böylece onlardan hayır umarak, emniyet içinde yaşarlar." (Arat II, 366)

bağırsak bolun- merhametli olmak

tüzü halkқа köñlün bağırsak bolun

tuçı edğülük kıl sen edğü bulun (Arat I, 2160)

"Bütün halka içten gelen bir merhamet göster; daima iyilik yap ve kendin iyilik bul." (Arat II, 162)

bağırsak bolur halkқа edğü kişi

bağırsak bolun bulduñ edğü başı (Arat I, 3272)

"İyi insan halka karşı şefkatli olur; merhametli olursan, sen de iyi insan olursun." (Arat II, 240)

bağırsak bolun barça bođnuñ öze

törü kıl uluğқа kiçigke tüze (Arat I, 5197)

"Bütün halka karşı merhametli ol; büyüğe-küçüğe doğruluk ile hüküm et." (Arat II, 375)

bağırsak bolun barça yalñuk öze

kişi yası qolma yorıma aza (Arat I, 5262)

"Bütün insanlara karşı merhametli ol; başkalarının zararını isteme, yolunu şaşıрма." (Arat II, 379)

sakınuḫ bolun- takva sahibi olmak

sakınuḫ tile sen kisi ay bḡḡ

sakınuḫ bolunsa bolur törteḡḡ (Arat I, 4502)

"Ey hakîm insan, takva sahibi olan kadın iste; takva sahibi biri bulunursa, her dört şey onda birleşmiş olur." (Arat II, 326)

bul- "Bulmak" (Arat III, 113)

nişan bul- işaret bulmak, iz bulmak

iḡimni tiler men özüm usı yok

nişanın bulur men körüḡlisi yok (Arat I, 4781)

"Geceleri gözlerimi kırpıyorum, rabbimi diliyorum; nişanını buluyorum, fakat onu gören yok." (Arat II, 345)

eḡḡ bul- iyilik bulmak

bayattın 'ata ol uḡuş belḡülḡ

uḡuştıñ bulur er miñ eḡḡḡ ülüḡ (Arat I, 1829)

"Akıl, şüphesiz, Tanrının ihsanıdır; insan akıl ile bin türlü iyi kismet ve nimete nail olur." (Arat II, 139)

tüzü ḡalkḡa köñlün baḡırsaq bulun

tuḡı eḡḡülük kıl sen eḡḡḡ bulun (Arat I, 2160)

"Bütün halka içten gelen bir merhamet göster; daima iyilik yap ve kendin iyilik bul." (Arat II, 162)

ilin itse bassa tüz öñdi urup

isinse er at köñli eḡḡḡ bulup (Arat I, 2179)

"Memleketi tanzim eyleyerek, doğru kanun ile idare etsin; hizmetinde bulunanlar iyilik görerek, ona ısınsın." (Arat II, 163)

bu eḡḡḡḡ tiler barḡa yalñuḡ turup

kişi kıl bolur erke eḡḡḡ bulup (Arat I, 2305)

"Bütün insanlar bu iyilikleri ararlar; insan iyiliğini gördüğü adama kul olur." (Arat II, 172)

uluḡluḡ bul- büyüklük bulmak, yükselmek

uğuş kayda bolsa uluğuluk bulur

bilig kimde bolsa beğuikluk alur (Arat I, 154)

"Anlayış nerede olursa, orası ululuk kazanır; bilgi kimde olursa, o büyüklük bulur." (Arat II, 22)

ağış barça tüşte ağırlık bolur

ağarı teñinçe uluğuluk bulur (Arat I, 6039)

"Bütün rüyalarda yükselme itibara delalet eder, insan yükseldiği nisbette şeref bulur." (Arat II, 432)

ķut bul-

saadet bulmak, mutluluk bulmak

ķişiğ til ağırlar bulur ķut ķişi

ķişiğ til uçuzlar barır er başı (Arat I, 163)

"İnsanı dil kıymetlendirir ve insan onunla saadet bulur; insanı dil kıymetten düşürür ve insanın dili yüzünden başı gider." (Arat II, 23)

bu ķutķa ķiivenme ay ķut bulđuçı

keligli turur ķut yana barguçı (Arat I, 550)

"Ey ikbal bulan, bu ikbale güvenme; gelen ikbal, bir gün olur, gider." (Arat II, 50)

bayat kimke ķılsa inayet basut

ikigü ajunda bu er buldı ķut (Arat I, 1267)

"Tanrı kime inayet ve yardım ederse, o kimse her iki dünyada mesud olur." (Arat II, 101)

yava ıdma boşlağ yığa tut kısa

yığa tutsa oğlan bulur ķut basa (Arat I, 1491)

"Serbest ve başı boş bırakma, sıkı tut ve kötü hareketlerine mani ol; çocuk sıkı bir terbiye altında bulundurulursa, sonunda bahtiyar olur." (Arat II, 116)

öğdi bul-

övgü bul, övölmek

isizke söküş edğü öğdi bulur

özüñke baķa ķör ķayusın ķolur (Arat I, 239)

"Kötü söğölür, iyi öğölür; iyice dikkat et, canın hangisini ister." (Arat II, 28)

söküşlüğ nelük boldı zahķhak otun

nelük öğdi buldı feridün ķutun (Arat I, 241)

"Küstah Dahhak neden söğüldü de, Feridun neden medhe ve ikbale kavuştu." (Arat II, 28)

yavuz öğdi bulsa idi keç bolur

keçig öğse kendü kaçan kin kalur (Arat I, 2400)

"Kötü insan öğmekle çok iyi olur; iyiyi öğersen, bu ondan hiç geri kalır mı?" (Arat II, 179)

alkış/ kargış
bul-

övgü bulmak, övülmek; beddua bulmak, yerilmek

kişi edgü atın kör alkış bulur

atıkmiş isiz ölse kargış bulur (Arat I, 246)

"Bak, insan iyi adı ile alkışlanır; adı kötüye çıkmış kimse ölünce beddua alır." (Arat II, 29)

beglik bul-

beylik bulmak, bey olmak

kimiñde ukuş bolsa aşlı bolur

qayuda bilig bolsa beglik bulur (Arat I, 301)

"Kimde akıl varsa, o asıl insan olur; kimde bilgi varsa, o beylik bulur, insan-oğlu kara yer üzerine elini uzattı, her şeye bilgisi ile nüfuz etti." (Arat II, 33)

kamuğ işte ivme serin öz tutun

serinse bulur kul bu beglik qurın (Arat I, 588)

"Hiç bir işde acele etme, sabret, kendini tut; kul sabırlı olursa, beylik mertebesini bulur." (Arat II, 53)

küvenmez men emdi bu beglik bulup

öz inçlik tilep me tiriglik bulup (Arat I, 3018)

"Şimdi ne bu beyliğe nail olduğum ve ne de bu hayatta kendi huzurumu dilediğim için öğünüyorum." (Arat II, 222)

tilekin bul-

dileğine kavuşmak

tilekin bulur edgü künde yañı

isizniñ küniñe miñ artar muñı (Arat I, 349)

"İyi insan her gün yeni bir arzusuna nail olur; kötünün sıkıntısı ise, her gün bir kat artar." (Arat II, 35)

qut ol beg yakın bolsa qutka kişi

tilekin bulur barça etlür işi (Arat I, 606)

"Bey — ikbaldir; ikbale yakın olan insan dileğine kavuşur; onun bütün işleri yoluna girer." (Arat II, 54)

tapuğ kıl tapuğ birle kıl beg bolur

tapuğ siñmeginçe tilek kim bulur (Arat I, 612)

"Hizmet et, kul hizmeti sayesinde bey olur; hizmeti makbule geçmeyen insan dileğine kavuşurmu?" (Arat II, 55)

bayat fażlı birle beđür ol kişi

tilekin bulur künde itlür işi (Arat I, 1799)

"İnsan Tanrı fazlı ile büyür ve dileğine kavuşur; onun işi günden güne yoluna girer." (Arat II, 137)

arzu bul-

arzusuna kavuşmak

maña öznese kim üzeliş ölür

maña kim boyun egse arzu bulur (Arat I, 678)

"Kim bana kafa tutarsa, ıstırap içinde mahvolur; kim bana boyun eğerse, arzusuna kavuşur." (Arat II, 60)

törü kılsa elke köni bolsa beg

tilek arzu bulğay bu kılsa kalı (Arat I, 822)

"Bey doğru olur ve ülkeye böyle hüküm ederse, bütün dileklerine kavuşur." (Arat II, 70)

tilese bulur barça arzu kişi

tilek teg kişi bulmaz edğü başı (Arat I, 1617)

"İsterse, insan bütün arzularına kavuşur, fakat istediği gibi ve iyilerin başı olan bir insan bulamaz." (Arat II, 125)

ķayu işke arzu yorısa tilek

ağak ursa buldı ol arzu yölek (Arat I, 3324)

"Hangi işe arzu ve dilek ile girilirse, bu dilek her adımda ona bir destek olur." (Arat II, 243)

yarukluk bul-

aydınlık bulmak

tolun bolsa tolsa ajunķa yarur

ajun ķalkı andın yarukluk bulur (Arat I, 732)

"Büyüyüp, dolun ay haline gelince, dünyaya ışık saçar ve dünya halkı onun aydınlığından faydalanır." (Arat II, 64)

yol bul-

yol bulmak

kutuldu ilig kıldı inçin sevinç
tatıldı tirigük bu buldı avınç (Arat I, 1774)
"Hükümdar sıkıntıdan kurtuldu, huzur ve sevince kavuştu; işleri görüldü, kendisi rahat etti." (Arat II, 135)

bu iki kotu balsa begdin sevinç
eli kapı itlür bulur beg avınç (Arat I, 2135)
"Bu iki zümre beyden memnun olursa, memleketi ve idaresi düzene girer; bey huzura kavuşur." (Arat II, 160)

inçlik bul-

huzur bulmak

kılıç baldu sakçı tutun ay unur
kılıç sakçı bolsa beg inçlik bulur (Arat I, 2143)
"Ey kudretli, kılıç ve baltayı kendine muhafız yap; kılıç bekçi olursa, bey rahata kavuşur." (Arat II, 161)

küser erdim artuk seni körgüke
bu kün buldum inçlik saña kelgüke (Arat I, 3308)
"Seni görmeği candan istiyordum; sana gelmek için ancak bugün fırsat bulabildim." (Arat II, 242)

ikinci halifet kerek çin bütün
budun balsa inçlik tirilse kutun (Arat I, 5330)
"İkincisi — hükümdara vekalet edecek olan kimsedir; halkın huzur bulması ve saadetle yaşaması için, bunun dürüst ve güvenilir bir kimse olması şarttır." (Arat II, 383)

budun balsa ötrü begi edgüsin
begi balsa inçlik yorıtsa küsin (Arat I, 5585)
"Böylelikle halk beyinin iyiliğini görür; bey de huzura kavuşur ve dünyaya şöhretini yayar." (Arat II, 400)

ağırlık bul-

itibar bulmak, hürmek görmek, yükselmek

kör ay toldı ma bu ağırlık bulup
tapındı bütün çin bağırsak bolup (Arat I, 763)
"Ay Toldı da, bu itibara layık olmak için, ona doğruluk ve dürüstlük ile candan hizmet etti." (Arat II, 66)

ağırlık bulayın tese sen özün
ağırla kişig sen ay kılkı tüzün (Arat I, 4281)
"Sen kendine hürmet edilmesini istersen, başkalarına hürmet et, ey yumuşak huylu insan." (Arat II, 309)

ağırlık bulayın tese sen özün

fesadka katılma ay kılkı tüzün (Arat I, 4410)

"Kendin daima itibarda kalmak istersen, ey yumuşak tabiatlı insan, hiç bir vakit fesada karışma." (Arat II, 319)

neçe ağsa tüşte ağar kut kıvı

ağırlık bulur keç bulur yüz suvı (Arat I, 6040)

"Rüyada insan ne kadar yükselirse, onun bahtı ve hali de o kadar yükselir." (Arat II, 432)

tatığ bul-

zevk bulmak, tat bulmak

et öz yeti endamka baksa kör er

tatığ buldı barça öz ülgın terer (Arat I, 1890)

"İnsan kendi vücûduna, yedi endama bakarsa, bunlarda zevk bulur; bunların her biri kendi kısmetini toplar." (Arat II, 143)

könilik mün ol barça edgü asığ

bu asđı bile buldı meñü tatığ (Arat I, 2756)

"Doğruluk bir sermayedir ve bütün iyilikler bu sermayenin karıdır; bu kar ile insan ebedî tadı bulmuştur." (Arat II, 204)

kadaştın kadaşka asığlar bolur

asığ birle yalñuđ tatığlar bulur (Arat I, 3208)

"Akraba akrabadan istifade eder; insan bu suretle zevke kavuşur." (Arat II, 235)

bu edgü ol ol kılsa hālķķa asığ

bu asđı bile bulsa boğnı tatığ (Arat I, 3271)

"İyi, halka faydalı olan ve bundan dolayı ona zevk veren şeydir." (Arat II, 240)

elig bul-

hakim olmak, idareyi eline almak

isiz baş kötürse kör edgü yiter

bu edgü elig bulsa isiz kiter (Arat I, 890)

"Kötü serbest kalırsa, iyi ortadan kaybolur; iyi hakim vaziyette olursa, kötü ortadan kalkar." (Arat II, 75)

körü ığma öğretgil erdem bilig

bilig erdemin bulsu ilke elig (Arat I, 1489)

"Gözden uzak bulundurma, ona fazilet ve bilgi öğret; bilgi ve fazilet ile memlekette mevki sahibi olsun." (Arat II, 115)

bu yañlıg sü başçı bu sü başlasa

elig bulğa düşman öze işlese (Arat I, 2330)

"Böyle bir kumandan askerin başına geçerse, düşmana karşı her vakit muvaffak olur." (Arat II, 174)

negü tir eşitgil yağılamış er

yağısı özele elig bulmuş er (Arat I, 4261)

"Düşmanla çarpışmış ve düşmanını alt etmiş olan insan ne der, dinle." (Arat II, 308)

tiriglik bul-

dirilik bulmak, canlılık bulmak

üzelü barır men öz erksiz bolup

kutulğu yirim yok tiriglik bulup (Arat I, 1096)

"Ben, elimde olmayarak ve istemeyerek, gidiyorum; çünkü ölümden kaçıp-sığınacak bir yerim yoktur." (Arat II, 90)

küvenmez men emdi bu beglik bulup

öz inçlik tilep me tiriglik bulup (Arat I, 3018)

"Şimdi ne bu beyliğe nail olduğum ve ne de bu hayatta kendi huzurumu dilediğim için öğünüyorum." (Arat II, 222)

iki künki erter erejke bolup

nelük arşıkar sen tiriglik bulup (Arat I, 3618)

"Hayatta iki günlük geçici huzur için neden kendini aldatıyorsun." (Arat II, 263)

sevinçin tiriglik bulayın tese

kişig tepsemegil katıgılan usa (Arat I, 4276)

"Hayatını sevinç içinde geçirmek istersen, mümkünse, insanlara hased etmemeğe gayret et." (Arat II, 309)

esenlik bul-

sağlık bulmak, sağlığa kavuşmak

esenlik bulup er yava kılsa yaş

bu körksüz tiriglik bolur ay kadaş (Arat I, 4822)

"İnsan sağlık bulup da ömrünü boşuna sarfederse, ey kardeş, bu çok çirkin bir hayat olur." (Arat II, 348)

ajunuğ bul-

dünyayı bulmak

iki künlük erter ajunuğ bulup

nelük kerdı kögsin kaya teg bolup (Arat I, 1535)

"İki günlük bu geçici dünyayı bulunca, niçin kaya gibi, göğüs kabartırlar." (Arat II, 119)

taķı bir ajunuğ bulayın tese

könilik bütünlik bile kol usa (Arat I, 1745)

"Ahiretini de mamur etmek istersen, elinden gelirse, bunun çaresini doğrulukta ve imanda ara." (Arat II, 133)

ikigün ajunuğ buluğlı kişi

içi kutluğ ol bu tükel kut başı (Arat I, 1973)

"Her iki dünyayı bulan insan çok mesud olur ve bütün saadetlerin başında bulunur." (Arat II, 149)

asığlar bul-

fayda bulmak

kişiler ara kör kişi ol bolur

anıñdın kişiler asığlar bulur (Arat I, 5730)

"İnsanlar arasında insan olan kimse, başkalarına faydası dokunan kimsedir." (Arat II, 410)

at bul-

nam kazanmak

arığlıkñı sevmiş turur bir bayat

arığlık bile er bulur edğü at (Arat I, 2856)

"Tanrı temizliği sever, temizlik ile insan iyi ad kazanır." (Arat II, 211)

yog aşı bolur ya ölüğ atıña

ya ol at bulup aş birür yatıña (Arat I, 4577)

"Yahut bir ölü için yapılan yog aşısı olur yahut biri bir rütbe alınca, başkalarına ziyafet çeker." (Arat II, 331)

seziksiz küdezür anı bir bayat

tilekin birür hem bulur edğü at (Arat I, 6248)

"Bir olan Tanrı onu, şüphesiz, korur, onun arzularını yerine getirir ve o da iyi nam kazanır." (Arat II, 447)

bedüklük bul-

büyüklük bulmak

yavuzķa yüz ursa yüzi suvlanur

kiçigke köz açsa bedüklük bulur (Arat I, 3078)

"Eğer o kötü birine teveccüh ederse, o kimse şeref kazanır; eğer küçüğe bakarsa, o büyüklük bulur." (Arat II, 226)

bu iki bile beg beğüklük bulur

bu iki yumitsa beğür beg tacı (Arat I, 5463)

"Bu ikisi ile bey büyüklük bulur; bu ikisi bir araya gelirse, beylik tacı azamet kazanır." (Arat II, 391)

bütün bul-

doğru bulmak

bütün buldı ilig kör ögdülmişi

seziksiz köni tip negü kılmışı (Arat I, 1753)

"Bütün yaptıklarının şüphesiz, doğru olduğunu gören hükümdar ögdülmiş'in sadakatine inandı." (Arat II, 134)

eğgölük bul-

iyilik bulmak

dü 'a birle yalñuñ bulur eğgölük

dü 'a birle uçmak bulur meñülük (Arat I, 5833)

"İnsan dua ile iyilik bulur, dua ile ebedî cennete kavuşur." (Arat II, 417)

erej bul-

huzur bulmak

meñilik ol ol anda balsa ereş

bolur eğgü ornı bulur eğgü eş (Arat I, 4907)

"Nerede huzur varsa, rahat oradadır; orada insanın yeri ve yolu iyi olur." (Arat II, 354)

erk bul-

güç bulmak

erende eri ol kamuğ neñke erk

bulup kılgu yirde özin tutsa berk (Arat I, 3449)

"Erlerin eri odur ki, her şeye muktedir olur; fakat yapmağa gelince, nefsine karşı mukavemet eder." (Arat II, 252)

hile bul-

çare bulmak

tilep bulmasa barça zahid bolur

şabırda adın hile bulmaz turur (Arat I, 3443)

"Yoksa, aradığını bulamayan her kes zahid olur; sabırdan başka bir çare bulamadığından, elindeki ile yetinir." (Arat II, 251)

iki bul-

iki şey bulmak

içi eğgü erdi bu iki bulup

ölüm tutmasa kalsa meñü bolup (Arat I, 4703)

"Eğer bu ikisini elde ettikten sonra, ölümün pençesine düşmeyecek ve burada ebedî olarak kalacak olsa idim, bu çok güzel bir şey olurdu." (Arat II, 340)

bu iki bulup miñ yaşasa tükel,

ölüm tutsa ahır adın bolğu hâl (Arat I, 6109)

"Bu iki şeyi bulup, insan tam bin yıl yaşasa bile, sonunda ölüm gelince, durum değişir." (Arat II, 437)

bulna- "Esir etmek, tutsak etmek" (Arat III, 116)

boğuz bulna- nefsinin esiri olmak

telim baynı kördüm boğuz bulnadı

özi boldı müflis çığaylık yedi (Arat I, 4592)

"Bir çok zenginler gördüm, boğazlarının esiri oldular ve böylece iflas ederek, tekrar fakirliğe düştüler." (Arat II, 332)

hava bulna- hevesin esiri olmak

et öz eglü bilmez hava bulnadı

tapuğka tegümez özüm açtı sır (Arat I, 6464)

"Vücûd artık eğilmez, heva ve heves onu esir etti; ben artık ibadetle meşgul olamıyorum; işte sırrımı açtım." (Arat II, 463)

öz bulna- vücudun esiri olmak, nefesine esir düşmek

et özke bulun bolma bilgi uluğ

et öz bulnasa kör kılur din yuluğ (Arat I, 3640)

"Ey büyük bilgi sahibi, vücûdun esiri olma; vücûd seni esir ederse, fidye olarak, dinini ister." (Arat II, 265)

köñül bulna- gönlünün esiri olmak

körü barsa yakşı ayur er başı

köñül bulnasa boldı erksiz kişi (Arat I, 3855)

"Dikkat edersen, yiğitlerin-başı güzel söylemiş : insan gönlünün esiri olursa, kendisine hakim olamaz." (Arat II, 279)

bulun- "Bulunmak" (Arat III, 116)

tileki bulun- dileğine kavuşmak

bayusa tileki bulunsa tükel

tüketür tiriglik uçup can yırar (Arat I, 1423)

"Zenginleşip, bütün dileklerine kavuşunca, ömrü de sona erer ve canı uçar gider, ondan uzaklaşır." (Arat II, 111)

ajunda tilekin bulundı özüm

harislık özindin kiterdi közüm (Arat I, 4731)

"Ben bu dünyada dileğimi buldum, her türlü ihtiras gözümünden silindi." (Arat II, 342)

neçe miñ yaşıp er tilese tilek

tükel ök bolumaz bulunsa tilek (Arat I, 5429)

"İnsan binlerce sene yaşayıp, arzu ettiği şeylere kavuşsa bile, yine dileği bitmez." (Arat II, 389)

tatıg bulun-

tat almak

eşitti ilig söz sevindi katıg

köñül köz yaruttı bulundı tatıg (Arat I, 5609)

"Hükümdar bu sözleri duyunca, çok memnun oldu; sevinçle gönül gözü parladı ve hayattan tekrar tad almağa başladı." (Arat II, 401)

eğgü bulun-

iyilik bulmak

tüzü halkқа köñlün bağırsak bulun

tuçı eğgülük kıl sen eğgü bulun (Arat I, 2160)

"Bütün halka içten gelen bir merhamet göster; daima iyilik yap ve kendin iyilik bul." (Arat II, 162)

asğı bulun-

faydası bulunmak

ölümni biligli usansa özün

ölüm tutsa asğı bulunmaz sözüñ (Arat I, 1141)

"Ölümü bilen onu bilmezlikten gelirse, ölüm yakalayınca, bunu söylemekten bir fayda çıkmaz." (Arat II, 93)

bur-

"Kokmak, güzel kokmak" (Arat III, 116)

yıpar/kin bur-

misk gibi kokmak

saba yeli koptı karanfil yıdın

ajun barça bütrü yıpar burdı kin (Arat I, 71)

"Karanfil kokulu bahar rüzgarı esti; dünyanın her tarafı misk ve anber kokusu ile doldu." (Arat II, 17)

ilig aydı uktum bu söz barça çın

köni sözlediñ söz yıpar burdı kin (Arat I, 1937)

"Hükümdar dedi : — Anladım, bunların hepsi doğrudur; bu sözü doğru söyledin, sözün misk gibi koktu." (Arat II, 147)

sunup tutmuşımça ederdim sözüg

kelü birdi ötrü yıparı bura (Arat I, 6619)

"Ele geçirdiğim gibi, sözü takip ettim; onun miski güzel kokular saçmağa başladı." (Arat II, 475)

yağım tü çeçek teg yıdı kin burar

ötündüm men itnü tükettim türe (Arat I, 6625)

"Çeşitli çiçekler yaygısı gibi, kokusu miske benzer; ben bunu düzene koyup, tamamladım ve her kesin istifadesine arzettim." (Arat II, 475)

buş-

"Hiddetlenmek, kızmak, öfkelenmek" (Arat III, 117)

begler buş-

beylerin kızması

ukuşluğ keç er övke özdin yırat

biliglig beg er buşma edgü kıl at (Arat I, 322)

"Ey akıllı iyi yiğit, öfkeyi kendinden uzaklaştır; ey bilgili bey yiğit, hiddetlenme, iyi ad kazan." (Arat II, 34)

ķaraķa bilig birdi bilgi açuķ

buşar öğte beglerke barma yaģuķ (Arat I, 778)

"Bilgisi her keşçe müsellemlen olan alim halka şunu bildirmiştir: kızdıkları zaman beylere yaklaşma." (Arat II, 67)

taķı yaķşı aymış biliglig bğü

buşar öğte begler bolur ot aģu (Arat I, 779)

"Bilgili hakîm daha iyi söylemiş; beyler hiddetlendikleri zaman ateş ve zehir gibi olurlar." (Arat II, 67)

buşar bolsa begler kelip övkesi

yıraķ turģıl anda tegürgey yası (Arat I, 781)

"Beyler öfkeleri tutup, hiddetlenirlerse, onlardan uzak dur; yoksa zararları dokunur." (Arat II, 67)

buz-	“Bozmak, yıkmak, harap etmek, viraneye çevirmek, darmadağın etmek” (Arat III, 118)
beglik buz-	beyliği bozmak <i>buşu bolma işte sen övke yığın</i> <i>buşu bolsa begler buzar beglikin</i> (Arat I, 1414) "İşinde hiddetli olma, öfkene hakim ol; beyler hiddetli olurlarsa, mülk ve saltanat haleldar olur." (Arat II, 111) <i>bor içme fəsaddın yıraq tur teze</i> <i>bu kaç neñ yorır tutçı beglik buza</i> (Arat I, 1434) "Şarap içme, fesattan uzak dur, ondan kaç; bunlar daima mülke ve saltanata hanel veren şeylerdir." (Arat II, 112) <i>bu saklık bile arttı begler eli</i> <i>osallık körü buzdı beglik ulı</i> (Arat I, 2021) "İhtiyatlılık beylerin ülkesini genişletir; ihmalkarlık ise, beyliğin temelini göz göre-göre sarsar." (Arat II, 153) <i>iki neñ bile ilçi beglik buzar</i> <i>kirür egri yolğa könidin azar</i> (Arat I, 2023) "Bey iki şey ile kendi beyliğini bozar, eğri yola girer ve doğru yoldan şaşar." (Arat II, 153)
ölüm buz-	ölümün bozması <i>tadu birle katlıp törümiş kılınç</i> <i>ölüm buzmağınça buzulmaz erinç</i> (Arat I, 882) "İnsanın tıynetine sinmiş olan ahlak, ölüm bozmadıkça, katiyyen bozulmaz." (Arat II, 74) <i>ölüm buzdı ordu telim kənd uluş</i> <i>ölüm buzdı karşı saray ev öküş</i> (Arat I, 4834) "Ölüm bir çok şehir ve memleketleri viraneye çevirdi; ölüm bir çok saray, köşk ve evleri yıktı." (Arat II, 349) <i>neçe karşı ordu bezeklig saray</i> <i>ölüm buzdı barça turu kaldı hay</i> (Arat I, 6070) "Hey, ölüm nice konak, köşk ve süslü sarayları darmadağın etti ve ıssız bıraktı." (Arat II, 434) <i>neçe karşı ordu neçe berk tura</i> <i>ölüm buzdı kıldı kara yir köre</i> (Arat I, 6434)

"Nice saray ve köşkleri, nice sağlam kaleleri ölüm bozdu ve kara toprağa çevirdi, bak." (Arat II, 461)

buzul-

“Bozulmak, yıkılmak” (Arat III, 119)

işi buzul-

işi bozulmak

negü tir eşitgil seriñen kişi

serinse iter er buzulmuş işi (Arat I, 1318)

"Sabreden insan ne der, dinle; insan sabrederse, bozulmuş olan işler düzelir." (Arat II, 104)

yeter ol biligsiz barır bu otun

işi barça buzur kıpar kök tütün (Arat I, 1763)

"O bilgisiz idare dizginini eline alır ve bu odun onu takip eder; böylece bütün işi bozulur ve toz-dumana katılır." (Arat II, 135)

küvezlik bile kökke ağmaz kişi

kalı kıdkı bolsa buzulmaz işi (Arat I, 2119)

"Gurur ile insan göğе yükselmez; alçak gönüllü olmakla da işi bozulmaz." (Arat II, 159)

sav altun yazar ol tügülmüş kişig

sav altun iter ol buzulmuş işig (Arat I, 3044)

"Çatılan yüzleri som altın güldürür, bozulmuş işlen som altın yoluna koyar." (Arat II, 224)

budun buzul-

halkın bozulması

biligsizke devlet kelür erse kut

budun barça buzur bolur elke yut (Arat I, 1780)

"Bilgisize devlet ve saadet gelirse, halkın arasına fesat girer ve bu, memleket için, öldürücü bir felaket olur." (Arat II, 136)

vezir bolsa ilke yarağısız yavuz

ol il boğnı buzur çığay bayı tüz (Arat I, 2241)

"İşe yaramayan, fena biri memlekete vezir olursa, o memleket halkı, fakiri ve zengini, hepsi bozulur." (Arat II, 168)

ajun buzul-

dünyanın bozulması

el artar törü birle itlür ajun

el eksür bu küç birle buzur ajun (Arat I, 2034)

"Kanun ile ülke genişler ve dünya düzene girer; zulüm ile ülke eksilir ve dünya bozulur." (Arat II, 154)

buzulğay ajun barça kalğay kuruğ

apa oğlanı barça kesgey uruğ (Arat I, 3653)

"Dünya bozulur, her taraf boş kalır ve insan-oğullarının nesli kesilmiş olurdu." (Arat II, 266)

sü buzul-

ordunun bozulması

ķayu sü bolur bolsa başsız tuşañ

uş ol sü buzuldı ilig keç yaşañ (Arat I, 2302)

"Hangi ordu başsız kalırsa, onu bırak; o ordu bozulur; ey hükümdar sen çok yaşa." (Arat II, 172)

ili buzul-

memleketi bozulmak

ot ıdtı budunķa buzuldı ili

yıkıldı seziksiz bu beglik ulı (Arat I, 2137)

"O halkın içine ateş atmış olur; memleketi bozulur ve hiç şüphesiz, beyliğin temeli yıkılır." (Arat II, 160)

yana tegşürülgey bu öñdi törü

buzulğa iliñ kalmağay bir örü (Arat I, 5737)

"Bu kanun ve nizam yine değiştirilir, memleket bozulur ve yaptıklarından hiç bir eser kalmaz." (Arat II, 410)

asığ buzul-

faydası bozulmak, faydası kalmamak

seniñdin bu kün ilke asğı üküş

buzulsa asığ bolğa kargış söküş (Arat I, 5726)

"Memleket bugün senden çok istifade görmektedir; bu faydaya hanel gelirse, yerini lanet ve beddua alır." (Arat II, 410)

beglik buzul-

beyliğin bozulması

buzulması beglik beğüklük bile

avınçın tirilgil sevinçin küle (Arat I, 941)

"Beyliğin ve ihtişamın zeval bulmasını; ömrün rahatlık ve sevinç içinde geçsin." (Arat II, 78)

köñül tüzse begler yorıtısa törü

bu beglik buzulmaz turur keç örü (Arat I, 2036)

"Beyler gönüllerini temiz tutar ve kanunu tatbik ederlerse, beylik bozulmaz ve uzun müddet ayakta durur." (Arat II, 154)

büt-

“Ses kesilmek, alçalmak, borcu veya alacağı gerçekleşmek, yara kapanmak, sona ermek, yük olmak, bir şeye inanmak, ikrar etmek” (Arat III, 120)

belgölüg büt-

tamamen inanmak

tükel büttüm emdi saña belgölüg

maña edgü teggey seniñdin ülüg (Arat I, 5071)

"Şimdi sana tamamıyla ve gerçekten inandım, bana senden ancak iyilik gelebilir." (Arat II, 366)

egin büt-

sırtı pek olmak

tirigke bu neñdin keçiş yok kadaş

egin bütgü ton hem qarın toğgu aş (Arat I, 3665)

"Sırtını örtmek için elbise ve karnını doyurmak için yemek, ey kardeş, yaşayanlar için bunlardan vazgeçmek imkansızdır." (Arat II, 266)

egin bütti boğuzum yime boldı tok

töbün barsu dünya adın asğı yok (Arat I, 3797)

"Sırtım pek, karnım da tok oldu; dünya yere batsın, onun başka ne faydası vardır." (Arat II, 275)

egin bütse boğuzın toğursa aşın

kılur teñri tapğı iter ol işin (Arat I, 6371)

"Sırtına bir şey geçirip, boğazını doyurunca, Tanrıya ibadet kılar ve ahiret işini yoluna koyar." (Arat II, 457)

köñül büt-

gönülden inanmak

iligke yışığ boldı köñlin bütüp

ağı kaznağı birdi edgü tutup (Arat I, 1719)

"Hükümdara sadakatle bağlanarak, ona bir siper oldu; hazineyi ve malı iyi idare etti." (Arat II, 132)

inansa añar beg ne köñli bütüp

alıp içse içgü anı çın tutup (Arat I, 2882)

"Bey ona inansın ve iç huzuru ile onu doğru bilerek, elinden içki içsin." (Arat II, 212)

ilig altını tınga köñli bütüp
sevinçin tirilgey ajunuğ tutup (Arat I, 3152)
"Hükümdar, altınına lüzum kalmadan, ona gönülden inanarak,
dünyayı idare eder ve sevinç içinde yaşardı." (Arat II, 231)

yalavaç neçe çın keç erse amul
bitig bolmasa sözke bütmez köñül (Arat I, 3891)
"Elçi ne kadar dürüst, mahir ve temkinli olursa-olsun, mektup
olmazsa, kalbinde şüphe kalır." (Arat II, 282)

sözke büt-

söze inanmak

cefa kıldı dünya qarıdı bu kut
seni armasunu munu sözke büt (Arat I, 1173)
"Dünya cefa etti, bu saadet ihtiyarladı; bu söze inan, seni de
aldatmasın," (Arat II,

seni ol törüttü saña birdi kut
maña bermegeymü munu sözke büt (Arat I, 1244)
"Seni o yarattı, o sana saadet verdi; bana da vermeyecekmi;
buna iman et." (Arat II, 100)

uğuşuğka tegse adın begliki
ilin inçke tegrür bu bir sözke büt (Arat I, 1781)
"Eğer beylik akıllı bir insanın eline geçerse, o ülkesini huzura
kavuşturur; sen bu söze inan." (Arat II, 136)

bayatka büt-

tanrıya inanmak

bayatka bütügli biliglig kişi
tegürmiş öğinde tükel yir aşı (Arat I, 1740)
"Tanrıya inanan bilgili insan, kısmetinde ne varsa, onunla iktifa
eder." (Arat II, 133)

bütür-

**"Sağaltmak, sağlam hale koymak, alacağını tanıklamak,
isbat etmek"** (Arat III, 121)

köñül bütür-

gönülden inanmak

bir ök bil tilin ög bütürgil köñül
tapuğ kıl köñül til köni tut amul (Arat I, 3900)
"Onu bir tek bil, ona hamd et ve gönülden inan; ibadet kıl,
imanın gıll-u-gışten arî olsun." (Arat II, 283)

ajun tezginiürler tirilgü tilep
ögi köñli bütrü bayatka ulap (Arat I, 4420)
"Akıl ve gönüllerini hep Tanrıya yönelterek, hayatlarını kazanmak için, dünyayı dolaşırlar." (Arat II, 320)

çal- **“Yere çalmak, vurmak, yenmek”** (Arat III, 127)

baş çal- başını yerden yere vurmak

yoluñ oñça kelse itildi işiñ
kalı solça kelse ulıp çal başıñ (Arat I, 1392)
"Yolun sağa doğru ise, işin yolundadır; eğer sola doğru ise, inleyerek, başını yerden yere çal." (Arat II, 109)

sakışta usansa kayu işçiler
sakış berdükinde ulır baş çalar (Arat I, 2781)
"Hangi hizmetkar hesapta ihmalkar davranırsa, hesap verirken inler ve başını yerden yere vurur." (Arat II, 205)

yirke çal- yere vurmak

tutup çaldı yirke ağır ig kelip
töşekke kirip yattı muñluğ ulıp (Arat I, 1056)
"Ağır hastalık geldi; onu tutup, yere vurdu; acılar içinde inleyerek, yatağa düştü." (Arat II, 87)

bulak semrise kör munar hem azar
işisin çalar yirke andın tezer (Arat I, 3600)
"Haşarı at semirirse, kudurur ve azar; sahibini yere vurur ve ondan kaçır." (Arat II, 262)

başın yirke çal- başını yerden yere vurmak

bu küñ öknüp asğı negü ay ata
başın yirke çalsa ulıp miñ kata (Arat I, 1207)
"Ey baba, bugün peşiman olmanın ve inleyerek, başını yerden-yere vurmanın ne faydası var?" (Arat II, 97)

negü tir eşitgil ölügli kişi
ölürde ulıp yirke çalmış başı (Arat I, 6177)
"Ölen ve ölürken inleyerek, başını yere vuran insan ne der, dinle." (Arat II, 442)

çavık- **“Ün sahibi olmak, ünlenmek”** (Arat III, 128)

ajunda çavık-

dünyada ün kazanmak, şöhret olmak

bu kün toğdı erdi atı belgölüg

ajunda çavıkmış kutı belgölüg (Arat I, 406)

"Bu bey Kün-Toğdı idi, adı bellidir; şöhreti dünyaya yayılmıştır, ikbâli malûmdur." (Arat II, 39)

çavıkça ajunda yağılsa atı

beğüse küniñe kötürse kutı (Arat I, 1928)

"Şöhret kazansın, adı dünyaya yayılsın; günden-güne yükselsin ve saadeti artsın." (Arat II, 147)

öziñe bir at ton tolum qoçsa tap

çavıkça ajunda atın yağısa tap (Arat I, 2277)

"Kendisine bir at, giyim ve silah ayırması kafidir; meşhur olup, dünyaya nam salmak ona yeter." (Arat II, 170)

kalı kelse keldür kamuğ arzular

ajunda çavıkar atı belgürer (Arat I, 3080)

"Devlet kime gelirse, bütün istenilen şeyleri beraber getirir; o insan dünyada meşhur olur, adı her tarafa yayılır." (Arat II, 226)

küsi çavık-

şöhret kazanmak, ünlenmek

bu yañlıg turur bu ajun öñdüsü

yayıg dünya devlet çavıkar küsi (Arat I, 3077)

"Dünyanın adeti böyledir; dönek dünya ve devletin adı böyle çıkmıştır." (Arat II, 226)

negü tir eşitgil tejik bilgesi

tejik bilgeleri çavıkar küsi (Arat I, 3265)

"İranlı alim ne der, dinle; iranlı alimlerin şöhreti büyüktür." (Arat II, 239)

isizke çavık-

kötülüğü ile nam salmak, kötü nam salmak

isizke çavıkmış kişidin yıra

bu yañlıg kişiler kılinçı kara (Arat I, 4238)

"Kötülükleri ile şöhret bulan kimselerden uzak dur; böyle kimseler kara huylu insanlardır." (Arat II, 306)

özü çavık-

şöhret kazanmak

kerek yir öze tur kerek yir kıatın
çavıkısa özüñ kör bu edğü atın (Arat I, 5572)
"İyi ad ile şöhet kazandıktan sonra, ister yerin üstünde, ister altında ol." (Arat II, 399)

atıñ edğü bolğay çavıkğay özüñ
ajun boğnı körmek tilegey yüzüñ (Arat I, 5916)
"Adın iyi olur ve sen şöhet bulursun, dünya halkı senin yüzünü görmeğı arzular." (Arat II, 423)

çavlan- "Şanlanmak, şöhetlenmek, ün sahibi olmak" (Arat III, 128)

atı çavlan- adı ünlenmek

kelir kıut kışıke atı çavlanur
yañı ay teg artar yarukı tolur (Arat I, 740)
"İnsana saadet gelir, meşhur olur; yeni ay gibi, büyür ve parlaklığı artar." (Arat II, 64)

aķı bolsa begler atı çavlanur
atı çavı birle ajun beklenür (Arat I, 2050)
"Beyler cömert olursa, adları dünyaya yayılır; bunların nam ve şöhetleri ile dünya korunur." (Arat II, 155)

çelile- "Karartmak" (Arat III, 128)

kün çelile- günü karartmak

kışığlık keçürdüm yigitlik yitürdüm
künüm çeliledim özümni çökittim (Arat I, 6534)
"Çocukluğu geçirdim, gençliği kaybettim; günümü kararttım, kendimi çökerttim." (Arat II, 469)

çık- "Çıkmak" (Arat III, 129)

terk çık- tez çıkmak

ķayı evke kirse bu ay terk çıkar
çıkarı üçün terk yatarın yıķar (Arat I, 745)
"Bu ay hangi eve girerse, oradan çabucak çıkar; çabuk çıkabilmek için de, yattığı yeri yıkar." (Arat II, 65)

busuğdın çık- pusudan çıkmak

ölümüg unutma añar yok tolum
busuğdın çıkar teg çıkar bu ölüm (Arat I, 1381)
"Ölümü unutma, ona karşı hiç bir silah yoktur; ölüm, pusudan çıkar gibi, bir gün karşına çıkar." (Arat II, 109)

usanma ölümke saşınma uzun
busuğdın çıkar teg çıkar ödsüzün (Arat I, 4826)
"Gafil olma, ölümü uzak sanma; onu beklemediğin bir anda, pusudan çıkan bir düşman gibi, karşında bulursun." (Arat II, 348)

can çık-

can vermek

kişi neñi alma yime tökme kan
bu iki yazuğğa ulır çıkşa can (Arat I, 1395)
"Başkasının malını alma ve kan dökme; ölüm döşeginde insan bu iki günah yüzünden inler." (Arat II, 109)

neçe miñ tapuğçı tapındı yılın
çıkşar can öğinde yitürdi yolın (Arat I, 3987)
"Kaç bin kul yıllarca ibadet ile meşgul oldular ve tam can verecekleri sırada dalalete düştüler." (Arat II, 289)

haşım kılma özke yime tökme kan
bu iki yazuğğa ulır çıkşa can (Arat I, 5260)
"Kendine düşman edinme ve kan dökme; can çıkarken, bu iki gūnahtan dolayı inler." (Arat II, 379)

kimiñ eđgü atı bile çıkşa can
kesilmez anıñ atı eđgü du 'an (Arat I, 5570)
"Kim iyi ad bırakarak, ölürse, onun adı hayır-dua ile yaşamakta devam eder." (Arat II, 399)

çıkşar-

“Çıkarmak” (Arat III, 130)

içig çıkşar-

içini dökmek, içindekileri anlatmak

kalı içtiñ erse esürgü süçig
köñül şırrı açtı çıkşardı içig (Arat I, 2658)
"Eğer sarhoş eden şarabı içersen, gönülün sırrını açmış ve içindekileri dışarı dökmüş olursun." (Arat II, 197)

yüzin çıkşar-

yüzünü göstermek

*toğa keldi örlep çıkardı yüzün
yaruk kaldı dünya kolın hem özin* (Arat I, 4968)
"Güneş doğdu ve yükselerek, yüzünü gösterdi; dünyanın bütün
vadi ve ırmaklarını parlattı." (Arat II, 358)

köñüldin çıkar- gönülden çıkarmak

*köñüldin çıkargu kamuğ dünyasın
añar ötrü kirse bayat sevgi çın* (Arat I, 4808)
"Gerçek Tanrı sevgisinin girebilmesi için, insan gönlünden
bütün dünya arzularını çıkarıp-atmalıdır." (Arat II, 347)

tildin çıkar- lafın ağızdan çıkması, konuşmak

*biliglig çıkarmasa bilgin tilin
yarutmaz anıñ bilgi yatsa yılın* (Arat I, 214)
"Bilgili bilgisini dili ile meydana çıkarmazsa,- yıllarca yatsa
bile, onun bilgisi muhitini aydınlatmaz." (Arat II, 27)

*sözüg sözlemese savaltun sanı
bakır boldı tildin çıkarsa anı* (Arat I, 1916)
"Söylenmeyen söz som altın sayılır; ağızdan çıkınca, bakır
olur." (Arat II, 145)

*sözüg barça söz tip çıkarma tilin
körü saknu sözle kerekin bilin* (Arat I, 4334)
"Her sözü söz diye ağızdan çıkarma; lüzumlu olan sözü
düşünerek ve ihtiyatla söyle." (Arat II, 313)

tilinde çıkarma- ağızdan çıkarmamak, konuşmamak

*üçünçi körürde küdezse özin
tilinde çıkarmasa tegme sözün* (Arat I, 2505)
"Üçüncüsü—huzurda müteyakkız olmalı ve ağızına gelen her
sözü söylememelidir." (Arat II, 186)

*küyer ot teg ol bu kereksiz sözüg
ağızdın çıkarmağı küygey özüñ* (Arat I, 2687)
"Lüzumsuz söz yanan ateş gibidir; onu ağızdan çıkarmamalısın,
sonra kendin yanarsın." (Arat II, 199)

tilde yalğan
çıkır- yalan söylemek

tiliñde çıkarma bu yalğan sözüğ
bu yalğan sözün er uçuzlar özüñ (Arat I, 1326)
"Ağzından yalan söz çıkarma; yalan söz ile insan kendi itibarını düşürür." (Arat II, 105)

biri tilde yalğan çıkarsa sözün
biri egrilik ol sikirtse özin (Arat I, 2508)
"Bunlardan biri yalancılık ve diğeri de insanı doğru yoldan saptıran kötü huydur." (Arat II, 186)

çoğla- **“Bağırmaq, çağırmaq”** (Arat III, 132)

irig çoğla- sert bir şekilde söylemek

müni yok bu sözke köni sözlemiş
köni söz irig ol irig çoğlamış (Arat I, 3847)
"Ne ise, zararı yok, doğru söylemiş; doğru söz haşin olur; o da haşin söylemiş." (Arat II, 279)

çökür- **“Çökertmek”** (Arat III, 133)

köñülüñ
çökürme- gönlünü karartmamak, gönlünü ferah tutmak

bayat edgü kılğay bu igdin seni
köñülüñ çökürme sen inç yat köni (Arat I, 1109)
"Tanrı bu hastalıktan seni kurtaracaktır; gönlünü çökertme, müsterih ol." (Arat II, 91)

köñülni çökürme özüñni avıt
bağa tur maña öz tapuğka ivit (Arat I, 1551)
"Gönlünü çökertme, kendini avut; benim yanıma gel ve hizmetimde bulun." (Arat II, 120)

ilig aydı munda naru ay oğul
maña tapnu turğıl çökürme köñül (Arat I, 1591)
"Hükümdar:— Ey oğlum —dedi— bundan sonra benim hizmetimde bulun; artık gönlünü ferah tut." (Arat II, 123)

eg- **“Eğmek”** (Arat III, 143)

boyun eg- boyun eğmek

bu yañlığ tapuğka itindi ajun

yağı boynı egdi kötürdi özü'n (Arat I, 101)
"Dünya kulluk için böyle hazırlandı; düşman boyun eğdi,
ortadan kayboldu." (Arat II, 19)

sevigli sevinçin anı ögdiler
yağıları eştip boyun egdiler (Arat I, 450)
"Sevenler sevinçle onu ögdüler; düşmanları bunu duyarak,
boyun eğdiler." (Arat II, 42)

maña öznese kim üzelip ölü'r
maña kim boyun egse arzu bulur (Arat I, 678)
"Kim bana kafa tutarsa, ıstırap içinde mahvolur; kim bana
boyun eğerse, arzusuna kavuşur." (Arat II, 60)

ķamuğ elke ķıldı kör elgi uzun
boyun egdi düşman kiterdi özü'n (Arat I, 1037)
"Bütün memleket üzerinde ona nüfuz verdi; düşmanı boynunu
büküp, ordadan kayboldu." (Arat II, 86)

baş eg- baş eğmek

negü tir eşitgil böke yavğası
bayusa baş egmez budun yuvğası (Arat I, 5523)
"Böke yavğusu ne der, dinle; en zayıf insan bile, zenginleşirse,
ferman dinlemez olur." (Arat II, 396)

egil- "Eğilmek" (Arat III, 143)

boyun egil- boyun eğmek

negü tir eşitgil biliglig çigil
biligsiz eşitgil boyun bir egil (Arat I, 3491)
"Bilgili çigil ne der, dinle; ey bilgisiz, dinle ve buna boyun eğ."
(Arat II, 255)

ağırla bularıg negü aysa ķıl
şeri 'ať yolu tut boyun bir egil (Arat I, 5552)
"Onlara izzet ve ikramda bulun, ne derlerse, yap; şeriat yolunu
tut, hükümlerine itiraz etme ve önlerinde hürmetle eğil." (Arat
II, 398)

ek- "Bir şey ekmek" (Arat III, 144)

yirke ek- yere bir şey ekmek

negü ekse yirke yana ol önür

negü birse evre anı oğ alur (Arat I, 1394)

"Yere ne ekilirse, yine o biter; ne verilirse, karşılığında aynı şey alınır." (Arat II, 109)

negü ekse yirke yana ol önür

oğul toğsa kılkı atağa barur (Arat I, 1624)

"Yere ne ekilirse, yine o biter; oğlunun tabiatı da babasına çeker." (Arat II, 125)

tiriglikke asğı kanı eğgü kılķım

tegitlikte tarlağ kıyu yirke ektim (Arat I, 6555)

"Hayatta ne gibi bir iyilik yaptım; hayatta iken ektiğim tarla nerede." (Arat II, 470)

ekin-

"Ekinmek, kendisi için ekmek" (Arat III, 144)

eğgölük ekin-

iyilik ekmek, iyilik yapmak

yorı eğgölük kıl ekin eğgölük

saña eđgü bolğay eçü meñülük (Arat I, 5249)

"Yürü, iyilik yap, iyilik ek; bundan sen ebedî iyilik bulursun." (Arat II, 378)

eksü-

"Eksilmek" (Arat III, 144)

küçi eksü-

gücü eksilmek

tadu artadı kör küçi eksüdi

kağıl teg köni boğ egildi koğı (Arat I, 1055)

"Unsurlar bozuldu, kuvveti azaldı; dik vücûdu, yaş söğüt dalı gibi, büküldü." (Arat II, 87)

suvi eksü-

itibarı azalmak

biliglig kışiniñ savı eksümez

akıglı süzük yul suvi eksümez (Arat I, 973)

"Bilgili insanın sözü eksilmez; akan duru pınarın suyu kesilmez." (Arat II, 81)

tilim tıdnumadı telim sözledi

sözüm eksümedi suvi eksüdi (Arat I, 5436)

"Dilim kendisini tutamadı ve çok konuştu; sözüm azalmadı, fakat itibarı azaldı." (Arat II, 390)

emge- **“Zahmet çekmek, eziyet çekmek”** (Arat III, 147)

küçün emge- zahmet çekmek

bu emgek neçe boğuzı egni üçün

tirer neñ yimez ölse emger küçün (Arat I, 1738)

"İnsanın bunca zahmet çekmesi hep boğazı ve sırtı içindir; mal toplar, yiyemez; öldükten sonra da vebali altında kalır." (Arat II, 133)

tapuğçı tapuğ kılsa dünya üçün

kalı bulmasa dünya emger küçün (Arat I, 2955)

"Hizmetkar dünyalığı için hizmet eder; eğer, dünyalığını bulamazsa, gadre uğramış olur." (Arat II, 217)

yorıp tegmegü yirke barma yağağ

kalı bardıñ erse öz emger küçün (Arat I, 3831)

"Yürümekle erişilemeyecek yere yaya gitme; eğer gidersen, kendi kendine eziyet vermiş olursun." (Arat II, 277)

emle- **“İlaçlatmak, tedavi etmek, iyileştirmek”** (Arat III, 149)

otun emle- ilaç ile tedavi etmek

tirig bolsa yalñuğ yime igler ök

igin emçi körse otun emler ök (Arat I, 4358)

"İnsan hayatta iken hastalanabilir; tabibe müracaat ederse, tabip o hastalığı ilaç ile tedavi eder." (Arat II, 315)

igig emle- hastalığı tedavi etmek

biligsiz kişi barça iglig bolur

igig emlemese kişi terk ölür (Arat I, 157)

"Bilgisiz insan hep hastalıklı olur; hastalık tedavî edilemezse, insan çabuk ölür." (Arat II, 22)

erejlen- **“Huzura kavuşmak, rahata kavuşmak”** (Arat III, 156)

ilig erejlen- hükümdarın huzura kavuşması

erejlensü ilig tuçı inçrünü

tilek arzu kelsü özi tınçrunu (Arat I, 3138)

"Hükümdar her vakit rahat ve huzur içinde bulunsun; sükûn içinde bütün dilek ve arzuları yerine gelsin." (Arat II, 230)

erejlensü ilig tirilsü kutun

maña tegsü emgek baş ağrığ bütün (Arat I, 5856)

"Hükümdar huzura kavuşsun ve saadet içinde yaşasın; bütün zahmet ve dertler bana gelsin." (Arat II, 419)

budun inçke tegdi itildi ajun

erejlendi ilig avındı özün (Arat I, 5942)

"Halk huzura kavuştu, dünya düzene girdi; hükümdar rahatladı ve memnun oldu." (Arat II, 424)

esürt-

“Sarhoş etmek” (Arat III, 160)

devlet esürt-

saadetin sarhoş etmesi, mutluluktan sarhoş olmak

esürtmesü devlet seni ay kadaş

adıldukta şeksiz közüñ tolğa yaş (Arat I, 6137)

"Ey kardeş, saadet seni sarhoş etmesin; ayılınca, hiç şüphe yok, gözün yaşla dolar." (Arat II, 439)

kimi erse devlet esürtse kelip

yağız yirde yarlur yüreki ulıp (Arat I, 6139)

"Saadet gelip, kimi sarhoş ederse, onun kara toprak altında inlemekten kalbi parçalanır." (Arat II, 439)

bu devlet esürtse adın adlumaz

ölüm tutmağınca udır odnumaz (Arat I, 6143)

"Saadetin sarhoş ettiği kimse ise, bir daha ayılamaz; ölüm yakalayınca kadar uyur, uyanmaz." (Arat II, 439)

eşit-

“İşitmek, duymak, dinlemek” (Arat III, 160)

söz eşit-

söz işitmek, duymak

udır erdiñ erse tur aç emdi köz

eşitmediñ erse eşit minde söz (Arat I, 83)

"Uyuyor idi isen şimdi kalk, gözünü aç; işitmedin ise, şimdi benim sözümü dinle." (Arat II, 18)

bu sözke tanuķı munu keldi söz

bu sözni eşitgil sözüg munda üz (Arat I, 153)

"Buna şahit olarak, işte şu söz geldi; bu sözü işit ve bu hususta sözünü kes." (Arat II, 22)

negülük tise sen ayayın saña

eşitgil sözümni ay ersig toña (Arat I, 196)

"Sebebini sorarsan, sana söyleyeyim; ey mert yiğit, sözümü dinle." (Arat II, 25)

bu tört neñ azın azka tutma negü

bügü sözlemiş söz eşitgü ögü (Arat I, 306)

"Hakimlerin sözünü dinle, düşün ve şu dört şeyin azını az görme." (Arat II, 33)

yıraq(tın) eşit- uzaktan işitmek

eşittim yıraqtın anıñ çavını

biligin ukušın silig savını (Arat I, 527)

"Uzaktan onun şöhretini, bilgisini, aklını ve mülayim sözler ile gönül aldığını işittim." (Arat II, 48)

yıraq eştür erdi kulak tutsa ma

bu kün boldı elgin özüim imleme (Arat I, 5642)

"İyice dinlersem, uzaklardan duyardım; bugün ben artık insanlar ile ancak işaretle anlaşır oldum." (Arat II, 404)

köñlün eşit- gönülden dinlemek

sevinçin yoriğlı ay eğgü yigit

sözümni yava kılma köñlün eşit (Arat I, 359)

"Ey sevinç içinde ömür süren iyi genç, sözümü yabana atma, gönülden dinle." (Arat II, 36)

eşü- "Örtmek" (Arat III, 162)

yirig eşü- üzerini toprakla örtmek, gömmek

neçe kür kögüzlüg küvenür erig

ölüm yirke kömdi eşüdi yirig (Arat I, 5212)

"Nice cesur, mağrur ve kibirli insanları ölüm yere gömdü ve üzerlerini toprak ile örttü." (Arat II, 376)

eşüñ- "Örtülmek, örtünmek" (Arat III, 162)

yirig eşüñ- üzeri torak ile örtülmek, gömülmek

ölüglig körür sen ölüg sen tirig
sizik tutma bir kün eşüñey yirig (Arat I, 3785)
"Ölümlüleri görüyorsun, sen de öleceksin; her diri olan,
şüphesiz, bir gün toprak ile örtülecektir." (Arat II, 274)

evril- "Dönmek, devretmek; bk. evrül-" (Arat III, 165)

tuçı evril- sürekli dönmek, durmadan dönmek

bolu birsü evren tuçı evrilü
koğı bolsu düşman başı kavrılı (Arat I, 119)
"Felek hep dönmekte devam etsin; düşmanın başı hep aşağı eğik
olsun." (Arat II, 20)

yarattı kör evren tuçı evrilür
anıñ birle tezginç yime tezginür (Arat I, 126)
"Bak, feleği yarattı durmadan döner; onunla birlikte hayat da
durmadan devreder." (Arat II, 20)

evrül- "Dönmek, devretmek; bk. evrül-" (Arat III, 165)

tuçı evrül- sürekli dönmek, durmadan dönmek

törüttü bu evren tuçı evrülür
bayat hıkmı takdîr bile tezginür (Arat I, 3194)
"Bu feleği yarattı, durmadan döner; Tanrının hükmü ve takdiri
ile hareket eder." (Arat II, 235)

evür- "Evirmek, çevirmek, döndürmek" (Arat III, 165)

yüz evür- yüz çevirmek

seve baktı ilig avıttı özin
bu ay toldı terkin evürdi yüzin (Arat I, 628)
"Hükümdar ona sevgi ile baktı ve gönülü rahat etti, fakat Ay
Toldı hemen başını çevirdi." (Arat II, 56)

keçürdüm yana sözledim söz saña
nelük yüz evürdüñ ayu bir maña (Arat I, 649)
"Bunu affettim, sana tekrar hitap ettim; bu sefer de neden
yüzünü çevirdin; izah edermisin?" (Arat II, 57)

ara körmedük teg yüz evrer özüñ

adınsıg bolur barça kılkıñ sözüg (Arat I, 718)

"Gün olur, görmezlikten gelirsın, yüzünü çevirirsın; bütün tavrın ve sözün bir anda değışiverir." (Arat II, 63)

küvençlik tiriglik kötürdi özin

yayıg dünya mindin evürdi yüzün (Arat I, 1073)

"Güvendiğim hayat ortadan kayboldu, kararsız dünya benden yüzünü çevirdi." (Arat II, 88)

ıd-

"Salmak, göndermek, serbest bırakmak; geçirmek, ulaştırmak" (Arat III, 181)

çavı ıd-

şöhreti yayılmak

bu yañlıg kişi birle begler beğür

yağı boynı yençer kü çavın ıdır (Arat I, 2945)

"Beyler böyle insanlar ile yükselir, düşmanın boynunu ezer, kendilerinin nam ve şöhretini yayarlar." (Arat II, 217)

yavılık(ka) ıd-

boşuna harcamak

ökündi ayur ay tiriglik isiz

yavılıkka ıdtım isiz körk beğiz (Arat I, 1116)

"Peşiman oldu ve:— Ey hayat, ey güzellik, ne yazık ki, sizi boşuna harcadım — dedi —" (Arat II, 91)

tiriglik keçürdüm osallık bile

yigitlikni ıdtım yavılık bile (Arat I, 1117)

"Ömrümü gafletle geçirdim, gençliğimi boşu-boşuna sarfettım." (Arat II, 91)

yava ıdma-

başı boş bırakmamak, fırsatı kaçırmamak

yava ıdma boşlağ yıga tut kısa

yıga tutsa oğlan bulur kut basa (Arat I, 1491)

"Serbest ve başı boş bırakma, sıkı tut ve kötü hareketlerine mani ol; çocuk sıkı bir terbiye altında bulundurulursa, sonunda bahtiyar olur." (Arat II, 116)

tapuğ kılsa bir neñ yazuk kılsa ur

yava ıdma boşlağ işin aytu tur (Arat I, 4185)

"Bunlar hizmet ederken, her hangi bir şeyde yanlışlık yaparlarsa, cezalandır; onları başı-boş bırakma, işlerini daima murakabe et." (Arat II, 303)

muni teg bulur erse sen bir tişi
katıgılan yava ıdma ersig kişi (Arat I, 4503)
"Böyle bir kadın bulursan, çabuk davran; fırsatı kaçırma; ey mert kişi." (Arat II, 326)

tiriglik ıd-

gençliği boşa harcamak

negülük usandıñ tiriglik ıdıp
negüke ilenür sen emdi ulıp (Arat I, 1204)
"Niçin ona göre hareket etmedin ve neden şimdi inleyerek, onu çekiştiriyorsun?" (Arat II, 97)

saña ya seniñ kapğıña men barıp
negüni tileyin tiriglik ıdıp (Arat I, 3748)
"Sana yahut senin kapına gidip, hayatımı vakfetmeme mukabil, ben senden ne bekleyebilirim." (Arat II, 272)

men emdi bu kalmış tiriglik ıdıp
bayatım sevinçin tiler men tapıp (Arat I, 3794)
"Ben imdi bu geri kalan günlerimi ibadetle ve Tanrımın rızasını taleple geçirmek istiyorum." (Arat II, 275)

negü tir eşitgil bu sü başlar er
tiriglik ıdıp beg işin işler er (Arat I, 5461)
"Ordunun başında bulunan ve hayatını feda ederek, beyin emirlerini yerine getiren insan ne der, dinle." (Arat II, 391)

bitig ıd-

mektup göndermek

bab kün toğdı ilig odğurmuşka bitig ıdmışın ayur (Arat I, C44)
"bab. Hükümdar Kün Togdı'nın Odgurmış'a mektup gönderdiğini söyler." (Arat II, 10)

bab ilig odğurmuşka ikinç yolu bitig ıdmışın ayur (Arat I, C52)
"bab. Hükümdarın Odgurmış'a ikinci defa mektup gönderdiğini söyler." (Arat II, 10)

Küntoğdı İlig Odgurmışka Bitig Bitip ıdmışın Ayur (Arat I, XXXIX)
"Hükümdar Kün Togdı'nın Odgurmış'a mektup yazıp gönderdiğini söyler." (Arat II, 234)

bitig ıdtı ilig öz elgin bitip

negü sözledi erse körgil okıp (Arat I, 3471)

"Hükümdar kendi eli ile yazıp, sana bir mektup da gönderdi; ne demiş ise, kendin bak, oku." (Arat II, 253)

burun ıd-

önceden göndermek

burun ıdgum erdi kamuğ edgülüg

asığ kılğay erdi yarın belgülüg (Arat I, 1131)

"Bütün iyiliklerimi önceden göndermeli idim; bunlar bana yarın muhakkak faydalı olurdu." (Arat II, 92)

saña tegdi emdi bu ordu orun

köçüñni özüñde oza ıd burun (Arat I, 5178)

"Bu saray ve taht şimdi sana ulaştı; göçünü kendinden önce gönder." (Arat II, 374)

aya beg boluğlı budunda burun

burun ıd bu beglik sen itgil orun (Arat I, 5298)

"Ey halkın ileri geleni olan bey, bu beyliği önceden bırak ve kendine bir yer hazırla." (Arat II, 381)

emgek ıd-

emek vermek, zahmet çekmek

kişi emgek ıdsa saña belgülüg

unutma ol emgekni bolma ölüg (Arat I, 1595)

"Sana bir kimsenin gerçekten emeği geçmiş ise, bu emeği unutma ve ona karşı, ölü gibi hareketsiz kalma." (Arat II, 123)

kişi emgek ıdsa tiriglik ıdıp

anı sevgü yüdgü yüdürse yüki (Arat I, 2910)

"İnsanın ömür boyunca emek verdiğini sevmeli ve yüklenince de onun külfetine katlanmalıdır." (Arat II, 214)

kişi emgek ıdsa kişi yurnıña

yanutı kişilik kılur ornuña (Arat I, 2985)

"Bir kimsenin bir insan parçasına emeği geçerse, o buna karşılık ona insanlık yapar." (Arat II, 220)

bilig bildiñ erse tükel öğrenip

anı işlet emdi kör emgek ıdıp (Arat I, 3220)

"Zahmetle öğrenerek, bütün bilgilere sahip oldun; şimdi bunları, zahmet çekmeden, işlet." (Arat II, 236)

süre ıd-

başı boş bırakmak, boşa harcamak, boşa geçirmek

yavalıkta keçti tiriglik isiz

süre ıdtım öd kün bu beglik isiz (Arat I, 1156)

"Hayatım, yazık ki, beyhude geçti; vaktimi ve beylik zamanımı, yazık ki, boşuna harcadım." (Arat II, 94)

saña hacetim bu körü bir muni

süre ıdma bolğay yavalar sanı (Arat I, 1484)

"Senden dileğim şudur: ona nezaret et, kendinden uzaklaştırma; yoksa, o yabanî bir diken gibi olur." (Arat II, 115)

süre ıdma boşlağ oguluğ yava

yava bolğa boşlağ yüğürgey eve (Arat I, 4509)

"Oğlu başı-boş dolaşmağa bırakma; başı boş kalırsa, her tarafa gider ve yazık olur." (Arat II, 326)

et öz toğsa kansa bolur buğrağ

kaçar edğülerin süre ıdmağ (Arat I, 6367)

"Vücüt doyar ve kanarsa, deve-aygırı gibi olur; yaptığın iyilikleri önüne katarak sürer ve götürür, onu bırakmamalıdır." (Arat II, 456)

inan-

"İnanmak, güvenmek" (Arat III, 182)

bayatka inan-

tanrıya inanmak

kayu kul bayatka inansa turup

bela қаdғu қаpgın öziñe tudı (Arat I, 1272)

"Hangi kul Tanrıya inanırsa, kendisine bela ve kaygı kapılarını kapamış olur." (Arat II, 101)

kamuğ edğü isiz bayat hıkmı bil

bayatka inanğıl anıñ tapğı kıl (Arat I, 1279)

"Her türlü iyiliği ve kötülüğü Tanrı hükmü bil; Tanrıya inan ve ona kulluk et." (Arat II, 102)

tapuğka inan-

yapılan ibadete güvenmek

tapuğka inanıp kayu erse kul

bulumadı teñri sevinçiñe yol (Arat I, 3249)

"İbadetine güvenen bir kul Tanrıyı memnun edecek yolu henüz bulamamış demektir." (Arat II, 238)

yazukum öküş tip umınç kesmegü
tapuğka inanıp tapuğ yasmağu (Arat I, 3674)
"Günahım çok diye ümit kesmemeli; yalnız ibadete güvenerek
de ibadette ifrata gitmemeli." (Arat II, 267)

tapuğka inanma ay tapğı telim
tapuğ kılğa ahır başıñnı kalım (Arat I, 4755)
"Ey hizmeti çok olan insan, sen hizmetine güvenme; bu hizmet,
sonunda, senin başına mal olur." (Arat II, 344)

ıç- **“İçmek”** (Arat III, 185)

suı iç- su içmek

ķayusı ķopar ķör ķayusı konar
ķayusı ķapar ķör ķayu suı içer (Arat I, 73)
"Bak, biri kalkıyor, biri konuyor; biri yüzüyor, biri su içiyor."
(Arat II, 17)

ķayu art aşar ķör öğüzler ķeķer
ķayu yir ķazar suı kuduğda içer (Arat I, 1735)
"Kimi, bak, tepeler aşar, dereler geçer; kimi yer kazar ve suyu
kuyudan içer." (Arat II, 133)

ıdı edğü neñ bu ķişı ķörki yüz
bu yüz ķörkiñe suı içer iki ķöz (Arat I, 2467)
"İnsanda bu yüz güzelliğı çok iyi bir şeydir; yüz güzelliğı
karşısında gözler parlar." (Arat II, 183)

uçuğlı yorığlı suı içre balık
ķutulmaz seniñdin aya sarp kılık (Arat I, 5366)
"Uçan, yürüyen ve suda yüzen mahlûkların hiç biri senin elinden
kurtulamaz, ey çetin huylu insan." (Arat II, 385)

bor iç- şarap içmek

üçünçi takı bir bor işçe seve
seziksiz bu er boldı birtem yava (Arat I, 339)
"Üçüncüsü ise— içki iptilasıdır; buna tutulan kimse, şüphesiz,
tamamen boşuna yaşamış olur." (Arat II, 35)

bor içme feshadķa ķatılma yıra
zıñna kılma fasık atanma ķara (Arat I, 1334)

"Şarap içme, fesada karışma, uzak dur; zina yapma, fisk ve fücür ile kara yüzlü olma." (Arat II, 105)

bor içme zınaka katılma hader

bu iki çığaylık tonını keçer (Arat I, 1337)

"Şarap içme, zina etme, kendini koru; ikisi de insana yoksulluk elbisesini giydirir." (Arat II, 106)

bor içme fësaddın yırak tur teze

bu kaç neñ yorır tutçı beglik buza (Arat I, 1434)

"Şarap içme, fesattan uzak dur, ondan kaç; bunlar daima mülke ve saltanata hâlel veren şeylerdir." (Arat II, 112)

hâb iç-

ilaç içmek

ya sevda küçedip meñim artadı ol

közümkemü körnür özüm hâb içeyi (Arat I, 6590)

"Veya sevda çoğalarak, beynimemi tesir etti veya gözümemi öyle görünüyor; ben bir ilaç içeyim." (Arat II, 473)

kan iç-

kanını emmek, kan içmek

kalı basnu tegse buşar baş keser

tamurın teşer kör sorup kan içer (Arat I, 4099)

"Eğer ona saygısızca yaklaşırsan, hiddetlenir ve baş keser, damarını deler; insanın kanını emer, içer." (Arat II, 297)

içür-

“İçirmek” (Arat III, 187)

ötrüm içür-

müşhil içirmek

kayu aydı ötrüm içürgü kerek

özi katmış emdi boşutğu kerek (Arat I, 1059)

"Biri:— Müşhil içirmeli; kabız olmuş, şimdi onu boşaltmak gerek — dedi." (Arat II, 87)

il-

“İlişmek, düşmek, inmek, bağlamak, kurmak, indirmek” (Arat III, 193)

bağdaş il-

bağdaş kurmak

yana bağdaş ilme yanın yatmağıl

ünün katğura sen katığ külmegil (Arat I, 4114)

"Bir de bağdaş kurma ve yan yatma; yüksek sesle kahkaha atma." (Arat II, 298)

ildür- **“İliştirmek, indirmek”** (Arat III, 193)

başın yirke
ildür- başını yere indirmek, başını yere eğmek

elig sunsa erdem bile er tegip
uluğ tağ başın yirke ildür egip (Arat I, 2647)
"Kim fazilet ile elini uzatırsa, yüce dağların başını eğerek, yere indirir." (Arat II, 196)

kalı barsa eltür bu keldürmişin
yağız yirke ildür kötürmiş başın (Arat I, 3081)
"Eğer giderse, bu getirdiklerini de beraber götürür; yükselttiği başı tekrar kara toprağa indirir." (Arat II, 226)

ilin- **“Yakalanmak, tutulmak, kapılmak, kaptırmak”** (Arat III, 196)

tiliñe ilinme- birilerinin diline düşmemek

usa edgü tutıl bularnı kadaş
bularnıñ tiliñe ilinme adaş (Arat I, 4397)
"Ey kardeş, bunlara mümkün olduğu kadar iyi muamele et; ey dost, bunların diline düşme." (Arat II, 318)

tuzakça ilinme- tuzağa düşmemek

bu dünya işi bek tuzakçı turur
tuzakça ilinme seni berkitür (Arat I, 4824)
"Bu dünya işi sağlam bir tuzaktır; tuzağa düşme, seni sınıksı yakalar." (Arat II, 348)

ilt- **“İletmek, götürmek, göndermek, ulaştırmak; bk. ilet-”** (Arat III, 197)

bilig ilt- bilginin kaybolması, bilginin gösterilememesi

buşılık yavuz erke iltür bilig
otunluk kılar buşa kılkı silig (Arat I, 335)
"Hiddetlenmek insan için fenadır, bilgiyi götürür; hiddetlenince, yumuşak huylu insan da kabalık yapar." (Arat II, 35)

söz ilt-

söz iletmek

yalavaç söz iltür yanutı kolur

yanut söz eşittiñ tegür ay unur (Arat I, 3814)

"Elçi söz iletir ve cevabını ister; cevabını duydun, ey kudretli insan, onu götür." (Arat II, 276)

imle-

"İşaret etmek; göstermek" (Arat III, 197)

közin imle-

gözüyle işaret etmek

bakıp kördi ilig közin imledi

işaret bile kelgil oldur tedi (Arat I, 768)

"Sonra başını kaldırıp, ona baktı ve gözü ile, — Gel, otur! — diye işaret etti." (Arat II, 66)

in-

"İnmek" (Arat III, 198)

yirke in-

yere inmek

yaşıl köktin endi yağız yirke söz

sözi birle yalñuñ ağır kıldı öz (Arat I, 210)

"Söz kara yere mavî gökten indi; insan kendisine sözü ile değer verdirdi." (Arat II, 26)

yaşık yirke indi yüzün kızledi

kararıp tuman tozdi dünya tıdı (Arat I, 5028)

"Güneş yere indi; yüzünü gizledi; dünyayı kara bir duman kapladı." (Arat II, 363)

yaşık yirke endi yüzün kızledi

kalık karşı keldi izin izledi (Arat I, 6211)

"Güneş yere indi ve yüzünü gizledi; gök yüzü karşısından yükselerek, onun izini takip etti." (Arat II, 444)

erentir başı endi yirke yağuk

yaşık baş kötürdi yüz açtı yaruk (Arat I, 6221)

"Erentir'in başı yere yakın bir noktaya kadar indi; güneş başını kaldırdı ve parlak yüzünü açtı." (Arat II, 445)

attın in-

attan inmek

keçe yattı erte yana atlanıp

turup karşıka kirdi attın enip (Arat I, 5940)

"Gece yattı, sabah tekrar atına binip, saraya geldi ve inip, içeri girdi." (Arat II, 424)

ir- **"İrkilmek, yalnızlık duymak; ayrılmak, usanmak, bıkmak (?)"** (Arat III, 199)

erejke ir- rahatlıktan usanmak

sakınçka sizar kör erejke irer

severin bulur bulsa terkin yirer (Arat I, 1127)

"Kederden zayıflar, rahattan usanır; sevdiğini bulur, bulunca, çabuk yerer." (Arat II, 92)

irik- **"Toplamak, yalnız kalmak, sıkılmak"** (Arat III, 199)

özi irik- yalnız kalmak

ilig bir kün oldrup özi yalñuzun

evin kıldı hālī irikti özün (Arat I, 765)

"Bir gün hükümdarın çok canı sıkıldı; halvet emri verip, yalnız başına kaldı." (Arat II, 66)

yumulmadı yandru ikile közi

oğu yattı saknu irikti özi (Arat I, 5674)

"Düşünceler içinde bir daha gözlerini kapatamadı; uyuyamadı ve kendisini çok yalnız hissetti." (Arat II, 406)

iril- **"Kaygıdan titremek, hiddetlenmek, kendi kendini yormak, küçülmek"** (Arat III, 200)

tolu iril- küçülmek, eksilmek

künüg kör irilmez tolu oğ turur

yarukluğu bir teg talu oğ turur (Arat I, 825)

"Güneşe bak, küçülmez, bütünlüğünü daima muhafaza eder; parlaklığı hep aynı şekilde kuvvetlidir." (Arat II, 70)

tolu erdi ayım irildi tolu

talı erdi kılķım barır bu talı (Arat I, 1071)

"Ayım dolun ay idi, küçüldü; güzel bir şekil ve şemayilim vardı, o güzellik şimdi elden gidiyor." (Arat II, 88)

atım erdi ay toldı kılķım tolu

erildi toluluk tüker öz ölü (Arat I, 1351)

"Adım Ay Toldı, tavır ve hareketim dolun ay şeklinde idi; bu dolunluk eksildi, varlığım ölümle bitiyor." (Arat II, 107)

uvutluğ kerek beg kişide talu

uvutluğ kılınçı irilmez tolu (Arat I, 2005)

"Bey haya sahibi ve insanların seçkini olmalı; haya sahibinin tavır ve hareketi eksilmeyen bir bütündür." (Arat II, 152)

işle-

“İşlemek, görmek, meşgul olmak, çalışmak, yapmak” (Arat III, 206)

iş işle-

iş görmek, iş yapmak

öziñe basut kılsa iş başlasa

özi tınsa ança ol iş işlese (Arat I, 419)

"Bunlar kendisine yardım etsinler ve işini görsünler; onlar çalışsınlar ve kendisi bir az istirahat etsin." (Arat II, 40)

negü tir eşitgil budun başlar er

ķamuğ işni yetrü körüp işler er (Arat I, 544)

"Dinle, halkı idare eden ve her işi iyice araştırdıktan sonra yapan insan ne der." (Arat II, 49)

ne yakşı ayur bu budun başlar er

biligin uķuşun işin işler er (Arat I, 1542)

"Halkın başında bulunan, bilgi ve anlayış ile işini gören insan ne güzel söylemiştir." (Arat II, 119)

negü teg kerek beg munı başlasa

çavı barsa atı işin işlese (Arat I, 1924)

"Beyin nasıl olması gerek ki, o bunların başına geçsin, işini görsün, nam ve şöhreti dünyaya yayılsın." (Arat II, 146)

it-

“Yapmak, etmek, eylemek, kılmak; düzenlemek, yoluna koymak, hazırlamak” (Arat III, 207)

iş it-

işleri düzenlemek, yoluna koymak

elig köz tutar kör kıtab sözleri

ikigün ajunda iter işleri (Arat I, B17)

"Bu kitabın sözleri insana yardım eder ve yol gösterir; her iki dünyadaki işleri düzenler." (Arat II, 4)

tilin emgemiş er negü tir eşit

bu söz işke tutgıl özüñe iş it (Arat I, 165)

"Dilinden eziyet çeken adam ne der, dinle; bu söze göre hareket et, onu daima hatırdı bulundur." (Arat II, 23)

bügü bilge begler budunğa başı

kılıç birle itmiş biligsiz işi (Arat I, 223)

"Halkı idare eden, hakîm ve alim beyler bilgisizin işini kılıç ile halletmişlerdir." (Arat II, 27)

ukuş birle aşlı atanur kişi

bilig birle begler iter il işi (Arat I, 303)

"Akıl ile insan asıl insan adını alır; bilgi ile beyler memleket işini tanzim eder." (Arat II, 33)

il it-

memleketi idare etmek, düzene sokmak

bab ögdülmiş iligke il itgü törüsin ayur (Arat I, C69)

"bab. Ögdülmiş hükümdara memleket idare etme usulünü söyler." (Arat II, 11)

ilin itmiş ötrü bayumış kara

kara baylıkın kılmış özke tura (Arat I, 256)

"Memleketini tanzim etmiş ve halkı zengin olmuş; halkın zenginliğini kendisine kalkan yapmıştır." (Arat II, 29)

ilin itti tüzdi bayudı budun

böri koy bile suvladı ol ödüñ (Arat I, 449)

"Böylece hükümdar memleketini düzenledi ve tanzim etti; halkı zenginleştirdi; o devirde kurt ile kuzu aynı yerden su içti." (Arat II, 42)

keçürdi yıl ay kün bu arzu öze

ilin itti edgü törüsin tüze (Arat I, 1888)

"Böylece aylar ve yıllar geçti; hükümdar iyi kanunlar vazederek memleketini idare etti." (Arat II, 143)

kılık it-

tavrını düzeltmek

törü hem toku bilse tüzse yorık

kirü hem çıkabilse itse kılık (Arat I, 4038)

"Töre ve usûlü öğrenmeli, hareketini düzeltmeli, giriş ve çıkış tarzlarını bilmeli, tavır ve hareketi edep dairesinde olmalıdır." (Arat II, 293)

olarka ceḡa kıldı dünya titip

saḡamu vefa kılgı kılkın itip (Arat I, 5160)

"Onlara acımayan ve cefa eden bu dünya, tabiatini değiştirip, sanamı vefa gösterecek." (Arat II, 372)

sen öz kılkıñ itgil kılınıñ könit

budun kılkı itlür sen özni avıt (Arat I, 5204)

"Sen kendi hareketini doğrult, tavrını düzelt; halkın hareketi kendiliğinden düzene girer." (Arat II, 375)

isizig uçuzla köninge yorık

ağırlağıl eğgü ol itgey kılkı (Arat I, 5527)

"Kötüye değer vermezsen, o gittikçe tavır ve hareketini düzeltir; iyiye itibar gösterirsen, onun hal ve tavrı daha da iyi olur." (Arat II, 396)

aş it-

ziyafet vermek

yaķın koşnı aşnı aş itse saḡa

azu teñrilik iş okısa toña (Arat I, 4581)

"Yakın komşu senin için bir ziyafet verir yahut ahiret kardeşin seni davet ederse, ey yiğit." (Arat II, 331)

ķalı itseler aş saḡa oğrayu

ol aşķa yime bar sevindür yiyü (Arat I, 4583)

"Eğer senin için bir ziyafet çekerlerse, o ziyafete de git; yemeklerini yiyerek, onları memnun et." (Arat II, 332)

ķişi emgek ıdsā saḡa itse aş

yāvā kıлма emgek anı kıлма baş (Arat I, 4608)

"İnsan zahmet edip, sana ziyafet hazırlarsa, bu zahmeti boşa çıkarma; onun hatırını kırma." (Arat II, 333)

eğgü it-

iyi bir şekilde hazırlamak

usa eğgü itgil sen aş suv arığ

toğup koşsu barsu keligli arığ (Arat I, 4648)

"Bütün misafirlerin sofradan doyararak kalkması için, yiyecek ve içeceği mümkün mertebe iyi ve temiz hazırla." (Arat II, 336)

eḡ it-

ev yapmak

yoriğlı ķişi yolda itmez evin

köçügli kişi evde koçmaz neñin (Arat I, 3560)

"Yola çıkan insan yol üzerinde evini yapmaz; göç eden kimse de eşyasını evde bırakmaz." (Arat II, 260)

hile it- çare bulmak

ayur kör negü teg itiñü hile

bu düşman çerigin sığıka tile (Arat I, B45)

"Düşman ordusunu mağlup etmek için, ne gibi çarelere başvurulacağını söyler." (Arat II, 5)

ilig it- memleketi düzene sokmak

bu iki bile itgü uş bu ilig

bu iki bile er beğür ay ilig (Arat I, 3043)

"Memleketi şu iki şey ile tanzim etmeli; ey hükümdar, insan bu iki şey ile büyür." (Arat II, 224)

saña kılgu işler bu ol ay ilig

munı kıldın erse sen ittiñ ilig (Arat I, 5540)

"Ey hükümdar, senin yapacağın işler bunlardır; bunları yaparsan, memleket düzene girer." (Arat II, 397)

iş it- eş etmek, arkadaş olmak

bu edgü tilegli negü tir eşit

kamuğ edgülik kıl özünke iş it (Arat I, 914)

"İyilik dileyen insan ne der, dinle; daima iyilik et; o senden ayrılmayan bir arkadaşın olsun." (Arat II, 77)

itil- **"Düzelmek, yapılmak; yoluna girmek"** (Arat III, 208)

işi itil- işlerin yoluna girmesi

kut ol beg yakın bolsa kutka kişi

tilekin bulur barça itlür işi (Arat I, 606)

"Bey — ikbaldir; ikbale yakın olan insan dileğine kavuşur; onun bütün işleri yoluna girer." (Arat II, 54)

muñar meñzetü sözler öglüg kişi

kim öglüg sözün tutsa itlür işi (Arat I, 820)

"Akıllı insan buna benzer bir söz söylemiştir; kim akıllı insanın sözünü tutarsa, iş yoluna girer." (Arat II, 70)

neçe satğağ erse bu eğgü kişi
ökünmez yarın anda itlür işi (Arat I, 919)
"İyi insan ne kadar mağdur olursa-olsun, yarın orada peşiman olmaz ve huzura erer." (Arat II, 77)

orunçun ya malın itilmez işim
elig tuttaçı yok bu kün bir kişim (Arat I, 1176)
"Rüşvet veya mal ile işim düzeltilemez, bugün elimden tutacak kimsem yoktur." (Arat II, 95)

il itil- memleketin düzene girmesi

kayu elke tegse meniñ bu törüm
ol il barça itlür taş erse korum (Arat I, 830)
"Benim bu kanunum hangi memlekete erişirse, o memleket baştan başa taşlık ve kayalık dahi olsa, hep düzene girer." (Arat II, 71)

bayudı budun hem itildi ili
iligke du'a kıldı boğnı tili (Arat I, 1039)
"Halk zenginleşti ve memleket nizamı girdi; halk hükümdara dualar etti." (Arat II, 86)

itildi ili hem tüzüldi törü
ilig devleti boldı künde örü (Arat I, 1041)
"Memleketi tanzim edildi, idaresi düzeldi; hükümdarın saadeti günden-güne arttı." (Arat II, 86)

bayudı budun hem itildi ili
iligke du'a kıldı boğnı tili (Arat I, 1571)
"Halk zenginleşti, memlekette nizam kuvvetlendi; halk hükümdara dua etti." (Arat II, 121)

ajun itil- dünyanın düzene girmesi

apañ eđgü bolsa bu begler özün
bayur boğnı barça kör itlür ajun (Arat I, 895)
"Eğer bu beylerin kendileri iyi olurlarsa, onların halkı da zenginleşir ve dünya düzelir." (Arat II, 75)

el artar törü birle itlür ajun
el eksür bu küç birle buzur ajun (Arat I, 2034)
"Kanun ile ülke genişler ve dünya düzene girer; zulüm ile ülke eksilir ve dünya bozulur." (Arat II, 154)

ilig devletinde itildi ajun

sakınç kışğa boldı sevinçler uzun (Arat I, 3103)

"Hükümdarın devleti sayesinde dünya düzeldi; keder kısa ve sevinçler uzun oldu." (Arat II, 228)

törü tüz yorittuñ itildi ajun

kim erse küçek ilde körmez közüñ (Arat I, 3108)

"Kanunu doğru tatbik ettin, dünya düzene girdi; hiç kimse memlekette artık bir zorbaya rastlamıyor." (Arat II, 228)

kılkı itil-

tavır düzelmek

siyaset bile beg tüzer il törü

kara kılkı itlür siyaset körü (Arat I, 2128)

"Bey memleket ve kanunu siyaset ile düzene koyar; halk hareketini onun siyasetine bakarak, tanzim eder." (Arat II, 160)

sen öz kılkıñ itgil kılınıñ köñit

budun kılkı itlür sen öñni avıt (Arat I, 5204)

"Sen kendi hareketini doğrult, tavrını düzelt; halkın hareketi kendiliğinden düzene girer." (Arat II, 375)

itin-

"Hazırlanmak, tamamlanmak; süslenmek, düzene koymak, çare bulmak" (Arat III, 209)

itig itin-

hazırlık yapmak

bir ay toldı atlıg er erdi tetig

eşitti bu çavıg itindi itig (Arat I, 462)

"Ay Toldı adında zeki bir adam vardı; ki hükümdarın bu şöhretini işitti ve ona gitmek üzere hazırlıklarını yaptı." (Arat II, 43)

öziñe kerekin itindi itig

eligke yüz urdı bu bilge tetig (Arat I, 475)

"Bu alim ve zeki insan lüzumlu hazırlıklarını tamamladı ve hükümdara doğru yöneldi." (Arat II, 44)

saña bargu erse itiñil itig

munu men özüm din bitiyin bitig (Arat I, 3186)

"Senin gitmen lazım ise, hazırlan; ben de bir mektup yazıp, sana vereyim." (Arat II, 234)

iş itin-

işi düzene koymak

köñül til köni tut bayatka tapın

usanma yarınlık işiñni itin (Arat I, 1278)

"Gönlünü ve dilini doğru tut, Tanrı'ya kulluk et; gafil olma, yarınki işini şimdiden düzene koy." (Arat II, 102)

ölüm tutmaz erken oğun ay ilig

işiñni itiñil yetürgil bilig (Arat I, 1366)

"Ey hükümdar, ölüm henüz yaklaşmadan, uyan; bilgini kullan, işini tanzim et." (Arat II, 108)

ukuš bolmasa er özin tutnumaz

bilig bolmasa er işin itnümez (Arat I, 2790)

"Akıl olmazsa, insan kendisim tutamaz; bilgi olmazsa, insan işini yapamaz." (Arat II, 206)

saña tegdi emdi bu beglik kırı

uzun kalğı ermez iş itnıp yorı (Arat I, 5139)

"Bu beylik sırası şimdi sendedir, fakat uzun kalacak değildir; işini ona göre tut." (Arat II, 371)

ölümke itin-

ölüme hazırlanmak

ölüm kelmez erken ölümke itin

tiriglik oğinde tapuğ kıl tapın (Arat I, 1370)

"Ölüm gelmeden, sen ölüme hazırlan; hayatta iken, Tanrının emirlerini yerine getir; ibadette kusur etme." (Arat II, 108)

bularnı saķıngıl ölümke itin

ökünme yarın bu kara yir katin (Arat I, 1429)

"Bunları düşün ve ölüme hazırlan; yarın bu kara yer altında peşiman olma." (Arat II, 112)

ölümdin kütulu yiri yok bilin

ölümke itiñil kerekiñ alın (Arat I, 1474)

"Ölümden kurtulmak için bir çare yoktur; bunu bil; ölüme hazırlan ve ancak bunun için lazım olanları al." (Arat II, 115)

bu bolmuş künüñ bari kılma yava

ölümke itingil tapuğ kıl iye (Arat I, 3631)

"Bari elde bulunan bugünü başına geçirme; ölüme hazırlan, ibadete koş." (Arat II, 264)

iv- “Acele etmek, koşmak, çırpınmak, derhal yapmak, can atmak” (Arat III, 209)

iş iv- bir işi acele ile yapmak

kayı işke ivse uzar keç kalur

ive kılmış işler ökünçlüg bolur (Arat I, 556)

"Hangi işte acele edilirse, o iş uzar ve gecikir; acele yapılan işler peşimanlık ile neticelenir." (Arat II, 50)

ödiñe küdezgü işig ivmegü

kamuğ iş ödiñde bolur ay büğü (Arat I, 557)

"Acele etmemek ve işin zamanını beklemek lazımdır; ey hakîm, her iş zamanı gelince olur." (Arat II, 50)

kamuğ işte ivme serin öz tutun

serinse bulur kul bu beglik kırın (Arat I, 588)

"Hiçbir işde acele etme, sabret, kendini tut; kul sabırlı olursa, beylik mertebesini bulur." (Arat II, 53)

kamuğ işte ivme serin öz buka

serimlig kişiler tegir arzuğa (Arat I, 1310)

"Hiçbir işte acele etme, sabırlı ol, kendini tut; sabırlı insanlar arzularına erişirler." (Arat II, 104)

ivin- “Acele etmek” (Arat III, 210)

tokışka ivin- savaşmak için acele etmek

yağıñ sü telim tutsa azrak seniñ

tokışka ivinme yarağ kör anıñ (Arat I, 2359)

"Eğer düşmanın askeri çok ve seninki daha az ise, savaşa acele etme ve ona göre tedbir al." (Arat II, 176)

tilin arsız il bol küdezgil özüñ

tokışka ivinmegü kesgil sözüg (Arat I, 2363)

"Sözle oyala, sulh ol, kendini koru ve savaşa acele etme; işte bu kadar." (Arat II, 176)

izle- “Takip etmek” (Arat III, 210)

iz izle- izini sürmek

yaşık yirke endi yüzün kızledi

kalık karşı keldi izin izledi (Arat I, 6211)

"Güneş yere indi ve yüzünü gizledi; gök yüzü karşısından yükselerek, onun izini takip etti." (Arat II, 444)

kaç-

“Kaçmak, kaçınmak, sakınmak” (Arat III, 211)

kut kaç-

saadetin elden kaçması

yayığ kut kişeni bu neñler turur

bu yañlığ basa kutnı kaçmaz kalur (Arat I, 710)

"Dönek saadetin kösteği bunlardır; saadet bu şekilde bağlanırsa, kaçamaz, kalır." (Arat II, 62)

bu iki kılıktın ıduğ kut kaçar

ol erke çığaylık yolını açar (Arat I, 1335)

"Bu iki hareketten mübarek saadet kaçar, bunlar insana fakirlik yolunu açar." (Arat II, 106)

bu bordın kopar miñ yazukka yürek

zinadın kaçar kut yüzüñke sudar (Arat I, 1338)

"İçki insanın bin türlü günaha teşvik eder; saadet zinadan kaçar ve zanînin yüzüne tükürür." (Arat II, 106)

bor içmez kerek beg fësad kılmasa

bu iki kılıktın kaçar kut basa (Arat I, 2091)

"Bey içki içmemeli ve fesatlık yapmamalıdır; bu iki hareket yüzünden, sonunda ikbal elden gider." (Arat II, 157)

ederse kaç-

kovalanan şeyin kaçması

kölike teg ol kör bu dünya toña

ederse kaçar kaçsa yapçur saña (Arat I, 1409)

"Ey yiğit, bu dünya bir gölge gibidir; onun peşine düşersen, kaçar; sen kaçarsan, o sana koşar." (Arat II, 110)

körü barsa dünya kölike sanı

ederse kaçar kaçsa edrer seni (Arat I, 3536)

"Dikkat edersen, dünya gölge gibidir, takip edersen, kaçar; kaçarsan, o senin peşine düşer." (Arat II, 258)

bu dünya kaçar kim ederse anı

kalı kaçsa andın ederür seni (Arat I, 3538)

"Kim kendisini kovalarsa, bu dünya ondan kaçır; eğer ondan kaçarsan, bu defa o seni kovalar." (Arat II, 258)

bu dünya yañı bu ederse kaçır

kođu birse evre saña yol açır (Arat I, 4929)

"Bu dünyanın huyu böyledir; peşine düşersen, senden kaçır; vazgeçsen, sana doğru gelmeğe başlar." (Arat II, 355)

işdin kaç-

işten kaçmak

köñül taplamadı bu iştin kaçır

köñül taplamaz işke yaksa hatar (Arat I, 3686)

"Gönlüm bunu beğenmedi ve bu işten çekiniyor; gönlün beğenmediği işe girişmek tehlikelidir." (Arat II, 268)

üçünçte kaç-

üçüncüden kaçmak

sen emdi kayu sen maña ay aç

ikide biri bol üçünçte kaç (Arat I, 267)

"Sen şimdi hangisisin, bana bunu açık söyle; bu ikisinden biri ol, üçüncüden kaç." (Arat II, 30)

sen emdi kayu sen maña ay aç

ikide biri bol üçünçte kaç (Arat I, 3219)

"Şimdi sen hangisisin, bana açıkça söyle; ikisinden biri ol, üçüncüsünden kaçın." (Arat II, 236)

yağı kaç-

düşmanın kaçması

yağı kaçsa tap kıl edirme yırak

kalı yandru yansa kaçamaz adak (Arat I, 2390)

"Düşman kaçarsa, onu ölçülü takip et, pek uzaklara gitme; eğer düşman geri dönerse, sonra kaçamazsın." (Arat II, 178)

yağı kaçsa tap kıl edirme udu

edertçi yedi körse berge toğu (Arat I, 2395)

"Düşman kaçarsa, ölçülü takip et; arkasından pek ileri gitme, çok ileri giden doyuncaya kadar kamçı yer." (Arat II, 178)

ölümdin kaç-

ölümünden kaçmak

kanı kim kutuldu ölümdin kaçır

kanı kim aşındı ödindin keçip (Arat I, 1384)

"Hani, kim ölümden kaçıp kurtulmuştur; hani, kim ecelini geciktirmiş ve vaktini aşmıştır." (Arat II, 109)

uluğluk ölümke asıg kılmadı

ölümdin kaçığı keçig bulmadı (Arat I, 4837)

"Büyüklük ölüme karşı fayda etmedi; ölümden kaçan — kaçacak bir yol bulamadı." (Arat II, 349)

kal-

“Kalmak” (Arat III, 215)

atı kal-

adı kalmak

ıdı keçki söz ol meşelde kelir

ata ornı atı oğulka kalır (Arat I, 110)

"Çok eski bir atasözü vardır: babanın yeri ve adı oğula kalır." (Arat II, 19)

ata ornı kaldı atı ma bile

ağın ma tağı bolsu miñ miñ ula (Arat I, 111)

"Babanın yeri, adı ile birlikte, sana kaldı; bunlara daha başka binlercesi eklensin." (Arat II, 19)

kişi toğdı öldi sözi kaldı kör

özi bardı yalñuđ atı kaldı kör (Arat I, 182)

"Bak, insan doğdu, öldü; sözü kaldı; insanın kendisi gitti, adı kaldı." (Arat II, 24)

kerek beg kerek kul ne eğgü isiz

özi öldi erse atı kaldı iz (Arat I, 235)

"Gerek bey, gerek kul, iyi veya kötü; kendileri öldü, fakat onların nişanı olarak, yalnız adları kaldı." (Arat II, 28)

iş kal-

işin kalması, yapılmaması

vezir işi barça sakışlar bolur

sakış bilnese işçi işi kalur (Arat I, 2219)

"Vezirin işi hep hesapla döner; hesap bilmezse, hizmetkarın işi kalır." (Arat II, 166)

bu küinki işiñ koğma kılma yarın

yarın bolsa işiñ kalur kılmadın (Arat I, 5503)

"Bugünkü işini yarına bırakma; yarın işin olursa, bu yapılamadan kalır." (Arat II, 394)

bir işni ikigüke ayma tilin

işeñü bolur iş qalır kılmadın (Arat I, 5533)

"Bir işi iki kişiye birden tevdi etme; onlar birbirlerine yüklerler ve iş yapılmadan kalır." (Arat II, 396)

kiçig qal-

küçük kalmak

munu men atası ölür men bu kün

kiçig qaldı oğlum yetim ögsüzün (Arat I, 1487)

"İşte onun babası olan ben bugün ölüyorum; oğlum küçük yaşta yetim ve öksüz kalıyor." (Arat II, 115)

atañ öldi qaldıñ sen oğlan kiçig

kiçigke beğüktin bolur yol keçig (Arat I, 1793)

"Baban öldüğü zaman sen bir çocuk idin; küçüklere yolu-izi büyükler gösterir." (Arat II, 137)

orun qal-

yeri/tahtı başkasına kalmak

ata ornu qaldı atı ma bile

ağın ma taqı bolsu miñ miñ ula (Arat I, 111)

"Babanın yeri, adı ile birlikte, sana kaldı; bunlara daha başka binlercesi eklensin." (Arat II, 19)

ayur emdi oğlum barır men munu

saña qaldı ornum barı neñ unu (Arat I, 1161)

"İşte, oğlum—dedi—şimdi ben gidiyorum; bak, evim-barkım, malım-mülküm sana kalıyor." (Arat II, 94)

olar bardı qaldı saña bu orun

yava kılma öç kün kerekiñ körün (Arat I, 5407)

"Onlar gitti ve bu taht sana kaldı; vaktini boş geçirme, hazırlık gör." (Arat II, 388)

tirig qal-

diri kalmak, hayatta kalmak

oğul kız törüse kimesi sınur

kime sınsa suvda tirig kim qalır (Arat I, 3387)

"Oğul kız dünyaya gelirse, gemisi parçalanır; gemi parçalanınca, su içinde kim diri kalır." (Arat II, 248)

ölürüg körügli tirig kalğuçı

kerek pend tutunsa kanı tutğuçı (Arat I, 6315)

"Ölümü görünce, hayatta kalanların bundan ibret almaları lazım idi; alan hani." (Arat II, 452)

meñü kal-

ebedi kalmak, sonsuz olmak

olarnıñ tañuķı kelir hem barır

meniñ bu tañuķ boldı meñü qalır (Arat I, 113)

"Onların hediyesi gelir, geçer; bu benim hediyem ise, ebedî kalır." (Arat II, 19)

kıtabķa bitindi bu ĥakan atı

bu at meñü qaldı ay terken qutı (Arat I, 115)

"Bu hakan adı kitaba geçti; ey devletli hükümdar, bu ad ebedî kaldı." (Arat II, 19)

kişi meñü bolmaz bu meñü atı

anın meñü qaldı bu eđgü atı (Arat I, 228)

"İnsan ebedî değildir, ebedî olan — onun adıdır; iyi kimselerin adı bunun için ebedî kalmıştır." (Arat II, 27)

saran bolma ilig aķı bol aķı

qalır meñü ölmez aķılıķ atı (Arat I, 1402)

"Ey hükümdar, hasis olma, cömert ol, cömert; cömertliğin adı ebedî kalır, ölmez." (Arat II, 110)

söz kal-

sözün kalıcı olarak kalması

neçe terse dünya tüker alķınur

bitise qalır söz ajun teźginür (Arat I, 114)

"Dünya malı ne kadar toplanırsa toplansın, tükenir, bir gün biter; söz kaleme alınır, kalır, dünyayı dolaşır." (Arat II, 19)

toğuğlı ölür kör qalır belgü söz

sözün eđgü sözle özüñ ölgüsüz (Arat I, 180)

"Bak, doğan ölür; ondan, eser olarak, söz kalır; sözünü iyi söyle, ölümsüz olursun." (Arat II, 24)

bitise qalır söz usansa barır

osal bolsa işçi saķışta ulır (Arat I, 2779)

"Söz yazılırsa, kalır; ihmal edilirse, gider; ihmalci hizmetkar hesap verirken, çok zahmet çeker." (Arat II, 205)

neñ kal-

malı kalmak, kişi ölünce malının dünyada kalması

ajun malı tirdi özüüm suklukun
kalır neñ barır men bu kün yoklukun (Arat I, 1119)
"Aç gözlülük ile dünya malını topladım; mal kalıyor, ben ise,
bugün her şeyi bırakıp, yokluk içinde gidiyorum." (Arat II, 91)

ayur emdi oğlum barır men munu
saña qaldı ornum barı neñ unu (Arat I, 1161)
"işte, oğlum—dedi—şimdi ben gidiyorum; bak, evim-barkım,
malım-mülküm sana kalıyor." (Arat II, 94)

nelük tirdiñ erdi bu qalgu neñiñ
negüke ülemediñ artgu neñiñ (Arat I, 1205)
"Geride kalması mukadder olan malı niçin topladın; ihtiyacından
artan malı niçin başkalarına dağıtmadın?" (Arat II, 97)

saranlıkta ınga negü bar adın
tirer neñ yiyümez qalır neñ kiñin (Arat I, 1672)
"Hasislikten daha kötü başka ne var; hasis toplar, yiyemez ve
malı arkada kalır." (Arat II, 129)

qumarı qal- miras kalmak

kişi ölse andın qumarı qalır
munuqı qumarum saña ay bilir (Arat I, 1467)
"İnsan ölünce, ondan bir miras kalır; ey bilgin, benim sana
mirasım da işte budur." (Arat II, 114)

urgı qal- soyu kalmak, soyun devam etmesi

yana aydı ilig meşelde kelir
uruqluğ kişi ölse urgı qalır (Arat I, 1623)
"Hükümdar devam etti : — Şöyle bir mesel vardır, asıl insan
ölse dahi soyu kalır — dedi —" (Arat II, 125)

atasız qal- babasız kalmak

atalıq atasız qalır yalñuzun
analıq anasız bolur ögsüzün (Arat I, 5380)
"Babalı babasız olur, yetim kalır; analı anasız olur, öksüz kalır."
(Arat II, 386)

asğı qal- faydasız hale gelmek

kişi tüş tüşese yörügke barır

yöre bilmese tüşnüñ asğı kalır (Arat I, 6001)

"İnsan nasıl yorarsa, rüya ona göre zuhur eder; tabir etmesini bilmezsen, rüyanın faydası yoktur." (Arat II, 429)

kiç çal-

geç kalmak

ķayu işke ivse uzar kiç çalur

ivse ķılmıř işler öķünçlüğ bolur (Arat I, 556)

"Hangi işte acele edilirse, o iş uzar ve gecikir; acele yapılan işler peşimanlık ile neticelenir." (Arat II, 50)

dünya çal-

dünyanın kalıcı olması

ķamuğ dünya bolsa biregüke tüz

ķalır dünya ülgı tegir iki böz (Arat I, 1238)

"Bir insan bütün dünyaya tamamen sahip olsa bile, sonunda dünya kalır; onun kısmetine ancak iki bez düşer." (Arat II, 99)

ķalır dünya ahır toğuglı ölür

isiz edğü erse kör atı çalur (Arat I, 5255)

"Dünya kalır, doğan nihayet ölür; insandan kalan ancak iyi veya kötü addır." (Arat II, 378)

kelü birdi dünya tiriglik barır

tiriglik tüker kör bu dünya çalır (Arat I, 5694)

"Masiva karşıma çıktı; hayat ise, gitmektedir; hayat tükenir, fakat bu dünya kalır." (Arat II, 407)

neçe miñ yaşasa ahır ölgülüğ

neçe tirse dünya çalır arķara (Arat I, 6636)

"Binlerce sene yaşasan bile, sonunda nihayet öleceksin; dünyayı ne kadar toplasan da, bir gün bırakıp gideceksin." (Arat II, 476)

ķoķuz çal-

boş kalmak

ķanı ol ķiřide öğürmiş talu

ķoķuz ķaldı dünya irildi tolu (Arat I, 4718)

"İnsanlar arasında seçilmiş olan o iyi zat nerede; dünya onsuz boş kaldı, bir tarafı eksildi." (Arat II, 341)

az çal-

az kalmak

öküş sözleme söz serin til küdez

öküş sözlemiş söz suvı kaldı az (Arat I, 4332)

"Çok söz söyleme, kendine hakim ol ve dilini muhafaza et; çok söylenen sözün kıymeti kalmaz." (Arat II, 313)

oyunka avınma özüñni küdez

erejke sevinme küñüñ kaldı az (Arat I, 5284)

"Oyunla oyalanma, kendini koru; rahata güvenme, günün az kalmıştır." (Arat II, 380)

ķuruğ ķal-

boş kalmak, yeri boşalmak

ay edgü kılınç aşlı edgü uruğ

ajun ķalmasunı siziñsiz ķuruğ (Arat I, 108)

"Ey iyi tabiatlı ve asıl nesepli hakan, dünya senden mahrum kalmasın." (Arat II, 19)

edizlik tiledi süzük can turuğ

uçup bardı can ķaldı ķalbüd ķuruğ (Arat I, 1521)

"Saf ve temiz ruhu yükselmek diledi; ruhu uçtu, gitti, boş bir kalıp kaldı." (Arat II, 118)

ķuruğ ķaldı ķalbüd uçup barsa can

bayat bildi kança barır erse can (Arat I, 1525)

"Rûh uçup gidince, vücût boş kalır; ruhun nereye gittiğini ancak Tanrı bilir." (Arat II, 118)

ķuruğ ķaldı ornı irildi işim

irükler bütürgü ķanı bir ķişim (Arat I, 1576)

"Arkadaşım kayboldu, yeri boş kaldı; hani bu boşluğu dolduracak bir insan." (Arat II, 122)

uzun ķal-

uzun süre kalmak

ķişi munça emgek bile ķazğanıp

uzun ķalmaz erse nerek neñ yığıp (Arat I, 4683)

"Bu dünyada uzun müddet kalmayacak olduktan sonra, insanın bu kadar zahmete katlanıp, bu malı toplaması neye yarar." (Arat II, 339)

ķerek erse beg bol ķerek erse ķul

uzun ķalgu ermez ölüm tuttı yol (Arat I, 4817)

"İster bey ol, ister kul, burada uzun zaman kalacak değilsin; ölüm artık seni yolda bekliyor." (Arat II, 348)

saña tegdi emdi bu beglik kırı
uzun kalğı ermez iş itnıp yorı (Arat I, 5139)
"Bu beylik sırası şimdi sendedir, fakat uzun kalacak değildir;
işini ona göre tut." (Arat II, 371)

ay ilig usanma sakınma uzun
uzun kalğı ermez ay kılkı tüzün (Arat I, 5346)
"Ey hükümdar, gafil olma, uzun emellere kapılma; ey asıl
tabiatlı, burada uzun kalınacak değildir." (Arat II, 384)

kiğin kal- geride kalmak

süsin itse yapsa ma yortuğ tüzüp
kiğin kalmasa er ya öñdün ozup (Arat I, 2344)
"Askerî tanzim ve tertip ile muhafız alayını teşkil etmeli ve hiç
kimse geride kalmamalı veya öne geçmemelidir." (Arat II, 175)

tilekim bu ol kim maña tapğıçı
bayup kalsa minde kiğin kalğıçı (Arat I, 3023)
"Dileğim şudur: bana hizmet edenler ve bundan sonra yaşayacak
olan hizmetkarlarım sıkıntı çekmesinler." (Arat II, 222)

seniñde kiğin kalğa tutsa ölüm
oğul kız isizlikke bulğay tolum (Arat I, 5291)
"Ölüm yakalarsa, bu mal geride kalacak ve evlatlar onu kötü
yollarda sarfedeceklerdir." (Arat II, 380)

atıñ edğü bolğa kutulğay özüñ
seniñde kiğin kalğa atıñ sözüğ (Arat I, 5541)
"Adın iyi olur, kendin kurtulursun; dünyada senden sonra da
adını ve sözlerini daima yad ederler." (Arat II, 397)

esen kal- esen kalmak

bağırsaklık erdi meniñ bu sözüüm
esen kal selamet ay körklüg yüzüm (Arat I, 1481)
"Bu sözlerim sana karşı içten bir bağlılığın nişanesidir; ey güzel
yüzlüm, sağ ve esen kal." (Arat II, 115)

yalñuz kal- yalnız kalmak

özüüm kalsa yalñuz kara yir katın
mañar ıdğıl anda öküş rahmetin (Arat I, 395)

"Kara yer altında tek başıma kalınca, orada da sayısız rahmetini bana ulaştır." (Arat II, 39)

özüm kalsa yalnız idim yağı tap

özüm sözlegüke idim atı tap (Arat I, 4793)

"Yalnız kalırsam, bana rabbimin zikri yeter; zikretmek için, bana rabbimin adı yeter." (Arat II, 346)

miras kal-

miras kalmak

birindin biriñe mîraslar kalıp

ağınlarğa birmez öziñe alıp (Arat I, B14)

"Birinden birine miras olarak kalır, bunlar da kendilerine alıp, başkalarına vermezlermiş." (Arat II, 3)

yolda kal-

yolda kalmak

tilek birle mañsa kişi arzulap

arıp yolda kalmaz tilekin ulap (Arat I, 3703)

"Arzusuna ulaşmak için arzu ile yola çıkan insan yarı yolda yorulup kalmaz, dileğini bulur." (Arat II, 269)

köçügli kişi itmez ordu saray

yoriğı kişi yolda kalmaz yıl ay (Arat I, 6113)

"Göçecek olan kimse köşk ve saray yapmaz; gezgin kimse yolda aylar ve yıllarca kalmaz." (Arat II, 437)

açın kal-

aç kalmak

neçe me çığay erse kalmaz açın

alır bu ölüm kör tirigde oçın (Arat I, 5466)

"Ne kadar fakir olsa bile, insan aç kalmaz; bu ölüm her yaşayandan bir gün öcünü alır." (Arat II, 392)

arķara kal-

ardında kalmak, arkada kalmak

neçe miñ yaşasa ahir ölgülüğ

neçe tirse dünya kalır arķara (Arat I, 6636)

"Binlerce sene yaşasan bile, sonunda nihayet öleceksin; dünyayı ne kadar toplasan da, bir gün bırakıp gideceksin." (Arat II, 476)

pak kal-

pak kalmak

kalır qarşı ordu saray pak saña

alıp sen tutar sen bu bend tip maña (Arat I, 6436)

"Saray, köşk ve konaklar boşalır, sana kalır; sen alır ve kendine bend ettim zannı ile onları kullanırsın." (Arat II, 461)

ķam- **“Kamaşmak”** (Arat III, 218)

köz ķam- gözü kamaşmak

ağı keçti haz baz özüñ örtti öz

seni yañsağuçı körüp ķamdı göz (Arat I, 5799)

"Sen sırma giydin ve vücûdunu ipekler ile örttün; hased edenlerin gözlen sana bakıp, kamaştı." (Arat II, 415)

ķama- **“Kamaşmak”** (Arat III, 218)

köz ķama- gözü kamaşmak

yüzi körklüg erdi körüp göz ķamar

sözi yumşak erdi tili tuz tamar (Arat I, 464)

"Yüzü, bakınca, göz kamaştıracak kadar güzel idi; sözü sert değıldi, fakat doğru söyledirdi." (Arat II, 43)

ķap- **“Tutmak”** (Arat III, 221)

berk ķap- sağlam tutmak

ķara tapsa begler beğüyür kopar

üzeñü bar erse çigen berk ķapar (Arat I, 6110)

"Halk vazifesini yaparsa, beyler büyür, yükselir; üzengi varsa, insan yuları kuvvetli tutar." (Arat II, 437)

ķarar- **“Kararmak”** (Arat III, 224)

köñül ķarar- gönlün kararması

ķaramķa katılma ay ilig sakın

ķaramķa ķararur köñül bil yakın (Arat I, 5347)

"Harama el uzatma, kendini gözet; ey hükümdar, iyi bil ki, haram gönlü karartır." (Arat II, 384)

ķaram birle artuķ ķarardı köñül

ķalal ķayda bulğu tilep ay oğul (Arat I, 6461)

"Kalpler haram ile çok fazla karardı; ey oğul, halali nerede arayıp bulmalı." (Arat II, 463)

tünü karar- gecesi kararmak

öküندی ayur bardı isiz künüm

tiriglik tükeği kararur tünüm (Arat I, 5634)

"Peşiman oldu ve : -Ah, ne yazık ki, günlerim geçti; ömrüm tükendi, gecem artık kararmaktadır — dedi —" (Arat II, 403)

karart- **“Karartmak”** (Arat III, 224)

meñiz karart- yüzünü buruşturmak

ilig buştı artuğ kararttı meñiz

ayur ay ivelik kişike isiz (Arat I, 629)

"Hükümdar çok hiddetlendi ve yüzünü ekşiterek, dedi : —Hey, acele ile hareket etmek insan için kötü bir şeydir." (Arat II, 56)

yüzüñni karart- yüz çevirmek

bar erse yazuğum kına erk saña

yok erse yüzüñni karartma maña (Arat I, 639)

"Kusurum varsa, cezalandır, kudret senindir; kusurum yok ise, bana muğber olma." (Arat II, 57)

karı- **“Kocamak, yaşlanmak”** (Arat III, 224)

kut karı- bahtı kapanmak

tükel buldı ay toldı arzu tilek

kıvı kut karıp yıktı arka yölek (Arat I, 1045)

"Ay Toldı arzu ve dileğini tam elde ettiği zamanda, süreksiz saadet ihtiyarladı; ona arka ve destek olan şeyleri birer-birer yıktı." (Arat II, 86)

cefa kıldı dünya karıdı bu kut

seni armasunu munu sözke büt (Arat I, 1173)

"Dünya cefa etti, bu saadet ihtiyarladı; bu söze inan, seni de aldatmasın." (Arat II, 95)

özi karı- yaşlanmak

iki neñ bile er qarımaz özi

bir edgü kılınçı bir edgü sözi (Arat I, 181)

"İnsan iki şey ile kendisini ihtiyarlamaktan kurtarır: biri — iyi iş ve diğeri — iyi söz." (Arat II, 24)

öküş beg karıttı karıamaz özi

telim beg keçürdi kesilmez sözi (Arat I, 404)

"O çok beyleri ihtiyarlattı, kendisi ihtiyarlamaz; çok beyleri göçümü, hiç susmak bilmez." (Arat II, 39)

bu kıvçak kovı dünya kıçki ajun

neçe beg karıttı kanmaz öziin (Arat I, 5133)

"Bu kof ve boş dünya çok eski bir alemdir; o nice beyleri ihtiyarlattı, kendisi ihtiyarlamaz." (Arat II, 371)

atsız karı-

adsız yaşlanmak, adı anılmadan yaşlanmak

kimiñ erdemi bolsa atı yorır

kalı bolmasa erdem atsız karır (Arat I, 2645)

"Kim faziletli ise, onun adı her tarafa yayılır; eğer bir kimsenin fazileti yoksa, adı anılmadan, ihtiyarlar, gider." (Arat II, 196)

esenin karı-

huzur içinde yaşlanmak

sözünü küdezgıl selamet yorı

özüñni küdezgıl esenin karı (Arat I, 1509)

"Sözünü gözet, emniyet içinde yaşa; kendini gözet, esenlik ile ihtiyarla." (Arat II, 117)

kat-

"Katmak, karıştırmak" (Arat III, 227)

tuz kat-

tuz katmak

bu sözke tanuķı bu şa 'ır sözi

bu şa 'ır sözi sözke kattı tuzı (Arat I, 711)

"Şairin şu sözü buna şahittir; şair sözü söze tuz katmıştır." (Arat II, 62)

katgur-

"Gülerek katılmak" (Arat III, 227)

ünün katgur-

yüksek sesle kahkaha atmak

yana bağdaş ilme yanın yatmağıl

ünün katğura sen katığ külmegil (Arat I, 4114)

"Bir de bağdaş kurma ve yan yatma; yüksek sesle kahkaha atma." (Arat II, 298)

katıl-

“Katılmak, karıştırılmak” (Arat III, 228)

isizke katıl-

kötüye karışmak

taķı biri eğgü kör ötkünç bolur

isizke katılsa ol isiz kılur (Arat I, 874)

"Biri de taklit yolu ile iyi olur; kötüye uyarsa, kötülük yapar."
(Arat II, 74)

isizke katılma kara eğgüsi

isiz boldı kılķı ağır yüğgüsi (Arat I, 2257)

"Kötüye katılma, onun işi kara ve tabiatı fena olur; bu ağır yükü kolay yüklenemezsin." (Arat II, 169)

isizke katılmaz uķuşluđ ķişı

bütün çın bolur bu biliglig işi (Arat I, 2897)

"Akıllı insan kötüye karışmaz; bilgili insan da doğru ve dürüst hareket eder." (Arat II, 210)

özüñ eđgü atlığ bolayın tese

isizke katılma katığlan usa (Arat I, 4195)

"Sen iyi nam kazanmak istersen, elinden geldiği kadar, kötüler ile düşüp-kalkmamağa gayret et." (Arat II, 303)

sakışķa
katılma-

hesaba katılmamak

sakışķa katılmaz seniñ birlikiñ

tüzü neñke yetti bu erkliglikiñ (Arat I, 9)

"Senin birliğin hesaba gelmez; bu kudretin her şeye hakimdir."
(Arat II, 12)

bir ol bir içi kim törütti iki

sakışķa katılmaz anıñ birliki (Arat I, 3719)

"Kendisi birdir, fakat yarattığı ikidir; onun birliği hesaba girmez." (Arat II, 270)

ķaramķa katıl-

harama el uzatmamak

ķaramķa katılma yime kılma küç

ķişı kanı tōkme ķaşım kılma öç (Arat I, 1433)

"Harama karışma, zulüm etme, insan kanı dōkme, düşmanlık besleme ve kin gütme." (Arat II, 112)

haramka katılma küdez öz katıg
haram yiglü ornı tamu ol batıg (Arat I, 5261)
"Harama el uzatma, kendini iyice gözet; haram yiyenin yeri
cehennemin dibidir." (Arat II, 379)

haramka katılma ay ilig sakın
haramka kararur köñül bil yakın (Arat I, 5347)
"Harama el uzatma, kendini gözet; ey hükümdar, iyi bil ki,
haram gönülü karartır." (Arat II, 384)

fesadka
katılma-

fesada karışmak

bor içme fësadka katılma yıra
zına kılma fasık atanma kara (Arat I, 1334)
"Şarap içme, fesada karışma, uzak dur; zina yapma, fisk ve fücür
ile kara yüzölü olma." (Arat II, 105)

ağırlık bulayın tese sen özüñ
fësadka katılma ay kılkı tüzün (Arat I, 4410)
"Kendin daima itibarda kalmak istersen, ey yumuşak tabiatlı
insan, hiç bir vakit fesada karışma." (Arat II, 319)

bor içme fësadka katılma yıra
bu iki buzar karşı ordu tura (Arat I, 5263)
"Şarap içme, fesada katılma; onlardan uzaklaş; bu ikisi köşk,
saray ve kaleleri yıkar." (Arat II, 379)

kavşur-

“Kavuşturmak” (Arat III, 229)

elig kavşur-

ellerini kavuşturmak

elig kavşuru tut adaqıñ tüze
bu oñ elgiñ urğıl sol elgiñ öze (Arat I, 4056)
"Ellerini kavuştur, ayaklarını birbirine bitıştır; sağ elini sol elin
üzerine koy." (Arat II, 294)

kavuş-

“Kavuşmak” (Arat III, 229)

selamet kavuş-

sağ salim kavuşmak

ne körklüg sevinç ol kişi adrılıp

şelamet kavuşsa tileyü kelip (Arat I, 3295)

"İnsanın ayrıldıktan sonra tekrar araması ve gelip, sağ salim kavuşması ne büyük bir saadettir." (Arat II, 241)

ne körklüg bolur kör kişi adrılıp

şelamet kavuşsa iki öz özün (Arat I, 3301)

"Ayrılıktan sonra iki şahısın tekrar birbirine sağ salim kavuşması ne kadar güzel şeydir." (Arat II, 242)

ķavuştur- **“Kavuşturmak”** (Arat III, 229)

ķol ķavuştur- ellerini kavuşturmak

oķıdı ķor ay toldıķa ķıldı yol

bu ay toldı ķirdi ķavuşturdı ķol (Arat I, 766)

"Ay Toldı'yi huzuruna çağırtdı; Ay Toldı ķirdi ve ellerini kavuşturdu." (Arat II, 66)

eşitti ilig ķor aņar ķıldı yol

bu ķirdi iligke ķavuşturdı ķol (Arat I, 4896)

"Hükümdar geldiğini haber alınca, onu yanına çağırtdı; Öğdülmiş huzuruna girip, ellerini kavuşturdu." (Arat II, 353)

ķaz- **“Kazmak”** (Arat III, 231)

yir ķaz- yer kazmak

ķayu art aşar ķor öğüzler ķeķer

ķayu yir ķazar suv kuduğda iķer (Arat I, 1735)

"Kimi, bak, tepeler aşar, dereler ķeķer; kimi yer ķazar ve suyu kuyudan iķer." (Arat II, 133)

ķazğan- **“Kazanmak”** (Arat III, 231)

eğgü ķazğan- iyilik kazanmak

bu ķün eğgü ķazğan budun yüki yüğ

yarın eğgü ķelgey ķeķip barsa öç (Arat I, 5090)

"Bugün iyilik kazan, halkın yükünü yüklen; zaman ķeķer, gider ve yarın sana bundan iyilik gelir." (Arat II, 368)

‘uķbi ķazğan- ahireti kazanmak

*bab ögdülmiş odğurmuşka fanî dünya birle bakî 'uqbi
kazğanğusın ayur.* (Arat I, C50)

"bab ögdülmiş odğurmuş'a bu fani dünya ile ebedi ahiretin nasıl kazanılacağını söyler." (Arat II, 10)

ögdülmiş odğurmuşka dünya birle 'uqbi kazğanğusın ayur. (Arat I, XLIII)

"Ögdülmiş odğurmuş'a dünya vasıtası ile ahiretin kazanılmasını söyler." (Arat II, 265)

keç-

“Geçmek, ölmek” (Arat III, 232)

tiriglik keç-

hayatın geçip bitmesi

*kimiñ kırkıta keçse tiriglik yılı
esenleşti erke yigitlik tili* (Arat I, 364)

"-Kimin yaşı kırkı geçerse, gençlik insana:— "Allaha ısmarladık !" — der." (Arat II, 36)

yavalıkta keçti tiriglik isiz

süre ıdtım öd kün bu beglik isiz (Arat I, 1156)

"Hayatım, yazık ki, beyhude geçti; vaktimi ve beylik zamanımı, yazık ki, boşuna harcadım." (Arat II, 94)

tüpi yel keçer teg tiriglik keçip

asıgsız ulır men özümke açıp (Arat I, 1175)

"Hayat, bir kasırga gibi, geçti, gitti; şimdi halime acıyarak, boş yere inliyorum." (Arat II, 95)

yıl ay kün keçer teg tiriglik keçer

keçer kün keçürgey seni belgülüğ (Arat I, 1214)

"Yıl, ay ve gün nasıl geçiyorsa, hayat da öyle geçer; geçip-giden günler seni de muhakkak alıp-götürecektir." (Arat II, 98)

sevinçin keç-

sevinç içinde geçmek

kılınçı oñay bolsa kılkı köni

sevinçin keçer kör uş ol beg küni (Arat I, 1977)

"Tabiatı iyi ve hareketi doğru ise, bak, o beyin hayatı sevinç içinde geçer." (Arat II, 150)

üçünçi özin tutsa tursa köni

sevinçin keçürgey bu bulmuş küni (Arat I, 2512)

"Üçüncüsü —kendisine hakim olmalı ve doğrulukla yaşamalıdır; böylelikle hayatını sevinç içinde geçirir." (Arat II, 186)

erej birle erter budun künleri

sevinçin keçer kör bütün tünleri (Arat I, 3105)

"Halk günlerini huzur içinde, gecelerini de hep sevinç içinde geçiriyor." (Arat II, 228)

kisi alsa özde koğı al köni

sevinçin keçürgey sen ödle künü (Arat I, 4481)

"Evleneceksen, kendinden aşağı derecede biri ile evlen; ömrünü huzur içinde geçirirsin." (Arat II, 324)

sevinç keç-

sevincin geçmesi

sevinç keçti emgek yime keçgey erdi

yava boldı kün ay ökünçke basıktım (Arat I, 6546)

"Huzur geçti, zahmet de geçecek idi; gün ve aylar boşuna heder oldu, peşimanlığa düştüm." (Arat II, 470)

öd keç-

zamanın geçmesi

kanı kim kutuldı ölümün kaçıp

kanı kim aşundı ödündin keçip (Arat I, 1384)

"Hani, kim ölümden kaçıp kurtulmuştur; hani, kim ecelini geciktirmiş ve vaktini aşmıştır." (Arat II, 109)

büte keçti ödle seni körmedim

tiler erdim arzun ödi bulmadım (Arat I, 3309)

"Seni görmeyeli çok zaman geçti; görüşmeği çok arzu ediyordum, fakat vakit bulamadım." (Arat II, 242)

üd ödle keçip bolmasa er бүгү

kişi tip atamağı yılkı tigü (Arat I, 4640)

"Zaman geçtiği halde, hikmet sahibi olmamış ise, ona "insan" değil "hayvan" demelidir." (Arat II, 335)

usanma tiriglik barır belgüsüz

keçer uş bu öd kün yana yangusuz (Arat I, 4831)

"Gafil olma, hayat belli etmeden gider; bu zaman ve gün bir daha geri gelmemek üzere geçer." (Arat II, 349)

yaş keç-

yaşın geçmesi, ömrün geçip gitmesi

yaşıñ kırkıta keçse kün ay erse küz

isig neñ bile sen özüñ tabı tüz (Arat I, 4624)

"Yaşın kırktan fazla ve mevsim son bahar ise, tabiatını sıcak şeyler ile tanzim et." (Arat II, 334)

negüke uzatur sen kılgu işiñ

uzatma işiñ kıl keçer bu yaşıñ (Arat I, 5501)

"Yapacağın işi niçin geri bırakıyorsun; işini geri bırakma, yap; ömür geçip gidiyor." (Arat II, 394)

kün geç-

gün geçmek

yıl ay kün keçer teg tiriglik keçer

keçer kün keçürgey seni belgölüg (Arat I, 1214)

"Yıl, ay ve gün nasıl geçiyorsa, hayat da öyle geçer; geçip-giden günler seni de muhakkak alıp-götürecektir." (Arat II, 98)

tire bildi bu öz yiyü bilmedi

künüm keçti öknüp asıg kılmağı (Arat I, 1285)

"Ben toplamasını bildim, fakat yemesini bilemedim; günüm geçti, son peşimanlık da fayda etmedi." (Arat II, 102)

köñül til kiçig tutı kılkı oñay

yaraştı kamuğ birle keçti kün ay (Arat I, 1695)

"Herkes karşı tevazû gösterdi, mülayim davrandı; her keşle iyi geçindi; böylece günler ve aylar geçti." (Arat II, 130)

ikigün toğup teñ kiçe yattımız

keçip bardı kelmiş künüm sa 'atı (Arat I, 3615)

"Her ikimiz aynı derecede doyup akşam yattık; günüm geçti, gitti." (Arat II, 263)

sakınç keç-

üzüntünün geçmesi

ayur ay oğul kılma artuğ sakınç

sakınç keçse ahır tüp inde sevinç (Arat I, 1549)

"Dedi : — Ey oğul, fazla üzülme; keder geçer ve arkasından sevinç gelir." (Arat II, 120)

öñdün keç-

öne geçmek

bu kaç neñ kerek kim atansa hacib

kişi başlasa yolka öñdün keçip (Arat I, 2485)

"Hacib olmak ve öne geçip, insanlara yol göstermek için, şu bir kaç şey lazımdır." (Arat II, 185)

ödindin keç- geciktirmek

kanı kim kütuldi ölümün kaçıp
kanı kim aşındı ödindin keçip (Arat I, 1384)
"Hani, kim ölümden kaçıp kurtulmuştur; hani, kim ecelini geciktirmiş ve vaktini aşmıştır." (Arat II, 109)

keçür- "Geçirmek, bağışlamak" (Arat III, 233)

‘uzrüñi keçür- özrünü kabul etmek, kusurunu bağışlamak

keçürdüm men anda seniñ ‘uzrüñi
ağırladım ötrü ol erdem teñi (Arat I, 798)
"O zaman ben senin kusurunu affettim ve sana meziyetin nisbetinde saygı gösterdim." (Arat II, 68)

tiriglik keçür- ömür geçirmek

tiriglik keçürdüm osallık bile
yigitlikni ıdtım yavalık bile (Arat I, 1117)
"Ömrümü gafletle geçirdim, gençliğimi boşu-boşuna sarfettim." (Arat II, 91)

tüşüñ teg keçürdüñ tiriglik oduğ
kanı asğı körkit maña bir boğuğ (Arat I, 1399)
"Uyanık olduğun halde, hayatını rüya gibi geçirdin; faydası hani bana bundan bir iz göster." (Arat II, 110)

keçürmiş tiriglik tüpi boldı yıl
bu kalmış tiriglik neçe birge il (Arat I, 1439)
"Geçirdiğin hayat rüzgar ve tipi gibi geçti; kalan hayatın daha ne kadar saltanat temin eder." (Arat II, 112)

keçürmiş tiriglik saña bolğa tüş
negü kıldıñ erse yanut kelge tuş (Arat I, 3571)
"Geçirdiğin hayat sana bir rüya olacak; ne yaptınsa, bunun karşılığını göreceksin." (Arat II, 358)

yas keçür- matemini geçmesi

bu ay toldı yasın keçürdi ilig

okup oğlña birdi öt saverig (Arat I, 1548)

"Hükümdar, Ay Toldı'nın yası sona erince, onun oğlunu çağırarak, ona öğüt ve nasihatte bulundu." (Arat II, 120)

kağgu keçür-

kaygının sona ermesi

keçürdi yime ök ata kağgusın

yakın kıldı özke kişi edğüsin (Arat I, 1565)

"Babasının matemini böyle hayırlı işler yaparak geçirdi; iyi insanları kendisine ahbap edindi." (Arat II, 121)

saķınç kıldı kaç kün bu ögdülmişe

keçürdi bu kağgu yazıldı kaşa (Arat I, 6340)

"Öğdülmiş bir kaç gün yas tuttu; matem günleri geçince, nihayet bir az kendine geldi." (Arat II, 454)

beg keçür-

beyleri ihtiyarlatmak

öküş beg karıttı karıamaz özi

telim beg keçürdi kesilmez sözi (Arat I, 404)

"O çok beyleri ihtiyarlattı, kendisi ihtiyarlamaz; çok beyleri göçürttü, hiç susmak bilmez." (Arat II, 39)

seni teg telim beg keçürdi sevip

saña ma anundı keçürgey evip (Arat I, 5134)

"Senin gibi bir çok beyleri sevdi ve nihayet onlardan yüz çevirdi; şimdi senin için hazırlandı, fakat seni de çabuk bırakacaktır." (Arat II, 371)

telim yelke birdi seni teglerig

keçürdi ilig teg telim beglerig (Arat I, 6123)

"O senin gibi bir çok insanları yele verdi; hükümdar gibi bir çok beyleri gördü-geçirdi." (Arat II, 438)

yazuķ keçür-

günahı bağışlamak

beg alçak kerek bolsa köñli açuķ

yazuķluğ kişidin keçürse yazuķ (Arat I, 2122)

"Bey mütevazı ve alçak gönüllü olmalı, suçlu kimselerin de suçunu affetmelidir." (Arat II, 159)

yazuķ kılsa kul küñ keçür ol yazuķ

bu yazuķ keçürmiş muyan kıl azuķ (Arat I, 3435)

"Kul ve cariye suç işlerlerse, sen onların suçunu bağışla; bu suç bağışlama sevabını, ahiret için, kendine azık et." (Arat II, 251)

keçürgil yazukum saña yası yok

kınama meni sen saña asğı yok (Arat I, 3776)

"Günahımı bağışla; senin için bunun bir zararı olmadığı gibi, beni cezalandırmanın da sana bir faydası yoktur." (Arat II, 274)

otun men otundın otunluk kelir

tüzün sen yazukum keçür ay bilir (Arat I, 6513)

"Ben bir küstahım, küstah insandan küstahlık gelir; sen merhametlisin; ey her şeyi bilen Tanrım, günahlarımı sen affet." (Arat II, 466)

öğinde keçür-

vaktini geçirmek

öğinde keçürse bu beglik işin

anı yetse bolmaz ederse kuşın (Arat I, 2094)

"Devlet işleri ihmal edilir ve vaktinde yapılmazsa, arkasından avcı kuşla takip etsen bile, bir daha ele geçmez." (Arat II, 158)

başında keçür-

görüp geçirmek

negü tir eşit bu sınamış kişi

başında keçürmiş yetürmiş yaşı (Arat I, 426)

"Tecrübeli, başından çok iş geçmiş ve yaşını-başını almış insan ne der, dinle." (Arat II, 41)

negü tir eşit emdi türkçe meşel

başında keçürmiş bu kökçin sakal (Arat I, 667)

"Şimdi dinle, türkçe bir ata-sözü, başından çok şeyler geçmiş olan bu ak sakallı ne der." (Arat II, 59)

negü tir eşitgil oğulluğ kişi

başında keçürmiş yetilmiş yaşı (Arat I, 1222)

"Tecrübeli, yaşını başını almış ve çocuk sahibi insan ne der, dinle." (Arat II, 98)

negü tir eşit emdi öglüg kişi

başında keçürmiş bilir il işi (Arat I, 1567)

"Şimdi akıllı, görmüş-geçirmiş ve memleket ısını bilen insan ne der dinle." (Arat II, 121)

teñinde keçür-

ölçüyü kaçırmak

kamuğ neñke had ol teñi belgölüg
teñinde keçürme işiñ ay külüg (Arat I, 4982)
"Her şeyin hududu ve ölçüsü var; işin ölçüsünü kaçırma, ey
şöhretli insan." (Arat II, 359)

teñinde keçürme kamuğ işni sen
teñinde keçürse yana kaçğa san (Arat I, 4984)
"Hiçbir işte ölçüyü kaçırma; ölçüyü aşan iş çıkırından çıkar." (Arat II, 359)

keç- "Giymek" (Arat III, 234)

ton keç- elbise giymek

tonın keçti ay toldı turdı örü
küsemiş bile çıktı bardı naru (Arat I, 519)
"Ay Toldı yerinden kalktı ve elbisesini giydi; çıkıp, Küsemiş
ile birlikte oraya gitti." (Arat II, 47)

bu oğlan yügürdi tegürdi sözi
tonın keçti turdı sevinçin özi (Arat I, 575)
"Oğlan koştu ve sözü ona ulaştırdı; Ay Toldı sevinçle kalktı,
giyindi." (Arat II, 52)

bor içme zınağa katılma hader
bu iki çığaylık tonını keçer (Arat I, 1337)
"Şarap içme, zina etme, kendini koru; ikisi de insana yoksulluk
elbisesini giydirir." (Arat II, 106)

yaşıl kök sarıg al ağı ton keçip
aşağı kötürse yaraşur yorıp (Arat I, 2916)
"Onların yeşil, mavi, san ve pembe ipek elbiseler giyip
dolaşmaları ve yemek taşımaları hoş olur." (Arat II, 302)

örüm keç- çul giymek

kayusı örüm keçti bükri uça
kayu yir kezer bu közi yaş saça (Arat I, 6157)
"Biri çullara bürünmüş, biri gözünden yaş dökerek, diyar-diyar
dolaşır." (Arat II, 440)

kadaşñ koçup kaçtı dünya neñin
örüm keçti arpa yedi öz teñin (Arat I, 6334)

"Kardeşin dünya malını bırakıp kaçtı; kendi seviyesine göre, çul giydi ve arpa yedi." (Arat II, 453)

keður-

“Giydirmek” (Arat III, 235)

keçim keður-

elbise giydirmek, giydirip kuşatmak

yetürse içürse keðurse keçim

at üstem kız oğlan bu birse telim (Arat I, 2280)

"Silah arkadaşlarını yedirip-içirmeli ve giydirip-kuşatmalı; onlara çok at-koşum, köle ve cariye ihsan etmelidir." (Arat II, 170)

kel-

“Gelmek burada kaldım” (Arat III, 235)

ķayudın kel-

nereden gelmek

ilig aydı kim sen negü ol atıñ

ķayudın kelir sen negü ol yatıñ (Arat I, 583)

"Hükümdar sordu: sen kimsin, adın nedir; nereden geliyorsun, memleketin neresidir?" (Arat II, 52)

özüñke baķa kör kim erdiñ maña

ķayudın kelir bu fuzüllük saña (Arat I, 644)

"Kendine bir bak, sen benim için kim idin; sana bu küstahlık nereden geliyor." (Arat II, 57)

negü ol tiriglik negü ol ölüm

ķayudın kelir men ķayuka yolum (Arat I, 1135)

"Hayat nedir, ölüm nedir; nereden geliyorum, nereye gidiyorum?" (Arat II, 92)

ķayudın kelir erki kańķa barır

ķayuda turur erki ķayda yorır (Arat I, 1529)

"Nereden gelir, nereye gider; nerede durur, nerede yürür." (Arat II, 118)

meşelde kel-

atasözünde geçmek

içi keķki söz ol meşelde kelir

ata ornı atı oğulķa kalır (Arat I, 110)

"Çok eski bir atasözü vardır: babanın yeri ve adı oğula kalır." (Arat II, 19)

yana aydı ilig meşelde kelir

uruğlu kişi ölse urğı kalır (Arat I, 1623)

"Hükümdar devam etti : — Şöyle bir mesel vardır, asıl insan ölse dahi soyu kalır — dedi —" (Arat II, 125)

tañ ermez seniñdin meşelde kelir

ķayu neñ seviğ bolsa 'aybı barır (Arat I, 3514)

"Sana hayret etmem; meselde de vardır: hangi şey sevilirse, onun kusurları görünmez." (Arat II, 257)

edgü kel-

iyilik göstermek

bu kün kim okısa olarığ bilir

añar ötkünür andın edgü kelir (Arat I, 259)

"Bugün bu kitapları kim okursa, onları tanır; onlara benzemeğe çalışır ve bundan kendisine iyilik gelir." (Arat II, 30)

toğa edgüdin tutçı edgü kelir

ajun boğnı andın asığlar alır (Arat I, 878)

"Doğuştan iyi olandan daima iyilik gelir; dünya halkı ondan istifade eder." (Arat II, 74)

ķamuğ edgülik kıl isizdin yıra

ķamuğ edgü kelgey sen oldur tura (Arat I, 1296)

"Daima iyilik yap, kötülükten uzak dur; ister otur ister kalk, bundan sana hep iyilik gelir." (Arat II, 103)

uvutluğ silig bolsa kılķı tüzün

kelir andın edgü kılınçın sözün (Arat I, 2444)

"Hacib haya sahibi, temiz ve nazik bir insan olursa, ondan işte ve sözde ancak iyilik gelir." (Arat II, 182)

biligdin kel-

bilgiden gelmek

bilig kıymetini biliglig bilir

uķuşķa ağırlıķ biligdin kelir (Arat I, 472)

"Bilginin kıymetini bilgili bilir, akıla hürmet bilgiden gelir." (Arat II, 44)

bu yañlığ asığlar biligdin kelir

uķuşluğ biliglig siligdin kelir (Arat I, 1775)

"Bu gibi faydalar bilgiden gelir; akıllı, bilgili ve iyi huylu kimseden gelir." (Arat II, 135)

bilig birle işle kamuğ törlüg iş
biligdin kelir ol kamuğ körklüg iş (Arat I, 5253)
"Her türlü işi bilgi ile işle; her güzel iş bilgi ile meydana gelir."
(Arat II, 378)

kut kel- mutluluğun gelmesi

bu kut kelse yalñuğ kutaður köni
ümen arzu birle talulap yir aş (Arat I, 682)
"Saadet gelirse, insan hakikaten mesut olur; bütün arzularına kavuşur huzur içinde yaşar." (Arat II, 60)

kelir kut tuta bilmese sen barır
birür neñ yiyü bilmese sen alır (Arat I, 724)
"Saadet gelir; tutmasını bilmezsen, gider; mal verir; yemesini bilmezsen, alır." (Arat II, 63)

kelir kut kişike atı çavlanur
yañı ay teg artar yaruğı tolur (Arat I, 740)
"İnsana saadet gelir, meşhur olur; yeni ay gibi, büyür ve parlaklığı artar." (Arat II, 64)

ol üç neñ kimiñ bolsa keldi kutı
bu üç neñ kimiñ bolsa yitti atı (Arat I, 1676)
"O üç şey kimde varsa, saadet onundur; bu üç şey kimde varsa, onun adı mahvolur gider." (Arat II, 129)

ölüm kel- ölümün gelmesi

elig til uzun kıldım erdi üküş
ölüm keldi tuttu tınım kıstı uş (Arat I, 1120)
"Çok defa başkalarına elimi ve dilimi uzattım; işte ölüm geldi, yakaladı ve nefesimi kesti." (Arat II, 91)

ölüm utru keldi öküñdi özüm
asığ kılmadı bu ökünçüm sözüüm (Arat I, 1361)
"Ölüm karşıma çıktı, ben peşiman oldum; fakat bu sözlerim ve peşimanlığım bir fayda vermedi." (Arat II, 107)

ölüm kelmez erken ölümke itin
tiriglik öğinde tapuğ kıl tapın (Arat I, 1370)
"Ölüm gelmeden, sen ölüme hazırlan; hayatta iken, Tanrının emirlerini yerine getir; ibadette kusur etme." (Arat II, 108)

*ölüm kelse tutsa ökünç asğı yok
neçe me ulısa kara yir katın* (Arat I, 1371)
"Ölüm gelip-çatınca, peşimanlık fayda etmez; kara toprak
altında istediğin kadar feryat er." (Arat II, 108)

kezigçe kel- nöbetle gelmek, sırayla gelmek

*kezigçe kelir bu ölümniñ kırı
ölümke özüñ çın anuqlap yorı* (Arat I, 1476)
"Ölümün sırası nöbetle gelir; ölüme her an kendini hazır
bulundur." (Arat II, 115)

*kezigçe kelir kör bu devlet kırı
tezig ol yayıg hem bolur terk kırı* (Arat I, 4760)
"Bu saadet nöbeti, bak, sıra ile gelir; o dönektir, kaçmak ister,
bir de çabuk ihtiyarlar." (Arat II, 344)

edgülüg kel- iyilik göstermek

*aıklık kişilik asıg edgülük
bu edgü kişidin kelir belgülüg* (Arat I, 934)
"Cömertlik, insanlık, fayda ve iyiliğin hep iyi insandan geldiği
şüphesizdir." (Arat II, 78)

*ukuştın kelür kör kamuğ edgülük
biligin beğür er bolur belgülük* (Arat I, 1841)
"Her türlü iyilik akıldan gelir; insan bilgi ile büyür ve temayüz
eder." (Arat II, 140)

*kişi edgüsindin kelir edgülük
yegü içgü miñü tağı kedgülük* (Arat I, 2439)
"İyi insanlardan yiyecek, içecek, giyecek ve binecek hususunda
ancak iyilik gelir." (Arat II, 182)

tapuğka/tapuğña kel- hizmete gelmek

Aytoldı Küntoğdı İlig Tapuğña Kelmişin Ayur (Arat I, XIII)
"Ay Toldı'nın Hükümdar Küntoğdı Hizmetine Geldiğini
Söyler" (Arat II, 43)

*tapuğka kelir erse yat baz kişi
körü alsa itse otağı işi* (Arat I, 2562)

"Yat-yabancı bir kimse hizmete gelirse, onu karşılayıp, kalacağı yeri ve arkadaşlarını tayin etmelidir." (Arat II, 190)

kişilik kel-

insanlık göstermek

uğuşluğ kişidin kişilik kelür

biliglig kişiler kişisi bolur (Arat I, 2873)

"Akıllı insandan insanlık gelir; bilgili kimse insanların insanı olur." (Arat II, 212)

uğuşluğ kerek hem bilig keç bilir

uğuşluğ kişidin kişilik kelir (Arat I, 2896)

"O akıllı ve çok bilgili olmalıdır; akıllı insandan insanlık gelir." (Arat II, 213)

taķı bir sakınuk bayatığ bilir

kişi ol kişilik munıñdın kelir (Arat I, 4236)

"Biri takva sahibi ve Tanrıyı bilen kimsedir; her türlü insanlık ondan gelir." (Arat II, 306)

tüzünlük kel-

şefkat göstermek

otun men otunluğ bile öz ulır

tüzün sen tüzünlük me sendin kelir (Arat I, 3780)

"Ben küstahım, küstahlığımdan dolayı azap çekiyorum; sen halimsin, hilm de senden sadir olur." (Arat II, 274)

uvutsuz kuluñ men yazukum telim

tüzünlük seniñdin kelür belgüre (Arat I, 6638)

"Ben utanmaz bir kulunum, günahım çoktur; sen rahimsin, şefkat senden gelir." (Arat II, 476)

uluğluk kel-

büyüklik göstermek

kişigke uluğluk uluğdın kelir

uluğka tapınsa kişig kut alır (Arat I, 4178)

"Küçüğe büyüklik büyükten gelir; büyüğe hizmet ederse, küçük saadete ulaşır." (Arat II, 302)

körki kel-

güzel görünmek

yumıtsa kalın yig bu aş oğrısı

kaçan körki kelgey begi tirkisi (Arat I, 2861)

"Bu ham insan sürüsü, yemek hırsızları, mutbahta toplanırsa, beyin safrası nasıl güzel olur." (Arat II, 211)

kılınçı köni erse körki kelir

tişi körki kılķ ol biligli bilir (Arat I, 4500)

"Ahlakı dürüst olan kimse güzel görünür; kadının güzelliği onun tavır ve hareketidir; bunu bilen bilir." (Arat II, 325)

bir ança yime keçti ödle kün ay

ajun körki keldi budun boldı bay (Arat I, 5950)

"Zaman, aylar ve günler bir müddet bu minval üzere geçti; dünya güzelliğini buldu ve halk zengin oldu." (Arat II, 425)

övkeler-

öfkelenmek

buşı bolsa yalñuķ biligsiz bolur

ķalı övke kelse uķuşsuz ķılır (Arat I, 334)

"Hiddetlenirse, insan bilgisizce hareket eder; eğer öfkelenirse, öfke onu akılsıza çevirir." (Arat II, 35)

buşar bolsa begler kelip övkesi

yırak turķıl anda tegürgey yası (Arat I, 781)

"Beyler öfkeleri tutup, hiddetlenirlerse, onlardan uzak dur; yoksa zararları dokunur." (Arat II, 67)

iki ödte ķılma ķayu erse iş

ķava övke kelse serip ķısgu tiş (Arat I, 1453)

"Heves ve öfke anında hiç bir iş yapma; her iki halde de dışını sık, sabret." (Arat II, 113)

ķava basķıl övkeñ kelir erse yıķ

el öz egri yolķa barır erse yıķ (Arat I, 6097)

"Arzularına hakim ol; öfkelenirsen, kendini tut; nefsin eğri yola saparsa, ona mani ol." (Arat II, 436)

devlet kel-

yönetime gelmek; mutluluğun gelmesi

ne edķü neñ erdi bu devlet kelip

yana barmaz erse tilekķe yelip (Arat I, 1077)

"Gelen devlet insanların istedikleri gibi hareket etse ve tekrar geçip gitmese idi, ne iyi olurdu." (Arat II, 88)

ķimiñ birle devlet yaraşsa kelip

ķöñül ķodķı tutķu ķiķiglik ķılıp (Arat I, 1702)

"Saadet gelip, kiminle bağdaşırsa, o kimse tevazû göstermeli ve alçak gönüllü olmalıdır." (Arat II, 131)

*kelir erse devlet kişiğe küle
tutup berkelegüsi kiçiglik bile* (Arat I, 1703)

"Saadet gelir ve insanın yüzüne gülerse, bil ki, onun devamını sağlayacak şey tevazûdur." (Arat II, 131)

*biligsizke devlet yaraşsa kelip
biligligke artuğ yaraşur bilip* (Arat I, 1709)

"Saadet bilgisize de gelir ve yakışırsa da, bunun mahiyetini daha iyi bildiği için, bilgiliye daha çok yakışır." (Arat II, 131)

tanuğ kel- delil olmak

*munuği bu sözke tanuğ keldi söz
oığıl munı sen aya köñlin tüz* (Arat I, 1713)

"İşte buna şu söz şahiddir; ey kalbi temiz, sen bunu oku." (Arat II, 131)

*munuği bu sözke tanuğ keldi söz
tüşüg yörgüçi tüş yörüp koğtı öz* (Arat I, 6042)

"İşte bu söz buna delildir, rüya tabircisi bunun öyle yorup bırakmıştır." (Arat II, 432)

asğı kel- faydası dokunmak

*köni söz açığ ol siñürgil anı
yarın asğı kelgey süçitgey seni* (Arat I, 5777)

"Doğru söz acıdır; onu hazmedebilirsen, yarın faydasını görürsün, o sana zevk verir." (Arat II, 413)

ödi kel- zamanı gelmek

*sen az ivme işler ödiñe tutuğ
ödi kelse açlur bu beklig kapuğ* (Arat I, 554)

"Sen bir az sabret, her işin müsait bir zamanı vardır; vakti gelince, kapalı kapılar açılır." (Arat II, 50)

*ayıklığ turur bu ölüm belgüliğ
ödi kelmeginçe er ölmez küliğ* (Arat I, 2286)

"Ölüm için, hiç şüphesiz, ecelin gelmesi lazımdır; eceli gelmeden, hiç bir yiğit ölmez." (Arat II, 171)

bilig bil ukuş uş yorıma yava

ödi kelse edgü birür ol küni (Arat I, 3014)

"Bilgi edin, anlayış sahibi ol, vaktini boş geçirme; vakti gelince, o sana iyilik getirir." (Arat II, 222)

bayat hukmiñe kođ kamuğ işlerig

ödi kelse itlür açar ay tirig (Arat I, 4927)

"Bütün işleri Tanrı hükmüne bırak; vakti gelince, yoluna girer ve kendiliğinden açılır, ey gönlü diri olan insan." (Arat II, 355)

ağır kel-

ağır gelmek, zor gelmek

neçe me ağır kelse bargu kerek

iligke tegip bir körüngü kerek (Arat I, 3457)

"Ne kadar ağır gelse bile, senin oraya kadar gidip, hükümdara bir görünmen gerekir." (Arat II, 252)

bu ança iş ermez ağır kelgü teg

bu iştin beliñlep yırağ tezgü teg (Arat I, 4950)

"Bu öyle ağır gelecek ve ürkölüp kaçınılacak bir iş değildir." (Arat II, 357)

okıgılıka artuğ ağır kelmesün

özüm udri koldum aç a hem yora (Arat I, 6621)

"Okuyana fazla ağır gelmesin, ben uzun-uzadıya izah ederek, özrümün bağışlanmasını istedim." (Arat II, 475)

usı kelme-

uykusu gelmemek

yana yattı ança usı kelmedi

keziglig kişi teg közin yummadı (Arat I, 4890)

"Tekrar bir az yattı, fakat uyuyamadı; bir nöbetçi gibi, gözünü yummadı." (Arat II, 352)

sarığ sandvaç ötti ünün sayradı

beliñlep odundı usı kelmedi (Arat I, 4963)

"Sarı bülbül öttü, güzel sesi ile şakıdı; Öğdülmiş irkilerek uyandı, uykusu dağıldı." (Arat II, 358)

yatu kördi ança usı kelmedi

tüni boldı yılça yitip bolmadı (Arat I, 5969)

"Bir müddet yattı, baktı ki, uykusu gelmiyor; gecesi yıl kadar uzadı, bitmek bilmedi." (Arat II, 427)

töşek koldı yattı usı kelmedi
sakınç kağgu birle közin yummadı (Arat I, 6212)
"Döşek istedi, yattı, uykusu gelmedi; keder ve kaygı içinde gözünü yummadı." (Arat II, 444)

sakınç kel- kederlenmemek

sözün saknu sözle sakınç kelmegey
yava kılma öd kün ökünç bolmağay (Arat I, 4552)
"Sözünü düşünerek söyle, sana keder gelmez; hayatını boşuna geçirme, peşiman olmazsın." (Arat II, 329)

cefa kel- bir kimseden cefa gelmesi

cefadın cefa ok kelir ay idim
vefada vefadın adın bilmedim (Arat I, 6517)
"Ey Rabbim, cefadan yine cefa gelir; vefada vefadan başka bir şey görmedim." (Arat II, 467)

kimi sevdim erse sevüg cança tuttum
cefa keldi andın kimi met seveyi (Arat I, 6578)
"Kimi sevdim ise, onu sevgili canım gibi tuttum; fakat ondan da cefa geldi; artık kimi seveyim." (Arat II, 472)

ig kel- hastalığın gelmesi

tutup çaldı yirke ağır ig kelip
töşekke kirip yattı muñluğ ulıp (Arat I, 1056)
"Ağır hastalık geldi; onu tutup, yere vurdu; acılar içinde inleyerek, yatağa düştü." (Arat II, 87)

otunluk kel- bir kimseden küstahlık görmek

otun men otundın otunluk kelir
tüzün sen yazuğum keçür ay bilir (Arat I, 6513)
"Ben bir küstahım, küstah insandan küstahlık gelir; sen merhametlisin; ey her şeyi bilen Tanrım, günahlarımı sen affet." (Arat II, 466)

keldür- "Getirmek; bk. **keltür-**" (Arat III, 238)

sakınç keldür- endişe getirmek

sevinçlig tedükte sakınç keldürür

sakınçlıg tese bu sevinç küldürür (Arat I, 5868)
"Sevinçli derken, endişeli oluverir; kederli derken, o sevinçle gülmeğe başlar." (Arat II, 419)

kemdi- “**Bıçakla kemik sıyırmak**” (Arat III, 238)

süñük kemdi- kemik sıyırmak

biçek tartma anda süñük kemdime
aşığ tartmağıl sen kişig ündeme (Arat I, 4131)
"Orada bıçak kullanma, kemik sıyıрма; başkalarına yemek uzatma ve buyur etme." (Arat II, 299)

kemiş- “**Saldırmak, sürmek, çıkarıp atmak, bırakmak**” (Arat III, 238)

at kemiş- at sürmek

yağıda yürekliğ seringü kerek
yağı at kemişse tirengü kerek (Arat I, 2285)
"Harpte cesur yiğitler dayanmalı, düşman at salarsa, hemen toplanmalıdır." (Arat II, 171)
yağı at kemişse saña oğrasa
serin arka berme saçılşa basa (Arat I, 2386)
"Düşman at salar ve senin üzerine yürürse, dayan, arka verme; kendiliğinden dağılır." (Arat II, 178)

ker- “**Germek, kabartmak**” (Arat III, 239)

kögüz ker- göğüs germek

iki künlük erter ajunuğ bulup
nelük kerdi kögsin kaya teg bolup (Arat I, 1535)
"İki günlük bu geçici dünyayı bulunca, niçin kaya gibi, göğüs kabartırlar." (Arat II, 119)

kötürme köñül sen küvezlenmegil
er at sü telim tip kögüz kermegil (Arat I, 5211)
"Alçak gönüllü ol, gururlanma; "hizmetkârlarım ve askerim çok!" diye kibirlenme." (Arat II, 376)

küçiñe küvenip kögüz kergüçi
yoritumadı bir çibunğa alın (Arat I, 5215)

"Kuvvetine güvenerek, kibirlenen kimse bir sineğe bile çare bulamadı." (Arat II, 376)

bu beglik bile sen kötürme egin

kögüz kerme artuğ özüñni saşın (Arat I, 5326)

"Sen beylik ile mağrur olma, fazla kibir getirme; kendini koru." (Arat II, 383)

kes-

“Kesmek” (Arat III, 241)

söz kes-

konusmayı sonlandırmak, susmak

küser men yigitlikke öknür özüm

ökünçüm asıg yok keser men sözüm (Arat I, 363)

"Sonra gençliğin hasretini çeker ve peşiman olursun, amma son peşimanlık fayda vermez; sözüm bu kadar." (Arat II, 36)

bağırsak tilese özüñke özüñ

özüñde bağırsak yok ol kes sözün (Arat I, 518)

"Eğer kendine candan bağlı birini arıyorsan, sözün kisası, kendinden daha candan birini bulamazsın." (Arat II, 47)

sözün kesti ilig hiç ündemedi

közün yumdı ay toldı hiç açmadı (Arat I, 625)

"Hükümdar bir müddet sustu ve hiç ses çıkarmadı; Ay Toldı da gözünü yumdu ve hiç açmadı." (Arat II, 56)

bu ay toldı aydı meniñ bu özüm

keyik teg turur kılkı kestim sözüm (Arat I, 698)

"Ay Toldı şöyle cevap verdi: — Kısaca benim kendim ve tabiatım bir geyiğe benzer." (Arat II, 61)

işig kes-

işi tamamlamak

könilik özele keser men işig

adırmaz men begsig ya kulsıg kişig (Arat I, 809)

"Ben işleri doğruluk ile hallederim; insanları, bey veya kul olarak, ayırmam." (Arat II, 69)

bıçek teg bıçar men keser men işig

uzatmaz men da vi kılığlı kişig (Arat I, 811)

"Ben işleri bıçak gibi keser, atarım; hak arayan kimsenin işini uzatmam." (Arat II, 69)

baş kes-

baş kesmek

yana bir siyaset başın kesgüke

ikinci firaset köñül birgüke (Arat I, B50)

"Bir de nasıl baş kesmeli, siyaset etmeli, ceza vermeli; ikincisi gönülleri almak için nasıl feraset göstermeli." (Arat II, 6)

meni emgetür til idi ök telim

başım kesmesüni keseyin tilim (Arat I, 166)

"Bana dilim pek çok eziyet çektiriyor; başımı kesmesinler de ben dilimi keseyim." (Arat II, 23)

kür arslanğa okşar bu begler özi

buşursa keser baş ay bilgi yaruğ (Arat I, 784)

"Beyler arslana benzerler; hiddetlendirirsen, başını koparırlar, ey parlak bilgili." (Arat II, 67)

kalı basnu tegse buşar baş keser

tamurun teşer kör sorup kan içer (Arat I, 4099)

"Eğer ona saygısızca yaklaşırsan, hiddetlenir ve baş keser, damarını deler; insanın kanını emer, içer." (Arat II, 297)

uruğ kes-

soyu devam etmemek

negü tir eşitgil kişi ödrümi

uruğ kesmegüke kisi ol emi (Arat I, 3372)

"İnsanların seçkini ne der, dinle; neslin kesilmemesinin çaresi kadındır." (Arat II, 247)

oğulsuz kişi ölse kesti uruğ

ajunda atı yitti ornu kuruğ (Arat I, 3375)

"Evlatsız insanın, ölünce, nesli kesilir; dünyadan adı silinir ve yeri boş kalır." (Arat II, 247)

buzulğay ajun barça kalğay kuruğ

apa oğlanı barça kesgey uruğ (Arat I, 3653)

"Dünya bozulur, her taraf boş kalır ve insan-oğullarının nesli kesilmiş olurdu." (Arat II, 266)

yazukum öküş tip umınç kesmegü

tapuğka inanıp tapuğ yasmağu (Arat I, 3674)

"Günahım çok diye ümit kesmemeli; yalnız ibadete güvenerek de ibadette ifrata gitmemeli." (Arat II, 267)

tın kes-

nefesin kesilmesi

tenimdin çıkarda meniñ bu canım

şahadet bile kesgil ahır tınım (Arat I, 394)

"Benim bu canım tenden çıkarken, son nefesimi kelime-i şahadet ile al." (Arat II, 38)

neçe miñ tapuğsuz yazukluğ kuli

ahır tın keserde oñardı yolu (Arat I, 3988)

"Kaç bin asî günahkar kullar da, son nefesleri kesilirken, doğru yolu buldular." (Arat II, 289)

umınç kes-

ümidini kesmek

yana men idimdin umınç kesmedim

yazuk yarlıkaglı ol ol bir idim (Arat I, 5122)

"Buna rağmen, ben rabbimden ümidimi kesmedim; bütün günahları affeden o bir rabbimdir." (Arat II, 370)

tapuğda yoriğli umınçka yorır

tapuğcı umınç kesse turmaz barır (Arat I, 5514)

"Hizmette bulunan kimse bir şeyler ümit eder; hizmetkar ümidini keserse, durmaz, gider." (Arat II, 395)

umınçım sen ök sen maña ay umınç

umınç kesmegey men saña ay umınç (Arat I, 6515)

"Ey ümidim, bana ümit bizzat sensin; ey ümidim, senden ümidimi kesmeyeceğim." (Arat II, 466)

yol kes-

yol kesmek

kapuğ beklemiş sen yime yol kesip

yüzüñ kizlemiş sen tilin söz basıp (Arat I, 6308)

"Sen yolunu kesmiş ve kapını kapamışsın; yüzünü gizlemiş, ağzını kilitlemişsin." (Arat II, 452)

çoğı kes-

savaşı sonlandırmak

bularda birisi biriñe yağı

yağıka yağı ıdtı kesti çoğı (Arat I, 144)

"Bunlar birbirlerine düşmandır; Tanrı düşmana karşı düşman gönderdi ve savaşı kesti." (Arat II, 21)

kesil-

“Kesilmek” (Arat III, 242)

sözi kesil-

sözü kesilmek

seni erdüküñ teg ögümez özüñ

seni senmet öggil kesildi sözüñ (Arat I, 33)

"Seni olduğun gibi medhedemiyorum ; seni sen medhet! sözüm kesildi." (Arat II, 5)

kalı edgü bolmak tilese özüñ

yorı edgülik kıl kesildi sözüñ (Arat I, 227)

"Eğer kendin iyilik bulmak istiyorsan, yürü, iyilik et; başka söze ne hacet." (Arat II, 27)

öküş beg karıttı karıamaz özi

telim beg keçürdi kesilmez sözi (Arat I, 404)

"O çok beyleri ihtiyarlattı, kendisi ihtiyarlamaz; çok beyleri göçümü, hiç susmak bilmez." (Arat II, 39)

ne muñluğ turur körse yalñuğ özi

yorırda yiter atı keslür sözi (Arat I, 1528)

"Dikkat edersen, insan ne kadar aciz bir mahlûktur; yürürken, yere serilir ve sesi kesilir." (Arat II, 118)

başı kesil-

başı kesilmek

telim körmişim bar tegimsiz kişi

turup ilke yazdı kesildi başı (Arat I, 2516)

"Çok görmüşümdür, liyakatsiz kimseler günün birinde memlekete karşı suç işlemişler ve başları kesilmiştir." (Arat II, 187)

bu üçte birisin kılığlı kişi

neçe me beğük erse keslür başı (Arat I, 4123)

"Bu üçünden birini yapan insanın, ne kadar büyük olursa-olsun, başı kesilir." (Arat II, 298)

tını kesil-

sesi kesilmek

yaruk can üzülde tünerdi küni

bayat atı birle kesildi tını (Arat I, 1520)

"Nurlu can ayrıldı, günü karardı; Tanrı adı ile son nefesini verdi." (Arat II, 118)

tiriglik uçuktu tirip bu neñiñ
anuñ kimke koğgu kesilse tınıñ (Arat I, 4698)
"Mal toplaya-toplaya hayatın sonuna geldi; nefesin kesilirse,
bunları kime bırakacağın bellidir." (Arat II, 340)

çoğı kesil- anlaşılmazlığı sonlandırmak

bıçış kıl küçüñ yetse bıçğıl ağı
usa tiş teri bir kesilsü çoğı (Arat I, 4661)
"Hediye ver; gücün yeterse, ipekli kumaş ver; mümkün ise, dış
kirası ver ki, gelenlerin ağzı kapansın." (Arat II, 337)

kamuğ teprenür tındı yumdı közi
çoğı ün kesildi tirigler sözi (Arat I, 5030)
"Bütün canlı mahlûklar sükûna erip, gözlerini yumdular; ses,
gürültü, söz kesildi, hayattan eser kalmadı." (Arat II, 363)

eti kesil- eti kesilmek

ne muñluğ turur körse yalñuñ özi
yorırda yatar eti keslür sözi (Arat I, 1528)
"Dikkat edersen, insan ne kadar aciz bir mahlûktur; yürürken,
yere serilir ve sesi kesilir." (Arat II, 118)

kez- "Gezmek, dolaşmak" (Arat III, 242)

ajunuğ kez- dünyayı gezmek

kelir men barır men yorır men burun
ajunuğ kezer men maña yok orun (Arat I, 747)
"Gelirim, giderim; ileriye doğru yürürüm; dünyayı dolaşırım,
benim için yer-yurt yoktur." (Arat II, 65)

yorıglı bu yalñuñ bu arzu öze
yorırlar tileyü ajunuğ keze (Arat I, 3735)
"Bütün insanlar bunu isterler ve bunu elde etmek için, dünyayı
gezip dolaşırlar." (Arat II, 271)

satıgçı yok erse ajun kezgüçi
kaçan kedgey erdiñ kara kiş içi (Arat I, 4425)
"Dünyayı dolaşan bu satıcılar olmasa idi, kara samur kürkü ne
zaman giyerdin." (Arat II, 320)

negü tir eşitgil ajun kezmiş er

başında keçürmiş telim körmiş er (Arat I, 4434)

"Dünyayı gezmiş, bir çok şeyler görmüş-geçirmiş insan ne der, dinle." (Arat II, 321)

kıl-

“Kılmak, etmek, yapmak” (Arat III, 243)

ögdi/sena kıl-

Tanrıya hamd ve sena etmek

bu ay toldı elgin kötürdi yana

bayatığ öküş ögdi kıldı sena (Arat I, 1256)

"Ay Toldı tekrar elini kaldırdı, Tanrıya çok hamd ve sena etti." (Arat II, 100)

şükür kıldı artuğ sevindi ilig

sena kıldı rābka kötürdi elig (Arat I, 3116)

"Hükümdar şükür etti ve çok sevindi; elini kaldırdı ve Tanrıya sena etti." (Arat II, 229)

öküş ögdi artuğ telim miñ sena

kılur men bayatka añar yok fena (Arat I, 3190)

"Tanrıya pek çok hamd ve binlerce sena ederim, onun için fanilik yoktur." (Arat II, 234)

öküş ögdi sansız sena bu tilin

kılur men bayatka ayın hem yılın (Arat I, 3716)

"Bu dilimle Tanrıya aylar ve yıllarca sonsuz hamd ve sayısız sena etmekteyim." (Arat II, 270)

tapuğ kıl-

hizmet etmek

kutı bar yakın tip tapuğ kılguğa

kimini yağutup yırak kovguğa (Arat I, B48)

"O kimleri, uğurlu diye, hizmetine almalı ve yakın tutmalı; kimleri uğursuz ve kötü diye, kendisinden uzaklaştırılmalı." (Arat II, 6)

asığ kolsa barça özüñ yassızın

berü kel tapuğ kıl köñül bir isin (Arat I, 106)

"Zarar görmeden, kendine hep fayda sağlamak dilersen, beri gel, hizmet et, gönül ver, ısın." (Arat II, 19)

seniñde bar erken yigitlik küçi

yava kılma ta'at tapuğ kıl tuçı (Arat I, 362)

"Sende henüz gençlik kuvveti varken, bunu boşuna geçirme;
daima taat ve ibadet ile meşgul ol." (Arat II, 36)

negüke yorır men bu yirde kuruğ

iligke barayın kılayın tapuğ (Arat I, 467)

"Burada niçin boşuna vakit geçiriyorum; hükümdarın yanına
gideyim ve onun hizmetine gireyim." (Arat II, 44)

ziyaret kıl-

ziyaret etmek

müsülman kadaşka müsülman kadaş

ziyaret kılar ok ay köñli tüdeş (Arat I, 4991)

"Müslüman müslümana kardeştir ve onlar birbirlerini ziyaret
ederler, ey gönülü gönlüme uygun insan." (Arat II, 360)

bu sözke egildim birür men boyun

ziyaret kılayın añar men bu kün (Arat I, 4992)

"Bu söz karşısında boyun eğiyorum; ben bugün, onu ziyaret
ederim." (Arat II, 360)

ağırlar men emdi ilig yarlığın

ziyaret kılar men bolur men yakın (Arat I, 5001)

"Ben de hükümdarın emrine hürmet eder ve onu ziyaret için,
yanına giderim." (Arat II, 361)

kadaşını alğıl maña kel turup

ziyaret kılayın yüzini körüp (Arat I, 5023)

"Sen kardeşin ile birlikte bana gelirsın, ben de teberrüken onun
yüzünü görmüş olurum." (Arat II, 362)

iş kıl-

iş yapmak

yana ma ayıttı tilekiñ ne ol

negü iş kılar sen kerekiñ ne ol (Arat I, 525)

"Yine tekrar sordu : — Dileğin nedir; ne iş yaparsın, bir şeye
ihtiyacın varmı ?" (Arat II, 48)

kayu işke ivse uzar keç kalur

ive kılmış işler ökünçlög bolur (Arat I, 556)

"Hangi işte acele edilirse, o iş uzar ve gecikir; acele yapılan
işler peşimanlık ile neticelenir." (Arat II, 50)

tiler erdim emdi bu yañlıg kişig

uğu barsa kılsa bu beglik işig (Arat I, 571)

"Bu devlet işini görecek ve takip edecek tam böyle bir insanı ben de şimdi arıyordum." (Arat II, 51)

ive kirme işke şabir kıl serin

ive kılmış işler ökünçi yarın (Arat I, 587)

"İşe acele ile girme, sabır ve teenni ile hareket et; acele yapılmış olan işler yarın peşimanlık getirir." (Arat II, 53)

cefa kıl-

cefa etmek

velikin yayıg sen özüñ bi-vefa

vefa körkitür sen kılur sen cefa (Arat I, 716)

"Fakat sen kararsız ve vefasızsın; kendini vefalı gösterir, fakat cefa edersin." (Arat II, 63)

cefa kıldı tip sen ilenme maña

meniñde cefaçı bu dünya saña (Arat I, 1092)

"Cefa etti— diye, sen beni ayıplama; sana benden daha çok cefa eden bu dünyadır." (Arat II, 89)

cefa kıldı dünya karıdı bu kut

seni armasunı munu sözke büt (Arat I, 1173)

"Dünya cefa etti, bu saadet ihtiyarladı; bu söze inan, seni de aldatmasın," (Arat II, 95)

bilir erdiñ emdi cefaçı ajun

cefa kılğusın sen usandıñ özün (Arat I, 1237)

"Sen şimdi bu zalim dünyanın sana cefa edeceğini biliyordun, kendin gafil davrandın." (Arat II, 99)

edgü kıl-

iyi yapmak; iyilik yapmak

törü tüz yorıttı bayudı budun

atın edgü kıldı ol edgü ödün (Arat I, 291)

"Kanunu doğruluk ile tatbik etti ve halk zenginleşti; o iyi bir devirde iyi bir nam bıraktı." (Arat II, 32)

ukušluğ keđ er övke özdin yırat

biliglig beg er buşma edgü kıl at (Arat I, 322)

"Ey akıllı iyi yiğit, öfkeyi kendinden uzaklaştı; ey bilgili bey yiğit, hiddetlenme, iyi ad kazan." (Arat II, 34)

kimiñ devleti baş kötürse örü

kamuğ edgü kılgu budunka törü (Arat I, 545)

"Halkın içinde yükselip, ikbale eren insan halka hep iyi kanunlar tatbik etmelidir." (Arat II, 49)

bu kutka inanma usa edgü kıl

bu kün munda erse yarın anda bil (Arat I, 549)

"Bu ikbale inanma; elinden gelirse iyilik et; bil ki, ikbal bugün sende ise, yarın başkasındadır." (Arat II, 50)

beglik kıl-

beylik etmek; beylik taslamak

uğuş bolsa aşlı bolur bolsa er

bilig bolsa beglik kılur kılsa er (Arat I, 300)

"Akıl olursa, insan olsa-olsa asıl insan olur; bilgi olursa, insan yapsa yapsa beylik yapar." (Arat II, 32)

bu beglik bağı kör bu iki bolur

bu iki tükel bolsa beglik turur (Arat I, 2018)

"Beyliğin başı işte bu iki şeydir; bu ikisi tam olursa, bey beylik yapar." (Arat II, 153)

üç işte yırak tur katıgılan usa

biri kılma beglik söz aydım kese (Arat I, 4106)

"Mümkün olduğu kadar gayret et, şu üç işten uzak dur: biri—beylik taslama; sözüm katidir." (Arat II, 297)

beg kıl-

bey yapmak

adaş koldaşım tip inanç boldacı kim

anı beg kılıp men özüüm kul bolayı (Arat I, 6586)

"Arkadaş ve dost diye itimat edilecek kim var; ben onu bey yapıp, kendim ona kul olayım." (Arat II, 472)

otunluk kıl-

küstahlık etmek

buşılık yavuz erke eltür bilig

otunluk kılur buşsa kılkı silig (Arat I, 335)

"Hiddetlenmek insan için fenadır, bilgiyi götürür; hiddetlenince, yumuşak huylu insan da kabalık yapar." (Arat II, 35)

neçe me wıutluğ silig kılkı uz

bor içse otunluk kılur barça öz (Arat I, 2653)

"Ne kadar haya sahibi, nazik ve iyi tabiatlı olursa-olsunlar, içki içince, insanlar kabalık ederler." (Arat II, 197)

usallık kıl-

gafillik etmek; ihmalkarlık etmek

kişi imini kör usallık kılur

yağı yetse öndün osallar ölür (Arat I, 444)

"Bak, kendisinden emin insan gaflete düşer; düşman saldırırsa, önce gafiller ölür." (Arat II, 42)

biri küç birisi usallık kılur

bu iki bile beg ilin artatur (Arat I, 2024)

"Bunlardan biri zulüm, biri ihmalkarlıktır; bu ikisi ile bey memleketini harap eder." (Arat II, 153)

bu köñli beğük er usallık kılur

osal er ya buzur ya ödsüz ölür (Arat I, 2297)

"Mağrur adam ihmalkarlık eder; ihmalkar adam ya bozulur yahut vakitsiz ölür." (Arat II, 172)

yakınlık kıl-

yakınlık göstermek

kimi tutsa begler öziñe yakın

kamuğ neñ yakınlık kılur kör bakın (Arat I, 605)

"Beyler kimi kendilerine yakın tutarlarsa, bak ve dikkat et, her kes ona yakınlık gösterir." (Arat II, 54)

yakınlık kılur er kişike tuşı

yavuz bolmasa kılmaz edgü işi (Arat I, 910)

"İnsan insana daima yakın yaşar; kötü olmasa, iyi yapacak iş bulmaz." (Arat II, 76)

yakınlık kılı tursu tese özün

bulıp koltğu kolma bolu bir sözüñ (Arat I, 4275)

"İnsanların sana her vakit yakınlık göstermelerini istersen, onlardan hiç bir istekte bulunma ve onların suyuna git." (Arat II, 309)

yas kıl-

zarar vermek

bu ay toldı aydı maña yas kılur

münüm yok velikin kişiler ayur (Arat I, 684)

"Ay Toldı şöyle cevap verdi : — Bana iftira ederler; kusurum yokken, kusurumun olduğunu söylerler." (Arat II, 60)

asığ körnür erse isizlik bu kün

yarın yas kılur anda uḡıl öḡün (Arat I, 916)
"Kötülük bugün faydalı görünse bile, yarın orada bunun zararını görürsün; bunu düşünüp, idrak et." (Arat II, 77)

yava sözlese söz neçe yas kılur
eger sözleyü bilse asḡı bolur (Arat I, 987)
"Söz boş yere söylenirse, çok zarar getirir; söz yerinde söylenirse, faydalı olur." (Arat II, 82)

kişi yası ḡolma özüñ ḡılma yas
neçe eḡgülük ḡıl ḡava arzu bas (Arat I, 1315)
"Başkasının zararını isteme, kendin de zarar verme; hep iyilik yap, kendi hava ve hevesine hakim ol." (Arat II, 104)

eḡgülük ḡıl-

iyilik yapmak

bab eḡgülük ḡılmıḡ ḡa öt sav erig tutuzur (Arat I, C9)
"bab. İyilik yapmak hususunda öḡüt ve nasihat verir." (Arat II, 8)

seni ḡoldı tün kūn bu emgek bile
anı öḡ sen emdi sevinḡin tile (Arat I, 39)
"Bunca zahmet ile gece-gündüz hep seni üstedi ; şimdi sen onu öḡ ve rızasını dile." (Arat II, 14)

apañ iki ajun ḡolur erse sen
otı eḡgülük ol kılur erse sen (Arat I, 226)
"Sen her iki dünyayı arzu ediyorsan, bunun çaresi — iyilik yapmaktır." (Arat II, 27)

ḡalı eḡḡü bolmak tilese özüñ
yori eḡgülük ḡıl kesildi sözüñ (Arat I, 227)
"Eḡer kendin iyilik bulmak istiyorsan, yürü, iyilik et; başka söze ne hacet." (Arat II, 27)

tiriglik ḡıl-

yaşamak

ḡara saḡ ürüñi ölüm din yumuḡ
ḡılur ol tirigke tiriglik küstüḡ (Arat I, 1105)
"Kara saçın ağarması ölümün işaretidir; o yaşayana hayatın kıymetini arttırır." (Arat II, 90)

ḡalı bulmasa men vefa birle yalñuk
keyik taḡı birle tiriglik ḡılayı (Arat I, 6570)

"Eğer ben bir vefalı insan bulamazsam, yabancı hayvanlar ile birlikte ömür süreyim." (Arat II, 471)

səbəb kıl-

sebepl bulmak

ķamuğ neñke teñri kılur ol səbəb

ķamuğ edğü isiz añar öz ulap (Arat I, 1485)

"Tanrı her şeye bir sebepl yaratır; iyi ve kötü, her şeyi o nasîb eder." (Arat II, 115)

dā'vi kıl-

iddia etmek

bıçek teg bıçar men keser men işig

uzatmaz men dā'vi kılığlı kişig (Arat I, 811)

"Ben işleri bıçak gibi keser, atarım; hak arayan kimsenin işini uzatmam." (Arat II, 69)

sever men teyü barça dā'vi kılur

bu dā'viķa mā'ni negü teg bolur (Arat I, 1895)

"Herkes sevdiğini iddia eder; bu iddianın manası nedir?" (Arat II, 144)

teñsiz kıl-

uygun olmamak

bu yalğan kişiler vefasız bolur

vefasız kişî ħalkķa teñsiz kılur (Arat I, 2039)

"Yalancı insanlar vefasız olur; vefasız kimseler halkın hayrına uygun olmayan işler yaparlar." (Arat II, 154)

saklık kıl-

tedbirli olmak

sakınuk kişî işte saklık kılur

yarağsızķa yakmaz iş uğrın bilür (Arat I, 2192)

"Takva sahibi insan işte tedbirli davranır; yakışıksız işlere yaklaşmaz ve işin vaktim bilir." (Arat II, 164)

alplık kıl-

kahramanlık göstermek

uvutķa bolup korklık alplık kılur

ögünķe bolup er özin öldürür (Arat I, 2292)

"Korkak kimse dahi haysiyetini korumak için, kahramanlık gösterir; öğölmesi için insan kendisini ölüme atar." (Arat II, 171)

aķılık kıl-

cömertlik göstermek

bor içse aķılık kılur ol neñin

ķişıke üler neñ alalmaz teñin (Arat I, 2765)

"İçki içerse, mal ile cömertliğe kalkışır; malı etrafına dağıtır, fakat karşılığını alamaz." (Arat II, 204)

bay kıl-

zengin etmek

elin itmiş ötrü bayumış kara

kara baylığın kılmış özke tura (Arat I, 256)

"Memleketini tanzim etmiş ve halkı zengin olmuş; halkın zenginliğini kendisine kalkan yapmıştır." (Arat II, 29)

bağırsak tapuğçı kör özkey bolur

bu özkey tapuğçı begin bay kılur (Arat I, 2767)

"Sadık hizmetkar sadık olur; sadık hizmetkar beyini zengin eder." (Arat II, 204)

sukluk kıl-

açgözlülük yapmak

közi suk ķişı aşķa sukluk kılur

elig tegrür aşķa aşığ artatur (Arat I, 2847)

"Aç gözlü kimse yemeğe karşı haris davranır, yemeğe elini sokar ve onu berbat eder." (Arat II, 210)

karağurma dünyāķa sukluk kılıp

ķalır bu barır sen ökünçün ulıp (Arat I, 6092)

"Dünyaya tamah ederek, ruhunu karartma; dünya kalır, fakat sen peşimanlık ile inleyerek gidersin." (Arat II, 436)

ķul kıl-

ķul etmek

aşığ bolsa yalñuķ özin ķul kılur

añar ķul bolur özke emgek urur (Arat I, 2981)

"Menfaati olursa, insan kendisini ķul yapar; başkasının kölesi olur ve zahmete katlanır." (Arat II, 220)

boşuğ kör bu tapnur özin ķul kılıp

muniñ emgekin yulğu tapğın bilip (Arat I, 2989)

"Hür insana bak, o kendisini ķul edip, hizmet eder; onun hizmetini takdir etmek ve emeğini karşılamak lazımdır." (Arat II, 220)

havağa bolu birse tutğun bolur
et öz arzu bulsa meni kıl kılur (Arat I, 3345)
"Nefsine kapılırsa, insan onun esiri olur; tenin arzusuna
uyarsam, beni kul eder." (Arat II, 245)

bu neñler maña birse sen ay ilig
özüm kıl kılayın bereyin elig (Arat I, 3759)
"Ey hükümdar, bana bu şeyleri te'min edersen, ben de kendimi
kul ederek, sana bağlanırım." (Arat II, 273)

kişilik kıl- insanlık etmek

kişilikni qoğma ay aşı kişi
kişilik kılur tur kişiye tuşı (Arat I, 1596)
"Ey asıl insan, insanlığı bırakma; insanlara karşı daima
insaniyet ile muamele et." (Arat II, 123)

yori uğ atanma kişilik kıla
kişike kişi bol kişilik bile (Arat I, 1599)
"Yürü, adın öküze çıkmassın, insanlık yap; insanlara karşı
insaniyetle hareket ederek, insan ol." (Arat II, 124)

ötemiş bolayın atası hıqın
kılayın kişilik bağırsaklıqın (Arat I, 1634)
"Ona şefkatle insanlık göstereyim, böylece babasının hakkını
da ödemiş olurum." (Arat II, 126)

bu ay toldı tapğı telim erdi kör
kişilik kılayın anıñ yañı küir (Arat I, 1635)
"Ay Toldı'nın hizmeti çok idi; ona karşılık merdce hareket
edeyim ve insaniyet göstereyim." (Arat II, 126)

vefa kıl- vefa göstermek

avındım bu dünyaya köñlüm birip
vefa kılmadı kör meniñdin irip (Arat I, 1171)
"Bu dünyaya gönülümü vererek, avundum; bak, o benden
usandı, bana vefa göstermedi." (Arat II, 95)

vefa kılgu ermez bu dünya bilin
keçer dünyada öz azuqıñ alın (Arat I, 1441)
"Bil ki, dünya sana vefa edecek değildir; bu geçici dünyadan
sana lazım olan azığı al." (Arat II, 112)

vefağa vefa ol kişilik haka

vefa kıl kişi bol atıñni beğüt (Arat I, 1691)

"Vefaya karşı vefa göstermek insanlık vazifesidir; vefakarlık et, insan ol, ve adını yükselt." (Arat II, 130)

vefa kılsa begke tilep edgü at

ol at birle edgü kalır meñü at (Arat I, 2871)

"İyi ad dileyerek, beye vefalı olmalı; bu iyi ad ile onun adı da ebedîleşmiş olur." (Arat II, 212)

tatıgsız kıl-

tatsızlaşmak

süçig bu tatıglıg tırlıg künüm

tatıgsız kılar ahır açığ ölüm (Arat I, 3587)

"Bu zevk içinde geçen günler tatlıdır; fakat sonunda acı ölüm bunu tatsızlaştırır." (Arat II, 261)

ölür men ökünçün akar köz yulum

tatıglar tatıgsız kılar bu ölüm (Arat I, 6178)

"Ölüyorum, peşimanlıktan iki gözüm iki çeşme oldu; bu ölüm tatlıları tatsızlaştırıyor." (Arat II, 442)

yoğu bar kıl-

yoktan var etmek

bir ol bir katıksız karıksız arıg

yoğu bar kılar ol kılar yok barıg (Arat I, 3899)

"O bir tektir, temizdir; ona hiç bir şey katılmamış ve karışmamıştır; yoğu var eder ve varı da yok eder." (Arat II, 283)

naşıhat kıl-

nasihat etmek

naşıhat kişike kılar ol tusu

naşıhat tigüle tilese yisü (Arat I, 5395)

"Nasihat insana fayda getirir; nasihati lokma-lokma ver, isterse, yesin." (Arat II, 387)

du'a kıl-

dua etmek

bu kaç harfkına men kumarı saña

koğundum unıtma du'a kıl maña (Arat I, B53)

"Ben de bu birkaç harfciği sana vasiyet olarak bıraktım; bana da dua etmeği unutma" (Arat II, 6)

bu türkçe koşuğlar tüzettim saña

okırda unıtma du'a kıl maña (Arat I, B75)

"Bu Türkçe beyitleri senin için tanzim ettim; ey okuyucu, okurken unutma, bana dua et." (Arat II, 7)

bayudı budun hem itildi eli

iligke du'a kıldı boğnı tili (Arat I, 1039)

"Halk zenginleştı ve memleket nizama girdi; halk hükümdara dualar etti." (Arat II, 86)

du'a kıldı ilig kör açtı tilig

şıfa kıldı rābdın kötürdi elig (Arat I, 1110)

"Hükümdar dua etti; elini kaldırarak, Tanrıdan şıfa diledi." (Arat II, 91)

yazuk kıl-

günah işlemek

yazuk kılsa kul küñ keçür ol yazuk

bu yazuk keçürmiş muyan kıl azuk (Arat I, 3435)

"Kul ve cariye suç işlerlerse, sen onların suçunu bağışla; bu suç bağışlama sevabını, ahiret için, kendine azık et." (Arat II, 251)

saña yazsa men sen keçürmege sen

keçürgey idim miñ yazuk kılsa men (Arat I, 3769)

"Sana karşı bir kusur işlersem, sen beni affetmeyeceksin; rabbim beni, bin kusur işlesem dahi, affeder." (Arat II, 273)

öküş kıldım emdi saña men yazuk

seniñ rahmetiñde bu yazuk az ok (Arat I, 3775)

"Ben sana karşı çok günah işledim; senin rahmetin karşısında bu günah çok azdır." (Arat II, 274)

hālāl yiglü kılmaz bayatka yazuk

hālāl yi hālāl kıl yarınlık azuk (Arat I, 5350)

"Halal yiyen kimse Tanrıya karşı günah işlemez; halal ye, yarın için azığın da halal olsun." (Arat II, 384)

iglig kıl-

hasta etmek

tüş ol kör anı körse beklık bulur

ol ok түş taķı birni iglig kıılır (Arat I, 6029)

"Rüya vardır ki, onu gören sıhhate kavuşur; aynı rüya başka birini hasta eder." (Arat II, 431)

küç kıl-

zulmetmek

özüm taplamaz neñ biri yalğan ol

muniñda basası bu küç kılğan ol (Arat I, 848)

"Benim beğenmediğim şeylerden biri — yalandır; ondan sonra zulüm edenler gelir." (Arat II, 72)

haramka katılma yime kılma küç

kişi kanı tökme haşım kılma öç (Arat I, 1433)

"Harama karışma, zulüm etme, insan kanı dökme, düşmanlık besleme ve kin gütme." (Arat II, 112)

törü kıl katıqlan yulup kılma küç

tapuğ kıl bayatka anır kapğı kuç (Arat I, 1451)

"Adaletle iş gör, buna gayret et; hiç bir zaman zulüm etme; Tanrıya kulluk et ve onun kapısına yüz sür." (Arat II, 113)

saña küç kılur erse küçkey qalı

keçürgil anı sen bu ol din yolu (Arat I, 3434)

"Eğer zalim sana zulüm ederse, sen onu affet, din yolu budur." (Arat II, 251)

tükel kıl-

tam yapmak, tamamlamak

de tükel kılıp meşriq meliki tavğaç buğra han üskiñe (Arat I, A25)

"tamamlayıp, meşrik meliki Tavgaç Buğra Han huzuruna" (Arat II, 2)

bu toğmıñ ilindin çıkıp barganı

kıtabnı koşupan tükel kılğanı (Arat I, B58)

"O bir kitabını nazma çekip tamamlamış ve doğduğu memleketten ayrılmıştır." (Arat II, 6)

ya rab üste devlet tükel kıl tilek

kamuğ işte bolğıl sen arka yölek (Arat I, 116)

"Ey rabbim, sen onun devletini arttır; bütün dileklerini yerine getir, her işinde arka ol, destek ol." (Arat II, 19)

seniñdin kolup küç bu söz başladım

tükel kılguğa küç sen ök bir idim (Arat I, 380)

"Senden kuvvet isteyerek, bu söze başladım; ey rabbim, bunu tamamlamak için, sen kuvvet ver." (Arat II, 38)

yuluğ kıl-

feda etmek

atasın anasın yuluğ kıldı ol

tilek ümmet erdi ayu birdi yol (Arat I, 37)

"Atasını ve anasını feda etti; tek dileği ümmeti idi, ona yol gösterdi." (Arat II, 5)

yuluğ kıldı malı teni canını

yalavaç sevinçi tiledi köni (Arat I, 52)

"Malını, tenini ve canını feda etti; dileği ancak Peygamberin rızası idi." (Arat II, 15)

yuluğ kılma özni adınlar üçün

suyurka özüñni küyürme küçün (Arat I, 1404)

"Başkaları için kendini feda etme; kendine acı da zorla ateşe atma." (Arat II, 110)

atam canı boldı iligke yuluğ

yuluğ kılsu teñri saña bu kuluğ (Arat I, 1555)

"Babamın canı hükümdarın hizmetinde feda oldu; Tanrı sana bu kulu da feda etsin." (Arat II, 120)

yava kıl-

israf etmek, boşa harcamak

bab tiriglik yava kılmışka ökünmekin ayur (Arat I, C79)

"bab. Hayatı boşuna geçirdiğine peşiman olduğunu söyler." (Arat II, 11)

bu iki bile işke yakma iwe

kalı yaksa kıldıñ tiriglik yava (Arat I, 323)

"Öfke ve gazap ile işe yaklaşma; eğer yaklaşırsan, ömrü heder edersin." (Arat II, 34)

sevinçin yoriğli ay edgü yigit

sözümni yava kılma köñlün eşit (Arat I, 359)

"Ey sevinç içinde ömür süren iyi genç, sözümü yabana atma, gönülden dinle." (Arat II, 36)

katıqlan yañılma könilik yolın

yigitlik yava kılma asgın alın (Arat I, 360)

"Gayret et, doğruluk yolundan şaşma; gençliği heder etme, ondan faydalanmasını bil." (Arat II, 36)

ağır kıl-

kıymetli kılmak, itibarını yükseltmek

yaşıl köktin endi yağız yirke söz

sözi birle yalñuñ ağır kıldı öz (Arat I, 210)

"Söz kara yere mavî gökten indi; insan kendisine sözü ile değer verdirdi." (Arat II, 26)

ağır tut negü erse yarlıkların

ağır kılğa teñri bu kün hem yarın (Arat I, 1281)

"Onun bütün emirlerine itaat et, Tanrı seni bugün de yarın da aziz eder." (Arat II, 102)

bilig erdem öğren ağır tut anı

ağır kılğay ahır ol erdem seni (Arat I, 3013)

"Bilgi ve fazilet öğren, ona hürmet et; bu fazilet sonra sana da hürmet temin eder." (Arat II, 222)

ayur ay bağırsak idim sen uluğ

ağır kıldıñ ilde bu yunçığ kuluğ (Arat I, 3117)

"Ey merhametli rabbim — dedi — sen büyüksün; bu zayıf kulunun memlekette itibarını yükselttin." (Arat II, 229)

ağır kıl-

güç kılmak, zorlaştırmak

ķayu neñ talu bolsa öğrüm ağır

anıñ kılmakı barķa özke ağır (Arat I, 900)

"Hangi şey mümtaz, nadir ve değerli ise, onu gerçekleştirmek de hiç kolay değildir." (Arat II, 76)

ağır neñ kamuğı ağır kılğuka

ķilumaz bu işni biligsiz buşı (Arat I, 906)

"Değerli olan her şeyin yapılması güçtür; bilgisiz ve değersiz kimse bu işi yapamaz." (Arat II, 76)

meniñ emgerimke ilig altunı

ağır kılmasu köñli tutsu köni (Arat I, 3139)

"Benim zahmetime karşılık hükümdarın altını var; hiç endişe etmesin ve gönülünü ferah tutsun." (Arat II, 231)

ağır kılma köñlüñ maña ay ķadaş

yaķınlık içinde meni tutma taş (Arat I, 4873)

"Ey kardeş benim için kendini üzme; bana karşı duyduğun sevgiyi eksik etme." (Arat II, 351)

ağı kıl-

zehir etmek

tatıg erdi barça yigitlik işim

ağu kıldı emdi maña yir aşım (Arat I, 370)

"Gençlikte her işim bir zevk idi; şimdi bana yediğim yemek zehir oldu." (Arat II, 37)

yanut birdi odğurmuş aydı kadaş

muñađturduñ emdi ağu kıldıñ aş (Arat I, 3995)

"Odgurmuş cevap verdi ve:—Kardeş, beni kederlendirdin, aşımı şimdi bana zehir ettin — dedi —" (Arat II, 289)

öçeşme bu devlet bile sen yaraş

yaraşmazsa devlet ağu kılğa aş (Arat I, 4299)

"Sen ikbal ile mücadeleye kalkma, onunla anlaş; anlaşılamazsan, o sana yediğin yemeği zehir eder." (Arat II, 310)

kötürme bayutma isiz öktemig

ağu kılğa şeksiz saña ot emig (Arat I, 5522)

"Zalim ve kötü kimseyi yükseltme ve onu zengin etme; o sana, şüphesiz, ilaç ve devayı zehir haline getirir." (Arat II, 396)

asıg kıl-

fayda etmek

ilig saklıkı kıldı elke asıg

bu asğı bile boldı elde tatıg (Arat I, 448)

"Hükümdarın ihtiyatlı olması memlekete fayda getirir; bu fayda ile memlekette huzur temin edilir." (Arat II, 42)

asıg kılmadı künde arttı igi

koradı küçi künde yetti ögi (Arat I, 1062)

"Fakat hiç bir fayda etmedi; hastalığı günden-güne arttı, kuvveti günden-güne azaldı ve gittikçe şuurunu kaybetti." (Arat II, 87)

kerek tut otaçı kerek erse kam

ölüglıke hergiz asıg kılmaz em (Arat I, 1065)

"İster tabip getir, ister kam; ölmekte olana hiç bir ilaç fayda vermez." (Arat II, 87)

çıgayka üledi öküş neñ tavar

asıg kılgamu tip sakındı añar (Arat I, 1112)

"Belki ona faydası olur — diye düşündü ve fakirlere sadaka olarak, çok eşya ve mal dağıttı." (Arat II, 91)

asığı kıl-

faydası olmak

maña tegsü emgek sen inçin tiril

ilig tapğı birle budun asğı kıl (Arat I, 3699)

"Zahmeti ben çekeyim, sen huzurunu bozma; hükümdarın hizmetinde, halkın faydasına çalış." (Arat II, 269)

açığ kıl-

acı kılmak, zehir etmek

süçig bu tatıglıg tiriglik künüm

tatıgsız kılur ahır açığ ölüm (Arat I, 3587)

"Bu zevk içinde geçen günler tatlıdır; fakat sonunda acı ölüm bunu tatsızlaştırır." (Arat II, 261)

neçe andağ erse bu dünya hali

açığ kılma özke tiriglik yolu (Arat I, 3648)

"Bu dünyanın hali her ne kadar dediğin gibi ise de, sen kendisine hayatı o kadar zehir etme." (Arat II, 265)

kalı teñrilik iş tutunsa özüñ

yükin yüd açığ kılma tügme yüzüñ (Arat I, 4204)

"Eğer sen menfaatsiz ve ilahî bir sevgi ile arkadaş edinmek istersen, onun yükünü yüklen, hiç bir vakit yüzünü ekşitme ve kaşlarını çatma." (Arat II, 304)

negüke muñaður sen munça katıg

negüke kılur sen tiriglik açıg (Arat I, 5477)

"Niçin bu kadar çok kederleniyorsun, neden bu hayatı kendine zehir ediyorsun." (Arat II, 393)

açığ kıl-

ihsanda bulunmak, bağışlamak

kereklig ukuşluğ birisi oñay

yulağa negü teg açıg kıldı ay (Arat I, B41)

"Çerağ olarak nasıl ay ihsan edildi ise, bu işler için de anlayışlı ve uygun kimseler lazımdır." (Arat II, 5)

boluğı bar erdi munuñ belgülüg

anın edledim kıldım açıg ülüg (Arat I, 1646)

"Bunun, belli ki, bir mayası vardı; onun için onu yetiştirdim ve ona ihsanlarda bulundum." (Arat II, 127)

fıda kıl-

feda etmek

fıda kıldı barın neñin hem özin
yalavaç añar birdi iki kızın (Arat I, 56)
"O bütün malını ve kendisini feda etti; Peygamber de ona iki kızını verdi." (Arat II, 16)

kuğu kıl-

kuğuya benzetmek

tegürdi maña elgin elig yaşım
kuğu kıldı kuzgun tüsi teg başım (Arat I, 365)
"Elli yaşıma bana elini değdirdi; kuzgun tüyü gibi olan başımı kuğu tüyüne çevirdi." (Arat II, 37)

yalıñ yüzlüg erdim bütürdi sakal
kara kuzgun erdim kuğu kıldı çal (Arat I, 1098)
"Tüysüz idim, sakal bitirdi; kuzgun gibi kara idim, kuğu gibi beyaz yaptı." (Arat II, 90)

sarığ kıl-

sararmak, solmak

bu ay toldı ança yorıdı bu yañ
garıblık sakınçı sarığ kıldı eñ (Arat I, 498)
"Ay Toldı bir müddet böyle vakit geçirdi; gariplik içinde düşünedüşüne yüzü sarardı." (Arat II, 46)

oğul kız sakınçı bu tüpsüz teñiz
oğul kız sarığ kıldı kızgu meñiz (Arat I, 1164)
"Oğul kız derdi dipsiz bir denizdir; oğul kız al yanağı soldurur." (Arat II, 94)

sakınçın kadaşı üçün kağgurup
sarığ kıldı meñzin özin sızgurup (Arat I, 6276)
"Kardeşi için üzüntü içinde idi; gittikçe sarardı, kederden adeta eridi." (Arat II, 449)

yakın kıl-

yaklaşmak, yakın olmak

bügü beg kim erse biligke yakın
biliglig kişig kılmuş özke yakın (Arat I, 254)
"Kim hakim ve bilgili bir bey olmuş ise, o bilgili insanları kendisine yaklaştırmıştır." (Arat II, 29)

yeme tuttı iş tuş yakın kıldı öz
uluğka kiçigke açuk tuttı yüz (Arat I, 500)

"Eş, dost edindi, onlara yaklaştı; büyüğe ve küçüğe güler yüz gösterdi." (Arat II, 46)

keçürdi yime ök ata kadgusun

yakın kıldı özke kişi edgüsin (Arat I, 1565)

"Babasının matemini böyle hayırlı işler yaparak geçirdi; iyi insanları kendisine ahbap edindi." (Arat II, 121)

katıgılan yağıñnı yakın kıl yaraş

şelamet tirilgil esen bolğa baş (Arat I, 4230)

"Düşmanını dost etmeğe gayret et; onunla barışarak, emniyet ve huzur içinde yaşa." (Arat II, 306)

yanut kıl-

cevap vermek

bab kişilikke kişilik yanut kılmakın ayur (Arat I, C71)

"bab. İnsanlığa karşı insanlık ile mukabele etmeği söyler." (Arat II, 11)

bayat kimke birse tilek arzusu

anıñ şükri boldı yanut kılgusu (Arat I, 753)

"Tanrı birini dilek ve arzusuna kavuşturunca, karşılığında - onun da Tanrıya şükür etmesi gerekir." (Arat II, 65)

ilig aydı ay toldı uqğıl bu söz

ayıtmuş sözüñke yanut kıldı öz (Arat I, 938)

"Hükümdar ilave etti: — Ey Ay Toldı, senin sorduğun suale cevabım işte bunlardır—dedi." (Arat II, 78)

bu az söz ol ol kim ayıtmuşka öz

cevab birse sözke yanut kılsa söz (Arat I, 1006)

"Az söz ise, sorulduğu zaman söylenen ve bir ihtiyacı karşılayan sözdür." (Arat II, 83)

şükür kıl-

şükretmek

bezenmiş ağırlıg biligler bile

kalı kim şükür kıl kana 'at tile (Arat I, B10)

"Değerli bilgiler ile süslenmiştir; artık sen şükret ve kanaatkar ol." (Arat II, 3)

bayat birdi devlet ay terken kutı

anıñ şükri kılgı oqıp miñ atı (Arat I, 109)

"Ey devletli hükümdar, Tanrı sana saadet verdi; adını bin kere zikrederek, ona şükür lazımdır." (Arat II, 19)

yıparlı biligli teñi bir yañı

tutup kizlese bolmaz özde öñi (Arat I, 311)

"Misk ve bilgi birbirine benzer; insan bunları yanında gizli tutamaz." (Arat II, 33)

kılumaz ma şükriñ saña men bere

meniñdin şükür kıl saña sen sira (Arat I, 392)

"Bunlardan bir tekinin şükrünü bile ben sana eda edemem; benim tarafımdan sen kendine kendin şükret; senin hikmetine akıl ermez." (Arat II, 38)

küvenç kıl-

güvenmek

bu ay toldı süzdi kamuğ iş küdüg

küvenç kıldı özke bu bulmuş ödüg (Arat I, 1038)

"Ay Toldı bütün işleri yoluna koydu; bu ikbal devresinden istifade ederek, bir çok işler yaptı." (Arat II, 86)

sevinç/sevinçlig
kıl-

sevinmek; sevinçli kılmak, memnun etmek

maña erse emdi bu қаdғu сақıң

сақıң кılma кılғıl sen emdi sevinç (Arat I, 1241)

"Bu kaygı ve endişe benim için ise, hiç endişe etme; bilakis, müsterih ol." (Arat II, 99)

kutuldı ilig kıldı inçin sevinç

tatıldı tirigük bu buldı avıң (Arat I, 1774)

"Hükümdar sıkıntıdan kurtuldu, huzur ve sevince kavuştu; işleri görüldü, kendisi rahat etti." (Arat II, 135)

ھاşım кıldı өзке қалın көп кишиғ

sevinçlig kılayın iteyin işig (Arat I, 5707)

"O bir çok insanları kendisine düşman etti; ben artık iyilikler yaparak, onları tekrar memnun etmeliyim." (Arat II, 408)

өзүñni yol ötgen сақın ay қадағ

sevinç kılma artuқ yazuқ kılma қағ (Arat I, 6114)

"Ey kardeş, kendini bu yolu geçmiş bil; bu dünyada fazla sevinip gülme." (Arat II, 437)

cevab kıl-

cevap vermek

söz uķġan kerek bolsa hazır cevap

cevab kılsa bermiş sōziñe savab (Arat I, 2648)

"Sorulan suale doğru cevap verebilmesi için, onun sōzden anlar ve hazır cevap bir kimse olması lazımdır." (Arat II, 196)

yanut birdi ōgdūlmiř aydı bu sōz

ayıtmış ķa ilig cevap kıldı ōz (Arat I, 3157)

"Ōgdūlmiř cevap verdi: —Hūkūmdarın sualine cevabım řudur — dedi —" (Arat II, 232)

cevab kıldı ōgdūlmiř aydı bu sōz

seni kōrdi erse yaruķ boldı kōz (Arat I, 3321)

"Ōgdūlmiř cevap verdi ve: — Bu sōzüm řudur — dedi— seni gōrünce, ōzüm parladı." (Arat II, 243)

negū sōzlese men sōzümni yirip

cevabın kılr sen ōzümni serip (Arat I, 3452)

"Ben ne sōylersem, reddediyorsun; sōzümü beğenmeyip, itirazda bulunuyorsun." (Arat II, 252)

nāmaz kıl-

namaz kılmak

cēma 'at bile kıl fāriża nāmaz

çıġaylar hācı kıl adına nāmaz (Arat I, 3239)

"Farz namazlarını cemaat ile kıl, fakirler haccı olan cuma namazlarını eda et." (Arat II, 237)

turup yundı kıldı bu yatġu nāmaz

tōřek kōldi yattı uğıp bardı az (Arat I, 3285)

"Kalkıp abdest aldı ve yatsı namazını kıldı; dōřek istedi ve yatıp, bir az uyudu." (Arat II, 241)

turup yundı kıldı yana tañ nāmaz

dū 'a kıldı tesbih yime kūđti az (Arat I, 3287)

"Kalkıp abdest aldı, sabah namazını kıldı; dua etti, teşbih çekti; yine bir az bekledi." (Arat II, 241)

ķopup yundı kıldı yana tañ nāmaz

yeme turdı ança dū 'a kıldı az (Arat I, 3954)

"Kalkıp yıkandı, sabah namazını kıldı; namazdan sonra da bir müddet oturup, dua etti." (Arat II, 286)

şelâm kıl-

selam vermek

kapuğ açtı terkin ol utru çıkıp

şelâm kıldı tuttu kör elgin alıp (Arat I, 3958)

"Hemen kapıyı açtı, çıkıp selam verdi; müsafaha ettiler." (Arat II, 287)

şelâm kıldı ötrü alıştı elig

turup evke kirdi bu iki silig (Arat I, 5032)

"Selamlaşıp, el sıkıştılar; bu iki temiz kalpli insan el-ele eve girdiler." (Arat II, 363)

şelâm kıldı ilig eñ aşnu körüp

‘aleyk birdi zahid şelâmka turup (Arat I, 5036)

"Karşılaşınca, önce hükümdar selam verdi; zahit ise, yalnız onun selamına mukabele etti." (Arat II, 364)

şelâm ol kişike şelâmet yolu

şelâm kıldı erse uruldu ulı (Arat I, 5055)

"Selam insana selamet yoludur; kim selam verirse, karşısındakine teminat vermiş olur." (Arat II, 365)

orun kıl-

yer vermek

yana kirdi odğırmiş elgin tutup

orun kıldı törde ağırlap öpüp (Arat I, 3959)

"Odgurmuş onun elini tutup, içeri girdi; ona hürmetle baş köşede yer gösterdi." (Arat II, 287)

orun kıldı artuğ öziñe yakın

ağırladı aşru bağırsaklığın (Arat I, 5038)

"Kendisinin yanı başında yer verdi, ona aşırı bir iltifat ve hürmet gösterdi." (Arat II, 364)

bilig bil özüñke orun kıl töre

bilig bilse özke idi berk tura (Arat I, 6605)

"Bilgi bil ve yerin baş köşe olsun; bilgi insan için sağlam bir kalkandır." (Arat II, 474)

bulun kıl-

esir etmek

bu kün kēnd uluşka okır sen meni

bulun kılsa neşsim yuluğlı kanı (Arat I, 3636)

"Bugün sen beni kasabaya ve şehre çağırıyorsun; orada nefsimin esiri olursam, beni kurtaracak bulunurmu." (Arat II, 264)

öküş kördüm ilde beğümiş erig
bulun kıldı boğuzu töşendi yirig (Arat I, 4591)
"Memlekette yükselmiş bir çok insan gördüm; boğazlarının esiri oldular ve toprağa düştüler." (Arat II, 332)

negü tir eşitgil özin bilmiş er
havasın ukuşka bulun kılmış er (Arat I, 5411)
"Dinle, kendini bilen, heva ve hevesini aklına esir eden insan ne der." (Arat II, 388)

bulun kılğıl oğlın kızın kul küñin
hazine ur anda sen almış neñin (Arat I, 5487)
"Oğlunu ve kızını esir ederek, kul ve cariye et; oradan aldığın servetle hazine kur." (Arat II, 393)

yol kıl-

çağırtmak; buyur etmek

mezalim öğinde ötügçilerig
körü alsa yol kılsa bolsa erig (Arat I, 2499)
"Haksızlığa uğrayarak, hak talebinde bulunanları kabul etmeli, yol göstermeli ve onlara karşı haşin davranmamalıdır." (Arat II, 186)

eşitti ilig kör añar kıldı yol
bu kirdi iligke kavuşturdı kol (Arat I, 4896)
"Hükümdar geldiğini haber alınca, onu yanına çağırttı; Öğdülmiş huzuruna girip, ellerini kavuşturdu." (Arat II, 353)

kopa keldi terkin añar kıldı yol
bu er kirdi ötrü selâm kıldı ol (Arat I, 5960)
"Öğdülmiş derhal yerinden kalkıp, onu içeri almalarını söyledi; adam bunun üzerine girip, selam verdi." (Arat II, 426)

haşım kıl-

düşman etmek

haramka katılma yime kılma küç
kışi kanı tökme haşım kılma öç (Arat I, 1433)
"Harama karışma, zulüm etme, insan kanı dökme, düşmanlık besleme ve kin gütmeye." (Arat II, 112)

haşım kılma özke yime tökme kan

bu iki yazukça ulır çıkça can (Arat I, 5260)

"Kendine düşman edinme ve kan dökme; can çıkarken, bu iki günahtan dolayı inler." (Arat II, 379)

haşım kıldı özke kalın köp kişig

sevinçlig kılayın iteyin işig (Arat I, 5707)

"O bir çok insanları kendisine düşman etti; ben artık iyilikler yaparak, onları tekrar memnun etmeliyim." (Arat II, 408)

uluğ kıl-

yükseltmek

seni at ayağ birle kıldı uluğ

saña edgölükke ol açtı kapuğ (Arat I, 5771)

"O sana unvan ve rütbeler verdi, seni yükseltti; iyilik kapılarını o sana açtı." (Arat II, 413)

yaruk kıl-

göstermek

ne törlüg bu işke tegir erse öz

bağırsaklığın teg yaruk kılğa köz (Arat I, 4134)

"Herhangi bir işe memur edildiğin vakit, o işi can ve gönülden yap; bu seni mesûd eder." (Arat II, 299)

yanut birdi odğurmuş aydı sebeb

ölümüg tüşümde yaruk kıldı rāb (Arat I, 5986)

"Odğurmuş cevap verdi: — Sebebi şudur, rabbim rüyamda bana ölümü gösterdi — dedi —" (Arat II, 428)

sakınç kıl-

yas tutmak; endişe etmek

maña erse emdi bu kaçğū sakınç

sakınç kılma kılğıl sen emdi sevinç (Arat I, 1241)

"Bu kaygı ve endişe benim için ise, hiç endişe etme; bilakis, müsterih ol." (Arat II, 99)

sakınç kıldı kaç kün bu ögdülmişe

keçürdi bu kaçğū yazıldı kaşa (Arat I, 6340)

"Ögdülmiş bir kaç gün yas tuttu; matem günleri geçince, nihayet bir az kendine geldi." (Arat II, 454)

itig kıl-

hazırlık yapmak

ölürin bilip kılmış özke itig

bitip koğmış atın tirigke bitig (Arat I, 258)

"Öleceğini bilerek, kendisi için hazırlık yapmış, adını kitaplara geçirerek, yaşayanlara bırakmıştır." (Arat II, 29)

biliglig uķuřluđ kerek beg tetig

anın kılsa ötrü igiñe itig (Arat I, 1971)

"Bey bilgili, akıllı ve zeki olmalıdır; beyliğin hastalığına ancak bunlar ile bir çare bulunabilir." (Arat II, 149)

tükel bilse erdem bitise bitig

ķamuđ işke bilgin bu kılsa itig (Arat I, 2482)

"Bütün faziletlere sahip olmalı ve kalem sahibi bulunmalıdır; her türlü işi bilgisi ile yürütmelidir" (Arat II, 184)

bilir bolsa tegme bu törlüğ bitig

anın saklasa ötrü kılsa itig (Arat I, 2780)

"Hazinedar bütün bu çeşit kayıt usüllerini bilmeli ve böylece işini emniyetle tanzim etmelidir." (Arat II, 205)

törü kı-
l-

adil bir şekilde yapmak; kanuna çerçevesinde yapmak

törü kılsa elke köni bolsa beg

tilek arzu bulđay bu kılsa kalı (Arat I, 822)

"Bey doğru olur ve ülkeye böyle hüküm ederse, bütün dileklerine kavuşur. (Arat II, 70)

özüñ meñü beglik tilese tuı

törü kı- budundın kötürgil küçi (Arat I, 1435)

"Eğer devamlı ve ebedî beylik istiyorsan, adaletten ayrılma ve halk üzerinden zulmü kaldır." (Arat II, 112)

törü kı- katığlan yulup kı-ılma kü

tapuğ kı- bayatķa anır kapđı kuş (Arat I, 1451)

"Adaletle iş gör, buna gayret et; hiç bir zaman zulüm etme; Tanrıya kulluk et ve onun kapısına yüz sür." (Arat II, 113)

bayatķa şükür kı-ığu emdi üküş

budunķa törü kı-ığı eğgü ülüş (Arat I, 1686)

"şimdi halika şükür ve halka da hakkı olan iyi nizam ile hüküm etmeliyim." (Arat II, 130)

ağırlık kı-
l-

hürmet etmek

ilig il begi ol budunķa uluğ

añar kılgu hürmet ağırlık kamuğ (Arat I, 4996)

"Hükümdar memleketin beyi ve halkın büyüğüdür; ona her türlü hürmet ve tazimi göstermek lazımdır." (Arat II, 360)

atalık kıl-

babalık etmek

atañ öldi erse ata men saña

atalık kılayın oğul bol maña (Arat I, 1552)

"Baban öldü ise, ben de sana bir babayım; ben sana babalık edeyim, sen de bana oğul ol." (Arat II, 120)

atalık kılur kör atağa oğul

oğul beg bolup kör ata boldı kul (Arat I, 6485)

"Oğul babaya babalık eder, oğul bey ve baba ise, kul oldu." (Arat II, 464)

ruzi kıl-

nasip etmek

ilahi sen ök sen tüzü yarlıқа

rûzî kıl kamuğ mü'minlarkа lika (Arat I, B77)

"Tanrım, rabbim ancak sensin, hepimizi yarlıқа; bütün müminlere didarını nasip et." (Arat II, 7)

ilahi rûzi kıl sevüğ savçı yüzün

yeme tört işiniñ yüzini köreyi (Arat I, 6604)

"Ey rabbim, sevgili Peygamberimizin dıdannı bana nasip et; bir de onun dört arkadaşının yüzlerini göreyim." (Arat II, 474)

sıgıt kıl-

ağlamak

oğunğıl ay kökçin ölümke anun

bu keçmiş künüñke sıgıt kıl ünün (Arat I, 376)

"Ey kır saçlı uyan, ölüme hazırlan; geçmiş günlerin için ağla ve sızla." (Arat II, 37)

kalı dünya devlet kalırı üçün

sıgıt kılsa kılma bu bolmaz küçün (Arat I, 1234)

"Eğer dünya ve devlet arkada kaldığı için ağlıyorsan, ağlama; zorla bunun önüne geçilmez." (Arat II, 99)

sıgıt kılma artuқ tıda tut özüñ

bu işni bayat ıdı kesgil sözüğ (Arat I, 6182)

"Fazla ağlama, buna mani olmağa gayret et; bu Tanrının emridir, işte bu kadar." (Arat II, 442)

uzun kıl-

uzatmak

tiler men seniñdin du 'am bu sözün

tirig tutgıl ança yaşım kıl uzun (Arat I, 379)

"Ben sana şimdi yalvarıyorum ve şunu diliyorum: beni bir parça daha yaşat, ömrümü uzat." (Arat II, 37)

elig til uzun kıldım erdi üküş

ölüm keldi tuttı tınım kıstı uş (Arat I, 1120)

"Çok defa başkalarına elimi ve dilimi uzattım; işte ölüm geldi, yakaladı ve nefesimi kesti." (Arat II, 91)

uzun kıldı elgiñ yorık kıldı söz

sever sevmez erse saña açtı köz (Arat I, 5806)

"O sana salahiyet verdi ve emirlerinin dinlenmesini sağladı; dost düşman, herkes sana bakıyor." (Arat II, 415)

şabır kıl-

sabretmek

ive kirme işke şabır kıl serin

ive kılmış işler ökünçi yarın (Arat I, 587)

"İşe acele ile girme, sabır ve teenni ile hareket et; acele yapılmış olan işler yarın peşimanlık getirir." (Arat II, 53)

eşitgil negü tir bilig birgüçi

ay emgek bile sen şabır kılguçı (Arat I, 6448)

"Ey felaketler karşısında sabreden insan, bilgi veren insan ne der, dinle." (Arat II, 462)

ay nı 'met idisi şükür kıl yigil

ay mihnet idisi habır kıl egil (Arat I, 6449)

"Ey nîmet sahibi, bundan şükür ederek istifade et; ey mihnet sahibi, kaderine boyun eğ, tahammül et." (Arat II, 462)

şabır kılsa mihnet bolur nı 'metiñ

şükür kılsa nı 'metka artar tigil (Arat I, 6450)

"Sabır edersen, mihnet senin için nîmet olur; nîmet için şükür edersen, bu nîmet daha da artar, bunu böyle bil." (Arat II, 462)

yiti kıl-

keskin olmak; dikkat etmek

muñar meñzetü aydı şa 'ır bu söz

okısa açılğay yiti kıl bu köz (Arat I, 927)

"Şair buna benzer bir söz söylemiştir; okursan, manası anlaşılır; görüşünü keskinleştirebilir." (Arat II, 77)

çın aymış ukuşluğ körü bar bu söz

anıñ mǵ' nısı bil yiti kıl bu köz (Arat I, 1252)

"Akıllı bir insan, dikkat edersen, şu sözü çok doğru söylemiş; onun manasını bil ve iyice dikkat et." (Arat II, 100)

yağıka yalu teg neñiñ almasu

uzatsa basıttıñ yiti kıl ađaq (Arat I, 2369)

"Düşmana yalın hücum et, ağırlığın düşmanın eline geçmesin; işi uzatırsan, mağlûp oldun demektir; ayağını çevik tut." (Arat II, 176)

kalı evlik almak tilese özüñ

talusın tile keç yiti kıl közüñ (Arat I, 4475)

"Eğer evlenmek istersen, çok dikkatli ol ve iyi bir kız ara." (Arat II, 324)

çıkış kıl-

çıkmasını bilmek; işini ayarlamak

kirişke körü sen çıkış kıl neñiñ

sözüg sözlemegil meger öz teñiñ (Arat I, 1325)

"Giderini gelirine göre ayarla; ancak sana yakışacak sözleri sarfet." (Arat II, 105)

kirişke yaraşı çıkış kıl yakın

çıkış bolsa terkin girişke bakın (Arat I, 4538)

"İradına göre masrafını ayarla; masrafına göre de derhal iradını tanzim et." (Arat II, 328)

tap kıl-

yeterli olmak

yağı kaçsa tap kıl edirme yırak

kalı yandru yansa kaçumaz ağaq (Arat I, 2390)

"Düşman kaçarsa, onu ölçülü takip et, pek uzaklara gitme; eğer düşman geri dönerse, sonra kaçamazsın." (Arat II, 178)

yağı kaçsa tap kıl edirme uğu

edertçi yedi körse berge toğu (Arat I, 2395)

"Düşman kaçarsa, ölçülü takip et; arkasından pek ileri gitme, çok ileri giden doyuncaya kadar kamçı yer." (Arat II, 178)

bu söz tap kıl emdi ağın sözleme

uķuķķa biligke tilin  zneme (Arat I, 3939)

"Bu sözü Şimdi kafi g r ve baŗka bir Şey söyleme, akıla ve bilgiye karŗı itiraz etme." (Arat II, 285)

barıĝ tap kıl emdi beg atın alın

saķınĝ kısĝa tutĝıl sevinĝin salın (Arat I, 4550)

"Ne varsa, ona kanaat et, bey adını al; hırsına hakim ol ve huzur içinde yaŗa." (Arat II, 329)

erej kıl-

rahat etmek

ŗ k r kıl bayatķa tapuĝ kıl sevin

erej kıl bir anĝa sen inĝin avın (Arat I, 3114)

"Tanrıya Şükür et, ibadet kıl ve sevin; müsterih ol, bir az huzur ve rahat içinde yaŗa." (Arat II, 229)

türü bir budunķa erej kıl sunı

saŗna eĝ  birle du 'a bolsunı (Arat I, 5491)

"Halka huzur ve rahat saĝlayacak bir nizam kur; sana hayır dua etsinler." (Arat II, 394)

küllük kıl-

kulluk etmek

seniŗ tapĝıŗna muŗluĝ ermez bayat

 z ŗ küllük kıl tile eĝ  at (Arat I, 3251)

"Tanrı senin ibadetine muhtaç deĝildir; kendi kulluĝunu yerine getir ve iyi ad kazanmaĝa bak." (Arat II, 238)

bayat yarlıĝın kıl  z ŗ küllük

u up kir sarayķa erejin salın (Arat I, 3672)

"Tanrının emirlerini yap, kulluĝunu yerine getir; saraya uçarak gir ve huzura kavuŗ." (Arat II, 267)

i iŗ yarlıĝı kıl  z ŗ küllük

ķalı kılmasa sen anuķ tut boyun (Arat I, 5931)

"Tanrının emirlerini ve kendi kulluĝunu yerine getir; eĝer bunu yapmazsan, boynunun gitmesine hazırlan." (Arat II, 423)

 z ŗ küllük kıl bayat birge k  

ķayusın tilese tile kılma    (Arat I, 6500)

"Sen kendi kulluĝunu yerine getir; Tanrı sana kuvvet verir; bunlardan hangisini istersen, onu se , fakat üçüncü bir yol arama." (Arat II, 465)

basut kıl-

yardım etmek

öziñe basut kılsa iş başlasa

özi tınsa ança ol iş işlese (Arat I, 419)

"Bunlar kendisine yardım etsinler ve işini görsünler; onlar çalışsınlar ve kendisi bir az istirahat etsin." (Arat II, 40)

bayat kimke kılsa inayet basut

ikigü ajunda bu er buldı kut (Arat I, 1267)

"Tanrı kime inayet ve yardım ederse, o kimse her iki dünyada mes'ûd olur." (Arat II, 101)

meni birle turgıl maña kıl basut

çıgayıg yülegil neñin edgü tut (Arat I, 3261)

"Benimle beraber ol, bana yardım et; fakirleri destekle, onların vaziyetini düzeltmeğe çalış." (Arat II, 239)

bu künde naru sen bağırsaklığın

basut kıl maña sen ay köñli yakın (Arat I, 5614)

"Bugünden sonra da sen sadakatle bana yardımda devam et, ey gönüllü bana yakın olan insan." (Arat II, 402)

ağın kıl-

dilini tutmak

buşı bolma işte sen övke yığın

kalı kelse övkeñ özüñ kıl ağın (Arat I, 5216)

"Bir işle meşgul olurken, hiddetlenme, öfkene mani ol; eğer gazaba gelirsen, dilsiz imiş gibi hareket et." (Arat II, 376)

tilek arzu sürme havaşnı yığın

kişig soñdamagıl tiliñ kıl ağın (Arat I, 6118)

"Heva ve arzu peşinde koşma, nefsine mani ol; başkalarını çekiştirme, dilini tut." (Arat II, 438)

koğuz kıl-

dağıtmak

aya bay boluğlı budunda talu

koğuz kıl bu baylık muyan al tolu (Arat I, 5296)

"Ey zengin ve halkın seçkini, bu serveti dağıt, bol bol sevap al." (Arat II, 381)

otı kıl-

çare bulmak

iligidin kolu bir meniñ udrümi

yarağı ne erse otı kıl emi (Arat I, 4871)

"Hükümdardan benim için özür dile; ne yapmak lazım ise, onu yap ve bu işi hallet." (Arat II, 351)

kalı kılmasa sen emi ya otı

budunğa bolur sen tiriglik yutı (Arat I, 5245)

"Eğer sen bunlara, ilaç vererek, tedavi etmezsen, halk için bir hayat felaketi olursun." (Arat II, 378)

aya keñ yorıklıg budun öktemi

ölüm yetgelir terk otı kıl emi (Arat I, 6167)

"Ey insanlara geniş bir salahiyetle hüküm eden kimse, ölüm yetişmek üzeredir, çabuk bir çaresine bak." (Arat II, 441)

munuķı körür sen meniñ halimi

saña bolsu 'ibret otı kıl emi (Arat I, 6174)

"Benim halimi işte görüyorsun, bu sana ibret olsun; buna göre bir çare ve tedbir al." (Arat II, 441)

kızıl kıl-

yüzü gülmek; memnun olmak

yeme keçti ödler bir ança bu yañ

bu ay toldı tapgun kızıl kıldı eñ (Arat I, 954)

"Böylece bir müddet geçti; Ay Toldı hizmeti ile herkesi memnun etti." (Arat II, 79)

kim iş kılsa terkin añar birgü neñ

uş ol neñ bile er kızıl kılsa eñ (Arat I, 2398)

"Bir kimse bir yararlık gösterirse, ona derhal mükafatını vermeli ve bununla onun yüzünü güldürmelidir." (Arat II, 178)

bu erdem bilig kör kerek barça tüz

uluğ hacib ötrü kızıl kılsa yüz (Arat I, 2483)

"Ulu hacib, işinde muvaffak olabilmesi için, bu fazilet ve bilgilerin hepsine birden sahip bulunmalıdır." (Arat II, 185)

iligke yuluğ kılğıl işlet bu neñ

tilekleri bolsu kızıl kılsu eñ (Arat I, 5804)

"Bu malı kullan ve hükümdarın uğrunda onları feda et; onun arzulanan yerine gelsin ve yüzü gülsün." (Arat II, 415)

ivit kıl-

karar vermek

tüpiñe tigü irte artuķ ayıt

negü belgürer erse kılğıl ivit (Arat I, 5872)

"Sonuna kadar araştır ve iyice soruştur; neticede ne çıkarsa, ona göre karar ver." (Arat II, 420)

çığay kıl-

fakir etmek

çığay kılsa kimni közi suklukı

bayutmaz anı bu ajun toklukı (Arat I, 2615)

"Aç gözlülük kimi fakir yapmış ise, bu dünya onu ne kadar doyursa, yine zenginleştiremez." (Arat II, 194)

esen tut meni sen tuçı ıgsızın

bayutğıl çığay kılmağıl neñsizin (Arat I, 3757)

"Sen beni daima sıhhat içinde ve sağ tut; zenginleştir ve hiç bir vakit fakir ve malsız bırakma." (Arat II, 273)

ķabul kıl-

kabul etmek

leri 'alimleri ķabul kılıp tegme biri bir törlüg at laķab (Arat I, A18)

"ve alimlerince makbul görölerek, her biri ona bir türlü ad ve lekap" (Arat II, 1)

ķiçiglik kıl-

alçak gönüllü olmak

kimiñ birle devlet yaraşsa kelip

köñül ķođkı tutğu ķiçiglik kılıp (Arat I, 1702)

"Saadet gelip, kiminle bağdaşırsa, o kimse tevazû göstermeli ve alçak gönüllü olmalıdır." (Arat II, 131)

ķadaşlık kıl-

kardeşlik etmek

ayur ay ķadaş tegdi emgek saña

ķadaşlık kılıp sözlediñ sen maña (Arat I, 3683)

"Ey kardeş —dedi— sana zahmet oldu; kardeşlik göstererek, bunları bana söyledin." (Arat II, 268)

mā 'lum kıl-

bildirmek

rur bu ķıtabnı oķığlı bu beyitlerni mā 'lum kılığlı ķıtabı- (Arat I, A11)

"Bu kitabı okuyan ve bu beyitleri başkalarına bildiren bu kitaptan" (Arat II, 1)

taşnif kıl-

tasnif etmek

tabdın yakşıarak hergiz kim erse taşnif kılmadı bu kıtab (Arat I, A15)

"daha iyi bir kitabın hiç kimse tarafından tasnif edilmemiş olduğunda Çin ve Maçin alimleri ile hakimlerinin hepsi ittifak etmişlerdir. Bu kitap" (Arat II, 1)

lig tip aymışlar bu kıtabnı taşnif kılığlı balasagun mev (Arat I, A23)

"demişlerdir. Bu kitabı yazan Balasagun şehrinden" (Arat II, 2)

könilik kıl-

doğruluk göstermek

köni tip ayurlar kayu ol köni

könilik kılığlı emanet küni (Arat I, 1729)

"Doğru diye söylerler; emanete hiyanet etmeyen doğru nerede?" (Arat II, 132)

Könilikke Könilik Kişilikke Kişilik kılmakın Ayur (Arat I, LXXV)

"Doğruluğa Karşı Doğruluk ve İnsanlığa Karşı İnsanlık Gösterilmesini Söyler" (Arat II, 412)

kanı bir könilik kılığlı kanı

kanı teñilik iş yorığlı kanı (Arat I, 6479)

"Hani, doğruluk ile hareket eden kim var; hani Allah rızası için iş gören kim var." (Arat II, 464)

uluğluk kıl-

büyüklik göstermek

kanı ol peri kuş bu yalñuğ öze

uluğluk kılığlı kılınçı tüze (Arat I, 4716)

"Peri, kuş ve insanlara hükmeden o adil insan nerede." (Arat II, 341)

atasız kıl-

babasız bırakmak

ol atçı turur kör atalığlarığ

atasız kılığlı ay kılkı arığ (Arat I, 6055)

"Evlatları babasız bırakan bu atlıdır, ey temiz kalpli insan." (Arat II, 433)

umınç kıl-

ümit etmek

meniñde basa sen bütürgil sözüg

umınç kılmiş öđte yetürgil özüñ (Arat I, 5009)

"Ben gittikten sonra sen de sözünde dur ve kararlaştırılan zamanda orada bulun." (Arat II, 361)

sı'al kıl-

soru sormak

bab ay toldı iligke sı'al kılmişin ayur (Arat I, C20)

"bab. Ay Toldı'nın hükümdara sual sorduğunu söyler." (Arat II, 9)

münazara kıl-

münazara etmek

bab ögdülmüş odgurmış birle münazara kılmişin ayur (Arat I, C46)

"bab. Ögdülmüş'in Odgurmış ile münazara ettiğini söyler." (Arat II, 10)

bab ögdülmüş odgurmış birle ikinç münazara kılmişin ayur (Arat I, C53)

"bab. Ögdülmüş'in Odgurmış ile ikinci defa münazara ettiğini söyler." (Arat II, 10)

odgurmış ögdülmüş birle münazara kılmişin ayur (Arat I, XLI)

"Odgurmış'ın Ögdülmüş İle Münazara Ettiğini Söyler" (Arat II, 243)

ögdülmüş odgurmış birle ikinç kata münazara kılmişin ayur (Arat I, XLVI)

"Ögdülmüş'in Odgurmış İle İkinci Defa Münazara Ettiğini Söyler" (Arat II, 288)

ta'bir kıl-

tabir etmek

bab odgurmış tüşiñe ta'bir kılmişin ayur (Arat I, C74)

"bab odgurmış'ın rüyasını tabir ettiğini söyler." (Arat II, 11)

taz'iyet kıl-

baş sağlığı dilemek

kumaru ögdülmüş ke taz'iyet kılmişin ayur (Arat I, LXXXIII)

"Kumaru'nun Ögdülmüş'e Baş Sağlığı Dilediğini Söyler" (Arat II, 450)

ilig ögdülmüşke taz'iyet kılmişin ayur (Arat I, LXXXV)

"Hükümdarın Öğdülmiş'e Baş Sağlığı Dilediğini Söyler" (Arat II, 451)

siyaset kıl-

siyaset yapmak

siyaset kılur erdi hımmet bile

bu hımmet yaraşur mürüvvet bile (Arat I, 411)

"Siyaset icra ederken, kendi şahsî meyillerini düşünmez idi; bu himmet insaniyet ile birlikte olursa, güzel olur." (Arat II, 40)

kalı iglig erse ayıtgu kerek

yavallık kılur erse tıdgu kerek (Arat I, 2567)

"Eğer hasta ise, halini sormalı; haylazlık ediyorsa, buna mani olmalıdır." (Arat II, 190)

inanç kıl-

güvenmek

inançsız teme emdi sökme meni

inanç kılmağa dünya koğğa seni (Arat I, 1091)

"Sana güvenilirmez —diye, şimdi bana söğme; dünyaya da güvenme, o da seni bırakacaktır." (Arat II, 89)

kiivezlenme artuğ kötürme köñül

inanç kılgu ermez bu dünya tünül (Arat I, 1377)

"Fazla kibir ve gurura kapılma; bu dünyaya güven olmaz, sen ondan vazgeç." (Arat II, 108)

teñ kıl-

denk tutmak, bir tutmak

ayu bermedimü atañ ya anañ

ay oğlum begiñke özüñ kılma teñ (Arat I, 651)

"Sana baban yahut annen:— Ey oğlum, kendini efendin ile bir tutma ! — demediler mi?" (Arat II, 58)

zına kıl-

zina etmek

bor içme fêsadğa katılma yıra

zına kılma fasık atanma kara (Arat I, 1334)

"Şarap içme, fesada karışma, uzak dur; zina yapma, fisk ve fücür ile kara yüzlü olma." (Arat II, 105)

çığay bolmayın bay bolayın tese

zına kılma hergiz katıgılan usa (Arat I, 4409)

"Fakirliğe düşmemek ve daima zengin kalkmak istersen, hiç bir vakit zina etmemeğe gayret et." (Arat II, 319)

baş kıl-

baş yapmak, öncü kılmak

uğuşsuz kişiler ol ol ay kadaş

hava arzularğa özin kılsa baş (Arat I, 3644)

"Ey kardeş, kendilerini hava ve heveslerine baş yapanlar akılsız kimselerdir." (Arat II, 265)

baş kıl-

kırmak, yaralamak

tilekiñ bu erse seniñ ay kadaş

küçemez men emdi köñül kılma baş (Arat I, 3708)

"Ey kardeş, arzun bu ise, ben seni zorlamam; kalbin kırılmasın." (Arat II, 269)

yanut birdi ögdülmiş aydı kadaş

maña buşmağıl sen köñül kılma baş (Arat I, 3965)

"Ögdülmiş cevap verdi ve: — Kardeşim, bana güvenme, gönlünü yaralama — dedi —" (Arat II, 287)

yeme tutma borçı kişig sen adaş

vefa kılmağay ol köñül kılga baş (Arat I, 4273)

"Bir de içkiye düşkün kimseyi kendine arkadaş edinme; o sana vefa göstermez, ancak kalbini kırar." (Arat II, 308)

bularıg yime edgü tutğıl yaraş

tilin serme ırme köñül kılma baş (Arat I, 4391)

"Bunlara da iyi muamele er, anlat; onlara çıkışma ve incitecek söz söyleyerek, kalplerini kırma." (Arat II, 317)

al kıl-

kızarmak

erig aşnu yağıka kerek hile al

bu hile bile kıl yağı meñzi al (Arat I, 2356)

"Her şeyden önce düşmana karşı hile ve hud'aya baş vurulmalıdır; bu hile ağına düştüğü için, utancından düşman yüzünü kızartsın." (Arat II, 176)

kamuğ törlüg erdem bu bilse tükel

bu erdem bile er meñiz kılsa al (Arat I, 2630)

"O her türlü faziletleri tam olarak bilmelidir; bu faziletler ile insan yüzünü ağartır." (Arat II, 195)

kesildi sözüm sen esen edgü kal

iligke bitig bir yüziüm kılma al (Arat I, 3709)

"Başka bir diyeceğim kalmadı, sen sağ ve esen kal; hükümdara bir mektup ver, beni mahcup etme." (Arat II, 269)

yağı kıl-

düşman etmek

yağı kılmağusın kılınçı kılur

yağı bu yağıda negü adrukı (Arat I, 2067)

"Düşmanın yapamadığı fenalığı onun kendi hareketi kendisine yapar; bunun düşmandan farkı nedir, bu da düşmandır." (Arat II, 156)

yağı kılma özke kişig bilmedi

yağlıg kişiler sevinç bulmadı (Arat I, 4187)

"İnsanları bilmeyerek kendine düşman etme; düşmanı olan insanlar sevinç yüzü görmezler." (Arat II, 303)

tapuğ öz kılın kılma özke yağı

yağılıg kişike kopar miñ çoğı (Arat I, 4232)

"Sen hizmette kusur etme, kendine düşman edinme; düşmanı olan kimsenin başı bin türlü derde girer." (Arat II, 306)

yağı kılma özke katıgılan kadaş

neçe tutğıl emdi kadaş ya adaş (Arat I, 4259)

"Kardeşim, ne kadar çok kardeş veya dost edinirsen-edin, yalnız kendine düşman edinmemeğe gayret et." (Arat II, 308)

özni kara kıl-

kötülüğe karışmak

kara kılkı barça bolur kap kara

kara kılma özni küdezü tura (Arat I, 4323)

"Avamın, kara halkın, tabiati her vakit kap karadır; iyice dikkat et, kendini karaya bulaştırma." (Arat II, 312)

adın kıl-

ayrılmak

seni teñri sevgey könilik için

könide adın kılma halkқа için (Arat I, 5598)

"Sen doğrulukla Tanrının sevgisini kazanırsın; halka kızıp, onlara karşı doğruluktan ayrılma." (Arat II, 400)

yavuz kıl-

kötüleştirmek

yavuz kılma könlüñ tiliñni yığa
yazukğa kefareť bolur ig toğa (Arat I, 5979)
"Gönülüne fena şeyler getirme, böyle şeyler söyleme; ağır ve hastalık günahlara kefareť olur." (Arat II, 428)

uçuz kıl- değersizleşmek, itibardan düşmek

ağır tutğu yarlıg uçuz kılsa öz
uçuzlukñ ötrü ağır bolsa öz (Arat I, 3676)
"İnsan Tanrının emirlerini üstün ve kendisini değersiz tutmalıdır; böyle davranmakla, sonunda kendisi kıymet bulur." (Arat II, 267)

kamuğ bir toğum yem aş içgü için
özüñni uçuz kılmağıl sen küçün (Arat I, 4587)
"Bir doyumluk bu yiyecek ve içecek için kendini zorla itibardan düşürme." (Arat II, 332)

tamuğka ya uçmak begi bolğuğa
ağırlık için ya uçuz kılğuğa (Arat I, 4855)
"O ya cehennemde yanmak veya cennette bey olarak, sefa sürmek için yahud bu dünyada itibarlı veya itibarsız olmak için yaratılmıştır." (Arat II, 350)

bayudum tese sen çığay bolğu bir
ağır men tise sen uçuz kılğa yir (Arat I, 5316)
"Zenginleştım derken, bir gün fakir oluverirsin; "itibardayım" derken, toprak seni zelil ediverir." (Arat II, 382)

uvut kıl- utanmak

meni sözçi ıdtı bu işke saña
uvut kılmağıl sen meni ay toña (Arat I, 4981)
"Bu işi için beni sana elçi olarak gönderdi; ey kahraman, sen beni artık utandırma." (Arat II, 359)

tevbe kıl- tövbe etmek

özi tevbe kılmak tiledi turup
bayatka sığınsa yazukın kólup (Arat I, 5647)
"Öğdülmiş böylece tövbe ve istiğfar ederek, Tanrıya sığınmak istedi." (Arat II, 5647)

alın kıl- cephe açmak

yağıcı ürüñ kırğıl ersiglerig
yağıka alın kıl kötürsü çerig (Arat I, 2371)
"Düşmanın karşısına yaşlı başlı yiğitler koy; askeri onlar götürsünler." (Arat II, 177)

andağ kıl- öyle yapmak

maña rābbım aysa nelük kıldıñ andağ
negü tıldağım bar uvutka tuşıktım (Arat I, 6544)
"Rabbim bana: — Nasıl böyle yaptın?—diye sorarsa, ne marzeretim var; çok utanılacak hale düştüm." (Arat II, 469)

artut kıl- hediye etmek

kamuğ işçi barça köründi kelip
tapuğ tozğu birle neñ artut kılıp (Arat I, 1769)
"Hizmetinde bulunanların hepsi gelip, tebrik ettiler; hediye olarak, yiyecek ve giyecek bir çok şeyler takdim ettiler." (Arat II, 135)

aş kıl- yemek yapmak

yanut birdi ögdülmiş aydı kadaş
ıdı ters iş ermez yutar kılsa aş (Arat I, 4017)
"Öğdülmiş cevap verdi ve:— Kardeş bu iş o kadar güç değildir — dedi — aş bir kere yapılsın, nasıl olsa yenir ve hazmolunur." (Arat II, 291)

at kıl- ad kazanmak

ukuşluğ keç er övke özdin yırat
biliglig beg er buşma edgü kıl at (Arat I, 322)
"Ey akıllı iyi yiğit, öfkeyi kendinden uzaklaştır; ey bilgili bey yiğit, hiddetlenme, iyi ad kazan." (Arat II, 34)

az kıl- az olmak

uzun sözlese söz irinçig bolur
ukuşluğ kişiler sözüg az kılur (Arat I, 3938)
"Söz uzun olursa, bıktırır; akıllı insanlar sözü kısa keserler." (Arat II, 289)

kopup yundı kıldı yana tañ namaz

yeme turdı ança du'a kıldı az (Arat I, 3954)

"Kalkıp yıkandı, sabah namazını kıldı; namazdan sonra da bir müddet oturup, dua etti." (Arat II, 286)

bağırı kıl-

bağırına basmak

begiñe asıgçı bağırsañı bil

bağırsañı bulsa özüñ bağrı kıl (Arat I, 2609)

"Bil ki, beyine faydalı olan, ona gönülden bağlı kimsedir; içten bağlı birini bulursan, onu bağırına bas." (Arat II, 194)

beğel kıl-

karşılığını vermek

beğel kıldı ebdal neñin hem malın

baķıp koğtı zahid bu dünya ulın (Arat I, 3563)

"Tarikat ehli malını mülkünü hakka verdi; zahid, esassız olduğunu anlayarak, bu dünyayı terketti." (Arat II, 260)

bıçış kıl-

hediye vermek

bıçış kıl küçüñ yetse bıçgıl ağı

usa tiş teri bir kesilsü çoğı (Arat I, 4661)

"Hediye ver; gücün yeterse, ipekli kumaş ver; mümkün ise, dış kirası ver ki, gelenlerin ağzı kapansın." (Arat II, 337)

bilge kıl-

alim olmak

bitise okısa eşitse sözüg

anın ötrü bilge kılur er özüñ (Arat I, 2629)

"Yazmalı, okumalı ve başkalarının sözünden de istifade etmelidir; insan bu suretle alim olur." (Arat II, 195)

bütün kıl-

tam olmak

köni sözle kavliñ tükel kıl bütün

bolur kavli yalğan kişiler otun (Arat I, 6094)

"Doğru söyle, sözün dürüst ve tam olsun; sözü yalan kimseler küstah olur." (Arat II, 436)

bütünlük kıl-

dürüst olmak

uvut bolmasa er otun il bolur

uvut birle yalñuķ bütünlük kılur (Arat I, 2622)

"Haya olmazsa, insan küstah ve adi olur; haya sahibi insan dürüst hareket eder." (Arat II, 194)

çema'at kıl-

cemaati toplamak

evin barkın örte sığıl burhanın

anıñ ornı meşcið çema'at kılın (Arat I, 5486)

"Onların evini barkını yak, burkanını kır; yerine cami yap, etrafına islam çema'atı toplansın." (Arat II, 393)

çal kıl-

beyaza çevirmek

yalıñ yüzlüg erdim bütürdi saķal

ķara kuzgun erdim kuĝu kıldı çal (Arat I, 1098)

"Tüysüz idim, sakal bitirdi; kuzgun gibi kara idim, kuĝu gibi beyaz yaptı." (Arat II, 90)

çoĝı kıl-

mücadele etme; kavga etmek

biligsiz biligligke boldı yaĝı

biligsiz biligligke kıldı çoĝı (Arat I, 200)

"Bilgisiz bilgiliye daima düşman olmuştur; bilgisiz bilgili ile her zaman mücadele halindedir." (Arat II, 26)

ķiři tabı tört ol ķarıřma yaĝı

biri küldürür bir kıllur ün çoĝı (Arat I, 5866)

"İnsanın tabiati birbirine muhalif ve düşman olan unsurlardan meydana gelir; biri güldürür, biri gürültü ve kavga çıkarır." (Arat II, 419)

elig bir kıl-

el birliĝi ile yapmak

seni me tiler emdi ilig bu kūn

elig bir kıllp yazsa beglig tügün (Arat I, 3469)

"El ele verip, beylik düĝümünü çözmek için, hükümdar bugün seni de istiyor." (Arat II, 253)

tilekim bu oķ men bile bolsa-men

elig bir kıllp keç tapuĝ kılsa men (Arat I, 3884)

"Benim arzum onun ile birlikte çalışmak ve el birliĝi ile daha iyi hizmet etmek idi." (Arat II, 281)

fesad kıl-

fesatlık yapmak

bor içmez kerek beg fësad kılmasa
bu iki kılıktın kaçar kut basa (Arat I, 2091)
"Bey içki içmemeli ve fesatlık yapmamalıdır; bu iki hareket yüzünden, sonunda ikbal elden gider." (Arat II, 157)

fësad ol buzuglı tüpüg yıldızığ
fësad ol buzuglı bu edgü ızığ (Arat I, 4411)
"Her şeyin aslını, esasını bozan fesaddır; her iyi izi ortadan silen fesaddır." (Arat II, 319)

fıda kıl- feda etmek

fıda kıldı barın neñin hem özin
yalavaç añar birdi iki kızın (Arat I, 56)
"O bütün malını ve kendisini feda etti; Peygamber de ona iki kızını verdi." (Arat II, 16)

inanç kıl- inanmak

inançsız time emdi sökme mini
inanç kılmağa dünya qoğğa sini (Arat I, 1091)
"Sana güvenilmez —diye, şimdi bana söğme; dünyaya da güvenme, o da seni bırakacaktır." (Arat II, 89)

küvezlenme artuğ kötürme köñül
inanç kılgu ermez bu dünya tüñül (Arat I, 1377)
"Fazla kibir ve gurura kapılma; bu dünyaya güven olmaz, sen ondan vazgeç." (Arat II, 108)

ıdışçi kıl- saki olarak görevlendirmek

kılınçi arığ erse körklüg yüzi
ıdışçi kılur beg ay köñli yazı (Arat I, 4047)
"Tavır, hareketi temiz ve güzel yüzlü ise, onu bey saki yapar, ey iyi kalpli insan." (Arat II, 293)

‘ınayet kıl- inayet göstermek

bayat kimke kılsa ‘ınayet basut
ikigü ajunda bu er buldı kut (Arat I, 1267)
"Tanrı kime inayet ve yardım ederse, o kimse her iki dünyada mes'ûd olur." (Arat II, 101)

bayat kimke kılsa ‘ınayet basut

anıñ boldı ajun bolu birdi kut (Arat I, 6192)

"Tanrı kime inayet ve yardım ederse, dünya onun olur ve o saadete kavuşur." (Arat II, 443)

isiz kıl-

kötülük yapmak

taķı biri edgü kör ötkünç bolur

isizke katılsa ol isiz kılur (Arat I, 874)

"Biri de taklit yolu ile iyi olur; kötüye uyarsa, kötülük yapar." (Arat II, 74)

isiz kılsa isiz yanutı ökünç

usa edgülik kıl isizke öçün (Arat I, 929)

"Kötülük edersen, kötülüğün karşılığı peşimanlıktır; elinden gelirse, kötülüğün inadına, iyilik yap." (Arat II, 78)

yarınlık orun edgü kolsa özün

isiz kılmasunı bu iki ajun (Arat I, 1147)

"Kim ahiretini mamur etmek isterse, her iki dünyayı harap etmesin." (Arat II, 93)

isiz kılmağıl sen ay kılķı tüzün

bu kün edgü kılğıl kılınçın sözün (Arat I, 1148)

"Ey yumuşak huylu insan, kötülük etme; hem hareketin, hem de sözün ile bugün iyilik et." (Arat II, 93)

isizlik kıl-

kötülük yapmak

kim erse bu künlük tilese sevinç

isizlik kılur ol yarın yir saķınç (Arat I, 913)

"Kim sadece bugünlük rahatını düşünürse, o kötülük yapar; fakat yarın kaygı çeker." (Arat II, 77)

kerek boldı emdi bu kılķmış tapuğ

ökünç boldı kılķmış isizlik ķamuğ (Arat I, 1362)

"Şimdi bana eda edilmiş ibadetler lazım oldu; yapılmış kötülüklerin hepsi ancak peşimanlık getirir." (Arat II, 107)

iş kıl-

eş edinmek

könilik bütünlik bile kıl bu iş

ķişilik bile kıl ķamuğ törlüğ iş (Arat I, 1750)

"Bunu doğruluk ve imanla kendine eş edin, her türlü işi insanlık ile yap." (Arat II, 134)

bu kün munda mınça kimi iş kılayı

ya kimke bütöyü kimi döst tutayı (Arat I, 6580)

"Bugün burada kendime eş diyeyim, kime inanayım veya kimi dost edineyim." (Arat II, 472)

qabul kıı-

kabul etmek

leri 'alimleri qabul kıılıp tegme biri bir törlüg at laqab (Arat I, A18)

"ve alimlerince makbul görölerek, her biri ona bir türlü ad ve lekap" (Arat II, 1)

qadaşlıq kıı-

kardeşlik etmek

ayur ay qadaş tegdi emgek saña

qadaşlıq kıılıp sözlediñ sen maña (Arat I, 3683)

"Ey kardeş —dedi— sana zahmet oldu; kardeşlik göstererek, bunları bana söyledin." (Arat II, 268)

kerek kıı-

lazım olmak, gerekmek

maña aygıl emdi sü başlar kışı

negü teg kerek kılsa begler işi (Arat I, 2266)

"Şimdi bana söyle, beylerin işini iyi görmesi için, kumandan nasıl olmalıdır ki," (Arat II, 169)

biliglig kerek kılsa begler işi

kamuğka yaramaz biligsiz kışı (Arat I, 2449)

"Beylerin işini görmek için, bilgili insan lazımdır; bilgisiz adam hiç bir işe yaramaz." (Arat II, 182)

tetiglik kerek kılsa törlüg saqış

tetig bolmağınça qalı adrar iş (Arat I, 2772)

"Her türlü hesabı yapmak için, zeka lazımdır; zeka olmayınca, insan hesap işlerini karıştırır." (Arat II, 205)

maña aygıl emdi idişçi başı

negü teg kerek kılsa içgü işi (Arat I, 2881)

"Şimdi bana içkicibaşını anlat; içki işine bakan insan nasıl olmalıdır ki," (Arat II, 212)

kıyam kıı-

ayağa kalkmak

*örü turdı oğğurmuş aydı şelâm
ilig me yanut birdi kıldı kıyam* (Arat I, 5443)
"Odgurmuş ayağa kalktı ve selam verdi; hükümdar da ayağa
kalkıp, ona mukabelede bulundu." (Arat II, 390)

kıyık kıl- eğrilik göstermek

*küdezdi öziñ neñke suklanmadı
tapındı bu kılça kıyık kılmadı* (Arat I, 1723)
"Hükümdarın malını iyi idare etti, kendi çıkarını düşünmedi;
hizmette kıl kadar eğrilik göstermedi." (Arat II, 132)

kızlık kıl- nadir olmak

*bu mundağ kişiler bolur idı kız
bu kız kızlığı kıldı kız atı kız* (Arat I, 564)
"Bu gibi insanlar çok nadir olur; nadirliğinden dolayıdır ki,
nadire kız adı verilmiştir." (Arat II, 51)

kiñeş kıl- istişare etmek

*kiñeş kıldıñ emdi inanıp maña
özüm bilmişin barça aydım saña* (Arat I, 5814)
"Bana itimat ederek, benim ile istişarede bulundun, ben de
bütün bildiklerimi söyledim." (Arat II, 415)

koğuz kıl- dağıtmak

*aya bay boluğlı budunda talu
koğuz kıl bu baylık muyan al tolu* (Arat I, 5296)
"Ey zengin ve halkın seçkini, bu serveti dağıt, bol bol sevap al."
(Arat II, 381)

kor kıl- zarar vermek

*isiz işke yakma saña kılğa kor
isizlik yılan ol seni tikge kör* (Arat I, 1297)
"Kötü arkadaşla yaklaşma, sana zarar getirir; kötülük yilandır,
dikkat et, seni sokar." (Arat II, 103)

*tapuğçı tapınsa bu yalñuz özün
negü kor kıılır künke yalñuz özi* (Arat I, 3362)
"Kul yalnız ve tek başına ibadet ederse, bu tek bir kimseden
halka nasıl zarar gelebilir." (Arat II, 246)

neteg yörse tüşni anı teg bolur
yavuz yörme tüşni saña kılğa kor (Arat I, 6004)
"Rüyayı nasıl yorarsan, neticesi ona göre olur; rüyayı kötüye yorma, sana zararı dokunur." (Arat II, 429)

köni kıl- doğru olmak

kimiñ egri bolsa köni tal boğı
köni kılğu köñlin yetildi öđi (Arat I, 1102)
"Kimin düz fidan gibi boyu bükülürse, artık onun gönülünü doğrultma vakti gelmiştir." (Arat II, 90)

köni bol köni kıl köni tut yorık
isiz egri köñey evürgey kılık (Arat I, 5506)
"Doğru ol, doğru yola git ve her vakit doğruluk ile hareket et; böylece kötü ve eğri yola gelir ve tavrını değiştirir." (Arat II, 395)

mesgul kıl- meşgul etmek

bu dünya işi kıldı meşgul meni
bayat tapğıña öz tegümez kanı (Arat I, 5116)
"Bu dünya işi beni meşgul etti; Tanrı ibadeti nerede, ona artık vakit bulamıyorum." (Arat II, 369)

mina kıl- mina rengine dönmek

yaşık türtti yüzke sarıg zaferan
özin kıldı mina öñi teg cihan (Arat I, 4960)
"Güneş yüzüne sarı safran sürdü; cihan ise, mina rengine büründü." (Arat II, 358)

muyan kıl- sevap işlemek

yazuk kılsa kul küñ keçür ol yazuk
bu yazuk keçürmiş muyan kıl azuk (Arat I, 3435)
"Kul ve cariye suç işlerlerse, sen onların suçunu bağışla; bu suç bağışlama sevabını, ahiret için, kendine azık et." (Arat II, 251)

niyet kıl- niyet etmek

içi edğü niyyetni kılmış özüñ
bayat birsü tevfiķ yarutsu közüñ (Arat I, 5722)

"Sen çok iyi niyet etmişsin, Tanrı seni muvaffak ve mesud etsin." (Arat II, 409)

niyet edgü kılsa köñülde kişi

ajunda tilek teg itildi işi (Arat I, 5732)

"İnsan gönlünde iyi niyet besleyerek hareket ederse, o dünyada istediği her işte muvaffak olur." (Arat II, 410)

niyet edgü kılğanka edgü bolur

neçe kılmasa ol muyanın bulur (Arat I, 5733)

"İyi niyetle hareket eden insan her vakit iyilik görür; niyetini tahakkuk ettiremese bile, bunun ecrini bulur." (Arat II, 410)

ortu kıl-

orta halli olmak

bularda basası kör ortu kişi

bu ortu kılmaz bu baylar işi (Arat I, 5562)

"Bunlardan sonra orta halli insanlar gelir; orta halliler zenginlerin yaptıklarını yapamazlar." (Arat II, 398)

ta'ziyet kıl-

baş sağlığı dilemek

eşitti ilig keldi evdin turup

añar ta'ziyet kıldı köñlin urup (Arat I, 6304)

"Hükümdar bunu haber alınca, saraydan kalkıp, Ögdülmiş'in yanına geldi; ona gönülden baş-sağlığı diledi." (Arat II, 451)

yağ kıl-

hatırlamak

birle yağ kılsun tip (Arat I, A38)

"ile yad etsin diye." (Arat II, 2)

yiş kıl-

gayret etmek

tapuğ kılmak emgek katıg iş bolur

muni bilse begler tapuğ yiş kılmur (Arat I, 2959)

"Hizmet etmek zahmetli ve ağır bir iştir; beyler bunu takdir ederlerse, hizmetkar daha çok gayret eder." (Arat II, 218)

yişin kıl-

çökmek, kötölemek

boğuzuğ küdez tutçı ıgsız yori

kılmur ig kişiniñ yüzini ışın (Arat I, 4675)

"Boğazı daima gözet ve hasta olmamağa çalış; hastalık insanın yüzünü yişin yapar." (Arat II, 338)

yavalık kıl-

haylazlık etmek

kalı iglig erse ayıtgu kerek

yavalık kılur erse tıdgu kerek (Arat I, 2567)

"Eğer hasta ise, halini sormalı; haylazlık ediyorsa, buna mani olmalıdır." (Arat II, 190)

kıldur-

"Yaptırmak" (Arat III, 248)

iş kıldur-

iş yaptırmak

bayattın yıratır bu dünya kişig

tıdar kıldru ıdmaz bu edgü işig (Arat I, 6153)

"Bu dünya insanı Tanrıdan uzaklaştırır; iyi işlere mani olur ve yapılmasına meydan vermez." (Arat II, 440)

kılın-

"Kılınmak, yapılmak" (Arat III, 249)

beyanı kılın-

beyanını söylemek

bab yumğıka okımak beyanı kılınur (Arat I, C63)

"bab. Yumgina davet etmek hususunu söyler." (Arat II, 10)

bab gafıllıktın oğanmak beyanı kılınur (Arat I, C65)

"bab. Gaflet uykusundan uyanmak hususunu söyler." (Arat II, 11)

araste kılın-

süslenmek

miş maçîn 'ulemalarınñ eş 'arları birle araste kılınmış-tu- (Arat I, A10)

"ve Maçin 'alimlerinin şiirleri ile süslenmiştir." (Arat II, 1)

bina kılın-

bina olunmak

bu 'azîz kıtab tört uluğ ağır ul öze bina kılınmış turur (Arat I, A29)

"Bu aziz kitap dört büyük ve mühim temel üzerine bina olunmuştur." (Arat II, 2)

edgü kılın-

iyilik yapmak

tiriglik yava kılma edgü kılın

keçer kün içinde kerekiñ alın (Arat I, 1333)

"Hayatı boşuna geçirme, iyilik yap; geçip gidenlerden ibret al." (Arat II, 105)

bela küç yirinde sen edgü kılın

budunuğ sevindürgil elgin tilin (Arat I, 1367)

"Sen halkı beladan zulümden koru, iyilik yap; elinle ve dilinle onu sevindir." (Arat II, 108)

kim edgü kılınsa hem edgü yanut

bayat oğ birür edgü közni yarut (Arat I, 6262)

"Kim iyilik ederse Tanrı bunun karşılığında ona da iyilik verir; ey iyi insan, sen müsterih ol." (Arat II, 448)

kim isiz kılınsa öziñe kılur

ol isiz yanutı hem isiz bolur (Arat I, 6263)

"Kim kötülük ederse, kendisine eder; o kötülüğün karşılığı da kötü olur." (Arat II, 448)

fal kılın-

fal tutmak

kupa körklügüg kör kılın özke fal

işiñ edgü bolğay kamuğ sözni üz (Arat I, 2468)

"Kumral güzeline bak ve onu kendine uğur tut, işin iyi olur; başka sözü bırak." (Arat II, 184)

itig kılın-

hazırlık yapmak

keçer kün içinde kerekiñ alın

köçütçi kelirke itigin kılın (Arat I, 3788)

"Geçer gün içinden gerek olan şeylerini al; senin hayattan göçürecek olanın her an gelebileceğini düşün ve ona göre hazırlıklı bulun." (Arat II, 274)

keçer kün içinde kerekiñ alın

keçürgey seni öd itigiñ kılın (Arat I, 5162)

"Geçici günler içinden ancak lüzumlu olan şeyleri al; zaman seni de geçirecektir, buna göre hazırlığını yap." (Arat II, 373)

ölümüg unıtma itigiñ kılın

özüñni unıtma tüp aşlıñ bilin (Arat I, 6091)

"Ölümü unutma, bunun hazırlığını gör; kendini unutma, aslını ve menşeyini bil." (Arat II, 436)

siliglik kılın- incelik göstermek

özüñ oldurur erse ornuñ bilin

kişig satğamağıl siliglik kılın (Arat I, 4112)

"Oturduğun vakit yerini bil; insanları incitme; onlara karşı nazikane muamele et." (Arat II, 298)

kişilik kılın- insanlık yapmak

kişi bol kişiye kişilik kılın

kişi atı öğdi özüñke alın (Arat I, 5789)

"İnsan ol, insanlara karşı insanlık yap; insan vasfını kendin için en yüksek bir unvan olarak taşı." (Arat II, 414)

isiz kılın- kötülük yapmak

kim isiz kılınsa yolında yoğu

könike köni bol könilik küni (Arat I, 5511)

"Kötülük yapanlar hüsrana mahkûm olurlar; kıyamet gününde Tanrının karşısına doğru insan olarak çık." (Arat II, 395)

isizlik tilese bar isiz kılın

ol isiz yanutı ulıtgay bilin (Arat I, 6264)

"Kötülük istersen, git, kötülük yap; fakat şunu da bil ki, bu kötülüğün karşılığı seni bir gün inletecektir." (Arat II, 448)

tevbe kılın- tövbe etmek

kalı tuşsa takşır yana udri kol

tilin künde tevbe kılınğıl yañı (Arat I, 5289)

"Eğer kusur edersen, Tanrıdan affını dile ve her gün tekrar tekrar tövbe et." (Arat II, 380)

tapuğ kılın- hizmet etmek

tapuğka açayın tese er kapuğ

kiçig oğlan erken kılınğ tapuğ (Arat I, 4037)

"İnsan hizmet kapısını açmak isterse, küçük yaşta hizmete başlamalıdır." (Arat II, 293)

at kılın- ad kazanmak

münol bu tiriglik tile edgü at

isiz kılma edgün kılın meñü at (Arat I, 4468)

"Bu hayat bir sermayedir, onun ile iyi ad kazanmağa çalış; onu boşuna geçirme, iyilik ile adını ebedileştir." (Arat II, 323)

kına-

“Cezalandırmak, işkence etmek” (Arat III, 251)

bayat kına-

Tanrının cezalandırması

apa yazdı erse bayat kınadı

bu dünyağ tünek kıldı erklig idi (Arat I, 3520)

"Adem günah işleyince, Tanrı onu cezalandırdı; kadir Tanrı bu dünyayı ona zindan yaptı." (Arat II, 257)

yalğanıg kına-

yalanı cezalandırmak

eşitgil sözüg ırte yalğan çınıg

çınıg özke algıl kına yalğanıg (Arat I, 5877)

"Sözü dinle, doğru veya yalan olup olmadığını araştır; doğruyu kabul et, yalanı cezalandır." (Arat II, 420)

kıs-

“Kısaltmak, sıkmak, baskı altında bulundurmak” (Arat III, 252)

tın kıs-

nefesi kesilmek

elig til uzun kıldım erdi üküş

ölüm keldi tuttu tınım kıstı uş (Arat I, 1120)

"Çok defa başkalarına elimi ve dilimi uzattım; işte ölüm geldi, yakaladı ve nefesimi kesti." (Arat II, 91)

isiz kıs-

kötüleri baskı altında bulundurmak

isiz bolma atıñ isiz kılmağıl

isizlerni kısğıl bolu birmegil (Arat I, 5227)

"Kötü olma ve adını kötüye çıkarma; kötüleri zapt ve rapt altında bulundur, onlara müsamaha gösterme." (Arat II, 377)

tiş kıs-

dişini sıkmak

iki ödte kılma kayu erse iş

hava övke kelse serip kısğu tiş (Arat I, 1453)

"Heves ve öfke anında hiç bir iş yapma; her iki halde de dişini sık, sabret." (Arat II, 113)

özin kıs-

kendini tutmak

negü tir eşitgil özin kışgan er

esen tirlür inçin özin başgan er (Arat I, 965)

"Diline hakim olan insan ne der, dinle; kendisine hakim olan insan rahat ve huzur içinde yaşar." (Arat II, 80)

kışıl-

"Kısılmak, arada kalmak" (Arat III, 252)

tiriglik kışıl-

hayatın zorlaşması

tiriglik kısıldı uzadı saķınç

baru arttı suķluk ķoradı sevinç (Arat I, 6486)

"Hayat zorlaştı, endişe çoğaldı; hırs ve tamah gittikçe arttı, huzur azaldı." (Arat II, 464)

kısır-

"Kısaltmak" (Arat III, 252)

söz kısır-

sözü kısa kesmek

tilig keç küdezgil küdezildi baş

sözüñni kısurğıl uzatıldı yaş (Arat I, 176)

"Dili iyi gözet, başın gözetilmiş olur; sözünü kısa kes, ömrün uzun olur." (Arat II, 24)

ķılınç it yorık tüz özñni küdez

köñül til köni tut kısurğıl sözüg (Arat I, 4052)

"Hareketini doğrult, tavrını düzelt, kendini gözet; gönlün, dilin dürüst olsun, sözünü kısa kes." (Arat II, 294)

ķıy-

"Kıymak, dönmek, süzmek" (Arat III, 253)

söz ķıy-

sözünden dönmek

bularda birisi bu til yalğanı

munıñda basası sözüg ķıyğanı (Arat I, 338)

"Bunlardan biri — yalan söylemektir; ikincisi — verilen sözden dönmektir." (Arat II, 35)

sözin ķıyğuçı begke tutma umunç

tiriglik yava bolğa ķılğay ökünç (Arat I, 2013)

"Sözünde durmayan beye ümit bağlama, ömrün boşuna geçer ve peşiman olursun." (Arat II, 152)

sözin kıysa begler umunç kötrülür

umunç kitti erse neñiñ kotrulur (Arat I, 2812)

"Beyler sözlerinde durmazlarsa, itimadı kaybederler, itimat kaybolunca, mal da gider." (Arat II, 207)

arıgsız cefalığ kılınçı otun

kalı aydı erser kıyar sözini (Arat I, 2876)

"Temiz olmayan, cefakar ve küstah kimse, söz vermiş olsa dahi, sözünden döner." (Arat II, 212)

elig kıy- hırsızlık yapmak

buşı erse işte yime övkelig

yava erse borçı ya kıygan elig (Arat I, 850)

"Her işte hiddet gösterenler, içkiye düşkünler veya çalıp çırpınlar." (Arat II, 72)

kıyıl- **"Kıyılmak, kusur işlemek, sözünden dönmek"** (Arat III, 253)

tapuğda kıyılma- hizmette kusur etmemek

tapındı bu ay toldı anda naru

tapuğda kıyılmadı erte turu (Arat I, 607)

"Bu Ay Toldı o günden itibaren hizmete başladı; her gün erkenden kalktı ve hizmette kusur etmedi." (Arat II, 54)

kız- **"Kızarmak, gülmek"** (Arat III, 254)

yüzi kız- yüzü gülmek

yüzi kızdı oñdı yana külçirip

sakındı bir ança uzun kiç irip (Arat I, 3845)

"Yüzünde gah sevinç belirdi, gah keder; sonra tekrar gülümsedi; bir müddet teessürle düşünceye daldı." (Arat II, 279)

kızar- **"Kızarmak"** (Arat III, 254)

meñiz kızar- yüzü kırmızıya dönmek

yaşık yandı yirke yakurdu başın

yaruk dünya meñzi kızardı ıñın (Arat I, 3283)

"Güneş döndü, başını yere yaklaştırdı; dünyanın aydınlık yüzü kırmızı sise büründü." (Arat II, 240)

kızart-

“Kızartmak, mutlu etmek” (Arat III, 254)

meñiz kızart-

yüzü gülmek

yağı körse alp er kızartur meñiz

karışsa boğulur kızıl hem yağız (Arat I, 2384)

"Kahraman yiğitin, düşmanı görünce yüzü güler; düşmanla kapışınca, kızıl kana boyanır." (Arat II, 177)

bu söz yakşı aymış ay bilgi teñiz

muni işke tutsa kızartur meñiz (Arat I, 4868)

"Denizler kadar bilgili insan şu sözü çok iyi söylemiş; insan buna göre hareket ederse, bahtiyar olur." (Arat II, 351)

negü tir eşitgil ay bilgi teñiz

bilig birle işlep kızartgıl meñiz (Arat I, 5199)

"Ey hükümdar, dinle, bilgisi deryalar gibi engin olan insan ne der; bilgi ile hareket et, yüzün güler." (Arat II, 375)

negü tir eşitgil ay bilgi teñiz

bu söz işke tutgıl kızartgıl meñiz (Arat I, 6002)

"Denizler kadar geniş bilgili insan ne der, dinle; bu söze göre hareket et, yüzün gülsün." (Arat II, 429)

eñ kızart-

yüzünü güldürmek

tuta bilse tap bu tirilmiş neñin

ikigün ajunda kızartgay eñin (Arat I, 1287)

"Bu toplanmış olan mal, tutmasını bilersen, sana kafidir; her iki dünyada yüzünü güldürür." (Arat II, 103)

yavuz tese bolmaz bu dünya neñin

yese birse halkқа kızartsa eñin (Arat I, 3977)

"Bu dünya malını kötülemek doğru değildir; bunu sarfetmek ve dağıtmak suretiyle halkı sevindirmek mümkündür." (Arat II, 288)

köni sözle sözni kızartgay eñin

sözüg sözlemegil meger öz teñin (Arat I, 4117)

"Doğru söz söyle, bu seni mesûd eder; söz söylerken de yalnız kendi haddin olan sözü söylemelisin." (Arat II, 298)

sen oğlan kiçig erken öldi atañ

bilig erdem üstep kızartmadıñ eñ (Arat I, 5779)

"Sen henüz küçük iken, baban öldü; sen de bilgi ve fazilet kazanarak, saadete ermemiş idin." (Arat II, 413)

kigür- "Girdirmek, içeri sokmak" (Arat III, 256)

busuğka kigür- pusuya yatırmak

çerigde bir ança busuğka kigür

yadağ okçı tüşrüp sen öñdün yügür (Arat I, 2370)

"Askerin bir kısmını pusuya yatır, yaya okçuları harekete geçirerek, kendin önden koş." (Arat II, 176)

evke kigür- eve girdirmek, içeri almak

elig aldı evke kigürdi bata

orun birdi oldurdi elgin tuta (Arat I, 3293)

"Elinden tutup, hemen içeri aldı; yer gösterdi ve elini tutarak, oturdu." (Arat II, 241)

kiñeş- "Karşılıklı danışmak" (Arat III, 258)

söz kiñeş- danışmak

öz asğı tilerke kiñeşmegü söz

saña asğı bolmaz aya kutluğ öz (Arat I, 3492)

"Ey arkadaş, istişare ederken, kendi faydasını düşünmeyen kimse ile istişare et." (Arat II, 255)

ķayu işni ķılmak tilese özüñ

köñül birle aşnu kiñeşgil sözüğ (Arat I, 3688)

"Hangi işi yapmak istersen, önce bunu gönlüne danış." (Arat I, 268)

ķişike kiñeş- başkasına danışmak

ķiñeş ol ķişike kiñeş ay ķadaş

ol er ķolmaz erse öz asğın adaş (Arat I, 3493)

"Ey arkadaş, istişare ederken, kendi faydasını düşünmeyen kimse ile istişare et." (Arat II, 255)

ķayu işni ķılmak tilese özüñ

ķöñül birle aşnu ķiñeşgil sözüg (Arat I, 3689)

"Hangi işi yapmak istersen, önce bunu gönlüne danış." (Arat II, 268)

negü iş ķıluruñ ķişıke ķiñeş

ķiñeşmez ķişini adaş tutma eş (Arat I, 5659)

"Ne gibi bir iş yapmak istersen, onu başkalarına danış; danışmayan kimseye karışma, ondan uzak dur." (Arat II, 405)

ķiñü-

“Genişlemek” (Arat III, 258)

bilig ķiñü-

bilginin artması

ķiñeşse ķiñür ol ķişıke bilig

ķiñeşke bilig ķirse yetlür elig (Arat I, 5657)

"Danışırsa, insanın bilgisi genişler; eğer bu danışmaya bilgi de katılırsa, o iş tereddütsüz, elde edilir." (Arat II, 405)

yir ķinü-

memleketin genişlemesi

turu itlü barğay ķamuğ işleriñ

iliñ arta barğay ķiñügey yiriñ (Arat I, 5915)

"Böylece bütün işlerin yavaş yavaş düzene girer; ülken günden güne genişler ve toprakların artar." (Arat II, 423)

severiñ öküş bolsu sevmezleriñ

saçılsu birerin ķiñüsü yiriñ (Arat I, 6419)

"Dostların çok olsun, düşmanların perişan olsun, memleketin genişlesin." (Arat II, 460)

ķir -

“Girmek” (Arat III, 259)

boğuzdın ķir-

boğazdan girmek

et öz ülgı barça boğuzdın ķirür

bu can ülgı çın söz ķulaktın ķirür (Arat I, 991)

"Vücûdun nasibi hep ağızdan girer; ruhun nasibi ise, doğru sözdür ve kulaktan girer." (Arat II, 82)

boğuzdın ķirür ig ķişıke kemi

boğuzdın bolur hem añar ot emi (Arat I, 2895)

"Hastalık ve rahatsızlık insana boğazdan gelir; tedavi ve ilaç da boğazdan olur." (Arat II, 213)

boğuzdın kirür ig boğuzuğ küdez

aşığ teñleyü yi yigü içgü az (Arat I, 4615)

"Hastalık boğazdan girer, boğazı koru, yemeği ölçü ile ye; insan her vakit az yiyip, az içmelidir." (Arat II, 334)

boğuzdın kirür ig kişike aşın

kişig ig qaritur tükemez yaşın (Arat I, 4674)

"İnsana hastalık boğazdan ve yemekle birlikte girer; hastalık insanı ihtiyarlatır ve o ömrünü tamamlayamaz." (Arat II, 338)

kapuğka kir-

kapıdan girmek

tüzü tın tokırka ölüm bir kapuğ

kirür bu kapuğka yoriğlı kamuğ (Arat I, 1134)

"Bütün canlılar için ölüm bir kapıdır; yürüyenlerin hepsi bu kapıdan geçer." (Arat II, 92)

gürke kir-

mezara girmek

isizim yigitlik tiriglik isiz

ökünçün sıgıt birle gürke kirür (Arat I, 1516)

"Bana yazık oldu, gençliğime ve hayatıma yazık oldu; peşimanlıkla ve ağlayarak, mezara giriyorum." (Arat II, 117)

teñizke kir-

denize girmek

kayu yügrü tınmaz ajun tezginür

kayu can yuluğlar teñizke kirür (Arat I, 1733)

"Kimi durmadan koşar, dünyayı dolaşır; kimi canını feda eder, denize dalar." (Arat II, 133)

teñizke kirür körse köñlün tükel

güher yinçü yakut çıkarur meşel (Arat I, 4395)

"İyice dikkat edersen, onlar denize dalarak, güher, inci ve yakut çıkaran insanlara benzerler." (Arat II, 318)

tapuğka kir-

hizmete girmek

Ögdülmiş Küntoğdı İlig Tapuğña Kirmişin Ayur (Arat I, XXVI)

"Öğdülmiş'in Hükümdar Kün-Toğdı'nin Hizmetine Girdiğini Söyler" (Arat II, 123)

kirür otrü emgek begi tapğıña

ol emgek tusulur kuli asğıña (Arat I, 2906)

"Böylece beyinin hizmetine onun emeği geçer ve bu emek kulun faydasını te'min eder." (Arat II, 214)

biri oğlan erken tapuğka kirür

tağı bir beğük bolsa ötrü kılur (Arat I, 4032)

"Bunlardan biri— çocukken hizmete girer, biri — büyüdükten sonra bu işe intisap eder.) (Arat II, 292)

köñülke kir-

gönlüne girmek

köñülke kirürmü sözüg tuñlayın

özüm öğrenürmü anı añlayın (Arat I, 4025)

"Bu söz aklıma yatarmı-yatmazmı, bir dinleyeyim; ben öğrenebilir miyim, bunu bir anlayayım." (Arat II, 292)

eñke kir-

eve girmek

qayu eñke kirse bu ay terk çıkar

çıkarı üçün terk yatarın yıkar (Arat I, 745)

"Bu ay hangi eve girerse, oradan çabucak çıkar; çabuk çıkabilmek için de, yattığı yeri yıkar." (Arat II, 65)

bu kün sen bir eñke kirip yalñuzun

ne eğgü bulur sen ay kılkı tüziün (Arat I, 3436)

"Yiğitlik budur; bunun için er olanlar zahmete katlanıp, sabırla ölümü bekleyerek dolaşırlar." (Arat II, 251)

teğip tüşti oldurdı eñke kirip

yidi içti tındı bir ança serip (Arat I, 3947)

"Gelip eve girdi; oturdu; yedi, içti ve bir müddet istirahat etti." (Arat II, 286)

turup eñke kirdi bu iki kadaş

kadaşıña zahid alın tügdi kaş (Arat I, 4976)

"İki kardeş böylece eve girdiler; zahit kardeşini bir az soğukça karşıladı." (Arat II, 359)

iligke kir-

hükümdarın huzuna çıkmak

iligke kirü hem çıka törçidi
ilig edgü közün bağa törçidi (Arat I, 609)
"Hükümdarın yanına girip çıkmakta ve hükümdar da ona karşı
teveccüh ve itimat göstermekte devam etti." (Arat II, 54)

eşitti ilig kör añar kıldı yol
bu kirdi iligke kavuşturdı kol (Arat I, 4896)
"Hükümdar geldiğini haber alınca, onu yanına çağırttı;
Öğdülmiş huzuruna girip, ellerini kavuşturdu." (Arat II, 353)

ilke kir- memlekete girmek

kişi kirmedük ilke kirse kalı
kelin teg bolur er agın teg tili (Arat I, 494)
"İnsan bilmediği bir memlekete girince, gelin gibi olur ve dili
tutulur." (Arat II, 45)

işke kir- işe girmek

ive kirme işke şabır kıl serin
ive kılmış işler ökünçi yarın (Arat I, 587)
"İşe acele ile girme, sabır ve teenni ile hareket et; acele yapılmış
olan işler yarın peşimanlık getirir." (Arat II, 53)

kayı işke kirse çıkışıñnı kör
çıkış körmese iş bolur erke qor (Arat I, 1316)
"Hangi işe girersen, önce sonunu düşün; sonu düşünülmeyen
işler insana zarar getirir." (Arat II, 104)

ilig aydı uktum eşittim sözüg
bu söz işke kirmez yobatma özüñ (Arat I, 3866)
"Hükümdar: — Anladım, söylediklerini duydum — dedi —
fakat bu sözlerin faydası yoktur; kendini avutma." (Arat II, 280)

emgeki kir- emeği geçmek

kimiñ emgeki kirse kimke birer
yanutın öküş kıl sen ötrü añar (Arat I, 1597)
"Kimin sana bir az emeği geçerse, sen ona karşılık daha
fazlasını yapmalısın." (Arat II, 123)

ayur ay öğdülmiş bak emdi maña
atañ emgeki kirmedi bir saña (Arat I, 1792)

"Ey Öğdülmiş— dedi— şimdi bana bak, sana babanın hiç bir emeği geçmedi." (Arat II, 136)

kılıç teprer erken yağı tepremez

kılıç kınka kirse beg inçlik yimez (Arat I, 2144)

"Kılıç kımıldadığı müddetçe düşman kımıldayamaz; kılıç kınına girerse, beyin huzuru kaçır." (Arat II, 161)

kayu neñke kirse kişi emgeki,

uş ol neñde boldı canınıñ köki (Arat I, 2907)

"İnsanın hangi şeye emeği geçerse, onun canı o şeye bağlanmış olur." (Arat II, 214)

kılıç kınka kir-

kılıcın kınına girmesi

kılıç teprer erken yağı tepremez

kılıç kınka kirse beg inçlik yimez (Arat I, 2144)

"Kılıç kımıldadığı müddetçe düşman kımıldayamaz; kılıç kınına girerse, beyin huzuru kaçır." (Arat II, 161)

karınka kir-

mideye girmek

karınka süciğ kirse çıkrur sözüğ

bu çıkmış söz ök yandru örter özüğ (Arat I, 2656)

"Şarap mideye girerse, sözü dışarı çıkarır; bu çıkan söz de tekrar kendisini yakar." (Arat II, 197)

kendke kir-

şehre girmek

özüm kendke kirse ilig tapğıña

baru turğu künde anıñ қапğıña (Arat I, 4161)

"Ben hükümdarın hizmeti için, şehre inersem, her gün onun kapısına gitmem icap edecek." (Arat II, 301)

bu kün bu özüm kēnd uluşka kirip

қаtılғу қарлғу budunқа yorıp (Arat I, 4316)

"Bugün kendim kasaba ve şehre gidersem, halk arasına karışmak ve onlar ile birlikte yaşamak icap eder." (Arat II, 311)

uluş kēndke kirse meniñ bu özüm

kişi birle bolға ішім һәм sözüм (Arat I, 4687)

"Ben kalkıp, kasaba ve şehre inersem, bütün işim-gücüm insanlar ile olacaktır." (Arat II, 339)

ara kir-

araya girmek

kiçiğ kur uluğlar ara kirmese

yırac taş yoriğlı yakın yortmasa (Arat I, 2587)

"Küçük rütbeli kimseler büyükler arasına girmemeli; uzak ve dışarıda bulunması icap edenler de yakın gelmemelidir." (Arat II, 192)

neçe keç er erse yoñağ tıñlamaz

ozunçı ara kirse sernü umaz (Arat I, 5863)

"Ne kadar olgun ve iftiralara kulak asmaz bir insan olsa bile, müfteri araya girince, itidalini muhafaza edemez." (Arat II, 419)

yolka kir-

yola girmek

karın toğsa arpa ya halva bir ol

kalur barça artıp tolur kirkü yol (Arat I, 3611)

"Karın doyarsa, arpa veya helva birdir; hepsi artar, kalır; gireceği yol tıkanır." (Arat II, 263)

açurğu bularığ yolın tutsa keç

anın yolka kirse boyun egse keç (Arat I, 6365)

"İyice yola gelmeleri için, bunları aç bırakmak lazımdır; bunlar ancak böylelikle yola gelir ve boyun eğerler." (Arat II, 456)

töşekke kir-

yatağa girmek

tutup çaldı yirke ağır ig kelip

töşekke kirip yattı muñluğ ulıp (Arat I, 1056)

"Ağır hastalık geldi; onu tutup, yere vurdu; acılar içinde inleyerek, yatağa düştü." (Arat II, 87)

namaz kıldı yattı töşekke kirip

bir ança uğıdı ol ança erip (Arat I, 5671)

"Öğdülmiş namazını kıldıktan sonra, yatağa, girdi; bir müddet düşünerek, uyanık kaldı, sonra bir parça daldı." (Arat II, 406)

yana yandı evke töşekke kirip

yatıp bardı bir az sakınçın serip (Arat I, 6214)

"Tekrar odasına dönüp, yatağına girdi; kederine hakim olarak, bir az teselli buldu." (Arat II, 444)

kişe-

"Kösteklemek, bağlamak" (Arat III, 260)

til kişe-

dilini bağlamak

bağırsak bayat kör ödürmiş kılın

kişedi ukuş birle kılın tilin (Arat I, 1838)

"Merhametli Tanrı seçmiş olduğu kulunun hareketini ve dilini akıl ile kösteklemiştir." (Arat II, 140)

ajun feylesûfi neñi bolmasa

neçe tıldam erse kişedi tilig (Arat I, 3076)

"Dünya feylesufu ne kadar natuk olursa-olsun, serveti yoksa, dili kösteklidir." (Arat II, 226)

kit-

"Gitmek" (Arat III, 265)

isiz kit-

kötünün ortadan kalkması

isiz baş kötürse kör edgü yiter

bu edgü elig bulsa isiz kiter (Arat I, 890)

"Kötü serbest kalırsa, iyi ortadan kaybolur; iyi hakim vaziyette olursa, kötü ortadan kalkar." (Arat II, 75)

tatıg kit-

tadı gitmek

negü bar ajunda ölümdin katıg

ölümüg sakınsa kiter miñ tatıg (Arat I, 1139)

"Dünyada ölümden daha ağır ne var; ölümü düşünürsen, bütün zevkler kaybolur, gider." (Arat II, 93)

körü barsa tegme işinde hatar

hatarlıg işig körse tatıg kiter (Arat I, 2152)

"Dikkat edersen, onun her işinde bir tehlike vardır; tehlikeli işin tadı kaçır." (Arat II, 161)

serilse kişi köñli kitti tatıg

yakınlık kesildi yıradı asıg (Arat I, 4611)

"İnsanın gönülü kırılırsa, işin tadı kaçır, yakınlık uzaklaşır ve ondan faydalanmanın arkası kesilir." (Arat II, 334)

emgeki kit-

zahmetten kurtulmak

iligke tusulsun bu erdemlerim

açınsun meniñ kitsü emgeklerim (Arat I, 468)

"Hükümdara bu faziletlerimin faydası dokunsun; o bana ihsanda bulunsun, benim de üzüntülerim sona ersin." (Arat II, 44)

kutuldu budun kitti emgekleri

kozi birle katlıp yorıdı böri (Arat I, 1040)

"Halk kurtuldu ve zahmet denilen şey ortadan kalktı; kuzu ile kurt birlikte yaşamağa başladı." (Arat II, 86)

kutuldu ilig kitti emgekleri

budun asğı arttı yenip yükleri (Arat I, 1654)

"Hükümdar bir çok zahmetlerden kurtuldu; halkın üzerindeki yük hafifledi ve kazancı arttı." (Arat II, 127)

çığay ölse kutlur kiter emgeki

bay ölse kalur neñ iletür yüki (Arat I, 6375)

"Fakir ölürse, zahmetlerinden kurtulur; zengin ölürse, malını bırakır, fakat onun vebalini birlikte götürür." (Arat II, 457)

usı kit-

uykusu kaçmak

ajunda çavı bardı hağan küsi

körümegli közlerde kitti usı (Arat I, 102)

"Hakanın namı, sanı dünyaya yayıldı; onu göremeyen gözlerin uykusu kaçtı." (Arat II, 19)

uğuş kit-

aklı gitmek

uğuşluğ kişi kör qarısı munar

uğuş kitti tip hem qalem me tınar (Arat I, 294)

"Akıllı insan da yaşlanınca bunar; akıl gittiği için, kalem de susar." (Arat II, 32)

bilgi kit-

bilgisi gitmek

büğü bilgi kitti ölümüg körüp

uğuşluğ ögi yitti ögsüz bolup (Arat I, 1178)

"Ölümü görünce, hakimın bilgisi gitti, akr ılının akı kayb oldu ve akılsız kaldı." (Arat II, 95)

igi kit-

hastalıktan kurtulmak

qayı ilke bolsa bu yañlıg begi

kutuldu ol il boğnı kitti igi (Arat I, 2172)

"Hangi memleketin beyi böyle olursa, o memleket halkı kurtulur; derdi kalmaz." (Arat II, 163)

umınç kit-	inancını yitirmek
	<i>sözin kıysa begler umınç kötrülür</i> <i>umınç kitti erse neñiñ kotrulur</i> (Arat I, 2812) "Beyler sözlerinde durmazlarsa, itimadı kaybederler, itimat kaybolunca, mal da gider." (Arat II, 207)
sevinç kit-	neşesi kaçmak
	<i>ölüm қаdғусы tuttı kitti sevinç</i> <i>ölümde keğin iş negü teg erinç</i> (Arat I, 4850) "Ölüm kaygısı sardı, sevinç artık bizden gitti; ölümden sonra, acaba, halimiz nice olacaktır." (Arat II, 350) <i>turup evke kirdi idi қаdғулуғ</i> <i>sevinç kitti boldı saқınçı uluғ</i> (Arat I, 5968) "Kalkıp, derin kaygı içinde eve girdi; neşesi kaçtı, büyük bir yeise kapıldı." (Arat II, 427) <i>tüşüp kirdi evke saқınçın tügük</i> <i>sevinçi kitip köñli қаdғун үкүк</i> (Arat I, 6198) "Gelip evine girdi; yüzü kederli, neşesiz ve gönlü hüznün ile dolmuş idi." (Arat II, 443)
vefa kit-	vefanın ortadan kalkması
	<i>vefa kitti Һалқта cefa üstedі</i> <i>tilep bir inanғu kişi қалмады</i> (Arat I, 6466) "Halktan vefa gitti, cefa çoğaldı; itimad edilecek bir kimse ararsan, bulamazsın." (Arat II, 463) <i>vefa kitti Һалқта cefa urdı iz</i> <i>inanғu tayanғu kişi boldı қыз</i> (Arat I, 6467) "Halktan vefa gitti, yerini cefa aldı; itimad edilecek, inanılacak kimse pek nadir." (Arat II, 463)
uvut kit-	utanması gitmek
	<i>biliglig köni sözleyümez sözin</i> <i>tişide uvut kitti örtmez yüzin</i> (Arat I, 6474) "Bilgili sözünü dosdoğru söyleyemez oldu; kadınlardan haya gitti, yüzlerini örtmezler." (Arat II, 464)
yası kit-	zararın ortadan kalkması

yağıka asıg kılsa boldı yağuk
yağı yası kitgey kör asğı anuk (Arat I, 4229)
"Düşmanın menfaati temin edilirse, o sana yaklaşır; böylece onun zararı yerine, sana faydası dokunur." (Arat II, 306)

kiter- "Gidermek" (Arat III, 265)

tatıg kiter- tadı gitmek

ölüm tutgakı keldi tuttı katıg
kutulgu yirim yok kiterdi tatıg (Arat I, 1352)
"Ölüm meleği geldi ve beni sımsıkı bağladı; kurtulacak yerim yok, hayatın tadı kalmadı." (Arat II, 107)

kakırma sen anda ya sudma katıg
otunluk bolur bu kiterür tatıg (Arat I, 4113)
"Orada gürültü ile boğazını temizleme ve tükürme; bu küstahlık olur ve hoş karşılanmaz." (Arat II, 298)

sukluk kiter- ihtiraslardan kurtulmak

kişig kul kılıglı bu sukluk turur
kiterdim bu sukluk közum tok turur (Arat I, 4729)
"İnsanı kul eden bu ihtirastır; ben ihtirası bıraktım, artık gözüm toktur." (Arat II, 342)

usı kiter- uykuyu bırakmak

yüz ursa yağıka bu sü başcısı
oduğ turğu tün kün kiterse usı (Arat I, 2331)
"Ordu kumandanı düşmanla karşılaşınca, gece-gündüz uyanık bulunmalı ve uykuyu bırakmalıdır." (Arat II, 174)

usayuk bu yalñuk bilir ölgüsin
özindin kitermez osallık usın (Arat I, 6075)
"Bu insan gafildir; öleceğini bildiği halde, gaflet uykusundan kurtulamaz." (Arat II, 435)

könülde kiter- gönülünden atmak

könülde kiterse kör oç keklerin
tilinde yorıtsa könülde barın (Arat I, 3428)

"Öç ve kibiri gönülden atmalı, gönlünde ne varsa, dilinde de o olmalıdır." (Arat II, 250)

kizle-

“Gizlemek” (Arat III, 265)

yüz kizle-

yüzünü gizlemek

yana sözlediñ sen yime sözledim

seve baķtıñ erse yüzüm kizledim (Arat I, 665)

"Sen tekrar konuştun, ben de cevap verdim; sevgi ile bakınca, yüzümü sakladım." (Arat II, 59)

yaşık yirke yandı yüzün kizledi

ķalıķ meñzi kiş teg bolup örledi (Arat I, 3836)

"Güneş yere indi, yüzünü gizledi; gök yüzü parlak bir samur kürke büründü." (Arat II, 278)

yüzün kizledi yirke rûmi kıızı

ajun kırtışı boldı zengi yüzi (Arat I, 3948)

"Rûmî kıızı yüzünü yere gizledi, dünyanın yüzü zenci derisi gibi oldu." (Arat II, 286)

yaşık yirke yansa yüzün kizlese

kömür kırtışı dünya yüzke basa (Arat I, 5012)

"Güneş batıp, yüzünü gizledikten, dünya yüzüne, kömür gibi, siyah bir deri baēladıktan sonra." (Arat II, 361)

özin kizle-

kendini gizlemek

eren er ķatında özin kizledi

tapuē ķıldı yüz yıl anı azladı (Arat I, 3234)

"Gerçek insan başkalarının yanında kendisini gizlemiş; yüz yıl ibadet kılmış ve bunu da azımsamıştır." (Arat II, 237)

söz kizle-

sözü gizlemek, sır saklamak

ağın ķendü berķlig tili sözlemez

biligsiz tili ol sözün kizlemez (Arat I, 970)

"Dilsizin dili konuşmaz, bilgisizin dili de sözünü saklayamaz." (Arat II, 81)

ayıtgu kerek söz ķiři sözlese

ayıtmasa sözni ķatıē kizlese (Arat I, 978)

"İnsanın konuşması için kendisine bir şey sorulmuş olmalı; sorulmadığı takdirde, ağzını açmamalıdır." (Arat II, 81)

ilig aydı uktum bu sözni yime

tağı bir sözüm bar sen ay kizleme (Arat I, 1010)

"Hükümdar dedi:— Bu sözü de anladım; bir sualım daha var, onu da saklama, söyle." (Arat II, 84)

neçe me bu begler sözün kizlese

bu iki kişike kerek sözlese (Arat I, 2678)

"Beyler sözlerini ne kadar gizlerlerse-gizlesinler, onu şu iki kimseye açmak zorundadırlar." (Arat II, 198)

koğ-

"Koymak, bırakmak" (Arat III, 266)

eğgüg koğ-

iyiliği bırakmak

ķamuğ eğgülıkke ilig boldı baş

bu eğgüg koçup sen özüñ ķılma taş (Arat I, 5813)

"Bütün iyilikler hükümdar yanındadır; bu iyiliği bırakıp, sen bunun dışında kalma." (Arat II, 415)

iz koğ-

iz bırakmak

ölümke toğar bu toğuglı kişi

atın iz koçur bu ölügli kişi (Arat I, 5264)

"Her doğan ölmek için doğar; ölen kimse adı ile bir iz bırakır." (Arat II, 379)

söz koğ-

sözü bırakmak, laf etmemek

ilig aydı ay toldı koğgıl bu söz

bu söz sözlemegil aya köñli tüz (Arat I, 1080)

"Hükümdar: — Ay Toldı, bu sözleri bırak — dedi— ey temiz kalpli, böyle sözler söyleme." (Arat II, 89)

tañı bu turur kör ölügli et öz

ölümüg unıtıp koçur tilde söz (Arat I, 6074)

"Şaşılacak şey şudur ki, fani vücûd ölümü unuttur ye bunun lafını bile etmez." (Arat II, 435)

iş koğ-

işi bırakmak

nelük qoğtum erki bu eğgü işig
nelük söktüm erki yazuqsuz kişig (Arat I, 1130)
"Ah, sanki niçin bu iyi işi bıraktım; sanki niçin bu günahsız insanlara kötü sözler söyledim." (Arat II, 92)

kereklig işim barça yirde qoğup
kereksizni kıldım havaşqa uçup (Arat I, 1174)
"Bütün lüzumlu işleri olduğu yerde bıraktım; nefse uyarak, lüzumsuz işler ile uğraştım." (Arat II, 95)

özüñ dünya 'uqbi bulayın tese
bu kaç işni qoğma qatıqlan usa (Arat I, 2157)
"Dünya ve ahireti, bunların her ikisini birden bulmak istersen, şu birkaç işi bırakma; muktedirsen, bunları yerine getir." (Arat II, 162)

qamuğda bağırsaq özüñke özüñ
köñül taplamaz işni qođ kes sözüg (Arat I, 3690)
"Sana herkesten daha yakın olan kendindir; gönlün tasvip etmediği işi bırak, işte bu kadar." (Arat II, 268)

qumaru qoğ- miras bırakmak

munu emdi artuq bağırsaqlıqın
bitip qoğtum öt savqumaru oqın (Arat I, 1356)
"İşte şimdi, büyük bir bağlılıkla, sana vasiyetim olan öğütlerimi yazıp bıraktım, oku." (Arat II, 107)

severim sen erdiñ ay ilig maña
asıqlıq qumarumnı qoğtum saña (Arat I, 1468)
"Ey hükümdar, benim en çok sevdiğim insan sendin; faydalı mirasımı sana bırakıyorum." (Arat II, 114)

ajun qoğ- dünyayı bırakmak

seninde ozakı ajun begleri
ajun qoğtı bardı yatur kör gûri (Arat I, 1405)
"Senden önceki dünya beyleri de dünyayı bırakıp gittiler; işte mezarları, yatıyorlar." (Arat II, 110)

sıgıt qoğ- ağlamayı bırakmak

sıgıt qoğtı ay toldı yetrüp ögin
qumaru üledi kişike neñin (Arat I, 1517)

"Ay Toldı başına aklını topladı, ağlamağı bıraktı; malını, miras olarak, başkalarına dağıttı." (Arat II, 117)

tapuğ қоd-

hizmeti bırakmak

tapuğ қодса дүnya tilese turuğ
yeme қалғay erdi bu uçmak қуруғ (Arat I, 3656)
"İbadeti bırakıp, dünya nimetlerine rağbet etseler ve buna mukabil cehenneme girseler, cennet yine de boş kalmazdı." (Arat II, 266)

yorıp bardı akru toқıdı қapuғ
қадаşı өрү турdı қоқты tapuғ (Arat I, 3957)
"Yürüyerek vardı ve yavaşça kapıyı çaldı; kardeşi ibadetini bırakıp, ayağa kalktı." (Arat II, 287)

tekip tüшти akru toқıdı қapuғ
қадаşı қapuғ ақты қоқты tapuғ (Arat I, 5682)
"Oraya varınca, atından indi ve yavaşça kapıyı vurdu; kardeşi ibadeti bırakıp, kapıyı açtı." (Arat II, 406)

bu halıғ bilirde naru barsa-men
иді artak erdi tapuғ қодса men (Arat I, 5752)
"Bu durumu bile-bile ben oraya gider ve ibadeti bırakırsam, çok fena bir iş yapmış olurum." (Arat II, 411)

қаdғu қоd-

kaygıdan kurtulmak

anıңda бағırsaq тақı kim bolur
өзі қаdғusın қоқты bizni қолur (Arat I, 5839)
"Ondan daha merhametli kim olabilir; kendi derdini bırakmış, bizim için Tanrıdan mağfiret niyaz eder." (Arat II, 417)

at қоd-

ad bırakmak

өлүрін bilip қılmıш өзке itig
bitip қоdмıш atın tirigke bitig (Arat I, 258)
"Öleceğini bilerek, kendisi için hazırlık yapmış, adını kitaplara geçirerek, yaşayanlara bırakmıştır." (Arat II, 29)

isiz öñdi ursa özi öz ödin
isiz қоқты atın өзinde кеdin (Arat I, 1460)

"Bir kimse kendi zamanında kötü teamül vaz'ederse, kendisinden sonra kötü bir nam bırakmış demektir." (Arat II, 114)

özüñ qoldı erse bu zahid atın

atıñ boldı zahid özüñ tağ katın (Arat I, 3915)

"Sen bu zahid adını istediğin için, adın zahid oldu ve kendin de dağlara çekildin." (Arat II, 284)

kerek miñ yaşağıl kerek on sekiz

özüñ ölgü edgü atıñ qoğğıl iz (Arat I, 4818)

"İster bin yıl yaşa, ister on sekiz, bir gün öleceksin; eser olarak, iyi ad bırakmağa çalış." (Arat II, 348)

dünya qoğ-

dünyayı bırakmak

inançsız teme emdi sökme meni

inanç kılmağa dünya qoğğa seni (Arat I, 1091)

"Sana güvenilmez —diye, şimdi bana söğme; dünyaya da güvenme, o da seni bırakacaktır." (Arat II, 89)

keçer dünya qoğğıl tile 'uqbini

qoğu bermese dünya qoğğay seni (Arat I, 3087)

"Bu fani dünyayı bırak, ukbayı dile; sen dünyayı bırakmazsan, o seni bırakır." (Arat II, 227)

negü tir eşit dünya qoğmış kişi

yayığ dünyaka köñli toğmış kişi (Arat I, 4730)

"Dünyayı bırakmış ve bu dönek dünyadan bıkmış olan insan ne der, dinle." (Arat II, 342)

sini qoğmaz erken bu dünyanı qoğ

saña toğmaz erken sen ir aşnu toğ (Arat I, 4737)

"Bu dünya seni terketmeden, sen onu bırak; o senden bıkmadan, sen daha önce davran, onu gözünden düşür." (Arat II, 342)

usallık qoğ-

ihmalkarlığı bırakmak

erejlig bolayın tese sen özün

usallıknı qoğğıl ay kılkı tüzün (Arat I, 4559)

"Huzur içinde yaşamak istersen, ey yumuşak huylu insan, ihmalkarlığı bir tarafa bırak." (Arat II, 330)

isizlik qoğ-

kötülüğü bırakmak

kişi kutluğı ol neçe ulgadu

baru edğü bolsa isizlik qoğu (Arat I, 4708)

"İnsanların kutlusu yükseldikçe iyi olur ve kötülüğü bırakır."
(Arat II, 341)

asığ qoğ-

kendi menfaatinden vazgeçmek

bağırsak tapuğçı tükel ol bolur

öz asğın qoğup kör beg asğın qolur (Arat I, 1879)

"Sadık ve tam hizmetkar kendi nefsinı değıl, beyin menfaatini gözetendir." (Arat II, 143)

kişi edğüsi bu öz asğın qoğup

kişi asğı kolsa kör emgek yüdüp (Arat I, 3245)

"İnsanların iyisi — kendi menfaatini bırakıp, zahmet yüklenerek, başkalarının faydasını isteyen kimsedir." (Arat II, 238)

boğuz tatğı barça qarın toğmak ol

qarın toğsa artuğ asığ qoğmak ol (Arat I, 3610)

"Bütün boğaz zevkleri karnın doymasıdır; karın doyunca, en faydalı olanı yemekten el çekmektir." (Arat II, 263)

el asğın buzup sen öz asğıñ qoğup

ne edğü tiler sen bu yirke uçup (Arat I, 5747)

"Memleket menfaatini tehlikeye düşürerek ve kendi menfaatini de bırakarak, buraya gelmekten ne gibi bir fayda umuyorsun."
(Arat II, 411)

açlık qoğ-

açlığın sona ermesi

qamuğ aç yise içse ahır toğur

közi aç kişi ölse açlık qoğur (Arat I, 2003)

"Bütün açlar yer ve içlerse, nihayet doyarlar; aç gözlü adamın açlığı ancak ölümle nihayete erer." (Arat II, 151)

bağırsaklığın
qoğ-

bağlılığı bırakmak

yakınlık yağıqluğ yıratı kadaş

bağırsaklığın qoğtı edğü adaş (Arat I, 6468)

"Akrabalar arasından yakınlık ve kardeşlik uzaklaştı; artık candan arkadaşlık kalmadı." (Arat II, 463)

evre қоd-

bırakmak

törütgen idi tapğı evre қоdup

törümişke tapmak bolurmu udup (Arat I, 4745)

"Türeten rabbin ibadetini geri bırakıp, türeyene uymak ve ona hizmet etmek değermi." (Arat II, 343)

ҳарамıғ қоd-

haramı bırakmak

қанı bu ҳарамıñ ҳарам tegüçi

ҳарамıғ қоdup bir ҳалал yigüçi (Arat I, 6459)

"Hani bu harama haram diyen, haramı bırakıp, halal yiyen insan nerede." (Arat II, 463)

inçlik қоd-

rahatı bırakmak

ilig anda naru kör inçlik қоdup

ilin itti tüzdi köp emgek yüdüp (Arat I, 5624)

"Hükümdar bundan sonra rahatını bırakıp, çok zahmet yüklenerek, ilini tanzim etti ve düzeltti." (Arat II, 402)

hile қоd-

hile yapmayı bırakmak

törü öñdi edgü uruldı tükel

isiz yetti ilde қоdup hile al (Arat I, 5735)

"Her tarafta iyi kanun ve idare hakim oldu; kötüler hile ve sahtekarlıklarını terkedip, ortadan kayboldular." (Arat II, 410)

қодun-

“Bırakmak” (Arat III, 267)

at қоdun-

ad bırakmak

munu men barur men meni kör oğun

қатıǵlan özüñke at edgü қоdun (Arat I, 1446)

"İşte ben gidiyorum, bana bak ve ibret al; burada kendin için iyi bir ad bırakmağa gayret et." (Arat II, 113)

usanma ay ilig uğıma oğun

özüñde keğin edgü atıñ қоdun (Arat I, 3786)

"Gafil olma, ey hükümdar, uyuma, uyan; kendinden sonra iyi ad bırak." (Arat II, 274)

қатıǵlan özüñke қоdun edgü at

vefa қılмағay қut seni kıға yat (Arat I, 5087)

"Gayret et, iyi ad kazan; saadet vefasızdır; sana tekrar yabancı muamelesi yapılabilir." (Arat II, 367)

ölüm tuttu bardım kelir uş saña

katıglan keğin edgü atıñ koğun (Arat I, 5157)

"Ölüm beni yakaladı, gidiyorum; şimdi sıra senindir; gayret et, kendinden sonra iyi ad bırak." (Arat II, 372)

kol-

“İstemek, dilemek” (Arat III, 268)

arzû kol-

arzu etmek

kelip tegdi ilig turur orduka

ögi köñli kolmuş tilek arzuğa (Arat I, 487)

"Nihayet hükümdarın bulunduğu şehre vasil oldu, can ve gönülden istediği arzusuna kavuştu." (Arat II, 45)

yanut birdi ögdülmiş aydı tatıg

köñül arzu kolsa bekürtse katıg (Arat I, 1892)

"Öğdülmiş cevap verdi ve:— Gönülün arzu ettiği ve kuvvetle özlediği şey zevktir — dedi —" (Arat II, 144)

közün körse ötrü köñül arzular

köñül arzu kolsa anı kim yıgar (Arat I, 2794)

"Gözün gördüğü şeyi gönül arzular; gönül arzu edince, ona kim karşı koyabilir." (Arat II, 206)

köñül arzu kolsa negü erseni

emi ol tilekke tegürse anı (Arat I, 3870)

"Gönül herhangi bir şeyi arzu ederse, bunun tek çaresi onu dileğine kavuşturmadır." (Arat II, 280)

‘uzri kol-

özrünü iletme, özür dilemek

bab kıtab ıdısi öziñe pend birip öz ‘uzrin kolur (Arat I, C82)

"bab. Kitap sahibi kendisine nasihat ederek, mazeretini diler." (Arat I, 11)

sözüm sözlemişke saña eymenü

özüm ‘üdri koldı saña uş munu (Arat I, 204)

"Sözümü sana söylemiş olduğum için, çekinerek, işte böyle senden özür diledim." (Arat II, 26)

ilig aydı uktum açıldı sözüg

yazuk udri kolduñ kutuldi özüñ (Arat I, 671)

"Hükümdar şöyle dedi:—Anladım, sözün açıklandı: günahının affını istedin ve kurtuldun." (Arat II, 59)

özüm 'uzri koldum men emdi saña

kođu bir meni sen sarılma maña (Arat I, 3809)

"Şimdi ben senden özür diliyorum; bana sarılma, beni kendi halime bırak." (Arat II, 276)

asığ kol-

menfaatini gözetmek

asığ kolsa barça özüñ yassızın

berü kel tapuğ kıl köñül bir isin (Arat I, 106)

"Zarar görmeden, kendine hep fayda sağlamak dilersem, beri gel, hizmet et, gönül ver, ısın." (Arat II, 19)

bağırsak tapuğçı tükel ol bolur

öz asğın koçup kör beg asğın kolar (Arat I, 1879)

"Sadık ve tam hizmetkar kendi nefsinin değil, beyin menfaatini gözetendir." (Arat II, 143)

kişi eğgüsi bu öz asğın koçup

kişi asğı kolsa kör emgek yüdüp (Arat I, 3245)

"İnsanların iyisi — kendi menfaatini bırakıp, zahmet yüklenerek, başkalarının faydasını isteyen kimsedir." (Arat II, 238)

öz asğın tilegli kişimü bolur

kişi ol bolur kör il asğın kolar (Arat I, 3931)

"Kendi menfaatini güden insanımı olur; insan olan halk menfaatini güder." (Arat II, 285)

eğgü kol-

iyilik istemek

yarınlık orun eğgü kolsa özün

isiz kılmasunı bu iki ajun (Arat I, 1147)

"Kim ahiretini mamur etmek isterse, her iki dünyayı harap etmesin." (Arat II, 93)

tüpi eğgü bolsa er eğgü bolur

bu eğgü kişi halkқа eğgü kolar (Arat I, 2438)

"Soyu iyi olan insan iyi olur; bu iyi insan halk için de iyilik ister." (Arat II, 182)

uķuřluę kişiler at eđęü koler
biliglig kişiler inançlığ bolur (Arat I, 2872)
"Akıllı insanlar iyi ad isterler; bilgili insanlar itimada layık olurlar." (Arat II, 212)

özüñ eđęü kolma begiñ eđęü kol
begi eđęü bolsa budun asęı ol (Arat I, 3267)
"Kendi iyiliğini istersen, beyin iyi olmasını iste; beyin iyi olması halkın menfaatidir." (Arat II, 239)

rābda/rābdın
kol-

künün yimedi kör tünün yatmadı
seni koldı rābda adın kolmadı (Arat I, 38)
"Gündüz yemedi, gece yatmadı; Tanrıdan seni istedi, başka bir şey istemedi." (Arat II, 14)

dü 'a kıldı ilig kör açtı tilig
şıfa koldı rābdın kötürdi elig (Arat I, 1110)
"Hükümdar dua etti; elini kaldırarak, Tanrıdan şıfa diledi." (Arat II, 91)

tilek kol-

ötünse er at ötgi kolsa tilek
muñadmış kişike bu bolsa yölek (Arat I, 2541)
"Onların isteklerini arzetmeli, arzularını desteklemeli ve onlara yardım etmelidir." (Arat II, 189)

ilig altını inç esen bolsunı
bayat birge barça tilek kolsunı (Arat I, 4957)
"Hükümdar sağ olsun ve huzur içinde yaşasın, Tanrı bütün dilek ve arzularını yerine getirsin." (Arat II, 357)

koğu birdi emdi seni ay kadaş
muniñda adın bir tilek koldı taş (Arat I, 4980)
"Ey kardeş, hükümdar şimdi seni serbest bıraktı; fakat bundan başka bir arzusu daha var." (Arat II, 359)

erej kol-

tegir boldı künde kör emgek üküş
erej kolsa emgek tegir ol ülüş (Arat I, 432)

"O böylece her gün bir çok zahmete katlandı. Huzur arayan insan daima zahmetle karşılaşır." (Arat II, 41)

erej kolsa emgek tutaşı barır

sevinç kolsa kaçdu tutaşı yorır (Arat I, 434)

"Huzur istersen, o zahmet ile birlikte gelir; sevinç istersen, o kaygı ile birlikte bulunur." (Arat II, 41)

tünek ol bu dünya müsülman öze

tünekte erej kolma könlün tüze (Arat I, 4809)

"Bu dünya müslümanlar için bir zindandır; zindanda huzur arama; gönlünü doğrult." (Arat II, 347)

‘ukbi kol-

ahiret saadetini istemek

bu dünya tilese ülegü kümüş

kalı ‘ukbi kolsa bu ol hem yuluş (Arat I, 3027)

"Bu dünyayı isteyen insan gümüş dağıtmalıdır; ukba isteyen için de kurtuluş yolu budur." (Arat II, 223)

bu dünya içinde bulur bu tilek

kalı ‘ukbi kolsa bu ol hem yölek (Arat I, 3410)

"O bu dünyada dileğine kavuşur; eğer ahiret saadeti isterse, onu da bununla temin eder." (Arat II, 249)

özüñ ‘ukbi kolsa ey zahid bulur

muyan edgü mundın iletse bolur (Arat I, 3976)

"Ey zahid, sen ahireti istiyorsan, onu da bulursun; orada da nîmet ve sevaba nail olabilirsin." (Arat II, 288)

kalı ‘ukbi kolsa yorıkı bu hâl

kalı dünya kolsa bilir sen tükel (Arat I, 4862)

"Eğer ukba istersen, onun yolu böyledir; eğer dünya istersen, sen kendin bunu daha iyi bilirsin." (Arat II, 351)

bağıl kol-

helalleşmek

bağıl koldı barça kadaşlarğa ol

tiler boldı canı yaşıl kökke yol (Arat I, 1518)

"Bütün akrabaları ile helallaştı; canı mavî göğe doğru yol almak istedi." (Arat II, 118)

töşek kol-

döşek istemek ve yatmak

*turup yundı kıldı bu yatğu namaz
töşek koldı yattı uğıp bardı az* (Arat I, 3285)
"Kalkıp abdest aldı ve yatsı namazını kıldı; döşek istedi ve
yatıp, biraz uyudu." (Arat II, 241)

*töşek koldı yattı kör ögdülmişe
uğıp bardı ança kötürdi başa* (Arat I, 3838)
"Öğdülmiş döşek istedi, yattı; bir az uykuya daldı, tekrar başını
kaldırdı." (Arat II, 278)

*töşek koldı yattı sakındı özün
negü sözlegüsi kadaşı közün* (Arat I, 3950)
"Yatak istedi, yattı; kardeşi ile karşılaşınca, neler söyleyeceğini
uzun uzun düşündü." (Arat II, 286)

*yunup kıldı yatğu namazın turup
töşek koldı yattı yarağın körüp* (Arat I, 4887)
"Kalkıp, abdest aldı ve yatsı namazını kıldı; yatak istedi ve
işlerini bitirip, yattı." (Arat II, 352)

komı- "Heyecanlanmak, coşmak" (Arat III, 269)

köñül komı- gönlü heyecanla dolmak

*tağı arzuladı komıdı köñül
komısa köñül kör kişiğe muñ ol* (Arat I, 3854)
"Onu tekrar görmek istedi, gönlü heyecanlandı; gönül coşarsa,
insana derd olur." (Arat II, 279)

*komısa köñül kör tilese tilek
tilek bolmağınça bu bulmaz yölek* (Arat I, 3857)
"Gönül heyecanlanır ve bir dilekte bulunursa, dileğini elde
etmeden, o sükûnet bulmaz." (Arat II, 279)

komıt- "Heyecanlandırmak, coşturmak" (Arat III, 269)

köñül komıt- gönlü heyecanla dolmak

*komıtsa köñül kör yorıtsa kişiğ
yakın boldı sakın tilemiş işig* (Arat I, 3701)
"Gönül heyecanlanır ve insanı harekete getirirse, bil ki, istenilen
iş çabuk olacaktır." (Arat II, 269)

kop-	“Kopmak, kalkmak, gelmek, meydana gelmek, zuhur etmek” (Arat III, 270)
yıd kop-	güzel koku ile dolmak <i>saba yeli koptı karanfil yıdın ajun barça bütrü yıpar burdı kin</i> (Arat I, 71) "Karanfil kokulu bahar rüzgarı esti; dünyanın her tarafı misk ve anber kokusu ile doldu." (Arat II, 17) <i>kayısı elig sundı tütsüg tutar kayu büvkirer kin ajun yıd kopar</i> (Arat I, 98) "Kimi elini uzatır; buhurdan sunar; kimi misk saçır ve dünya güzel kokular ile dolar." (Arat II, 18)
örü kop-	ayağa kalkmak <i>sözüg kesti elig serindi turu yer öpti tapuççısı koptı örü</i> (Arat I, 3067) "Hükümdar sözünü bitirdi ve bir müddet sustu, durdu; hizmetkarı yer öptü ve ayağa kalktı." (Arat II, 226) <i>usı uçtı koptı adağın örü kara tün kötürmiş etekin örü</i> (Arat I, 3952) "Uykusu kaçtı, ayağa kalktı; karanlık gece eteğini yukarı kaldırdı." (Arat II, 286) <i>uluğ hürmeți bar ajunda törü uluğ kelse kopğıl adağın örü</i> (Arat I, 4153) "Büyükler muhteremdir, bu dünya kanunudur; büyük gelince, ayağa kalk." (Arat II, 300) <i>sözin kesti koptı adağın örü esenleşti evke yüz urdı körü</i> (Arat I, 4881) "Sözünü kesti, ayağa kalktı, vedalaştı ve evine doğru yola düştü." (Arat II, 352)
yirdin kop-	yerden kalkmak <i>yaşık koptı yirdin kötürdi başın yaruk yüz küler teg yırıştı tişin</i> (Arat I, 3953) "Güneş yerden kalktı, başını kaldırdı; sevgili yüzün tebessümü gibi parlak dişleri gözüktü." (Arat II, 286)

abir bürkirer teg tünerdi kalık
sata kıptı yirdin yağıldı butık (Arat I, 4892)
"Abîr serpilmiş gibi, gök alacalandı; ufuktan etrafa dallanarak,
mızraklar yükseldi." (Arat II, 352)

yaşıķ örledi yirde kıptı toğı
yaķa keldi aşnu tokuz al toğı (Arat I, 4893)
"Güneş yükseldi, yerden toz kalktı; dokuz al tuğu yaklaşmağa
başladı." (Arat II, 353)

ozundın kıp- iftiranın sebep olması, iftira yüzünden kopmak

ozundın kıpar ol ajun bulğakı
ozunçı başın kes ay ersig akı (Arat I, 4213)
"Dünya karışıklığı iftiradan kıpar; ey merd cömert, müfterinin
başını kes." (Arat II, 304)

kıpur- "Yerinden kaldırmak" (Arat III, 271)

örü kıpur- yükseltmek

ajun inçke tegdi tüzüldi törü
törü birle atın kıpurdı örü (Arat I, 103)
"Dünya asayişe kavuştu ve nizam kuruldu; o adını kanunla
yükseltti." (Arat II, 19)

olardın kalu keldi edğü törü
kımaru turur tegse kıprur örü (Arat I, 269)
"İyi nizam, onlardan kalageldi; bu bir mirastır; kimin eline
geçerse, onu yükseltir." (Arat II, 30)

kıut kıpur- saadeti artmak

kıpurdı kıutı künde ögdülmişig
savaydı budunka eşitti kışıg (Arat I, 1751)
"Ögdülmiş'i saadeti günden güne yükseltti; halka emirler
verdiği gibi, onların dileklerini dinlemeği de ihmal etmedi."
(Arat II, 134)

kışıg erdiñ oğlan biligsiz otun
sini ol yöledi kıpurdı kıtun (Arat I, 5792)
"Sen bilgisiz, değersiz, küçük bir çocuk idin; sana o destek oldu
ve saadet içinde o seni yükseltti." (Arat II, 414)

at  opur-

adı yükselmek, nam kazanmak

kişike tusul u kerek bu tirig

tirig tutsa atın  opursa erig (Arat I, 3369)

"İnsan hayatında kendisini yükseltmek ve adını yaşatmak için, başkalarına faydalı olmalıdır." (Arat II, 247)

yavuz ermez emdi bu dünya  utın

bulup tirl  bilse  opursa atın (Arat I, 3975)

"Bu dünyanın saadetini bulup, yaşamasını bilmek ve nam kazanmak hiç de fena bir şey değildir." (Arat II, 288)

 ora-

 Azalmak, zarar etmek  (Arat III, 271)

k  i  ora-

gücü azalmak

asığ  ılmadı künde arttı igi

 oradı k  i künde yetti  gi (Arat I, 1062)

"Fakat hiç bir fayda etmedi; hastalığı günden güne arttı, kuvveti günden güne azaldı ve gittikçe şuurunu kaybetti." (Arat II, 87)

 ork -

 Korkmak  (Arat III, 271)

 atı   ork -

Çok korkmak

anı kördi erse bu ay toldı  ın

 atı   ork tı  zke  odı aldı tın (Arat I, 773)

"Bunu görünce, Ay Toldı, gerçekten, çok korktu ve nefesi kesildi." (Arat II, 66)

 azab a  atı   ork  umın rahmetin

tapuğ  ıl yetürgil bu  ullu  atın (Arat I, 3651)

"Azabından çok kork, fakat rahmetinden de  mit kesme; ibadet kıl ve bu kulluk adının icaplarını yerine getir." (Arat II, 266)

 otur-

 Bo altmak  (Arat III, 272)

sakınç  otur-

kederden kurtulmak

severin esen tut yağısın k t r

sevinçin tolu tut sakınçın  otur (Arat I, 117)

"Onun sevdiğini esen tut, düşmanını ortadan kaldır; sevincini daim kıl, kederini yok et." (Arat II, 20)

kön- “Doğrulamak, düzelmek, doğruyu söylemek, yola çıkmak”
(Arat III, 276)

yolka kön- yola girmek

negü tir eşitgil odunmuş kişi

ölümüg ukup yolka könmiş kişi (Arat I, 1536)

"Uyanmış ve ölümü anlayarak, doğru yola girmiş olan insan ne der, dinle." (Arat II, 119)

et öz ülgü berme katıglan usa

özün yolka köney anında basa (Arat I, 4810)

"Elinden geldiği kadar vücûdun isteklerini yerine getirmemeğe gayret et; ancak böylelikle kendin doğru yola girebilirsin." (Arat II, 347)

köndür- “Doğrultmak, yola çıkarmak” (Arat III, 276)

yol köndür- yola çıkarmak

bu ay toldı itti kör at ton tohum

ayur köndüreyin tapuğka yolum (Arat I, 474)

"Bu Ay Toldı böylece atını, esvabını ve silahını hazırladı : — Onun hizmetine doğru yola çıkayım— dedi." (Arat II, 44)

köngel- “Görünmek, belirmek” (Arat III, 276)

yol köngel- yol görünmek

ayur ay kadaşım yolum könelir

ölüm tutgağı tuttu öz bargalır (Arat I, 5976)

"Odgurmuş cevap verdi: — Ey kardeşim, yolum göründü; ölüm öncüsü yakaladı, artık gitmek üzereyim." (Arat II, 427)

könit- “Doğrultmak” (Arat III, 280)

yol könit- doğru yolu bulmak

öz igdiş kerek keç sınımış yılın

könül basmış erse könitmiş yolın (Arat I, 2884)

"Öz kardeşlerinden veya uzun yıllar iyice tecrübe edilmiş, nefesine hakim ve doğru yolda yürüyen biri olmalıdır." (Arat II, 212)

karılık kavurdu yigitlik yıradı
tatıĝ bardı barĝu udu yol k nittim (Arat I, 6561)
"İhtiyarlık yakaladı, gençlik uzaklaştı, hayatın tadı kalmadı;
artık gidilecek doĝru yolu buldum." (Arat II, 471)

k r- **"Görmek, bakmak"** (Arat III, 280)

emgek k r- zahmet çekmek

ke din   nd n    sol bolur bu turup
begin in ke tegrür bu emgek k r p (Arat I, 2962)
"Onlar  ne, arkaya, saĝa ve sola giderler; oralarda beylerini
huzura kavuşturmak için, zahmet  ekerler." (Arat II, 218)

oĝul kız atası t  emgek k rer
bela mi n et erse ya nan teg y  der (Arat I, 3391)
"Oĝul kız babası her türlü zahmete katlanır; bela ve mihnetleri
de fil gibi yüklenir." (Arat II, 248)

t ş k r- rüya görmek

sevinç körse t şte oyun ya b dig
sakin  ka  ulark  açıldı sezig (Arat I, 6025)
"Bir kimse rüyasında neş'e, oyun ve raks görürse, keder ve
kaygılar başlayacak demektir." (Arat II, 431)

yana yıĝlasa t şte körse sakin 
erej birle avnur bulur miş sevinç (Arat I, 6026)
"Eĝer biri rüyada aĝlar ve keder görürse, o kimse rahat içinde
avunur ve bin türlü sevinç bulur." (Arat II, 431)

t ş ol k r anı körse beklik bulur
ol o  t ş ta ı birni iglig kılur (Arat I, 6029)
"Rüya vardır ki, onu gören sıhhate kavuşur; aynı rüya başka
birini hasta eder." (Arat II, 431)

t ş mdem  k rd m seni men yatıp
körürde yitürdüm yıradı  batıp (Arat I, 6303)
"Seninle geçen hayatımız bir r yamı idi: görürken kaybettim;
sen gözlerimden silinip, benden uzaklaştın." (Arat II, 451)

yakşı k r- güzel görmek

k r  aldı ha ı  orun birdi t r

isig sözledi söz tilin yakşı kör (Arat I, 522)

"Hacıb karşıladı ve baş-köşede ona yer gösterdi; güzel ve samimî sözler söyledi." (Arat II, 48)

yüzi körki kılkı kılınçı özi

kamuğ yakşı kördi tili uz sözi (Arat I, 531)

"Yüzünü, kıyafetini, tavır ve hareketini, şahsını, sözünü, konuşmasını, hepsini iyi ve güzel buldu." (Arat II, 48)

yarağ kör-

uygun görmek

tilek bu iligke tapınsa özüüm

yarağ körse hacıb ötünse sözüm (Arat I, 529)

"Dileğim hükümdara hizmet etmektir; hacıb münasip görürse, sözlerimin hükümdara arzedilmesini rica ederim." (Arat II, 48)

yunup kıldı yatğu namazın turup

töşek koldı yattı yarağın körüp (Arat I, 4887)

"Kalkıp, abdest aldı ve yatsı namazını kıldı; yatak istedi ve işlerini bitirip, yattı." (Arat II, 352)

seni küdge men evde kelgil maña

yarağın körüp iş kılayın saña (Arat I, 5013)

"Seni evde beklerim, bana gel; senin için ne yapmak icap ederse, onu yapar, hazırlarım." (Arat II, 362)

el itgü budun süzgü aşnu turup

bu iç taş yorıglı yarağın körüp (Arat I, 5495)

"İlk önce memleket düzene girmeli ve fesad ortadan kalkmalıdır; iç ve dış işlerin iyi yürümesine dikkat etmelidir." (Arat II, 394)

asığ kör-

foyda görmek

ukuş bolsa erke kör asğı üküş

bilig bilse ötrü bolur er küsüş (Arat I, 160)

"Anlayışın insana faydası çok olur; insan bilgi bilirse, aziz olur." (Arat II, 23)

köni sözlese söz kör asğı üküş

kalı sözlese egri barça söküş (Arat I, 1025)

"Söz doğru söylenirse, faydası çoktur; eğri söz daima mezmûmdur." (Arat II, 85)

negü tir eşitgil ukuşluğ bilir

bu söz işke tutsa kör asğı alır (Arat I, 1146)

"Akıllı ve bilgili insan ne der, dinle; buna göre hareket edenler bundan istifade ederler." (Arat II, 93)

muñar meñzetü sözledi kör ukuş

ukuş işke tutsa kör asğı öküş (Arat I, 1844)

"Aklın buna benzer bir sözü vardır; akıl yerinde kullanılırsa, faydası çoktur." (Arat II, 140)

ağırlık kör-

itibar görmek

ukuşun ağır ol biligin beður

bu iki bile er ağırlık körür (Arat I, 289)

"İnsan akıl ile yükselir, bilgi ile büyür; bu ikisi ile insan itibar görür." (Arat II, 32)

titrü kör-

dikkatle bakmak

yarağlıg yarağısıznı titrü körüp

kereklig kereksizni kirtü sorup (Arat I, 328)

"İnsan işe yarayana yaramayana iyice dikkat ederek, gerekli ve gereksizi hakkiyle sorup soruşturarak." (Arat II, 34)

körkit-

"Göstermek" (Arat III, 285)

vefa körkit-

vefa göstermek

velikin yayıg sen özüñ bi-vefa

vefa körkitür sen kıılır sen cefa (Arat I, 716)

"Fakat sen kararsız ve vefasızsın; kendini vefalı gösterir, fakat cefa edersin." (Arat II, 63)

yüz körkit-

yüzünü göstermek

uluğ künde körkit olarnıñ yüzün

elig tuttaçı kılgıl edgü sözün (Arat I, 32)

"Ulu günde onların yüzünü göster, şefaatlerini bana yardımcı kıl." (Arat II, 14)

kıyamette körkit tolun teg yüzün

elig tuttaçı kııl ilahi özin (Arat I, 48)

"Kıyamette dolun ay gibi yüzünü göster; ey Tanrım, kendisini bana şefaatçi kıl." (Arat II, 15)

*ödi bolsa körkit meşiklerke yüz
ayittukta sözle tilin sözke söz* (Arat I, 2522)
"Meliklere vakti gelince yüzünü göster, sordukları vakit söyle
ve ancak sorduklarına cevap ver." (Arat II, 187)

körün- **“Görünmek, huzura çıkmak”** (Arat III, 286)

asığ körün- faydalı görünmek

*asığ körnür erse isizlik bu kün
yarın yas kılmur anda ukgıl ögün* (Arat I, 916)
"Kötülük bugün faydalı görünse bile, yarın orada bunun zararını
görürsün; bunu düşünüp, idrak et." (Arat II, 77)

iligke körün- hükümdarın huzuruna çıkmak

bab ay toldı kün toğdı iligke körünmişin ayur (Arat I, C15)
"bab. Ay Toldı'nın hükümdar Kün Togdı'nın huzuruna kabul
edildiğini söyler." (Arat II, 8)

*yorıp kirdi ögdülmiş utru turup
iligke köründi sevinçlig bolup* (Arat I, 1581)
"Ögdülmiş yürüyüp, içeri girdi ve huzura kabul edilerek,
hükümdarın karşısında sevinçle durdu." (Arat II, 122)

*çıkıp karşıka bardı evdin turup
iligke köründi özi yol kolup* (Arat I, 3841)
"Ögdülmiş kalkıp, evinden çıktı ve saraya gitti; yol isteyerek,
hükümdarın huzuruna çıktı." (Arat II, 278)

tapuğka körün- hükümdarın huzuruna çıkmak

bab ilig ögdülmişni okıp tapuğka körünmişin ayur (Arat I, C28)
"bab. Hükümdarın Ögdilmiş'i çağırdığını ve onun huzura kabul
edildiğini söyler." (Arat II, 9)

*hacib çıktı aydı ay ay toldı tur
tapuğka körüngil kutuñ badı kur* (Arat I, 580)
"Hacib çıktı ve:—Ey Ay Toldı, buyur hükümdarın huzuruna gir;
artık talihin yaver oldu — dedi." (Arat II, 52)

ay toldı kün toğdı ilig tapuğıña körünmişin ayur (Arat I, XIV)

"Ay Toldı'nın Hükümdar Kün-Toğdı'nın Huzuruna Çıktığını Söyler." (Arat II, 52)

ögdülmiş kün toğdı ilig tapuğıña körünmişin ayur (Arat I, XXV)

"Ögdülmiş yürüyüp içeri girdi ve huzura kabul edilerek hükümdarın karşısında sevinçle durdu." (Arat II, 122)

tapuğka körüñinçe körse anı

aşı boğuzı ornı atı hem tonı (Arat I, 2563)

"Huzura çıkmadan önce, onu görmeli; yiyeceğine-içeceğine, yerine, atına-elbisesine dikkat etmelidir." (Arat II, 190)

köründür-

"Göstermek, getirmek" (Arat III, 286)

tapuğka
köründür-

huzuruna getirmek

yori bar okıgıl anı sen maña

tapuğka köründür ay ersig toña (Arat I, 573)

"Haydi arslanım, yürü, git; sen onu bana çağır, huzuruma getir." (Arat II, 51)

kötür-

"Götürmek, kaldırmak, yükseltmek, yok etmek" (Arat III, 286)

elig kötür-

elini uzatmak; elini kaldırmak

yağız yir öze yalñuğ oğlı elig

kötürdi kamuğka yetürdi bilig (Arat I, 302)

"İnsanoğlu kara yer üzerine elini uzattı, her şeye bilgisi ile nüfuz etti." (Arat II, 33)

bu sözler eşitti sevindi elig

közin kökke tikti kötürdi elig (Arat I, 1029)

"Hükümdar bu sözleri işitti ve sevindi; gözlerini göğe dikti, elini kaldırdı." (Arat II, 85)

dı 'a kıldı ilig kör açtı tilig

şıfa koldı rıbdın kötürdi elig (Arat I, 1110)

"Hükümdar dua etti; elini kaldırarak, Tanrıdan şifa diledi." (Arat II, 91)

eşitti kör ay toldı oğlı sözün

kötürdi elig kökke tikti közin (Arat I, 1249)

"Ay Toldı oğlunun sözlerini dinledi; elini kaldırdı, gözünü göğē dikti." (Arat II, 100)

köñül kötür-

gönülden çıkarmak

küvezlenme artuğ kötürme köñül

ınanç kılgu ermez bu dünya tünül (Arat I, 1377)

"Fazla kibir ve gurura kapılma; bu dünyaya güven olmaz, sen ondan vazgeç." (Arat II, 108)

tünek ol bu dünya kötürgil köñül

ediz ordu il kol sen amrul amul (Arat I, 3084)

"Bu dünya bir zindandır, ona gönül bağlama; sen yüksek saray ve ülke iste, huzur ve sükûna kavuş." (Arat II, 227)

cefalıg ajundın kötürdüm köñül

vefalıg idimke sığındım amul (Arat I, 3790)

"Bu cefalı dünyadan gönlümü çektim; huzur içinde vefalı rabbime sığındım." (Arat II, 275)

tapuğka tayanma kötürme köñül

saña tügge begler yañılsa yüziün (Arat I, 4091)

"Hizmete güvenip, gurur getirme; eğer yanılırsan, beyler sana tekrar kaşlarını çatarlar." (Arat II, 296)

baş kötür-

başını kaldırmak

kimiñ devleti baş kötürse örü

kanığ edgü kılgu budunğa törü (Arat I, 545)

"Halkın içinde yükselip, ikbale eren insan halka hep iyi kanunlar tatbik etmelidir." (Arat II, 49)

bir ança turup baş kötürdi ilig

bu ay toldıka aydı tepret tilig (Arat I, 774)

"Bir müddet durduktan sonra, hükümdar başını kaldırdı ve Ay Toldı'ya dedi : —" (Arat II, 67)

isiz baş kötürse kör edgü yiter

bu edgü elig bulsa isiz kiter (Arat I, 890)

"Kötü serbest kalırsa, iyi ortadan kaybolur; iyi hakim vaziyette olursa, kötü ortadan kalkar." (Arat II, 75)

kalı barsa eltür bu keldürmişin

yağız yirke ildür kötürmiş başın (Arat I, 3081)

"Eğer giderse, bu getirdiklerini de beraber götürür; yükselttiği başı tekrar kara toprağa indirir." (Arat II, 226)

örü kötür-

yükseltmek

kimiñ devleti baş kötürse örü

ķamuğ edğü kılgu budunķa törü (Arat I, 545)

"Halkın içinde yükselip, ikbale eren insan halka hep iyi kanunlar tatbik etmelidir." (Arat II, 49)

bısurğu tapuğda sınağu körü

ağırlasa ötrü kötürgü örü (Arat I, 636)

"Kulu önce hizmette pişirmeli ve iyice denemeli, ondan sonra kendisini yükseltmeli ve taltif etmelidir." (Arat II, 56)

açındı ilig kör kötürdi örü

bolu birdi evren emitti naru (Arat I, 1642)

"Hükümdar ona ihsanlarda bulundu ve onu yükseltti; bir gün geldi, devlet idaresine ait bütün kanunlara vakıf oldu." (Arat II, 126)

ağırladı ança kötürdi örü

uçuzladı ança yavuzrak körü (Arat I, 1717)

"Bazan itibar gösterdi, onu yükseltti; bazan sert muamele ile, onun itibarını kırdı." (Arat II, 132)

ülüg kötür-

nasibini almak; hisse almak

uluğ boldı begler ķutun belgölüg

ķiçig tutğu köñlin kötürse ülüg (Arat I, 2116)

"Beyler, şüphesiz, saadetle büyük olurlar; bundan nasip alabilmeleri için gönüllerini küçük tutmalıdırlar." (Arat II, 159)

saķınuk bolayın tise ay külüg

ķālāl yi ķālaldin kötürgil ülüg (Arat I, 5348)

"Ey şöhretli insan, takva sahibi olmak istersen, halal ye, nasibini halalden al." (Arat II, 384)

muñar meñzer emdi bu söz belgölüg

bu sözde özüñke kötürgil ülüg (Arat I, 6376)

"Gerçekten buna benzeyen bir söz vardır; bu sözden kendine bir hisse al." (Arat II, 457)

at kötür-

adı yükselmek

kişilik için at urundu kişi

kişilik bile at kötürdi kişi (Arat I, 1600)

"İnsana insanlığından dolayı bu ad verilmiştir; insan insanlık ile adını yükseltir." (Arat II, 124)

baş kötür-

başını kaldırmak

elig başka urdı bu odgırmaşa

saķındı uzun kiç kötürdi başa (Arat I, 3682)

"Odgurmuş başını elleri arasına aldı, uzun uzun düşündü, sonra başını kaldırdı ve: —" (Arat II, 268)

töşek koldı yattı kör ögdülmişe

uğıp bardı ança kötürdi başa (Arat I, 3838)

"Ögdülmiş döşek istedi, yattı; bir az uykuya daldı, tekrar başını kaldırdı." (Arat II, 278)

egin kötür-

gururlanmak, göğsü kabarmak

körü barsa yalñuk bu erksizlikin

nelük munça yavlak kötürdi egin (Arat I, 1534)

"İnsanın bu aczine dikkatle bakarsan, kötülerin niçin bu kadar gurur getirdiklerine hayret edersin." (Arat II, 119)

tapuğçı bile beg kötürdi egin

tilek teg tapuğ kılsa tındrur begin (Arat I, 1882)

"Bey hizmetkarı sayesinde göğüsünü kabartır; o arzu edildiği şekilde hizmet ederse, beyini rahat ettirir." (Arat II, 143)

kalık yırttı keçmiş kara köñlekin

açıldı yaruğ yüz kötürdi egin (Arat I, 4966)

"Gökyüzü üzerine geçirdiği siyah gömleği yırttı; peçesini kaldırdı, parlak yüzü açıldı." (Arat II, 358)

hazinem öküş tip küvenme neñin

haşem sü telim tip kötürme egin (Arat I, 5214)

"Hazinem çok! diye, bu mala güvenme; hizmetkarım ve askerim çok!" diye gururlanma." (Arat II, 376)

emgek kötür-

zahmeti ortadan kaldırmak

baş ağırığ yük emgek kötürse kuli

beğñge aç a birse arzu yolu (Arat I, 1883)

"Kul sıkıntı, yük ve zahmetleri ortadan kaldırmalı, beyine arzu ettiği yolları açmalıdır." (Arat II, 143)

aya beg erej kolma emgek kötür

erej birle emgek adaşu yatur (Arat I, 2936)

"Ey beyim, rahat arama, zahmeti ortadan kaldır; rahat ile zahmet bir arada bulunur." (Arat II, 216)

ķurıt-

“Kurutmak, soldurmak, yok etmek” (Arat III, 292)

başın ķurıt-

başı vurulmak

ķara ilke yazsa ķurıtur başın

tili sözde yazsa uşatur tişin (Arat I, 2515)

"Avam memlekete karşı suç işlerse, başı gider; konuşurken dili suç işlerse, dişi kırılır." (Arat II, 187)

ķutađ-

“Kutlu olmak, saadetli olmak, devletli olmak” (Arat III, 294)

kün ķutađ-

günü kutlu olmak

ata pendini sen ķatıđ tut ķatıđ

ķutađgay künüñ birge künde tatığ (Arat I, 1568)

"Baba nasihatini sen sıkı tut, sıkı; günün kutlu olur ve sana her gün bir sevinç getirir." (Arat II, 121)

taķı bir siliglik ķılınçı kōni

ikigü ajunda ķutađur künü (Arat I, 1663)

"Bir de yumuşak huylu olan ve doğru hareket eden insanın her iki dünyada günü kutlu olur. (Arat II, 128)

bilig bilse künde ķutađur künü

neçe me ķiçig erse bolur uluğ (Arat I, 1814)

"İnsan bilgi bilirse, hayatta günden-güne saadeti artar; kendisi ne kadar küçük olsa bile, yeri büyük olur." (Arat II, 138)

kōni bolduñ erse ķutađgay künüñ

şelamet tirilgil sevinçin ķulun (Arat I, 2760)

"Doğru olursan, günün kutlu olur; sevinç ve saadet içinde, selamete ömür sür." (Arat II, 204)

ķutul-

“Kurtulmak” (Arat III, 295)

ölümdin ķutul-

ölümünden kurtulmak

kanı kim kutuldı ölümün kaçıp
kanı kim aşundı ödündin keçip (Arat I, 1384)
"Hani, kim ölümden kaçıp kurtulmuştur; hani, kim ecelini geciktirmiş ve vaktini aşmıştır." (Arat II, 109)

ölümün kutulu yiri yok bilin
ölümke itiñil kerekiñ alın (Arat I, 1474)
"Ölümden kurtulmak için bir çare yoktur; bunu bil; ölüme hazırlan ve ancak bunun için lazım olanları al." (Arat II, 115)

küdez- "Gözetmek, korumak, saklamak; bk. küzet-" (Arat III, 298)

bayat küdez- tanrının koruyup kollaması

mini bir bayatım küdezmişi teg
küdezümegey sen aya aşlı beg (Arat I, 3764)
"Ey asıl bey, beni Tanrımın koruduğu gibi, sen beni koruyamazsın." (Arat II, 273)

katıqlan özüñni tamudın yırat
kanığ edgülik kıl küdezgey bayat (Arat I, 5306)
"Gayret et, kendini cehennemden uzaklaştır; her vakit iyilik yap, Tanrı seni korur." (Arat II, 381)

seziksiz küdezür anı bir bayat
tilekin birür hem bulur edgü at (Arat I, 6248)
"Bir olan Tanrı onu, şüphesiz, korur, onun arzularını yerine getirir ve o da iyi nam kazanır." (Arat II, 447)

bu kün biz ilinmiş tururmız muñar
küdezsün bayat bu beladin sıñar (Arat I, 6386)
"Biz bugün buna kendimizi kaptırmış bulunuyoruz; Tanrı bu beladan bizi korusun." (Arat II, 458)

hık küdez- hakkını gözetmek

añar birse bolğay ağı kaznağı
ınansa yarağay küdezse hıkı (Arat I, 2822)
"Hazine ve serveti ona tevdi edebilir; ona itimat eder ve onun hakkını gözetirse, yerinde olur." (Arat II, 208)

barıp tegdi erse kadaşka yakın
yırağ tüşti attın küdezdi hıkın (Arat I, 3956)

"Kardeşinin evine yaklaşınca, onun hatırını sayarak, bir az uzakta atından indi." (Arat II, 286)

bularnı yime edgü tutgıl yakın

kereklig kişi bu küdezgil hâkın (Arat I, 4360)

"Bunlara karşı iyi davran ve onları kendine yakın tut; bunlar lüzumlu insanlardır, haklarını gözet." (Arat II, 315)

adaşığ kadaşığ yırak ya yakın

tözüg aşka ünde küdezgil hâkın (Arat I, 4649)

"Arkadaş, kardeş, uzak ve yakın, her kesin hakkını gözet ve onları yemeğe davet et." (Arat II, 336)

til küdez-

dilini gözetmek, diline hakim olmak

tilig keç küdezgil küdezildi baş

sözüñni kısurğıl uzatıldı yaş (Arat I, 176)

"Dili iyi gözet, başın gözetilmiş olur; sözünü kısa kes, ömrün uzun olur." (Arat II, 24)

başıñni tilese tiliñni küdez

tiliñ tegme künde başıñni yanur (Arat I, 967)

"Başını kurtarmak istersen, dilini gözet; dilin her gün senin başını tehdit eder." (Arat II, 80)

tiliñni küdezgil közüñni küdez

boğuzuñ küdezgil hâlal yigil az (Arat I, 1312)

"Dilini ve gözünü gözet, boğazına dikkat et; az ye, fakat halal ye." (Arat II, 104)

er ol er turur kör kişiler ara

yorıp til küdezse bu balsa töre (Arat I, 3425)

"Bak, yiğit o kimsedir ki, insanlar arasında gezer, fakat dilini muhafaza eder ve böylece baş köşeye geçer." (Arat II, 250)

hürmet küdez-

hürmette kusur etmemek

uluğug uluğla küdez hürmeti

saña kelge devlet uluğluk kutı (Arat I, 4151)

"Büyüğü büyük tut, onun itibarını gözet, sana da devlet ve ululuk saadeti gelir." (Arat II, 300)

uluğug ağırla küdez hürmeti

uluğluk saña kelgey yukğay kutı (Arat I, 4304)

"Büyüklerle saygı göster, hürmette kusur etme; böylece sen de yükselirsin, onların saadeti sana da bulaşır." (Arat II, 310)

isizdin küdez- kötülükten korumak

isizdin küdezgıl ula edgüke
muñaqdurmağıl sen yigü kedgüke (Arat I, 1264)
"Kötülükten korusun, iyiliğe ulaştır; onu yiyecek ve giyeceğe muhtaç etme." (Arat II, 101)

öz küdez- kendini korumak

eşitmezmü erdiñ bögüdin bu söz
yakın bolsa begke küdezgü keç öz (Arat I, 650)
"Hakimlerin şu sözünü duymadın mı:—Beye yakın olursan, kendini iyice kolla!" (Arat II, 57)

özini küdezse ayı ertmese
yavuz yunçığ işke yakın turmasa (Arat I, 704)
"Kendisini gözetmeli ve hiç bir zaman ifrata gitmemeli, kötü ve çirkin işlere yaklaşmamalıdır." (Arat II, 62)

ilig aydı uktum men emdi sözüg
sevinçim tile keç küdezgıl özüñ (Arat I, 846)
"Hükümdar dedi: — Söylediklerini anladım; beni memnun etmeğe çalış ve çok dikkatli hareket et." (Arat II, 72)

sözüñni küdezgıl selamet yorı
özüñni küdezgıl esenin karı (Arat I, 1509)
"Sözünü gözet, emniyet içinde yaşa; kendini gözet, esenlik ile ihtiyarla." (Arat II, 117)

boğuz küdez- nefsine hakim olmak

tiliñni küdezgıl közüñni küdez
boğuzuñ küdezgıl hılal yigil az (Arat I, 1312)
"Dilini ve gözünü gözet, boğazına dikkat et; az ye, fakat halal ye." (Arat II, 104)

öküş kördüm erni yava kıldı baş
küdezmedi boğuzın kovı kıldı yaş (Arat I, 2894)
"Çok insan gördüm; boğazını gözetmediğinden, beyhude yere başına kıydı ve hayatını heder etti." (Arat II, 213)

boğuzuñ küdez bolma erniñ eli
bu boğuzuñ üçün bolma yalñuñ kulu (Arat I, 4589)
"Boğazını gözet ve aşâğılık insan olma; bir boğaz için,
insanların kulu durumuna düşme." (Arat II, 332)

boğuzdın kirür ig boğuzuğ küdez
aşığ teñleyü yi yigü içgü az (Arat I, 4615)
"Hastalık boğazdan girer, boğazı koru, yemeği ölçü ile ye; insan
her vakit az yeyip, az içmelidir." (Arat II, 334)

emanet küdez- emaneti korumak

emanet yüdürdi bayat boynuña
küdez bu emanet ayıtğa saña (Arat I, 5360)
"Tanrı senin boynuna emanet yüklemiştir; bu emaneti gözet,
onu sana soracaktır." (Arat II, 385)

satıgçı küdezsü emanetlerin
kılu tursu uzlar naşıhatların (Arat I, 5589)
"Satıcı emanetlerini gözet; san'at ustaları başkalarını
yetiştirmekte devam etsinler." (Arat II, 400)

köñül küdez- gönlünü gözetmek, korumak

neteglikke kirme küdezgıl köñül
barıña bütün bolğıl amrul amul (Arat I, 26)
"Nasıl olduğunu arama, gönlünü gözet; varlığına inan, sükûn ve
huzura kavuş." (Arat II, 13)

ilahi küdezgıl meniñ köñlümi
sevüig savçı birle kopur kopğumi (Arat I, 47)
"Ey Tanrım, benim gönlümü gözet ; kıyamette beni sevgili
Peygamber ile birlikte hasret." (Arat II, 15)

olarğa yime bar küdezgıl köñül
sevindür olarnı sevin ay oğul (Arat I, 4582)
"Onlara git, gönüllerini kırma; onları sevindir ve kendin de
sevin, ey oğul." (Arat II, 332)

yakınlık tilese küdezgıl köñül
köñül sınsa killi yakınlık tüñül (Arat I, 4612)
"Yakınlık istersen, gönülü gözet; gönül kırılırsa, yakınlık gider
ve bil ki, artık o senin dostun değildir." (Arat II, 334)

söz küdez-

sözüne hakim olmak

bu beglerke tapmak tilese özüñ

köñül til köni tut küdezgil sözüg (Arat I, 4000)

"Sen beylere hizmet etmek istersen, gönül ve dilini doğru tut, sözüne hakim ol." (Arat II, 290)

köz küdez-

gözüne hakim olmak

serimlig kerek hem tuta bilse öz

közin keç küdezse tilin tıdsa söz (Arat I, 2480)

"Sabırlı ve kendisine hakim olmalıdır; gözünü iyi gözetmeli ve dilini sakınmalıdır." (Arat II, 184)

közin keç küdezse tilin beklese

ukuš birle arzu havağ örklese (Arat I, 2793)

"Gözünü iyi gözetmeli ve dilini muhafaza etmeli; akli ile arzu ve heveslerine gem vurmalıdır." (Arat II, 206)

yüz utru turur bolsa begke özüñ

ıdı korku turğul küdezgil közüñ (Arat I, 4051)

"Beyin huzurunda bulunurken, çok dikkatli ol ve görülmeyecek şeylere bakma ve onları görme." (Arat II, 294)

közüñni küdezgil özüñni tutun

özin tutğuçı er ajunda küsüş (Arat I, 4105)

"Gözüne ve nefesine hakim ol; nefesine hakim olan insan bu dünyada azizdir." (Arat II, 297)

ıyarın küdez-

ayarını korumak

birisi iliñde arıg tut kümüş

ıyarın küdezgil ay bilgi öküş (Arat I, 5575)

"Banlardan biri memleketinde gümüş temiz kalsın, onun ayarını koru, ey bilgili insan." (Arat II, 399)

iman küdez-

imanını korumak

bayatka sığındım özüñ bekledim

bu din birle iman küdezsü idim (Arat I, 3741)

"Tanrıya sığındım, nefsim hakim oldum; rabbim bu din ve imanımı korusun." (Arat II, 271)

kül-

"Gülmek" (Arat III, 299)

sevinçin kül-

sevinçle gülmek

buzulması beglik beğüklük bile

avınçın tirilgil sevinçin küle (Arat I, 941)

"Beyliğin ve ihtişamın zeval bulmasını; ömrün rahatlık ve sevinç içinde geçsin." (Arat II, 78)

saña men bereyin törü küç bile

bu yirde tirilgil sevinçin küle (Arat I, 3207)

"Ben kudretimle senin hakkını te'min edeyim; neşe ve sevinç içinde burada yaşa." (Arat II, 235)

atın tuttu terkin bir oğlan bile

turup çıktı evdin sevinçin küle (Arat I, 3955)

"Bir uşağa çabucak atını hazırlattı ve neşe içinde evinden çıktı." (Arat II, 286)

bu yañlıg katılgıl satıgçı bile

tiril edgü atın sevinçin küle (Arat I, 4438)

"Saticılara karşı işte böyle muamele et ve iyi ad kazanarak, sevinç ve huzur içinde yaşa." (Arat II, 321)

esenin kül-

sağlıkla gülmek

körü barsa yakşı ayur emçiler

aşığ az yise er esenin küler (Arat I, 4641)

"Dikkat edersen, tabipler çok iyi söylemişler : insan yemeği ne kadar az yerse, o kadar sıhhatli ve neşeli olur." (Arat II, 335)

küven-

"Güvenmek; övünmek" (Arat III, 303)

küçiñe küven-

gücüne güvenmek

küçiñe küvenip kögüz kergüçi

yorıtumadı bir çibunğa alın (Arat I, 5215)

"Kuvvetine güvenerek, kibirlenen kimse bir sineğe bile çare bulamadı." (Arat II, 376)

kutka küven-

mutluluğa güvenmek

bu kutka küvenme ay kut bulguçı

keligli turur kut yana barguçı (Arat I, 550)

"Ey ikbal bulan, bu ikbale güvenme; gelen ikbal, bir gün olur, gider." (Arat II, 50)

küvenme kıvı kutka kutluğ kişi

inanma özüñ kutka atlıg kişi (Arat I, 668)

"Ey devletli, sen bu boş devlete güvenme; ey namlı, sen bu devlete inanma." (Arat II, 59)

küvenme bu kutka kelir hem barır

inanma bu devlet birür hem alır (Arat I, 694)

"Bu saadete güvenme, geldiği gibi gider; bu devlete inanma, verdiği gibi alır." (Arat II, 61)

tayanma tiriglikke tüş teg keçer

küvenme kıvı kutka kuş teg uçar (Arat I, 1332)

"Hayata bel bağlama, rüya gibi geçer; boş saadete güvenme, kuş gibi uçar." (Arat II, 105)

küyür-

“Yakmak, yaktırmak” (Arat III, 305)

küçün küyür-

zorla, bile bile ateşe atmak

yuluğ kılma özni adınlar için

suyurka özüñni küyürme küçün (Arat I, 1404)

"Başkaları için kendini feda etme; kendine acı da zorla ateşe atma." (Arat II, 110)

özüñ iki künlük avıngu için

körürde küyürme özüñni küçün (Arat I, 3532)

"İki günlük avunma için, kendini bile bile zorla ateşe atma." (Arat II, 258)

körürde küyürme özüñni küçün

özüñ otka atma bu dünya için (Arat I, 3624)

"Kendini göz göre-göre zorla yakma; bu dünya için, kendini ateşe atma." (Arat II, 264)

özüñ otka atma kişiler için

özüñni küyürme körürde küçün (Arat I, 5168)

"İnsanlar için kendini ateşe atma, göz göre-göre zorla kendini yakma." (Arat II, 373)

meñzet-

“Benzetmek” (Arat III, 314)

ayka meñzet- aya benzetmek

bu ay toldı aydı meniñ atımı

bügü meñzetür ayka bu kılkıımı (Arat I, 730)

"Ay Toldı: — Benim adıımı ve bu tabiatımı hakimler bir aya benzetirler — dedi —" (Arat II, 64)

min- “**Binmek; bk. mün-**” (Arat III, 316)

atın min- atına binmek

atın mindi keldi қапуғқа түшүп

yorıp utru hacib oқıdı tuşup (Arat I, 576)

"Atına bindi; gelip, kapıya indi; hacib karşı çıkıp, onu içeri aldı." (Arat II, 52)

turup çıktı andın sevinçlig bolup

atın mindi keldi eviñe turup (Arat I, 3068)

"Oradan memnun ve mesrur olarak çıktı; bir az sonra atına binip, evine döndü." (Arat II, 226)

atın mindi evke yüz urdı turup

kelip tüşti kirdi yaқа қур yörüp (Arat I, 3282)

"Atına bindi, evine doğru hareket ederek, gelip indi; evine girdi, yaқа ve kuşağını çözdü." (Arat II, 240)

atın mindi ögdülmiş evre yanıp

eviñe kelip tüşti yattı tınıp (Arat I, 3835)

"Ögdülmiş atına bindi; geri dönerek, evine gelip, indi; yatıp, biraz dinlendi." (Arat II, 278)

oğan- “**Uyanmak; bk. oğun-**” (Arat III, 332)

ğafıllıqtın oğan- gaflet uykusundan uyanmak

bab ğafıllıqtın oğanmak beyanı kılınur (Arat I, C65)

"bab. Gaflet uykusundan uyanmak hususunu söyler." (Arat II, 11)

oқı- “**1) Okumak**” (Arat III, 336)

kıtab oқı- kitap okumak

rur bu kıtabnı okıǵlı bu beyitlerni mǵ'lum kılıǵlı kıtabı (Arat I, A11)

"bu kitabı okuyan ve bu beyitleri başkalarına bildiren bu kitaptan" (Arat II, 1)

kıtablar okır hem bilir erse söz

uǵar erse şir hem ǵoşar erse öz (Arat I, 2631)

"Çok kitap okumalı, söz söylemesini bilmeli; şiirden anlamalı ve kendisi de şiir yazmalıdır." (Arat II, 195)

bitig okı-

mektup okumak

et öz arzu sürgen havaş bulun

bulun bolma bolsa özüñni yulun (Arat I, 1438)

"Vücüt arzusuna tabi olan insan nefsinin esiridir; onun esiri olma, olursan da kendini kurtarmağa bak." (Arat II, 112)

ilig aldı açtı okıdı bitig

sözün uǵtı aydı isiz ay tetig (Arat I, 1557)

"Hükümdar mektubu aldı ve açıp okudu; ne demek istediğini anladı ve dedi : — Ne yazık, ey akıllı insan." (Arat II, 120)

okıdı bitig keç saǵındı uzun

ayur keç bilig bermiş ilig sözün (Arat I, 3473)

"Mektubu okudu, uzun-uzun düşündü ve: — Hükümdar çok manalı sözler yazmış —dedi —" (Arat II, 254)

ilig yarlıǵamış bitig birle söz

okıdım bitigin yaruǵ boldı köz (Arat I, 3732)

"Hükümdar mektup yazmak lutfunda bulunmuş; mektubu okudum, gözüm sevinçle parladı." (Arat II, 271)

beytig okı-

beyit okumak

muñar meñzer emdi bu beytig okı

uǵa barsa mǵ'ni açılǵay taǵı (Arat I, 1649)

"Şimdi buna benzeyen şu beyti oku; düşününce manası da anlaşılır." (Arat II, 127)

muñar meñzer emdi bu beytig okı

okıǵıl uǵa bar ay elgi aǵı (Arat I, 1708)

"Ey iyi ve cömert insan, şimdi bu mealde olan şu beyti oku da manasına iyice nüfuz et." (Arat II, 131)

bu sözke tanuķı bu beytig okı

bu sözke anuķ tut köñül ög taķı (Arat I, 2046)

"Bu söze şahit olarak, şu beyti oku; bu sözü gönülüne al ve aklına koy." (Arat II, 154)

bu sözke tanuķı bu beyt ol okı

bu beytig okı sen köñülke toķı (Arat I, 2253)

"Bu söze şahit olan şu beyti oku; bu beyti oku ve onu gönlüne yerleştir." (Arat II, 168)

virdin okı-

okunması adet olan duayı okumak

yana ķoptı yundı tarandı arıģ

naımaz ķıldı virdin okıdı arıģ (Arat I, 6222)

"Öğdülmüş tekrar kalktı, abdest aldı, temizlendi, tarandı; namaz ķıldı, evradını okudu." (Arat II, 445)

"2) Çağırmaκ" (Arat III, 336)

aşķa okı-

yemeğe davet etmek

bab aşķa okımaκ hem barģu barmaģusın ayur (Arat I, C61)

"bab. Ziyafete davet ve buna icabet edilip-edilmeyeceğini söyler." (Arat II, 10)

taķı bir ķiři ķörse aşķa barır

aşın yir anı yandru aşķa okır (Arat I, 4666)

"Biri de ziyafete gider, yemeği yer ve kendisi de onu yemeğe davet eder." (Arat II, 337)

ziyaretķa okı-

ziyaret için çağırmaκ

ilig ķođtı emdi ozakı tilek

okır bir ziyaretķa bolģıl yölek (Arat I, 4986)

"Hükümdar evvelki arzusundan vazgeçti; seni şimdi yalnız ziyaret için çağırıyor; bunu da artık reddetme." (Arat II, 360)

evine okı-

evine çağırmaκ

yana öz evine okımaκ ķiři

başı bürnü yir evde yalnız aşı (Arat I, 4665)

"Fakat kendisi evine başkalarını çağırmaκ; yemeğini evine kapanıp, yalnız başına yer." (Arat II, 337)

taķı bir kişi aŗķa barmaz bolup

kiŗig me eviŗe okımaz kŗiŗ (Arat I, 4667)

"Biri de, kendisi ziyafete gitmediŗi gibi, baŗkalarını da evine davet etmez." (Arat II, 338)

okŗa-

“Benzemek” (Arat III, 337)

arslanķa okŗa-

arslana benzemek

kŗr arslanķa okŗar bu begler ōzi

buŗursa keser baŗ ay bilgi yaruķ (Arat I, 784)

"Beyler arslana benzerler; hiddetlendirirsen, baŗını koparırlar, ey parlak bilgili." (Arat II, 67)

kŗr arslanķa okŗar kŗri tursa beg

ōge tegse yumŗar bolur torku teg (Arat I, 4098)

"Dikkat edersen, bey pek yŗrekli arslana benzer; ōŗerek yaklaŗırsan, yumuŗar, ipek gibi olur." (Arat II, 297)

oŗar-

“Dŗzeltmek, onarmak” (Arat III, 344)

yoluŗ oŗar-

doŗru yolu bulmak

bayat faŗlı birle aŗırlar ķuluŗ

bilig ķapŗı aŗlur oŗarur yoluŗ (Arat I, 1813)

"Tanrı kulunu fazıl ve inayeti ile yŗkseltir; ona bilgi ķapısı aŗılır ve isteŗi rast gider." (Arat II, 138)

neŗe miŗ tapuŗsuz yazuķluŗ ķulı

ahır tın keserde oŗardı yolu (Arat I, 3988)

"Kaŗ bin asî gŗnahkar kullar da, son nefesleri kesilirken, doŗru yolu buldular." (Arat II, 289)

iŗ oŗar-

iŗ halletmek; iŗ baŗarmak

bilig birle baŗlar kişi iŗ baŗın

uķŗ birle uķsa oŗarur iŗin (Arat I, 1967)

"İnsan her iŗe baŗlarken, bilgi ile baŗlar ve akıl ile sona erdirir." (Arat II, 1499)

keŗ ōŗiŗ gerek beg oŗarsa iŗin

bilip baŗlasa ōŗri iŗler baŗın (Arat I, 1989)

"İşe bilerek başlamak ve başarı ile tamamlamak için, beyin çok akıllı olması gerektir." (Arat II, 151)

bu öglüg kişiler oñarur işig

yırac tutğu işte bu ögsüz kişig (Arat I, 1990)

"İşi akıllı insanlar başarırlar; akılsız kimseleri işten uzak tutmalıdır." (Arat II, 151)

tetig bolmasa iş oñarmaz kişi

tetiglik bile kıldı yalñuk işi (Arat I, 2222)

"İnsan zeki olmazsa, işi başaramaz; insan işini zeka ile yapar." (Arat II, 166)

öğren-

“Öğrenmek” (Arat III, 356)

bilig öğren-

bilgi öğrenmek

anadın toğuglı biligsiz toğar

bilig öğrenür ötrü törke ağar (Arat I, 1681)

"Anadan doğan bilgisiz doğar, bilgi öğrenir ve böylelikle itibar kazanır." (Arat II, 129)

kişig oğlan erken bilig öğrenür

uluğ bolsa ötrü tilekke tegür (Arat I, 1823)

"İnsan, küçük çocuk iken, bilgi öğrenir ve büyüyünce, dileğine kavuşur." (Arat II, 139)

bilig erdem öğren ağır tut anı

ağır kılğay ahır ol erdem seni (Arat I, 3013)

"Bilgi ve fazilet öğren, ona hürmet et; bu fazilet sonra sana da hürmet temin eder." (Arat II, 222)

bilig öğren aşnu tapuğka üküş

biligsiz tapuğ aşğı bolmaz ülüş (Arat I, 3216)

"İbadet etmek için, önce çok bilgi edin, bilgisiz ettiğin ibadet fayda gelmez." (Arat II, 236)

öğret-

“Öğretmek” (Arat III, 356)

bilig öğret-

bilgi öğretmek

oğul kızka öğretgü erdem bilig

bu erdem bile bolsu kılkı silig (Arat I, 1228)

"Çocuklara fazilet ve bilgi öğretmeli ki, onlar iyi ve güzel yetişsinler." (Arat II, 98)

körü ıdma öğretgil erdem bilig

bilig erdemin bulsu ilke elig (Arat I, 1489)

"Gözden uzak bulundurma, ona fazilet ve bilgi öğret; bilgi ve fazilet ile memlekette mevki sahibi olsun." (Arat II, 115)

kiçig erken öğret oğulka bilig

kiçigde bilig bilse kötrür elig (Arat I, 1493)

"Oğula bilgiyi henüz küçük iken öğret; küçüklüğünde bilgi öğrenirse, hayatta muvaffak olur." (Arat II, 116)

ayama oğul kızka berge yetür

oğul kızka berge bilig öğretür (Arat I, 1494)

"Gerekirse, oğula-kıza acımadan dayak at; dayak oğula-kıza bilgi öğretir." (Arat II, 116)

ön-

"Bitmek, yetişmek" (Arat III, 362)

nî 'mêt ön-

nimetin büyümesi

biliglig sözi yirke suv teg turur

aķtsa suvuğ yirde nî 'mêt önür (Arat I, 972)

"Bilgilerin sözünü toprak için su gibidir; su verilince, yerden nimet çıkar." (Arat II, 81)

küyer ot turur küç yağusa küyer

törü suv turur aķsa nî 'mêt öner (Arat I, 2032)

"Zulüm yanar ateştir, yaklaşanı yakar; kanun sudur; akarsa, nimet yetişir." (Arat II, 153)

iş ön-

iş yoluna girmek, işleri iyi gitmek

biligsiz toğar ol turu öğrenür

bilig bilse ötrü kamuğ iş önür (Arat I, 1680)

"İnsan bilgisiz doğar ve yaşadıkça öğrenir; bilgi sahibi olunca, her işinde muvaffak olur." (Arat II, 129)

bilig birle yalñuķ beğüp çavlanur

kişilerde üster kamuğ iş önür (Arat I, 2451)

"Bilgisiz adam boş bir kalıptan ibarettir; bilgili kimsenin yeri gökten daha yüksektir." (Arat II, 182)

kişi öğrenip ötrü bilge bolur

bilig bilse ötrü kamuğ iş önür (Arat I, 4022)

"İnsan öğrenerek, alim olur; bilgi sahibi olduktan sonra, her işi yoluna girer." (Arat II, 291)

çiçek ön-

çiçek açmak

yağız yir bakır bolmağınça kızıl

ya otta çeçek önmeginçe yaşıl (Arat I, 120)

"Kara toprak kızıl bakır oluncaya kadar, ateşten yeşil çiçek çıkıncaya kadar;" (Arat II, 20)

akar suv teg ol bu tilin edgü söz

kayuka bu aksa çeçek öndi tüz (Arat I, 2688)

"Dilin söylediği iyi söz ise, akar su gibidir; nereye akarsa, orada çiçek açar." (Arat II, 199)

sakal ön-

sakalı çıkmak

kiçig erse umnur sakal öñüke

sakal önse umnur ürüñ bolğuğa (Arat I, 3622)

"Küçük iken, insan sakal çıkmasını bekler; sakal çıkınca, beyaz olmasını bekler." (Arat II, 264)

öp-

“Öpmek” (Arat III, 363)

yiröp-

yeri öpmek

yir öpti kör ay toldı turdı örü

ayur ay ıduğ kut ay edgü törü (Arat I, 939)

"Ay Toldı yer öptü, ayağa kalktı ve:— Ey aziz ikbal, ey iyi kanun dedi." (Arat II, 78)

yir öpti kör ögdülmiş aydı ilig

uzun keç yaşağıl aşayu ilig (Arat I, 1553)

"Ögdülmiş yer öptü ve dedi : — Ey hükümdar, Allah sana devletin başında uzun ömürler versin." (Arat II, 120)

yir öpti kör ögdülmiş aydı ilig

ilel köz yarutsa maña buldum ig (Arat I, 1601)

"Ögdülmiş yer öptü ve dedi:—Ey hükümdar, hükümdarın memnuniyeti bana her şeyden üstündür." (Arat II, 124)

sözin kesti ögdülmiş öpti yirig

eligke du 'a kıldı ögdi birig (Arat I, 3050)

"Öğdülmiş sözünü bitirdi, yer öptü; hükümdara dua etti ve Tanrıyı öğdü." (Arat II, 224)

örle- **“Yükselmek, belirmek, çıkmak”** (Arat III, 363)

kökke örle- göğe yükselmek

uçup kökke örlep tükel ağdukuñ

tilek birge teñri negü kolduğuñ (Arat I, 6046)

"Kalkıp göklere uçarak, en yükseklerle çıkman ise, Tanrının senin bütün arzularını yerine getireceğine delalet eder." (Arat II, 433)

yokaru uçup bu özüm teñdiki

yaşıl kökke örlep teñip siñdiki (Arat I, 6064)

"Benim yukarı uçup, kaybolmam ve mavî göğe çıkıp, boşluğa karışmam," (Arat II, 434)

ört- **“Örtmek, örtülmek”** (Arat III, 363)

yüz ört- yüzünü örtmek

küjek yazdı rûmi kızı örtti yüz

kara saç boğuğı ajun toldı tüz (Arat I, 4885)

"Rûmî kızı zülûflerini çözerek, yüzünü örttü; her taraf siyah zülûf rengini aldı." (Arat II, 352)

biliglig köni sözleyümez sözün

tişide uvut kitti örtmez yüzün (Arat I, 6474)

"Bilgili sözünü dos-doğru söyleyemez oldu; kadınlardan haya gitti, yüzlerini örtmezler." (Arat II, 464)

örte- **“Yakmak”** (Arat III, 363)

özüg örte- kendini yakmak

karınka süçig kirse çıkrur sözüg

bu çıkmış söz ök yandru örter özüg (Arat I, 2656)

"Şarap mideye girerse, sözü dışarı çıkarır; bu çıkan söz de tekrar kendisini yakar." (Arat II, 197)

ağıcı oduğ bolsa iş artamaz

sakışlıg tutar neñ özin örtemez (Arat I, 2769)

"Hazinedar uyanık olursa, işler bozulmaz; malı hesaplı tutar ve kendisini de yakmaz." (Arat II, 204)

öt-

“Ötmek” (Arat III, 365)

sandvaç öt-

bülbülün ötmesi

çeçeklikte sandvaç öter miñ ünün

oqır sûr-ı ibri tünün hem künün (Arat I, 78)

"Çiçek bahçesinde bülbül binlerce sesle ötüyor, sanki gece-gündüz Mezamir okuyor." (Arat II, 17)

sarığ sandvaç ötti ünün sayradı

beliñlep odundı usı kelmedi (Arat I, 4963)

"Sarı bülbül öttü, güzel sesi ile şakıdı; Öğdülmiş irkilerek uyandı, uykusu dağıldı." (Arat II, 358)

öte-

“Ödemek” (Arat III, 365)

hakk öte-

hakkını ödemek

bu künde naru sen kıyılma tapın

tapınsa öter beg tapuğçı hâkın (Arat I, 597)

"Bugünden itibaren sen dürüstlikle hizmete başla; elbette bey hizmet edenin hakkını öder." (Arat II, 54)

ay ilig munu men ötedim hâkıñ

tükel kıldım emdi bağırsaklıkıñ (Arat I, 1478)

"Ey hükümdar, işte ben senin hakkını ödedim; bana gösterdiğin yakınlığın karşılığını yerine getirdim." (Arat II, 115)

tirigle tapındıñ ötediñ hâkıñ

ölürde muñaqıp yidiñ hem ğamım (Arat I, 1559)

"Hayatta iken, hizmet ettin ve hakkımı ödedin; ölürken de beni düşündün ve benim için üzüldün." (Arat II, 120)

hâkıñnı öteyümedim men seniñ

bayat oq ötesün seniñ hâqlarıñ (Arat I, 1560)

"Ben senin hakkını ödeyemedim; senin hakkını bizzat Tanrı ödesin." (Arat II, 121)

ötün-

“Arz etmek, dilekte bulunmak, ricada bulunmak” (Arat III, 367)

til ötün-

konusmak, arz etmek

negü tir eşitgil yazukluğ kılı

köñül sırrı açtı kör ötnür tili (Arat I, 3770)

"Dinle, günahkar kul ne der; bak, gönül sırrını açarak, ne söyler." (Arat II, 273)

tağı ma negü söz yorımış alın

kadaşım eşitti ötüñey tilin (Arat I, 3810)

"Başka ne gibi söz ve çare konuşulmuş ise, onları da kardeşim duydu ve size arzedecektir." (Arat II, 276)

tilin me ötüñil eşitsün ilig

koğu bersü menden kötürsü elig (Arat I, 3813)

"Bunları şifahen de arzet, hükümdar işitsin; beni kendi halime bıraksın ve benden elini çeksın." (Arat II, 276)

ötüg ötün-

ricasını iletmek, ricada bulunmak

bu yañlıg körüp bu özüm eymenip

ötüg ötnümez men tilimni yazıp (Arat I, 791)

"Bu hali görünce, korkudan, ağzımı açıp, bir söz söyleyemedim." (Arat II, 68)

çığay tul yetim kışsa birse ötüg

anı barça tñlap ötünse ötüg (Arat I, 2498)

"Fakir, dul, öksüz ve yetim dileklerini dinler ve bunları beye arzeder." (Arat II, 185)

kirür hem çıkar bolsa anda naru

ötünse ötüg savtörüçe körü (Arat I, 4043)

"Bundan sonra girerken, çıkarken, dilek ve ricaları arzederken, usûlüne göre hareket etmelidir." (Arat II, 293)

ötüg ötnür erken köni tut elig

iki tiz bile sök tüzün bol silig (Arat I, 4058)

"Bir şey arzederken, ellerini aşağıya doğru sarkıt; iki diz üzerine çök, arzı ihlas ve sükûn ile yap." (Arat II, 294)

iligke ötün-

hükümdara arz etmek

*hacib kirdi ilig tapa yüz urup
iligke ötündi adağın turup* (Arat I, 578)
"Hacib dönüp, hükümdarın huzuruna girdi ve ayakta durarak,
keyfiyeti ona arzetti." (Arat II, 52)

*çıkardı atası bitigin oğul
iligke ötündi kör akru amul* (Arat I, 1556)
"Çocuk babasının mektubunu çıkardı, edep ve hürmetle
hükümdara takdim etti." (Arat II, 120)

*ötündi iligke eşitmiş sözün
ne yañlıg yoritmış sözün tüp tözin* (Arat I, 3849)
"Öğdülmiş dinlemiş olduğu sözleri, nasıl konuştuğunu, olduğu
gibi, hükümdara arzetti." (Arat II, 279)

*iligke ötündi ayur men bu kün
kadaşımka bargum kelir örtügün* (Arat I, 5663)
"Hükümdara arzetti ve: —Ben bugün kardeşimi şöyle bir
ziyaret etmek istiyorum — dedi —" (Arat II, 405)

saç- **“Saçmak, dağıtmak”** (Arat III, 377)

közi yaş saç- gözü yaş dökmek

*kalık kaşı tügdi közi yaş saçar
çeçek yazdı yüz kör küler katğurar* (Arat I, 80)
"Gök kaşını çattı, gözünden yaş serpiliyor; çiçek yüzünü açtı,
bak, gülmekten katılıyor." (Arat II, 17)

*kadaşı müridi kumarı çıkıp
selâm kıldı ötrü közi yaş saçıp* (Arat I, 6286)
"Kardeşinin müridi Kumarı çıkıp, onu göz yaşları ile karşıladı."
(Arat II, 450)

yaşın saç- ağlamak

*yana aldı oğlın koyıña kuça
öpüp yıgladı barnu yaşın saça* (Arat I, 1500)
"Oğlunu kucaklayarak, tekrar bağrına bastı; öpüp ağladı, yüzü
göz yaşları ile kaplandı." (Arat II, 116)

*sözün kesti ilig közi yaş saça
turup çıktı andın sağıncığ kuça* (Arat I, 1562)

"Hükümdar süzünü kesti, gözünden yaşlar akıttı; Ögdülmiş keder iyinde, oradan kalkıp, çıktı." (Arat II, 121)

kayısı örüm keçti bükri uça

kayu yir kezer bu közi yaş saça (Arat I, 6157)

"Biri çullara bürünmüş, biri gözünden yaş dökerek, diyar-diyar dolaşır." (Arat II, 440)

kafur saç-

güzel koku yaymak

yaşık koptı kögsin kötürdi örü

ajun toldı kafur saçar teg tolu (Arat I, 5450)

"Güneş çıktı, göğüsünü yükseltti; dünyanın her tarafı saçılan kafur ile doldu." (Arat II, 391)

firişte yüzi teg yarudı ajun

kalık boldı kafur saçar teg yüzün (Arat I, 5451)

"Dünya, melek yüzü gibi, parladı; gökyüzü kafur saçılmış gibi oldu." (Arat II, 391)

sakın-

"Sakınmak; sanmak, düşünmek" (Arat III, 378)

uzun sakın-

uzun uzun düşünmek

okıdı bitig keç sakındı uzun

ayur keç bilig bermiş ilig sözün (Arat I, 3473)

"Mektubu okudu, uzun uzun düşündü ve: — Hükümdar çok manalı sözler yazmış —dedi —" (Arat II, 254)

elig başka urdı bu odgırmışa

sakındı uzun keç kötürdi başa (Arat I, 3682)

"Odgurmuş başını elleri arasına aldı, uzun-uzun düşündü, sonra başını kaldırdı ve: —" (Arat II, 268)

usanma ölümke sakınma uzun

busuğdın çıkar teg çıkar ödsüzün (Arat I, 4826)

"Gafil olma, ölümü uzak sanma; onu beklemediğin bir anda, pusudan çıkan bir düşman gibi, karşında bulursun." (Arat II, 348)

ay ilig usanma sakınma uzun

uzun kalgu ermez ay kılkı tüüzün (Arat I, 5346)

"Ey hükümdar, gafil olma, uzun emellere kapılma; ey asîl tabiatlı, burada uzun kalınacak değildir." (Arat II, 384)

savıl-	“Kaymak; bk. savul-” (Arat III, 384)
bakırsuğuna savıl-	Merih yıldızının kayması <i>uğıp bardı azrak oğundı yana töpüdin savılmış bakırsuğuna</i> (Arat I, 4888) "Bir az uykuya daldı, tekrar uyandı; Merih yıldızı tepeden kenara kaymıştı." (Arat II, 352)
sevi-	“Sevmek” (Arat III, 392)
çın sev-	gerçekten sevmek <i>bütün çın sevigli bağırsak kişi yakın yortsa begke küdezse başı</i> (Arat I, 2585) "Onun başını korumak için, itimatlı, doğru, onu seven ve ona gönülden bağlı insanları beyin etrafında bulundurmalıdır." (Arat II, 192) <i>bağırsak tapuğçı beg asğın tiler beg asğın tilegli begin çın sever</i> (Arat I, 2608) "Candan bağlı olan hizmetkar beyin faydasını ister, beyin faydasını isteyen — beyini gerçekten sever." (Arat II, 193)
sı-	“Kırmak, bozmak, ezmek; kırılmak” (Arat III, 395)
köñül sı-	gönül kırmak <i>açığ tıdsa işçi er at köñli sır er at köñli sinsa alır begke kir</i> (Arat I, 2808) "Hizmetkar ihsana mani olursa, askerin gönülü kırılır; askerin gönülü kınhrsa, beyin adı lekelenir." (Arat II, 207)
boynı sı-	boynunu kırmak <i>hava nefis boyunun sıgu keç katığ özüñ ötrü bulsa tapuğda tatığ</i> (Arat I, 3342) "İnsan ibadette zevk bulabilmek için, hevesin kafasını iyice ezmelidir." (Arat II, 245) <i>et öz tüz tilese hava boynı sı hava ölse könlür et öz egrisi</i> (Arat I, 5474)

"Vücûdun doğru olmasını istersen, heva ve hevesin boynunu ez;
heva ölürse, vücûdun eğriliği düzelir." (Arat II, 392)

hava bas ukuş birle nefis boynı sı

bu ol er nişanı ukuş belgüsi (Arat I, 6161)

"Heva ve arzularına hakim ol, akıl ile nefsin boynunu kır;
insanlık nişanı ve akıllılık alameti budur." (Arat II, 440)

burhanın sı- burkanını kırmak, putu kırmak

evin barkın örte sığıl burhanın

anıñ ornu meşcið cema 'at kılın (Arat I, 5486)

"Onların evini barkını yak, burkanını kır; yerine cami yap,
etrafına islam cemaati toplansın." (Arat II, 393)

sığın- "Sığınmak" (Arat III, 396)

bayatka sığın- Tanrıya sığınmak

köñül til köni tut bayatka sığın

ıdı yarlığın sen ağır tut tapın (Arat I, 2158)

"Gönül ve dilini doğru tut, Tanrıya sığın; Allanın emrine
itaatsizlik etme." (Arat II, 162)

bayatka sığındım özüñ bekledim

bu din birle iman küdezsü idim (Arat I, 3741)

"Tanrıya sığındım, nefsim hakim oldum; rabbim bu din ve
imanımı korusun." (Arat II, 271)

özi tevbe kılmak tiledi turup

bayatka sığınsa yazukın kolup (Arat I, 5647)

"Öğdülmiş böylece tövbe ve istiğfar ederek, Tanrıya sığınmak
istedi." (Arat II, 5647)

bayatka sığınğıl kamuğdın üzül

köñül til arığ tut kılınçın süzül (Arat I, 6250)

"Her şeyi terk et, Tanrıya sığın; gönül ve dilini temiz tut;
hareketini düzelt." (Arat II, 447)

sın- "Kırılmak, bozulmak, incinmek" (Arat III, 396)

köñli/köñül sın- gönlü kırılmak

açığ tıdsa işçi er at köñli sır

er at köñli sinsa alır begke kir (Arat I, 2808)

"Hizmetkar ihsana mani olursa, askerin gönölü kırılır; askerin gönölü kırılırsa, beyin adı lekelenir." (Arat II, 207)

budun köñli yuvka küdezme ki sarp

köñül sinsa hasmı bayat adli tap (Arat I, 3351)

"Halkın gönölü yufkadır, onu muhafaza etmek çok güçtür; burada gönölü kırılırsa, ilahî adaletle karşılaşılır; bu ise, kafidir." (Arat II, 245)

adaş köñli sinsa bolur kır yağı

yağı kayda bolsa bolur miñ çoğı (Arat I, 3396)

"Dostun gönölü kırılırsa, o içinden sana düşman olur; düşmanın bulunduğu yerde huzur ve sükûn kalmaz." (Arat II, 248)

yakınlık tilese küdezgıl köñül

köñül sinsa killi yakınlık tüñül (Arat I, 4612)

"Yakınlık istersen, gönölü gözet; gönölü kırılırsa, yakınlık gider ve bil ki, artık o senin dostun değildir." (Arat II, 334)

sızur-

“Eritmek” (Arat III, 398)

can sızur-

canını eritmek, can vermek

kulı can sızurğu avınsa begi

kalı yetlür erse bu kulnuñ ögi (Arat I, 1919)

"Eğer akli eriyorsa, beyinin rahat etmesi için, kul kendi canını eritmelidir." (Arat II, 146)

sözle-

“Söylemek, konuşmak” (Arat III, 406)

söz sözle-

söz söylemek

kı anlar ara münazara sū'ali cevabı keçer teg sözler söz- (Arat I, A36)

"Yine müellif kendi fikirlerini sualli-cevaplı münazara tarzında bunlara atfederek ifade etmiştir." (Arat II, 2)

bu tört neñ azın azka tutma negü

bügü sözlemiş söz eşitgü ögü (Arat I, 306)

"Hakimlerin sözünü dinle, düşün ve şu dört şeyin azını az görme." (Arat II, 33)

sözüm sözledim men bitidim bitig

sunup iki ajunni tutğu elig (Arat I, 351)

"Ben sözümü söyledim ve kitabı yazdım; bu kitap — uzanıp, her iki dünyayı tutan bir eldir." (Arat II, 36)

küsemiş añar bardı bir kün turup

sözün sözledi sözke ul tüp urup (Arat I, 506)

"Küsemiş bir gün kalkıp, ona gitti ve münasip bir giriş yaparak, meseleden bahsetti." (Arat II, 46)

köni sözle-

doğru söylemek

ayıtmazda aşnu sözüg sözlese

köni sözledi kim ay yılkı tise (Arat I, 962)

"Kendisine bir şey sorulmadan, söze başlayana biri "hayvan" derse, doğru söylemiş olur." (Arat II, 80)

köni sözlese söz kör asğı üküş

kalı sözlese egri barça söküş (Arat I, 1025)

"Söz doğru söylenirse, faydası çoktur; eğri söz daima mezmûmdur." (Arat II, 85)

ilig aydı emdi köni sözlediñ

sen emdi öziñke kutun kur badiñ (Arat I, 1917)

"Hükümdar şöyle dedi : — Şimdi doğru söyledin, sen kendine saadet kuşağını bağladın." (Arat II, 146)

ilig aydı uktum bu söz barça çın

köni sözlediñ söz yıpar burdı kin (Arat I, 1937)

"Hükümdar dedi : — Anladım, bunların hepsi doğrudur; bu sözü doğru söyledin, sözün misk gibi koktu." (Arat II, 147)

isig sözle-

iltifat etmek

isig sözlese kulğa begler tilin

unutmaz anı kul tirilse yılın (Arat I, 3183)

"Beyler kula iltifat ederlerse, kul bunu hayatı boyunca unutmaz." (Arat II, 234)

sun-

"Sunmak, uzatmak" (Arat III, 409)

elig sun-

el uzatmak

ķayusı elig sundı tütsüg tutar

ķayu büvķirer kin ajun yıd ķopar (Arat I, 98)

"Kimi elini uzatır; buhurdan sunar; kimi misk saçar ve dünya güzel kokular ile dolar." (Arat II, 18)

idi artuğ erdem kerek ög bilig

ajun tutğuğa ötrü sunsa elig (Arat I, 281)

"Dünyaya hakim olmak ve onu idare etmek için, pek çok fazilet, akıl ve bilgi lazımdır." (Arat II, 31)

negü tir eşit emdi kılkı silig

sınayu tegip ilke sunmuş elig (Arat I, 346)

"Şimdi dinle, yumuşak tabiatlı olan ve tecrübe ile yükselerek, memleket işini eline alan adam ne der." (Arat II, 35)

sözüm sözledim men bitidim bitig

sunup iki ajunni tutğu elig (Arat I, 351)

"Ben sözümü söyledim ve kitabı yazdım; bu kitap — uzanıp, her iki dünyayı tutan bir eldir." (Arat II, 36)

sür-

"Sürmek, kovmak, sürgün etmek; devam etmek" (Arat III, 412)

can sür-

yaşamak

yıl (altmış iki) erdi tört yüz altmış iki bile

bu söz sözledim men tutup can süre (Arat I, 6623)

"Hayatımda bu sözleri söylediğim zaman, sene dört yüz altmış iki idi." (Arat II, 475)

çerig sür-

orduyu sürmek

küvez alp sekirtıp çerig sürse bat

laçın kuş kovar teg töker kanları (Arat I, 2381)

"Mağrur kahraman seyirterek, sür'atle ordusunu sürer; şahinin kuşlara saldırması gibi, hücum eder ve kanlar döker." (Arat II, 177)

erk sür-

güce hakim olmak

ğara karnı toğsa tili başsırar

basa tutmasa bek özi erk sürer (Arat I, 4329)

"Kara halkın karnı doyarsa, ileri geri konuşmağa başlar; iyice itaat altına alınmazsa, kendisi hakim olmağa kalkışır." (Arat II, 313)

süz- “Süzmek” (Arat III, 412)

budun süz- halkı düzene sokmak

*el itgü budun süzgü aşnu turup
bu iç taş yorıĝlı yaraĝın körüp* (Arat I, 5495)
"İlk önce memleket düzene girmeli ve fesad ortadan
kalkmalıdır; iç ve dış işlerin iyi yürümesine dikkat etmelidir."
(Arat II, 394)

il süz- memleketi düzene sokmak

*yorık tüzse budnı begi kılķ tüzzer
kılık tüzse begler tüzün il süzer* (Arat I, 5949)
"Halk tavrını düzeltirse, bey de tabiatini düzeltir; beyler
tabiatlerini düzeltirlerse, temiz kalpli insanlar memleketi her
tür türlü kötülüklerden temizlerler." (Arat II, 425)

süzül- “Süzülmek” (Arat III, 413)

çın süzül- gerçekten süzülmek

*maña öt erig bir tutunsu özüm
kutaḍsu sözüĝ çın süzülsü özüm* (Arat I, 5117)
"Bana öğüt ve nasihat ver, ona göre hareket edeyim; sözüm
saadet getirsin ve ben gerçekten ruhumu tasfiye edeyim." (Arat
II, 369)

il süzül- halkın düzene girmesi

*tüzüldi budun hem süzüldi ili
tınıp inçke tegdi yıl ay kün tili* (Arat I, 5626)
"Memleketi duruldu ve halkı da düzene girdi; halkın şikayeti
kesildi ve uzun bir müddet için huzura kavuştu." (Arat II, 402)

tapla- “Kabul etmek, razı olmak” (Arat III, 423)

köñül tapla- gönlü razı olmak

*neçe iş kişike kiñeşgü kerek
köñül taplamış işni kılĝu kerek* (Arat I, 3495)
"Bazı işler vardır ki, insanlar ile istişare etmek lazımdır; fakat
neticede insan yine gönlünün münasip gördüğü işi yapmalıdır."
(Arat II, 255)

köñül taplamadı bu iştin kaçar
köñül taplamaz işke yaksa hatar (Arat I, 3686)
"Gönlüm bunu beğenmedi ve bu işten çekiniyor; gönlün beğenmediği işe girişmek tehlikelidir." (Arat II, 268)

kişike kiñeşgil ayıt barça söz
köñül taplamasa yırak tutğıl öz (Arat I, 3689)
"Sonra başkaları ile meşveret et, her sözünü danış; fakat içine sinmezse, o işten kendini uzak tut." (Arat II,

kamuğda bağırsak özüñke özüñ
köñül taplamaz işni kođ kes sözüg (Arat I, 3690)
"Sana herkesten daha yakın olan kendindir; gönlün tasvip etmediği işi bırak, işte bu kadar." (Arat II, 268)

tapın-

“Tapınmak, hizmette bulunmak” (Arat III, 423)

bayatka tapın-

Tanrıya kulluk etmek

köñül til köni tut bayatka tapın
usanma yarınlık işiñni itin (Arat I, 1278)
"Gönlünü ve dilini doğru tut, Tanrı'ya kulluk et; gafil olma, yarınki işini şimdiden düzene koy." (Arat II, 102)

tapuğka erig bol bayatka tapın
yazuqtın yırak tur özüñni saqın (Arat I, 1329)
"İbadette gayretli ol, Tanrıya kulluk et; gınahtan uzak dur, kendini koru." (Arat II, 105)

tapın bir bayatka tuşı tınmadın
tünün kündüzün bul açığığ kapuğ (Arat I, 3754)
"Durup-dinlenmeden bir Tanrıya tapın; gece-gündüz açık olan bu kapıdan şaşma." (Arat II, 272)

köñül tüz özüñsüz bayatka tapın
budunka törü kıl bağırsaklıkın (Arat I, 5471)
"Halis gönül ve temiz kalple Tanrıya ibadet kıl, halka merhamet ve şefkat göster." (Arat II, 392)

tart-

“Tartmak, çekmek, uzatmak, çıkarmak” (Arat III, 427)

örü tart-

yukarı çekmek

örü tartğıl özni öyüktin kutul

özün kulluğun sen tapuğ birle yul (Arat I, 3091)

"Kendini yukarı çek, bataklıktan kurtul; ibadet ile kulluk vazifelerini yerine getir." (Arat II, 227)

bu toğ toz tumandın örü tart özüñ

süzük meñü il qol sen açgıl közüñ (Arat I, 5426)

"Bu toz, toprak ve dumanın fevkına yüksel, duru ve ebedî diyarı iste, gözünü aç." (Arat II, 389)

teg-

“Değmek, dokunmak, ulaşmak” (Arat III, 431)

tilekke teg-

dileğine ulaşmak

uğuşluğ ukar ol biliglig bilir

biliglig uğuğlı tilekke tegir (Arat I, 155)

"Anlayışlı olan anlar, bilgili olan bilir; bilen ve anlayan her vakit dileğine erişir." (Arat II, 22)

uğuş ol burunduk anı yetse er

tilekke tegir ol tümen arzu yir (Arat I, 159)

"Anlayış bir yulardır; insan onu elinde tutarsa, dileğine erişir ve bütün arzularına nail olur." (Arat II, 23)

tilekke tegir ol bu yañlığ kişi

ikigü ajunda itiglig işi (Arat I, 331)

"Böyle bir insan dileğine erer ve her iki dünyada işi yoluna girer." (Arat II, 34)

basutçı kerek barça işni bilir

bilip işlese er tilekke tegir (Arat I, 428)

"Bütün işleri bilir bir yardımcı lazımdır; insan bilerek hareket ederse, dileğine erişir." (Arat II, 41)

emgek teg-

zahmet çekmek

tegir boldı künde kör emgek üküş

erej kolsa emgek tegir ol ülüş (Arat I, 432)

"O böylece her gün bir çok zahmete katlandı. Huzur arayan insan daima zahmetle karşılaşır." (Arat II, 41)

kalı tegse emgek ya kaçdu sakınç

serinse kelir ötrü kayra sevinç (Arat I, 1320)

"Eğer zahmet, kaygı veya endişeye düşen kimse sabrederse, kaybettiği huzuru tekrar elde eder." (Arat II, 105)

bedük iş budun başlamakı ağır

baş ağırığ bile tutçı emgek tegir (Arat I, 2147)

"Halka baş olmak büyük ve ağır bir iştir; o daima başa dert olur ve insana eziyet verir." (Arat II, 161)

saña tegmegey erdi emgek üküş

maña ma dı 'a teggey erdi ülüş (Arat I, 3135)

"Bütün bu zahmet senin üzerinde kalmazdı; ben de daha çok dua kazanmış olurdum." (Arat II, 230)

inçke teg-

huzura kavuşmak

ajun inçke tegdi tüzüldi törü

törü birle atın kopurdi örü (Arat I, 103)

"Dünya asayişe kavuştu ve nizam kuruldu; o adını kanunla yükseltti." (Arat II, 19)

sevindi ilig inçke tegdi özi

ajunda yağıldı kör atı sözi (Arat I, 1044)

"Hükümdar rahat etti ve huzura kavuştu; şöhreti ve nüfuzu dünyaya yayıldı." (Arat II, 86)

tüzüldi törü hem itildi eli

ilig inçke tegdi bekip il ulı (Arat I, 1772)

"Kanunlar vazedildi ve memleket düzene girdi; ülkenin temeli sağlamlaştı ve hükümdar huzura kavuştu." (Arat II, 135)

bilig inçke tegdi yarudı küni

bayatka şükür kıldı öğdi anı (Arat I, 1782)

"Eğer beylik akıllı bir insanın eline geçerse, o ülkesini huzura kavuşturur; sen bu söze inan." (Arat II, 136)

ağırlıkça teg-

itibar kazanmak

ağırlıkça tegse küvez kür bolur

ölüm tutsa oğlur ökünçün ölür (Arat I, 1125)

"Biraz itibar kazanırsa, mağrur ve kabadayı olur; ölüm yakaladığı zaman da, süklüm-püklüm onun arkasından gider ve peşimanlık içinde ölür." (Arat II, 92)

bedüklükke teg-

büyükliğe ulaşmak

uluğluk uzun yir kişi qoğkıstı

bedüklükke tegmez budun katkısı (Arat I, 2233)

"Alçak gönüllü insan uzun müddet itibarda kalır; haşin ve kibirli insanlar büyüklüğe ulaşamazlar." (Arat II, 167)

biligke teg-

bilgiye ulaşmak

ağın bolsa yalñuñ bilir hem bilig

tuñu bolsa tegmez biligke elig (Arat I, 1016)

"İnsan, dilsiz de olsa, bilgili olabilir; fakat sağır olursa, bilgiyi elde edemez." (Arat II, 84)

biligke tegir ötrü bilge bolur

bu bilgi bile asğı ilke tolur (Arat I, 1820)

"Böylece bilgiye erişir ve bir gün alim olur; bu bilgi ile memlekete çok faydası dokunur." (Arat II, 139)

elig teg-

el sürmek

sağ erse begi ilke tegmez elig

kalı tegse yetrür ukuş ög bilig (Arat I, 2029)

"Bey ihtiyatlı olursa, memleketine el dokundurmaz; eğer dokunursa, o bu tecavüzü akıl, fikir ve bilgisi ile karşılar." (Arat II, 153)

şireni çıkarda körüp saklasa

añar toğru yolda elig tegmese (Arat I, 2550)

"Şıra çıkarken, onu nezaret altına almalı ve yolda her hangi bir elin ona dokunmamasına dikkat etmelidir." (Arat II, 189)

usa ev kıızı al elig tegmedük

seniñde adın er yüzün körmedük (Arat I, 4477)

"Alacaksan, el değmemiş ve senden başka erkek yüzü görmemiş olan, bir aile kıızı almağa çalış." (Arat II, 324)

biziñde osalrak kim ol ay ilig

yava boldı öd kün tegümez elig (Arat I, 5840)

"Ey hükümdar, bizden daha gafil kim olabilir; ömrümüz boşuna geçti, ibadete elimiz değmedi." (Arat II, 417)

erejke teg-

huzura kavuşmak

birisi sürer kör birisi okır

bu ikin ara kim erejke tegir (Arat I, 5345)

"Biri iter, biri çağırır; bu ikisi arasında kim huzura kavuşabilir."
(Arat II, 384)

el itlür erejke tegir bu budun

dı 'a artar ötrü saña ol öçün (Arat I, 5568)

"Memleket düzene girer ve halk huzura kavuşur; o zaman sen de çok hayır-dua alırsın." (Arat II, 399)

evke teg-

eve ulaşmak

turup çıktı akru kapuğka kelip

bir ança yorıp bardı evke tegip (Arat I, 1604)

"Kalktı, kapıya gelip, yavaşça çıktı; bir az dolaştıktan sonra, evine döndü." (Arat II, 124)

ilke teg-

memlekete ulaşmak

tüzü ilke tegdi elig edgüsi

ajunka yağıldı bu çavı küsi (Arat I, 458)

"Hükümdarın bu iyiliği bütün memlekete sirayet etti; onun nam ve şöhreti dünyaya yayıldı." (Arat II, 43)

tegimsiz tapuğ birle törke tegir

yarağsız yaransa kör ilke tegir (Arat I, 614)

"İkbale bir türlü erişemeyen insan hizmeti sayesinde baş köşeye geçer; liyakatsiz kimse, ne kadar yaranmağa çalışsa da, kapı eşliğini boylar." (Arat II, 55)

ķayu ilke tegse meniñ bu törüm

ol il barça itlür taş erse korum (Arat I, 830)

"Benim bu kanunum hangi memlekete erişirse, o memleket baştan başa taşlık ve kayalık dahi olsa, hep düzene girer." (Arat II, 71)

saķ erse begi ilke tegmez elig

ķalı tegse yetrür uķuş ög bilig (Arat I, 2029)

"Bey ihtiyatlı olursa, memleketine el dokundurmaz; eğer dokunursa, o bu tecavüzü akıl, fikir ve bilgisi ile karşılar." (Arat II, 153)

irinç teg-

belaya bulaşmak

ay ilig üç iştin tegir küç basınç

biri beg osal bolsa tegse irinç (Arat I, 3109)

"Ey hükümdar, şu üç şey zulüm ve tazyika sebep olur; biri—beyin ihmalkarlığı ki, bundan musibet gelir." (Arat II, 228)

tegür-

“Eriştirmek, dokundurmak” (Arat III, 433)

inçke tegür-

huzura kavuşturmak

ukuşuğka tegse adın begliki
ilin inçke tegrür bu bir sözke büt (Arat I, 1781)
"Eğer beylik akıllı bir insanın eline geçerse, o ülkesini huzura kavuşturur; sen bu söze inan." (Arat II,

negü tir eşit bu tapuğçı tili
begin inçke tegrür tapuğsak kulu (Arat I, 1880)
"Hizmetkarın dili ne der, dinle; severek hizmet eden kul beyini huzura kavuşturur." (Arat II, 143)

bu yañlıg bulunsa ay(!) ilig vezir
begin inçke tegrür karası udır (Arat I, 2260)
"Ey hükümdar, böyle bir vezir bulunursa, o beyini huzura kavuşturur ve halkı rahat uyur." (Arat II, 169)

keğin öñdün oñ sol bolur bu turup
begin inçke tegrür bu emgek körüp (Arat I, 2962)
"Onlar öne, arkaya, sağa ve sola giderler; oralarda beylerini huzura kavuşturmak için, zahmet çekerler." (Arat II, 218)

tilekke tegür-

dileğine ulaştırmak

kiçig oğlan erken bilig öğrenür
uluğ bolsa ötrü tilekke tegür (Arat I, 1823)
"İnsan, küçük çocuk iken, bilgi öğrenir ve büyüyünce, dileğine kavuşur." (Arat II, 139)

eşittim köñülke sığurdum anı
katıgılan tilekke tegürgil meni (Arat I, 3860)
"Fakat duydum ve ona gönlümde yer verdim; gayret et, beni bu dileğime kavuştur." (Arat II, 280)

köñül arzu kolsa negü erseni
emi ol tilekke tegürse anı (Arat I, 3870)
"Gönül herhangi bir şeyi arzu ederse, bunun tek çaresi onu dileğine kavuşturmadır." (Arat II, 280)

könilik bu ol kör köni bol köni
tilekke tegürgey könilik seni (Arat I, 5597)
"Bak, doğruluk budur, doğru ol, doğru; doğruluk seni dileğine kavuşturur." (400)

emgek tegür- zahmet çektirmek

ayı artuk emgek tegürme añar
bayat ol saña hasmı andın sñar (Arat I, 4529)
"Onlara kudretlerinin fevkinde işler yaptırıp, eziyet etme; aksi halde karşında Tanrıyı bulursun." (Arat II, 328)

başın kökke tegür- başını göğe erdirmek

kimiñ birle devlet yaraşsa kelip
başın kökke tegrür yokuşu kılıp (Arat I, 3072)
"Kime saadet gelip, onunla uyuşursa, onun başını yükselterek, göğe erdirir." (Arat II, 226)

biligke tegür- bilgiye ulaştırmak

taķı bir sebeb kolsa oğlan bilig
kiçigde tegürgü biligke elig (Arat I, 1822)
"Bir şart daha var; çocuk bilgi isterse, öğrenmeğe küçük yaştan başlamalıdır." (Arat II, 139)

çın tegür- aynen ulaştırmak, doğru şekilde iletmek

yalavaçķa bolmaz ölüm ya kıyın
eşitmiş sözün çın tegürse tilin (Arat I, 3818)
"Elçi işittiği sözü aynen ulaştırırsa, ona ölüm veya ceza yoktur." (Arat II, 276)

eğgölük tegür- iyilik yapmak

ağır la sen eğgüg tegür eğgölük
budun eğgü bolğay tüzü ay külüg (Arat I, 5283)
"Sen iyiye kıymet ver, ona her türlü iyiliği yap; ey namdar, böylece bütün halk iyi olur." (Arat II, 380)

elig tegür- elini değiirmek

bu ikin itimese koğıl bilig

kılıçka tegürgil sen ötrü elig (Arat I, 222)

"İşleri bu ikisi ile de halledemezsen, bilgiyi bırak, elini kılıca daya." (Arat II, 27)

otuz yığmışın yandru aldı elig

negü kılğay altmış tegürse elig (Arat I, 368)

"Otuzun topladığını elli geri aldı, altmış elini değdirirse, ne yapacağım." (Arat II, 37)

bu ay toldı hâlin eşitti ilig

ölüm tutğakı ig tegürmiş elig (Arat I, 1067)

"Hükümdar Ay Toldı'nın halini işitti; ölümün öncüsü olan hastalık onu eline geçirmişti." (Arat II, 88)

örüg bol amul bol tüzün bol silig

kamuğ edgölükke tegürgil elig (Arat I, 1416)

"Sakin, halîm-selîm ve yumuşak huylu ol ve böylelikle bütün iyiliklere elini uzat." (Arat II, 111)

erejke tegür-

huzura kavuşturmak

erejke tegürdi mini bu ölüm

ölüm ol buzuğlı tüpüm hem ulum (Arat I, 1544)

"Bana zevk ve saadet veren bu hayatımdır; benim esas ve temelimi bozan ölümdür." (Arat II, 119)

hâk tegür-

hakkını ödemek

tusulur teñinçe açınu kerek

tapınmış teñi hâk tegürgü kerek (Arat I, 2974)

"İşe yaradığı nisbette ona ihsanda bulunmak ve hizmeti nisbetinde onun hakkını ödemek lazımdır." (Arat II, 219)

hükmi tegür-

emrin yerine gelmesi

ayur miñ sena ol uğan teñrike

ezel hükmi tegrür köni egrike (Arat I, 3898)

"O kadir Tanrıya bin sena olsun, doğru ve eğriye ezel hükmünü o eriştirir." (Arat II, 283)

içgü tegür-

içecek dağıtmak

туру birgü aştа körüp yat bazığ

aş içgü tegiri öküş ya azığ (Arat I, 4580)

"Ziyafette bilhassa yat ve yabancılara itina göstermeli, yiyecek ve içeceğin az veya çok dağıtılmasına dikkat etmelidir." (Arat II, 331)

körü bar tözüke aş içgü tegür

kinikmiş bar erse yime aş yitür (Arat I, 4652)

"Dikkat et, herkese yiyecek ve içecek yetiştir; geciken varsa, onu da yemeksiz bırakma." (Arat II, 336)

ig tegür-

hastalanmak

bu ay toldı hālin eşitti ilig

ölüm tutgağı ig tegürmiş elig (Arat I, 1067)

"Hükümdar Ay Toldı'nın halini işitti; ölümün öncüsü olan hastalık onu eline geçirmişti." (Arat II, 88)

tiñla-

"Dinlemek" (Arat III, 442)

sözüg tiñla-

sözünü dinlemek

meni kördi hacib sözüüm tiñladı

yarağı körü tursu vakti ödi (Arat I, 559)

"Hacib beni gördü ve sözlerimi dinledi; ne yapmak lazım geldiğini ve ne zaman yapılacağını kendisi tayin etsin." (Arat II, 50)

saña sözledim men sözüg tiñladım

közün yumduñ erse özüm tañladım (Arat I, 648)

"Ben sana söz söyledim, senin sözünü dinledim; sen gözünü yumunca, şaşım-kaldım." (Arat II, 57)

sözüg barça tiñla yime bütme terk

köñül sırrı açma katıg kızle berk (Arat I, 1301)

"Her sözü dinle, fakat hemen inanma; gönül sırrını açma, onu sınıksı sakla." (Arat II, 103)

muñar meñzetü aydı kökçin saña

bu söz yakşı tiñla ay ersig toña (Arat I, 3074)

"Kır saçlı sana buna benzer bir söz söylemiştir; ey kahraman yiğit, bu sözü iyice dinle." (Arat II, 226)

tik-

"Dikmek, dürtmek, sokmak, delmek, dikey getirmek, (dikiş) dikmek (ağaç) dikmek" (Arat III, 445)

közin tik-

gözünü dikmek

bu ay toldı oldurdu akru amul

közin yirke tiki yarutti köñül (Arat I, 769)

"Ay Toldı gözlerini yere dikmiş ve içi müsterih bir halde, yavaşça ve sükûnetle oturdu." (Arat II, 66)

bu ay toldı oldurdu akru silig

közin yirke tiki bekütti tilig (Arat I, 956)

"Ay Toldı yavaşça ve edeple oturdu; gözlerini yere dikti, sesini çıkarmadı." (Arat II, 80)

bu sözler eşitti sevindi elig

közin kökke tiki kötürdi elig (Arat I, 1029)

"Hükümdar bu sözleri işitti ve sevindi; gözlerini göğe dikti, elini kaldırdı." (Arat II, 85)

közin kökke tiki ayur ay idim

seniñde adın men idi bilmedim (Arat I, 1151)

"Gözünü göğe dikti ve: — Ey rabbim, ben senden başka bir tanrı tanımadım — dedi —" (Arat II, 93)

tile-

“Dilemek, istemek, beklemek, aramak” (Arat III, 447)

inçlik tile-

huzur dilemek

küvenmez men emdi bu beglik bulup

öz inçlik tilep me tiriglik bulup (Arat I, 3018)

"Şimdi ne bu beyliğe nail olduğum ve ne de bu hayatta kendi huzurumu dilediğim için öğünüyorum." (Arat II, 222)

öz inçlik tilese ereji uzun

til athğ etig yi tiril ay tüzün (Arat I, 4643)

"Uzun zaman huzur içinde ve rahat yaşamak istersen, "dil" adlı eti ye ve öyle yaşa, ey temiz kalpli insan." (Arat II, 336)

ne inçlik tiler sen tünekte turup

ne arzu qolur sen köñül ög urup (Arat I, 5424)

"Zindanda bulunduğun müddetçe ne huzur istersin, aklına ve kalbine gelen ne gibi şeyi arzu edebilirsin." (Arat II, 389)

asığ tile-

fayda dilemek

öz asğın tilemez kişike asığ

birür ol asığdın bu qolmaz yanığ (Arat I, 858)

"Kendi istifadesini düşünmez, başkasına fayda temin eder ve buna mukabil, bir karşılık beklemez." (Arat II, 72)

öz asğı tilemez bağırsak bolup
beg asğı tiler künde edgü kolup (Arat I, 2572)

"Candan hizmet eden kimse kendi faydasını düşünmez; o her gün iyi niyetle beyin menfaati için çalışır." (Arat II, 191)

bağırsak tapuğçı beg asğın tiler
beg asğın tilegli begin çın sever (Arat I, 2608)

"Candan bağlı olan hizmetkar beyin faydasını ister, beyin faydasını isteyen — beyini gerçekten sever." (Arat II, 193)

bağırsak tapuğçı beg asğın tiler
teni canı malın begiñe ular (Arat I, 2728)

"Vefalı hizmetkar beyin faydasını ister; tenini, canını ve malını beyine feda eder." (Arat II, 202)

tilek tile-

dilek dilemek

bayat birdi barça tilemiş tilek
bayat ok bolu bersü arka yölek (Arat I, 90)

"Tanrı bütün dileklerini verdi; bundan sonra da Tanrı daima sana arka ve destek olsun." (Arat II, 18)

yüzüm körki körklüg ne kılķım silig
tilemiş tilekke yetürdüm elig (Arat I, 675)

"Yüzüm güzel, huyum mülayimdir; arzu edilen her şey benim elimin altındadır." (Arat II, 59)

yoritur kamuğķa tilemiş tilek
kerek bolmaz anda kör arka yölek (Arat I, 1345)

"O her şeye ve herkese hükmünü geçirir; hiç bir desteğe ve yardımcıya muhtaç değildir." (Arat II, 106)

añar ötrü begler inansa bolur
tilemiş tilekin beg andın bulur (Arat I, 2416)

"Böyle bir adama beyler inanabilirler; bey onun vasıtası ile arzu ettiği şeyi bulur." (Arat II, 180)

ajunluk tile-

dünyalık dilemek

ķalı ol ajunluk tilese meni
meni bardı saķnıp yorısu ķöni (Arat I, 4853)

"Eğer beni öteki dünya için yanında istiyorsa, beni yanında farzederek, doğru yola gitsin." (Arat II, 350)

arıtmaḵ tile- temizlenmesini istemek

açıldı yarup köñli kögsi közi
arıtmaḵ tiledi bu köñli tözi (Arat I, 5631)
"Gönülü, kalp gözü parlayarak açıldı; gönlünün tamamıyla temizlenmesini arzu etti." (Arat II, 403)

eḏizlik tile- yükselmeyi dilemek

eḏizlik tiledi süzük can turuḡ
uçup bardı can qaldı kalbüd quruḡ (Arat I, 1521)
"Saf ve temiz ruhu yükselmek diledi; ruhu uçtu, gitti, boş bir kalıp kaldı." (Arat II, 118)

inçlik tile- huzur dilemek

küvenmez men emdi bu beglik bulup
öz inçlik tilep me tiriglik bulup (Arat I, 3018)
"Şimdi ne bu beyliğe nail olduğum ve ne de bu hayatta kendi huzurumu dilediğim için öğünüyorum." (Arat II, 222)

qana 'at tile- kanaatkar olmayı dilemek

bezenmiş ağırlıḡ biligler bile
qalı kim şükür qıl qana 'at tile (Arat I, B10)
"Değerli bilgiler ile süslenmiştir; artık sen şükret ve kanaatkar ol." (Arat II, 3)

küçün tile- zorla istemek

qolup birmegü neñi qolma küçün
tilep bolmaḡu neñ tileme küçün (Arat I, 3830)
"İstemekle alınamayacak şeyi zorla isteme; aramakla bulunamayacak şeyi zorla arama." (Arat II, 277)

tüñüldürdi aydı yana kelme tep
özüm bargu ermez küçün qolma tip (Arat I, 3865)
"Ümidimi kırdı ve: — Bir daha gelme, ben gidecek değilim; ısrar etme, beni zorlama — dedi." (Arat II, 280)

tir- **"Dermek, toplamak"** (Arat III, 450)

neñ tir-

mal toplamak, mal biriktirmek

nelük tirdiñ erdi bu ƙalƣu neñiñ

negüke ülemediñ artƣu neñiñ (Arat I, 1205)

"Geride kalması mukadder olan malı niçin topladın; ihtiyacından artan malı niçin başkalarına dağıtmadın?" (Arat II, 97)

osal yalñuƣ oƣlı öküş neñ tirer

yegüke tegirmü saƣınmaz birer (Arat I, 1422)

"Gafil insanoƣlu çok mal toplar; kendisine yemek nasip olacağını, bunu düşünmez bile." (Arat II, 111)

saranlıkta inƣa negü bar aƣın

tirer neñ yiyümez ƣalır neñ keƣin (Arat I, 1672)

"Hasislikten daha kötü başka ne var; hasis toplar, yiyemez ve malı arkada kalır." (Arat II, 129)

apa oƣlanın körse muñluƣ tigü

bütün kün tirer neñ bulumaz yigü (Arat I, 1732)

"İnsan oƣlu ne kadar zavallıdır, o bütün gün toplar, fakat yiyecek bir şey bulamaz." (Arat II, 133)

can tir-

can almak

negü asƣı ahır ajun terdüküñ

ęeçel can tirer kör üzer bu köküñ (Arat I, 5383)

"Bu dünya malını toplamamanın nihayet faydası nedir; bak, ecel can toplar ve senin kökünü kazır." (Arat II, 386)

ęerig tir-

asker toplamak

uzatma işiñ sen ęerig tir tokış

üle neñ eñ ög tokış at okış (Arat I, 2365)

"İşi uzatma, askeri topla ve savaş; askere mal dağıt, onların kahramanlık duygularını okşa ve her vasıtaya başvur." (Arat II, 176)

haramıƣ tir-

haram toplamak

terer sen haramıƣ barır sen ƣalır

sen inçik yiyü bar ol arzu yiyü (Arat I, 3385)

"Haram toplarsın; gidersen, kalır; sen inleye inleye git, safasını o sürsün." (Arat II, 248)

tavar tir- mal toplamak

elig kısga tuttum tavar termedim
hava arzularkâ köñül bermedim (Arat I, 6079)
"Elimi kısa tuttum, mal toplamadım, heva ve arzulara gönül vermedim." (Arat II, 435)

tiril- "Dirilmek, yaşamak" (Arat III, 452)

kutun tiril- saadet içinde yaşamak

ayur oğluma boldı köñlüm bütün
bayat fâzlı birle tirilgil kutun (Arat I, 1251)
"Ay Toldı dedi: —Ey oğlum, şimdi içim rahat etti; Tanrının fazlı ve keremi ile, saadet içinde yaşa." (Arat II, 100)

kerek erdi bilge tirilse kutun
kamuğ ölsün erdi biligsiz otun (Arat I, 1539)
"Alimlerin saadet içinde ömür sürmeleri lazımdı, bütün cahil küstahlar hep ölmeli idiler." (Arat II, 119)

yise birse dünya tirilse kutun
taķı bir ajunda bu buldı töre (Arat I, 1976)
"Kendisi yaşar, başkalarını da yaşatır ve ömrünü saadet içinde geçirirse, böyle bir insan ahirette de baş köşeyi bulur." (Arat II, 150)

sözi çın kerek beg ne kılķı bütün
ınansa añar hāķķ tirilse kutun (Arat I, 2038)
"Yalancı insanlar vefasız olur; vefasız kimseler halkın hayrına uygun olmayan işler yaparlar." (Arat II, 154)

esen tiril- huzur içinde yaşamak

negü tir eşitgil özin kısgan er
esen tirlür inçin özin basgan er (Arat I, 965)
"Diline hakim olan insan ne der, dinle; kendisine hakim olan insan rahat ve huzur içinde yaşar." (Arat II, 80)

esenin tirilgil öküş yıl yaşa
sevinçin avınçin öküş il aşı (Arat I, 1480)

"Ömrünü sıhhatle geçir, çok seneler yaşa; saltanatın sevinç ve huzur içinde geçsin." (Arat II, 115)

yanut birdi ögdülmiş aydı ilig

esen inç tirilgil ay üsteñ elig (Arat I, 1948)

"Ögdülmiş cevap verdi ve: — Ey hükümdar, ey üstün el, sağ ol ve huzur içinde yaşa — dedi —" (Arat II, 148)

yanut birdi ögdülmiş aydı ilig

esen inç tirilgil ay kılkı silig (Arat I, 2528)

"Ögdülmiş cevap verdi ve:—Ey hükümdar, huzur içinde uzun seneler yaşa; ey yumuşak huylu — dedi —" (Arat II, 188)

inç tiril-

huzur içinde yaşamak

yanut birdi ögdülmiş aydı ilig

esen inç tirilgil ay üsteñ elig (Arat I, 1948)

"Ögdülmiş cevap verdi ve: — Ey hükümdar, ey üstün el, sağ ol ve huzur içinde yaşa — dedi —" (Arat II, 148)

bu saklık bile sen yağı boynı yenç

budunğa törü kıl tiril keñrü inç (Arat I, 2022)

"Bu ihtiyat ile sen düşmanın boynunu vur, halka hüküm et, rahat ve huzur içinde yaşa." (Arat II, 153)

yanut birdi ögdülmiş açtı tilin

ayur inç tirilsü ilig miñ yılın (Arat I, 2435)

"Ögdülmiş cevap verdi, söze başladı ve : — Hükümdar huzur içinde çok yıllar yaşasın — dedi." (Arat II, 181)

yanut birdi ögdülmiş aydı ilig

esen inç tirilgil ay kılkı silig (Arat I, 2528)

"Ögdülmiş cevap verdi ve:—Ey hükümdar, huzur içinde uzun seneler yaşa; ey yumuşak huylu — dedi —" (Arat II, 188)

toğ-

“Doymak” (Arat III, 455)

karın toğ-

karnı doymak

kara karnı toğsa kör uğ teg yatur

yava sözke avnur özin semritür (Arat I, 988)

"Avamın karnı doyarsa, bak, öküz gibi yatar; boş sözler ile avunur ve vücûdunu besler." (Arat II, 82)

karın toğsa avka yögürmez bolur
içisi tilekinçe barmaz turur (Arat I, 3602)
"Karnı doyarsa, ava koşmaz olur; sahibinin arzusuna göre hareket etmez, yerinde durur." (Arat II, 262)

karın toğsa et öz bolur ermegü
tilekçe tilese tilek bermegü (Arat I, 3604)
"Karın doyarsa, vücüt tembelleşir; arzu ettiğın gibi olmasını istersen, onun istediğini vermemelisin." (Arat II, 262)

boğuz tatğı barça karın toğmak ol
karın toğsa artuğ asığ koğmak ol (Arat I, 3610)
"Bütün boğaz zevkleri karnın doymasıdır;" karın doyunca, en faydalı olanı yemekten el çekmektir." (Arat II, 263)

toğ- **"Doğmak, meydana çıkmak, yükselmek"** (Arat III, 456)

kün toğ- güneş doğmak

ikinci toğar kün yarur bu ajun
tüzü halkқа tegrür yokalmaz özün (Arat I, 827)
"İkincisi — güneş doğar ve bu dünya aydınlanır; aydınlığını bütün halka ertirir, kendinden bir şey eksilmez." (Arat II, 70)

tuğar kün arığ ya arığsız temez
kamuğқа yaruqluğ birür eksümez (Arat I, 831)
"Güneş doğar, temiz veya kirli demeden, her, şeye aydınlık verir; kendisinden bir şey eksilmez." (Arat II, 71)

tuğar kut küni ilke inçlik bolur
diriğa bu yañlığ kişiler ölür (Arat I, 2173)
"Orada saadet güneşi doğar ve memleket huzura kavuşur; fakat ne yazık ki, bu gibi insanlar çok yaşamazlar." (Arat II, 163)

anadın toğ- anadan doğmak

bir eğgü bolur kör anadın toğup
yorır ol köni çın kör eğgü bolup (Arat I, 873)
"Biri anadan doğma iyi olur; iyi bir insan doğru ve dürüst bir hayat sürer." (Arat II, 74)

anadın neteg toğdum erse bu kün
anıñ teg barır men yalıñın muñun (Arat I, 1513)

"Anadan nasıl doğdum ise, bugün o şekilde ve aciz içinde gidiyorum." (Arat II, 117)

negü tir eşitgil saranıg bilig

ay çırğuy ay muñluğ ay tügmiş elig (Arat I, 1673)

"Bilgi hasis hakkında ne der, dinle: —Ey zavallı, ey biçare, ey sıkı el." (Arat II, 129)

anadınmu bilge toğar bu kişi

azu öğrenürmü yetilse yaşı (Arat I, 1678)

"İnsan anadanmı alim olarak doğar, yoksa yaşı ileriledikçemi öğrenir?" (Arat II, 129)

anadın toğuglı biligsiz toğar

bilig öğrenür ötrü törke ağar (Arat I, 1681)

"Anadan doğan bilgisiz doğar, bilgi öğrenir ve böylelikle itibar kazanır." (Arat II, 129)

anasında toğ-

anasından doğmak

anasında toğsa atansa atı

müsafır bolup mindi ödle atı (Arat I, 1388)

"Anasından doğup, adı verilince yolcu olarak, zamane atına biner." (Arat II, 109)

anasında toğsa toğar beglikin

körü öğrenür iş bilür yiglikin (Arat I, 1932)

"Bey doğarken, beylikle doğar; görerek öğrenir ve böylece işlerin hangisinin daha iyi olduğunu bilir." (Arat II, 147)

toğı-

“Döğmek, dokumak, vurmak, çalmak” (Arat III, 457)

kapuğ toğı-

kapıyı çalmak

tegip akru elgin toğıdı kapuğ

turup çıktı odğurmuş ıdtı tapuğ (Arat I, 3291)

"Gelip, eli ile yavaşça kapıyı çaldı; Odğurmuş ibadeti bıraktı, yerinden kalktı." (Arat II, 241)

yorıp bardı akru toğıdı kapuğ

kadaşı örü turdı koğıdı tapuğ (Arat I, 3957)

"Yürüyerek vardı ve yavaşça kapıyı çaldı; kardeşi ibadetini bırakıp, ayağa kalktı." (Arat II, 287)

*tokıdı kapuğ akru elgin tutup
turup çıktı terkin kadaşı ukup* (Arat I, 4972)
"Eli ile kapıyı hafifçe vurdu; kardeşi duyarak, kalkıp kapıya
çıktı." (Arat II, 358)

*tekip tüşti akru tokıdı kapuğ
kadaşı kapuğ açtı kodtı tapuğ* (Arat I, 5682)
"Oraya varınca, atından indi ve yavaşça kapıyı vurdu; kardeşi
ibadeti bırakıp, kapıyı açtı." (Arat II, 406)

yoğu tokı- zarar görmek; zararı dokunmak

*aya ög köñüllüg ukuşluğ oğuğ
ayı sevme dünya tokığay yoğuğ* (Arat I, 3082)
"Ey akıl ve gönül sahihi, anlayışlı ve uyanık olan insan, bu
dünyaya hiç gönül verme, onun beklenmedik yerlerde sana
zararı dokunur." (Arat II, 227)

*aya kul boluğlı ukuşluğ oğuğ
osal bolma saklan tokığay yoğuğ* (Arat I, 3661)
"Ey kul olan akıllı ve uyanık insan, ihmalkar olma; dikkatli ol,
başkasının yüzünden sana zarar gelmesin." (Arat II, 266)

*negü tir eşitgil ay köñli oğuğ
yağı yası tegrüp tokımış yoğuğ* (Arat I, 4189)
"Ey uyanık gönüllü insan, dinle, düşman yüzünden ziyan
görmüş olan insan ne der." (Arat II, 303)

*uluğ yolka tutma sen ev bark yakın
tokığay yoğuğ sen muni keç sakın* (Arat I, 4545)
"Evin-barkın büyük ve işlek yollara yakın olmasın, sana zararı
dokunur; bunu iyice düşün." (Arat II, 329)

törüt- "Yaratmak" (Arat III, 463)

‘âlem törüt- alemleri yaratmak

*törütütti tilek teg tüzü ‘âlemiğ
yaruttı ajunka küniğ hem ayığ* (Arat I, 125)
"Bütün alemleri dilediği gibi yarattı; dünya için güneş ve ayı
aydınlattı." (Arat II, 20)

*törütmezde aşnu bayat bu ‘âlem
törütütti yoruttı bu levh-u kalem* (Arat I, 2227)

"Tanrı bu alemini yaratmadan önce, levh ile kalemi yaratmıştır."
(Arat II, 167)

at törüt-

ad vermek

apa oğlanın barça erklig bayat

açığlı toduğlı törütti bu at (Arat I, 3663)

"Kadir Tanrı insanoğullarının hepsini acıkan ve doyan mahlûklar olarak yarattı ve onlara böyle ad verdi." (Arat II, 266)

töşen-

"Döşenmek" (Arat III, 464)

çögesin töşen-

abasına sarılmak

kadaşını kördi uzatu yatur

çögesin töşenmiş yînin yastanur (Arat I, 5974)

"Kardeşine baktı, uzanarak yatmış; abasını döşenmiş ve başını yenine yaslamıştı." (Arat II, 427)

tur-

"Durmak, kalkmak, yükselmek, ayakta durmak" (Arat III, 466)

örü tur-

ayağa kalkmak

tonın keçti ay toldı turdı örü

küsemiş bile çıktı bardı naru (Arat I, 519)

"Ay Toldı yerinden kalktı ve elbisesini giydi; çıkıp, Küsemiş ile birlikte oraya gitti." (Arat II, 47)

yer öpti kör ay toldı turdı örü

ayur ay ıduķ kut ay eğgü törü (Arat I, 939)

"Ay Toldı yer öptü, ayağa kalktı ve:— Ey aziz ikbal, ey iyi kanun dedi." (Arat II, 78)

bu kök tirgüki ol könilik törü

törü artasa kök turumaz örü (Arat I, 3463)

"Adaletle istinat eden kanun — bu göğün direğidir; kanun bozulursa, gök yerinde duramaz." (Arat II, 253)

örü turdı ögdülmiş aydı sözüm

kesildi seniñdin barayın özüm (Arat I, 3833)

"Ögdülmiş ayağa kalktı: — Sana söyleyecek sözüm kalmadı, artık ben gideyim — dedi." (Arat II, 278)

yırak tur-

uzak durmak

buşar bolsa begler kelip övkesi

yırak turgıl anda tegürgey yası (Arat I, 781)

"Beyler öfkeleri tutup, hiddetlenirlerse, onlardan uzak dur; yoksa zararları dokunur." (Arat II, 67)

uvutsuz kişidin yırak tur teze

meniñdin miñ alkış uvutluğ öze (Arat I, 1309)

"Hayasız adamdan kaç, uzak dur; haya sahibine benden binlerce selam." (Arat II, 104)

budun munka bolsa yırak tur seçe

ķara bulķakıñña ķatılma ķaķa (Arat I, 1313)

"Halk serkeşlik ederse, ondan uzak dur; avamın kargaşalığına karışma, ondan kaç." (Arat II, 104)

tapuķķa erig bol bayatķa tapın

yazuķtın yırak tur özüñni saķın (Arat I, 1329)

"İbadette gayretli ol, Tanrıya kulluk et; gūnahtan uzak dur, kendini koru." (Arat II, 105)

anuk tur-

hazır olmak

ölümüg unıtma anuk tur saķın

özüñni unıtma tüp üñke baķın (Arat I, 1323)

"Ölümü unutma, daima hazır ol, onu hiç bir zaman hatrından çıkarma; kendini unutma, aslını daima göz önünde tut." (Arat II, 105)

oğu tur-

uyanık olmak

budunķa başı sen ay ilig bu kūn

budunuğ kūdezgil ođu tur ögün (Arat I, 1436)

"Ey hükümdar, sen bugün halkın başında bulunuyorsun; halkı gözet, aklın başında ve uyanık ol." (Arat II, 112)

yüz ursa yaģıķa bu sü başķısı

ođu turģu tiñ kūn kiterse usı (Arat I, 2331)

"Ordu kumandanı düşmanla karşılaşınca, gece-gündüz uyanık bulunmalı ve uykuyu bırakmalıdır." (Arat II, 174)

tüşün bilse yortuğ tüze bilse keç

er at tutsa saķķı oğu tursa keç (Arat I, 2345)

"Konak yerlerini ve muhafız alayını düzenlemesini iyice bilmeli; askerden nöbetçiler tayin etmeli ve bunlar da çok uyanık durmalıdır." (Arat II, 175)

apañ tegse emdi sü erki saña

akı bol oduğ tur ay ersig toña (Arat I, 4138)

"Eğer sana ordu başına geçmek kısmet olursa, ey merd yiğit, cömerd ol ve uyanık dur." (Arat II, 299)

yakın tur-

yakın durmak

kalı bolsa begler buşup övkelig

yakın turma anda ay kılkı silig (Arat I, 780)

"Eğer beyler hiddetlenir ve öfkeli olurlar ise, ey halim, selim insan, onlara yakın durma." (Arat II, 67)

usanma yağıka yakın turma kit

yağığ sen usandur anı torğa yet (Arat I, 4262)

"Gafil olma, düşmana yakın durma, uzaklaş; düşmanı sen gafil avla ve onu tuzağa düşürmeğe bak." (Arat II, 308)

begig hoşnu kılma ya yağgun ögüz

hisarka yakın turma ay köñli tüz (Arat I, 4546)

"Beye veya taşan nehre komşu olma; hisara yakın durma, ey dürüst kalpli insan." (Arat II, 329)

esen tur-

sağlıklı yaşamak

ay köñli köni kılkı alçak bütün

tirig bol esen tur tirilgil kutun (Arat I, 5897)

"Ey ihlas sahibi, dürüst ve mütevazı hükümdar, sağ ol, sıhhatli yaşa ve saadet içinde ömür sür." (Arat II, 421)

sözin kesti odğırmiş aydı kadaş

yorı bar esen tur közün tökme yaş (Arat I, 6195)

"Odğurmuş:—Kardeşim, haydi git, sağ ol, gözünden yaş dökme — dedi — ve sözünü kesti." (Arat II, 443)

evdin tur-

evden çıkmak

bilişti yime ol kişiler bile

otağ tuttı özke yarudı küle (Arat I, 499)

"O da nihayet bazı kimseler ile tanıştı; kendisine bir oda tuttu ve yüzü gülmeğe başladı." (Arat II, 46)

ederledi terkin atını tutup

kaşaşı tapa bardı evdin turup (Arat I, 3289)

"Atını tutup, derhal eyerledi; oradan kalkıp, akrabasına doğru gitti." (Arat II, 241)

çıkıp karşıka bardı evdin turup

iligke körümdi özi yol kolup (Arat I, 3841)

"Öğdülmiş kalkıp, evinden çıktı ve saraya gitti; yol isteyerek, hükümdarın huzuruna çıktı." (Arat II, 278)

tonın keçti terkin atını tutup

yana karşıka bardı evdin turup (Arat I, 6224)

"Elbiselerini giyip, derhal atına bindi ve evinden çıkıp, tekrar saraya geldi." (Arat II, 445)

fesaddın yırak
tur-

fesattan uzak durmak

bor içme fşesaddın yırak tur teze

bu kaç neñ yorır tutçı beglik buza (Arat I, 1434)

"Şarap içme, fesattan uzak dur, ondan kaç; bunlar daima mülke ve saltanata hâlel veren şeylerdir." (Arat II, 112)

kapuğda tur-

kapıda durmak

tapuğka kelip kut kapuğda turur

kapuğda turuğlı tapuğda turur (Arat I, 100)

"Saadet hizmet için gelmiş, kapıda durur; kapıda duran kulluk için durur." (Arat II, 19)

kapuğda ite tursa oldruğ turuğ

tüzülse orun kalmasa bir kuruğ (Arat I, 2547)

"Kapıda oturacak ve duracak yerleri daima nizam altında bulundurmalı ve öyle tertip etmeli ki, hiç kimse açıkta kalmasin." (Arat II, 189)

bağırsak tapuğçı eşik yastanur

tiledükte tutçı kapuğda turur (Arat I, 2727)

"Sadık hizmetkar eşiği yastık yapar ve her istenildiği zaman kapıda hazır bulunur." (Arat II, 201)

tapuğçı kapuğda umunçka turur

umunç birmese beg müriüvvet barur (Arat I, 2972)

"Hizmetkar kapıda ümit ile hizmet eder; bey onun umduğunu vermezse, mürüvvet gider." (Arat II, 219)

korķu tur-

Korkmak

baķa tursa artuķ anın korķu tur

ķalı korķmasa sen küçün korķitur (Arat I, 656)

"Sana fazla bakarsa, onun bakışından kork; eğer korkmazsan, o seni korkmaķa mecbur eder." (Arat II, 58)

yüz utru turur bolsa begke özüñ

içi korķu turģıl küdeşgil közüñ (Arat I, 4051)

"Beyin huzurunda bulunurken, çok dikkatli ol ve görülmeyecek şeylere bakma ve onları görme." (Arat II, 294)

neçe eđģü tutsa özüñ korķu tur

işimsinmegil sen ķaya baķnu tur (Arat I, 4095)

"Beyler sana ne kadar iyi muamele ederlerse-etsinler, sen onlardan emin olma, onları kendine eş sayma; daima etrafını ķolla." (Arat II, 297)

kimi eđģü tuttuñ añar korķu tur

seni isizin ol ulıģay ünün (Arat I, 6363)

"Kime iyi muamele ettinse, ondan kork; onun kötülüģü bir gün seni inletecektir." (Arat II, 456)

sak tur-

uyanık olmak

ikinci osal bolma sak tur ođuģ

saña tegmesün bir müfaca yođuģ (Arat I, 1452)

"İkincisi — gafil olma, dikkatli ol, uyanık dur; sana başkasının yüzünden, ansızın, bir suç isnat edilmesin." (Arat II, 113)

şük tur-

Susmak

bab sözlemekmü eđģürek azu şük turmakmu (Arat I, C24)

"bab. Sözü söylemek mi yahut susmak mı daha iyi olduğunu söyler." (Arat II, 9)

ilig aydı ay toldı sözle sözüģ

nelük şük turur sen ne boldı özüñ (Arat I, 957)

"Hükümdar dedi: — Ay Toldı, konuģ; niçin susuyorsun, sana ne oldu?" (Arat II, 80)

tatıgsız tur-

tatsız olmak

tiriglik tatığı bu erse kalı

tatıgsız turur dünya mihnet yolu (Arat I, 3586)

"Hayatın zevki eğer bu ise, dünya tatsız bir mihnet yoludur." (Arat II, 261)

tut-

“Tutmak” (Arat III, 471)

yiriñe tut-

yerini tutmak

bu ay toldı devlet atanur köni

vezîrlık yiriñe tutar kör muni (Arat I, B69)

"Devleti Ay Toldı'nın ismi ile zikreder ve bunu onun veziri sayar." (Arat II, 7)

iveklik bu erdi seni bilmedin

yakın tuttum özke tapındurmadın (Arat I, 634)

"Acelecilik şurada oldu ki, seni tanımadan ve kafi derecede denemeden, kendime yakın tuttum." (Arat II, 56)

yakın tut-

yakın tutmak

bir ança bekitip yakın tutğuni

bu kıtsuz yavuz tip yırak salğuni (Arat I, B49)

"Kimleri kendisine bağlamalı ve yakın tutmalı; kimleri uğursuz ve kötü diye, kendinden uzaklaştırmalı" (Arat II, 6)

tilekim bu ol sen mini yirmedin

tapuğka yakın tut maña irmedin (Arat I, 592)

"Dileğim şudur: sen beni yermeden ve benden usanmadan, daima hizmetinde bulundur." (Arat II, 53)

iveklik bu erdi seni bilmedin

yakın tuttum özke tapındurmadın (Arat I, 634)

"Acelecilik şurada oldu ki, seni tanımadan ve kafi derecede denemeden, kendime yakın tuttum." (Arat II, 56)

yakın tutsa begler kör edğü kişig

isiz barça edğü kılur ol işig (Arat I, 888)

"Beyler iyi insanları kendilerine yakın tutarlarsa, kötüler de işlerinde iyi hareket etmeğe mecbur olurlar." (Arat II, 75)

edğü tut-

iyi tutmak, iyi muamele etmek

tiriglik tilese özüñ ölmegü

ķılınçıñ sözüñ edgü tut ay bügü (Arat I, 183)

"Kendin ölümsüz bir hayat dilersen, ey hakîm, işin ve sözün iyi olsun." (Arat II, 24)

yatıg yarlıkağıl içür bir yigü

ümeg edgü tutgıl ay bilge bügü (Arat I, 495)

"Yabancınn kusurunu bağışla, onu yedir ve içir; ey alim hakîm, misafire iyi muamele et." (Arat II, 45)

yatıg edgü tutsa yarur er közi

ümeg edgü tutsa yağıldı sözi (Arat I, 496)

"Yabancıya karşı iyi davranan kimsenin yüzü güler; misafire iyi muamele edenin şöhreti yayılır." (Arat II, 46)

ıdı edgü tuttuñ bu öđke tegi

ķamuğ arzu birdiñ bu dünya yigi (Arat I, 1259)

"Bu zamana kadar sen bana çok lütuf ve ihsanda bulundun; bütün arzularımı yerine getirdin, dünyanın en iyi nimetlerini bana verdin." (Arat II, 101)

ağır tut-

kıymet vermek

seni bilsü ötrü yüzüñ körsüni

uçuz tutmasunı ağır tutsunı (Arat I, 540)

"Seni tanısn, bir de yüzünü görsün ve sana layık olduğun kıymeti versin." (Arat II, 49)

ağır tut negü erse yarlıgların

ağır ķılğa teñri bu kūn hem yarın (Arat I, 1281)

"Onun bütün emirlerine itaat et, Tanrı seni bugün de yarın da aziz eder." (Arat II, 102)

ķamuğ edgülerig ağır tut kötür

isizlerni tutma iligdin ķotur (Arat I, 1455)

"Bütün iyilere hürmet göster ve onları yükselt; kötülere yüz verme, onları kapına dahi yanaştırma." (Arat II, 113)

bayat yarlıgın sen ağır tut ağır

iligke tapuğ ķıl isiñil bağır (Arat I, 1507)

"Tanrı buyruğuna çok itaat et; hükümdara hizmet et ve ona gönülden bağlan." (Arat II, 117)

ajun tut-

dünyaya hakim olmak

ajun tuttı tavgaç uluğ buğra han

kutaḍsu atı bersü iki cihan (Arat I, 88)

"Büyük Tavgaç Buğra Han dünyaya hakim oldu; adı kutlu olsun, Tanrı onu her iki cihanda aziz etsin." (Arat II, 18)

ajun tutğuḳa er ukuşluğ kerek

budun basğuḳa ög kerek hem yürek (Arat I, 217)

"Dünyayı elde tutmak için, insan anlayışlı olmalıdır; halka hakim olmak için ise, hem akıl, hem cesaret gerektir." (Arat II, 27)

ukuş birle tuttı ajun tutğuçı

bilig birle bastı budun basğuçı (Arat I, 218)

"Dünyayı elinde tutan, onu anlayış ile tuttu; halka hükmeden, bu işi bilgi ile yaptı." (Arat II, 27)

ajun tutğuḳa er ukuş bilse keḁ

budun basğuḳa er bilig bilse keḁ (Arat I, 224)

"Dünyayı elde tutmak için, insanın anlayışlı olması ve halkı itaat altına almak için de, bilgili bulunması elzemdir." (Arat II, 27)

ajunuğ tut-

ahireti kazanmak

taḳı bir ajunuğ tutayın tise

könilik bile tut köñül til özüñ (Arat I, 1748)

"Ahireti kazanmak istersen, özünü, sözünü ve gönlünü daima temiz tut." (Arat II, 134)

ilig altunı tınḡa köñli bütüp

sevinçin tirilgey ajunuğ tutup (Arat I, 3152)

"Hükümdar, altınına lüzum kalmadan, ona gönülden inanarak, dünyayı idare eder ve sevinç içindeyaşardı." (Arat II, 231)

taḳı bir ajunuğ tutayın tese

könilikni tutğu söz aydım kese (Arat I, 5173)

"Öteki dünyayı elde etmek istersen, yine bu doğruluk yolunda devam etmelisin; bunda şüphe yoktur." (Arat II, 373)

ajunnı tut-

dünyayı ve ahireti kazanmak

sözüm sözledim men bitidim bitig

sunup iki ajunni tutğu elig (Arat I, 351)

"Ben sözümü söyledim ve kitabı yazdım; bu kitap — uzanıp, her iki dünyayı tutan bir eldir." (Arat II, 36)

kişi iki ajunni tutsa kutun

kutağmış bolur bu sözüm çın bütün (Arat I, 352)

"İnsan her iki dünyayı devletle elinde tutarsa, mes'ût olur; bu sözüm doğru ve dürüsttür." (Arat II, 36)

altun tut-

altın bulundurmak

ağı kaznağı tutsa altun kümüş

ol er başka eltse bu aymış yumuş (Arat I, 2742)

"Hazineye altın, gümüşü muhafaza etsin ve kendisine verilen işleri başarabilsin." (Arat II, 202)

amul tut-

sakin tutmak,hiçbir şeye karıştırmamak

aya birke bütmiş tiliñ birle ög

köñül bütti şeksiz amul tutğıl ög (Arat I, 25)

"Ey Tanrının birliğine inanmış olan, onu dilin ile ög; gönlün tereddütsüz inandı ise aklını işe karıştırmak." (Arat II, 13)

and tut-

yemin etmek

apañ andқа erse iminlik bütünлік

bu and tutğuçı kim anı er atayı (Arat I, 6583)

"Eğer inanç ve güvenlik and ile ise, bu andı tutan kim ki, ona erkek diyeyim." (Arat II, 472)

anuk tut-

mütevazi olmak

saña tegse beglik uluğluk oka

kiçiglik anuk tut özüñ bolğuқа (Arat I, 552)

"Sana beylik ve büyüklük erişirse, bu devlet içinde saç ve sakalının ağarması için, kendini küçük tut ve mütevazi ol." (Arat II, 50)

ay dünya terip sen yiyümez kişi

yegüçi anundı anuk tut aşı (Arat I, 1675)

"Ey bu dünyayı toplayıp, yiyemeyen kimse, yiyiciler hazırlandı, sen yiyeceği hazırla." (Arat II, 129)

bu sözke tanuķı bu beytig oķı

bu sözke anuḡ tut köñül ög taḡı (Arat I, 2046)

"Bu söze şahit olarak, şu beyti oku; bu sözü gönülüne al ve aklına koy." (Arat II, 154)

yeme kuşçı kişçi yime oḡ yaçı

anuḡ tutsa künde ḡapuḡda tuçı (Arat I, 2558)

"Doğancı, avcı ve okçuları da her gün ve her an kapıda hazır bulundurmalıdır." (Arat II, 190)

arıḡ tut-

temiz tutmak

arıḡ tutḡu begler köni ḡılḡ ḡılık

budun beg yolındın tüzer yol yorıḡ (Arat I, 2110)

"Beyler tavır ve hareketlerini temiz ve doğru tutmalıdırlar; halk yolunu ve gidişini beyin yoluna uydurur." (Arat II, 159)

bular ol yarar ya yaramazlarıḡ

seçip aḡra tutḡan köni yol arıḡ (Arat I, 4343)

"Faydalı ve zararlı şeyleri birbirinden ayırt ederek, doğru ve temiz yol tutan kimseler bunlardır." (Arat II, 314)

avurtası eḡḡü kişi tut arıḡ

oḡul kız arıḡ ḡopḡa turḡay fariḡ (Arat I, 4505)

"Süt ninesi olarak iyi ve temiz bir kadın tut; oḡlun kızın temiz büyür ve uzun ömürlü olur." (Arat II, 326)

eviñ barkıñ keḡ arıḡ tut silig

saña kelge devlet aḡı keñ elig (Arat I, 4536)

"Evini-barkını çok temiz ve pak tut; ey cömert ve açık elli insan, bu sana saadet getirir." (Arat II, 328)

at tut-

atına binmek

aş içḡü yidi az yana at tutup

ḡadaşı tapa bardı ḡaḡḡu yüḡüp (Arat I, 6284)

"Bir az yedi, içti; tekrar atına binip, mahzûn mahzûn, kardeşinin bulunduğu yere doğru yola çıktı." (Arat II, 449)

atın tirig tut-

adını yaşatmak

kişike tusulḡu kerek bu tirig

tirig tutsa atın ḡopursa erig (Arat I, 3369)

"İnsan hayatında kendisini yükseltmek ve adını yaşatmak için, başkalarına faydalı olmalıdır." (Arat II, 247)

ölür özke tegmez meger edgü at

bu atın tirig tutsu erklig bayat (Arat I, 6268)

"Ölümlü insan için, iyi addan başka, hiç bir şeyin değeri yoktur; kudretli Tanrım iyi ad ile ömür sürdürsün." (Arat II, 448)

ayada tut-

el üstünde tutmak

anada atada bağırsak bolup

ayada tutar sen küler yüz urup (Arat I, 717)

"Gün olur, anneden babadan daha merhametli olursun; güler yüz göstererek, insanı el üstünde taşırsın." (Arat II, 63)

yana kelgil emdi yigitlik maña sen

ayada tutayın ağı çuz töşettim (Arat I, 6523)

"Ey gençlik, sen bana şimdi tekrar gel; ben seni el üstünde tutayım; bak, senin için ipekliler ve sırmalar döşettim." (Arat II, 468)

bekrü tut-

sıkı tutmak

yayığ kutnı bulsa idi bekrü tut

kalı beklemese yana bardı büt (Arat I, 725)

"Kararsız saadeti bulursan, çok sıkı tut; eğer muhafaza altına almazsan, tekrar gideceğinden şüphe etme." (Arat II, 63)

yayığ dünya bekrü eligde tutup

negü teg bulur meñü ajun yatup (Arat I, 4800)

"İnsan bu dönek dünyaya sarılır ve onun zevklerine mukavemet etmezse, ebedî dünyayı nasıl bulur." (Arat II, 347)

seni munça bekrü tutup koldukum

bu erdi tilekim meniñ ay toķum (Arat I, 5093)

"Seni bu kadar ısrarla istemekten maksadım da bu idi, ey gönlümü doyuran insan." (Arat II, 368)

bütün tut-

Güvenmek

bütün tutģu barça kişig çın bışıģ

özüñ keç saķıñu küdezgü başıģ (Arat I, 2850)

"Bütün doğru ve olgun insanlara güvenmeli; fakat insan daha çok kendi kendisini korumalı ve başını gözetmelidir." (Arat II, 210)

ķamuęnı bütüin tut küdeşgil özüñ
özüñke bağırsak seniñ öz közüñ (Arat I, 2852)
"Herkese güven, fakat kendini gözet; sana karşı şefkatli olan,
senin kendi gözündür." (Arat II, 210)

cihan tut- cihana hakim olmak

miñ erdem kerek bu cihan tutęuķa
kür arslan kerek bu kulan başęuķa (Arat I, 284)
"Bu cihana hakim olmak için, bin türlü fazîlet gerek; yaban
eşęini alt etmek için, arslan olmak gerek." (Arat II, 31)

adaş tut- arkadaş olmak

bu ay toldı özke kör itti işig
adaş tutdı anda bir atlığ kişig (Arat I, 501)
"Ay Toldı bir gün ileri-gelen biri ile ahbap oldu; onu dost edindi
ve işlerini o na danıştı." (Arat II, 46)

adaş tuttı ay toldı eđęü kişi
küsemiş atı erdi eđęü işi (Arat I, 502)
"Ay Toldı'nın bu dostunun adı Küsemiş idi; insanlara iyilik
etmeği kendisine iş edinmişti." (Arat II, 46)

asığsız tusulmaz ķadaş erse ķođ
tusulur adaş tut asığ birle toğ (Arat I, 2575)
"Faydasız ve değersiz ise, kardeş olsa bile onu bırak; istifade
edebileceğin insanı arkadaş edin ve onun bol-bol hayrını gör."
(Arat II, 191)

ķadaşuñ yok erse yori tut adaş
adaş eđęü bolsa bu boldı ķadaş (Arat I, 3174)
"Akraban yoksa, arkadaş ve ahbap edin, iyi arkadaş akraba gibi
olur." (Arat II, 233)

eçel tut- ecele yakalanmak, eceli gelmek

küremiş kürek erdi uş bu özüm
eçel tuttı iltür ne asęı sözüm (Arat I, 1118)
"Ben hayata kaçmış bir kaçak idim; şimdi ecel beni yakaladı ve
geri gönderiyor; sözün ne faydası var." (Arat II, 91)

öküş neñke toğmaz közi suķ kişi
eçel tutsa öknür itümez işi (Arat I, 1143)

"Çok mal aç gözlüyü doyurmaz; ecel gelince, peşiman olur, fakat artık işini yoluna koyamaz." (Arat II, 93)

saña tapnur erdi meniñ bu öziüm

munuķı eçel tuttu kesti söziüm (Arat I, 1153)

"Ben sana bütün bu varlığım ile tapınıyordum; işte ecel geldi, sözümü kesti." (Arat II, 94)

eğiz tut-

yüksek tutmak, yüce tutmak

beğük tut bu ħimmet eđiz tut köñül

ķođu bir bu dünya munıñdın tüñül (Arat I, 5420)

"Himmeti büyük ve gönülü yüksek tut; bu dünyayı bırak, ondan vaz geç." (Arat II, 388)

elig tut-

elinden tutmak, yardımcı olmak

sañar oķ sığındım umıñım saña

muñadmış yirimde elig tut maña (Arat I, 29)

"Asıl sana sığındım, ümidim sendedir ; muhtaç olduğum yerde elimden tut." (Arat II, 14)

sevüig savçı birle kopurğıl meni

elig tuttaçı kıl könilik küni (Arat I, 30)

"Mahşer günü beni sevgili Peygamber ile birlikte hasret, onu bana şefaatchi kıl." (Arat II, 14)

uluğ künde körkit olarnıñ yüzün

elig tuttaçı kılğıl eğgü sözün (Arat I, 32)

"Ulu günde onların yüzünü göster, şefaatchilerini bana yardımcı kıl." (Arat II, 14)

kıyamette körkit tolun teg yüzün

elig tuttaçı kıl ilahi öziñ (Arat I, 48)

"Kıyamette dolun ay gibi yüzünü göster; ey Tanrım, kendisini bana şefaatchi kıl." (Arat II, 15)

er tut-

esir yakalamak; asker bulundurmak; erkek almak

kim er tutsa öggü açınğu kerek

ol açığ bile er urunsa yürek (Arat I, 2399)

"Kim bir esir yakalarsa, onu ögmeli ve ihsanda bulunmalı ki, o da bu ihsan ile öğünsün." (Arat II, 178)

ülegü neñ er tutğu begler kalın

kaçan kolsa tutğay yağısı elin (Arat I, 3030)

"Beyler mal dağıtmalı ve çok asker tutmalıdır; ne zaman isterse, düşmanının memleketini ele geçirir." (Arat II, 223)

ağır tut tişig sen negü kolsa bir

evniñ kapğı bekle yırak tutğıl er (Arat I, 4520)

"Kadına saygı göster, ne isterse, ver; evin kapısını kilitle ve eve erkek sokma." (Arat II, 327)

erdeş tut-

arkadaş edinmek

adaş koldaş erdeş kalın tut katıl

kalın bolsa koldaş öger tegme til (Arat I, 4186)

"Çok dost, ahbap ve arkadaş edinmeğe çalış ve onlar ile sık sık görüş; ahbapların çok olursa, herkes seni medheder." (Arat II, 303)

erej tut-

rahata ermek

kımız süt ya yün yağ ya yoğrut kurut

yağım ya kidiz hem azar evke tut (Arat I, 4442)

"Kımız, süt yahut yün, yağ veya yoğurt ve peynir ile evin rahatını te'min eden yaygı veya keçe hep bunlardan gelir." (Arat II, 321)

bu erter erejig erej tutmağıl

ya keçgü sevinçig sevinç temegil (Arat I, 5187)

"Geçici rahatı huzur olarak kabul etme, geçecek sevince de sevinç deme." (Arat II, 374)

erejke yakın
tut-

huzura yakın tutmak

erejke yakın tut yırak tut bela

ikigün ajunda muni sen yula (Arat I, 1263)

"Onu refaha yakın ve beladan uzak tut; her iki dünyada onun yardımcısı ol." (Arat II, 101)

esen tut-

sağlıklı tutmak, sağ tutmak

severin esen tut yağısın kötür

sevinçin tolu tut sakınçın kotur (Arat I, 117)

"Onun sevdiğini esen tut, düşmanını ortadan kaldır; sevincini daim kıl, kederini yok et." (Arat II, 20)

esen tut mini sen tuçı ıgsızın

bayutğıl çığay kılmağıl neñsizin (Arat I, 3757)

"Sen beni daima sıhhat içinde ve sağ tut; zenginleştire ve hiç bir vakit fakir ve malsız bırakma." (Arat II, 273)

miñ edğüg adakını tutğınça sen

yağañnı bir ök yolu tutğıl esen (Arat I, 3806)

"Sen bin iyinin ayağına yapışacağına, bir defacık olsun, sağlamca kendi yakana yapış." (Arat II, 276)

hımmeť beđük
tut-

emek ve gayreti büyük tutmak

beđük tut bu hımmeť ediz tut köñül

kođu bir bu dünya munıñdın tünül (Arat I, 5420)

"Himmeti büyük ve gönlü yüksek tut; bu dünyayı bırak, ondan vazgeç." (Arat II, 388)

hımmeť uluğ
tut-

emek ve gayreti yüce tutmak

negü tir eşitgil bilig birgüçi

bilig birle hımmeť ulu tutğuçı (Arat I, 5419)

"Dinle, bilgi veren ve bilgi ile dünyanın hakikî değerini anlayan insan ne der." (Arat II, 388)

ıg tut-

hastalığa tutulmak

tadu tegşürüldi aşı boldı yeg

ağır boldı köñli çatıg tuttı ıg (Arat I, 1054)

"Unsurların durumu değişti; yiyeceği çiğ geldi, gönülünü bir sıkıntı kapladı ve ağır bir hastalığa tutuldu." (Arat II, 87)

bu ıg tutsa terkin kişig yavritur

anı emlemese ölüm tavratur (Arat I, 4616)

"İnsana bir hastalık gelirse, onu derhal kuvvetten düşürür; tedavi edilmezse, ölüm koşar-gelir." (Arat II, 334)

il tut-

memleketi elde tutmak; memleketi idare etmek

biri kında çıktı sunup il tutar

biri küsi çavı ajunka yeter (Arat I, 87)

"Biri kınından çıkınca, ona memleketler sunar; biri nam ve şöhretini dünyaya yayar." (Arat II, 18)

kılınç edgü erdem kerek miñ tümen

anın tutsa il kēnd kötürse tuman (Arat I, 1981)

"İl ve şehirleri idare, sulh ve sükûneti te'min etmek için, hükümdarın iyi tabiat ve binlerce fazilet sahibi olması lazımdır." (Arat II, 150)

bu il tutğuğa köp er at sü kerek

er at tutğuğa neñ tavar tü kerek (Arat I, 2057)

"Memleket tutmak için, çok asker ve ordu lazımdır; askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır." (Arat II, 155)

öküş il tutayın tese ay ilig

üç iş kılgu ötrü yetilse elig (Arat I, 2068)

"Ey hükümdar, bir çok memleketleri elde etmek istersen, yapabilirsen, şu üç işi yap." (Arat II, 156)

imin tut-

emin tutmak

üçünçi imin tut kamuğ yollarığ

karakçığ sekerçig arıtgıl arığ (Arat I, 5577)

"Üçüncüsü bütün yolları emin tut; yol kesici ve haydutların hepsini ortadan kaldır." (Arat II, 399)

irig tut-

kaba olmak

yakınığ yıratmak tilese özüñ

negü kolsa birme irig tut sözüğ (Arat I, 4278)

"Yanıdakini kendinden uzaklaştırmak istersen, ona istediğini verme ve onunla bir az kaba konuş." (Arat II, 309)

iş tut-

arkadaş edinmek

açğıcı bitigçi ya iş tutğuçı

ya tonçı etükçi amil bolğuçı (Arat I, 2494)

"Hazinedar veya katip gibi memurlar ve elbiseci veya ayakkabıcı gibi sanatkarlar ile münasabettir." (Arat II, 185)

isiz iş tutunma yırağ tur teze

isiz iş azıtur seni yol öze (Arat I, 4194)

"Kötüyü arkadaş edinme, ondan uzak dur, kaç; kötü arkadaş seni yolundan şaşırtır." (Arat II, 303)

kalı teñrilik iş tutunsa özüñ

yükin yüd açığ kılma tügme yüzüñ (Arat I, 4204)

"Eğer sen menfaatsiz ve ilahî bir sevgi ile arkadaş edinmek istersen, onun yükünü yüklen, hiç bir vakit yüzünü ekşitme ve kaşlarını çatma." (Arat II, 304)

kadaş tut-

kardeş edinmek

tiriglik olarnıñ bile ol kadaş

kayusın kadaş tut kayusın adaş (Arat I, 4167)

"Ey kardeş, hayat onlar ile geçer; onlardan kimini kardeş ve kimini de kendine dost edinmelisin." (Arat II, 301)

bularıg yime eğgü tutgıl kadaş

tilese kadaş tut tilese adaş (Arat I, 4375)

"Ey kardeş bunlara karşı da iyi davran, onlara istersen kardeş, istersen dost muamelesi yap." (Arat II, 316)

kalın tut-

kalabalık olmak, çok olmak

adaş koldaş ardaş kalın tut katıl

kalın bolsa koldaş öger tegme til (Arat I, 4186)

"Çok dost, ahabap ve arkadaş edinmeğe çalış ve onlar ile sık sık görüş; ahabapların çok olursa, herkes seni medheder." (Arat II, 303)

er at köp kalın tut sevindür sene

sevüg canı birgey saña bir küne (Arat I, 5483)

"Adamların çok ve kalabalık olsun, onları sevindir; onlar da bir gün senin için sevgili canlarını verirler." (Arat II, 393)

kan tut-

kan tutmak

kayu aydı kan tutmuş emdi munı

aça birgü ekhel akıtgu kanı (Arat I, 1058)

"Biri:—Şimdi bunu kan tutmuş, damarını açmak ve kan akıtmak lazımdır — dedi." (Arat II, 87)

kapuğ tut-

kapıyı kapalı tutmak

ağa kelsü arzu qurımaz bolup

kapuğ tutsu devlet karımar bolup (Arat I, 943)

"Arzun, kurumayan ırmak gibi, akıp-gelsin; saadetin, ihtiyarlamayan bir hizmetkar gibi, daimî kapında dursun." (Arat II, 79)

tişig boşlağ ıdma yapa tut kapuğ

tişidin tegir erke teñsiz kamuğ (Arat I, 1303)

"Kadını başı-boş bırakma, kapıyı kapalı tut; insana her türlü uygunsuzluk kadından gelir." (Arat II, 104)

bu beglerke tapnur tapuğçı kamuğ

muñadıp kelip tuttı tapgun kapuğ (Arat I, 2814)

"İdlerin yanındaki bütün bu hizmetkarlar, ihtiyaçlarından dolayı girmiş ve kapılanmışlardır." (Arat II, 207)

kısa tut-

sıkı tutmak, sıkı terbiye altında tutmak

kısa tutsa oğlın kör edgü bolur

atası anası yaruğu bolur (Arat I, 1219)

"Baba çocuğunu sıkı bir terbiye altında yetiştirirse, annesi ve babası bundan dolayı saadet duyar." (Arat II, 98)

oğulluğ ata bolsa bilge tetig

kısa tutğu tutçı emi bu itig (Arat I, 1221)

"Çocuk babası alim ve zeki ise, oğluna daima sıkı bir terbiye vermelidir; bunun usûlü, çaresi budur." (Arat II, 98)

kısa tutsa oğlın ata öğretü

uluğ bolsa sevnür oğul kız yetü (Arat I, 1226)

"Baba çocuğunu sıkı bir terbiye altına alıp, ona her şeyi öğretirse, çocuğu yetişip-büyüyünce, sevinir." (Arat II, 98)

oğuluğ kısa tut ata bolğuçı

saña külmesüni keğdin kelgüçi (Arat I, 1227)

"Ey baba olan, çocuğunu sıkı terbiye et; arkadan gelenler sana gülmesinler." (Arat II, 98)

kısğa tut-

kısa tutmak

uzunluğ tilese özüñ hem sözüg

elig kısğa tutğıl kutuldı özüñ (Arat I, 4296)

"Hem kendinin hem sözünün nüfuzunu kırmamak istersen, her işe müdahale etme; bu suretle onu temin etmiş olursun." (Arat II, 310)

barıĝ tapkıl emdi beg atın alın
saķınç kısga tutĝıl sevinçin salın (Arat I, 4550)
"Ne varsa, ona kanaat et, bey adını al; hırsına hakim ol ve huzur içinde yaşı." (Arat II, 329)

ölümüĝ unıtma saķınç kısga tut
ölümke basıkma aya ilçi kıut (Arat I, 5233)
"Ölümü unutma, uzun emeller besleme, ölümün baskınına uğrama, ey devletli hükümdar." (Arat II, 377)

elig kısga tuttum tavar termedim
hava arzularķa köñül bermedim (Arat I, 6079)
"Elimi kısa tuttum, mal toplamadım, heva ve arzulara gönül vermedim." (Arat II, 435)

küsüş tut-

aziz tutmak

küsüş tut yigitlik keçer sende terk
ķaçar bu tiriglik neçe tutsa berk (Arat I, 361)
"Gençliĝi aziz tut, ķabuk geçer; ne kadar sıkı muhafaza edersen et, bir gün ķaçar." (Arat II, 36)

küsüş tut tiriglik kerek işke id
üle neñ ķişike muyan özke tığ (Arat I, 5161)
"Hayatı aziz bil ve ancak lüzumlu işlerde kullan; insanlara ihsanlarda bulun ve kendine sevap kazan." (Arat II, 372)

tiriglik küsüş tut eve kıl tapuĝ
ölüm tutmaz erken baķa tur ođuĝ (Arat I, 5717)
"Hayatı aziz bil, ibadete acele et; ölüm henüz yakalamadan, uyanık dur ve dikkatli ol." (Arat II, 409)

küzñü tut-

ayna tutmak

köñül kimke bütse anı küzñü tut
özüñ ķörge sen tip anı utru tut (Arat I, 5618)
"Gönülün tamamen inandığı kimseyi kendine ayna edin; kendini görebilmek için onu daima karşında bulundur." (Arat II, 402)

oñ tut-

saĝ taraftan tutmak

ķılınç oñ tutar hiç solı yok uķuş
bütün ķın turur hiç alı yok uķuş (Arat I, 1863)

"Akıl daima sağdan hareket eder, onun hiç solu yoktur; o doğru ve dürüsttür, hiç bir hilesi yoktur." (Arat II, 141)

örte tut-

kapalı tutmak

sözüğ örte tutsa soñı yig bolur

qayı neñ yig erse tüpi ig bolur (4035)

"Sözü kapalı tutarsan, sonu çiglik olur; çig olan her şeyin altında zarar vardır." (Arat II, 293)

ruze tut-

oruç tutmak

seniñ anda tapğuñ nıamaz ol biri

tağı biri ruze tutar sen urı (Arat I, 3227)

"Senin oradaki ibadetinin biri namaz, biri de tuttuğun oruçtur, ey oğul." (Arat II, 237)

munı barça qoğtı özüñ yalñuzun

nıamaz ruze tuttı ay kılkı tüzün (Arat I, 3242)

"Bütün bunları sen terkettin; tek başına namaz kılıyor ve oruç tutuyorsun, ey asıl tabiatlı." (Arat II, 238)

sakış tut-

hesap tutmak

elig sakışın bilse artuq yete

bışursa ögi kōñli sakış tuta (Arat I, 2782)

"Hazinedarın kara cümlesi çok iyi olmalı; aklını ve gönlünü hesap tutmağa iyice alıştırmalıdır." (Arat II, 205)

semiz tut-

kuvvetli tutmak

bu yavlak osuğluğ turur bu et öz

semiz tutsa artuq bolur bu yavuz (Arat I, 3599)

"Bu vücûd böyle kötü bir tıynettedir; onu kuvvetlendirirsen, daha çok kötüleşir." (Arat II, 262)

sizik tut-

şüphe etmek

barır men muñar sen sizik tutmağıl

toğuğlı kim ölmez tese bütmeğil (Arat I, 1090)

"Ben gidiyorum, sen bundan hiç şüphe etme; doğan bir kimsenin ölmeyeceğini söylerlerse, inanma." (Arat II, 89)

ölüglig körür sen ölüğ sen tirig

sizik tutma bir kün eşüñey yirig (Arat I, 3785)

"Ölümlüleri görüyorsun, sen de öleceksin; her diri olan, şüphesiz, bir gün toprak ile örtülecektir." (Arat II, 274)

uğınça kamuğka özüñ edgü kıl

saña edgü bolğay sezik tutmağıl (Arat I, 4256)

"Gücün yettiği kadar her kese iyilik et; hiç şüphe etme, sana bundan ancak iyilik gelir." (Arat II, 307)

kişi sukıña berme ilde elig sizik

tutma buzğay itilmiş ilig (Arat I, 5305)

"Aç gözlü kimseye memlekette mevki verme; onun memleket nizamını bozacağından hiç şüphe etme." (Arat II, 381)

süçig tut-

tatlı olmak; şefkatli olmak; güler yüz göstermek

yorık bolsa kimiñ budunğa sözi

süçig tutğu til söz me ködkı özi (Arat I, 547)

"Halk içinde kim nüfuz sahibi olursa, onun dili ve sözü tatlı olmalı, kendisi tevazû göstermelidir." (Arat II, 50)

özinde uluğka tapuğ kılsa öz

özinde kiçigke süçig tutsa söz (Arat I, 706)

"Kendinden büyüğe saygı göstermeli; kendinden küçüğe ise, rıfk ve şefkatle muamele etmelidir." (Arat II, 62)

tili birle yumşak süçig tutğu söz

köñül tutsa alçak yaruğ tutsa yüz (Arat I, 2576)

"Kapıcı-başı yumuşak ve tatlı sözlü olmalı; gönülünü alçak tutmalı ve her vakit güler yüz göstermelidir." (Arat II, 191)

alınka berimke oñay bolsa öz

uluğka kiçigke süçig tutsa söz (Arat I, 2804)

"Alışverişte muamelesi mülayim olmalı; büyüğe, küçüğe karşı tatlı dil kullanmalıdır." (Arat II, 207)

yağa tut-

yakasından tutmak

katılsa kılıç baldu birle tegiş

tişin tırnakın teg yağa tut iliş (Arat I, 2377)

"Saflar karışınca, kılıç ve balta ile vuruş; dişle, tırnakla saldır, yakasından tut, yapış." (Arat II, 177)

ölüm tut-

eceli gelmek

ölüm tuttu ilti bu samışlarığ

sinimü koçur kör ay kılkı arığ (Arat I, 4719)

"Bu saydıklarımın hepsini ölüm yakaladı ve götürdü; ey temiz kalpli insan, senimi burada bırakacaktır." (Arat II, 341)

ahır ölgü özüñ kara yir bolup

ölüm tutsa iltür ökünçün yaşı (Arat I, 6400)

"Sonunda sen de öleceksin ve kara toprak olacaksın; ölüm yakalayınca götürür; sonra peşiman olursun." (Arat II, 459)

tutun-

“Tutunmak” (Arat III, 475)

erdeş tutun-

arkadaş edinmek

adaş koldaş erdeş tutundı kalın

adaş koldaş ol erke arka bilin (Arat I, 1697)

"Bir çok dost ve arkadaş edindi; dost ve arkadaş insan için bir destektir." (Arat II, 130)

ülese er atka kamuğ bar malın

adaş koldaş erdeş tutunsa kalın (Arat I, 2276)

"O bütün malını askere dağıtmalı ve bir çok kimseleri dost ve silah arkadaşı edinmelidir." (Arat II, 170)

adaş koldaş ardaş tutuñu tediñ

bu edgü idi ters yüki yüdmekiñ (Arat I, 3392)

"Dost, ahbap ve arkadaş edinmeli—dedin; bu iyi, fakat bunların yükünü yüklenmek çok zordur." (Arat II, 248)

adaş koldaş ardaş tutun umdusuz

ınanğıl añar sen tiril kağgusuz (Arat I, 4217)

"Menfaat gözetmeyen dost, ahbap ve arkadaş edinmeğe çalış; onlara inan ve kaygısız yaşa." (Arat II, 305)

tüg-

“Çatmak, bağlamak” (Arat III, 476)

kaşın tüg-

yüzünü buruşmak, kaşını çatmak

kalık kaşı tügdi közi yaş saçar

çiçek yazdı yüz kör küler katğurar (Arat I, 80)

"Gök kaşını çattı, gözünden yaş serpiliyor; çiçek yüzünü açtı, bak, gülmekten katılıyor." (Arat II, 17)

bu kün tügme kaşıñ ay bilge bügü

özüñ 'udrin aysa yime eymenü (Arat I, 191)

"Ey alim hakîm, bugün ürkerek, kendi özüñü söylersem, bana kaşıñı çatma." (Arat II, 25)

iligke bağa kördi yaşru közin

kaşı közi tügmiş açıtmuş yüzün (Arat I, 770)

"Göz ucu ile gizlice hükümdara baktı; o kaşıñı çatmış ve yüzünü buruşturmuş idi." (Arat II, 66)

yırağ boldum ilig tapuğında taş

iriglendi ödleğ maña tügdi kaş (Arat I, 1586)

"Felek bana gadretti ve kaşıñı çattı; hükümdarın hizmetinden uzakta ve dışarda kaldım." (Arat II, 123)

yüzün tüg-

yüzünü buruşturmak

yana aytu kirdi ilig öz sözün

yanut birdi ay toldı tügdi yüzün (Arat I, 626)

"Hükümdar, bir az sonra, tekrar söze başladı; Ay Toldı cevap verdi ve yüzünü buruşturdu." (Arat II, 56)

kalı teñrilik iş tutunsa özüñ

yükin yüğ açığ kılma tügme yüzüñ (Arat I, 4204)

"Eğer sen menfaatsiz ve ilahî bir sevgi ile arkadaş edinmek istersen, onun yükünü yüklen, hiç bir vakit yüzünü ekşitme ve kaşlarını çatma." (Arat II, 304)

adaş köñli bilmek tilese özüñ

buşurgıl sözün sen yime tüg yüzüñ (Arat I, 4209)

"Dostun içini öğrenmek istersen, sen onu sözle hiddetlendir ve ona kaşlarını çat." (Arat II, 304)

tüz-

“Düzmek, düzeltmek” (Arat III, 484)

budun tüz-

halkı idare etmek

ıdı yakşı aymış törü bilmiş er

törü öñdi birle budun tüzmiş er (Arat I, 4309)

"Töreylı bilen, töre ve kanun ile halkı idare eden insan çok iyi söylemiş." (Arat II, 311)

çerig tüz-

orduyu düzene sokmak

kayı ol melek kim tokış kılgunı

uruşlar öğinde çerig tüzgünü (Arat I, B44)

"Hükümdarların nasıl muharebe edeceklerini ve harp zamanında ordularını nasıl tanzim eyleyeceklerini;" (Arat II, 5)

ıdı ök uluğ iş bu sü başlamak

çerig tüzmeği hem yağıını sımak (Arat I, 2272)

"Orduya kumanda, asken idare etmek ve düşmanı kırmak çok büyük bir iştir." (Arat II, 170)

tüzül-

“Düzelmek” (Arat III, 484)

ili tüzül-

memleketin düzelmesi

yorıdı bir ança bu yañlığ kutun

tüzüldi ili budnı barça bütün (Arat I, 1042)

"Bir müddet böyle huzur ve asayiş içinde geçti; halkın ve memleketin her işi yoluna girdi." (Arat II, 86)

uç-

“Uçmak” (Arat III, 486)

usı uç-

uykusu kaçmak

usı uçtı koptı adağın örü

ğara tün kötürmiş etekin örü (Arat I, 3952)

"Uykusu kaçtı, ayağı kalktı; karanlık gece eteğini yukarı kaldırdı." (Arat II, 286)

közin yumdı erse uğımak tilep

usı uçtı bardı közindin yırap (Arat I, 5970)

"Uyumak arzusu ile gözlerini kapamak istedi, fakat gözünden uykusu uçup gitti." (Arat II, 427)

uğ-

“Anlamak” (Arat III, 489)

uğuş uğ-

anlayışlı olmak

tetiglik bile er tilekke tegir

bilig bil uğuş uğ işiñ ötrü kıl (Arat I, 2627)

"İnsan dileğine zeka ile ulaşır; önce bilgi edin, iyice kavra, sonra işe giriş." (Arat II, 195)

bilig bil ukuş uş yorıma yava
ödi kelse edgü birür ol küni (Arat I, 3014)
"Bilgi edin, anlayış sahibi ol, vaktini boş geçirme; vakti gelince,
o sana iyilik getirir." (Arat II, 222)

bilig birle yazlur kamuğ ters tügün
bilig bil ukuş uş tirilgil ögün (Arat I, 3168)
"Bütün kör düğümler bilgi ile çözülür; bilgi bil, anlayışlı ol, akıl
ile yaşa." (Arat II, 233)

mā' nīsi uq- manasını anlamak

negü tir eşitgil sınımış sözi
anıñ mā' nīsi uq ay köñli yazı (Arat I, 3323)
"Tecrübeli insan ne der, dinle; manasına dikkat et, ey huzura
kavuşmuş insan." (Arat II, 243)

muñar meñzer emdi körü bar bu söz
munıñ mā' nīsi uq aya köñli tüz (Arat I, 3537)
"Dikkat et, imdi şu söz buna benzer; ey halis yürekli, bunun
manasını anla." (Arat II, 258)

negü tir eşitgil bu beytig okı
anıñ mā' nīsi uq ay köriğüm tokı (Arat I, 3872)
"Bu beyti oku, ne der, dinle; bunun manasını anla, ey gönlümü
doyuran insan." (Arat II, 281)

negü tir eşitgil otaçı sözi
munıñ mā' nīsi uq tirilgil kozı (Arat I, 4631)
"Tabip ne söylemiş, dinle; bunun manasını anlayarak yaşa,
kuzum." (Arat II, 335)

ulıt- "Ulutmak, inletmek" (Arat III, 493)

ajunnı ulıt- dünyayı inletmek

tilek arzu birle yügürdüm neçe men
kuturmuş böri teg ajunnı ulıttım (Arat I, 6542)
"Ben nice dilek ve arzu arkasından koştum; kudurmuş kurt gibi,
dünyayı inlettim." (Arat II, 469)

ur- "Vurmak, döğmek" (Arat III, 496)

kenç ur- hazine toplamak

*nerek kenç urur sen bu altun kümüş
saña teggüsi ol iki böz ülüş* (Arat I, 1420)
"Niçin bu altın-gümüşten hazine topluyorsun; senin hissene
düşecek şey iki parça bezden ibarettir." (Arat II, 111)

*ajunçı büğü beg nelük kenç urur
er at kayda bolsa anuk kenç alur* (Arat I, 2056)
"Dünya hakimi hakîm bey niçin hazine toplar; asker nerede ise,
oradan hazır hazine alır." (Arat II, 155)

keçük ur- Giymek

*körü barsa barça urur bu keçük
uğuşluğ biliglig kör aşlı keç ök* (Arat I, 299)
"Dikkat edilirse, herkes üzerine bir şey giyer; fakat akıllı ve
bilgili insan hilat ile değil, aslında değerlidir." (Arat II, 32)

yüz ur- göze almak, yönelmek, hizmetine girmek

*öziñe kerekin itindi itig
eligke yüz urdı bu bilge tetig* (Arat I, 475)
"Bu alim ve zeki insan lüzumlu hazırlıklarını tamamladı ve
hükümdara doğru yöneldi." (Arat II, 44)

*yana aydı mundın barur men turup
ilig tapğıña bu özüm yüz urup* (Arat I, 476)
"Bir de düşündü : — Hükümdarın hizmetine girmek üzere
buradan kalkıp, gidiyorum." (Arat II, 44)

*hacib kirdi ilig tapa yüz urup
iligke ötüindi adağın turup* (Arat I, 578)
"Hacib dönüp, hükümdarın huzuruna girdi ve ayakta durarak,
keyfiyeti ona arzetti." (Arat II, 52)

*tapınmak üçün keldim evdin turup
uzun yol yorıdım saña yüz urup* (Arat I, 599)
"Evimden kalkıp, hizmet etmek için, buraya geldim; sana
gelmek için uzun yollar yürüdüm." (Arat II, 54)

hazine ur- hazine toplamak, zenginleşmek

*kılıç il tutar hem budun kazğanur
kalәм il tüzer hem hazine urur* (Arat I, 2714)

"Kılıç memleket zapteder ve zafer kazanır; kalem de memleket tanzim eder ve hazine toplar." (Arat II, 201)

yağı boynı yençer hazine urur
tilek arzu nî 'mêt ulaşı kelür (Arat I, 3000)

"Düşmanın başını ezer ve hazine toplar; dilek, arzu ve nîmet birbiri ardınca gelir." (Arat II, 221)

saran beg tirer neñ hazine urur
akı beg kılıç birle artlap alur (Arat I, 3048)

"Hasis bey mal toplar ve hazine yapar, cömert bey bunu kılıç ile vuravura alır." (Arat II, 224)

yağız yir katındaki altın kümüş
terer sen hazine urur sen öküş (Arat I, 5363)

"Sen kara toprak altındaki altın-gümüşi toplar ve hazineler vücûda getirirsin." (Arat II, 385)

emgek ur-

zahmete katlanmak

asığ bolsa yalñuķ özin kul kılar
añar kul bolur özke emgek urur (Arat I, 2981)

"Menfaati olursa, insan kendisini kul yapar; başkasının kölesi olur ve zahmete katlanır." (Arat II, 220)

iz ur-

yola girmek, iz bırakmak

bu edgü kişiler bolurmu isiz
isiz me ururmu kör edgüke iz (Arat I, 871)

"Bu iyi insanlar kötü olabilirlerini ve kötü insan da bir gün iyilik yoluna girebilir mi?" (Arat II, 73)

vefa kitti halkta cefa urdı iz
ınangu tayangu kişi boldı kız (Arat I, 6467)

"Halktan vefa gitti, yerini cefa aldı; itimad edilecek, inanılacak kimse pek nadir." (Arat II, 463)

mün ur-

kusur isnat etmek

yayığ tip sökerler bu kılkıım için
maña mün ururlar bu atım için (Arat I, 690)

"İşte bu tabiatım, için, döneke diye, bana söğerler ve bundan dolayı bana kusur isnat ederler." (Arat II, 61)

yağısın ur-

düşmanını yenmek

negü tir eşitgil yağıçı kür er

bu saklık bile öz yağısın urar (Arat I, 2019)

"İhtiyat ile hareket edip, düşmanını yenen, cesur muharip ne der, dinle." (Arat II, 153)

negü tir eşitgil azıglıg kür er

ölümüg unıtsa yağısın urar (Arat I, 2287)

"Ölümü hatırına getirmeyerek, düşmanını vuran, yaman ve pek yürekli adam ne der, dinle." (Arat II, 171)

negü tir eşitgil karışgan kür er

seriñil seriñen yağısın urar (Arat I, 2379)

"Dinle, düşmanın içine giren cesur asker ne der; dayan, dayanan asker düşmanını ezer." (Arat II, 177)

negü tir eşitgil yağıçı kür er

kümüş birse altun yağısın urar (Arat I, 5480)

"Düşmana karşı koyan cesur insan ne der, dinle; altın ve gümüş veren düşmanını mağlûp eder." (Arat II, 393)

at ur-

ad koymak, ad vermek

leri, 'alimleri qabul kılıp tegme biri bir türlü at lakab urdılar.
(Arat I, A18, A19)

"ve alimlerince makbul görülerek, her biri ona bir türlü ad ve lakap verdiler." (Arat II, 1)

ol ilniñ bögüsi haqımı turup

at urmuş ol ilniñ törüçe körüp (Arat I, B27)

"Her memleketin hakimleri, o diyarın usulüne göre, buna ayrı ayrı adlar tamkışlardır." (Arat II, 4)

yime bu kıtıabka at urmuş uluğ

bayat yarlıkasu ol edgü kuluğ (Arat I, B32)

"Bu kitaba ad koymuş olan o büyük ve iyi kulları Tanrı yargılasın." (Arat II, 5)

bu tegme biriñe at urmuş öñin

bu yañlıg atını atamış kiğın (Arat I, B67)

"Bunların her birine ayrı ayrı adlar vermiş ve bundan böyle bunları bu adlar ile zikretmiştir." (Arat II, 7)

topık ur-

top koymak

topık yirde urdum bu söz berkitü

özüüm yañzağını saña körkitü (Arat I, 661)

"Söylediğimi teyit etmek ve neye benzediğimi sana göstermek için, yere bir top koydum." (Arat II, 58)

yaqşı ur-

iyi tespit etmek

ıdı yaqşı urduñ kişilik ulı

bu ol cın vefalığ kişiler yolu (Arat I, 3016)

"İnsanlığın temelini çok iyi tesbit ettin; gerçekten vefalı insanların yolu budur." (Arat II, 222)

könilikle ur-

doğruluk üzerine kurmak

uquşka yırak erdi aşnu yoluñ

könilikke urduñ sen emdi uluñ (Arat I, 4028)

"Önce tuttuğun yol akıldan uzak idi; sen şimdi temelini doğruluk üzerine kurdun." (Arat II, 292)

törü ur-

kanun koymak, düzen kurmak

ajunka apa inmişinde berü

uquşluğ uru keldi edgü törü (Arat I, 219)

"Adem'in dünyaya indiğinden beri iyi nizam daima anlayışlı insanlar tarafından vazedilegelmiştir." (Arat II, 27)

bilig kimde erse ajun begleri

törü edgü urmuş kişi yigleri (Arat I, 252)

"Dünya beylerinden hangileri bilgili olmuş ise, iyi nizam koyanlar ve iyilikte ileri gelenler onlar olmuştur." (Arat II, 29)

ne edgü törü urdı begler begi

isizke bu kın berge zindan yigi (Arat I, 893)

"Beylerin beyi ne iyi bir kanun vaz'etmiş; kötü için en iyi çare sopa ve zindandır." (Arat II, 75)

isiz öñdi urma törü edgü ur

künüñ edgü bolğay kutuñ bağa kur (Arat I, 1456)

"Kötü teamül kurma, iyi kanun koy; ömrün iyi geçer ve saadet sana yar olur." (Arat II, 113)

ul ur-

temel atmak

ne edgü söz aymış köni er tili

köni er tili urdı sözke ulı (Arat I, 921)

"Doğru insan ne kadar güzel söz söylemiş; değerli söze temel atan doğru insanların dilidir." (Arat II, 77)

negü tir eşitgil bügü beg tili

bu beglik işiñe ol urmuş ulı (Arat I, 3029)

"Hakim bey ne der, dinle; bu devler işinin temelini o atmıştır." (Arat II, 223)

elig ur-

tutmak, hakim olmak, ele almak, yardım etmek

bularda kayu buldı erse bilig

olar urmuş öd kün ajunğa elig (Arat I, 251)

"Bunlardan hangileri bilgiyi buldu ise, onlar zamaneye ve dünyaya hakim olmuşlardır." (Arat II, 29)

elig urmuş işke bakıp işlemiş

bilig işke tutmuş budun başlamış (Arat I, 255)

"O eline aldığı her işi dikkatle yapmış ve bilginin gösterdiği yolda yürüyerek, halkı idare etmiştir." (Arat II, 29)

yarağısızı boğdı eligde urup

isizig yırattı ilindin sürüp (Arat I, 437)

"Uygunsuz hareket eden kimseleri, ellerini bağlayıp, susturdu; kötülerini memleketinden sürerek, uzaklaştırdı." (Arat II, 42)

elig urdı ilig meni edledi

bolu birdi evren özüm yokladı (Arat I, 1805)

"Hükümdar beni tuttu ve beni değerlendirdi; felek de müsait davrandı ve ben yükseldim." (Arat II, 137)

mundağ ur-

böyle belirlemek, bu şekilde tespit etmek

kişilik kılurğa kişi bol tuşı

kişi mundağ urdı kişilik ulı (Arat I, 2308)

"İnsanca hareket etmek için, sen daima insan ol; insan insanlığın temelini böyle tesbit etmiştir." (Arat II, 172)

başka elig ur-

düşünceli bir halde başını ellerinin arasına almak

elig başka urdı bu odgırmışa

sağındı uzun keç kötürdi başa (Arat I, 3682)

"Odgurmuş başını elleri arasına aldı, uzun-uzun düşündü, sonra başını kaldırdı ve: —(Arat, 268)

utru ur-

karşısına koymak; açık ve düzgün dil kullanmak

*kalı mundağ erse yorık utru ur
yorık utru ursa kişig yoklatur* (Arat I, 175)

"Mademki böyledir, sen fasîh dil kullan; dil fasih olursa, insanı yükseltir." (Arat II, 24)

*turup rekve birle tayakın alıp
ilig utru urdı kumarı kılıp* (Arat I, 6322)
"Kalkıp, kardeşinden yadigar kalan çanak ile değneği alıp, hükümdarın önüne koydu. —" (Arat II, 453)

iz ur-

iz bırakmak

*bu edgü kişiler bolurmu isiz
isiz me ururmu kör edgüke iz* (Arat I, 871)

"Bu iyi insanlar kötü olabilirlerini ve kötü insan da bir gün iyilik yoluna girebilir mi?" (Arat II, 73)

*vefa kitti halkta cefa urdı iz
inangu tayangu kişi boldı kız* (Arat I, 6467)
"Halktan vefa gitti, yerini cefa aldı; itimad edilecek, inanılacak kimse pek nadir." (Arat II, 463)

lakab ur-

lakap vermek

leri, 'alimleri kabul kılıp tegme biri bir türlü at lakab urdılar. (Arat I, A18, A19)

"ve alimlerince makbul görülerek, her biri ona bir türlü ad ve lakap verdiler." (Arat II, 1)

kürsü ur-

tahta oturmak

*kümüş kürsi urmuş öze oldurur
bu kürsi adağı üç adrı turur* (Arat I, 771)

"Bir gümüş taht üzerine oturmuştu; bu tahtın birbirine bağlanmamış üç ayağı vardı." (Arat II, 66)

közke ur-

gözü gibi bakmak

apañ bulsa men bir vefalığ ağı er

eginke yüdeyi közümke urayı (Arat I, 6569)

"Eğer bir vefalı, cömert insan bulursam, onu sırtımda taşıyayım, gözüme süreyim." (Arat II, 471)

öñdi ur- kanun koymak, kanun yapmak

isiz öñdi urma törü eđgü ur

künüñ eđgü bolğay kutuñ bağa kur (Arat I, 1456)

"Kötü teamül kurma, iyi kanun koy; ömrün iyi geçer ve saadet sana yar olur." (Arat II, 113)

isiz öñdi urma ay ilçi büğü

isiz bolsa bolmaz ajunuğ yigü (Arat I, 1459)

"Ey hakım devlet adamı, kötü teamül koyma; kötü kanunlarla dünyaya hüküm edilmez." (Arat II, 114)

ilin itse bassa tüz öñdi urup

isinse er at köñli eđgü bulup (Arat I, 2179)

"Memleketi tanzim eyleyerek, doğru kanun ile idare etsin; hizmetinde bulunanlar iyilik görerek, ona ısınsın." (Arat II, 163)

muyan ur- sevap kazanmak

kadaşñ ölümi saña bolsu pend

seriñil muyan ur şekeş bolsu kand (Arat I, 6314)

"Kardeşinin ölümü sana ibret olsun; sabır et, ecrine nail olursun, şekerin kand olur." (Arat II, 452)

kaznağ ur- hazine toplamak

kalın kaznağ ursa bu altun kümüş

itilse eli artsa ol kēnd uluş (Arat I, 2178)

"Altın ve gümüşten zengin bir hazine toplansın; memleket düzene konsun, şehir ve eyaletler çoğalsın." (Arat II, 163)

öküş kaznağ urma sen altun kümüş

negü balsa bergil ülegil öküş (Arat I, 5290)

"Çok altın-gümüş toplayıp, hazine yapma; ne bulursan, ver, çok dağıt." (Arat II, 380)

ay kaznağ uruğlı ajun begleri

özüñde keğin koğma kaznağ yorı (Arat I, 5294)

"Ey hazine toplayan dünya beyi, yürü, kendinden sonra hazine bırakma." (Arat II, 381)

sözke ur-

söze başlamak

küsemış añar bardı bir kün turup

sözin sözledi sözke ul tüp urup (Arat I, 506)

"Küsemış bir gün kalkıp, ona gitti ve münasip bir giriş yaparak, meseleden bahsetti." (Arat II, 46)

yanut birdi ögdülmiş açtı tilin

ayur men urayın bu sözke ulın (Arat I, 1817)

"Ögdülmiş cevap verdi; söze başladı ve : — Bunun esasını izah edeyim — dedi -" (Arat II, 138)

ayada ur-

avucuna koymak, avcunda tutmak

köñlin çıkarsa ayada urup

yorısa uyağmasa yalñuñ körüp (Arat I, 864)

"İnsan gönlünü çıkarıp, avucuna koyarak, başkaları önünde, mahcup olmadan, dolaşabilmelidir." (Arat II, 73)

tamğa ur-

damgalamak, mühürlemek

öz elgi bile kıtsa içgü körüp

özi beklese kıdşa tamğa urup (Arat I, 2902)

"İçkiyi bizzat kendi eli ile karıştırmalı; kendisi mühürleyerek, muhafaza altına almalıdır." (Arat II, 214)

berge ur-

dayak atmak

isizlerke berge urup könmese

özüñ sağnu turđu olardın usa (Arat I, 5281)

"Kötüler, dayak atıldığı halde, yola gelmezlerse, kendini mümkün mertebe onlardan korumağa çalış." (Arat II, 380)

köñül ur-

bir şeyin gönülden gelmesi

ne inçlik tiler sen tünekte turup

ne arzu kılur sen köñül ög urup (Arat I, 5424)

"Zindanda bulunduğun müddetçe ne huzur istersin, aklına ve kalbine gelen ne gibi şeyi arzu edebilirsin." (Arat II, 389)

eşitti ilig keldi evdin turup

añar ta 'ziyet kıldı köñlin urup (Arat I, 6304)

"Hükümdar bunu haber alınca, saraydan kalkıp, Ögdülmiş'in yanına geldi; ona gönülünden baş-sağlığı diledi." (Arat II, 451)

köñül tüz ur- ihlas ile hareket etmek

yana kıptı terkin töşekin türüp

ma yundı yüküندی köñül tüz urup (Arat I, 5452)

"Yatağından çabucak kalktı ve abdest alarak, ihlas ile namazını eda etti." (Arat II, 391)

minnet ur- başına kakmak

tüzü halkқа barça kılur edgülük

yana minnet urmaz kişiye kölük (Arat I, 857)

"O bütün halka hep iyilik eder, fakat yaptığını insanın başına kakmaz." (Arat II, 72)

örk ur- yular vurmak

maña urmasa örk meni tuttaçı

keyik teg kaçар men kim ol yetteçi (Arat I, 722)

"Beni tutan bana yular vurmazsa, ben geyik gibi kaçarım; bana kim yetişebilir." (Arat II, 63)

yirke ur- yere basmak

tiken ol ukuşluğқа dünya tolu

ağaq ursa yirke kirür saklağı (Arat I, 6383)

"Akıllı insan için dünya dikenler ile doludur; yere basınca, ayağına batır, dikkat etmek lazımdır." (Arat II, 457)

başka ur- Düşünmek

elig başka urdı bu odğırmaşa

sakındı uzun keç kötürdi başa (Arat I, 3682)

"Odgurmuş başını elleri arasına aldı, uzun-uzun düşündü, sonra başını kaldırdı ve: —" (Arat II, 268)

eñ ur- mutlu olmak

bilig belgüsi kör iki neñ turur

bu iki bile er kızıl eñ urur (Arat I, 992)

"Bak, bilginin iki alameti vardır; bu iki şey ile insan bahtiyar olur." (Arat II, 82)

evke yüz ur-

eve girmek

atın mindi evke yüz urdı turup

kelip tüşti kirdi yaka kur yörüp (Arat I, 3282)

"Atına bindi, evine doğru hareket ederek, gelip indi; evine girdi, yaka ve kuşağını çözdü." (Arat II, 240)

sözin kesti koptı adağın örü

esenleşti evke yüz urdı körü (Arat I, 4881)

"Sözünü kesti, ayağa kalktı, vedalaştı ve evine doğru yola düştü." (Arat II, 352)

sıgıt birle çıktı kör andın turup

atın mindi keldi yüz evke urup (Arat I, 6197)

"Üzüntü ile oradan kalkıp çıktı; atına binip, evine doğru yola koyuldu." (Arat II, 443)

urul-

“Vurulmak, kurulmak” (Arat III, 497)

at urul-

ad taşınmak

maña at uruldı bu zahid atı

bu atım maña boldı ta 'at yutı (Arat I, 5106)

"Bana zahit adı taşındığından beri bu ad benim için bir felaket olmuştur." (Arat II, 369)

urun-

“Vurunmak; takınmak, örtünmek, giyinmek” (Arat III, 497)

yüz urun-

yüzünü göstermek

sevüg yüz urundı beşinçi sevit

seve bahtı erse sen özni avıt (Arat I, 135)

"Beşincisi Zühre'dir, sevimli yüzünü gösterir; sana severek bakarsa, müsterih ol." (Arat II, 21)

at urun-

ad vermek

kişilik üçün at urundı kişi

kişilik bile at kötürdi kişi (Arat I, 1600)

"İnsana insanlığından dolayı bu ad verilmiştir; insan insanlık ile adını yükseltir." (Arat II, 124)

kişike yanut kıl kişilik teñi

yanutluğ üçün at urundı kişi (Arat I, 5893)

"İnsana insanlığı nisbetinde mukabelede bulun; böyle mukabelede bulunduğu için, insana insan adı verilmiştir." (Arat II, 421)

hazine urun- hazine toplamak

hazine urunsa kümüş hem ağı

yağı boynı yençse kiterse çoğı (Arat I, 1926)

"Gümüş ve sırmalar ile hazinesi dolsun; düşman boyun eğsin ve kargaşalık ortadan kalsın." (Arat II, 146)

bayuğay budun il itilgey orun

neçe kılsa kaznağ hazine urun (Arat I, 5542)

"Halk zenginleşir, memleket ve saltanat işleri tanzim edilir; ne kadar istersen, o kadar hazine toplayabilirsin." (Arat II, 397)

yürek urun- yürekten bağlanmak, övünmek, metanetli olmak

ıdı artuğ ödrüm talu er kerek

ögi köñli yetse urunsa yürek (Arat I, 2184)

"Bu işe halk içinde çok temayüz etmiş, seçkin insan lazımdır; akıllı, gönlü ermeli ve işe yürekten bağlanmalıdır." (Arat II, 164)

kim er tutsa öggü açınğu kerek

ol açığ bile er urunsa yürek (Arat I, 2399)

"Kim bir esir yakalarsa, onu öğmeli ve ihsanda bulunmalı ki, o da bu ihsan ile öğünsün." (Arat II, 178)

kişi himmeti bolsa mundağ kerek

bayat tapğı kılsa urunsa yürek (Arat I, 3751)

"İnsan himmet sahibi ise, böyle olmalıdır; Tanrıya kulluk etmeli ve bu yolda metaneti elden bırakmamalıdır." (Arat II, 272)

bağırka urun- bağırına basmak

bağırka bulsa bağırka urun

maña mundağ aydı bilig hem ukuş (Arat I, 1947)

"Merhametli birini bulursan, bağırına bas; bilgi ve akıl bana böyle dedi." (Arat II, 148)

uzat-

“Uzatmak” (Arat III, 501)

iş uzat-

işi uzatmak, sürüncemede bırakmak, ertelemek

uzatma işiñ sen çerig tir tokış

üle neñ eñ ög tokış at okış (Arat I, 2365)

"İşi uzatma, askeri topla ve savaş; askere mal dağıt, onların kahramanlık duygularını okşa ve her vasıtaya başvur." (Arat II, 176)

közün kördi erse kör ögdülmişig

ayur ay kadaşım uzattıñ işig (Arat I, 4973)

"Karşısında Ögdülmiş'i görünce: — Ey kardeşim, sen işi uzattın — dedi —" (Arat II, 359)

yanut birdi ögdülmiş aydı ay beg

uzatma işig sen kamuğ işke teg (Arat I, 5500)

"Ögdülmiş cevap verdi ve: —Ey hükümdar, işi sürüncemede bırakma, her işle meşgul ol — dedi —" (Arat II, 394)

negüke uzatur sen kılgu işiñ

uzatma işiñ kıl keçer bu yaşıñ (Arat I, 5501)

"Yapacağın işi niçin geri bırakıyorsun; işini geri bırakma, yap; ömür geçip gidiyor." (Arat II, 394)

elig uzat-

elini uzatmak; hakim olmak

bayat kimke birse ukuş ög bilig

öküş eğgölükke uzattı elig (Arat I, 151)

"Tanrı kime anlayış, akıl ve bilgi verirse, o pek çok iyiliklere elini uzatır." (Arat II, 22)

kılıç birle begler uzatur elig

kılıcsız osal beg basumaz ilig (Arat I, 2139)

"Beyler kılıç ile memleketlerine hakim olurlar; kılıcsız, gafil bey memleketine sahip olamaz." (Arat II, 161)

iki neñ kişide bulunsa ilig

añar birmegil iş uzatma elig (Arat I, 2507)

"Ey hükümdar, bir insanda şu iki şey varsa, ona iş verme ve yakınlık gösterme." (Arat II, 186)

bu yañlıg kerek barça erdem bilig

uluğ hacıb ötrü uzatsa elig (Arat I, 2524)

"Bütün fazilet ve bilgilerinin böyle olması lazımdır; bu vasıfları haiz olan ulu hacıb vazifesine başlayabilir." (Arat II, 187)

söz uzat-

sözü uzatmak

kalı kançağa kirme tutğıl özüñ

kalı kançasız bil uzatma sözüñ (Arat I, 27)

"Nice ve nasıl olduğuna karışma, kendini tut ; onu nicesiz ve nasılsız bil, sözünü uzatma." (Arat II, 14)

kamuğda azizrek bu canıñ aziz

aziz canı bek tut uzatma sözüğ (Arat I, 2853)

"Her şeyden daha fazla bu canın azizdir; aziz canı koru ve sözü uzatma." (Arat II, 210)

olarda bağırsak özüñe özüñ

ağın bolmağay sen uzatma sözüğ (Arat I, 2940)

"Seni onlardan daha çok esirgeyecek olan yine kendinsin; sözün kısısı, bu başka bir kimse olamaz." (Arat II, 216)

kaçan söz sorar erse begler saña

uzatma sözüñni ay ersig toña (Arat I, 4126)

"Beyler sana bir şey sorarlarsa, ey cesur yiğit, cevap ver, fakat sözünü pek uzatma." (Arat II, 299)

üle-

"Paylaştırmak" (Arat III, 504)

neñ üle-

mal dağıtmak

sözin kesti açtı ağı kaznağı

üledi öküç neñ çığaylar hağı (Arat I, 1034)

"Sözlerini burada kesti, hazinelerini açtı; fakir fukaraya çok mal dağıttı." (Arat II, 86)

çığayka üledi öküş neñ tavar

asığ kılğamu tip sağındı añar (Arat I, 1112)

"Belki ona faydası olur — diye düşündü ve fakirlere sadaka olarak, çok eşya ve mal dağıttı." (Arat II, 91)

üle neñ kişike yitür hem içür

seni neñ keçürgey sen anı keçür (Arat I, 1192)

"Malını insanlara dağıt, yedir ve içir; mal seni kullanacağına, sen onu kullan." (Arat II, 96)

nelük tirdiñ erdi bu ƙalƣu neñiñ

negüke ülemediñ artƣu neñiñ (Arat I, 1205)

"Geride kalması mukadder olan malı niçin topladın; ihtiyacından artan malı niçin başkalarına dağıtmadın?" (Arat II, 97)

üzül-

“Kesilmek, kırılmak, parçalanmak” (Arat III, 508)

can üzül-

can vermek

yaruk can üzül-di tünerdi küni

bayat atı birle kesildi tını (Arat I, 1520)

"Nurlu can ayrıldı, günü karardı; Tanrı adı ile son nefesini verdi." (Arat II, 118)

erejin avınsa yise il uzun

bütün can üzülse yise ol ajun (Arat I, 1929)

"Huzur içinde ömür sürsün, uzun zaman hükümrân olsun; bütün canlar feda olsun, tek o yaşasın." (Arat II, 147)

bütün can üzülse umunç tut uluğ

bayat birge edgüke edgü yoluğ (Arat I, 2163)

"Can çıksa dahi, ümidini kesme; inan ki, Tanrı iyiye iyi yol gösterir." (Arat II, 162)

yağ-

“Yaymak” (Arat III, 512)

atı yağ-

nam salmak

öziñe bir at ton tolum ƙođsa tap

çavıksa ajunda atın yağsa tap (Arat I, 2277)

"Kendisine bir at, giyim ve silah ayırması kafidir; meşhur olup, dünyaya nam salmak ona yeter." (Arat II, 170)

negü tir eşitgil kişi edgüsi

bu edgü bile yağmış atı küsi (Arat I, 3429)

"İyilik ile nam ve şöhret kazanmış olan, insanların iyisi ne der; dinle." (Arat II, 251)

ajunda atıñnı yağayın tese

ümeg edgü tutğıl ƙatığlan usa (Arat I, 4435)

"Dünyaya adını yaymak istersen, mümkünse, yolculara iyi muamelede bulunmağa gayret et." (Arat II, 321)

yana aydı ögdülmiş ilig kutı

ajunğa bayat yağtı eğgü atı (Arat I, 5900)

"Ögdilmiş devam etti: — Ey devletli hükümdar, Tanrı senin iyi adını dünyaya yaydı." (Arat II, 422)

küsi yağ-

şöhretini yaymak

bu erdem bile bolsa sü başçısı

yağı sançğa yağğa yağını küsi (Arat I, 2329)

"Ordu kumandanı bu faziletlere sahip olursa, düşmanını vurur ve onun şöhretini yere serer." (Arat II, 174)

negü tir eşitgil kişi eğgüsi

bu eğgü bile yağmış atı küsi (Arat I, 3429)

"İyilik ile nam ve şöhret kazanmış olan, insanların iyisi ne der; dinle." (Arat II, 251)

negü tir eşitgil böke yavgusu

ukuš birle yađmış ajunğa küsi (Arat I, 5043)

"Akı ile dünyaya şöhretini yaymış olan Böke yavgusu ne der, dinle." (Arat II, 364)

negü tir eşitgil budun başçısı

törü birle ilde yağıglı küsi (Arat I, 5287)

"Dinle, halkın başında bulunan ve kanun ile memlekete şöhretini yayan insan ne der." (Arat II, 380)

yağıl-

"Yayılmak" (Arat III, 512)

atı yağıl-

adı yayılmak

bu ay toldı aydı ay ilig kutı

aşasu ajun il yağılsu atı (Arat I, 836)

"Ay Toldı dedi: — Ey devletli hükümdar, ülkelere hakim ol, iyi adın dünyaya yayılsın." (Arat II, 71)

sevindi ilig inçke tegdi özi

ajunda yağıldı kör atı sözi (Arat I, 1044)

"Hükümdar rahat etti ve huzura kavuştu; şöhreti ve nüfuzu dünyaya yayıldı." (Arat II, 86)

ötümdi bu ögdülmiş ilig kutı

uzun kiç tirilsü yağılsu atı (Arat I, 1585)

"Öğdülmiş arzetti: — Ey devletli hükümdar, Allah uzun ömürler versin, şöhretin dünyaya yayılsın." (Arat II, 123)

çavıksa ajunda yağılsa atı

beğüse küniñe kötürse kutı (Arat I, 1928)

"Şöhret kazansın, adı dünyaya yayılsın; günden-güne yükselsin ve saadeti artsın." (Arat II, 147)

sözi yağıl-

sözü yayılmak

yatıg edgü tutsa yarur er közi

ümeg edgü tutsa yağıldı sözi (Arat I, 496)

"Yabancıya karşı iyi davranan kimsenin yüzü güler; misafire iyi muamele edenin şöhreti yayılır." (Arat II, 46)

iki yüzlüg erke sözüg sözleme

yağılgay sözüg sır açılğay yime (Arat I, 1298)

"İki yüzlü adama sır verme; sözün yayılır, sırrın ortaya çıkar." (Arat II, 103)

küsi yağıl-

şöhreti yayılmak

tüzü elke tegdi elig edgüsi

ajunka yağıldı bu çavı küsi (Arat I, 458)

"Hükümdarın bu iyiliği bütün memlekete sirayet etti; onun nam ve şöhreti dünyaya yayıldı." (Arat II, 43)

özüñ bulğa iki ajun edgüsi

atıñ edgü bolğay yağılgay küsi (Arat I, 4474)

"Böylece kendin her iki dünya nimetini elde edersin; iyi nam kazanırsın ve şöhretin dünyaya yayılır." (Arat II, 324)

yaq-

"Yaklaşmak" (Arat III, 515)

hañar yaq-

tehlikeye yaklaşmak

köñül taplamadı bu iştin kaçır

köñül taplamaz işke yaksa hañar (Arat I, 3686)

"Gönlüm bunu beğenmedi ve bu işten çekiniyor; gönlün beğenmediği işe girişmek tehlikelidir." (Arat II, 268)

yan-

"Dönmek, geri dönmek, geri tepmek; tehdit etmek" (Arat III, 519)

yaşık yan-

güneşin dönmesi, batması

yaşık yandı bolğay yana orniña

balık kudrukındın kozı burnıña (Arat I, 66)

"Güneş balık-kuyruğundan (hût), kuzu-burnuna (hamel) kadar olan yerine tekrar döndü." (Arat II, 16)

yaşık yandı yirke yakurdı başın

yaruk dünya meñzi karardı ışın (Arat I, 3283)

"Güneş döndü, başını yere yaklaştırdı; dünyanın aydınlık yüzü kırmızı sise büründü." (Arat II, 240)

yaşık yirke yandı yüzün kızledi

kalık meñzi kiş teg bolup örledi (Arat I, 3836)

"Güneş yere indi, yüzünü gizledi; gök yüzü parlak bir samur kürke büründü." (Arat II, 278)

yaşık yirke yansa yüzün kızlese

kömür kırtışı dünya yüzke basa (Arat I, 5012)

"Güneş batıp, yüzünü gizledikten, dünya yüzüne, kömür gibi, siyah bir deri bağladıktan sonra." (Arat II, 361)

yap-

"Örtmek, kapamak" (Arat III, 523)

kapuğ yap-

kapı örtmek

tirer sen yumıtsa saçar sen kamuğ

okır sen yüz ursa yapar sen kapuğ (Arat I, 719)

"Yığarsın; toplanınca, tekrar hepsini dağıtırsın; önce çağırırsın; fakat gelince, kapını kaparsın." (Arat II, 63)

evine kelip kirdi köñli tüşük

kapuğ yaptı kaç kün saınçın tügük (Arat I, 1563)

"Gönlü sıkıntı içinde, gelip evine girdi; bir kaç gün her kese kapısını kapalı tutup, kederi ile baş-başa kaldı." (Arat II, 121)

kişi edğüsi kılsa ta 'at tapuğ

anı halkta kızler yapar bu kapuğ (Arat I, 3232)

"İnsanların iyisi taat ve ibadet ederken, onu halktan gizler ve kapısını kapatır." (Arat II, 237)

bu halkka tüzü yapmağınça kapuğ

törütügli rabka kılumaz tapuğ (Arat I, 3341)

"İnsan bütün bu halka kapısını kapatmayınca, yaratan Tanrıya ibadet edemez." (Arat II, 245)

yapıl- "Örtünmek, kapanmak, gizlenmek; bk. **yapul-**" (Arat III, 523)

kapuğ yapıl- kapı örtülmek

apañ irse devlet yapulsa kapuğ

serinse yana işi itlür kamuğ (Arat I, 1321)

"Eğer devlet gider ve kapısı kapanırsa, insan sabretmeli; onun bütün işleri tekrar yoluna girer." (Arat II, 105)

negü teg kılur men begiñke tapuğ

yapılmış turur kör maña bu kapuğ (Arat I, 4003)

"Ben beyine nasıl hizmet ederim; bu kapı artık benim için kapanmıştır." (Arat II, 290)

kamuğ bir kişike katılmış üçün

yası munça erse küçeme öçün (Arat I, 4688)

"Yalnız bir tek insan ile görüşüp-konuşmak beni bu derece zarara sokarsa, artık bana güvenme ve beni zorlama." (Arat II, 339)

yarı- "İşinmek, parlamak" (Arat III, 527)

közi yarı- gözü parlamak

yatığ edgü tutsa yarur er közi

ümeg edgü tutsa yağıldı sözi (Arat I, 496)

"Yabancıya karşı iyi davranan kimsenin yüzü güler; misafire iyi muamele edenin şöhreti yayılır." (Arat II, 46)

yaruk tutsa begler kişike yüzi

yarur er közi hem yarayur sözi (Arat I, 604)

"Beyler kime güler yüz gösterirse, o insan itibar bulur ve sözü dinlenir." (Arat II, 54)

ilig yarlığını eşitti özüm

künüm edgü boldı yarudı közüüm (Arat I, 1589)

"Hükümdarın emrini duyunca, gözüm parladı ve bana gün doğdu." (Arat II, 123)

yüzi yarı- yüzü gülmek; memnun olmak

olarda biri bu tapuğ bilmez öz

barıp tapnumasa yarumağa yüz (Arat I, 3738)

"Bunlardan biri — ben şahsan bu hizmetleri bilmiyorum; gidip de hizmet edemezsem, benden hiç kimse memnun kalmaz."
(Arat II, 271)

törü hem toğu birle öğren tapuğ

tapuğ bildiñ erse yarudı yüzüñ (Arat I, 4001)

"Töre ve usûle göre hizmet etmesini öğren; hizmet etmesini bilirsən, muvaffak olursun." (Arat II, 290)

ķamuğ neñke öñdi törü bar sözi

törü tüz yorıtsa yarur er yüzü (Arat I, 4605)

"Her şeyin usûlü, adap ve erkanı vardır; usûlü tam olarak tatbik eden kimsenin yüzü güler." (Arat II, 333)

küni yaru-

güneşi parlamak, günü aydınlanmak

kelip barmaz erse bu devlet yana

tünermegey erdi yarumuş küne (Arat I, 696)

"Devlet gelip, tekrar gitmese idi, bu aydınlanmış olan gün tekrar kararmazdı." (Arat II, 61)

oñay bolsa yalñuķ kılınçı köni

ikigün ajunda yaruyur küni (Arat I, 1294)

"İnsan uslu-başlı, tavrı ve hareketi doğru olursa, her iki dünyada güneşi parlar." (Arat II, 103)

saña ma anunmuş turur bu ölüm

ödiñe küder ay yarumuş künüm (Arat I, 1406)

"Ey benim parlak güneşim, bu ölüm senin için de hazırlanmıştır; ancak vaktim bekliyor." (Arat II, 110)

ata pendı tuttı yorıdı köni

ķutı künde arttı yarudı küni (Arat I, 1566)

"Baba öğüdünü tuttu ve doğruluktan ayrılmadı, saadeti günden güne arttı, güneşi parladı." (Arat II, 121)

yarut-

“Aydınlatmak, parlatmak” (Arat III, 528)

közüg yarut-

gözü parlamak, tebessüm etmek

yir öpti kör ay toldı aydı ilig

yarutsa közin birdi devlet elig (Arat I, 598)

"Ay Toldı yer öptü ve dedi:— Hükümdarın gözü sevinç ile parlarsa, devlet ona hizmet edene elini uzatır." (Arat II, 54)

yer öpti kör ögdülmiş aydı ilig

ilel köz yarutsa maña buldum ig (Arat I, 1601)

"Ögdülmiş yer öptü ve dedi:—Ey hükümdar, hükümdarın memnuniyeti bana her şeyden üstündür." (Arat II, 124)

ilig aydı sözle yime bu sözüg

munı ma ayu bir yarut bu közüg (Arat I, 2434)

"Hükümdar: — Bu sözüme de cevap ver; bunu da izah ederek, beni sevindir— dedi." (Arat II, 181)

sakınç kaçğu bolsa yuluğlar özüñ

sevinç bolsa sevnür yarutur közüg (Arat I, 3411)

"Kara gününde bu dostlar onun uğrunda hayatlarını feda ederler, sevinçli gününde de sevinçten gözleri parlar." (Arat II, 249)

küni yarut-

gününü aydınlatmak

maña ay könilik kayu ol köni

anıñ birle yalñuğ yarutsa küni (Arat I, 860)

"Bana doğruluğu anlat, hangi şey doğrudur; insan onunla gününü nasıl aydınlatır." (Arat II, 73)

bu satgağ basınçak üçün edgüni

isizler yirip kör yarutmaz küni (Arat I, 911)

"Bu çatışmada zayıf kaldıklarından dolayı, kötüler her yerde iyinin gününü gölgelemek isterler." (Arat II, 76)

kötürmişni ilmek tilese yana

añar işçi birür yarutmaz küne (Arat I, 1762)

"Eğer yükselttiğini tekrar düşürmek isterse, ona gün göstermeyen hizmetkar verir." (Arat II, 134)

kayu beg törü birse elde köni

ilin itti çoğtı yaruttı küni (Arat I, 2017)

"Hangi bey memlekette doğru kanun koydu ise, o memleketini tanzim etmiş ve gününü aydınlatmıştır." (Arat II, 152)

cihan yarut-

dünyayı aydınlatmak

muñar bütmeşe kör bu nûşin reşvan

uğuş közi birle yaruttı cihan (Arat I, 290)

"Buna inanmazsan, Nûşin-Revan'a bak; o akıl gözü ile dünyayı aydınlattı." (Arat II, 32)

yasta- **“Yastık dayamak”** (Arat III, 529)

başa yasta- başına yastık koymak

bu künlerde bir tün bu ögdülmişe

turup yatğalır erdi yastap başa (Arat I, 5953)

"Günlerden bir gün Ögdülmiş başını yatağa koyup, uyumak üzere iken." (Arat II, 425)

yaşna- **“Şimşek çakmak”** (Arat III, 530)

yaşın yaşna- şimşek çakmak

bulıt kökredi urdı nevbet tuğı

yaşın yaşnadı tarttı hakan tiğı (Arat I, 86)

"Gök gürledi, nevbet davulunu vurdu; şimşek çaktı, hakanın tuğunu çekti." (Arat II, 18)

yat- **“Yatmak”** (Arat III, 531)

inç yat- rahat olmak, rahat içinde yatmak

bayat edğü kılğay bu igdin seni

köñülüñ çökürme sen inç yat köni (Arat I, 1109)

"Tanrı bu hastalıktan seni kurtaracaktır; gönlünü çökertme, müsterih ol." (Arat II, 91)

oğuğ yat- uyanık olarak yatmak

oğuğ yattı ança anı tıñlayu

avındı ol ünke turup tañlayu (Arat I, 4964)

"Bülbülü dinleyerek, bir müddet uyanık yattı; bu sese hayran olarak, onunla bir az oyalandı." (Arat II, 358)

yumulmadı yandru ikile közi

oğuğ yattı saknu irikti özi (Arat I, 5674)

"Düşünceler içinde bir daha gözlerini kapatamadı; uyuyamadı ve kendisini çok yalnız hissetti." (Arat II, 406)

yavrit- **“Kötülemek, yıpratmak”** (Arat III, 532)

can yavrit-

canını üzme

sözüg sözlegüçi bu can yavritur

eşitgüçi avnur et öz semritür (Arat I, 1912)

"Söz söyleyen canını üzer; dinleyen ise, rahat eder ve vücûdunu semirtir." (Arat II, 145)

yay-

“Yaymak” (Arat III, 533)

köñül yayma-

gönlüne şüphe girmemek

ıdı çın bütün keç kerek er köni

köñül yaymasa ötrü tutsa munı (Arat I, 2744)

"Beyin gönlüne şüphe girmemesi ve onu hizmette tutması için, hazinedarın çok doğru, itimat edilir, iyi ve dürüst bir insan olması lazımdır." (Arat II, 203)

yazıl-

“Açılmak, çözülmek” (Arat III, 534)

çiçek yazıl-

çiçek açılmak

tümen tü çiçekler yazıldı küle

yıpar toldı kafur ajun yıd bile (Arat I, 70)

"Binlerce çiçekler gülerek açıldılar; dünya misk ve kafur kokusu ile doldu." (Arat II, 17)

yağa tursu yağmur yazılsu çiçek

kurumuş yıgaçtın salınsu küjek (Arat I, 118)

"Yağmur yağmakta devam etsin, çiçekler açılsın; kurumuş ağaçlardan perçemler sarksın." (Arat II, 20)

üçünçi bu küin toğsa yirke isig

çiçek yazlur anda tümen miñ tüşig (Arat I, 829)

"Üçüncüsü — bu güneş doğunca, yere sıcaklık gelir; o zaman binlerce renkli çiçekler açılır." (Arat II, 70)

kayu bağka tegse suv eksümedin

çiçek yazlur anda tümen tü yıdın (Arat I, 1808)

"Hangi bahçe devamlı sulanırsa, orada binlerce renkli ve kokulu çiçek açılır." (Arat II, 138)

tügün yazıl-

düğüm çözülmek

bilig birdi yalñuñ beñüdi bu kün

uñuş birdi ötrü yazıldı tüğün (Arat I, 150)

"Ona bilgi verdi ve insan bugün yükseldi; ona anlayış verdi ve böylece düğümler çözüldü." (AR. 22)

men emdi ayayın eşitgil ögün

sen öğren yazılsu saña bu tüğün (Arat I, 4029)

"Şimdi ben anlatayım, düşünerek dinle; öğren ve senin için bu düğüm çözülsün." (Arat II, 292)

ıdı yañşı aydıñ bu sözler bu kün

yazıldı maña bu tüğülmüş tüğün (Arat I, 5817)

"Bu sözleri bugün çok iyi söyledin; bu düğüm benim için çözülmüş oldu." (Arat II, 416)

bayattın maña çın ata sen bu kün

seniñdin yazıldı kamuğ berk tüğün (Arat I, 5888)

"Sen bugün bana Tanrının gerçek bir ihsanısın; bütün çetin düğümler senin sayende çözülmüştür." (Arat II, 421)

yenç-

"Koparmak, ısırmak, yere vurup ayağıyla ezmek" (Arat III, 535)

boynı yenç-

boyun eğdirmek; boynunu vurmak

hazine urunsa kümüş hem ağı

yağı boynı yençse kiterse çoğı (Arat I, 1926)

"Gümüş ve sırmalar ile hazinesi dolsun; düşman boyun eğsin ve kargaşalık ortadan kalksın." (Arat II, 146)

kayu beg sak erse ilin bekledi

yağı boynı yençti öze irkledi (Arat I, 2016)

"Hangi bey ihtiyatlı ise, o memleketini muhafaza eder; düşmana boyun eğdirir ve onu sınıksız bağlar." (Arat II, 152)

bu saklık bile sen yağı boynı yenç

budunğa törü kıl tiril keñrü inç (Arat I, 2022)

"Bu ihtiyat ile sen düşmanın boynunu vur, halka hüküm et, rahat ve huzur içinde yaşa." (Arat II, 153)

yağı boynı yençmek tiler erse sen

kulak köz kerek sak kılıp tursa sen (Arat I, 2025)

"Düşmanın boynunu kırmak istersen, gözünü, kulağını tetikte bulundurmalısın." (Arat II, 153)

yet- “Yetişmek, erişmek, kafi gelmek” (Arat III, 535)

elig yet- eli yetişmek, muvaffak olmak

tükel işte aşnu tusulur bilig

kenikse bilig işke yetmez elig (Arat I, 4389)

"Her işte önceden bilgi edinmek faydalıdır; bilgi sonraya bırakılırsa, insan isinde muvaffak olamaz." (Arat II, 317)

yetil- “Güdölmek” (Arat III, 536)

elig yetil- başarmak; elde etmek

bayat kimke birse ukuş ög bilig

kamuğ arzularka yetildi elig (Arat I, 1253)

"Tanrı kime akıl, anlayış ve bilgi verirse, o bütün arzularına nail olur." (Arat II, 100)

öküş il tutayın tise ay ilig

üç iş kılgu ötrü yetilse elig (Arat I, 2068)

"Ey hükümdar, bir çok memleketleri elde etmek istersen, yapabilirsen, şu üç işi yap." (Arat II, 156)

bu altun kümüşüg üle ay elig

kayu il tilese yetilgey elig (Arat I, 3028)

"Ey hükümdar, altın ve gümüş dağıt; hangi memleketi istersen, oraya hakim olursun." (Arat II, 228)

yanut birdi ögdölmiş aydı ilig

esen bolsu işke yetilgey elig (Arat I, 3137)

"Ögdölmiş cevap verdi ve: — Hükümdar sağ olsun, iş yapacak kimseler her vakit bulunur — dedi —" (Arat II, 230)

yetür- “Yetirmek, yetiştirmek” (Arat III, 536)

bilig yetür- bilgiyi kullanmak, bilgi ile hareket etmek

yağız yir öze yalñuk oğlu elig

kötürdi kamuğka yetürdi bilig (Arat I, 302)

"İnsanoğlu kara yer üzerine elini uzattı, her şeye bilgisi ile nüfuz etti." (Arat II, 33)

ayıtmaklık erkek turur ay ilig

cevabı tişi ol yetürse bilig (Arat I, 979)

"Bilgisiz insanın gönlü kumsal gibidir; nehir aksa, dolmaz;
orada ot ve yem bitmez." (Arat II, 81)

ölüm tutmaz erken odun ay ilig

işiñni itiñil yetürgil bilig (Arat I, 1366)

"Ey hükümdar, ölüm henüz yaklaşmadan, uyan; bilgini kullan,
işini tanzim et." (Arat II, 108)

yanut birdi ögdülmiş aydı ilig

bügülep bu sözke yetürsü bilig (Arat I, 1666)

"Ögdülmiş cevap verdi: — Hükümdar kendi feraseti ile bunun
cevabını bulabilir — dedi —" (Arat II, 128)

küçi yetür-

gücü yetmek

uğan ol köni çın törü birgüçi

törümiş kamuğ halkқа yetürür küçi (Arat I, 3192)

"Kadirdir, adildir, hak kanunları koyan odur; yarattığı bütün
mahlûklara gücü yeter." (Arat II, 234)

namaz yetür-

namazı vaktinde kılmak

turup kıptı yundı kör ögdülmişe

namazın yetürdi okıp bilmişe (Arat I, 4894)

"Ögdülmiş kalkıp, abdest aldı; namazını kıldı ve dua etti." (Arat
II, 353)

yedi içti yundı yetürdi namaz

töşek koldı yattı uğıp bardı az (Arat I, 4962)

"Yedi, içti; abdest alıp, namaz kıldı; döşek istedi ve yatıp, bir az
uyudu." (Arat II, 358)

yidi içti ögdülmiş az inçrünüp

namazın yetürdi adaķın turup (Arat I, 6210)

"Ögdülmiş bir az teselli bularak, yedi içti ve kalkıp, namazını
kıldı." (Arat II, 444)

elig yetür-

elini uzatmak

yüzüm körki körklüg ne kılķım silig

tilemiş tilekke yetürdüm elig (Arat I, 675)

"Yüzüm güzel, huyum mülayimdir; arzu edilen her şey benim
elimin altındadır." (Arat II, 59)

idi yakşı aymış kılınçı silig
bilig birle işke yetürmiş elig (Arat I, 4413)
"İşe bilgi ile el uzatan, temiz kalpli insan çok iyi söylemiş."
(Arat II, 319)

negü tir eşitgil kılınçı silig
ukuš birle işke yetürmiş elig (Arat I, 6330)
"Tavrı, hareketi temiz ve her işe akıl ile el uzatan insan ne der dinle." (Arat II, 453)

yi- "Yemek" (Arat III, 541)

baş yi- başını yemek

til arslanturur küir eşikte yatur
aya evlig er sak başıñnı yiyür (Arat I, 164)
"Dil arslandır, bak, eşikte yatar; ey ev sahibi, dikkat et, senin başını yer." (Arat II, 23)

bilip sözlese söz biligke sanur
biligsiz sözi öz başını yiyür (Arat I, 170)
"Söz, bilerek söylenirse, bilgi sayılır; bilgisizin sözü kendi başını yer." (Arat II, 23)

kara baş yağısı kızıl til turur
neçe baş yedi bu taķı ma yiyür (Arat I, 966)
"Kara başın düşmanı kırmızı dildir; o ne kadar baş yemiştir ve yine de yemektedir." (Arat II, 80)

kara kılķı teñsiz yava sözlegen
yava söz turur bu kara baş yegen (Arat I, 986)
"Boş ve densiz konuşan — ayak takımıdır; onun başını yiyen de bu boş sözlerdir." (Arat II, 82)

aş yi- yemek yemek

bolur ötrü işler bütün hem bışığ
biliglig kişiler bışığ yir aşığ (Arat I, 330)
"Neticede işler sağlam olur ve olgunlaşır; bilgili insanlar yemeği pişmiş olarak yerler." (Arat II, 34)

tatığ erdi barça yigitlik işim
ağu kıldı emdi maña yir aşım (Arat I, 370)

"Gençlikte her işim bir zevk idi; şimdi bana yediğim yemek zehir oldu." (Arat II, 37)

*bilişin ne barmu adaş ya kadaş
körügli ne barmu yigü içgü aş* (Arat I, 524)

"Akraban, dostun veya tanıdığın var mı; yiyeceğin, içeceğin ve bakanın varmı?" (Arat II, 48)

*ive kılmış işler neçe yig bolur
ive bışmış aşnı yise ig bolur* (Arat I, 632)
"Acele ile yapılan işler daima çiğ kalır; acele ile pişirilen yemeği yiyen insan hasta olur." (Arat II, 56)

tiriglig yi-

hayatı tatmak, yaşamak

*tü ni met yidiñ me tiriglik yidiñ
ölüm yir seni sen usanma öküş* (Arat I, 1106)
"Çok nimete nail oldun ve hayatı tattın; unutma ki, yakında seni de ölüm yiyecektir." (Arat II, 90)

*tilek balsa bolmaz tiriglik yigü
tirig bolsa bulmaz tilek ay bügü* (Arat I, 1123)
"İnsan dileğine kavuşsa, yaşamasını bilmez; yaşasa da, dileğine kavuşamaz, ey hakîm." (Arat II, 92)

*büte boldı munda tiriglik yidim
üd ödleğ ıdıp nefs butını sıdım* (Arat I, 3635)
"Epiyi bir zaman oldu, hayatımı burada geçirdim; zamanla nefsin belini kırdım." (Arat II, 264)

*ölüg ol munı sen tirigke sama
katılma muñar sen tiriglik yime* (Arat I, 4668)
"Böyle bir insan ölüdür, sen onu diriden sayma; ona katılma ve onunla birlikte bulunma." (Arat II, 338)

halal yi-

helal yemek

*tiliñni küdezgil közüñni küdez
boğuzuñ küdezgil halal yigil az* (Arat I, 1312)
"Dilini ve gözünü gözet, boğazına dikkat et; az ye, fakat halal ye." (Arat II, 104)

*saķınuk bolayın tese ay külüg
halal yi halaldin kötürgil ülüg* (Arat I, 5348)

"Ey şöhretli insan, takva sahibi olmak istersen, halal ye, nasibini halalden al." (Arat II, 384)

negü tir eşitil h    l yig    er

sa      ba         h    l tegli er (Arat I, 5349)

"Takva sahiplerinin ba   , gerçekten halal arayan ve halal yiyen insan ne der, dinle." (Arat II, 384)

h    l yig    k      bayatığ yazu   

h    l yi h    l k    yarin    azu    (Arat I, 5350)

"Halal yiyen kimse Tanrıya karşı günah işlemez; halal ye, yarın i    n azığın da halal olsun." (Arat II, 384)

ajunuğ yi-

dünyanın nimetlerine nail olmak

bu iki birikse bolur er t    l

t    l er ajunuğ tamam yir t    l (Arat I, 225)

"Bu ikisi bir kimsede toplanırsa, o tam insan olur; tam insan dünyanın bütün nimetlerine nail olur." (Arat II, 27)

     t yi-

zenginliği elde etmek

sen imdi t    l d            t yidi   

k     l bastığı arzu h      bekledi    (Arat I, 5759)

"Sen imdi d      ve devletin her     idini elde ettin; g      ne hakim olarak, heva ve nefsine mani oldun." (Arat II, 412)

d       yi-

d      malını elde etmek

sen emdi t    l d            t yidi   

k     l bastığı arzu h      bekledi    (Arat I, 5759)

"Sen imdi d      ve devletin her     idini elde ettin; g      ne hakim olarak, heva ve nefsine mani oldun." (Arat II, 412)

etin yi-

etini yemek

o    l k                   yir etin

o    l k                        (Arat I, 1166)

"O    l k     n dolayı baba daima eziyet      ; fakat o    l k     babasının adını dahi anmaz." (Arat II, 94)

                              

          etin yir      y        (Arat I, 6389)

"İnsanı, san ki, kendisi bizzat besler ve kendisi semirtir; sonra kendisi onun etini yer ve onu zayıflatır." (Arat II, 458)

hālva yi-

helva yemek

şeker halva yigli ya arpa üyür

toğup yatsa tañda yana aç turur (Arat I, 3612)

"İster şeker, helva, ister arpa, darı yemiş olsun, doyup yatan sabah tekrar aç kalkar." (Arat II, 263)

il yi-

memlekette hüküm sürmek

uzun il yiyeyin tise ay büğü

törü tüz yoritğu budunuğ köğü (Arat I, 2033)

"Ey hakîm, memlekette uzun müddet hüküm sürmek istersen, kanunu doğru yürütmeli ve halkı korumalısın." (Arat II, 154)

inçlik yi-

huzuru kaçmak

kılıç teprer erken yağı tepremez

kılıç kınka kirse beg inçlik yimez (Arat I, 2144)

"Kılıç kımıldadığı müddetçe düşman kımıldayamaz; kılıç kınına girerse, beyin huzuru kaçır." (Arat II, 161)

yiş-

"Yiymek" (Arat III, 547)

et yiş-

birbirinin etini yemek

müsülman karıştı için et yişür

tükel inçke tegdi bu kafir yatur (Arat I, 6481)

"Müslümanlar karıştı, birbirlerinin etlerini yiyorlar; kafirler ise, tam bir huzur içinde yaşıyorlar." (Arat II, 464)

yit-

"Yitmek, kaybolmak" (Arat III, 548)

atı yit-

adı kaybolmak

ol üç neñ kimiñ bolsa keldi kutı

bu üç neñ kimiñ bolsa yitti atı (Arat I, 1676)

"O üç şey kimde varsa, saadet onundur; bu üç şey kimde varsa, onun adı mahvolur gider." (Arat II, 129)

oğulsuz kişi ölse kesti uruğ

ajunda atı yitti ornu kuruğ (Arat I, 3375)

"Evlatlız insanın, ölünce, nesli kesilir; dünyadan adı silinir ve yeri boş kalır." (Arat II, 247)

olar bardı kaldı ol edgü atı

yitip bargü ermez atı hürmeti (Arat I, 6425)

"Onlar gitti, fakat iyi adları kaldı; onların adı daima hürmetle yad edilecektir." (Arat II, 460)

usı yit-

uykusu kaçmak

usı yitti artuğ uzadı tüni

küsüş boldı arzun yaruğu küni (Arat I, 4965)

"Uykusu kaçtı, gece fazla uzun geldi; günün ağarmasını iştihakla bekledi." (Arat II, 358)

yitür-

"Yedirmek" (Arat III, 548)

hâk yitür-

hakkını vermek

kalı ölmüş erse ağırlap kötür

oğul kız bar erse añar hâk yitür (Arat I, 2403)

"Eğer ölen olursa, hürmetle kaldır; çoluk-çocuğu varsa, onlara haklarını ver." (Arat II, 179)

yor-

"Tabir etmek, yormak; bk. yör-" (Arat III, 552)

tüş yor-

rüya yorumlamak

tüşüg edgü yorsa bu tüş yorğuçı

ol edgü kelir kör bu sevnür tuçı (Arat I, 4368)

"Bu rüya yoran kimse onu iyiye yorarsa, rüya daimi iyi çıkar ve insan sevinir." (Arat II, 316)

yori-

"Yürümek, varmak; bk. yor-" (Arat III, 553)

köni yori-

doğru yolda yürümek

ne kutluğ bolur öd budunka küni

begi edgü bolsa yorisa köni (Arat I, 455)

"Bey ne kadar doğru olur ve iyi hareket ederse, halk için o kadar mes'ûd bir devir ve hayat başlar." (Arat II, 43)

ne körklüg kün erdi yigitlik küni

karılık yok erse yorisa köni (Arat I, 1079)

"İnsan ihtiyarlamayıp daima aynı kalsa idi, bu gençlik günleri ne hoş olurdu." (Arat II, 88)

*ata pendî tuttu yorıdı köni
kutu künde arttı yarudı küni* (Arat I, 1566)

"Baba öğüdünü tuttu ve doğruluktan ayrılmadı, saadeti günden güne arttı, güneşi parladı." (Arat II, 121)

*negü teg keçer bu keçigli küniñ
könimü yorır sen ya egri yoluñ* (Arat I, 1583)

"Günlerin nasıl geçiyor; doğrumu yürüyorsun, eğri yoldamısın?" (Arat II, 122)

atı yorı- adı söylenmek, dilden düşmemek

*iki törlüg at ol bu tilde yorır
bir edgü bir isiz ajunda kalır* (Arat I, 238)

"İnsanların dillerden düşmeyen iki türlü adı vardır: biri — iyi, biri — kötü; bunlardan biri dünyada kalır." (Arat II, 28)

*kimiñ erdemi bolsa atı yorır
kalı bolmasa erdem atsız qarır* (Arat I, 2645)

"Kim faziletli ise, onun adı her tarafa yayılır; eğer bir kimsenin fazileti yoksa, adı anılmadan, ihtiyarlar, gider." (Arat II, 196)

*ölügli kişike negü bar adın
meger edgü atı yorısa keğin* (Arat I, 3026)

"Ölen insan için, kendisinden sonra iyi adının kalmasından daha başka ne olabilir." (Arat II, 223)

*kimi sevice ermiş köñül arzulap
tilin sözde atı yorır söz ulap* (Arat I, 3478)

"Gönül arzulayarak, kimi severse, her sözde onun adı dilinden düşmezmiş." (Arat II, 254)

yol yorı- yol yürümek

*saña keldim oğrap uzun yol yorıp
tilekke bu kün tegdim arzum kanıp* (Arat I, 591)

"Ben sana gelmek maksadı ile uzun yollar yürüdüm; bugün arzuma kavuşup, muradıma erdim." (Arat II, 53)

*tapınmak için keldim evdin turup
uzun yol yorıdım saña yüz urup* (Arat I, 599)

"Evimden kalkıp, hizmet etmek için, buraya geldim; sana gelmek için uzun yollar yürüdüm." (Arat II, 54)

meniñ me özüüm bu uzun yol yorıp

saña keldi emgep hem artuğ arıp (Arat I, 837)

"Ben de bu uzun yolu yürüyüp ve çok zahmet çekip, yorularak, sana geldim." (Arat II, 71)

okıgçı kelürke anunğu kerek

uzun yol yorırka itiñü kerek (Arat I, 1473)

"Davetçinin gelmesine hazırlanmak ve uzun yol yürümek için, hazırlık yapmak gerektir." (Arat II, 114)

aña yorı-

şaşkın şaşkın dolaşmak

negü teg yaraşur saña ya maña

törü bilmeşe öz yorısa aña (Arat I, 4008)

"Töre bilmeden, şaşkın-şaşkın dolaşmak, sana veya bana nasıl yakışır." (Arat II, 290)

boşlağ yorı-

boşuna dolaşmak

süçig içme boşlağ yorıma yava

yarağsız yavuz işte kaçgıl eve (Arat I, 4061)

"İçki içme, faydasız ve boşu boşuna dolaşma; yakışmayan ve fena işlerden derhal uzaklaş." (Arat II, 294)

ay boşlağ yorıglı budun ökte mi

bayat aytığ bar anutğıl emi (Arat I, 5275)

"Ey isyan vadilerinde başı-boş dolaşan insan, Tanrı bunu senden soracaktır, cevabını hazırla." (Arat II, 379)

köksün yorı-

gazapla, öfkeyle dolaşmak

üçünçi kürüd keldi köksün yorır

kayuka bu baksa yaşarmış kurır (Arat I, 133)

"Üçüncü olarak, Merih gelir, gazapla dolaşır; nereye bakarsa, yeşermiş olan kurur." (Arat II, 21)

yorıt-

"Yürütmek" (Arat III, 554)

söz yorit-

konusmak, söylemek

az edgüke tegse unıtur özin

yaşıl kökte üstün yoritur sözün (Arat I, 1124)

"Bir ara rahata kavuşsa, kendisini unuttur; emrinin mavî göklerin üstünde hüküm sürdüğünü zanneder." (Arat II, 92)

ötündi iligke eşitmiş sözün

ne yañlıg yoritmış sözün tüp tözin (Arat I, 3849)

"Öğdülmiş dinlemiş olduğu sözleri, nasıl konuştuğunu, olduğu gibi, hükümdara arzetti." (Arat II, 279)

için irtmegil ya kılkın tözin

meger tilde teñsiz yorıtsa sözün (Arat I, 4340)

"Ağızlarından yakışsız bir söz çıkmadıkça, onların içini-dışını ve aslını-esasını araştırma." (Arat II, 313)

az edgüke yalñuñ unıtur özin

yaşıl kökte üstün yoritur sözün (Arat I, 4844)

"Küçük bir saadete erince, insan kendisini unuttur; sözünü mavî gökten daha yukarılara yükseltir." (Arat II, 350)

işini yorit-

işlerini yürütmek

bu dünya işiñe iş erdim bile

işini yorıttım könilik bile (Arat I, 1355)

"Senin bu dünya işlerinde ben sana arkadaş idim; işlerini doğrulukla yerine getirmeğe çalıştım." (Arat II, 107)

tilig yorit-

dilini açmak, konuşturmak

köñül birdi hem me yorıttı tilig

uvut birdi kılķ hem kılınçı silig (Arat I, 149)

"Ona hem gönül verdi, hem de onun dilini açtı; ona güzel biçim, güzel tavır ve hareket ihsan etti." (Arat II, 22)

köñül birdi köz hem uķuş ög bilig

aça birdi sözüm yorıttı tilig (Arat I, 387)

"Gönül, göz, akıl, zeka ve bilgi verdi; dilimi açtı ve bana ifade kudreti ihsan etti." (Arat II, 38)

körüp sevdi hacib bu ay toldını

tilinde yorıttı kamuğ ögdini (Arat I, 530)

"Hacib bu Ay Toldı'yi gördü ve sevdi; onu çok medih ve sena etti." (Arat II, 48)

*köñülde kiterse kör öç keklerin
tilinde yoritsa köñülde barın* (Arat I, 3428)

"Öç ve kibiri gönülden atmalı, gönlünde ne varsa, dilinde de o olmalıdır." (Arat II, 250)

imin yorit- emniyetli biçimde yolculuk etmek

*ulus kənd içinde sen oğrığ
arıt ümeg arkışığ yolda imin yorit* (Arat I, 5546)

"Şehir ve kasaba içinde hırsız ortadan kaldır, yolcu ve kervan emniyet içinde sefer etsin." (Arat II, 397)

қаза yorit- hüküm vermek

*törütmezde aşnu yorıttı қаза
қазақа тапı бол бойун ег уда* (Arat I, 3195)

"Yaratmadan önce, kaza tayin etti; kazaya razı ol, boyun eğ ve ona uy." (Arat II, 235)

*bayat edgü isiz yoritsa қаза
yoritur anı yatsa tünle uda* (Arat I, 5988)

"Tanrı, iyi veya kötü, kazasını bildirmek isterse, bunu gece yatarken, uykuda bildirir." (Arat II, 428)

yör- "Çözmek, yormak; bk. yor-" (Arat III, 555)

tüş yör- rüya yorumlamak

*yörügke barır түş түşüg yakşı yör
aya түş yörügli түşüg yinçke kör* (Arat I, 4373)

"Rüya tabire bakar, rüyayı daima iyiye yor; ey rüya yoran kimse, rüyayı çok dikkatli incele." (Arat II, 316)

*bu yañlıg түşüg uz yörügli bular
biliglig bağırсақ болup edgüler* (Arat I, 4374)

"Rüyaları böyle iyi yoran bunlardır; onlar bilgileri ve gönülden bağlılıkları ile insana iyilik ederler." (Arat II, 316)

*tüşüg yörmegü öz köñülçe körüp
yime aymağu tegme erke turup* (Arat I, 5998)

"Rüya görünce, onu kendi gönülüne göre yormamak ve her kese bunu söylememelidir." (Arat II, 429)

tüşüñ yörme yörse bilig birle yör

kıyas ma 'ni birle idi yetrü kör (Arat I, 6000)

"Rüyanı yorma; yorarsan, bunu bilerek yor ve manasını dikkatle mukayese et." (Arat II, 429)

bağın yör- düğümü anlamak, meraktan kurtulmak

turup keldim emdi köreyin tiyü

sakınç kaçğu bağın yöreyin tiyü (Arat I, 3307)

"Seni merak ettim, bu meraktan kurtulayım — diye, kalkıp buraya geldim." (Arat II, 242)

yu- **"Yıkamak"** (Arat III, 556)

arıgsızni yu- temiz olmayanı yıkamak

arıgsızni yalñuk suvun yup arır

kalı artasa suv negün yup arır (Arat I, 2108)

"İnsan temiz olmayan şeyleri su ile yıkayıp, temizler; eğer su kirlenirse, o ne ile ve nasıl temizlenir." (Arat II, 158)

yuluğla- **"Feda etmek"** (Arat III, 557)

can yuluğla- can feda etmek

kayu yügrü tınmaz ajun tezgünür

kayu can yuluğlar teñizke kirür (Arat I, 1733)

"Kimi durmadan koşar, dünyayı dolaşır; kimi canını feda eder, denize dalar." (Arat II, 133)

añar tirlür ötrü kür ersig eren

sevüg can yuluğlap yatur tağ kayan (Arat I, 2281)

"Böyle olursa, onun etrafına mert yiğitler toplanır ve tatlı canlarını feda ederek, cesetlerinden dağlar ve kayalar meydana getirirler." (Arat II, 171)

boş azad kişiler muñar kul bolur

bu kul can yuluğlar sevinçin kolar (Arat I, 2406)

"Serbest ve hür insanlar ona kul olur; bu kul, onu memnun etmek için, canını feda eder." (Arat II, 179)

et öz can yuluğlar tapuğ kılguçı

tiler beg sevinçi bu kul bolguçı (Arat I, 2960)

"Hizmet eden insan tenini ve canını feda eder; kulluk eden beyini memnun etmek ister." (Arat II, 218)

yum- “Yummak” (Arat III, 557)

köz yum- göz yummak

sevindi ilig kör yaruttı yüzün

anı kördi ay toldı yumdı közin (Arat I, 624)

"Hükümdar sevindi, tekrar yüzü güldü; Ay Toldı bunu görünce, gözünü yumdu." (Arat II, 56)

sözin kesti ilig hiç ündemedi

közin yumdı ay toldı hiç açmadı (Arat I, 625)

"Hükümdar bir müddet sustu ve hiç ses çıkarmadı; Ay Toldı da gözünü yumdu ve hiç açmadı." (Arat II, 56)

saña sözledim men sözüg tıñladım

közüñ yumduñ erse öziüm tañladım (Arat I, 648)

"Ben sana söz söyledim, senin sözünü dinledim; sen gözünü yumunca, şaştım-kaldım." (Arat II, 57)

biri söz eşitse katıg tutsa berk

biri körse teñsiz közin yumsa terk (Arat I, 2511)

"Biri—her duyduğu şeyi ifşa etmemeli; ikincisi—görmemesi icap eden uygunsuz şeyleri görünce göz yummasını bilmelidir." (Arat II, 186)

yüğ- “Yüklemek, yüklenmek” (Arat III, 559)

yük yüğ- yük yüklenmek

sen ök bir maña küç kamuğ edgüke

elig asraqlar yükin yüğgüke (Arat I, 1785)

"Ey rabbim, bana kuvvet ihsan et; bütün iyiliklere muvaffak olayım ve tebeamın yükünü cesaretle yükleneyim." (Arat II, 136)

bu emgek yük ol bir ağır yüğgüke

anı yüğse ötrü tegir edgüke (Arat I, 1874)

"Bu zahmet, yüklenmesi güç olan bir yükür, fakat insan bunu yüklenmekle iyiliğe erişebilir." (Arat II, 142)

kim edgü tilese ağır yük yüğer

ağır yük yüğügli tilekin küğer (Arat I, 1875)

"Kim iyilik dilerse, ağır yük yüklenir; ağır yük yüklenen dileğine ulaşmak ister." (Arat II, 142)

yükümni yüder sen tilek iş yorır
meni tındurur sen saña yük tegir (Arat I, 1876)
"Yükümü yükleniyorsun, dilek ve iş oluyor; beni rahat ettiriyorsun, fakat sana zahmet oluyor." (Arat II, 142)

et öz yeti endam köñülke uçar
köñül birle yalñuđ ağır yük yüder (Arat I, 2797)
"Vücûd, yedi endam, gönüle uyar; insan gönülü ile ağır yük yüklenir." (Arat II, 206)

yüdür- **“Yüklemek”** (Arat III, 560)

yük yüdür- yük yüklemek

kişi emgek ığsa tiriglik ığıp
anı sevgü yüdgü yüdürse yüki (Arat I, 2910)
"İnsanın ömür boyunca emek verdiğini sevmeli ve yüklenince de onun külfetine katlanmalıdır." (Arat II, 214)

kişi yüki yüdse yüdürmese yük
cefa kılsalar bu vefa kılsa şük (Arat I, 3427)
"Başkalarının yükünü yüklenmeli, fakat onlara yük yüklememeli; cefa edenlere karşı, ses çıkarmadan, vefa göstermelidir." (Arat II, 250)

küçiñe teñeşi yüdürgil yükin
ayıtğay seniñdin bayat erkligin (Arat I, 4528)
"Onlara kudretleri nisbetinde iş ver; kadir Tanrı bunların hesabını senden soracaktır." (Arat II, 328)

özüñ asğı kolma budun asğı kol
yüdürme yük ilke özüñ yükçi bol (Arat I, 6098)
"Kendi menfaatini düşünme, halkın menfaatini düşün; halka yük yükleme, yükü kendin taşı." (Arat II, 436)

yüğü- **“Koşmak, seyirtmek, yürümek”** (Arat III, 560)

biyabanda
yüğü- çöllerde koşmak

kayusı biyabanda yügrür kezip

bayatka bu korku sakınçın sızıp (Arat I, 6156)
"Biri Tanrıya karşı bu korku ve endişe ile, bitkin bir halde, çöllerde koşar." (Arat II, 440)

ya vahşi bolup men biyabanda yügrü
kişide yırayı ajunda yiteyi (Arat I, 6572)
"Veya vahşi olup, çöllerde koşayım; insanlardan uzaklaşarak, dünyadan silinip gideyim." (Arat II, 471)

boşlağ yügür- boş boş dolaşmak

yava bolma boşlağ yügürme özün
köni bol silig bol kılınçın sözün (Arat I, 1505)
"Aylak olma ve başı-boş dolaşma, kendi-kendine koşma; işinde ve sözünde dürüst ve mülayim ol." (Arat II, 117)

süre ıdma boşlağ oğuluğ yava
yava bolga boşlağ yügürgey eve (Arat I, 4509)
"Oğulu başı-boş dolaşmağa bırakma; başı boş kalırsa, her tarafa gider ve yazık olur." (Arat II, 326)

yüm- "Göz yummak" (Arat III, 562)

köz yüm- göz yummak

seve baqtıñ erse közüm yümdüküm
saña körkitür men negü erdüküm (Arat I, 663)
"Sen sevgi ile bakınca, ben gözümü yummak suretiyle, sana nasıl olduğumu göstermek istedim." (Arat II, 58)

2.5.1. İsim Tamlaması+Fiil Birlikteliğine Dayalı Eşdizimler

Eşdizimler incelendiğinde söz konusu yapıların çoğunlukla **iyelik ekli isim öbeği (isim tamlaması) yapısında isim + fiil** birlikteliği oldukları görülmektedir: *çığaylık yolını aç-* (fakirliğe sebep olmak), *köñül sırrı kizle-* (sırrını söylememek ve gizlemek). Ancak **iyelik ekli isim öbeği (isim tamlaması) yapısında isim + durum eki + fiil** formu da görülmektedir: *azuklar yolındın kiter-* (yolunu şaşırmışların arasından kurtarmak).

aç- "Açmak; izah etmek" (Arat III, 1)

çığaylık yolını aç- fakirliğe sebep olmak

bu iki kılıktın ıduķ kut kaçır
ol erke çığaylık yolını açır (Arat I, 1335)
"Bu iki hareketten mübarek saadet kaçır, bunlar insana
fakirlik yolunu açır." (Arat II, 106)

söz yolu aç- söz söylemeye imkan vermek, söze yol açmak

muñar meñzetü aydı şa 'ır tili
bu şa 'ır sözi kör açır söz yolu (Arat I, 1421)
"Şair buna benzer bir söz söylemiştir; şairin bu sözü, bak,
söze yol açır." (Arat II, 111)

ilig aydı arzuñ bu erse kalı
bitig me bitiyin açıp söz yolu (Arat I, 3893)
"Hükümdar: — Eğer arzun bu ise, söze yol açmak üzere,
mektup da yazayım — dedi —" (Arat II, 282)

uştmağ yolu aç- cennet yolunu açmak

toğardın ese keldi öñdün yeli
ajun etgüke açtı uştmağ yolu (Arat I, 63)
"Şarktan bahar rüzgarı eserek geldi; dünyayı süslemek için,
cennet yolunu açtı." (Arat II, 16)

köñül sözi aç- sırrını söylemek

añar açtı ay toldı köñli sözi
ne ermiş tileki kim ermiş özi (Arat I, 503)
"Ay Toldı ona sırrını açtı, kendisinin kim ve dileğinin ne
olduğunu söyledi." (Arat II, 46)

ma'ni yolu aç- mana yolunu açmak

negü tir eşitgil ukuşluğ tili
ukuşluğ tili açtı ma'ni yolu (Arat I, 2521)

"Akıllı insan ne der, dinle; akıllının dili mana yolunu açmıştır." (Arat II, 187)

könilik yolu aç-

doğruluğun yolunu açmak

boş azad kişi barça edgü kulu

sen edgü kulu aç könilik yolu (Arat I, 2307)

"Hür ve serbest insanların hepsi iyilik kuludur; sen iyilik yaparak, doğruluk yolunu aç." (Arat II, 172)

ağırlık yolu aç-

izzet ve ihsan görmeye imkan vermek

begiñe yarağlıg körünse kulu

añar ötrü açğu ağırlık yolu (Arat I, 1756)

"Ancak kulun işin ehli olduğu görüldükten sonra, bey ona izzet ve ihsan kapısını açmalıdır." (Arat II, 134)

açıl-

"Açılmak, ferahlamak, anlaşılmak" (Arat III, 3)

bilig kapğı açıl-

bilgi kapısının açılması

bayat fazlı birle ağırlar kuluğ

bilig kapğı açlur oñarur yoluğ (Arat I, 1813)

"Tanrı kulunu fazıl ve inayeti ile yükseltir; ona bilgi kapısı açılır ve isteği rast gider." (Arat II, 138)

ağırlık yolu açıl-

itibar ve ihsan kapılarının açılması

begin keç sevindürse tapnur kulu

açıldı bu kulğa ağırlık yolu (Arat I, 845)

"Hizmet eden kul beyini çok memnun ederse, bu kul için itibar ve ihsan kapıları açılmış olur." (Arat II, 72)

çığaylık yolu açıl-

fakirlik yolunun açılması

bor içme aya borçı boğzı kulu

bor içse açıldı çığaylık yolu (Arat I, 2096)

"Ey içki düşkün, boğazının esiri, içki içme; içki içersen, sana fakirlik yolu açıldı demektir." (Arat II, 158)

sakış kapğı açıl-

hesap kapısı açılmak

bileyin tise sen okı hendese

açılğay sakış kapğı munda basa (Arat I, 4378)

"Bunu öğrenmek istersen, hendese okumalısın; bundan sonra sana hesap kapısı açılır." (Arat II, 316)

aķ-

“Akmaq” (Arat III, 13)

köz yulı aķ-

göz yaşının çeşme gibi akması

öküş ternekig kör taradı ölüm

ölümüg saķınsa aķar köz yulum (Arat I, 4829)

"Bir çok toplulukları, bak, ölüm dağitti; ölüm hatırıma geldikçe, göz yaşım çeşme gibi akar." (Arat II, 349)

azıt-

“Azıtmak, yoldan çıkarmak” (Arat III, 49)

könilik yoluğ azıt-

doğru yoldan çıkarmak

küvez kür kereksiz ne köñli uluğ

küvezlik azıtur könilik yoluğ (Arat I, 2115)

"Bey mağrur, kabadayı ve kibirli olmamalı; gurur insanı doğru yoldan çıkarır." (Arat II, 159)

bas-

“Basmak” (Arat III, 60)

isiz yası bas-

kötülerin zararını ortadan kaldırmak

budunķa asığ kıl yulıp kılma yas

kılınç edğü tutğıl isiz yası bas (Arat I, 2161)

"Halka faydalı ol, ona zarar verme; iyi hareket et, kötülerin zararlarını ortadan kaldır." (Arat II, 162)

beğü-

“Büyüme” (Arat III, 68)

baş ağırı beğü-

baş ağrısının artmak

neçe er beğüse baş ağırı beğür

neçe baş beğüse beğük börk keçür (Arat I, 435)

"İnsan ne kadar büyürse, baş ağrısı da o kadar artar; başı ne kadar büyürse, o kadar büyük börk giyer." (Arat II, 41)

biti-

“Yazmak” (Arat III, 93)

bayat atı biti-

tanrının adını yazmak

ayur men bitidim bayatım atı

bu at ol kamuğ törlüg igke otı (Arat I, 3189)

"Sonra devam etti : — Tanrının adını yazdım, bu ad her türlü derde devadır." (Arat II, 234)

bul-

“Bulmak” (Arat III, 113)

tör başı bul-

baş köşeyi bulmak, önder olmak

öküş sözleyü bilge bolmaz kişi

öküş eştü bilge bulur tör başı (Arat I, 1015)

"Çok söylemekle insan alim olmaz; çok dinlemekle alim baş-köşeyi bulur." (Arat II, 84)

ek-

“Bir şey ekmek” (Arat III, 144)

urug edgü ek-

iyilik tohumu ekmek

urug edgü ekse öner edgülik

ol edgü bolur ol yigü kedgülik (Arat I, 4734)

"İyilik tohumu ekilirse, iyilik çıkar ve bu iyilik senin için yiyecek ve giyecek olur." (Arat II, 342)

urug isiz ek-

kötülük tohumu ekmek

urug isiz ekse isiz ök önür

ol isiz boyunka yarın yük bolur (Arat I, 4735)

"Fenalık tohumu ekilirse, fenalık çıkar ve bu fenalık yarın insanın boynuna bir yük olur." (Arat II, 342)

kiter-

“Gidermek” (Arat III, 265)

azuklar yolındın
kiter-

yolunu şaşırmışların arasından kurtarmak

ödürdi adırdı kötürdi meni

azuqlar yolındın kiterdi meni (Arat I, 385)

"O seçti, ayırdı, beni yükseltti; beni yolunu şaşırmışlar arasından uzaklaştırdı." (Arat II, 38)

kizle-

“Gizlemek” (Arat III, 265)

könül sırrı kizle-

sırrını söylememek ve gizlemek

sözüg barça tıñla yime bütme terk

köñül sırrı açma çatıg kızle berk (Arat I, 1301)

"Her sözü dinle, fakat hemen inanma; gönül sırrını açma, onu sımsıkı sakla." (Arat II, 103)

aya er atanmış biliglig büğü

köñül sırrı artuk çatıg kızlegü (Arat I, 2689)

"Ey merd tanınmış bilgili hakîm, gönül sırrını çok sıkı saklamalıdır." (Arat II, 199)

negü tir eşitgil bu beytig okı

köñül sırrı kızle ay köñlüm tokı (Arat I, 2690)

"Şu beyti oku, bak, ne der; ey gönülümü doyuran, gönül sırrını gizli tut." (Arat II, 199)

tök-

“Dökmek” (Arat III, 461)

kişi kanı tök-

insan kanı dökmek

haramka katılma yime kılma küç

kişi kanı tökme haşım kılma öç (Arat I, 1433)

"Harama karışma, zulüm etme, insan kanı dökmek, düşmanlık besleme ve kin gütme." (Arat II, 112)

müslüman kanı
tök-

müslüman kanı dökmek

kanı ol müslüman kanı tökgüçi

nelük kirdi yirke kanı ol küçi (Arat I, 6440)

"Hani o müslümanların kanını döken insan, niye toprağa girdi, onun gücü, kuvveti ne oldu." (Arat II, 461)

ur-

“Vurmak, döğmek” (Arat III, 496)

nevbet tuğı ur-

nevbet davulunu vurmak

bulıt kökredi urdı nevbet tuğı

yaşın yaşnadı tarttı hakan tiğı (Arat I, 86)

"Gök gürledi, nevbet davulunu vurdu; şimşek çaktı, hakanın tuğunu çekti." (Arat II, 18)

yitür-

“Kaybetmek, yitirmek” (Arat III, 548)

könilik yolu/yol
yitür-

doğru yoldan şaşmak

ökündi bu ay toldı tındı uluğ
ayur men yitürdüm könilik yoluğ (Arat I, 1128)
"Bu Ay Toldı da peşiman oldu, uzun müddet sustu; sonra şöyle dedi: — Ben doğru yolu kaybetmişim." (Arat II, 92)

neçe miñ tapuğçı tapındı yılın
çıkar can öğinde yitürdi yolın (Arat I, 3987)
"Kaç bin kul yıllarca ibadet ile meşgul oldular ve tam can verecekleri sırada dalalete düştüler." (Arat II, 289)

tişig ıdma evde öñin çıkğalı
kalı çıksa yitrür könilik yolu (Arat I, 4518)
"Kadını evden dışarı bırakma; eğer çıkarsa, doğru yoldan şaşar." (Arat II, 327)

köni bol yitürme könilik yolın
bu yol eltse arzu tilekke bilin (Arat I, 6088)
"Dürüst ol, doğruluk yolundan ayrılma; bil ki, insanı dilek ve arzularına bu yol ulaştırır." (Arat II, 436)

2.5.2. Sıfat Tamlaması+Fiil Birlikteliğine Dayalı Eşdizimler

Eşdizimler incelendiğinde söz konusu yapıların çoğunlukla *sıfat + isim + fiil* yapısında *sıfat tamlaması + fiil* birlikteliği oldukları görülmektedir: *edgü yol aç-* (*hayra çevirmek, iyilik yolunu açmak*), *qara yir bol-* (*kara toprak olmak, ölmek*). Ancak *iyelik ekli sıfat tamlaması yapısında sıfat tamlaması + durum eki + fiil* formları da görülmektedir: *qara yirke kir-* (*kara toprağa girmek, ölmek*).

aç- "Açmak; izah etmek" (Arat III, 1)

edgü yol aç- hayra çevirmek, iyilik yolunu açmak

boş azad kişi barça edgü kulu
bularkā aça birgü edgü yolu (Arat I, 2990)
"Hür ve serbest insanlar hep iyiliğin kuludurlar; bunlara her vakit iyilik yolunu açık bulundurmalıdır." (Arat II, 220)

taķı bir bilig kör bu tüş 'ilmi ol
tüşese yoruğlı açar edgü yol (Arat I, 4366)

"Bir ilim de rüya ilmidir; rüya görünce, yoran kimse onu hayra çevirir." (Arat II, 316)

bayat bİrdi barça saña eğgölük

bu eđgü yolın aç maña ay külük (Arat I, 5130)

"Tanrı sana her türlü iyilikleri ihsan etmiş; ey namlı, bu iyilik yolunu bana da aç." (Arat II, 370)

tilekim bu ol kör kerekim bu ol

aça bersü teñri köni eđgü yol (Arat I, 5855)

"Arzum ve bana lazım olan da budur; Tanrı doğruluk ve iyilik yolunu açık tutsun." (Arat II, 418)

avın-

"Avunmak, alışmak" (Arat III, 37)

yava sözke avın-

boş sözler ile avunmak

ķara ķarnı toğsa kör uğ teg yatur

yava sözke avnur özin semritür (Arat I, 988)

"Avamın karnı doyarsa, bak, öküz gibi yatar; boş sözler ile avunur ve vücûdunu besler." (Arat II, 82)

ayıt-

"Sormak; söylemek, demek" (Arat III, 46)

bütülmüş kişiye ayıt-

güvenilir kişiye sormak

bütülmüş kişiye ayıtgu sözüg

bütülmüş kişi aysa tutgu sözüg (Arat I, 5621)

"Sözü itimat edilen kimseye sormalı ve böyle bir kimsenin de sözünü tutmalıdır." (Arat II, 402)

ba-

"Bağlamak" (Arat III, 51)

kümüş ķur ba-

gümüş kuşak bağlamak

ķümüş ķur bađuķı munu men teyü

ölüm tuttı erse üzüldi ķurı (Arat I, 1477)

"Gümüş kuşak bağlayarak,— "İşte ben!"— diyenin kuşağı, ölüm tutunca, kopar." (Arat II, 115)

bar-

"Varmak, gitmek" (Arat III, 56)

kişi kılķı bar-

insanlığın kaybolması

atı kaldı yalñuñ kişi kılkı bardı

bu kılķ kança bardı uğu men barayı (Arat I, 6575)

"İnsanın ismi kaldı, insanlık kayboldu; bu insanlık nereye gitti, ben de arkasından gideyim." (Arat II, 472)

bol-

“Olmak” (Arat III, 97)

ķara yir bol-

kara toprak olmak, ölmek

isiz eğgü kalmaz neçe tüz ölür

uluğ ya kiçig tut ķara yir bolur (Arat I, 1540)

"İyi veya kötü, hiç biri kalmaz, hepsi de ölür; büyük veya küçük, hepsi kara toprak olur." (Arat II, 119)

ölümke tañ ermez toğuglı ölür

toğuglı ölür kör ķara yir bolur (Arat I, 1545)

"Ölüme hayret edilmez, her doğan ölür; doğan ölür ve kara toprak olur." (Arat II, 119)

ne begler yaturlar ķara yir bolup

ne bilge büğü sızdı yirde ölüp (Arat I, 4723)

"Ne beyler kara toprak olmuş, yatarlar; ne alim ve hakimler ölüp, toprağa karışmışlardır." (Arat II, 342)

isiz eğgü barça ķara yir bolur

bitilmiş eçelke yetilse ezel (Arat I, 6272)

"Ezelden yazılmış olan ecel erişince, iyi veya kötü, herkes kara toprak olur." (Arat II, 448)

bul-

“Bulmak” (Arat III, 113)

eğgü yol bul-

doğru yolu bulmak, doğru yola girmek

atasın yitürdüm munuķı oğul

ata ornı tutlı bulup eğgü yol (Arat I, 1685)

"Babasını kaybettim, fakat işte oğlu, doğru yolda yürüyerek, babasının yerini aldı." (Arat II, 130)

tilek bulduñ arzu kamuğ eđgü yol

bu kūn eđgü birle añar sen tusul (Arat I, 5798)

"Bütün dilek ve arzularını buldun ve ıyı yola girdin, bugün sen de iyilikle ona faydalı ol." (Arat II, 414)

buz-

“Bozmak, yıkmak, harap etmek, viraneye çevirmek, darmadağın etmek” (Arat III, 118)

edgü iz buz-

iyi yoldan/izden ayrılmak, iyi geleneği bozmak

kalı bolsa begler bu küçkey isiz

anıñ işçileri buzar edgü iz (Arat I, 2245)

"Eğer beyler zalim ve kötü olurlarsa, onların hizmetinde bulunanlar iyi izden ayrılırlar." (Arat II, 168)

apañ bolsa begler kılınçı isiz

isizler küçeyür buzar edgü iz (Arat I, 5226)

"Beyler kötü hareket ederlerse, kötüler kuvvetlenir iyi ananeleri bozarlar." (Arat II, 377)

öz işi buz-

kendi işini bozmak

neçe me biliglig ukuşluğ kişi

başın borka soksa buzar öz işi (Arat I, 2652)

"Ne kadar bilgili ve akıllı insan olursa olsun, kendisini içkiye verirse, işini bozar." (Arat II, 196)

unutğan bolur körse ögsüz kişi

bu ögsüz ağıçı buzar öz işi (Arat I, 2771)

"Akılsız adam, dikkat edersen, unutkan olur; akılsız hazinedar kendi işini bozar." (Arat II, 205)

bu iki kişide bolur barça söz

bu söz tutmasa öz işin buzdı öz (Arat I, 2681)

"Bütün sırlar bu iki insanda bulunur; bu sırları saklamazlarsa, kendi işlerini kendileri bozmuş olurlar." (Arat II, 199)

ilet-

“İletmek, götürmek, ilişmek; bk. ilt-” (Arat III, 193)

iki böz ilet-

iki bez götürmek, ölürlen sadece kefeniyle gitmek

çıgay ma ölür ök yime bay ölür

iki böz iletür kara yir bolur (Arat I, 6374)

"Fakir de ölür, zengin de; bunların ikisinin de götürecekleri şey ancak bir kefenden ibarettir ve nihayet kara toprak olurlar." (Arat II, 457)

kanı ol tirigli tavar koçmadın

iki neñ bile ilçi beglik buzar

kirür egri yolğa könidin azar (Arat I, 2023)

"Bey iki şey ile kendi beyliğini bozar, eğri yola girer ve doğru yoldan şaşar." (Arat II, 153)

köni/könilik yolğa
kir-

doğru yola girmek

oķıçı ol erdi bayattın saña

sen ötrü köni yolğa kirdiñ toña (Arat I, 36)

"O sana Tanrı tarafından gönderilen davetçi idi; sen bu sayede doğru yola girdin, ey yiğit." (Arat II, 14)

hava arzu boynı sımagınça öz

könilik yoluña kirümez et öz (Arat I, 4807)

"Kendi nefis ve hevesinin başını ezmedikçe, vücût doğruluk yoluna giremez." (Arat II, 347)

ur-

"Vurmak, döğmek" (Arat III, 496)

küler yüz ur-

güler yüz göstermek, hoş davranmak

anada atada bağırşak bolup

ayada tutar sen küler yüz urup (Arat I, 717)

"Gün olur, anneden-babadan daha merhametli olursun; güler yüz göstererek, insanı el üstünde taşırsın." (Arat II, 63)

2.5.3. Yakın Anlamlı Sözcükler+Fiil Birlikteliğine Dayalı Eşdizimler

Anlam ortaklığı olarak tanımlanabilen yakın anlamlılık, en az iki dilsel ögenin sahip oldukları anlamlar arasındaki benzerliği ifade etmektedir. Aksan, N. Goodman'ı kaynak göstererek hiçbir dilde başlangıçta bir kavramı yansıtmak için birden fazla göstergenin kullanılmadığını, buna bağlı olarak da bir dilde iki ayrı göstergenin tamamen aynı anlama gelemeyeceğini ifade eder. Buna göre *dilemek/istemek, çevirmek/döndürmek, darılmak/ küsmek/gücenmek* gibi kelimeleri yakın anlamlı ögeler şeklinde değerlendirmek gerekmektedir (Aksan, 1999:78).

Eşdizimler; isimler, isim tamlamaları, sıfatlar, sıfat tamlamaları, zarflar, edatlar ve fiillerle oluşmuş yapıların yanı sıra **yakın anlamlı sözcüklerle** de kurulabilmektedir:

aç- “Açmak; izah etmek” (Arat III, 1)

ağı kaznağı aç- hazineleri açmak

sözin kesti açtı ağı kaznağı
üledi öküş neñ çığaylar hıqı (Arat I, 1034)
"Sözlerini burada kesti, hazinelerini açtı; fakir fukaraya çok mal dağıttı." (Arat II, 86)

kend uluş aç- şehir ve memleket fethetmek

kalı alp atım erse birgil kümüş
kılıç ursu açsu saña kend uluş (Arat I, 5519)
"Eğer cesur ve kahraman kimse ise, ona gümüş ver; kılıç kullansın, sana şehir ve memleketler fethetsin." (Arat II, 395)

ağrıl- “Ayrılmak” (Arat III, 8)

ka kadaştın ağrıl- kardeş ve akrabadan ayrılmak

özüm ka kadaştın neçe ağrılıp
nelük turğay erdim bu yirke kelip (Arat I, 3337)
"Ben de kardeş ve akrabalarından ayrılarak, buraya gelip, niçin bu kadar zaman burada kaldım." (Arat II, 244)

art- “Artmak, fazlalaşmak” (Arat III, 25)

ağırlık açığ art- itibar ve ihsanın artması

yaqın bolğa sen künde ötrü maña
ağırlık açığ artğa mendin saña (Arat I, 853)
"Böylece sen her gün bana daha yakın olacaksın ve benden sana karşı itibar ve ihsan artacaktır." (Arat II, 72)

kend uluş art- şehir ve eyaletlerin çoğalması

kalın kaznağ ursa bu altın kümüş
itilse eli artsa ol kend uluş (Arat I, 2178)
"Altın ve gümüşten zengin bir hazine toplansın; memleket düzene konsun, şehir ve eyaletler çoğalsın." (Arat II, 163)

bezen- “Bezenmek, süslenmek” (Arat III, 76)

ulus k nd bezen-

memleket ve şehirlerin süslenmesi

bayudı budun in ke tegdi yatur

ulus k nd bezendi k   l yilg t r (Arat I, 3104)

"Halk zenginleşti ve huzura kavuştu; memleket ve şehirler süslendi, gönüller ferahladı." (Arat II, 228)

bil-

"Bilmek" (Arat III, 78)

din  eri 'a  bil-

din ve şeriatı tanımak

sa ınuk kerek din  eri 'a  bilir

bu mundağ kişidin bütünlük kelir (Arat I, 2844)

"Takva sahibi, din ve şeriatı tanır bir insan olmalıdır; böyle insandan doğruluk gelir." (Arat II, 210)

i i ni taşıını bil-

i ini dı ını bilmek

yana bilse s zn   i i hem ta ı

itilse anı  ötrü t zmi  i i (Arat I, 2601)

"Vazifesinde muvaffak olabilmesi için, elçinin bir de sözün i ini ve dı ını bilmesi lazımdır." (Arat II, 193)

i i ni taşıını ada ı  bilir

bu i  ta  biligli kişi ne  alır (Arat I, 4266)

"Arkadaşın senin i ini dı ını bilir; bu işi dışı bilen insan senden bir çok şeyler koparır." (Arat II, 308)

t r  to u bil-

usul erkan bilmek

t r  hem to u bilse kılsa tapuğ

o ay bolsa kılkı k l n  k mu  (Arat I, 2531)

"Hizmet ederken, us l ve erkanı bilmeli; tabiatı, bütün tavır ve hareketi mülayim olmalıdır." (Arat II, 188)

t r  hem to u bilse t zse yorık

kir  hem  ık bilse itse kılık (Arat I, 4038)

"T re ve us l  öğrenmeli, hareketini düzeltmeli, giriş ve çıkış tarzlarını bilmeli, tavır ve hareketi edep dairesinde olmalıdır." (Arat II, 293)

i i yakşı aymış t r l   kişi

törü bilse yalñuñ bulur tör başı (Arat I, 4604)

"Usûl bilen kimse çok güzel söylemiş; insan usûl bilirse, baş köşeye geçer." (Arat II, 333)

nerd-ü şatranç bil- tavla ve satranç oynamasını bilmek

yana nerd-ü şatranç bilir erse keç

harifleri andın ulır erse keç (Arat I, 2634)

"Bundan başka, bir de çok iyi tavla ve satranç oynamasını bilmeli ve rakiplerini iyice sıkıştırmalıdır." (Arat II, 195)

birik- **“Birikmek, toplanmak, bir olmak”** (Arat III, 92)

köñül til birik- düşüncesi ve sözü bir olmak

ıdı yakşı sözler köñül bulmuş er

köñül til birikip yakın bolmuş er (Arat I, 5617)

"Gönül sahibi, düşüncesi ve sözü bir olan dost insan çok iyi söylemiştir." (Arat II, 402)

biriktür- **“Biriktirmek”** (Arat III, 92)

köñül til biriktür- düşüncesi ve sözü bir olmak

ķamuğķa sevitmek tilese özüñ

köñül til biriktür süçig tut sözüg (Arat I, 4280)

"Kendini herkese sevdirmek istersen, sözün ve fikrin birbirine uygun ve dilin tatlı olsun." (Arat II, 309)

bol- **“Olmak”** (Arat III, 97)

arka yülek bol- destek olmak

ya rāb üste devlet tükel kıl tilek

ķamuğ işte bolğıl sen arķa yölek (Arat I, 116)

"Ey rabbim, sen onun devletini arttır; bütün dileklerini yerine getir, her işinde arka ol, destek ol." (Arat II, 19)

er at bol- askerin olması

er at boldı begler kanatı yügi

kanatsız ķuş uçmaz ay begler begi (Arat I, 3005)

"Asker beylerin kanat tüyüdür; ey beyler beyi, kanatsız kuş uçamaz." (Arat II, 221)

er at bolsa begler eli eksümez

er at bolmasa beg elin keç yimez (Arat I, 3032)

"Asker bulundukça, beylerde memleket eksik olmaz; asker olmasa, bey memleketine uzun müddet hakim kalamaz." (Arat II, 223)

er at bolsa begdin sevinçlig yaruk

ķayu il tilese bulur beg anuk (Arat I, 3033)

"Asker beyden memnun oldumu, bey hangi memleketi isterse, onu elinde bulur." (Arat II, 223)

ķazine er at boldı begler ķiķi

bu iki bile er alır öz öķi (Arat I, 5462)

"Hazine ve ordu beylerin kuvvetini teşkil eder; bu ikisi ile insan kendi öcünü alır." (Arat II, 391)

inç/esen bol-

rahat ve huzur içinde olmak

ilig altunı inç esen bolsunı

bayat birge barķa tilek ķolsunı (Arat I, 4957)

"Hükümdar sağ olsun ve huzur içinde yaşasın, Tanrı bütün dilek ve arzularını yerine getirsin." (Arat II, 357)

ķıp ķızıl bol-

kıpkırmızı olmak

at üstem yarıklar bolur ķıp ķızıl

ķızıl ķızķu eñler bolur yap yaşıl (Arat I, 2385)

"At, koşum ve zırhlar kıpkırmızı olur; kırmızı ateş gibi yanan yanaklar mosmor kesilir." (Arat II, 177)

bul-

“Bulmak” (Arat III, 113)

ķut ķıv bul-

zenginliğe ve saadete ulaşmak

olarda biri savķı urķı turur

bularnı ağır tutsa ķut ķıv bulur (Arat I, 4337)

"Bunlardan biri Peygamberin neslidir; bunlara hürmet edersen, devlet ve saadete kavuşursun." (Arat II, 313)

olarda biri bilge alim turur

bu alim bile erke ķut ķıv bolur (Arat I, 5551)

"Onlardan biri alimlerdir; bunlar insanı devlet ve saadete kavuştururlar." (Arat II, 397)

neçe ağsa ança ağırlık bulur

ajun malı kut kıv bulur öz oñı (Arat I, 6044)

"Ne kadar yükselirse, o kadar hürmet görür; saadet, talih ve dünya malından nasibini alır." (Arat II, 433)

bulna-

“Esir etmek, tutsak etmek” (Arat III, 116)

kağgu saķınç
bulna-

kaygı ve kederin esiri olmak

neçe kağgu saķınç seni bulnasa

yana ok küler köz neçe yıgılasa (Arat I, 6343)

"Kaygı ve keder seni ne kadar esir ederse-etsin, ne kadar ağlatırsa ağlatsın, bir gün yüzün tekrar gülecektir." (Arat II, 454)

ılık-

“Korumak” (Arat III, 182)

et öz ılık-

kendini korumak

bu bir kaç neñ ol kör kişike yavuz

muni kılsa yalñuķ alıkar et öz (Arat I, 337)

"Bak, şu bir kaç şey insan için kötüdür; insan bunları bilirse, kendisini korumuş olur." (Arat II, 35)

ķal-

“Kalmak” (Arat III, 215)

esen eğgü ķal-

sağ ve esen kalmak

sen erdiñ maña köz yaruķı tükel

barır men seniñdin esen eđgü ķal (Arat I, 1162)

"Sen benim gözümün nuru idin, şimdi senden ayrılıyorum, sen sağ ve esen kal." (Arat II, 94)

kesildi sözüüm sen esen eğgü ķal

iligke bitig bir yüzüm kıılma al (Arat I, 3709)

"Başka bir diyeceğim kalmadı, sen sağ ve esen kal; hükümdara bir mektup ver, beni mahcup etme." (Arat II, 269)

barayın men emdi esen eğgü ķal

ikigün ajunluķ aya eğgü fal (Arat I, 4878)

"Şimdi ben gideyim, sen sağ ve esen kal; ey her iki dünya saadetine kavuşan insan." (Arat II, 352)

ıdışlıgı suvuğ içtim emdi tükel

tükettim tiriglik esen edgü kal (Arat I, 6060)

"Kaptaki suyun tamamını içtim ve hayatımı tamamladım, sen sağ ve hoşça kal." (Arat II, 434)

kıl-

"Kılmak, etmek, yapmak" (Arat III, 243)

‘adêd cedri kıl-

hesap yapmak

bilir erse saqış yime hendese

‘adêd cedri kılsa misahat basa (Arat I, 2633)

"Hesaba, bir de hendeseye vakıf olmalı; cezir ile mesaha ilmini de bilmelidir." (Arat II, 195)

ya tazif ya tansif özüñ yetrü bil

kalı bildiñ erse ‘adêd cedri kıl (Arat I, 4380)

"Sen taz'if ve tansifi iyice öğren; bunları öğrendikten sonra, aded cezrini ele al." (Arat II, 317)

kılın-

"Kılınmak, yapılmak" (Arat III, 249)

oğul kız kılın-

çoluk çocuk sahibi olmak

oğulsuz ölürde öküñdi tilin

aya kin keligli oğul kız kılın (Arat I, 3373)

"Evlatsız insan ölürken peşimanlığını ikrar etti ve:— Ey benden sonra gelen sen, çoluk çocuk sahibi ol— dedi." (Arat II, 247)

koğ-

"Koymak, bırakmak" (Arat III, 266)

tilek arzu koğ-

arzusundan vazgeçmek

özüm koğtı dünya tilek arzusın

tilekim tükendi kesidi sözüñ (Arat I, 4732)

"Bu dünya ile ilgimi kestim ve bütün dilek ve arzuları üzerimden attım, artık dileğim kalmadı; işte bu kadar." (Arat II, 342)

bu kün koğmağınça havaş arzular

yarın bulğu ermez özüüm edgüler (Arat I, 4736)

"Bugün bu nefsi ve arzuları üzerimden atmadan, benim yarın iyilik bulmama imkan yoktur." (Arat II, 342)

ilig koşdı emdi ozakı tilek

okır bir ziyaretka bolğıl yölek (Arat I, 4986)

"Hükümdar evvelki arzusundan vazgeçti; seni şimdi yalnız ziyaret için çağırıyor; bunu da artık reddetme." (Arat II, 360)

erej kut tilek arzu meñü tile

bu meñü erej kolsa emgek bile (Arat I, 5190)

"Bu huzur, arzu ve dilekleri bırak, ebediyeti ara; ebedî huzuru isteyen bunun zahmetine katlanmalıdır." (Arat II, 374)

ön-

“Bitmek, yetişmek” (Arat III, 362)

ot yem ön-

ot ve yem yetişmek

biligsiz kişi köñli kum teg turur

ögüz kirse tolma ap ot yem önür (Arat I, 975)

"Bilgisiz insanın gönlü kumsal gibidir; nehir aksa, dolmaz; orada ot ve yem bitmez." (Arat II, 81)

könilik üçün kök adağın turur

yayılmaz üçün yirde ot yem önür (Arat I, 5600)

"Doğruluk yüzünden gök ayakta durur; yer sabit olduğu için, üzerinde ot ve ekin biter." (Arat II, 401)

tile-

“Dilemek, istemek, beklemek, aramak” (Arat III, 447)

et öz tüz tile-

vücudun doğru olmasını dilemek

et öz tüz tilese hıva boynı sı

hıva ölse könlür et öz egrisi (Arat I, 5474)

"Vücûdun doğru olmasını istersen, heva ve hevesin boynunu ez; heva ölürse, vücûdun eğriliği düzelir." (Arat II, 392)

tut-

“Tutmak” (Arat III, 471)

azın azka tutma-

azını az görmemek

bu tört neñ azın azka tutma negü

bügü sözlemiş söz eşitgü ögü (Arat I, 306)

"Hakimlerin sözünü dinle, düşün ve şu dört şeyin azını az görme." (Arat II, 33)

er at tut-

asker tayin etmek; hizmetine almak

tüşün bilse yortuğ tüze bilse keç

er at tutsa sakçı oduğ tursa keç (Arat I, 2345)

"Konak yerlerini ve muhafız alayını düzenlemesini iyice bilmeli; askerden nöbetçiler tayin etmeli ve bunlar da çok uyanık durmalıdır." (Arat II, 175)

er at tutsa şeksiz kerek neñ tavar

bu neñ bolmasa er yıgılmaz añar (Arat I, 5460)

"Hizmetkar olunca da, şüphesiz, mal ve servet lazımdır; mal olmazsa, başkasının hizmetine kimse girmez." (Arat II, 391)

ur-

"Vurmak, döğmek" (Arat III, 496)

otun tüğün ur-

dağlamak

bayat edgü kılğay bu söz sözleme

tüğün urma otun meniñ köñlüme (Arat I, 1084)

"İnşallah Tanrı seni iyi edecektir; böyle sözler ile yüreğimi dağlama." (Arat II, 89)

yavrit-

"Kötülemek, yıpratmak" (Arat III, 532)

et öz yavrit-

vücudunu yıpratmak

biliglig kişiler et öz yavritur

bilig birle avnur canın semritür (Arat I, 990)

"Bilgili insanlar vücûtlarını yıpratırlar; bilgi ile avunurlar ve ruhlarını beslerler." (Arat II, 82)

yi-

"Yemek" (Arat III, 541)

tilek arzu yi-

dileğine ve arzusuna ulaşmak

ķamuğķa tusulur kör erdemlig er

bu erdem bile er tilek arzu yir (Arat I, 567)

"Bak, meziyetli insanın herkese faydası dokunur; bu meziyet ile insan bütün arzularına nail olur." (Arat II, 51)

tüzü arzu ni 'met tükel men yidim

sevinçlig men sindin ay edgü idim (Arat I, 1260)

"Bütün arzu ve nimetlere tamamen nail oldum; ey iyi rabbim, sen beni her bakımdan sevindirdin." (Arat II, 101)

küle baksa begler kimi edlese

ava yıglur arzu kerek ol yise (Arat I, 1806)

"Beyler kime gülerek bakar ve kimi değerlen dirirlerse, istediği şeyler ona doğru koşar ve etrafına üşüşür; yeter ki, o bundan faydalanmasını bilsin." (Arat II, 137)

kılıç birle tutlur talu edgü el

kalém birle itlür tilek arzu yir (Arat I, 2720)

"Güzel ve iyi bir memleket kılıç ile zapt ve kalem ile tanzim edilir; her kes dilek ve arzusuna kavuşur." (Arat II, 201)

yuluğla-

"Feda etmek" (Arat III, 557)

et öz yuluğla-

tenini ve canını feda etmek

et öz can yuluğlar tapuğ kılguçı

tiler beg sevinçi bu kul bolguçı (Arat I, 2960)

"Hizmet eden insan tenini ve canını feda eder; kulluk eden beyini memnun etmek ister." (Arat II, 218)

açığ birse begler tilin edgü söz

tapuğçı yuluğlar begiñe et öz (Arat I, 2977)

"Beyler ihsanda bulunur ve iyi sözle onu takdir ederlerse, hizmetkar beyine kendisini feda eder." (Arat II, 219)

et öz can yuluğlar meniñ işime

dü 'a arturur bu keçer yaşıma (Arat I, 3059)

"Benim işim uğrunda tenini, canını feda ediyor ve bu fani hayatımda bana çok dua kazandırıyor." (Arat II, 225)

2.5.4. İsim+Edat+Fiil Birlikteliğine Dayalı Eşdizimler

San- fiili üzerindeki zarf-fiil ekiyle "sanarak, öyle sayarak" anlamında kullanılırken, zamanla aradaki kelime-ek ilişkisi unutulurak "gibi" anlamıyla ve edat işleviyle kullanılır olmuştur (Türk ve Özalan, 2014, s. 241). *San-* (*san-*, *zannet-*, *düşün-*) fiili "sanı edatı" < "san-ı zarf-fiili" haline gelmiştir, bu yüzden çalışmanın edatlarla kurulan eşdizimler bölümüne dahil edilmiştir: *tüş sanı bol-* (*düş gibi olmak*).

“Birlikte, beraber, bir olup, bir araya gelip” anlamlarındaki *birle* edatı Eski Türkçeden beri her dönemde yaygın kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1984, s. 22). Tarihi metinde *birle* ve *bile* (*ile, beraber*) formunda iki farklı edat görülmektedir, her ikisi de Türkiye Türkçesinde *ile* edatını karşılamaktadır: *ögüñ birle añ-* (*akıl ve fikir ile dinleyerek anlamak*), *emgek bile kazğan-* (*emeğiyle kazanmak*).

etü. teg “gibi, denk” < etü. teñ “denk, eş” şeklindeki gelişme *teg* edatının kökeniyle ilgili akla yatkındır. (Öner, 2003, s. 151). Teg edatının isimlerin yalın halleriyle bir araya gelerek eşdizim oluşturduğu görülmektedir: *ögüz teg aķ-* (*nehir gibi akmak*), *ağın teg bol-* (*dilsiz gibi olmak*).

Negü (*ne, nasıl, niçin*) zarfı, genellikle *teg* edatıyla bir araya gelmekte; *negü teg* (*nasıl, ne şekilde*) formunda fiillere bağlanarak eşdizim oluşturmaktadır: *negü teg bol-* (*nasıl olmak*), *negü teg keç-* (*ne şekilde geçmek, nasıl geçmek*). Ayrıca *negü ti-* kullanımına da tarihi metnin genelinde çok defa rastlanmaktadır: *negü ti-* (*ne demek*).

Çalışmada isimden isim yapma “+lıg” ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuş olan *yañlıg* (*gibi*) edatıyla türemiş eşdizim örnekleri de yer almaktadır: *bu yañlıg bol-* (*böyle olmak*).

Berü (*beri*) edatının *kel-* (*gelmek*) kurduğu eşdizimin günümüz Türkçesinde de varlığını sürdürdüğü görülmektedir: *berü kel-* (*beri gelmek*).

açt- “**Acımak, ağrımak**” (Arat III, 2)

urağun içer teg
açı-

acı Hint ilacı içmiş gibi acımak

maña kelse tütüşü törü birse men
urağun içer teg açır körse men (Arat I, 815)
"Bunlar kavga edip, bana gelirler ve ben hüküm verince,
bakarsın, acı Hind ilacı içmiş gibi, yüzlerini ekşitirler." (Arat II, 69)

açın- “**İhsan etmek, ihsanda bulunmak, bağışlamak**” (Arat III, 3)

neñ bile açın-

(mal ile) ihsanda bulunmak

sevindür bularıg açın neñ bile

körü tur adın işke katma yula (Arat I, 5592)

"Onları memnun et, ihsanlarda bulun; dikkat et, onlara başka iş verme; verilmiş ise, onu bu işten al." (Arat II, 400)

aķ- "Akmak" (Arat III, 13)

ögüz teg aķ- nehir gibi akmak

taķı bolmaz erse ajun barça koğtum

ögüz teg aķayı tüpi teg toğayı (Arat I, 6573)

"Daha da olmazsa, bütün dünyayı bırakarak, nehir gibi akayım, kasırğa gibi göklere yükseleyim." (Arat II, 472)

al- "Almak bk. alğal-" (Arat III, 15)

altun kümüş birle

al- altın va gümüş karşılığında almak

sen altun kümüş birle alma kuluğ

bu üç neñ yulu kıl karnuğnı yavār (Arat I, 2409)

"Sen kulu altın ve gümüş ile alma; bu üç şeyi feda et, o her keşi sana getirir." (Arat II, 179)

añ- "Anmak, anlamak, dikkat etmek" (Arat III, 20)

ögüñ birle añ- akıl ve fikir ile dinleyerek anlamak

kapuğda kirürde oñuñ aşnu mañ

tilin yarlıkarda ögüñ birle añ (Arat I, 4057)

"Kapıdan girerken, önce sağ ayağını at; sana emir buyrulurken, aklın, fikrin onda olsun." (Arat II, 294)

baķ- "Bakmak" (Arat III, 53)

köñül közi birle

baķ- gönül gözü ile bakmak

köñül közi birle baķıp teñledim

özüm yolda azmış turup tañladım (Arat I, 5691)

"Gönül gözü ile bakarak, şöyle bir denedim ve doğru yoldan ayrılmış olduğumu hayretle gördüm." (Arat II, 407)

bas- "Basmak" (Arat III, 60)

bilig birle bas- bilgi ile hükmetmek

uķuş birle tuttı ajun tutğuçı

bilig birle bastı budun basğuçı (Arat I, 218)
"Dünyayı elinde tutan, onu anlayış ile tuttu; halka hükmeden,
bu işi bilgi ile yaptı." (Arat II, 27)

budunuğ bilig birle bastı begi
bilig bolmasa işke yakmaz ögi (Arat I, 1968)
"Bey halkı bilgi ile elinde tutar; bilgisi olmazsa, akıllı işe
yaramaz." (Arat II, 149)

kalēm birle bas- kalem (bilgi) ile yönetmek

kılıç birle aldı kör il alğuçı
kalēm birle bastı ol il basğuçı (Arat I, 2425)
"Memleketi alan onu kılıç ile almıştır, memleketi tutan onu
kalem ile tutmuştur." (Arat II, 180)

basıl- **"Basılmak"** (Arat III, 61)

kalēm birle basıl- kalem (bilgi) ile yönetmek

kılıç birle tutlur kalı tutsa el
kalēm birle baslur kalı bassa il (Arat I, 2711)
"Eğer memleket tutulursa, kılıç ile tutulur; eğer memlekete
hüküm etmek icap ederse, kalem ile edilir." (Arat II, 200)

bezen- **"Bezenmek, süslenmek"** (Arat III, 76)

biligler bile bezen- bilgi ile donanmak

bezenmiş ağırlıg biligler bile
kalı kim şükür kıl kana 'at tile (Arat I, B10)
"Değerli bilgiler ile süslenmiştir; artık sen şükret ve kanaatkar
ol." (Arat II, 3)

kelin teg bezen- gelin gibi süslenmek

tuzakçı körünmez meñin körkitür
bezenmiş kelin teg köñül yilgitür (Arat I, 3567)
"Tuzak kuran görünmez, yalnız yemini gösterir; süslenmiş bir
gelin gibi, gönlü çeler." (Arat II, 260)

bıç- **"Kesmek, biçmek; bk. bıç-"** (Arat III, 76)

bıçek teg bıç- bıçak gibi kesmek

bıçek teg bıçar men keser men işig
uzatmaz men da 'vi kılıglı kişig (Arat I, 811)

"Ben işleri bıçak gibi keser, atarım; hak arayan kimsenin işini uzatmam." (Arat II, 69)

bil-

“Bilmek” (Arat III, 78)

bilig birle bil-

bilgi ile bilmek

saķışçı kerek bolsa bilge tetig

bilig birle bilse bu törlüg bitig (Arat I, 2218)

"Vezir hesap bilir, alim ve zeki olmalıdır; bilgili olmalı ve çeşitli yazıları bilmelidir." (Arat II, 166)

uķuş birle uķ iş bilig birle bil

künüñ bolsu kutluğ kutağsumı yıl (Arat I, 2626)

"İşi akıl ile anla, bilgi ile bil; günün kutlu olsun, hayatın mesûd geçsin." (Arat II, 195)

biliş-

“Bilişmek, tanışmak” (Arat III, 85)

kişiler bile biliş-

bazı kimseler ile tanışmak

bilişti yime ol kişiler bile

otağ tuttu özke yarudı küle (Arat I, 499)

"O da nihayet bazı kimseler ile tanıştı; kendisine bir oda tuttu ve yüzü gülmeğe başladı." (Arat II, 46)

hacib bile biliş-

hacip ile tanışmak

yori bar biliş emdi hacib bile

tilekiñ negü erse andın tile (Arat I, 512)

"Sen şimdi hacibin yanına gidip, onunla tanış, dileğin ne ise, kendisinden iste." (Arat II, 47)

biti-

“Yazmak” (Arat III, 93)

bitig birle biti-

yazı ile yazmak

bitig birle yalñuķ bitir bilmişin

bitise bilür er negü kılmuşın (Arat I, 2223)

"İnsan bildiklerini yazı ile yazar; yazarsa, ne yapmış olduğunu bilir." (Arat II, 167)

bol-

“Olmak” (Arat III, 97)

kelin teg bol-

gelin gibi olmak

kişi kirmedük ilke kirse kalı
kelin teg bolur er ağın teg tili (Arat I, 494)
"İnsan bilmediği bir memlekete girince, gelin gibi olur ve dili tutulur." (Arat II, 45)

bu yañlıg bol-

böyle olmak

bu yañlıg bolur bu kişi eğgüsi
kişi eğgüsi ol budun yüdgüsi (Arat I, 543)
"İnsanların iyisi böyle olur; halkın yükünü hafifleten kimse insanların iyisidir." (Arat II, 49)

taşı teg içi ol içi teg taşı
bu yañlıg bolur ol köni çın kişi (Arat I, 863)
"Onun içi dışı gibi, dışı da içi gibidir; doğru ve dürüst insan böyle olur." (Arat II, 73)

kişi ödrümi kör bu yañlıg bolur
isizim bu yañlıg kişiler ölü (Arat I, 1788)
"Seçkin insan, bak, böyle olur; ne yazık ki, böyle insanlar da fanidir." (Arat II, 136)

bu yañlıg bolur erse sü başlar er
işi barça itlip küvençke teger (Arat I, 2414)
"Ordu kumandanı, böyle olursa, bütün işi yoluna girer ve kendisi takdire mazhar olur." (Arat II, 179)

negü teg bol-

nasıl olmak

bu eğgü kayu ol neteg ol özi
negü teg bolur eğgü kılkı tözi (Arat I, 855)
"İyilik nasıl ve ne gibi bir şeydir; iyinin hali tavrı ve tıyneti nasıl olur." (Arat II, 72)

kayunu ayurlar könilik yolu
negü teg bolur bu könilik ulı (Arat I, 861)
"Hangi yola doğruluk yolu derler; bu doğruluğun mahiyeti nedir." (Arat II, 73)

negü teg bolur sen meniñde keğin
meniñ yok sakınçım muniñda adın (Arat I, 1217)
"Benden sonra ne olacaksın; benim bundan başka bir düşüncem yoktur." (Arat II, 98)

maña ayğıl emdi ukuş sûreti
negü teg bolur ol yörügi atı (Arat I, 1848)

"Şimdi bana akıllı tarif et, onun mahiyeti nasıldır ve adı nedir?"
(Arat II, 140)

ağın teg bol- dilsiz gibi olmak

*nelük sözlemez sen ağın teg bolup
meni munda yalnız bu yañlıg bulup* (Arat I, 775)
"Beni burada tek başınma ve bu halde görünce, neye dilsiz gibi
susuyorsun." (Arat II, 67)

tüş sanı bol- düş gibi olmak

*kanı düş sanı boldı keçmiş küniñ
ökünçte adın yok bu qalmış küniñ* (Arat I, 1397)
"Hani, geçen günlerin, rüya gibi oldu; kalan günlerinde de
peşimanlıktan başka bir şey yoktur" (Arat II, 110)

bolun- **"Olmak burada kaldım"** (Arat III, 103)

bu yañlıg bolun- böyle olmak

*bu yañlıg bulunsa ay(!) ilig vezîr
begin inçke tegrür qarası uğır* (Arat I, 2260)
"Ey hükümdar, böyle bir vezir bulunursa, o beyini huzura
kavuşturur ve halkı rahat uyur." (Arat II, 169)

egil- **"Eğilmek"** (Arat III, 143)

kağıl teg egil- yaş söğüt dalı gibi eğilmek

*tadı artadı kör küçi eksüdi
kağıl teg köni boş egildi qodı* (Arat I, 1055)
"Unsurlar bozuldu, kuvveti azaldı; dik vücûdu, yaş söğüt dalı
gibi, büküldü." (Arat II, 87)

emle- **"İlaçlamak, tedavi etmek, iyileştirmek"** (Arat III, 149)

uquş birle emle- akıl ile tedavi etmek

*bu beglik igiñe otı ög bilig
uquş birle emle ay kılkı silig* (Arat I, 1970)
"Beylik hastalığının ilacı akıl ve bilgidir; ey yumuşak huylu,
onu akıl ile tedavi et." (Arat II, 149)

igid- **"Terbiye etmek, eğitmek, yetiştirmek, beslemek"** (Arat III, 189)

yimi birle igid- yemek ile beslemek

ayur ay idim sen törüttüñ tözüg
yemi birle igdür sen sansız özüñ (Arat I, 1257)
"-Ey rabbim, sen her şeyi yarattın; sayısız mahlûkların rızkını
ihsan edersin — dedi —" (Arat II, 100)

şeker
birle/şekerdin igid- şeker ile beslemek

karındın çıkardıñ karınka kirür
şekerdin igidtiñ yılanka birür (Arat I, 1515)
"Karından çıkardın, tekrar karına giriyorum; şeker ile
beslediğin bu vücûdu yılana veriyorum." (Arat II, 117)

şeker birle igdür birür kin ağu
yayığ kut kılınçı bu ol ay büğü (Arat I, 6129)
"Şeker ile besler, sonunda zehir verir; ey hakîm, döneke saadet
böyledir." (Arat II, 438)

işle-

"İşlemek, görmek, meşgul olmak, çalışmak, yapmak" (Arat
III, 206)

uğuş birle işle-

bir işi akıl yoluyla yapmak

uğuş birle işler kamuğ iş küdüg
bilig birle bekle bu bulmuş ödüg (Arat I, 161)
"Bütün işini-gücünü anlayış yolu ile yap; eline geçen bu
zamanı israftan bilgi ile koru." (Arat II, 23)

bilig birle begler budun başladı
uğuş birle il kün işin işledi (Arat I, 1952)
"Beyler bilgi ile halka baş oldular ve akıl ile memleket ve
halkın işini gördüler." (Arat II, 148)

bilig birle başlar begi il törü
uğuş birle işler kamuğ iş körü (Arat I, 2713)
"Bey memleket ve kanunları bilgi ile ele alır; bütün işleri akıl
ile görür." (Arat II, 201)

uğuş birle işle kamuğ işlerig
havağa basıkma köñül tut tirig (Arat I, 5196)
"Her işi akıl ile işle, nefsin esiri olma, gönlünü diri tut." (Arat
II, 375)

bilig birle işle-

bir işi bilgi ile yapmak

başım kökke tegsün tese sen turup
bilig birle işle kamuğ iş körüp (Arat I, 4557)

"Bir gün başının göklere ermesini istersen, her işi dikkatle ve bilgi ile yap." (Arat II, 330)

bilig birle işle kamuğ törlüg iş
biligdin kelir ol kamuğ körlüg iş (Arat I, 5253)
"Her türlü işi bilgi ile işle; her güzel iş bilgi ile meydana gelir."
(Arat II, 378)

işlet- **"İşletmek, kullanmak, sarfetmek"** (Arat III, 207)

bilig birle işlet- işi bilgi ile yönetmek

kalı tegse beglik saña belgölüg
bilig birle işlet işig ay külüg (Arat I, 4136)
"Eğer sana gerçekten beylik nasip olursa, ey namılı, işi bilgi ile idare et." (Arat II, 299)

kaç- **"Kaçmak, kaçınmak, sakınmak"** (Arat III, 211)

keyik teg kaç- geyik gibi kaçmak

seviglini sevmez keyik teg kaçır
kaçıglıka yapçur adağın kuçar (Arat I, 401)
"Seveni sevmez, ondan geyik gibi kaçır; kaçana yapışır, onun ayağına sarılır." (Arat II, 39)

maña urmasa örk meni tuttaçı
keyik teg kaçır men kim ol yetteçi (Arat I, 722)
"Beni tutan bana yular vurmazsa, ben geyik gibi kaçırım; bana kim yetişebilir." (Arat II, 63)

kal- **"Kalmak"** (Arat III, 215)

kağgu bile kal- kaygıyla kalmak; kaygılı/kederli olmak

severin bulup körse sevnü küle
kalır adrılurda bu kağgu bile (Arat I, 6201)
"Sevdiklerini bulunca, onlara sevinerek ve gülerek bakar; ayrıldığı zaman yine kederi ile baş başa kalır." (Arat I, 6201)

katıl- **"Katılmak, karıştırılmak"** (Arat III, 228)

kozi birle katıl- kuzu ile karışmak

ajunka badı kör tükel kut kırı
kozi birle katlıp yorıdı böri (Arat I, 461)

"Bak, dünyaya tam bir saadet kuşağı bağladı; kurt ile kuzu bir arada yaşadı." (Arat II, 43)

kutuldu budun kitti emgekleri

kozi birle katlıp yorıdı böri (Arat I, 1040)

"Halk kurtuldu ve zahmet denilen şey ortadan kalktı; kuzu ile kurt birlikte yaşamağa başladı." (Arat II, 86)

budun birle katıl- halka karışmak

bab kara budun birle negü teg katılğusın ayur (Arat I, C56)

"bab. Halk ile nasıl muamele edileceğini söyler." (Arat II, 10)

ıdı yakşı aymış törü birgüçi

budun birle katlıp sına bilgüçi (Arat I, 4449)

"Kanun koyan ve halk arasına karışarak, onu tecrübe yolu ile tanıyan insan çok güzel söylemiş." (Arat II, 322)

budun birle katlıp yorık tüzmedim

ya begler bile men kılık bilmedim (Arat I, 5750)

"Halk ile karışarak, hareketlerimi onlara uydurmamış olduğum gibi, beylerin maiyetinde yaşamamın usûl ve adabını da öğrenmedim." (Arat II, 411)

‘aleviler birle
katıl-

alevîlerle görüşmek

bab ‘aleviler birle neteg katılğusın ayur (Arat I, C57)

"bab. Ali evladı ile nasıl muamele edileceğini söyler."" (Arat II, 10)

‘aleviler Birle katılmaknı Ayur (Arat I, L)

"Ali Evladı İle Münasebeti Söyler." (Arat II, 313)

kazgan-

“Kazanmak” (Arat III, 231)

emgek bile
kazgan-

emeğiyle kazanmak

kişi munça emgek bile kazganıp

uzun kıalmaz erse nerek neñ yıgıp (Arat I, 4683)

"Bu dünyada uzun müddet kalmayacak olduktan sonra, insanın bu kadar zahmete katlanıp, bu malı toplamayı neye yarar." (Arat II, 339)

keç-

“Geçmek, ölmek” (Arat III, 232)

yel teg keç-

rüzgar gibi geçmek

tiriglik tedüküñ bu yel teg keçer
kaçar tutsa bolmaz anı kim bulur (Arat I, 693)
"Bu hayat dediğin yel gibi geçer; tutmak olmaz, kaçır; onu kim bulabilir." (Arat II, 61)

tüpi yel keçer teg tiriglik keçip
asığsız ulır men özümke açıp (Arat I, 1175)
"Hayat, bir kasırğa gibi, geçti, gitti; şimdi halime acıyarak, boş yere inliyorum." (Arat II, 95)

inanma tiriglikke yil teg keçer
usanma bu dünyadın öz terk köçer (Arat I, 1274)
"Hayata inanma, yel gibi geçer; gafıl olma, bu dünyadan çabuk göçersin." (Arat II, 102)

tüpi yel keçer teg tiriglik keçip
oğundum men emdi küyer men açıp (Arat I, 3796)
"Tipi geçer gibi, hayat geçince, ben artık uyandım ve şimdi ona içim yanıyor." (Arat II, 275)

tüş teg keç-

rüya gibi geçmek

tayanma tiriglikke түş teg keçer
küvenme kıvı kutka kuş teg uçar (Arat I, 1332)
"Hayata bel bağlama, rüya gibi geçer; boş saadete güvenme, kuş gibi uçar." (Arat II, 105)

bu түş teg tiriglik keçer belgüsüz
kerek beg kerek kul barır kelgüsüz (Arat I, 1396)
"Bu rüyaya benzeyen hayat, farkına varılmadan geçer; gerek bey, gerek kul, bir daha gelmemek üzere gider." (Arat II, 110)

tüşüñ teg keçer bu tiriglik barır
tiriglik keçerke keçer kün tanuğ (Arat I, 5845)
"Bu ömür rüyan gibi geçer-gider; hayatın geçeceğine her geçen gün delildir. " (Arat II, 418)

negü teg keç-

ne şekilde geçmek, nasıl geçmek

negü teg keçer bu keçigli küñüñ
könimü yorır sen ya egri yoluñ (Arat I, 1583)
"Günlerin nasıl geçiyor; doğrumu yürüyorsun, eğri yoldamısın?" (Arat II, 122)

negü teg keçer kün ay ögdülmiş ay
çığaymu telim boldı ilde ya bay (Arat I, 3098)

"Ey Ögdülmiş, söyle, gün ve aylar nasıl geçiyor; memlekette yoksul mu çoğaldı, yoksa zenginmi." (Arat II, 228)

negü teg keçürse keçer terk küni

barır edgü isiz ne egri köni (Arat I, 4840)

"Nasıl geçerse-geçsin, onun günü çabuk geçer; iyisi de, kötüsü de, eğrisi de, doğrusu da fanidir." (Arat II, 349)

ayur il hâli ne budun hâli ne

negü teg keçer emdi ödlek küne (Arat I, 6348)

"Memleket ve halkın hali nasıl, şimdi günler ve zaman nasıl geçiyor — dedi —" (Arat II, 454)

kel-

"Gelmek burada kaldım" (Arat III, 235)

köñül birle kel-

gönüllü gelmek

köñül birle keldim saña ay ilig

kaçan tegge emgek yetürgil bilig (Arat I, 5048)

"Ey hükümdar, ben sana gönül arzusu ile geldim; bu bana niçin zahmet olsun." (Arat II, 365)

sen emdi köñül birle keldiñ maña

velikin neteg ol bu iş ay toña (Arat I, 5051)

"Sen şimdi gönül arzusu ile bana geldin; fakat şu iş nasıl oldu, ey kudretlim." (Arat II, 365)

berü kel-

beri gelmek

asıg kolsa barça özüñ yassızın

berü kel tapuğ kıl köñül bir isin (Arat I, 106)

"Zarar görmeden, kendine hep fayda sağlamak dilersen, beri gel, hizmet et, gönül ver, ısn." (Arat II, 19)

ay edgü sañar kim toğar ay maña

berü kelgil emdi men aç men saña (Arat I, 923)

"Ey iyi, bana söyle, sana kim doyar; ben ise, tamamen açım, şimdi bana gel." (Arat II, 77)

kalı tegdi erse saña küç basınç

berü kel maña ay bu kaçđu sakınç (Arat I, 3206)

"Eğer zulüm görmüş isen, bana gel; bu dert ve endişeni bana anlat." (Arat II, 235)

berü kel uluş kēndte kılğıl tapuğ

kamuğ edgülikke açılsu kapuğ (Arat I, 3236)

"Buraya gel, köy veya şehir içinde ibadet et; sana her türlü iyilik kapıları açılsın." (Arat II, 237)

ķıl-

“Kılmak, etmek, yapmak” (Arat III, 243)

negü teg ķıl-

nasıl etmek, nasıl yapmak

*negü teg ķılur sen bu işke itig
maña yakru bir sen anı ay tetig* (Arat I, 3154)
"Bu işin çaresi ne ise, bak; ey zeki, sen onu muhakkak benim
yanıma getir." (Arat II, 232)

*negü teg ķılur men begiñke tapuğ
yapılmış turur kör maña bu kapuğ* (Arat I, 4003)
"Ben beyine nasıl hizmet ederim; bu kapı artık benim
burunkapanmıştır." (Arat II, 290)

*negü teg ķılur men bu ta 'at tapuğ
yapulğay maña bu sıñardın kapuğ* (Arat I, 4688)
"Ben taat ve ibadetimi nasıl eda edebilirim; bu kapı artık benim
için kapanmış olacaktır." (Arat II, 339)

*ağır ig bile sen özüñ yalñuzun
negü teg ķılur sen ay urgı tüzün* (Arat I, 6187)
"Sen tek başına bu ağır hasta halinde ne yaparsın, ey asıl
insan." (Arat II, 442)

ķiñeş birle ķıl-

danışarak yapmak

*ķiñeş birle ķılgu kerek iş bilip
öküñdi ķiñeşmegli işte ulıp* (Arat I, 5650)
"Her işi bilerek ve danışarak yapmalıdır; danışmayan her kes
işinde zarar görmüş ve sonunda peşiman olup, inlemiştir."
(Arat II, 404)

ķılın-

“Kılınmak, yapılmak” (Arat III, 249)

negü teg ķılın-

nasıl etmek, nasıl yapmak

*negü teg ķılınsa saña koldaşñ
sen andağ ķılınğıl sevinsü işiñ* (Arat I, 4192)
"Arkadaşın sana nasıl muamele ederse, sen de ona öyle
muamele et, sevinsin." (Arat II, 303)

*negü teg ķılınsa sen andağ ķılın
süçig sözlese söz süçig bol tilin* (Arat I, 4307)
"Onlar nasıl hareket ederlerse, sen de öyle yap; tatlı söz
söyleyenlere sen de tatlı dil ile mukabele et." (Arat II, 311)

ti-	“Demek” (Arat III, 443)
negü ti-	ne demek <i>bilig mǝ ‘nisi bil negü tir bilig bilig bilse ötrü yırar erde ig</i> (Arat I, 156) "Bilginin manasını bil; bak, bilgi ne der : bilgiyi bilen insandan hastalık uzaklaşır." (Arat II, 22) <i>tilin emgemiş er negü tir eşit bu söz işke tutğıl özüñe iş it</i> (Arat I, 165) "Dilinden eziyet çeken adam ne der, dinle; bu söze göre hareket et, onu daima hatırdan bulundur." (Arat II, 23) <i>negü tir eşitgil bu il kēnd begi uķuşķa biligke yetürmiş ögi</i> (Arat I, 216) "Anlayış ve bilginin ne olduğunu bilen, bu memleket beyi ne der, dinle." (Arat II, 27) <i>negü tir eşitgil kişi eğgüsi yorıp tın tokıǵlı ahır ölgüsi</i> (Arat I, 233) "Dinle, insanların iyisi ne der; yürüyen ve nefes alanların hepsi sonunda ölecektir." (Arat II, 28)
tik-	“Dikmek, dürtmek, sokmak, delmek, dikey getirmek, (dikiş) dikmek (ağaç) dikmek” (Arat III, 445)
çağan teg tik-	akrep gibi sokmak <i>çağan teg tikerler çibun teg sorarlar köpek teg ürerler қayusın urayı</i> (Arat I, 6601) "Onlar akrep gibi sokarlar, sinek gibi kanımı emerler, köpek gibi havlarlar; hangisine yetişeyim." (Arat II, 474)
yaru-	“Işınmak, parlamak” (Arat III, 527)
kün teg yaru-	güneş gibi parlamak <i>bu kün toǵdı ilig bu kılķı bile yarudı ajunka kün ay teg yala</i> (Arat I, 415) "Hükümdar Kün Toǵdı böylece bu tabiati ile, güneş ve ay gibi parlayarak, dünyayı aydınlattı." (Arat II, 40) <i>saña tegdi emgek kelü hem baru yanutı bayat bersü kün teg yaru</i> (Arat I, 4872) "Boraya gelip-gitme zahmetine katlandığın için, Tanrı sana bunun ecrini ihsan etsin, güneş gibi parla." (Arat II, 351)

2.6. Sıfat-Fiil + Fiil Birlikteliğine Dayalı Eşdizimler

Türkçede sıfat-fiiller için çeşitli adlandırmalar ve tanımlar yapılmıştır. *Kılın adı* (*kılın sanı*), *ortaç*, *sıfat-fiil* (*sıfat-eylemi*), *fiilsi*, *partisip*, *isim-fiil* söz konusu ifadeyi karşılamak için kullanılan terimlerden başlıcalarıdır (Bayraktar, 2004: 44).

Sıfat-fiiller, fiillerden belirli eklerle türetilir; ancak fiil gibi çekime girmezler. Sıfatların kullanılabileceği her yerde kullanılabilirler. Niteledikleri ismin düşmesi durumunda geçici hareket isimleri yaparlar. İsim çekim eklerini alabilirler ve eklendikleri fiile zaman anlamı katabilirler (Bayraktar, 2004: 46).

Karahanlı Türkçesinde geçmiş zaman ifadesi taşıyan sıfat-fiiller için –Duk, mİş ekleri; geniş zaman ifadesi taşıyan sıfat-fiiller için –Ar, -(X)r, mAz, -(X)gİl, -gAn ekleri; gelecek zaman ifadesi taşıyan sıfat-fiiller için –gU, -DAÇI ekleri kullanılır (Ercilasun, 2007: 350).

Kutadgu Bilig’de görülen ve aşağıda yer alan örneklerin bazıları isim çekim ekleri olarak bir fiile bağlanmış ve bu şekilde eşdizim oluşturmuştur (fiil + sıfat-fiil eki + durum eki + fiil): *belgürtmişin ay-* (*gösterdiğini söylemek*), *oğramışın ay-* (*uğradığını söylemek*).

Çalışmada yer alan tek mastar örneği *ökünmekin ay-* (*pişman olduğunu söylemek*) sıfat fiil ekli yapılara dahil edilmiş ayrıca başlık açılmamıştır.

bol- “Olmak” (Arat III, 97)

emitmez bol- meyletmemek

ķamuğ üç adaķlığ emitmez bolur

üçegü turur tüz ķamıtımaz bolur (Arat I, 802)

"Üç ayak üzerinde olan hiç bir şey bir tarafa meyletmez; her üçü düz durdukça, taht sallanmaz." (Arat II, 69)

ķiři aşı edgüg unıtımaz bolur

ķiři urğı ķöñlin emitmez bolur (Arat I, 1637)

"İnsanın asılı iyiliği unutmaz olur; insanın soylusu gönlünü başka tarafa kaydırmaz olur." (Arat II, 126)

ķarımaz bol- yaşlanmamak

aķa kelsü arzu ķurımaz bolup
ķapug tutsu devlet ķarımaz bolup (Arat I, 943)
"Arzun, kurumayan ırmak gibi, akıp gelsin; saadetin,
ihtiyarlamayan bir hizmetkar gibi, daimî kapında dursun."
(Arat II, 79)

bu edgü kılı tur ay edgü kişi
ķarımaz bolur edgü meñü yaşı (Arat I, 1639)
"Ey iyi insan, iyilik yapmakta devam et; iyilik ihtiyarlamaz,
onun ömrü ebedîdir." (Arat II, 126)

bolur atı meñü ķarımaz bolup
bolur ornu edgü ķarısa ulup (Arat I, 2263)
"Adı, şöhreti tazeliğini hiç bir vakit kaybetmez, ebedî kalır;
kendisi yıpranarak ihtiyarlasa bile, yeri sağlamlığını
muhafaza eder." (Arat II, 169)

barmaz bol-

varmaz olmak

taķı bir kişi aşķa barmaz bolup
ķiřiğ me eviñe okımaz ķörüp (Arat I, 4667)
"Biri de, kendisi ziyafete gitmediği gibi, başkalarını da evine
davet etmez." (Arat II, 338)

atģu bol-

atmak

içinde tatığ bolmasa ol kağun
anı taştın atģu bolur ay sığun (Arat I, 5111)
"İçinde tadı yoksa, o kavunu kaldırıp atmak icap eder, ey dağ
keçisi gibi çevik insan." (Arat II, 369)

atlanur bol-

geziye çıkmak için ata binmek

ķalı atlanur bolsa begler süke
ya ķuşķa ķögenke ya il ķörgüke (Arat I, 2581)
"Beyler sefere, ava, cirit oyununa veya memleket gezisine
çıktıkları vakit," (Arat II, 191)

bakmaz bol-

bakmamak, bakmaz olmak

kim edgü tiler erse edgü kılur
basınçak ya satğagķa bakmaz bolur (Arat I, 912)
"Kim iyilik dilerse, iyilik eder; çatışmaya veya zayıflığa
bakmaz." (Arat II, 77)

başgu bol-

saldırır olmak, saldırmak

yezek hem telim yetse tutgak kitip

yağığ başgu bolsa urunsa kayıp (Arat I, 2343)

"Keşif kolu gidip, düşmanın kalabalık öncü kuvvetleri ile karşılaşınca, eğer düşmana saldırmak icap ederse, geri dönüp hücum etmelidir." (Arat II, 175)

bilir bol-

bilmek

yalavaç bilir bolsa erdem kamuğ

beğüyür begi atı ilde uluğ (Arat I, 2643)

"Elçi her türlü fazilete sahip olursa, beyi büyür ve adı o memlekette yükselir." (Arat II, 196)

bilir bolsa tegme bu törlüğ bitig

anın saklasa ötrü kılsa itig (Arat I, 2780)

"Hazinedar bütün bu çeşit kayıt usûllerini bilmeli ve böylece işini emniyetle tanzim etmelidir." (Arat II, 205)

bilir bolsa kıymet ol arsıkmasa

satığda taviğda neñ alsıkmasa (Arat I, 2803)

"Her şeyin değerini bilmeli, alışverişte malca zararlı çıkmamalıdır." (Arat II, 207)

birür bol-

verir olmak, vermek

kamuğ erdemi bolsa erde örü

budunka birür bolsa edgü törü (Arat I, 2171)

"Bütün faziletlerde herkesten üstün olmalı; halka karşı adaletle muamele etmelidir." (Arat II, 163)

biligsiz kişi ol bolur belgölüg

et özke birür bolsa tutçı ülüg (Arat I, 3643)

"Vücûda daima taviz veren insan, gerçekten, bilgisiz insandır." (Arat II, 265)

bitilmiş bol-

yazılmış olmak

kalı bermez erse yetilse eçel

bitilmiş bolur bu eçelke ezel (Arat I, 1232)

"Eğer senin yerine benim canımı almaz ve ecel sana gelirse, demek bu ecel ezelden mukaddermiş." (Arat II, 99)

çıkar bol-

çıkmaq

kirür hem çıkar bolsa anda naru

ötünse ötüğ savtörüçe körü (Arat I, 4043)

"Bundan sonra girerken, çıkarken, dilek ve ricaları arzederken, usûlüne göre hareket etmelidir." (Arat II, 293)

unutmaz bol-

unutmamak

kişi aşlı edgüğ unutmaz bolur

kişi urgı köñlin emitmez bolur (Arat I, 1637)

"İnsanın asılı iyiliği unutmaz olur; insanın soylusu gönülünü başka tarafa kaydırmaz olur." (Arat II, 126)

köñüllüğ kişi söz unutmaz bolur

köñülsüz sözüğ keç tutumaz bolur (Arat I, 2470)

"Gönül sahibi olan insan verdiği sözü unutmaz; gönül sahibi olmayan insan ise, sözünü tutmaz." (Arat II, 184)

ögi bolsa yalñuğ unutmaz bolur

sanu sañnu işler yañılmaz bolur (Arat I, 2770)

"Akıllı olan insan hiç bir şeyi unutmaz; işini hesaplı ve düşünerek görür ve hiç bir vakit yanılmaz." (Arat II, 205)

kısıklı bol-

engel olmak

ilig bolsa isiz ajunuğ buzar

kısıklı bolmasa yoldın azar (Arat I, 5282)

"Hükümdar kötü olursa, dünyayı bozar; ona mani olan çıkmazsa, yolunu şaşırır." (Arat II, 380)

kıstaçı bol-

kısıtlayacak birinin olması

kalı kıstaçı bolmasa ol oğul

yava boldı sen ol oğuldın tüñül (Arat I, 1220)

"Eğer onu sıkı bir terbiye altında yetiştirecek biri bulunmazsa, o çocuk heder olur; sen artık ondan ümidini kes." (Arat II, 98)

körünmez bol-

görünmez olmak

köñül kimni sevse kamuğı sevüğ

körür közke ursa körünmez bolur (Arat I, 537)

"Gönül kimi severse, onun her şeyi sevimli olur; gören göze vursa, o bile kötü görülmez." (Arat II, 49)

küçemiş bol-

güçlenmiş olmak

anı kan küçemiş bolur belgülüğ

ayu bir kan alsun añar ülgülüğ (Arat I, 6008)

"Belli ki, onun kanı kuvvetlenmiştir, ona bir miktar kan aldırması tavsiye edilir." (Arat II, 430)

küçenmiş bol-

güçlenmiş olmak

sarığı küçenmiş bolur ay büğü

özini boşutgu terengbin yigü (Arat I, 6010)

"Ey hakîm, onun safrası kuvvetlenmiş olur; midesini boşaltması ve kudret halvası yemesi lazımdır." (Arat II, 430)

bu sevdâ küçenmiş bolur ay kadaş

ot içgü meñesin arıtgu adaş (Arat I, 6012)

"Ey kardeş, onun sevdası kuvvetlenmiştir; ey dostum, o ilaç içmeli ve beynini temizlemelidir." (Arat II, 430)

küçenmiş bolur kör anıñ balğamı

isig neñ yitürgü içürgü emi (Arat I, 6014)

"Onun balgamı kuvvetlenmiş olur; bunun ilacı ona sıcak şeyler yedirmek ve içirmektir." (Arat II, 430)

küyürgen bol-

yakıcı olmak

isizlik ot ol ot küyürgen bolur

yolında keçig yok ötülgen bolur (Arat I, 249)

"Kötülük — ateştir, ateş ise, yakıcıdır; onun yolunda geçilebilecek bir geçit yoktur." (Arat II, 29)

muñađmaz bol-

ihtiyaç duymamak

tetig bolsa malğa muñađmaz bolur

bilig bilse işte yañılmaz bolur (Arat I, 2447)

"insan zeki olursa, hiç bir vakit mala muhtaç olmaz; bilgili olursa, işinde hiç bir vakit yanılmaz." (Arat II, 182)

kıl-

"Kılmak, etmek, yapmak" (Arat III, 243)

elig tuttaçı kıl-

şefaatçi kılmak

sevüg savçı birle kopurgıl meni

elig tuttaçı kıl könilik küni (Arat I, 30)

"Mahşer günü beni sevgili Peygamber ile birlikte hasret, onu bana şefaathçi kıl." (Arat II, 14)

uluğ künde körkit olarnıñ yüzün

elig tuttaçı kılğıl edğü sözün (Arat I, 32)

"Ulu günde onların yüzünü göster, şefaathlerini bana yardımcı kıl." (Arat II, 14)

kıyamette körkit tolun teg yüzün

elig tuttaçı kıl ilahi özin (Arat I, 48)

"Kıyamette dolun ay gibi yüzünü göster; ey Tanrım, kendisini bana şefaathçi kıl." (Arat II, 15)

olarnı meniñdin sevindür tuçı

uluğ künde kılğıl elig tuttaçı (Arat I, 62)

"Onları daima benden razı et; ulu günde onları bana şefaathçi kıl." (Arat II, 16)

2.7. Zarf / Zarf-fiil + Fiil Birlikteliğine Dayalı Eşdizimler

Türkçe’de bir sözcük şu sınıflardan birine ait olabilir: nominal (isim, zamir, sıfat veya zarf), fiil, edat, bağlaç veya söylem bağlaç, ünlem. İsim soylu sözcük türlerini ifade eden nominal grubu ise isim, zamir, sıfat ve zarfları içerir. Türkçe’de isim, sıfat ve zarf arasındaki sınırlar biraz bulanıktır. Birçok sözcüksel öge, bu sözcük türlerinden en az ikisinin tipik işlevleriyle ortaya çıkabilirler, ancak hemen hemen tüm durumlarda bu sözcüksel işlevlerin biri diğerine göre daha baskındır. Buna temel işlev denir. Örneğin *güzel* sözcüğü, *güzelim* “my beauty” (şefkatli hitap sözcüğü) kullanımında isim durumundayken *Güzel konuştu* “S/he spoke well” örneğinde zarf olarak ortaya çıkabilir. Ancak kullanımlarının büyük çoğunluğunda *güzel* sözcüğünün işlevi, *güzel bir köpek* “a beautiful dog” örneğindeki gibi sıfattır (Göksel ve Kerslake, 2005: 49).

Tipik olarak fiilleri niteleyen zarflar durum, zaman veya bir olayın meydana geliş derecesi hakkında bilgi verirler: *yavaşça* ‘slowly’, *hep* ‘always’, *çok* ‘a lot’. Sıfatları veya diğer zarfları niteleyen zarflar ifade ettikleri kavramların uygulanma derecesini belirtir: *biraz* ‘somewhat’, *çok* ‘very’, *biraz büyük* ‘somewhat large’, *çok sık* ‘very often’ gibi (Göksel ve Kerslake, 2005: 50).

Karahanlı Türkçesinde –A, -U, -p, -pAn, -mAdI(n), -gInça, -gAll, -gUkA, ArdA (-UrdA), -DuktA, erken zarf-fiilleri görülmektedir (Ercilasun, 2007: 351).

Karahanlı Türkçesinde yukarıda yer alan eklerle kurulan zarf-fiiller sadece fiili niteleyen fiil tabanlı yapılardır. Bu çalışmada fiillerin, zarflarla kurduğu eşdizimler de yer almaktadır ancak zarf-fiillerle kurduğu eşdizimler dikkat çekici oranda daha fazladır. Zarf-fiil+fiil birlikteliği ağırlıklı olarak fiile bir işi sürekli yapma anlamı katmaktadır: *seve bak-* (severek bakmak), *küle bak-* (gülerek bakmak); yüklemle birlikte olma eğilimi gösteren *turup bar-* (kalkıp gitmek), *yorıp bar-* (yürüyüp gelmek); işi yineleyerek yapmak anlamında *ağa kel-* (akıp gelmek).

Tarihi metinde karşılaşılan bazı eşdizimler Türkiye Türkçesine aktarıldığında birleşik yapıyla bir eylemi karşılamaktadır. Birleşik yapıyı oluşturan ilk fiil –A, -U, zarf-fiil eklerinden birini alan aslî fiildir. İkinci fiil ise bir aslî fiil olmasına karşın yardımcı fiil olarak kullanılan *bil-* ve *bir-* fiilleridir. Bunlar tasvir fiili özelliği taşıyan eşdizimlerdir: *ağra bil-* (ayırabilmek), *öğrenü bil-* (öğrenmek), *ayu bir-* (söylemek, söyleyivermek), *aça bir-* (açmak, açivermek).

İsim+Zarf-fiil+Fiil yapısındaki *öz tuta bil-* (kendine hakim olmak) ve *arslan bolu bir-* (arslan olmak, arslan kesilmek) eşdizimleri de zarf-fiille türemiş oldukları için bu bölüme alınmıştır.

ti- (de-) fiili ile kurulan eşdizimler incelendiğinde, söz konusu fiilin *tip* (diye)(*<ti-p*) halini aldığı, zarf-fiil ekiyle oluşmuş ancak edat fonksiyonu taşıyan bir yapıda olduğu görülmektedir: *tip ata-* (diye adlandırmak).

açı- “Acımak, ağrımak” (Arat III, 2)

esirkep açı- esefle kızmak

*esirkep açır-men saña ay yegitlik
kamuğ körkümi sen yıratıñ yıratıttım* (Arat I, 6528)
"Ey gençlik, esef ederek sana kızıyorum; bütün güzelliğimi sen uzaklaştırdın, ben uzaklaştım." (Arat II, 468)

açın- “İhsan etmek, ihsanda bulunmak, bağışlamak” (Arat III, 3)

ağırlap açın- taltif ederek ihsanda bulunmak

*tapuğsuz ağırlap açındım sini
orun birdim erse basındıñ mini* (Arat I, 646)
"Hizmetin dokunmadığı halde seni taltif edip ihsanda bulundum;
sana mevki verdim, fakat sen bana tahakküme kalkıştın." (Arat II, 57)

*tusulur teñinçe ağırla açın
bayutğıl neñin sen beğütgil küçin* (Arat I, 5593)
"Faydalı oldukları nisbette onlara izzet, ikram ve ihsanda bulun;
gelirlerini artır ve rütbelerini yükselt." (Arat II, 400)

*seçe tut bularığ sen adra öñi
ağırla açınğıl kör asğı teñi* (Arat I, 5914)
"Sen bunları çok iyi seç ve başkalarından farklı muameleye tabi tut;
faydalı oldukları nisbette, onlara in'am ve ihsanda bulun." (Arat II, 422)

ağır- "Ayırmak" (Arat III, 6)

aça ağır- iyice ayırt etmek

*munuñ tertibin me kıtabda aça
ağırmış öğürmiş kamuğnı seçe* (Arat I, B39)
"Bütün bunların tertibini bu kitapta açıklamış, her şeyi bir bir
ayırılmış ve tayin etmiştir." (Arat II, 5)

*hılal hem haram ağrar erse aça
yarağlıg yarağsıznı bilse seçe* (Arat I, 2752)
"Helal ve haramı iyice ayırt etmeli; yarayan ve yaramayanı iyice
seçebilmelidir." (Arat II, 203)

seçip ağır- seçip ayırmak

*bular ol yarar ya yaramazlarığ
seçip ağra tutğan köni yol arığ* (Arat I, 4343)
"Faydalı ve zararlı şeyleri birbirinden ayırt ederek, doğru ve temiz
yol tutan kimseler bunlardır." (Arat II, 314)

*ay ilig tapuğçı bu kaç törlüg ol
seçe ađra tutğıl yañılmasu yol* (Arat I, 5515)
"Ey hükümdar, hizmetkar bir kaç türlüdür; bunları seç ve ayrı ayrı
muameleye tabi tutarak, hizmet gördür, yollarını şaşırtmasınlar"
(Arat II, 395)

al- “Almak bk. algal-” (Arat III, 15)

körü al- karşılamak

kapuğka tegip tüşti kirdi yorıp
körü aldı hacib kişisi kelip (Arat I, 520)
"Kapıya gelip, attan indiler ve yürüyerek, içeri girdiler; hacibin adamı gelip, onları karşıladı." (Arat II, 47)

körü aldı hacib orun birdi tör
isig sözledi söz tilin yakşı kör (Arat I, 522)
"Hacib karşıladı ve baş köşede ona yer gösterdi; güzel ve samimî sözler söyledi." (Arat II, 48)

mezalim öğinde ötüğçilerig
körü alsa yol kılsa bolsa erig (Arat I, 2499)
"Haksızlığa uğrayarak, hak talebinde bulunanları kabul etmeli, yol göstermeli ve onlara karşı haşın davranmamalıdır." (Arat II, 186)

körü alsa yat baz keligli kişig
ağır tutsa koldaş kılınmış işig (Arat I, 2548)
"Gelen yat ve yabancı kimseleri karşılamak ve arkadaş edindiği kimselere de hürmet göstermelidir." (Arat II, 189)

saknu al- hatırlamak; düşünmek

yana saknu aldı kör ögdülmişig
ayur men unıtmuş men edğü işig (Arat I, 1577)
"Sonra birden bire Ögdülmiş'i hatırladı ve dedi : — Ben bu iyi işi unutmuştum." (Arat II, 122)

yana saknu aldı ayur ivmeyin
iveklikte yas ol anı kılmayın (Arat I, 5648)
"Fakat birden bire durup, düşündü ve: — Acele hareket etmemeliyim; çünkü acele etmek zararlıdır; bunu yapmamalıyım — dedi —" (Arat II, 404)

tirip al- toplamak

ajun tezginiür ilde arkış yorıp

ağı çuz tiyiñ kiş alır sen tirip (Arat I, 5367)

"Kervanların diyar diyar gezerek, dünyayı dolaşır; sen ipekli ve sırmalı kumaşlar ile sincap ve samur kürkleri toplarsın." (Arat II, 385)

yandru al- geri almak

otuz yığmışın yandru aldı elig

negü kılğay altmış tegürse elig (Arat I, 368)

"Otuzun topladığını elli geri aldı, altmış elini değdirirse, ne yapacağım." (Arat II, 37)

bayat birdi erdi añar can rıvan

yana yandru aldı çıkıp bardı can (Arat I, 6296)

"Bu fani canı ona Tanrı vermişti, şimdi bunu gen aldı ve can da çıktı gitti." (Arat II, 450)

urup al- vurup almak

negü tir eşitgil urup yiglü er

urup al ay alp er yana erke bir (Arat I, 2052)

"Harp eden ve hayatını bununla kazanan insan ne der, dinle : ey kahraman, vur al ve aldıklarını tekrar yiğitlere ver." (Arat II, 155)

kılıçın tilese kamuğ arzusın

urup alsa birse beğütse küsin (Arat I, 2279)

"O bütün arzusunu kılıcı ile istemelidir; vurmalı, almalı, vermeli ve böylelikle şöhretini büyütmelidir. (Arat II, 170)

arı- "Temizlenmek, temiz olmak" (Arat III, 22)

yup arı- yıkayıp temizlemek

arığsızni yalñuğ suvun yup arır

kalı artasa suv negün yup arır (Arat I, 2108)

"İnsan temiz olmayan şeyleri su ile yıkayıp, temizler; eğer su kirlenirse, o ne ile ve nasıl temizlenir." (Arat II, 158)

ata- "Ad vermek, adlandırmak" (Arat III, 35)

tip ata- diye adlandırmak

‘adılka kün toğdı ilig tip atar

anı kör mēliklik kırıña tutar (Arat I, B68)
"Adaletle Kün Togdı adını verir ve onu hükümdar yerine koyar."
(Arat II, 7)

bu ma'ni için atım ay toldı tip
atadı biliglig sözün yinçke yıp (Arat I, 748)
"Bundan dolayı alim, ince bir nükte ile, bana Ay Toldı adını
vermiştir." (Arat II, 65)

sayu ata- sayıp dökmek

okımuş ilig emdi kelgil teyü
kamuğ edgülikni atamış sayu (Arat I, 3474)
"İmdi hükümdar— "Gel!" — diye davet etmiş, her türlü iyilikleri
teker-teker sayıp dökmü" Arat II, 254)

avın- "Avunmak, alışmak" (Arat III, 37)

erej birle/
erejin avın- huzur içinde avunmak

tatıdı tiriglik il asğı bile
erejin avındı sevinçin küle (Arat I, 5627)
"Memleketin refahı sayesinde hayatın zevki arttı; hak sevinçle ve
gülerek, günlerini huzur içinde geçirdi." (Arat II, 402)

yana yığlasa tüşte körse sakınç
erej birle avnur bulur miñ sevinç (Arat I, 6026)
"Eğer biri rüyada ağlar ve keder görürse, o kimse rahat içinde
avunur ve bin türlü sevinç bulur." (Arat II, 431)

avıt- "Avutmak" (Arat III, 38)

erej birle
avıt- huzur içinde avutmak

sevitse kimi dünya ahır sürer
avıtsa erej birle terkin irer (Arat I, 3548)
"Dünya önce kendisini sevdirebilir, fakat sonra seveni kovar; huzur
içinde avutur, fakat çabucak ondan bıkar." (Arat II, 259)

ay- "Demek, söylemek" (Arat III, 41)
açıkça söylemek, anlatmak

aça ay-

sen emdi kayu sen maña ay aç
ikide biri bol üçünçte kaç (Arat I, 267)
"Sen şimdi hangisisin, bana bunu açık söyle; bu ikisinden biri ol,
üçüncüden kaç." (Arat II, 30)

añar sözledim men sözüñni neçe
taķı mende yigrek sen aygıl aç (Arat I, 514)
"Her ne kadar ben ona senin söylediklerini anlattım ise de, kendin
bunu benden daha iyi izah eder ve anlatırsın." (Arat II, 47)

ödi boldı hacib iligke sözün
aça aydı ay toldı kılķı tözün (Arat I, 568)
"Zamanı geldi, hacib hükümdara meseleyi açarak, Ay Toldı'nın
halini tavrını ve asaletini arzetti." (Arat II, 51)

yana aydı ilig söz asgı neçe
yası ma neçe ol maña ay aç (Arat I, 1000)
"Hükümdar tekrar dedi: — Sözün ne kadar faydası ve ne kadar
zararı vardır; bana izah et." (Arat II, 83)

tip ay- diye söylemek

çiniler edebü'l-mülük tip ayar
maçınlar enîsü'l-memalik atar (Arat I, B28)
"Çinliler ona edebü'l-mülük derler, maçınliler onu enîsü'l-memalik
diye adlandırır." (Arat II, 4)

baķ- "Bakmak" (Arat III, 53)

kıza baķ- kızarmış vaziyette gözükmek, kızarmak

kıza baķtı yirdin sata kalkanı
turup karşıķa bardı kirdi köni (Arat I, 4895)
"Kızarmış mızraklar ile kalkan ufuktan gözüürken, kalkıp, saraya
gitti ve doğruca içeri girdi." (Arat II, 353)

seve baķ- severek bakmak

sevüg yüz urundı beşinçi sevit
seve baķtı erse sen özni avit (Arat I, 135)

"Beşincisi Zühre'dir, sevimli yüzünü gösterir; sana severek bakarsa, müsterih ol." (Arat II, 21)

seve baktı ilig avıttı özin

bu ay toldı terkin evürdi yüzün (Arat I, 628)

"Hükümdar ona sevgi ile baktı ve gönülü rahat etti, fakat Ay Toldı hemen başını çevirdi." (Arat II, 56)

seve baktıñ erse közüm yümdüküm

saña körkitür men negü erdüküm (Arat I, 663)

"Sen sevgi ile bakınca, ben gözümü yummak suretiyle, sana nasıl olduğumu göstermek istedim." (Arat II, 58)

yana sözlediñ sen yime sözledim

seve baktıñ erse yüzüm kızledim (Arat I, 665)

"Sen tekrar konuştun, ben de cevap verdim; sevgi ile bakınca, yüzümü sakladım." (Arat II, 59)

küle bak-

gülerek bakmak

küle baksa begler kişike közün

ögi köñli tirlür küvenür özün (Arat I, 603)

"Beyler kime çözüleri ile gülerek bakarlarsa, onun akılı ve gönlü yerinde olur ve kendisine güven gelir." (Arat II, 54)

küle baksa begler kişike turup

aña yıǵlu tirlür er at yüz urup (Arat I, 1632)

"Beyler kime güler yüz gösterirlerse, hükümdarın hizmetinde bulunanlar onun ağzına bakar ve onun etrafında toplanırlar." (Arat II, 126)

küle baksa begler kimi edlese

ava yıǵlur arzu kerek ol yise (Arat I, 1806)

"Beyler kime gülerek bakar ve kimi değerlen dirirlerse, istediği şeyler ona doğru koşar ve etrafına üşüşür; yeter ki, o bundan faydalanmasını bilsin." (Arat II, 137)

küle baksa begler saña öz közün

sevinme añar sen küvenme özün (Arat I, 4090)

"Sana beyler güler yüz gösterirler ve teveccüh ile bakarlarsa, sen buna sevinme ve ona güvenme." (Arat II, 296)

yete bak- iyice bakmak

munu sözledim söz eşitti özüñ
yete baksa köñlüñ açılğa közüñ (Arat I, 5392)
"İşte ben söyledim, sen dinledin; iyice bakarsan, gönlün ve gözün açılır." (Arat II, 387)

kıya bak- dikkatle bakmak, etrafına bakmak

kıya bakma anda solun ya oñun
özüñ eymenü tur eşit söz ögün (Arat I, 4059)
"Huzurda iken, sağa veya sola bakınma; havf ve hürmet üzere ol, sözü dikkatle dinle." (Arat II, 294)

neçe edgü tutsa özüñ korku tur
işimsinmegil sen kaya baknu tur (Arat I, 4095)
"Beyler sana ne kadar iyi muamele ederlerse etsinler, sen onlardan emin olma, onları kendine eş sayma; daima etrafını kolla." (Arat II, 297)

bar- "Varmak, gitmek" (Arat III, 56)

itlü bar- düzelmek

ilig aydı emdi tilemiş işim
tüzü itlü bargay içim hem taşım (Arat I, 1645)
"Hükümdar : — içeride ve dışarıda arzu ettiğim işler şimdi yoluna girecektir — dedi —" (Arat II, 127)

kayuka elig ursa itlü barır
kayuka sözi tegse yetlü barır (Arat I, 1853)
"Nereye eli dokunursa, orası düzelir; sözü nereye erişirse, orası o söze uyar." (Arat II, 141)

turu itlü bargay kamuğ işleriñ
iliñ arta bargay keñügey yiriñ (Arat I, 5915)
"Böylece bütün işlerin yavaş yavaş düzene girer; ülken günden güne genişler ve toprakların artar." (Arat II, 423)

süçiyü bar- iyi bir şekilde, tatlı tatlı ayrılmak

şeker teg süçiyü barır ol kişi

sevinçlig bolur anda yazlur çaşı (Arat I, 813)
"O insan benden şeker gibi tatlı tatlı ayrılır; sevinir ve yüzü güler."
(Arat II, 69)

yetlü bar- uymak

şayuka elig urşa itlü barır
şayuka sözi tegse yetlü barır (Arat I, 1853)
"Nereye eli dokunursa, orası düzelir; sözü nereye erişirse, orası o
söze uyar." (Arat II, 110)

turup bar- kalkıp gitmek

turup bardı ilig taparu yorıp
okıdı ilig bu köründi kirip (Arat I, 6278)
"Kalkıp saraya gitti, hükümdarın daveti üzerine, huzura çıktı." (Arat II, 449)

turup bardı kördi kadaşı gûrin
kucup yıgladı yaşı saçı barın (Arat I, 6299)
"Kalkıp gitti ve kardeşinin mezarını gördü; onu kucaklayıp, ağladı
ve göz yaşlarını döktü." (Arat II, 451)

yorıp bar- yürüyüp gelmek

yakın tegdi tüşti yorıp bardı ol
kapuğka tegip ündedi koldı yol (Arat I, 6285)
"Yaklaşınca, atından inip, yayan yürüdü; kapıya gelip, seslendi ve
girmek için izin istedi." (Arat II, 449)

keçip bar- göçüp gitmek, geçip gitmek

kadaşın keçip bardı koğtı ajun
sen inçin tirilgil yaşağıl uzun (Arat I, 6288)
"Kardeşin göçtü gitti, bu dünyayı terketti; Tanrı sana sağlık ve uzun
ömürler versin." (Arat II, 450)

katığlandı tün kün yinitti yüki
keçip bardı andın ajun emgeki (Arat I, 6336)

"Gece gündüz gayret etti, yükünü hafıfletti; bu yolda çektiği dünya zahmetleri de geçti gitti." (Arat II, 454)

çıkıp bar- çıkıp gitmek

*bu toğmuş ilindin çıkıp barganı
kıtabnı koşupan tükel kılğanı* (Arat I, B58)
"O bir kitabını nazma çekip, tamamlamış ve doğduğu memleketten ayrılmıştır." (Arat II, 6)

*bayat birdi erdi añar can revan
yana yandru aldı çıkıp bardı can* (Arat I, 6296)
"Bu fani canı ona Tanrı vermişti, şimdi bunu gen aldı ve can da çıktı gitti." (Arat II, 450)

uğa bar- anlamak

*muñar meñzer emdi bu beytig okı
uğa barsa ma 'ni açılğay tağı* (Arat I, 1649)
"Şimdi buna benzeyen şu beyti oku; düşününce, manası da anlaşılır." (Arat II, 127)

*ıdı yakşı aymuş biliglig sözi
uğa bargıl emdi ay köñli yazı* (Arat I, 5269)
"Bilgili insan bu sözü çok iyi söylemiş; ey gönlü açık, şimdi bunu anlamağa çalış." (Arat II, 379)

koğu bar- bırakıp gitmek

*bayat atı aysa tezer yek barır
kođu barsa dünya seniñdin qalır* (Arat I, 3592)
"Tanrı adını zikredersen, şeytan kaçır, gider; dünyayı bırakıp gidersen, ondan kurtulursun." (Arat II, 262)

ölüp bar- ölüp gitmek

*ne edğü bolur kör at edğü bolup
ölüp barsa barmaz kör atı ölüp* (Arat I, 5918)
"Ne güzel, bak, adı iyi olunca, insan kendisi ölse bile, namı ortadan kalkmıyor." (Arat II, 423)

körü bar- dikkat etmek

*körü barsa emdi bu türk begleri
ajun beglerinde bular yigleri* (Arat I, 276)
"Eğer dikkat edersen, görürsün ki, dünya beyleri arasında en iyileri
Türk beyleridir." (Arat II, 31)

*körü barsa yakşı ayur bu sözüg
ukušsuz biligsiz beđütmez özüg* (Arat I, 298)
"Dikkat edersen şu söz çok yerinde söylenmiş: akılsız ve bilgisiz
kimse kendisini yükseltmez." (Arat II, 32)

*körü barsa barça urur bu keçük
ukuşluğ biliglig kör aşlı keç ök* (Arat I, 299)
"Dikkat edilirse, her kes üzerine bir şey giyer; fakat akıllı ve bilgili
insan hil'at ile değil, aslında değerlidir." (Arat II, 32)

*kılu birse erdi meniñ işlerim
körü barsa erdi içim taşlarım* (Arat I, 425)
"Memleketin iç ve dış işlerini takip hususunda bana yardımda
bulunmalıdır." (Arat II, 41)

bağa bar- dikkat etmek

*bağa barsa yetrü ajun hâlini
eñip kalğu tañlap kör uksa anı* (Arat I, 6390)
"Dünyanın haline iyice dikkat eder ve onun mahiyetini anlarsa,
insan hayretler içinde kalır." (Arat II, 458)

tapa bar- e/a doğru gitmek

bab ögdülmiş oğgurmuş tapa barmışın ayur (Arat I, C45)
"bab. Ögdülmiş'in Odgurmuş yanına gittiğini söyler." (Arat II, 10)

bab ögdülmiş kadaşı tapa barmışın ayur (Arat I, C77)
"bab. Ögdülmiş'in kardeşinin yanına gittiğini söyler." (Arat II, 11)

ögdülmiş oğgurmuş tapa barmışın ayur (Arat I, XL)

"Ögdülmiş'in Odgurmuş'ı ziyaretini söyler." (Arat II, 241)

okıgali bar- davete gitmek

bab ögdülmiş odgurmuşnu ziyaret için okıgali barmışın ayur (Arat I, C66)

"bab. Ögdülmiş'in Odgurmuş'ı ziyaret için davete gittiğini söyler." (Arat II, 11)

uğu bar- takip etmek, uymak

*tiler erdim emdi bu yañlıg kişig
uğu barsa kılsa bu beglik işig* (Arat I, 571)

"Bu devlet işini görecek ve takip edecek tam böyle bir insanı ben de şimdi arıyordum." (Arat II, 51)

*turup bardı andın yana tağ tapa
kadaşı uğu bardı elgin öpe* (Arat I, 5446)

"Odgurmuş oradan ayrılıp, dağlara doğru gitti; kardeşi elini öptü ve bir müddet beraber yürüdüler." (Arat II, 390)

kite bar- gitmek

*neçe me sınıdım isiz kılguçı
kite bardı künde üzüldi küçi* (Arat I, 247)

"Kötülük yapanı kaç defa tecrübe ettim; takatı her gün bir az daha azaldı, sonunda da takatten düştü." (Arat II, 29)

*yigitlik küçi bardı mendin kite
açır men yigitlikke küyüp tüte* (Arat I, 5637)

"Gençlik kuvveti beni terkederek, uzaklaştı; bu giden gençliğime acıyor ve yanıp tutuşuyorum." (Arat II, 403)

arturu bar- artırmak

*tapuğ arturu bardı künde yañı
ağırladı ilig küniñe öñi* (Arat I, 610)

"O günden güne hizmetini arttırmakta ve hükümdar da onu günden güne yükseltmekte idi." (Arat II, 55)

özelü bar- üzümlere gitmek

*özelü barır men öz erksiz bolup
kutulğu yirim yok tiriglik bulup* (Arat I, 1096)
"Ben, elimde olmayarak ve istemeyerek, gidiyorum; çünkü ölümden kaçıp sığınacak bir yerim yoktur." (Arat II, 90)

sağa bar- saymak

*sağa barsa mundağ bu yañlıg telim
uzun bolğa söz tip tireldi tilim* (Arat I, 4428)
"Böyle sayarsan, buna benzer şeyler pek çoktur; sözü uzatmamak için, burada kesiyorum." (Arat II, 320)

bat- "Batmak, sinmek, gözden kaybolmak, saklanmak, gizlenmek"
(Arat III, 65)

tulup bat- girip gizlenmek

*neçe miñ tirig öldi tulup batur
biziñ kelgümüzni küdeşip yatur* (Arat I, 4835)
"Yaşayan kaç bin insan öldü ve yerin altına girip gizlendi; orada bizim de gelmemizi bekliyorlar." (Arat II, 349)

bil- "Bilmek" (Arat III, 78)

ağra bil- ayırabilmek

*kişi men tegüçi apa oğlanı
isig tumlığığ bilgü ağra anı* (Arat I, 4620)
"Ben insanım — diyen adem oğlu sıcakı ve soğuşu ayırt edebilmelidir." (Arat II, 334)

*begin kulda ağra bilümez özüm
çığayığ bayında seçümez közüm* (Arat I, 4724)
"Ben orada beyi kuldan seçemiyorum; gözüm fakiri zenginden ayırt edemiyor." (Arat II, 342)

*bağa kör olarığ sen açğıl közüñ
begig kulda ađra bilürmü özüñ* (Arat I, 4836)
"Onlara dikkatle bak, gözünü aç; beyi kuldan ayırabilirmisin." (Arat II, 349)

öğrenü bil- öğrenmek

*maña oq tapındıñ kiçigde berü
körü öğrenü bildiñ edgü törü* (Arat I, 1941)
"Küçüklüğünden beri hep benim hizmetimde bulundun; görüp
öğrenerek, iyi kanunlar elde ettin." (Arat II, 147)

tire bil- toplamayı bilmek

*tire bildi bu öz yiyü bilmedi
küniüm keçti öknüp asıg kılmadı* (Arat I, 1285)
"Ben toplamasını bildim, fakat yemesini bilemedim; günüm geçti,
son peşimanlık da fayda etmedi." (Arat II, 102)

*tire bildiñ altun yiyü bilmediñ
bu altun yığıp bir nelük bermediñ* (Arat I, 1674)
"Altın toplamasını bildin, fakat yemesini bilmedin, bu altını yığdın
da, bir tanesini olsun, neden başkasına vermedin." (Arat II, 129)

seçe bil- seçebilmek

*ağırsa öğürse seçe bilse öz
kamuğ iş içinde yitig tutsa köz* (Arat I, 329)
"Ayırt eder, eler, seçebilir ve her işte gözünü keskin tutarsa" (Arat
II, 34)

*hălal hem haram adrar erse aç
yarağlıg yarağısıznı bilse seçe* (Arat I, 2752)
"Helal ve haramı iyice ayırt etmeli; yarayan ve yaramayanı iyice
seçebilmelidir." (Arat II, 203)

sözleyü bil- söylemek, söylemeyi bilmek

*bu ay toldı aydı söz asğı telim
kalı sözleyü bilse uş bu tilim* (Arat I, 984)
"Ay Toldı dedi : — Eğer bu dilim dönerse, söyleyeyim; sözün
faydası çoktur." (Arat II, 82)

yava sözlese söz neçe yas kılur

eger sözleyü bilse asğı bolur (Arat I, 987)

"Söz boş yere söylenirse, çok zarar getirir; söz yerinde söylenirse, faydalı olur." (Arat II, 82)

kalı sözleyü bilmese til sözüg

yaşıl kökte erse kör endrür özüñ (Arat I, 1003)

"Eğer dil söz söylemesini bilmezse, mavi gökte olanı yere indirir." (Arat II, 83)

öküş sözleyü bilge bolmaz kiş

öküş eştü bilge bulur tör baş (Arat I, 1015)

"Çok söylemekle insan alim olmaz; çok dinlemekle alim baş köşeyi bulur." (Arat II, 84)

tuta bil-

tutabilmek; tutmasını bilmek

tuta bilse devlet tezümez turur

kalı tezse tegmez yana terk kezig (Arat I, 713)

"İnsan tutabilirse, saadet kaçamaz, kalır; eğer kaçarsa, sana sıra tekrar çabuk gelmez." (Arat II, 62)

kelir kut tuta bilmese sen barır

birür neñ yiyü bilmese sen alır (Arat I, 724)

"Saadet gelir; tutmasını bilmezsen, gider; mal verir; yemesini bilmezsen, alır." (Arat II, 63)

tuta bilse tap bu tirilmiş neññ

ikigün ajunda kızartğay eññ (Arat I, 1287)

"Bu toplanmış olan mal, tutmasını bilersen, sana kafidir; her iki dünyada yüzünü güldürür." (Arat II, 103)

tuta bilmese sen adın munça neñ

saña yetmegey kör sarıg kılğa eñ (Arat I, 1288)

"Tutmasını bilmezsen, bir bu kadar mal daha olsa, sana yetmez; görürsün, yüzünü sarartır." (Arat II, 103)

yora bil-

rüya yorumlamayı bilmek; yorumlamak

nücûm bilse tıb hem yora bilse tüş

anıñ yormışı teg sözi kelse tuş (Arat I, 2632)

"Hey'et ilminden ve tıptan anlamalı; rüya yormasını bilmeli ve sözü yorduğu gibi çıkmalıdır." (Arat II, 195)

*uğısa bu yalñuñ tüşer ök bu tüş
yora bilse terkin kelir ağız tuş* (Arat I, 4367)
"İnsan uyuyunca, rüya görür; tabirci yormasını bilirse, dediği derhal çıkar." (Arat II, 316)

tiyü bil- kabul etmek, diyebilmek

*maña bütsü mindin tiyü bilmesü
yime yarlıg eştip kite turmasu* (Arat I, 3179)
"Bana itimat etsin ve bunun yalnız benim arzum olduğunu sanmasın; fermanı da duysun ve arzuya muhalefet etmesin." (Arat II, 233)

*tapuğka negü teg inansa bolur
tapındım tiyü bilse müflis kalur* (Arat I, 3985)
"İbadete nasıl inansen da olur; insan ibadet etmiş olduğunu kabul ederse, bütün yaptıkları boşa gider." (Arat II, 289)

kirü çıka bil- girip çıkmayı bilmek

*kirü hem çıkabilse oldruğ turuğ
tapuğ bilmese er tek emger kuruğ* (Arat I, 3998)
"O girmesini, çıkmasını, durmasını ve oturmasını bilmelidir; insan hizmet etmesini bilmezse, boşuna zahmete girmiş olur." (Arat II, 290)

*törü hem toku bilse tüzse yorık
kirü hem çıkabilse itse kılık* (Arat I, 4038)
"Töre ve usûlü öğrenmeli, hareketini düzeltmeli, giriş ve çıkış tarzlarını bilmeli, tavır ve hareketi edep dairesinde olmalıdır." (Arat II, 293)

körüp bil- görüp bilmek

*eviñke yağutma uşakçı kişiğ
bütün ilke yağğay körüp bilmişig* (Arat I, 1299)
"Dedikodu yapanları evine yaklaştırmaz, görüp öğrendiklerini bütün halka yayarlar." (Arat II, 103)

bakır altunuğ er körüp bilmese
alıp azkına bir taşığ sürse tap (Arat I, 3964)
"Eğer insan bakır ile altını görüp, tefrik edemezse, bunun için bir taş alıp, azacık sürmek kafidir." (Arat II, 287)

kişi öz işin öz bilümez körüp
adınka ayıtğu kerek eştürüp (Arat I, 5656)
"İnsan kendisi kendi işini iyice bilemez; onu başkasına danışarak yapmak faydalı olur." (Arat II, 405)

olarda biri bu ayayın eşit
yarağı körüp bil sen ötrü iş it (Arat I, 5724)
"Onlardan biri şudur, dinle, sana söyleyeyim; muvafık görürsen, düşün ve ona göre hareket et." (Arat II, 409)

kılu bil- yapabilmek

işin iş biligli kişilerke bir
kılu bilmese iş sınıp kaçğu yir (Arat I, 5534)
"İş iş bilen kimselere ver; iş yapamayan insan onu beceremezse, üzülür ve müteessir olur." (Arat II, 396)

yöre bil- yorabilmek, yorumlayabilmek

bu tüş ilmi bilgü kerek aşnu keç
yöre bilse ötrü idi saĭnu keç (Arat I, 5993)
"Rüyayı yorabilmek için, önce bu tabir ilmini çok iyi bilmek lazımdır." (Arat II, 429)

kişi tüş tüşese yörügke barır
yöre bilmese tüşnüñ asğı kalır (Arat I, 6001)
"İnsan nasıl yorarsa, rüya ona göre zuhur eder; tabir etmesini bilmezsen, rüyanın faydası yoktur." (Arat II, 429)

aça bil- anlamak, farkına varmak

katıĭlan usandur usa bas keçe
keçe az üküşüg ne bilgey açā (Arat I, 2361)

"Gayret et, düşmanı rahat bırakma, mümkün ise, gece baskını yap; gece karanlığı içinde kuvvetinin az veya çok olduğunun kim farkına varacak." (Arat II, 176)

yyü bil- yemesini bilmek

*kelir kut tuta bilmese sen barır
birür neñ yyü bilmese sen alır* (Arat I, 724)
"Saadet gelir; tutmasını bilmezsen, gider; mal verir; yemesini bilmezsen, alır." (Arat II, 63)

*tire bildi bu öz yyü bilmedi
künüm keçti öknüp asıg kılmadı* (Arat I, 1285)
"Ben toplamasını bildim, fakat yemesini bilemedim; günüm geçti, son peşimanlık da fayda etmedi." (Arat II, 102)

*tire bildiñ altun yyü bilmediñ
bu altun yığıp bir nelük bermediñ* (Arat I, 1674)
"Altın toplamasını bildin, fakat yemesini bilmedin, bu altını yığdın da, bir tanesini olsun, neden başkasına vermedin." (Arat II, 129)

*bulup dünya malın yyü bilmese
sakış tegdi ülgı ağır yüdgüke* (Arat I, 3927)
"Dünya malını bulup da, onu yemesini bilmeyenin nasibi, yüklenmesi güç olan bir hesaptan ibarettir." (Arat II, 285)

köndürü bil- yola koymayı bilmek

*tügük yüz irig söz küvez kür kılık
kişig yirgürür köndrü bilmez yorık* (Arat I, 2077)
"Asık suratlı, kaba sözlü, kibirli ve mağrur insan her kişi kendisinden nefret ettirir ve işini yoluna koyamaz." (Arat II, 156)

tirlü bil- yaşamasını bilmek

*yavuz ermez emdi bu dünya kutın
bulup tirlü bilse kopursa atın* (Arat I, 3975)
"Bu dünyanın saadetini bulup, yaşamasını bilmek ve nam kazanmak hiç de fena bir şey değildir." (Arat II, 288)

öz tuta bil- kendine hakim olmak

*serimlig kerek hem tuta bilse öz
közün keç küdezse tilin tıdşa söz* (Arat I, 2480)
"Sabırlı ve kendisine hakim olmalıdır; gözünü iyi gözetmeli ve dilini sakınmalıdır." (Arat II, 184)

uqup bil- anlayıp bilmek

*ilig ündedi bir kün ögdülmişig
añar sözledi söz uqup bilmişig* (Arat I, 1655)
"Hükümdar bir gün Ögdülmiş'i çağırdı, düşündükleri ve bildikleri hakkında onunla konuştu." (Arat II, 127)

*kayu törlüg er me sözün sözlese
anı uqsa bilse yana kizlese* (Arat I, 2642)
"O her çeşit insanın sözünü dinlemeli, anlayıp bilmeli, fakat bunu açığa vurmamalıdır." (Arat II, 196)

*kadaşını ıdtım bu ögdülmişig
sözümni tegürgey uqup bilmişig* (Arat I, 3202)
"Akrabanı, Ögdülmiş'i gönderdim; sözümü ve anlayıp, bildiklerini sana eriştirecektir." (Arat II, 235)

bir- "Vermek" (Arat III, 87)

ayu bir- söylemek, söyleyivermek

*atasın anasın yuluğ kıldı ol
tilek ümmet erdi ayu birdi yol* (Arat I, 37)
"Atasını ve anasını feda etti ; tek dileği ümmeti idi, ona yol gösterdi." (Arat II, 14)

*yañılmaz kişi kim ayu bir maña
yañılmış tümen miñ ayayın saña* (Arat I, 198)
"Sen bana yanılmayan bir kimse söyleyebilirmisin; ben sana yandan binlerce insan göstereyim." (Arat II, 25)

*azıp yügrür erdim ayu birdi yol
küyer erdim otka küdezme ol* (Arat I, 384)
"Yolumu şaşırmış, koşuyordum, bana yol gösterdi; o korumasa idi, ateşte yanardım." (Arat II, 38)

*yerindin bu elke nelük kelmişin
ayu birdi barça özi bilmişin* (Arat I, 504)

"Memleketinden kalkıp, buraya niçin geldiğini, kendisinin neler bildiğini, hepsini ona anlattı." (Arat II, 46)

yora bir- izah etmek

negü kılmışın sen adra seçe
yora birdiñ uktum kamuğnı aç a (Arat I, 797)
"Niçin yaptığını sen birer birer izah ettin; ben de her şeyini açıkça anladım." (Arat II, 68)

aça bir- açmak, açivermek

köñül birdi köz hem ukuş ög bilig
aça birdi sözüm yorıttı tilig (Arat I, 387)
"Gönül, göz, akıl, zeka ve bilgi verdi; dilimi açtı ve bana ifade kudreti ihsan etti." (Arat II, 38)

ķayı aydı kan tutmuş emdi muni
aça birgü ekçek akıtgu kanı (Arat I, 1058)
"Biri: -Şimdi bunu kan tutmuş, damarını açmak ve kan akıtmak lazımdır- dedi." (Arat II, 87)

baş ağırık yük emgek kötürse kuli
begiñge aç a birse arzu yolu (Arat I, 1883)
"Kul sıkıntı, yük ve zahmetleri ortadan kaldırmalı, beyine arzu ettiği yolları açmalıdır." (Arat II, 143)

boş azad kişi barça edgü kuli
bularka aç a birgü edgü yolu (Arat I, 2990)
"Hür ve serbest insanlar hep iyiliğin kuludurlar; bunlara her vakit iyilik yolunu açık bulundurmalıdır." (Arat II, 220)

açını süçinü
bir- şefkat ve sevgi ile vermek

muñar kiçki eski tapuğçı kerek
açını süçinü aşın birse terk (Arat I, 2836)
"Bu iş için çok eski ve emektar bir hizmetkar lazımdır ki, beyi esirgeyerek, yemeği zevkle ve vaktında hazırlasın." (Arat II, 209)

alıp bir- alıp vermek

tüketti bitig türdi badı türe
alıp oğlña birdi elgin sunup (Arat I, 1496)
"Mektubu tamamladı, dürüp bağladı; eli ile uzatarak, oğluna verdi."
(Arat II, 116)

neñi bolmasa er alıp birgüke
elig kısığa boldı kamuğ edgüke (Arat I, 3983)
"Verecek malı olmazsa, insan hiçbir iyiliğe el uzatamaz." (Arat II, 289)

bolu bir- olmak, oluvermek

bolu birdi evren ilig birdi taht
tuta birsü teñri bu taht birle baht (Arat I, 92)
"Devran sana memleket ve taht verdi; Tanrı bu taht ile bahtını daim etsin." (Arat II, 18)

açındı ilig kör kötürdi öri
bolu birdi evren emitti naru (Arat I, 1642)
"Hükümdar ona ihsanlarda bulundu ve onu yükseltti; bir gün geldi, devlet idaresine ait bütün kanunlara vakıf oldu." (Arat II, 126)

elig urdı ilig meni edledi
bolu birdi evren özüm yokladı (Arat I, 1805)
"Hükümdar beni tuttu ve beni değerlendirdi; felek de müsait davrandı ve ben yükseldim." (Arat II, 137)

tirildi ögi hem koyuldı bilig
bolu birdi evren uzadı elig (Arat I, 3070)
"Felek dönüp, kudreti artınca, akli derlenip toplandı, bilgisi derinleşti." (Arat II, 226)

ite bir- düzenlemek, düzenleyivermek

itigli bayatım ite birdi öz
ite birdi tüzdi yaraşturdı tüz (Arat I, 146)
"Her şeyi yoluna koyan Tanrım bunları da yola getirdi; tanzim etti, düzeltti ve birbirleri ile barıştırdı." (Arat II, 146)

kelü bir- gelmek, gelivermek; başlamak

*bolumsuzka devlet kelü birse kut
teper devletin ol keçürmez küni* (Arat I, 1715)
"Olmayacak kimseye devlet ve saadet gelirse, o ayağına gelen bu devleti derhal teper." (Arat II, 132)

*kelü birse devlet yumıtsa bu neñ
kişi körli tirlür bolur kızgu eñ* (Arat I, 3073)
"Saadet gelir ve servet toplanırsa, insanın gönülü huzura kavuşur, yüzü sevinçle parlar." (Arat II, 226)

*aş içgü tuz etmek yime keñrüt tut
atıñ edgü bolğay kelü birge kut* (Arat I, 4537)
"Bir de yiyeceği, içeceği ve tuz ekmeği bol tut; iyi nam kazanırsın ve saadet sana yar olur." (Arat II, 328)

*bolu birdi eren kelü birdi kut
negü kılsa arzu kelü berge büt* (Arat I, 4863)
"Felek rast getirdi, sen saadete kavuştun; başka ne gibi arzuların varsa, anlar da gelecektir, buna inan." (Arat II, 351)

koğu bir- serbest bırakmak, koyuvermek

*keçer dünya koğıl tile 'ıkbini
koğu birmese dünya koğay seni* (Arat I, 3087)
"Bu fani dünyayı bırak, ukbayı dile; sen dünyayı bırakmazsan, o seni bırakır." (Arat II, 227)

*seniñdin kılur men munu udrümi
koğu bir meni ay kişi ködrümi* (Arat I, 3693)
"Beni mazur görmeni rica ediyorum, ey insanların seçkini, beni kendi halime bırak." (Arat II, 268)

*kođu birgil emdi meni teñrike
du 'açı bolayın saña edgüke* (Arat I, 3697)
"Beni şimdi Tanrı ibadetinde bırak, senin iyiliğin için duacı olayım." (Arat II, 268)

koðu bir ay ilig meni sen maña
dı 'açı bolayın bu yirde saña (Arat I, 3791)
"Ey hükümdar, sen beni kendi halime bırak; burada ben sana duacı olayım." (Arat II, 275)

kolup bir- istemek yoluyla almak

kolup birmegü neñi kolma küçün
tilep bolmağu neñ tileme küçün (Arat I, 3830)
"İstemekle alınamayacak şeyi zorla isteme; aramakla bulunamayacak şeyi zorla arama." (Arat II, 277)

oğguru bir- uyandırmak, uyandırır vermek

uğımuş bu köñlüm özüm ğaflęti
meni oğguru birdi öğlek öti (Arat I, 5690)
"Gaflet yüzünden bu gönlüm uyumuş idi; bu zeman nasihati beni uyandırdı." (Arat II, 407)

ya rab oğguru bir meni ay idim sen
süre ığmağıl men köñülni arıttım (Arat I, 6563)
"Ey rabbım, beni uyandır; sen rabbımsın, beni kovma, ben gönlümü temizledim." (Arat II, 471)

sunup bir- sunup vermek

bitig türdi badı öze tamğalap
sunup birdi ögdülmiş aldı ulap (Arat I, 3275)
"Mektubu katladı, bağladı ve üzerini mühürleyerek, uzattı; Ögdülmiş gelip, elinden aldı." (Arat II, 240)

tüketti sözün türdi badı bitig
sunup birdi aldı kadaşı tetig (Arat I, 3811)
"Sözünü tamamladı; mektubu katlayıp, bağladı; uzattı ve zeki kardeşi aldı." (Arat II, 276)

kötürdi bitig kör öze tamğalap
sunup birdi ögdülmiş aldı ulap (Arat I, 3942)

"Üzerini mühürleyip, mektubu eline aldı ve uzattı; Ögdülmüş aldı."
(Arat II, 286)

tire bir- derlemek, toplamak

tilek baylık erse tire birge neñ
bayutğay seni ol kızıl bolğa eñ (Arat I, 4499)
"Arzun zenginlik ise, o tasarruf ederek, seni zenginleştirir ve yüzünü güldürür." (Arat II, 325)

kamuğ erdem öğret oğulka tükel
ol erdem bile bu tire birge mal (Arat I, 4508)
"Oğula bütün faziletleri tam olarak öğret; o bu faziletler ile ileride mal sahibi olur." (Arat II, 326)

tuta bir- tutmak

bolu birdi evren ilig birdi taht
tuta birsü teñri bu taht birle baht (Arat I, 92)
"Devran sana memleket ve taht verdi; Tanrı bu taht ile bahtını daim etsin." (Arat II, 18)

kamuğ eğgü bolğay budunka törü
tuta birge teñri bu beglik örü (Arat I, 6266)
"Halka tatbik edilen kanunlar daima iyi olur; Tanrı da bu beyliği her vakit ayakta tutar — dedi —" (Arat II, 448)

körü bir- görmek

saña hacetim bu körü bir munı
süre ıdma bolğay yavalar sanı (Arat I, 1484)
"Senden dileğim şudur: ona nezaret et, kendinden uzaklaştırma; yoksa, o yabanî bir diken gibi olur." (Arat II, 115)

neçe me tok erse yiyü turğu aş
kişi aş kişike körü bir kadaş (Arat I, 4600)
"Ne kadar tok olursa olsun, insan ikram edilen yemeği reddetmemelidir; ey kardeş, yemeği adamına göre ikram et." (Arat II, 333)

arturu bir- artırmak

bayat arturu birsü ilig saña
bu eđgü kılıklar bu eđgü yaña (Arat I, 5082)
"Ey hükümdar, Tanrı senin bu iyi hareketlerin ile bu iyi ahlakını
daim etsin ve artırsın." (Arat II, 367)

aça adra bir- ayırt etmek, farkında olmak

ötünse begiñe bu tegme birig
aça adra birse kötürse erig (Arat I, 2545)
"Haya sahibi olan insan kötü iş yapmaz, münasip olmayan şeylere
yaklaşmaz ve başkalarına kabalık etmez." (Arat II, 182)

adra bir- ayıt etmek, farkında olmak

ötünse begiñe bu tegme birig
aça adra birse kötürse erig (Arat I, 2545)
"Haya sahibi olan insan kötü iş yapmaz, münasip olmayan şeylere
yaklaşmaz ve başkalarına kabalık etmez." (Arat II, 182)

alu bir- almak

alu birse açi kör altun kümüş
ķayuka at alsa ķayuka yumuş (Arat I, 2542)
"Onlara hükümdardan altın gümüş, ihsanlar koparmalı; bazılarına
unvan ve bazılarına da vazife verilmesi hakkında tavassutta
bulunmalıdır." (Arat II, 189)

ķılı bir- kılmak, etmek, yapmak

ķılı birse erdi meniñ işlerim
ķörü barsa erdi içim taşlarım (Arat I, 425)
"Memleketin iç ve dış işlerini takip hususunda bana yardımda
bulunmalıdır." (Arat II, 41)

turu bir- durmak

туру birgü aştā körüp yat bazığ
aş içgü tegiri öküş ya azığ (Arat I, 4580)
"Ziyafette bilhassa yat ve yabancılara itina göstermeli, yiyecek ve içeceğin az veya çok dağıtılmasına dikkat etmelidir." (Arat II, 331)

uğu bir- uygun hareket etmek, uyum sağlamak

taķı bir bar erse seni teg adın
uda bergey erdi kör öñdün keğin (Arat I, 3132)
"Senin gibi daha başka biri bulunmuş olsa idi, senden önce veya senden sonra aynı yolu takip etmiş olurdu." (Arat II, 230)

bu ol atķa tegmiş tapuğ kılguçı
muniñda narusı uğa birgüçi (Arat I, 4147)
"Asıl mansıp sahibi olan hizmetkarlar bunlardır; diğer hizmetkarlar ise, bunlara tabi olurlar." (Arat II, 300)

bolu birsü evren oñay evrülüp
uğu birsü öğlek tilekçe bolup (Arat I, 5896)
"Devran onun olsun ve muradınca dönsün; zemanе onun arzu ve dileklerine uygun hareket etsin." (Arat II, 421)

bolu bir- destek olmak

bayat birdi barķa tilemiş tilek
bayat oķ bolu birsü arķa yölek (Arat I, 90)
"Tanrı bütün dileklerini verdi; bundan sonra da Tanrı daima sana arka ve destek olsun." (Arat II, 18)

bolu birsü evren tuçı evrilü
ķođı bolsu düşman başı kavrılu (Arat I, 119)
"Felek hep dönmekte devam etsin; düşmanın başı hep aşağı eğik olsun." (Arat II, 20)

taķı ma negü erse arzu tilek
bayat oķ bolu birsü arķa yölek (Arat I, 122)
"Daha başka ne gibi dileği var ise, Tanrı ona daima arka ve destek olsun." (Arat II, 20)

bolu birmez evren başı teziginür
anıñ birle kılķı yañı teziginür (Arat I, 344)

"Felek ona yar olmaz, avare olur; bununla birlikte hal ve hareketinde istikrar olmaz." (Arat II, 49)

egilü bir- eğilmek

et öz egilü birmez havaş bulnadı
tapuğka tegümez özüüm açtı sır (Arat I, 6464)
"Vücüt artık eğilmez, heva ve heves onu esir etti; ben artık ibadetle meşgul olamıyorum; işte sırrımı açtım." (Arat II, 463)

ķolu bir- özür dilemek, dua etmek

iligdin ķolu bir meniñ udriümi
yarağı ne erse otı kıl emi (Arat I, 4871)
"Hükümdardan benim için özür dile; ne yapmak lazım ise, onu yap ve bu işi hallet." (Arat II, 351)

meni me bayattın ķolu bir turup
aça birsü köñlüm bayat oğgurup (Arat I, 4880)
"Benim için de Tanrı'ya dua et; Tanrı beni uyandırsın ve gönül gözümü açsın." (Arat II, 352)

bayattın ķolu birsü yazuķlarım
du'a birle bolğay keķürgey kerim (Arat I, 5667)
"Günahlarımın affını Tanrıdan niyaz eylesin; belki kerim rabbim beni dua sayesinde beni affeder." (Arat II, 405)

ķörkitü bir- göstermek

munında adın anda ta'at kayu
maña ķörkitü bir tilin sözleyü (Arat I, 3228)
"Bunlardan başka orada hangi ibadet var; söyle, göster." (Arat II, 237)

ķutgaru bir- kurtarmak

meni ķutgaru bir özüñni bile
yanutı bayat birge eğgü yola (Arat I, 6260)
"Beni ve kendini böylece kurtarmağa çalış, bunun karşılığında Tanrı bize iyi yol gösterecektir." (Arat II, 448)

sayu bir- saymak

ayu birdi kılkın kılınçı yañın
sayu birdi bilgin ukuşı teñin (Arat I, 569)
"Onun hal ve tavrını, tabiatını birer birer anlattı; akılı ile mütenasip olan bilgisini bir bir saydı." (Arat II, 51)

sevnü bir- sevinmek

sevinç bolsa kimke özüñ sevnü bir
sakınç қаdғu tegse yime saknu bir (Arat I, 4257)
"Birinin sevinci varsa, buna sen de sevin; o keder ve kaygıya düşerse, sen de kederlen." (Arat II, 307)

sözleyü bir- söylemek, konuşmak; cevap vermek

kereklig söz aytur men emdi saña
ıdı keç bakıp sözleyü bir maña (Arat I, 1904)
"Şimdi sana çok mühim bir şey soracağım; bana iyice düşünerek, cevap ver." (Arat II, 145)

tegrü bir- yerine getirmek, tamamlamak

işin kılşalar terk terin tegrü bir
yetürgil içürgil aşın kiñrü bir (Arat I, 4462)
"Senin ısmarladığın bir işi yapınca, onların hizmet hakkını derhal öde, bol bol yedir, içir." (Arat II, 323)

arşlan bolu
bir- arşlan olmak, arşlan kesilmek

kür arşlan bolu birse itka başı
bu it barça arşlan bolur öz tuşı (Arat I, 2047)
"Arşlan köpeklerle baş olursa, köpeklerin her biri kendi karşısındakine arşlan kesilir." (Arat II, 154)

bol- "Olmak" (Arat III, 97)

anlayu bol- öyle olmak

bu tüş körse yörme bilü bilmeyü
neteg yörse tüşni bolur anlayı (Arat I, 6021)
"Rüya görünce, onu bilir bilmez yormamalı; rüya nasıl yorulursa,
öyle çıkar." (Arat II, 431)

kiñrü bol- serbest olmak, rahat olmak

bularda tileme törü ya bilig
yorıqları kiñrü bolur ay silig (Arat I, 4446)
"Bunlarda görgü veya bilgi arama, tavır ve hareketleri de serbest
olur; ey temiz kalpli insan." (Arat II, 322)

işeñü bol- güvenmek

bir işni ikigüke ayma tilin
işeñü bolur iş qalır qılmadın (Arat I, 5533)
"Bir işi iki kişiye birden tevdi etme; onlar birbirlerine yüklerler ve iş
yapılmadan kalır." (Arat II, 396)

bul- "Bulmak" (Arat III, 113)

arzulap bul- arzulayarak bulmak

negü beg bolur ol tilekin tilep
anı bulmasa ol tuçı arzulap (Arat I, 3867)
"Bu kadar arzu ettiği halde, dileğini elde edemeyen bey nasıl bir bey
olur." (Arat II, 280)

çık- "Çıkmak" (Arat III, 129)

turup çık- kalkıp çıkmak

evindin turup çıktı keldi berü
bir ança yorıyü bir ança turu (Arat I, 486)
"Kalkıp, evinden çıktı; kah yürüyüp, kah konaklayarak, yoluna
devam etti." (Arat II, 45)

küsemiş turup çıktı andın yana
kelip aydı ay toldı toğdı küne (Arat I, 511)
"Küsemiş oradan kalkıp, dışarı çıktı ve gelip: —Ey Ay Toldı, sana
gün doğdu — dedi —" (Arat II, 47)

*turup çıktı ay taldı andın yana
evine kelip kirdi yazdı tona* (Arat I, 561)
"Ay Taldı kalkıp, oradan çıktı; evine döndü ve içeri girip, soyundu."
(Arat II, 51)

*turup çıktı hacib kapuğa tegip
bir oğlan yügürtti tilin söz ıdıp* (Arat I, 574)
"Hacib kalkıp, çıktı; kapıya gelip, bir iç-oğlanı koşturarak, haber
saldı." (Arat II, 52)

kirip/kirü
çık-

girip çıkmak

*iligke kirü hem çıka törçidi
ilig edgü közün bağa törçidi* (Arat I, 609)
"Hükümdarın yanına girip-çıkmağa ve hükümdar da ona karşı
teveccüh ve itimat göstermekte devam etti." (Arat II, 54)

*sevitür yüzi körki körklüglüki
yaraşur kirip çıksa ersigliki* (Arat I, 2459)
"Yüzü ve kıyafetinin güzelliği onu sevdire; huzura girip-çıkarken,
merdane tavrı iyi tesir yapar." (Arat II, 183)

*törüçe yorisa tapuğ kılsa öz
kirürde çıkarda köni tutsa köz* (Arat I, 2869)
"Usûl ve erkanı dairesinde hareket ile hizmet etmeli ve girip-
çıkarken, daima önüne bakmalıdır." (Arat II, 211)

*kirü hem çıkabilse oldruğ turuğ
tapuğ bilmese er tek emger kuruğ* (Arat I, 3998)
"O girmesini, çıkmasını, durmasını ve oturmasını bilmelidir; insan
hizmet etmesini bilmezse, boşuna zahmete girmiş olur." (Arat II,
290)

kopup çık-

kalkıp çıkmak

*sözin kesti ilig özi amrulup
kopup çıktı ögdülmiş andın turup* (Arat I, 5623)
"Hükümdar müsterih olarak, sözünü bitirdi; Ögdülmiş kalkıp,
huzurdan çıktı." (Arat II, 402)

kopup çıktı ilke yuvuldu yaşı

ajun meñzi boldı habeş kırtışı (Arat I, 6213)

"Kalkıp, kapıya çıktı, göz yaşı döktü; dünyanın rengi habeş derisine benzemişti." (Arat II, 444)

bekletip çık- kapatıp çıkmak

körü bekletip çıkısa karşı kapuğ

tükel boldı ol küinki barça tapuğ (Arat I, 2535)

"Saray kapısını gözü önünde kapatıp çıkınca, o günün bütün hizmeti tamamlanmış olur." (Arat II, 188)

sevnü çık- sevinerek çıkmak

turup çıktı sevnü kapuğka küle

ögi köñli açılıp yarudı yula (Arat I, 601)

"Ay Toldı kalkıp, sevinerek ve gülererek, huzurdan çıktı; akılı ve gönlü açılıp, yolunu meşaleler aydınlattı." (Arat II, 54)

ıd- **"Salmak, göndermek, serbest bırakmak; geçirmek, ulaştırmak"**
(Arat III, 181)

körü ıd- göz altında bulundurmak, görmek istemek

liv aş tırki kirse körü ıdsa köz

yaragsızni körse anı tıdsa öz (Arat I, 2549)

"Yemek tepsisi girdiği vakit, onu göz altında bulundurmalı ve munasip olmayan şeyleri görürse, buna mani olmalıdır." (Arat II, 189)

kadaş köñli barça saña kağğurar

körü ıdsa bulmaz köñül yelgürer (Arat I, 3329)

"Senin için bütün akrabaların sızlanıyor; görmek isteyince, bulamıyor ve iştihak içinde çırpınıyorlar." (Arat II, 244)

körü ıdma- göz ardı etmemek

körü ıdma öğretgil erdem bilig

bilig erdemin bulsu ilke elig (Arat I, 1489)

"Gözden uzak bulundurma, ona fazilet ve bilgi öğret; bilgi ve fazilet ile memlekette mevki sahibi olsun." (Arat II, 115)

budun kılkı teñsiz bolup artasa

körü ıdma itgil kısa tut basa (Arat I, 5198)

"Halkın tavır ve hareketi değişir ve bozulursa, onu daima göz önünde bulundurup, fesada sapmalarına meydan verme." (Arat II, 375)

közüm sen kulakım sen körgil eşit

ne teñsiz körünse körü ıdma it (Arat I, 5849)

"Sen benim gözüm ve kulağımsın, sen gör ve işit; uygunsuz ne görürsen, onu öyle bırakma, düzelt." (Arat II, 418)

ıdım yağı tap ol avıngu işim

körü ıdmağay teñri itgey işim (Arat I, 6189)

"Rabbimin zikri beni teselliye kafidir; Tanrı beni bırakmaz; o benim işimi yoluna koyar." (Arat II, 442)

aytu ıd-

soru göndermek

köñül aytu ıdtım bitidim bitig

negü teg erür sen ay bilge tetig (Arat I, 3908)

"Hatır ve gönül sormak üzere, sana mektup yazdım, ey zeki alim, nasılsın?" (Arat II, 283)

bitip ıd-

yazıp göndermek

bab oğgurmış iligke pend bitip ıdmışın ayur (Arat I, C51)

"bab. Odgurmış'ın hükümdara nasihatlerini yazıp gönderdiğini söyler." (Arat II, 10)

ısan-

"İtimad etmek, inanmak, güvenmek" (Arat III, 183)

inanıp ısan-

inanıp güvenmek

seniñde bağırsak adın yok maña

inanıp ısanur men emdi saña (Arat I, 5847)

"Bana karşı senden daha bağlı bir kimse yoktur; ben imdi sana inanır ve itimat ederim." (Arat II, 418)

işle- “İşlemek, görmek, meşgul olmak, çalışmak, yapmak” (Arat III, 206)

bakıp işle- dikkatle yapmak

*elig urmuş işke bakıp işlemiş
bilip işke tutmuş budun başlamış* (Arat I, 255)
"O eline aldığı her işi dikkatle yapmış ve bilginin gösterdiği yolda yürüyerek, halkı idare etmiştir." (Arat II, 29)

bilip işle- bir işi bilerek, bilinçli şekilde yapmak

*basutçı kerek barça işni bilir
bilip işlese er tilekke tegir* (Arat I, 428)
"Bütün işleri bilir bir yardımcı lazımdır; insan bilerek hareket ederse, dileğine erişir." (Arat II, 41)

kaç- “Kaçmak, kaçınmak, sakınmak” (Arat III, 211)

koçup kaç- bırakıp kaçmak

*kadaşın koçup kaçtı dünya neñin
örüm keçti arpa yedi öz teñin* (Arat I, 6334)
"Kardeşin dünya malını bırakıp kaçtı; kendi seviyesine göre, çul giydi ve arpa yedi." (Arat II, 453)

*anın kaçtı zahid oğul kız koçup
munin koğtı abid tapuğka uçup* (Arat I, 6385)
"Zahid bundan dolayı çoluk-çocuğunu bırakıp kaçtı; abid onun için dünyayı bırakıp, kendini ibadete verdi." 458)

kal- “Kalmak” (Arat III, 215)

туру қал- kalmak

*bu ay toldı buldı tilekin tükel
tüketi tiriglig turu qaldı mal* (Arat I, 1051)
"Bu Ay Toldı her isteğine kavuştu; ömrünü tamamladı, malı-mülkü kaldı." (Arat II, 87)

*sevinç arzu nı 'mēt turu qalğalır
saqınç qadğu miñnet maña kelgelir* (Arat I, 1074)

"Sevinç, arzu ve nimetleri geride bırakıp, endişe, kaygı ve mihnetlere doğru gitmek üzereyim." (Arat II, 88)

ölümke asıg kıldı erse ot em

otaçı turu kalğay erdi ulam (Arat I, 1199)

"Ölüme karşı ilaç ve deva fayda etse idi, tabipler ebediyen hayatta kalırlardı." (Arat II, 97)

munu men barır men ay ilig kıtı

туру қалды оғлум бу бағрім отı (Arat I, 1482)

"Ey devletli hükümdar, işte ben gidiyorum; oğlum, bu ciğerparem, burada kalıyor." (Arat II, 115)

yatu ƙal-

yatıp kalmak, olduğu gibi kalmak

bu til yasıña ƙorƙsa emdi özüñ

yatu ƙalğa barça asıgılığ sözüg (Arat I, 983)

"Şimdi sen saace dilin zararından korkar ve konuşmazsan, bütün faydalı sözlerin olduğu yerde kalır ve bir fayda temin etmez." (Arat II, 82)

yatu ƙaldı termiş bu altun kümüş

maña tegdi saƙış anıñdın üliş (Arat I, 1363)

"Toplanmış olan altın-gümüşüm olduğu gibi kaldı; onlardan benim hissem ancak hesap vermek düştü." (Arat II, 107)

bu dünya tileyü yügürse ƙişi

yatu ƙaldı ta 'at tapuğlar işi (Arat I, 4684)

"İnsan bu dünya peşinde koşarsa, taat ve ibadet işini bir tarafa bırakır." (Arat II, 339)

eñip ƙal-

şaşırp kalmak

ƙapuğdın yana evre yandı ive

eñip ƙaldı ögdülmiş elgin ova (Arat I, 5967)

"Kapıdan tekrar koşarak geri döndü, Ögdülmiş ellerini ovuşturarak, şaşırmış bir halde kaldı." (Arat II, 427)

baƙa barsa yetrü ajun ƙalini

eñip ƙalgu tañlap ƙör uƙsa anı (Arat I, 6390)

"Dünyanın haline iyice dikkat eder ve onun mahiyetini anlarsa, insan hayretler içinde kalır." (Arat II, 458)

arıp kal- yorulup kalmak

tilek birle mañsa kişi arzulap

arıp yolda kalmaz tilekin ulap (Arat I, 3702)

"İnsan arzu ile ve isteyerek yürürse, yorulup yolda kalmaz, dileğine ulaşır." (Arat II, 269)

tilek birle mañsa kişi arzulap

arıp yolda kalmaz tilekin ulap (Arat I, 3703)

"Arzusuna ulaşmak için arzu ile yola çıkan insan yarı yolda yorulup kalmaz, dileğini bulur." (Arat II, 269)

kişi öz tilekin yorisa barıp

teğir terk tilekke bu kalmaz arıp (Arat I, 5042)

"İnsan kendi arzusu ile yola çıkarsa, gideceği yere çabuk erişir ve yolda yorulup kalmaz." (Arat II, 364)

keç- "Geçmek, ölmek" (Arat III, 232)

tüşüp keç- uğrayıp geçmek

seniñde ozakı tüşüp keçtiler

yerikmedi tüşte udu köçtiler (Arat I, 5177)

"Senden evvelkiler oraya uğrayıp, geçtiler; menzilde yerleşmediler ve öncekileri takip ederek, göçtüler." (Arat II, 373)

yorıp keç- yürüyüp geçmek

kanı ol tayağı yılan bolğuçı

teñiz yarlıp ötrü yorıp keçgüçi (Arat I, 4715)

"Asası yılanı çevirilen ve deniz yarılarak, oradan yürüyüp geçen insan nerededir." (Arat II, 341)

kel- "Gelmek" (Arat III, 235)

okıgu kel- okuma isteği gelmek

bitigde hıat uz bolsa açlur köñül

okıgu kelir baķsa avnur köñül (Arat I, 2694)

"Mektubun hattı güzel olursa, gönül açılır; onu görünce, insan okumak ister, gönül avunur." (Arat II, 199)

yorıp kel- yürümek ve gelmek

*saña keldim oğrap uzun yol yorıp
tilekke bu kün tegdim arzum kanıp* (Arat I, 591)
"Ben sana gelmek maksadı ile uzun yollar yürüdüm; bugün arzuma kavuşup, muradıma erdim." (Arat II, 53)

*ilel tip turup çıktı ögdülmişe
yorıp keldi evke ol edgü işe* (Arat I, 3946)
"Öğdülmiş, o iyi arkadaş — Baş üstüne! — diyerek, kalkıp çıktı ve yürüyerek, evine geldi." (Arat II, 286)

*yorı kel kirelim maña ay sözüg
nelük evre keldi yana bu özüñ* (Arat I, 4975)
"Haydi gel, girelim, neden tekrar buraya geldiğini anlat bakalım." (Arat II, 359)

*yorıp keldi utru ayur ay kadaş
muyan bersü teñri köñül kılma faş* (Arat I, 6287)
"Ona yaklaşarak : — Ey kardeş, gönlün yaralanmasın, sabırlı ol; Allah ecrini ihsan eder — dedi —" (Arat II, 450)

turup kel- kalkıp gelmek

*turup keldim emdi köreyin tiyü
sakınç kadğu bağın yöreyin tiyü* (Arat I, 3307)
"Seni merak ettim, bu meraktan kurtulayım — diye, kalkıp buraya geldim." (Arat II, 242)

*anın keldim emdi bu yirke turup
bayat tapğı kılsa men yalñuz bolup* (Arat I, 3339)
"Onun için kalkıp buraya geldim; halvete çekilip, böylece Tanrıya ibadetle meşgul olmak istedim." (Arat II, 245)

*kadaşınıñ algıl maña kel turup
ziyaret kılayın yüzini körüp* (Arat I, 5023)
"Sen kardeşin ile birlikte bana gelirsin, ben de teberrüken onun yüzünü görmüş olurum." (Arat II, 362)

*men emdi saña keldim andın turup
bu işke kiñeş bir içi keç körüp* (Arat I, 5719)
"Ben şimdi oradan kalkıp sana geldim; iyice düşünerek, bu hususta bana yol göster." (Arat II, 409)

turu kel- kalkıp gelmek

*turu keldi terkin kör ögdülmişe
yunup tañ namaz kıldı tattı aşı* (Arat I, 5829)
"Öğdülmiş acele yerinden kalktı; abdest alıp, sabah namazını kıldı; bir az bir şeyler yedi." (Arat II, 417)

ķopa kel- kalkmak

*ķopa keldi örlep sata ķalkanı
ajun meñzi boldı üriñ erdini* (Arat I, 3840)
"Mızrak ve kalkanı kalkarak, yükselmeğe başladı; dünya yüzü beyaz cevher gibi oldu." (Arat II, 278)

*bir ança uğıdı bir ança oduğ
ķopa keldi saķnu toğa keldi toğ* (Arat I, 5672)
"Bir az uyudu, tekrar bir müddet uyanık yattı; düşünceleri onu bırakmadı, tekrar kalktı." (Arat II, 406)

*baķa kördi öñdün ķara ķuş toğup
ķopa keldi yirdin yalın teg bolup* (Arat I, 5675)
"Dikkat etti, önce Müşteri yıldızı kalkıp, alev gibi, yerden yükselmeğe başladı." (Arat II, 406)

*ķopa keldi terkin añar kıldı yol
bu er kirdi ötrü seļâm kıldı ol* (Arat I, 5960)
"Öğdülmiş derhal yerinden kalkıp, onu içeri almalarını söyledi; adam bunun üzerine girip, selam verdi." (Arat II, 426)

toğa kel- doğmak

*toğa keldi örlep çıķardı yüzin
yaruķ kıldı dünya ķolın hem özin* (Arat I, 4968)
"Güneş doğdu ve yükselerek, yüzünü gösterdi; dünyanın bütün vadi ve ırmaklarını parlattı." (Arat II, 358)

bir ança uğıdı bir ança oğuğ
şopa keldi saşnu toğa keldi toğ (Arat I, 5672)
"Bir az uyudu, tekrar bir müddet uyanık yattı; düşünceleri onu bırakmadı, tekrar kalktı." (Arat II, 406)

şoğup kel- bırakıp gelmek

yana aydı ĥalı negü ol anıñ
negü teg şoğup keldi köñlüñ seniñ (Arat I, 6240)
"Devamla: — Onun hali nasıldır; onu bırakıp gelmeğe gönlün nasıl razı oldu — dedi —" (Arat II, 446)

küşep kel- istek ve arzu ile gelmek

bu kılķıñ bu erdemleriñ bar üçün
küşep keldim emdi tapuđķa küçün (Arat I, 838)
"Bu tabiat ve faziletlerinden dolayı, büyük bir arzu ile senin hizmetine geldim." (Arat II, 71)

küşep keldim erdi seni körgeli
nelük kızlediñ yüz maña kelgeli (Arat I, 6301)
"Buraya seni görmek arzusu ile gelmiştim; benden neden yüzünü gizledin." (Arat II, 451)

arzulap kel- arzulayarak gelmek

özüm arzulap keldi emdi saña
nelük teggey emgek ay ilig maña (Arat I, 5041)
"Ben sana kendi arzumla geldim, ey hükümdar; bu bana nasıl zahmet olabilir." (Arat II, 364)

aytu kel- sormaya gelmek

ilig aytu keldi bu ay toldını
kelip kördi ilig yatur ĥalini (Arat I, 1068)
"Halini sormak için, hükümdar Ay Toldı'ya geldi; onun yataktaki halini gördü." (Arat II, 88)

belgüre kel- belirmek

uvutsuz kuluñ men yazukum telim
tüzünlük seniñdin kelür belgüre (Arat I, 6638)
"Ben utanmaz bir kulunum, günahım çoktur; sen rahimsin, şefkat senden gelir." (Arat II, 476)

ese kel- eserek gelmek

toğardın ese keldi öñdün yeli
ajun etgüke açtı uşmağ yolu (Arat I, 63)
"Şarktan bahar rüzgarı eserek geldi; dünyayı süslemek için, cennet yolunu açtı." (Arat II, 16)

evüre kel- tekrar gelmek

yana aydı odğurmuş emdi yori
yana evre kelme ay ersig urı (Arat I, 3832)
"Odgurmuş bir de ilave etti: — Şimdi yürü, bir daha buraya gelme, ey merd yiğit." (Arat II, 277)

yori kel kirelim maña ay sözüg
nelük evre keldi yana bu özüñ (Arat I, 4975)
"Haydi gel, girelim, neden tekrar buraya geldiğini anlat bakalım." (Arat II, 359)

turup sernümedi kadaşı için
yana bargusı keldi evre küçün (Arat I, 6277)
"Fakat fazla tahammül edemedi; tekrar gidip, kardeşini görmek istedi." (Arat II, 449)

meñzeyü kel- benzemek

muñar meñzeyü keldi şa 'ır tili
bu şa 'ır tili boldı sözke ulı (Arat I, 441)
"Buna benzer bir şair sözü vardır; bu şair sözü buna esas teşkil eder." (Arat II, 42)

meñzetü kel- benzetmek

muñar meñzetü keldi türkçe meşel

oķıķıl munı sen kōñül öķke al (Arat I, 319)

"Buna benzer Türkçe bir atasözü vardır; sen bunu oku, gönlünde ve aklında tut." (Arat II, 34)

muñar meñzetü keldi şa 'ır sözi

okısa açılğay okıķlı kōzi (Arat I, 412)

"Şairin buna benzer bir sözü vardır; bunu kim okursa, gözü açılır." (Arat II, 40)

muñar meñzetü keldi emdi bu söz

munı eştip uķsu biliglig keç öz (Arat I, 680)

"Şu söz şimdi buna uygun düştü; bilgili ve iyi insan bunu dinlesin ve anlasın." (Arat II, 60)

muñar meñzetü keldi şa 'ır sözi

bu şa 'ır sözi ol biligsiz kōzi (Arat I, 739)

"Buna benzer bir şair sözü vardır; bu şair sözü bilgisiz için bir gözdür." (Arat II, 64)

oğlu kel-

uyanıp gelmek

içip yatmış er teg uğıp oğlu keldim

özüm yolda azmış bayatķa uyağtım (Arat I, 6540)

"İçip yatmış olan adam gibi, uyuyup uyanınca, yoldan çıkmış olduğumun farkına vardım, Tanrıdan utandım." (Arat II, 469)

oğrap kel-

uğramak

saña keldim oğrap uzun yol yorıp

tilekke bu kūn tegdim arzum ķanıp (Arat I, 591)

"Ben sana gelmek maksadı ile uzun yollar yürüdüm; bugün arzuma kavuşup, muradıma erdim." (Arat II, 53)

tapıngalı kel-

hizmet etmek istemek

özüm arzuladı anıñ tapģıña

tapıngalı keldim anıñ ķapģıña (Arat I, 528)

"Ona hizmet etmeķi arzuladım, kapısında hizmet için buraya geldim." (Arat II, 48)

algalı kel- almaya gelmek

*seni algalı keldim andın turup
kiñeş bu yorı bargıl emdi kopup* (Arat I, 3498)
"Oradan kalkıp, buraya seni götürmek için geldim; tavsiyem şu:
yürü, buradan kalkıp, oraya gidelim." (Arat II, 255)

*usanıp yoriğlı ay arzu kuli
ölümke basıkma kelir algalı* (Arat I, 5145)
"Gafletle yürüyen ey arzuların esiri, ölüm sana baskın yapmasın; o
muhtakkak bir gün seni almağa gelecektir." (Arat II, 371)

kalu kel- kala gelmek

*olardın kalu keldi edgü törü
kımaru turur tegse kopurur örü* (Arat I, 269)
"İyi nizam, onlardan kalageldi; bu bir mirastır; kimin eline geçerse,
onu yükseltir." (Arat II, 30)

*keyik sanı devlet kişike tezig
kalı kelse bekle tuşa hem tizig* (Arat I, 712)
"Saadeti insan için, ürkek bir geyik farzet; eğer gelirse, sıkı tut,
ayağına köstek vur." (Arat II, 62)

*kalı kelse övkeñ katıqlan serin
serimlig kişiniñ sevinçi yarın* (Arat I, 1317)
"Eğer öfkelenirsen, kendini tut, sabırlı ol; sabırlı insan sonunda
sevince kavuşur." (Arat II, 104)

*yoluñ oñça kelse itildi işiñ
kalı solça kelse ulıp çal başıñ* (Arat I, 1392)
"Yolun sağa doğru ise, işin yolundadır; eğer sola doğru ise,
inleyerek, başını yerden yere çal." (Arat II, 109)

aķa kel- akıp gelmek

*aķa kelsü arzu kırmaz bolup
kapuğ tutsu devlet kırmaz bolup* (Arat I, 943)
"Arzun, kurumayan ırmak gibi, akıp gelsin; saadetin, ihtiyarlamayan
bir hizmetkar gibi, daimî kapında dursun." (Arat II, 79)

ata kel- atmaya başlamak

yana turdı ança bu oldurdiya
sarığ tañ ata keldi öñdürdi ya (Arat I, 5971)
"Tekrar kalkıp, bir parça oturdu; sarı tan atmağa başladı ve yayını kurdu." (Arat II, 427)

ava kel- etrafına gelmek, etrafında toplanmak

bayat birsü iki ajun eğgüsi
ava kelsü arzu tilek umdusı (Arat I, 5895)
"Tanrı ona her iki dünya nimetlerini ihsan etsin; bütün arzu, dilek ve umdukları eli altında bulunsun." (Arat II, 421)

ava yıglu
kel- etrafına toplanıp gelmek

ajun boğnı eştip anı arzulap
ava yıglu keldi añar öz ulap (Arat I, 460)
"Dünya halkı bunu duyunca, onu arzuladı ve ona yakınlık göstererek, etrafına üşüştü ve toplandı." (Arat II, 43)

keldür- “Getirmek; bk. keltür-” (Arat III, 238)

tutup keldür- tutup getirmek

kulan ya tağı tut tağı kök teke
tutup keldürürler saña ay böke (Arat I, 5375)
"İster yaban eşeği veya tağı, ister boz geyik olsun, eypehlivan, bunları, yakalayıp, hep sana getirirler." (Arat II, 386)

kıl- “Kılmak, etmek, yapmak” (Arat III, 243)

negü kıl- niye yapmak, ne kadar yapmak, neden yapmak

otuz yıgmışın yandru aldı elig
negü kılğay altmış tegürse elig (Arat I, 368)
"Otuzun topladığını elli geri aldı, altmış elini değdirirse, ne yapacağım." (Arat II, 37)

negü kıldım erki elig men saña
nelük türdüñ emdi bu öç kek maña (Arat I, 369)

"Ey elli, ben sana ne yaptım sanki, neden bana şimdi böyle kin bağladın." (Arat II, 37)

*negü kılmışını sen adra seçe
yora birdiñ uktum kamuğni aç a* (Arat I, 797)
"Niçin yaptığımı sen birer-birer izah ettin; ben de her şeyini açıkça anladım." (Arat II, 68)

*yana yañu ermez keçürmiş küñüñ
negü kıldıñ erse anundı tünüñ* (Arat I, 1240)
"Fakat geçirdiğin günler bir daha geri gelmez; ne yaptınsa-yaptın, artık karanlık alemi seni bekliyor." (Arat II, 99)

uqup kıl- bilerek yapmak

*uqup kıldım emdi bu işlerni men
kerek erdi sen me munı uksa sen* (Arat I, 658)
"Bütün bu işleri ben şimdi bilerek yaptım; çünkü senin de bu hareketlerimi anlamam lazımdı." (Arat II, 58)

туру kıl- durmak

*könilik öze sen turu kıl törü
törü birle beglik turur ol örü* (Arat I, 5285)
"Sen her vakit doğrulukla hüküm et; beylik kanun ile ayakta durur." (Arat II, 380)

bilip kıl- bilerek yapmak

*ölürin bilip kılmış özke itig
bitip qoğmış atın tirigke bitig* (Arat I, 258)
"Öleceğini bilerek, kendisi için hazırlık yapmış, adını kitaplara geçirerek, yaşayanlara bırakmıştır." (Arat II, 29)

*yanut birdi oğgurmış aydı selâm
bilip kılmadım men eñ aşnu ulam* (Arat I, 5054)
"Odgurmış cevap verdi ve: — Ben bilerek bunu yaptım ve önceden selam vermedim — dedi —" (Arat II, 365)

*negü tir eşitgil yazukluğ kılı
yazukın bilip udri qoldı tili* (Arat I, 5123)

"Günahlarını itiraf eden ve Tanrıdan afiv ve mağfiret dileyen
günahkar kul ne der, dinle." (Arat II, 370)

kiñeş birle kılgu kerek iş bilip

ökündi kiñeşmegli işte ulıp (Arat I, 5650)

"Her işi bilerek ve danışarak yapmalıdır; danışmayan her kes işinde
zarar görmüş ve sonunda peşiman olup, inlemiştir." (Arat II, 404)

uğu kıl-

uymak

biliglig tese bolmağay ol kişig

havası uğu kılsa barça işig (Arat I, 3641)

"Her işi hava ve hevese uyarak yapan adama bilgili demek caiz
değildir." (Arat II, 265)

arıñu kılın-

temizlenmek

apa uçmak içre yidi kör evin

arıñu kılındı bu dünya evin (Arat I, 3522)

"Adem cennet içinde buğday tanesi yedi; bu dünya evi ona bir
temizlenme yeri olarak yaratıldı." (Arat II, 257)

kılın-

"Kılınmak, yapılmak" (Arat III, 249)

andağ kılın-

öyle yapmak

bitigmü kerek ya söz ıdşa tilin

yarağı negü teg sen andağ kılın (Arat I, 3156)

"Mektûpmu lazım yahut ağızdan sözmü ulaştırmak; sen nasıl
münasip görürsen, öyle yap." (Arat II, 232)

negü sözlegü erse sözle tilin

yarağı ne erse sen andağ kılın (Arat I, 3280)

"Ne söylemek icap ederse, sen ağızdan söyle; nasıl münasip
görürsen öyle hareket et." (Arat II, 240)

negü teg kılınsa saña koldaşın

sen andağ kılınıl sevinsü işin (Arat I, 4192)

"Arkadaşın sana nasıl muamele ederse, sen de ona öyle muamele et,
sevinsin." (Arat II, 303)

negü teg kılınsa sen andağ kılın

süçig sözlese söz süçig bol tilin (Arat I, 4307)

"Onlar nasıl hareket ederlerse, sen de öyle yap; tatlı söz söyleyenlere sen de tatlı dil ile mukabele et." (Arat II, 311)

kir- "Girmek" (Arat III, 259)

yorıp kir- yürüyerek girmek

kapuğka tegip tüşti kirdi yorıp

körü aldı hacib kişisi kelip (Arat I, 520)

"Kapıya gelip, attan indiler ve yürüyerek, içeri girdiler; hacibin adamı gelip, onları karşıladı." (Arat II, 47)

yorıp kirdi ögdülmiş utru turup

iligke körümdi sevinçlig bolup (Arat I, 1581)

"Ögdülmiş yürüyüp, içeri girdi ve huzura kabul edilerek, hükümdarın karşısında sevinçle durdu." (Arat II, 122)

yorıp kirdi ilig tapa yol kólup

orun birdi ilig ağırlap körüp (Arat I, 5662)

"Müsaade isteyip, hükümdarın huzuruna girdi; hükümdar ona iltifat ederek, yer gösterdi." (Arat II, 405)

evîne kelip tüşti kirdi yorıp

aş içgü yidi tındı ança serip (Arat I, 5823)

"Evine gelip, atından indi ve yürüyerek içeri girdi; yemeğini yedi ve bir müddet istirahat etti." (Arat II, 416)

turup kir- kalkıp girmek

velikin evürdi bu dünyada yüz

turup tağka kirdi köñül kıldı tüz (Arat I, 3148)

"Fakat o bu dünyadan yüzünü çevirdi; kalkıp dağa çıktı, dünya endişelerini gönlünden uzaklaştırdı." (Arat II, 231)

turup tağka kirmiş özüñ yalñuzun

tapuğ kılguğa bu tapuğ keç uzun (Arat I, 3204)

"İbadet etmek için, kalkıp, tek başına dağa çıkmışsın; fakat bu ibadet çok uzun sürmü." (Arat II, 235)

ajun boğnı barça uluş kēnd kōđup

turup tağka kirse uluğ yük yüğüp (Arat I, 3652)

"Bütün dünya halkı kasaba ve şehirleri bırakıp, büyük yük
yüklenerek, kalkıp, dağlara ihtifaya çekilmiş olsalardı," (Arat II,
266)

*kalı oldurur erse öz kur bulup
okıp başlasa ötrü kirgil turup* (Arat I, 4125)
"Eğer kendi akranların ile oturuyorsan, çağırır-çağırılmaz, yerinden
kalk ve huzura gir." (Arat II, 298)

tüşüp kir- atından inmek ve girmek

*atın mindi evre eviñe kelip
tüşüp kirdi turdı bir ança tınıp* (Arat I, 4882)
"Atına binip, tekrar evine geldi ve girip, bir az dinlendi." (Arat II,
352)

*turup çıktı atlandı keldi yana
tüşüp kirdi evke suçuldi tona* (Arat I, 4958)
"Kalkıp çıktı; atına binip, geri döndü; inip, evine girdi ve elbiselerini
çıkardı." (Arat II, 358)

*atın mindi keldi iligke turup
tüşüp kirdi ilig tapa yol kolup* (Arat I, 5014)
"Atına bindi ve oradan kalkıp, doğruca hükümdarın sarayına geldi;
atından inip, müsaade isteyerek, huzura çıktı." (Arat II, 362)

*tüşüp kirdi karşı içiñe yorıp
okıdı ilig bu körüñdi kirip* (Arat I, 5454)
"Atından inip, saraya girdi; içeriye doğru yürüdü; hükümdarın
daveti üzerine, huzura girdi." (Arat II, 391)

kelip kir- gelmek ve girmek

*turup çıktı ay toldı andın yana
eviñe kelip kirdi yazdı tona* (Arat I, 561)
"Ay Toldı kalkıp, oradan çıktı; evine döndü ve içeri girip, soyundu."
(Arat II, 51)

*turup çıktı andın sakınçın tügük
kelip karşıka kirdi köñli түşük* (Arat I, 1111)
"Hükümdar kaygı ve üzüntü ile kalkıp, oradan çıktı; üzgün-üzgün
dönüp, saraya girdi." (Arat II, 91)

eviñe kelip kirdi köñli түşük

kapuğ yaptı kaç kün sakınçın tügük (Arat I, 1563)

"Gönlü sıkıntı içinde, gelip evine girdi; bir kaç gün her kese kapısını kapalı tutup, kederi ile baş-başa kaldı." (Arat II, 121)

atın mindi evke yüz urdı turup

kelip tüşti kirdi yaka kur yörüip (Arat I, 3282)

"Atına bindi, evine doğru hareket ederek, gelip indi; evine girdi, yaka ve kuşağını çözdü." (Arat II, 240)

koğ- "Koymak, bırakmak" (Arat III, 266)

bitip koğ- yazmak ve bırakmak

ölürin bilip kılmış özke itig

bitip koğmuş atın tirigke bitig (Arat I, 258)

"Öleceğini bilerek, kendisi için hazırlık yapmış, adını kitaplara geçirerek, yaşayanlara bırakmıştır." (Arat II, 29)

bu edgü yanutı kumarı bitig

bitip koğtum emdi saña ay tetig (Arat I, 1354)

"Bu iyiliğin karşılığı olarak, ey zeki insan, şimdi sana vasiyetname yazıp bırakıyorum." (Arat II, 107)

munu emdi artuk bağırsaklığın

bitip koğtum öt sav kumarı okın (Arat I, 1356)

"İşte şimdi, büyük bir bağlılıkla, sana vasiyetim olan öğütlerimi yazıp bıraktım, oku." (Arat II, 107)

munu söz bitip koğtum emdi çını

unutma bu sözni unutma meni (Arat I, 1470)

"İşte şimdi sözün doğrusunu yazıp, bıraktım; beni hatırla ve bu sözlerimi unutma." (Arat II, 114)

kop- "Kopmak, kalkmak, gelmek, meydana gelmek, zuhur etmek" (Arat III, 270)

örlep kop- kalkmak ve yükselmek

yana kördi ülker savılmış başı

toğardın çadan kopmuş örlep tuşı (Arat I, 4889)

"Kardeşin ne diyor, işin nasıl oldu; dileğin ne oldu, arkadaşın geliyor mu." (Arat II, 353)

sükiç koptı örlep kalıkka agip

ünün sumlıdı sûri ibri okıp (Arat I, 5677)

"Seher kuşu kalktı ve göğe doğru yükseldi; Mezamir okur gibi, yabancı bir dilde ötmeğe başladı." (Arat II, 406)

kör- **“Görmek, bakmak”** (Arat III, 280)

aşru kör- dikkatle, iyice bakmak

yumuşka erig bolsa yügrü turu

kulak köz yiti tutsa aşru körü (Arat I, 4040)

"Her işi süratle ve vaktinde yapmalı; işine iyice dikkat ederek, gözü ve kulağı tetikte bulunmalıdır." (Arat II, 293)

idi yakşı aymış köni sözlüg er

içig aşru körmiş yiti közlüg er (Arat I, 6191)

"Doğru sözlü ve her işi önceden gören keskin görüşlü insan çok güzel söylemiş." (Arat II, 443)

қадра көр- karşı koymak

meni evre sürdi sözüm tutmadı

sözün қадра көрдüm küçüm yetmedi (Arat I, 6244)

"Bana itiraz etti, sözümü dinlemedi; sözüne karşı koymağı denedim, fakat gücüm yetmedi." (Arat II, 446)

бақа көр- dikkatle bakmak

бақа көр қытабы бу тирген кіші

hünerliğ er ermiş kişiler başı (Arat I, B54)

"Dikkatle bak, bu kitabı telif eden insan insanlar arasında ileri gelen, hünerli bir kimse imiş." (Arat II, 6)

бақа көрдüm erse yinik boldı yük

özüm aydı sözle sözüñ barı tök (Arat I, 195)

"Dikkatle bakınca, yüküm hafifledi; kendi kendime: — Söyle, içindekileri dök — dedim." (Arat II, 25)

isizke söküş edgü ögdi bulur

özüñke бақа көр қайусын қолур (Arat I, 239)

"Kötü söğülür, iyi öğülür; iyice dikkat et, canın hangisini ister." (Arat II, 28)

baça kördi ilig kamuğ törlüğün
tükel buldı bilgi ukuşı ögün (Arat I, 627)
"Hükümdar ona her bakımdan dikkat etti; onun bilgisini, aklını ve anlayışını tam buldu." (Arat II, 56)

kelip kör- gelip görmek

ilig aytu keldi bu ay toldını
kelip kördi ilig yatur halini (Arat I, 1068)
"Halini sormak için, hükümdar Ay Toldı'ya geldi; onun yataktaki halini gördü." (Arat II, 88)

açıp kör- açıp bakmak

açıp körse erdiñ kara yir katın
ne ödrüm talular yatur inçikın (Arat I, 4722)
"Kara toprağın altını biraz açıp baksa idin, orada ne kadar seçkin ve iyi insanların cesetlerini görürdün." (Arat II, 341)

yatu kör- yatıp bakmak

yatu kördi ança usı kelmedi
tüni boldı yılça yitip bolmadı (Arat I, 5969)
"Bir müddet yattı, baktı ki, uykusu gelmiyor; gecesi yıl kadar uzadı, bitmek bilmedi." (Arat II, 427)

bolup kör- görmek

özüm dünya devlet bolup körmedi
tilek arzularğa köñül bermedi (Arat I, 5749)
"Ben şahsen dünya ve devletin ne olduğunu görmedim, dilek ve arzulara da gönül vermedim." (Arat II, 411)

ağırlap
kötür- saygıyla göstermek

kalı ölmüş erse ağırlap kötür
oğul kız bar erse añar haq yitür (Arat I, 2403)
"Eğer ölen olursa, hürmetle kaldır; çoluk çocuğu varsa, onlara haklarını ver." (Arat II, 179)

tilin irme serme tuz etmek yetür

ağır tut olarığ ağırla kötür (Arat I, 4350)

"Onlara karşı sert ve kaba bir dil kullanma; tuz ekmek yedir, saygı göster ve hürmet et." (Arat II, 314)

kül- "Gülmek" (Arat III, 299)

katğura kül- katılarak gülmek

ünün ötti keklik küler katğura

kızıl ağzı kan teg kaşı kap kara (Arat I, 76)

"Keklik yüksek sesle öttü, sanki gülmekten katılıyor; ağzı kan gibi kızıl, kaşı simsiyah." (Arat II, 17)

kalık kaşı tügdi közi yaş saçar

çeçek yazdı yüz kör küler katğurar (Arat I, 80)

"Gök kaşını çattı, gözünden yaş serpiliyor; çiçek yüzünü açtı, bak, gülmekten katılıyor." (Arat II, 17)

yana bağdaş ilme yanın yatmağıl

ünün katğura sen katığ külmegil (Arat I, 4114)

"Bir de bağdaş kurma ve yan yatma; yüksek sesle kahkaha atma." (Arat II, 298)

biliglig yazılmaz sakınçın tügük

biligsiz sevinçin küler katğura (Arat I, 6612)

"Bilgilerin yüzü gülmez, onun yüzü her vakit düşünceli ve çatıktır; biligsiz daima sevinç içinde katıla-katıla güler." (Arat II, 474)

bezenip kül- süslenip gülmek

saña ma itindi bezenip küler

ayı seyme azrakına katğura (Arat I, 6633)

"Şimdi de senin için hazırlandı; süslenip, yüzüne güler; ona çok fazla bağlanma; gaflet içinde o kadar çok sevinip, gülme." (Arat II, 476)

sevnü kül- sevinerek gülmek

atın tuttu mindi bir oğlan bile

kadaşı tapa bardı sevnü küle (Arat I, 4970)

"Atını tuttu, bindi ve bir uşağım yanına aldı; gülerek, sevinerek, kardeşine doğru yola çıktı." (Arat II, 358)

eligleşti ilig bu zahîd bile
ayıttı ilig yazlu sevnü küle (Arat I, 5037)
"Hükümdar zahit ile el sıkıştı, sevinç içinde güler yüzle hal-hatır sordu." (Arat II, 364)

severin bulup körse sevnü küle
kalır adrılurda bu kaçğu bile (Arat I, 6201)
"Sevdiklerini bulunca, onlara sevinerek ve gülerek bakar; ayrıldığı zaman yine kederi ile baş-başa kalır." (Arat I, 6201)

küreş- "Güreşmek, boğuşmak" (Arat III, 303)

alşıp küreş- güreşmek

yaraşğu yarağı bar erse yaraş
yok erse yarıklan bil alşıp küreş (Arat I, 2360)
"Anlaşmak imkanı varsa, onunla anlaş; yok ise, zırhını giy, düşmana sıkı sıkı yapış ve güreş." (Arat II, 176)

küy- "Yanmak" (Arat III, 304)

tüte küy- yanıp tutuşmak

yanut birdi ögdülmiş aydı ata
seniñ kaçğuñı yip küyer men tüte (Arat I, 1229)
"Ögdülmiş cevap verdi ve: — Ey baba, senin kaygım ile yanıp tutuşuyorum — dedi —" (Arat II, 99)

yigitlik küçi bardı mendin kite
açır men yigitlikke küyüp tüte (Arat I, 5637)
"Gençlik kuvveti beni terkederek, uzaklaştı; bu giden gençliğime acıyor ve yanıp tutuşuyorum." (Arat II, 403)

açıp küy- yanıp tutuşmak; içi yanmak

tüpi yel keçer teg tiriglik keçip
oğundum men emdi küyer men açıp (Arat I, 3796)
"Tipi geçer gibi, hayat geçince, ben artık uyandım ve şimdi ona içim yanıyor." (Arat II, 275)

mañ- “Adım atmak, yürümek” (Arat III, 308)

arzulap mañ- arzu ile yola çıkmak

*tilek birle mañsa kişi arzulap
arıp yolda kalmaz tilekin ulap* (Arat I, 3702)
"İnsan arzu ile ve isteyerek yürürse, yorulup yolda kalmaz, dileğine ulaşır." (Arat II, 269)

*köñül birle mañsa kişi arzulap
teğir arzuğa terk yağukluğ ulap* (Arat I, 5045)
"İnsan isteyerek ve arzulayarak yola çıkarsa, bu sevgi ile dileğine çabuk erişir." (Arat II, 364)

oğun- “Uyanmak; bk. oğan-” (Arat III, 333)

beliñlep
oğun- irkilerek uyanmak, birden bire uyanmak

*beliñlep oğundı kötürdi başın
kara zengi kılmuş yüzini ıñın* (Arat I, 3286)
"Birden silkinerek, tekrar uyandı, başını kaldırdı; sis gök yüzünü siyah zenciye döndürmüştü." (Arat II, 241)

*sarığ sandvaç ötti ünün sayradı
beliñlep oğundı usı kelmedi* (Arat I, 4963)
"Sarı bülbül öttü, güzel sesi ile şakıdı; Ögdülmiş irkilerek uyandı, uykusu dağıldı." (Arat II, 358)

*töşek koldı yattı uğıdı uzun
beliñlep oğundı özi yalñuzun* (Arat I, 5673)
"Tekrar yattı ve uzun bir müddet uyudu; kendi kendine ürkerek, birden uyandı." (Arat II, 406)

oķı- “2) Çağırma” (Arat III, 336)

arzulap oķı- arzu ederek çağırma

*meni sen eñ aşnu tapuğka tilep
özüñke oķıdın öküş arzulap* (Arat I, 5066)

"İlk önce sen benim hizmetine
girmemi istedin; çok arzu ederek, beni yanına çağırdın." (Arat II,
366)

ög- "Öğmek, medhetmek" (Arat III, 353)

alkayı ög- alkışlayıp övmek

*kişi körse ögse seni alkayı
atıñ barsa ilde vefalıgı teyü* (Arat I, 5786)
"İnsanlar gördükçe seni öğsünler, memlekette adın vefalı insan
olarak yayılsın." (Arat II, 414)

alkıtı ög- alkışlayıp övmek

*öküç alkıtu ögdi ögdülmişig
ayur sözlediñ sen özüñ bilmişig* (Arat I, 5610)
"Hükümdar Ögdülmiş'i candan alkışladı, ögdü ve: — Sen kendi
bildiğini söyledin — dedi —" (Arat II, 401)

öl- "Ölmek" (Arat III, 359)

toğuglı öl- doğan canlının ölmesi

*toğuglı ölür kör kalır belgü söz
sözüñ edgü sözle özüñ ölgüsüz* (Arat I, 180)
"Bak, doğan ölür; ondan, eser olarak, söz kalır; sözünü iyi söyle,
ölümsüz olursun." (Arat II, 24)

*ajunda ölümdin katıgrak kayu
toğuglı kişi öldi mundağ ayu* (Arat I, 1137)
"Dünyada ölümden daha güç ne var! — Her doğan insan böyle
diyerek ölür." (Arat II, 92)

*ölümke tañ ermez toğuglı ölür
toğuglı ölür kör kara yir bolur* (Arat I, 1545)
"Ölüme hayret edilmez, her doğan ölür; doğan ölür ve kara toprak
olur." (Arat II, 119)

*tuğuglı ölür ök sevüg can barur
kereğ beg kerek kul ne savçı kalur* (Arat I, 6290)

"Her doğan ölür, sevgili can gider; dünyada ne bey, ne kul, ne de peygamber kalır." (Arat II, 450)

sev- **“Sevmek”** (Arat III, 392)

katıg sevr- çok sevmek

*ilig aydı uktum aya kut seni
katıg sevdım erdi irer sen meni* (Arat I, 714)
"Hükümdar:—Ey saadet, seni anladım; seni çok sevmiştim, fakat sen benden ayrılmak istiyorsun — dedi —" (Arat II, 62)

*olarnı katıg sev ağırla sözün
biliglerin öğren öküş ya azın* (Arat I, 4342)
"Onları pek çok sev ve onlardan hürmetle bahset; çok veya az, onların bilgilerini öğren." (Arat II, 314)

sözle- **“Söylemek, konuşmak”** (Arat III, 406)

bilip sözle- bilip söylemek

*bilip sözlese söz biligke sanur
biligsiz sözi öz başını yiyür* (Arat I, 170)
"Söz, bilerek söylenirse, bilgi sayılır; bilgisizin sözü kendi başını yer." (Arat II, 23)

*kalı mundağ erse bilip sözle söz
sözüñ bolsu közsüz karağuka köz* (Arat I, 178)
"Mademki böyledir, sözü bilerek söyle; sözün gözsüzlere, körlere göz olsun." (Arat II, 24)

*bilig sözledeçi kişi bar üküş
anı bildeçi er maña keç küsüş* (Arat I, 207)
"Sözü bilerek söyleyen çok kimse var; benim için sözü anlayan adanı azizdir." (Arat II, 26)

*negü tir eşitgil ukuşluk bilip
saña sözledi söz biligdin alıp* (Arat I, 490)
"Dinle, şimdi akıllı ne der; bu sözü sana bilerek ve bilgiden elde ederek söylemiştir." (Arat II, 45)

saknu sözle- düşünerek konuşmak

*negü tir eşitgil ukuşluk saña
sözüg saknu sözle ay ersig toña* (Arat I, 3878)
"Dinle, akıllı insan sana ne der: -Sözü düşünerek söyle, ey merd yiğit." (Arat II, 281)

sözüg saknu sözle sen ivme serin

ive sözlemiş söz ökünçi yarın (Arat I, 3881)
"Sözü düşünerek söyle, acele etme, sabırlı ol; acele söylenen sözden yarın peşimanlık gelir." (Arat II, 281)

sözüg barça söz tip çıkarma tilin
körü saknu sözle kerekin bilin (Arat I, 4334)
"Her sözü söz diye ağzından çıkarma; lüzumlu olan sözü düşünerek ve ihtiyatla söyle." (Arat II, 313)

sözün saknu sözle sakınç kelmegey
yava kılma öd kün ökünç bolmağay (Arat I, 4552)
"Sözünü düşünerek söyle, sana keder gelmez; hayatını boşuna geçirme, peşiman olmazsın." (Arat II, 329)

ağra sözle- açık olarak söylemek

uluş kēnd içindeki edgü neçe
saña sözledim emdi adra seçe (Arat I, 3500)
"Kasaba ve şehir içindeki çeşitli iyilikleri şimdi sana teker-teker ve açık olarak söyledim." (Arat II, 256)

suṽsa- "Susamak" (Arat III, 410)

usup suṽsa- susamak

karın açmış erke yüzi körse aş
usup suṽsamış ka körüp kangusuz (Arat I, 2924)
"Karnı acıkmış insana onun yüzünü görmek bir yemektir; susamış insan için, o bakıp kanılmaz bir içkidir." (Arat II, 215)

sür- "Sürmek, kovmak, sürgün etmek; devam etmek" (Arat III, 412)

eṽre sür- itiraz etmek

meni eṽre sürdi sözüm tutmadı
sözin kaçdra kördüm küçüm yetmedi (Arat I, 6244)
"Bana itiraz etti, sözümü dinlemedi; sözüne karşı koymağı denedim, fakat gücüm yetmedi." (Arat II, 446)

teg- "Değmek, dokunmak, ulaşmak" (Arat III, 431)

basnu teg- saygısızca davranmak

kalı basnu tegse buşar baş keser
tamurin teşer kör sorup kan içer (Arat I, 4099)
"Eğer ona saygısızca yaklaşırsan, hiddetlenir ve baş keser, damarını deler; insanın kanını emer, içer." (Arat II, 297)

tın- "Dinlenmek, solumak, nefes almak" (Arat III, 442)

ağa tınma- durmadan akmak

sözüg kim tüketür neçe sözlese

ağa tınmaz erter bulaqlar ara (Arat I, 6626)

"Ne kadar söylense bile, sözü kim tüketir, o pınarlar arasından durmadan akar, gider." (Arat II, 475)

tile- "Dilemek, istemek, beklemek, aramak" (Arat III, 447)

kolup tile- istemek

beğütgey tilin köñli neñke bolup

kötürgü kerek neñ tilese kolup (Arat I, 4492)

"O malına güvenerek, dilini uzatır; o bir çok şeyler ister ve onun bütün bu arzularını yerine getirmek icap eder." (Arat II, 325)

özüm yangı boldı bayatka turup

yazuklarka udri tilese kolup (Arat I, 5645)

"Artık kalkıp, Tanrıya dönmeliyim; günahlarım için, tövbe ve istiğfar etmeliyim." (Arat II, 404)

tiril- "Dirilmek, yaşamak" (Arat III, 452)

ava yıglu
tiril-

etrafına toplanmak

ava yıglu tirlür er at sü bolur

er at sü bile er tilekin bulur (Arat I, 2051)

"Etrafına üşüşerek, asker toplanır ve ordu olur; asker ve ordu ile insan dileğine kavuşur." (Arat II, 155)

tur- "Durmak, kalkmak, yükselmek, ayakta durmak" (Arat III, 466)

körü tur- dikkat etmek

körü tursa bizde oza barguçı

ķara tut ya begler ajun tutguçı (Arat I, 250)

"Bizden önce göçenlere dikkar edersen, ister halktan, ister dünyayı elinden tutan beylerden olsun." (Arat II, 29)

meni kördi hacib sözüm tıñladı

yarağı körü tursu vaktı ödi (Arat I, 559)

"Hacib beni gördü ve sözlerimi dinledi; ne yapmak lazım geldiğini ve ne zaman yapılacağını kendisi tayin etsin." (Arat II, 50)

kür arslanķa okşar körü tursa beg

öge tegse yumşar bolur torku teg (Arat I, 4098)

"Dikkat edersen, bey pek yürekli arslana benzer; öğerek yaklaşırsan, yumuşar, ipek gibi olur." (Arat II, 297)

kuğuğa katılmaz körü tur yugak

kara kuş ürün kuş bile keç yırak (Arat I, 4199)

"Dikkat edersen, yugak kuğuya katılmaz; ak-kuş ile kara-kuş birbirinden çok uzaktır." (Arat II, 304)

yyü tur- yemek

neçe me tok erse yyü turgu aş

kişi aş kişike körü bir kadaş (Arat I, 4600)

"Ne kadar tok olursa olsun, insan ikram edilen yemeği reddetmemelidir; ey kardeş, yemeği adamına göre ikram et." (Arat II, 333)

taduñ tumlıg erse isigin küçe

isig erse tumlıg yyü tur içe (Arat I, 4628)

"Tabiatın soğuk ise, onu sıcakla kuvvetlendir; sıcak ise, soğuk şeyler ye ve soğuk şeyler iç." (Arat II, 335)

adı tur- ayrı durmak

kümüş kürsi urmış öze oldurur

bu kürsi adağı üç adı turur (Arat I, 771)

"Bir gümüş taht üzerine oturmuştu; bu tahtın birbirine bağlanmamış üç ayağı vardı." (Arat II, 66)

aytu tur- sormak, ilgilenmek

yime aytu tursa er at hallerin

açı hem tokı ya tonın oprakın (Arat I, 2564)

"Hizmetkarların hallerini sormalı, açmıdırlar tokmudurlar, yiyecekleri varmı; bunlar ile daima ilgilenmelidir." (Arat II, 190)

tapuğ kılsa bir neñ yazuk kılsa ur

yava ıdma boşlağ işin aytu tur (Arat I, 4185)

"Bunlar hizmet ederken, her hangi bir şeyde yanlışlık yaparlarsa, cezalandır; onları başı boş bırakma, işlerini daima murakabe et." (Arat II, 303)

bağa tur- bakmak

yanut birdi hacib kör ay toldıka

ayur emdi ivme maña tur bağa (Arat I, 538)

"Hacib Ay Toldı'ya cevap verdi ve dedi:—Şimdi acele etme, bu işi bana bırak." (Arat II, 49)

saña men kerekiñ bağa turğa men

kamuğ işleriñni seve kılğa men (Arat I, 541)

"Senin için gerekli olan şeyleri ben takip edeceğim ve bütün işlerini severek yapacağım." (Arat II, 49)

bağa tursa artuğ anın korku tur

kalı korkmasa sen küçün korkıtur (Arat I, 656)

"Sana fazla bakarsa, onun bakışından kork; eğer korkmazsan, o seni korkmağa mecbur eder." (Arat II, 58)

ilig birdi alkış kör ay toldıka

ayur tünle kündüz maña tur bağa (Arat I, 760)

"Hükümdar Ay Toldı'yı öğdü ve: — Sen gece-gündüz benim hizmetimde bulun — dedi." (Arat II, 66)

bağnu tur- etrafını kollamak, bakınmak

neçe edgü tutsa özüñ korku tur

işimsinmegil sen kaya bağnu tur (Arat I, 4095)

"Beyler sana ne kadar iyi muamele ederlerse-etsinler, sen onlardan emin olma, onları kendine eş sayma; daima etrafını kolla." (Arat II, 297)

baru tur- gitmek

özüm kındke kirse ilig tapğıña

baru turğu künde anıñ kapğıña (Arat I, 4161)

"Ben hükümdarın hizmeti için, şehre inersem, her gün onun kapısına gitmem icap edecek." (Arat II, 301)

birü tur- vermek

köñül tüzdi ilig kör anda naru

budunğa birü turdı edgü törü (Arat I, 3093)

"Bundan sonra hükümdar gönlünü doğrulttu; halka iyi kanunlar vazetmekte devam etti." (Arat II, 227)

olarğa yime ök katıl ay kadaş

birü tur olarkğa yigü içgü aş (Arat I, 4330)

"Ey kardeş, onlar ile de münasebet kur; onların yiyecek ve içeceklerini eksik etme." (Arat II, 313)

bularnıñ haka tıdma içgü yigü

birü tur muñaqmasu ilçi bügü (Arat I, 5553)

"Ey hakîm hükümdar, onların hukukunu muhafaza ve yiyecek, içeceklerini temin et, muhtaç duruma düşmesinler." (Arat II, 398)

yanut birdi öğdülmiş aydı ilig

bu yarlıg birü tursa öt saverig (Arat I, 6265)

"Öğdülmiş cevap verdi: — Hükümdar bu şekilde öğüt ve nasihatleri ile beni desteklemekte devam ettiği müddetçe," (Arat II, 448)

çıka tur- çıkmak

kirü tur teseler ağırlık üküş
çıkatur tese kör yüzüñke söküş (Arat I, 4104)
"Gir! derlerse, bu büyük bir lutüftür; "çık!" derlerse, bu insanın yüzüne karşı bir hakarettir." (Arat II, 297)

erte tur- erken kalkmak

tapındı bu ay toldı anda naru
tapuğda kıyılmadı erte turu (Arat I, 607)
"Bu Ay Toldı o günden itibaren hizmete başladı; her gün erkenden kalktı ve hizmette kusur etmedi." (Arat II, 54)

kiçe yatsa kiç yat yana erte tur
yatıp erte kıpğan kütin arturur (Arat I, 1506)
"Gece geç yat, yine de erken kalk; yataktan erken kalkan saadetini arttırır." (Arat II, 117)

yana erte tursa kapuğ başlasa
kiçe tañda turğaknı tepretmese (Arat I, 2536)
"Sabahleyin kalkınca, kapıdaki vazifesinin başına geçmeli; sabah akşam nöbetçileri yerinde tutmalıdır." (Arat II, 188)

tapuğka erig bolsa erte turup
köñül til kiçig tutsa koğkı bolup (Arat I, 4039)
"Erkenden kalkıp, hizmete hazır bulunmalıdır; sözlerinde ve hareketlerinde mütevazi olması lazımdır." (Arat II, 293)

ite tur- düzenlemek

kapuğda ite tursa oldruğ turuğ
tüzülse orun kalmasa bir kuruğ (Arat I, 2547)
"Kapıda oturacak ve duracak yerleri daima nizam altında bulundurmalı ve öyle tertip etmeli ki hiç kimse açıkta kalmasın." (Arat II, 189)

ite tur süze tur bu il işlerin
budun inçke teggey özüñ me yarın (Arat I, 5504)
"Halkın ve kendinin yarın huzura kavuşabilmeniz için, bu memleket işlerinin günü gününe görülmesi lazımdır." (Arat II, 394)

kılu tur- yapmak

kişilikni koğma ay aşlı kişi
kişilik kılu tur kişike tuşu (Arat I, 1596)

"Ey asıl insan, insanlığı bırakma; insanlara karşı daima insaniyet ile muamele et." (Arat II, 123)

bu edgü kılu tur ay edgü kişi

karımaz bolur edgü meñü yaşı (Arat I, 1639)

"Ey iyi insan, iyilik yapmakta devam et; iyilik ihtiyarlamaz, onun ömrü ebedidir." (Arat II, 126)

cefa kılğuçıkakılu tur vefa

vefa er kılur ol isizler cefa (Arat I, 3432)

"Cefa edene karşı vefa göstermekte devam et; yiğit olan vefa gösterir; kötüler ise, cefa ederler." (Arat II, 251)

yakınlık kılu tursu tese öziin

bulıp koltgu kolma bolu bir sözün (Arat I, 4275)

"İnsanların sana her vakit yakınlık göstermelerini istersen, onlardan hiç bir istekte bulunma ve onların suyuna git." (Arat II, 309)

kite tur-

gitmek

maña bütsü mindin tiyü bilmesü

yime yarlıg eştip kite turmasu (Arat I, 3179)

"Bana itimat etsin ve bunun yalnız benim arzum olduğunu sanmasın; fermanı da duysun ve arzuya muhalefet etmesin." (Arat II, 233)

qolu tur-

dilemek

küçüñ yetmişinçe katıglansu öz

yava kılsa udrı qolu tursu öz (Arat I, 5286)

"insan gücü yettiği kadar gayret göstermeli, ihmal ettikleri için de her vakit Allah'tan affını istiğfar etmelidir." (Arat II, 380)

körnü tur-

görünmek

saqım ol körü barsa körnü turur

tutayın tedükte yiter yok bolur (Arat I, 4759)

"Dikkat edersen, o ancak göze görünen bir seraptır; tutmak istersen, ele girmez, yok olur." (Arat II, 344)

öyü tur-

düşünmek

yana aydı ay toldı uq ay oğul

ölümüg unıtma öyü tur oğul (Arat I, 1273)

"Ay Toldı devam etti ve:— Ey oğul, anla— dedi— ölümü unutma, onu daima düşün ve uyanık bulun." (Arat II, 101)

özüñni yarılma ay ilig baqın

tüp üñni unıtma öyü tur saqın (Arat I, 1462)

"Ey hükümdar, dikkat et, kendini şaşırma; aslını unutma, bunu daima hatırla tut ve düşün." (Arat II, 114)

öçgü tur- bitmek, sönmek

bedüklük uluğluk bu keçgü turur
bu devlet otı barça öçgü turur (Arat I, 5324)
"Büyüklik ve ululuk, bunlar geçicidir; bu saadet ateşi bir gün söner." (Arat II, 382)

öğrenü tur- öğrenmeye devam etmek

bilig işke tutgıl takı til köni
takı öğrenü tur usanma bu küin (Arat I, 3169)
"Bilgi ile iş gör, sözün doğru olsun; öğrenmekte devam et, bu günü boş geçirme." (Arat II, 233)

süze tur- süzmek

ite tur süze tur bu il işlerin
budun inçke teggey özüñ me yarın (Arat I, 5504)
"Halkın ve kendinin yarın huzura kavuşabilmeniz için, bu memleket işlerinin günü gününe görülmesi lazımdır." (Arat II, 394)

tapnu tur- hizmet etmek

ilig aydı munda naru ay oğul
maña tapnu turgıl çökürme köñül (Arat I, 1591)
"Hükümdar:— Ey oğlum —dedi— bundan sonra benim hizmetimde bulun; artık gönlünü ferah tut." (Arat II, 123)

yağa tur- yağmaya devam etmek

yağa tursu yağmur yazılsu çiçek
kurumuş yıgaçtın salınsu küjek (Arat I, 118)
"Yağmur yağmakta devam etsin, çiçekler açılsın; kurumuş ağaçlardan perçemler sarksın." (Arat II, 20)

tut- "Tutmak" (Arat III, 471)

aça ağra tut- açıkca ayrı tutmak

aça ağra tuttı kamuğ işlerin
sakışlıg bitip koğtı barça barın (Arat I, 1722)
"Bütün işlerini açık olarak ve yerli yerinde yaptı; her birinin hesabını ayrı ayrı kaydetti." (Arat II, 132)

ağra tut- ayrı tutmak

*aça adra tuttı kamuğ işlerin
sakışlıg bitip koğtı barça barın* (Arat I, 1722)
"Bütün işlerini açık olarak ve yerli yerinde yaptı; her birinin
hesabını ayrı ayrı kaydetti." (Arat II, 132)

*bular ol yarar ya yaramazlarığ
seçip adra tutğan köni yol arıg* (Arat I, 4343)
"Faydalı ve zararlı şeyleri birbirinden ayırt ederek, doğru ve temiz
yol tutan kimseler bunlardır." (Arat II, 314)

*kerek dünya işi kerek 'uğbi tut
sakış birle adra tutar bilge büt* (Arat I, 4383)
"Gerek dünya işi, gerek ahiret işi olsun, inan ki. alim bunları hesap
ile birbirinden ayırarak, zapteder." (Arat II, 317)

*ay ilig tapuğçı bu kaç törlüg ol
seçe adra tutğıl yañılmasu yol* (Arat I, 5515)
"Ey hükümdar, hizmetkar bir kaç türdür; bunları seç ve ayn-ayrı
muameleye tabi tutarak, hizmet gördür, yollarını şaşırmasınlar. "
(Arat II, 395)

basa tut- itaat altına almak

*kara karnı toğsa tili başsırar
basa tutmasa bek özi erk sürer* (Arat I, 4329)
"Kara halkın karnı doyarsa, ileri geri konuşmağa başlar; iyice itaat
altına alınmazsa, kendisi hakim olmağa kalkışır." (Arat II, 313)

*kamuğ eğgülikke tegeyin tese
et özni kısa tut havanı basa* (Arat I, 4561)
"Her türlü iyiliğe erişmek istersen, vücûdu zapt ve rapt altına al ve
nefsine hakim ol." (Arat II, 330)

bütrü tut- tam anlamıyla olmak

*kalık bütrü tuttı kara kuş öñi
ajun barça toldı kara kuş yüñi* (Arat I, 3949)
"Hava tamamıyla kara kuş rengini aldı, bütün dünya kara kuş tüyü
ile doldu." (Arat II, 286)

*kalık bütrü tuttı sevüçler kaşı
ajun boldı zengi habes kırtışı* (Arat I, 4961)
"Göğün her tarafı aşık kaşları ile doldu; dünya zenci habes derisine
büründü." (Arat II, 358)

*yaşık baş kölürdi yüz açtı yañı
ajun bütrü tuttı ürüñ kuş öñi* (Arat I, 5828)
"Güneş başını kaldırdı, tekrar yüzünü açtı; dünyanın her tarafı ak
kuş rengine girdi." (Arat II, 416)

*kerek bilge bolğıl kerek miñ yaşa
tutup bütrü ajun erejin aşa* (Arat I, 6399)
"İster alim ol, ister bin yaşa, ister bütün dünyayı ele geçir ve bütün nimetlerine nail ol." (Arat II, 459)

tutuz- "Söylemek, nasihat etmek, emretmek" (Arat III, 476)

ayu tutuz- söylemek

*çeriğ sançmış alp er tutuzmuş ayu
maña tört miñ er sü tükel sü teyü* (Arat I, 2335)
"Ordular mağlûp etmiş olan kahraman adam: — Benim için dört bin asker tam bir ordudur — demiştir." (Arat II, 174)

tüket- "Bitirmek, tamamlamak" (Arat III, 478)

bitiyü tüket- yazıp tamamlamak

*yıl altmış iki erdi tört yüz altmış iki bile
bitiyü tükettim bu söz ülgüle* (Arat I, 6495)
"Yıl dört yüz altmış iki idi, bu eseri yazıp, tamamladım." (Arat II, 465)

yağ- "Yaklaşmak" (Arat III, 514)

alu yağ- yanına sokulmak

*yağıka yağusa yezekin alu
tüşürse toyuğ körse ot suv talu* (Arat I, 2349)
"Öncü kuvveti ile düşmanın yakınlarına sokulmalı; otuna ve suyuna iyice dikkat ederek, karargah kurmalıdır." (Arat II, 175)

yara- "Yaramak, uygun gelmek" (Arat III, 523)

bilip yara- bilerek uygun görmek

*bu iki üçün özüm kul kılıp
kişi tapğı kılmak yararmu bilip* (Arat I, 4775)
"Bu iki şey için insanların hizmetine girmekle, kendini bile bile kul etmek değer mi." (Arat II, 345)

yaraş- "Anlaşmak, yaraşmak, uygun gelmek" (Arat III, 525)

bilip yaraş- bilerek uygun görmek

*biligsizke devlet yaraşsa kelip
biligligke artuğ yaraşur bilip* (Arat I, 1709)

"Saadet bilgisize de gelir ve yakışır da, bunun mahiyetini daha iyi bildiği için, bilgiliye daha çok yakışır." (Arat II, 131)

yarlıka- “**Buyurmak, emretmek; affetmek, bağışlamak**” (Arat III, 526)

birü yarlıka- vermek lütfunda bulunmak

öz has hacıblığını aña birü yarlıkemiş turur anıñ için (Arat I, A27)
"kendisinin has hacipligini vermek lütfunda bulunmuştur. Bundan dolayı" (Arat II, 2)

yaşa- “**Yaşamak**” (Arat III, 529)

aşayu yaşa- yaşamak

yir öpti kör ögdülmiş aydı ilig
uzun kiç yaşağıl aşayu ilig (Arat I, 1553)
"Öğdülmiş yer öptü ve dedi: — Ey hükümdar, Allah sana devletin başında uzun ömürler versin." (Arat II, 120)

yıgıl- “**Toplanmak**” (Arat III, 538)

ağa yıgıl- etrafında toplanmak

akıtsa akı er budunğa tavar
ağa yıglu tirlür añar halk avar (Arat I, 6107)
"Cömert insan halka malını akıtırsa, halk da koşarak, onun etrafında toplanır." (Arat II, 437)

ava yıgıl- etrafına üşüşmek

küle baksa begler kimi edlese
ava yıglur arzu kerek ol yise (Arat I, 1806)
"Beyler kime gülerek bakar ve kimi değerlendirirlerse, istediği şeyler ona doğru koşar ve etrafına üşüşür; yeter ki, o bundan faydalanmasını bilsin." (Arat II, 137)

yor- “**Tabir etmek, yormak; bk. yör-**” (Arat III, 552)

ağra yor- açıkça anlatmak

negü kılmışını sen adra seçe
yora birdiñ uktum kamuğnı aç (Arat I, 797)
"Niçin yaptığını sen birer-birer izah ettin; ben de her şeyini açıkça anladım." (Arat II, 68)

yori- “**Yürümek, varmak; bk. yor-**” (Arat III, 553)

avınıp yorı- teselli bulmak

*saña emdi avnıp yorır erdi öz
maña titgü teg sen adın boldı söz* (Arat I, 1083)
"Ben hayatımda seninle teselli buluyordum, şimdi sözün değişti; bu sözlerin bana üzüntü veriyor." (Arat II, 89)

aza yorı- yolunu şaşırmak

*bağırsak bolun barça yalñuñ öze
kişi yası kolma yorıma aza* (Arat I, 5262)
"Bütün insanlara karşı merhametli ol; başkalarının zararını isteme, yolunu şaşıрма." (Arat II, 379)

baknu yorı- bakınmak, dikkat etmek

*özüñ karşıka kirse baknu yorı
seni kim ağırlar ağırla anı* (Arat I, 4110)
"Saraya girdiğin vakit dikkat et; sana kim hürmet ederse, sen de ona hürmet göster." (Arat II, 298)

buşa yorı- endişelenmek

*yana aydı ilig ay ögdülmişe
sakınç kağgu birle yorıma buşa* (Arat I, 6252)
"Hükümdar devamla:—Ey Ögdülmiş, fazla keder ve endişe edip, üzülme — dedi —" (Arat II, 447)

*hava arzularka bolur erse erk
buşup övke kelse özin tutsa berk* (Arat I, 6354)
"Kim heves ve arzularına hakim olur, gazaba gelip, hiddetlendiği vakit, onu yenebilirse," (Arat II, 455)

sançu yorı- vurarak yürümek

*kozi yazkı yulduz basa uğ kelir
erentir kuçık birle sançu yorır* (Arat I, 139)
"Hamel bahar yıldızıdır, sonra Sevr gelir; Cevza ile Seretan dürtüşerek yürür." (Arat II, 21)

yör- "Çözmek, yormak; bk. yor-" (Arat III, 555)

adra seçe
yör-

detaylı bir şekilde yorumlamak

*negü ol tüşüñni maña ay aça
anı men yöreyin kör adra seçe* (Arat I, 6031)
"Şimdi sen nasıl bir rüya gördün, bana bunu iyice anlat, ben de onu düşünüp-taşınarak, tabir edeyim." (Arat II, 431)

yi- “Yemek” (Arat III, 541)

tatganu yi- tat alarak yemek

*aşığ tatganu yi sen elgiñ sunup
seni körse evlik sevinşün turup* (Arat I, 4607)
"Yemeğe elini uzat, haz ve arzu ile ye; ev hanımı, seni görerek,
memnun olsun." (Arat II, 333)

2.8. Fiil+Fiil Birlikteliğine Dayalı Eşdizimler

Kutadgu Bilig’de iki tarafı da fiil olan ancak kullanımda çoğunlukla yalın halde bulunan, ikileme hüviyetinde görünen ancak fonksiyon olarak ikileme olmayan yapılar mevcuttur ve bunlar birlikte kullanım açısından eşdizim tanımına uygundur.

Fiil+fiil birlikteliğinden doğan eşdizimlerin bazıları belli ekler alarak birbirine bağlanmış durumdadır. Bu eşdizimler genel olarak görülen geçmiş zaman eki olarak kullanılan -DI eki: *ödürdi ağırdı*; geniş zaman ekleri olarak görülen -r, -Ur, -Ar ekleri: *tüker alşınur*; sıfat-fiil eki olarak kullanılan -gU ve -gAn ekleri: *yigü içgü, törütgen igiğgen*; fiilden fiil yapma olumsuzluk -mA eki: *serme irme*; şart kipi eki -sA: *katıgılan usa* gibi eklerle birbirine bağlandığı gibi yalın halde de görülmektedir: *iltiş barış, alış biriş*.

ödür- “Seçip ayırmak” (Arat III, 352)

ağır- “Ayırmak” (Arat III, 6)

ödür- ağır- seçip ayırmak

*ödürdi ağırdı kötürdi meni
azuklar yolındın kiterdi meni* (Arat I, 385)
"O seçti, ayırdı, beni yükseltti; beni yolunu şaşırmışlar
arasından uzaklaştırdı." (Arat II, 38)

*tükel on sekiz ayda aydım bu söz
ödürdüm ağırdım söz evdip tire* (Arat I, 6624)
"Bu sözleri tam on sekiz ayda söyledim; sözleri toplayıp,
derleyerek, seçtim ve ayırdım." (Arat II, 475)

tüke- “Tükenmek, bitmek” (Arat III, 477)

alkın- “Mahvolmak, bitmek, tükenmek” (Arat III, 18)

tüke- alkın- bitip tükenmek

neçe terse dünya tüker alkınur

bitise kalır söz ajun tezgünür (Arat I, 114)

"Dünya malı ne kadar toplanırsa toplansın, tükenir, bir gün biter; söz kaleme alınır, kalır, dünyayı dolaşır." (Arat II, 19)

tutamça tiriglik tüker alkınur

isiz edgü erse kör atı kalur (Arat I, 5265)

"Bu bir tutam hayat tükenir, sona erer; insanın, ister iyi, ister kötü olsun, ancak adı kalır." (Arat II, 379)

iltiş- “Sulh etmek, barışmak; bk. illeş-” (Arat III, 197)

barış- “Birbirine gidip gelmek, ziyaret etmek” (Arat III, 59)

iltiş- barış- birbirine gidip gelmek

saña teñ tuşuñ birle iltiş barış

katılğıl qarılğıl alış hem biriş (Arat I, 4305)

"Sen kendi akranlarını sık sık ziyaret et; onlara katıl ve onlar ile münasebetini kesme." (Arat II, 311)

keliş- “Gelişmek, karşılıklı gidip gelmek” (Arat III, 238)

keliş- barış- birbirine gidip gelmek

ya yat baz yalavaç keliş ya barış

boşuğ birgü açığ olarka tegiş (Arat I, 2495)

"Yat yabancı elçilerin geliş ve gidişine, onların istihkakları olan ihsan ve hediyelerin verilmesine o bakar." (Arat II, 185)

kapuğdaki birle yaraşgu kerek

katılgu kelişgu barışgu kerek (Arat I, 4168)

"Kapıdaki insanlar ile iyice anlaşmalı, onlar ile karışmalı ve onlara gidip gelmelidir." (Arat II, 301)

olarka katılğıl keliş hem barış

negü kolsa bergil alış hem biriş (Arat I, 4421)

"Onlara katıl, git ve onlar da sana gelsinler; ne isterlerse, ver; alışverişte bulun." (Arat II, 320)

*katılsa özüm men kişiler bile
barışgu kelişgü kerek men küle* (Arat I, 4569)

"Ben insanlara karışırsam, onlara gidip gelirken, bunu endişesiz ve huzur ile yapmam lazımdır." (Arat II, 330)

alış- **“Beraber etmek, beraberce yapmak, beraber paylaşmak”**
(Arat III, 17)

biriş- **“Karşılıklı vermek”** (Arat III, 92)

alış- biriş- alış veriş yapmak

*saña teñ tuşuñ birle eltiş barış
katılğıl qarılğıl alış hem biriş* (Arat I, 4305)

"Sen kendi akranlarını sık sık ziyaret et; onlara katıl ve onlar ile münasebetini kesme." (Arat II, 311)

*olarğa katılğıl keliş hem barış
negü kılsa bergil alış hem biriş* (Arat I, 4421)

"Onlara katıl, git ve onlar da sana gelsinler; ne isterlerse, ver; alışverişte bulun." (Arat II, 320)

kuçuş- **“Kucaklaşmak”** (Arat III, 289)

esenleş- **“Esenlik dilemek, vedalaşmak”** (Arat III, 159)

kuçuş- esenleş- kucaklaşmak ve vedalaşmak

*kıpuğ açtı çıktı kıdaşın körüp
kıcuştı esenleşti yüz köz öpüp* (Arat I, 3292)

"Kapıyı açtı, çıktı; hısımlarını gördü, kucaklaşıp, öpüşerek selamlaştı." (Arat II, 241)

uķ- **“Anlamak”** (Arat III, 489)

eşit- **“İşitmek, duymak, dinlemek”** (Arat III, 160)

uķ- eşit- dinlemek ve anlamak

*ilig aydı uķtum eşittim bu söz
taķı bir sözüm bar anı aysu öz* (Arat I, 1903)

"Hükümdar tekrar dedi: — Bu sözü dinledim, anladım; daha bir sözüm var, onu da bana söyle." (Arat II, 144)

ilig aydı uktum eşittim bu söz

tağı bir söz aytur seniñdin bu öz (Arat I, 2526)

"Hükümdar: — Bunları dinledim, anladım — dedi—sana bir şey daha soracağım." (Arat II, 187)

ilig aydı uktum eşittim muni

tağı bir sözüm bar ayu bir anı (Arat I, 2669)

"Hükümdar: — Dinledim ve bunu anladım — dedi — bir sözüm daha var, onu da söyleyiver." (Arat II, 198)

elig aydı uktum eşittim muni

tağı bir sözüm bar ayu bir anı (Arat I, 2880)

"Hükümdar: — Bunu dinledim ve anladım — dedi — bir sözüm daha var, onu da söyleyiver." (Arat II, 212)

yi-

“Yemek” (Arat III, 541)

iç-

“İçmek” (Arat III, 185)

yi- iç-

yiyip içmek

biliñ ne barmu adaş ya kadaş

körügli ne barmu yigü içgü aş (Arat I, 524)

"Akraban, dostun veya tanıdığın var mı; yiyeceğin, içeceğin ve bakanın varmı?" (Arat II, 48)

kamuğ aç yise içse ahır todur

közi aç kişi ölse açlık koður (Arat I, 2003)

"Bütün açlar yer ve içerlerse, nihayet doyarlar; aç gözlü adamın açlığı ancak ölümle nihayete erer." (Arat II, 151)

kişi edgüsindin kelir edgülük

yigü içgü miñü tağı kedgülük (Arat I, 2439)

"İyi insanlardan yiyecek, içecek, giyecek ve binecek hususunda ancak iyilik gelir." (Arat II, 182)

içi ters turur bu aş içgü yigü

siziklig kişidin yise ay bügü (Arat I, 2826)

"Ey hakîm, şüpheli insanın elinde bulunursa, bu yemek-içmek işi çok güç bir mesele halini alır." (Arat II, 208)

yitür- “Yedirmek” (Arat III, 549)

içür- “İçirmek” (Arat III, 187)

yitür- içür- yedirmek ve içirmek

açın koçmaz hergiz kamuğ tınlığığ

yitürür içürür tüzü sanlığığ (Arat I, B5)

"Bütün canlıları hiçbir zaman aç bırakmaz, var ettiklerinin hepsine yedirir ve içirir." (Arat II, 3)

yatığ yarlıkagıl içür bir yigü

ümeg edgü tutgıl ay bilge bügü (Arat I, 495)

"Yabancınn kusurunu bağışla, onu yedir ve içir; ey alim hakîm, misafire iyi muamele et." (Arat II, 45)

üle neñ kişike yitür hem içür

seni neñ keçürgey sen anı keçür (Arat I, 1192)

"Malını insanlara dağıt, yedir ve içir; mal seni kullanacağına, sen onu kullan." (Arat II, 96)

ağı bol bağışla içür hem yitür

kalı eksüse ur yana al yetür (Arat I, 2053)

"Cömert ol, bağışla, yedir ve içir; eğer malın eksilirse, tekrar vur, al ve eksileni tamamla." (Arat II, 155)

törüt- “Yaratmak” (Arat III, 463)

igid- “Terbiye etmek, eğitmek, yetiştirmek, beslemek” (Arat III, 189)

törüt- igid- yaratıp beslemek, yaratıp yetiştirmek

bayat atı birle sözüğ başladım

törütgen igidgen keçürgey idim (Arat I, 1)

"Yaratan, yetiştiren ve göçüren rabbim olan Tanrının adı ile söze başladım." (Arat II, 12)

bayat atı birle sözüğ başladım

törütgen igidgen keçürgey idim (Arat I, 124)

"Tanrı adı ile söze başladım; o yaratan, yetiştiren ve göçüren rabbımdır." (Arat II, 20)

yok erdim törütüti igidti meni

kişig oğlan erdim beğütti meni (Arat I, 1097)

"Yok idim, Tanrı beni yarattı ve yetiştirdi; küçük çocuk idim, o beni büyüttü." (Arat II, 90)

törüttüñ igiđtiñ beđüttüñ meni

seniñ fažlıñ erdi bilir men munı (Arat I, 1152)

"Yarattın, yetiştirdin ve beni büyüttün; biliyorum ki, bu senin fazıl ve keremin ile oldu." (Arat II, 93)

ser-

"Kızmak, çıkışmak, kaba söz söylemek, incitmek, kabalık etmek" (Arat III, 391)

ir-

"İrkilmek, yalnızlık duymak; ayrılmak, usanmak, bıkmak (?)" (Arat III, 199)

ser- ir-

sert ve kaba olmak

tilin serme irme bolun eymenük

ağu ol olarnıñ eti birtem ök (Arat I, 4349)

"Sert ve kaba dil kullanma, onlardan çekin; onların eti yenmez, zehirdir." (Arat II, 314)

tilin irme serme tuz etmek yetür

ağır tut olarığ ağırla kötür (Arat I, 4350)

"Onlara karşı sert ve kaba bir dil kullanma; tuz-ekmek yedir, saygı göster ve hürmet et." (Arat II, 314)

bularığ yime edgü tutğıl yaraş

tilin serme irme köñül kılma baş (Arat I, 4391)

"Bunlara da iyi muamele er, anlat; onlara çıkışma ve incitecek söz söyleyerek, kalplerini kırma." (Arat II, 317)

kişig tuttum aldım küçün yarmakın men

kimig serdim irdim kimi me açuttım (Arat I, 6543)

"Ben insanları tutup, zorla paralarını aldım; kimine çıkıştım, kimini yerdim, kiminin de canını yaktım." (Arat II, 469)

katıl-

"Katılmak, karıştırılmak" (Arat III, 228)

karıl-

"Karılmak, katışmak, karışmak" (Arat III, 224)

katıl- karıl-

katılıp karışmak, görüşüp ilişki kurmak

siziksiz bir ök sen ay meñü eçü

katılmaz karılmaz sakışka seçü (Arat I, 10)

"Sen, şüphesiz, birsin, ey sonsuz Tanrı; istisna sayıya gelmez." (Arat II, 12)

katılsa karılsa tutup edgü iş

işi edgü bolsa kılur edgü iş (Arat I, 3405)

"İyi arkadaş edinerek, onlarla düşüp kalkmalı; insanın arkadaşı iyi olursa, kendisi de iyi olur." (Arat II, 249)

berü kel uluş kēnd içinde tiril

seni bilmesü halk katılgıl karıl (Arat I, 3922)

"Buraya gel, kasaba ve şehir içinde yaşa; sen halk arasına katıl ve karış, onlar da senin kim olduğunu bilmesinler." (Arat II, 284)

saña teñ tuşuñ birle eltiş barış

katılgıl qarılğıl alıñ hem biriñ (Arat I, 4305)

"Sen kendi akranlarını sık-sık ziyaret et; onlara katıl ve onlar ile münasebetini kesme." (Arat II, 311)

u-

"Muktedir olmak" (Arat III, 486)

katılgıl-

"Katlanmak, çabalamak" (Arat III, 227)

u- katılgıl-

elinden gelmek ve gayret etmek

özüñ dünyā 'uqbi bulayın tese

bu kaç işni koğma katılgıl usa (Arat I, 2157)

"Dünya ve ahireti, bunların her ikisini birden bulmak istersen, şu birkaç işi bırakma; muktedirsən, bunları yerine getir." (Arat II, 162)

katılgıl usandur usa bas keçe

keçe az üküşüg ne bilgey açā (Arat I, 2361)

"Gayret et, düşmanı rahat bırakma, mümkün ise, gece baskını yap; gece karanlığı içinde kuvvetinin az veya çok olduğunun kim farkına varacak." (Arat II, 176)

üç işte yırak tur katılgıl usa

biri kılma beglik söz aydım kese (Arat I, 4106)

"Mümkün olduğu kadar gayret et, şu üç işten uzak dur: biri—beylik taslama; sözüm katidir." (Arat II, 297)

özüñ edgü atlıg bolayın tese

isizke katılma katılgıl usa (Arat I, 4195)

"Sen iyi nam kazanmak istersen, elinden geldiği kadar, kötüler ile düşüp-kalkmamağa gayret et." (Arat II, 303)

usan-

“Gafil olmak” (Arat III, 498)

usanma-
katıgılan-

gafil olmamak ve gayret etmek

usanma katıgılan sözüm işke tut

kalı tutmasa sen munu uş bolur (Arat I, 4870)

"Gafil olma, sözüme göre hareket etmeğe gayret et; eğer sözümü tutmazsan, işte söylediklerim başına gelir." (Arat II, 351)

usanma katıgılan yüküñni yinit

yoluñ kılda yinçke özüñni kōnit (Arat I, 6082)

"Gafil olma, gayret et, yükünü hafiflet; yolun kıldan incedir, doğru yürü." (Arat II, 435)

atlan-

“Atlanmak, ata binmek” (Arat III, 37)

kel-

“Gelmek burada kaldım” (Arat III, 235)

atlan- kel-

ata binip gitmek

turup çıktı atlandı keldi yana

tüşüp kirdi evke suçuldu tona (Arat I, 4958)

"Kalkıp çıktı; atına binip, geri döndü; inip, evine girdi ve elbiselerini çıkardı." (Arat II, 358)

sözin kesti kıptı adağın örü

esenleşti atlandı keldi berü (Arat I, 5822)

"Sözünü kesti ve ayağa kalktı, vedalaştı ve atına binip, geri döndü." (Arat II, 416)

tile-

“Dilemek, istemek, beklemek, aramak” (Arat III, 447)

kıl-

“Kılmak, etmek, yapmak” (Arat III, 243)

tile- kıl-

istemek ve yapmak

kim tiledi erse kıldı yime neni tilese kıılır yef‘alu’llahu ma ye
(Arat I, A4)

"Diledi ise, yaptı ve neyi dilese, yapar. Yef‘alu’llahu ma" (Arat II, 1)

*neteg kim tiledi me boldı kamuğ
kimi kim tilese kılur ol uluğ* (Arat I, B6)
"Nasıl ki, diledi ve her şey oldu; böylece o kimi isterse, onu
yüceltir." (Arat II, 3)

öl- **“Ölmek”** (Arat III, 359)

kutul- **“Kurtulmak”** (Arat III, 295)

öl- kutul- ölmek ve kurtulmak

*çığay ölse kutlur kiter emgeki
bay ölse kalur neñ iletür yüki* (Arat I, 6375)
"Fakir ölürse, zahmetlerinden kurtulur; zengin ölürse, malını
bırakır, fakat onun vebalini birlikte götürür." (Arat II, 457)

*çığay ölse kutlur kiter emgeki
ölüm tutsa ay bay sağış bermekiñ* (Arat I, 6378)
"Fakir ölürse, zahmetlerinden kurtulur; ey zengin ölüm
yakalarsa, senin bir de hesap vermen vardır." (Arat II, 457)

ağır- **“Ayırmak”** (Arat III, 6)

öğür- **“Seçip ayırmak”** (Arat III, 352)

ağır- öğür- ayırmak ve seçmek

*munuñ tertîbin me kıtabda açā
ağırmış öğürmiş kamuğnı seçe* (Arat I, B39)
"Bütün bunların tertibini bu kitapta açıklamış, her şeyi bir bir
ayırmış ve tayin etmiştir." (Arat II, 5)

*ağırsa öğürse seçe bilse öz
kamuğ iş içinde yitiğ tutsa köz* (Arat I, 329)
"Ayırt eder, eler, seçebilir ve her işte gözünü keskin tutarsa,"
(Arat II, 34)

*ağırğu öğürgü yezek tutğağı
yırak tutğu saklap közi kulğakı* (Arat I, 2342)
"Öncü ve keşif kollarını seçip ayırmalı; ihtiyatlı olmalı, göz ve
kulağını uzaklara çevirmelidir." (Arat II, 175)

munı barça bilgü yetürgü ukuş

ađırđu öğürgü anın yörse tüş (Arat I, 6019)

"Bunların hepsini iyice bilmeli, anlamalı, ayırmalı, seçmeli ve sonra rüyaları tabir etmelidir." (Arat II, 431)

yi- **“Yemek”** (Arat III, 541)

toğ- **“Doymak”** (Arat III, 455)

yi- toğ- yemek ve doymak

yise toğsa yatsa bu yılķı turur

bu yılķı tidüküm bu kılķı turur (Arat I, 989)

"Sadece yiyen, doyan ve yatan — hayvandır; bu hayvan dediğim, onun tabiatidir." (Arat II, 82)

yise toğsa kılķı bolur buğrağu

ķalı ķarnı açsa bilip yir ağu (Arat I, 1126)

"Yiyip, karnı doydumu, deve aygırı kesilir; eğer karnı acıkırsa, bile bile zehir yer." (Arat II, 92)

it- **“Yapmak, etmek, eylemek, kılmak; düzenlemek, yoluna koymak, hazırlamak”** (Arat III, 207)

tüz- **“Düzmek, düzeltmek”** (Arat III, 484)

it- tüz- düzeltmek ve düzenlemek

itigli bayatım ite birdi öz

ite birdi tüzdi yaraştırdı tüz (Arat I, 146)

"Her şeyi yoluna koyan Tanrım bunları da yola getirdi; tanzim etti, düzeltti ve birbirleri ile barıştırdı." (Arat II, 22)

özi itti tüzdi kör il kūn işi

taķı ma tiler erdi öğrüm ķişi (Arat I, 418)

"Böylece halkın işini kendisi düzenledi ve yoluna koydu; yine de etrafında seçkin insanlar ister idi ki," (Arat II, 40)

elin itti tüzdi bayudı budun

böri koy bile suvladı ol öçün (Arat I, 449)

"Böylece hükümdar memleketini düzenledi ve tanzim etti; halkı zenginleştirdi; o devirde kurt ile kuzu aynı yerden su içti." (Arat II, 42)

süsin itse yapsa ma yortuğu tüzüp

kiğin almasa er ya ndun ozup (Arat I, 2344)

"Asker tanzim ve tertip ile muhafız alayını teşkil etmeli ve hiç kimse geride kalmamalı veya ne geçmemelidir." (Arat II, 175)

yat- "Yatmak" (Arat III, 531)

uğı- "Uyumak" (Arat III, 488)

yat- uğı- yatmak ve uyumak

turup yundi ıldı bu yatu nıamaz

töşek oldı yattı uğıp bardı az (Arat I, 3285)

"Kalkıp abdest aldı ve yatsı namazını ıldı; döşek istedi ve yatıp, bir az uyudu." (Arat II, 241)

töşek oldı yattı uğıdı uzun

belilep oğundı zi yaluzun (Arat I, 5673)

"Tekrar yattı ve uzun bir müddet uyudu; kendi-kendine ürkerek, birden uyandı." (Arat II, 406)

tüşer k ii t uğısa yatıp

an yiler yer uz itip (Arat I, 5992)

"nsan yatıp, uyursa, rüya gr; ancak tabirciler onu iyi bir şekilde yorabilir." (Arat II, 429)

anunmı turur bu ölüm tutalı

z ığmağıl sen uğıp yatalı (Arat I, 6269)

"Bu lm seni yakalamak üzere hazırlanmış bulunmaktadır; kendini gaflet uykusuna bırakma." (Arat II, 448)

3. SONUÇ

Temelde yeni bir dil öğrenme ihtiyacıyla birlikte ortaya çıkan; dil öğrenme ve dil öğretme metodunun niteliksel gelişimine katkıda bulunan ve öğrenilen dili anlama ve anlamlandırma sürecinde başvurulacak kaynaklardan biri olan eşdizim sözlükleri zaman içinde yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Klasik öğretim tekniklerinin dayandığı gramer temelli yaklaşımın dil öğrenme sürecinde tek başına yetersiz kaldığı hususundaki görüşler, sözcüklerin ve karşılıkları anlamların ne derece önemli olduğu fikri etrafında birleşmektedir. Bir dilde var olan sözcükler birlikte kullanıldıkları diğer sözcüklerle anlam kazanır bu yüzden yeni bir dil öğrenirken karşılaştığımız sözcükleri ayrı ayrı düşünmek yerine dil bilimsel ve anlam bilimsel açıdan bir arada değerlendirmek gerekir çünkü birden çok sözcüklü dil öğeleri dilin söz varlığının büyük bir kısmını teşkil etmektedir. Dilde kalıplaşmış yapılar olduğu için karşılaştığımız tüm dilsel yapıları sıfırdan oluşturmaya çalışmak gereksiz bir çaba olacaktır. Eşdizimler söz konusu kalıplaşmış yapıların başında gelmektedir ancak birliktelik durumları deyimler gibi katılık göstermez ve başka sözcüklerle değiştirilme durumu da kısıtlıdır.

Eşdizim sözlükleri, günümüzde İngilizce ve Almanca gibi uluslararası düzeyde geniş kitleler tarafından kullanılan dillerde, diğer dillere kıyasla daha fazla görülmektedir çünkü yeni bir dil öğrenirken hangi sözcüğün hangi sözcükle birliktelik oluşturduğunun ve bu birliktelikle ortaya çıkan yeni anlamın anlaşılabilmesi için o dile özgü hazırlanmış eşdizim sözlüklerinin varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Bugün geniş bir coğrafyada varlığını sürdüren Türklerin başka milletlerle kültürel, sosyal, finansal vb. konularda kurduğu iletişim Türk dilinin etkinlik alanını artırmakta ve Türkçe'nin yabancı dil olarak öğrenilmesi ihtiyacını git gide artırmaktadır. Bilhassa yabancı öğrenci potansiyeli artan Türkiye'deki üniversitelere her yıl yüzlerce öğrenci gelmekte ve bu öğrenciler Türkçeyi yabancı bir dil olarak öğrenmektedirler. Bu noktada dilde karşılaşılan anlamsal ve yapısal sorunları çözebilmek için Türkçe eşdizim sözlüklerinin gerekli olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmanın önemi, daha önce Kutadgu Bilig temelinde tarihî Türk lehçelerinden Karahanlı Türkçesi üzerine bir eşdizim sözlüğü hazırlanmamış olmasıdır. Bu çalışmada tarihî bir metin üzerine eşdizim araştırması yapılmıştır ve eşdizimsel ifadeler, Türkiye Türkçesi ses ve şekil özelliklerine göre anlamsal

karşılıkları verilerek ele alınmıştır. Bazı sözcükler birbirleriyle bir arada bulunmaya daha yatkındır ve bu hem anlamsal bir gereksinimdir hem de kültürel ortamın bir gereğidir. Sözcük birlikteliklerinin oluşumu bir dilin eski zamanlarına dayanır ve kültürün, zamanın, dönemin gereksinimlerinden etkilenir.

Tarihî bir metnin incelenmesinde her bir sözcüğün mantık değerinin, çağrışım ilişkisinin ve sözcüğün bulunduğu çevreye bağlılığından doğan bağlamsal anlamının dikkate alınması gerekir (Tulum, 2017: 68). Dolayısıyla tarihî bir dil ile yazılmış eserleri anlamak için söz konusu dilin dilbilgisel özelliklerini bilmek tek başına yeterli değildir. Dilin söz varlığına hakim olmak ve sözcüklerin bir arada kullanımlarını yani o dile ait eşdizimlileri bilmek gerekmektedir. Çünkü bir dilin tarihî dönemine ait eşdizimlileri bilmek demek o dili daha iyi anlamak, geçmişten bugüne meydana gelmiş olan kültürel, sosyal ve tarihsel değişimleri ve bunların dile yansımalarını görmek demektir.

Kutadgu Bilig'deki fiillerin eşdizimlileri incelenirken, çalışma boyunca aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

1. Fiillerin oluşturduğu eşdizimler incelendiğinde *selam* sözcüğünün Kutadgu Bilig'de sosyal ve kültürel zeminini yansıtan pek çok kullanımının olduğu görülmektedir. Bu eşdizimlilik örnekleri '*aleyk al-* (Arat I, 5058) "selam almak" (*şelamet bulundu 'aleyk alguçı*), *şelâm aşundur-* (Arat I, 5060) "selam vermek" (*uluğlar kerek kim kiçigke şelâm aşundursa*), *şelâm ay-* (Arat I, 5054) "selam söylemek" (*yanut birdi oğğurmuş aydı şelâm*), '*aleyk bir-* (Arat I, 5036) "selama cevap vermek" ('*aleyk birdi zahîd şelâmka turup*), *şelâm kıl-* (Arat I, 3958) "selam vermek" (*şelâm kıldı tuttu kör elgin alıp*) gibi eşdizimler 11. yüzyılda Türk-İslam kültür coğrafyasında oluşturulmuştur ve ancak bu kültür dairesinde anlaşılabilir.

Karahanlı Türkçesi dönemi, Arapça ile Türkçenin teması noktasında dile İslamî kültürden sözcük geçişlerinin olduğu ve dolayısıyla söz varlığında zenginleşmenin görüldüğü bir dönemdir. Bu dönemde hem Arap kültüründen hem de Arap dilinden gelen unsurlar sayesinde, dilde yeni eşdizimlilerin üretildiği görülmektedir.

2. Eşdizimliler üretildikleri dilin kültürel ve sosyal dairesinden ayrı düşünülmemeyeceği için örneğin *anun-* fiili bugün Türkiye Türkçesinde görülmemesine rağmen tarihî dönemde karşımıza çıkan kullanımları bize hiç de yabancı

gelmemektedir. Çünkü söz konusu fiilin anlambilimsel yaklaşımla değerlendirilerek birlikte kullanımları incelendiğinde günümüz Türkçesinde benzer anlamlara gelecek şekilde hâlen yaşadığı anlaşılmaktadır. *ölümke anun-* (Arat I, 376) “ölüme hazırlanmak” (*oğunğıl ay kökçin ölümke anun*), *tevbeke anun-* (Arat I, 5715) “tövbeye hazırlanmak, niyet etmek” (*ölümüg unıtma anun tevbeke*), *cefağa anun-* (Arat I, 6362) “cefa çekmeye hazırlanmak” (*vefa kimke kıldıñ cefağa anun*), *sakışka anun-* (Arat I, 5277) “hesap gününe hazırlanmak” (*sakışka anunğıl çıkış yol tile*).

3. Ayrıca Türkiye Türkçesindeki kullanımı anlamsal bakımdan bire bir aynı olmakla birlikte Kutadgu Bilig’de görülen bazı eşdizimliler incelendiğinde tarihsel süreçte söz konusu eşdizimlilerin söz varlığında yaşanan değişimler ve dolayısıyla bunların arkaik versiyonları çalışma boyunca ortaya çıkarılmıştır.

könilik yoluğ azıt- (Arat I, 2115) “doğru yoldan çıkarmak” (*küvezlik azıtur könilik yoluğ*), *köñül bas-* (Arat I, 4033), “gönlüne hakim olmak” (*kiçigde tapuğ kılsa bassa köñül*), *atı beđü-* (KB I, 459) “adı büyümek, şöhreti artmak” (*beğüdi küniñe atı hem kıtı*), *köñül bir-* (Arat I, B50) “gönül vermek” (*ikiñci firaset köñül birgüke*).

4. Dilin ses ve biçim özelliklerinde meydana gelen değişimlere rağmen Karahanlı Türkçesinde kullanımına rastladığımız eşdizimlilerin anlamsal bütünlüğün 11. Yüzyıldan bugüne korunarak geldiği görülmektedir.

köñül avın- (Arat I, 2694) “gönlün avınması” (*oķıgu kelir baksa avnur köñül*), *köñül közi birle bak-* (Arat I, 5691) “gönül gözü ile bakmak” (*köñül közi birle bakıp teñledim*), *tilek tile-* (Arat I, 90) “dilek dilemek” (*bayat birdi barça tilemiş tilek*), *köñüldin çıkar-* (Arat I, 4808) “gönülden çıkarmak” (*köñüldin çıkargu kamuğ dünyasın*).

5. İslamiyete geçiş sürecince yazılan bir eser olması sebebiyle İslamî kültürden gelen sözcüklerle kurulan eşdizimlilerin varlığı kadar, Kutadgu Bilig’de Tanrıyı ifade etmek için yaygın bir şekilde kullanılan *bayat* sözcüğünün fiillerle kurduğu eşdizimliler de dikkat çekmektedir.

bayatka inan- (Arat I, 1272) “tanrıya inanmak” (*kayu kul bayatka inansa turup*), *bayat kına-* (Arat I, 3520) “Tanrının cezalandırması” (*apa yazdı erse bayat kınadı*), *bayat küdeş-* (Arat I, 3764) “Tanrının koruyup kollaması” (*mini bir bayatım küdeşmiş teg*), *bayatka sığın-* (Arat I, 2158) “Tanrıya sığınmak” (*köñül til köni tut bayatka*

sığın), *bayatka tapın*- (Arat I, 1278) “Tanrıya kulluk etmek” (*köñül til köni tut bayatka tapın*).

6. Bir dilin zenginliği, kullanıcılarının dili işleyiş becerisi konusunda fikir edinmek için eşdizimliler başvurulacak doğru kaynaklardır. Bu çalışmada eşdizimlileri meydana getiren unsurlardan birinin yeni bir anlama sahip olduğu yani mecaz veya yan anlam kazandığı görülmektedir.

tilig beküt- (Arat I, 956) “dilini tutmak” (*közin yirke tikti bekütti tilig*), *kısa tut*- (Arat I, 1219) “sıkı tutmak, sıkı terbiye altında tutmak” (*kısa tutsa oğlın kör edgü bolur*), *yoluğ oñar*- (Arat I, 1813) “doğru yolu bulmak” (*bilig kapğı açlur oñarur yoluğ*), *başın kırıt*- (Arat I, 2515) “başı vurulmak” (*kara ilke yazsa kırıtur başın*).

7. Bazı fiillerin eşdizimleri incelenirken yakın anlamlı sözcüklerin ifadeyi güçlendirmek için birlikte kullanıldığı görülmektedir. Bunlar gibi yapılar Yakın Anlamlı Sözcükler+Fiil formuyla değerlendirilmiştir.

kut kıv bul- (Arat I, 4337) “zenginliğe ve saadete ulaşmak” (*bularnı ağır tutsa kut kıv bulur*), *kağgu sakınç bulna*- (Arat I, 6343) “kaygı ve kederin esiri olmak” (*neçe kağgu sakınç seni bulnasa*),

8. Bazı kullanımlarda bir fiilin yakın anlamlı iki farklı sözcükle, aynı beyit/dize içinde eşdizim oluşturduğu görülmektedir. Bu gibi durumlarda yakın anlamlı sözcükler söz konusu fiille kurulmuş tek bir eşdizim olarak değerlendirilmiş ve aynı maddede verilmiştir. *yıpar/kin bur*- (Arat I, 71) “misk gibi kokmak” (*ajun barça bütrü yıpar burdı kin*), *ögdi/sena kıl*- (Arat I, 1256) “Tanrıya hamd ve sena etmek” (*bayatig öküş ögdi kıldı sena*).

9. *bir*- ve *tur*- yardımcı fiilleriyle kurulan bazı eşdizimlerin, tarihî metnin aksine Tükiye Türkçesinde birleşik yapıları tek bir fiili karşıladığı görülmektedir. *ayu bir*- (Arat I, 198) “söylemek, söyleyivermek” (*yañılmaz kişi kim ayu bir maña*), *aça bir*- (Arat I, 387) “açmak” (*aça birdi sözüüm yorıttı tilig*), *bağa tur*- (Arat I, 656) “bakmak “ (bağa tursa artuğ anın korku tur), *çıka tur*- (Arat I, 4104) “çıkmaq” (*çıka tur tise kör yüzünke söküş*).

10. Türkiye Türkçesinde *i*- cevher fiili olarak yaşayan ancak Orta Türkçede *er*- biçiminde karşımıza çıkan fiilin, aslî fiil olarak oluşturduğu eşdizime rastlanmamıştır.

11. *kıl-* ve *bol-* fiilleriyle üretilmiş çok sayıda eşdizim örneği çalışmada yer almaktadır. Bunların genel itibarıyla aslî fiil olarak kullanıldığı görülür ancak bazı eşdizimlerde yardımcı fiil görevinde görülmektedir. *kerek bol-* (Arat I, 477) “gerek olmak” (*ğariblık yirinde kerek bolğa neñ*), *cevab kıl-* (Arat I, 2648) “cevap vermek” (*cevab kılsa bermiş söziñe savab*).

12. Sözcüklerin anlamı birlikte kullanıldıkları sözcükler tarafından belirlenmektedir. Dolayısıyla bağlam değiştikçe anlam da değişmektedir. Örneğin *yol aç-* birlikteliği bazı beyitlerde “neden olmak” şeklinde anlamsal kapalılık gösterip deyim fonksiyonunda görülürken;

ağın ma iki neñ kapuğ körki ol

bedütür beg atın açar kutka yol (Arat I, 2554)

"Şu iki şey de kapının süsüdür; bunlar beyin adını büyütür ve saadete yol açar."
(Arat II, 190)

bazı beyitlerde kısıtlı açıklık göstererek eşdizim oluşturmaktadır.

törü hem toku öñdi yinçke tapuğ

uluğ hacib itse açar yol kapuğ (Arat I, 2490)

"Kanun, usûl ve örfü yerine getirmek ince bir iştir; ulu hacib bunu tanzim ederek, yol ve kapıları açar." (Arat II, 185)

Fiillerin eşdizimlileri üzerine yapılan bu çalışmada, sözcüksel eşdizimlilik formlarından *İsim+Fiil*, *İsim+Edat+Fiil*, *Sıfat-fiil+Fiil*, *Zarf/Zarf-fiil+Fiil*, *Fiil+Fiil* formları görülmektedir. Bununla birlikte incelenen tarihî metinde isim+fiil formuyla üretilmiş eşdizimlerin daha fazla kullanımının olduğu görülmüştür ve isim+fiil birliktelikleri kendi içinde *İsim Tamlaması+Fiil*, *Sıfat Tamlaması+Fiil* ve *Yakın Anlamlı Sözcükler+Fiil* formlarıyla ayrıca tasnif edilmiştir. Çalışma boyunca her bir eşdizimin tarihî metinde hangi beyitlerde geçtiği not edilmiş ve beyit numaraları bir liste hâline getirilerek *Kutadgu Bilig'teki Fiillerin Eşdizim Sözlüğü Dizini* hazırlanmıştır. Söz konusu dizin Ek bölümünde yer almaktadır.

Eşdizim hakkında verilen kavramsal ve teorik bilgilerin eşdizimin ne olduğunu tam olarak anlatmaya yetmediği, örneklerle açıklanmadığında zihinde eşdizimlerle ilgili bir resim oluşturamadığı görülmüştür ve bu sebeple eşdizimlilikle ilgili gerekli

açıklamaların ardından, eşdizimler Kutadgu Bilig’de geçtiği beyitlerle birlikte verilmiştir. Bu sayede eşdizimli yapıların örnekler içerisinde görülebilmesi ve dilsel alt yapının oluşturulması için çalışmada teoriden pratiğe giden bir yol izlenmiştir. Sıklık temelli yaklaşımın tarihî bir metin üzerine çalışma yapılırken güvenilir sonuçlar vermeyeceği düşünülmektedir. Kutadgu Bilig gibi belli konularda yazılmış bir eser dönemin tüm söz varlığını dengeli bir şekilde yansıtamayacağı için metinde tek bir sefer kullanılmış olan eşdizimin sıklık temelli yaklaşımla tespit edilmesi mümkün değildir. Ayrıca sıklık temelli yaklaşım serbest birliktelikleri de anlamsal bir ayrıma gitmediği için eşdizim olarak ortaya koymaktadır. Bu sebeple çalışma yapılırken anlambilimsel yaklaşım kullanılmış ve eşdizim belirleme ölçütlerinden *dilbilgisel biçimlenmişlik, genelleşme, anlamsal açıklık/ kapalılık, değiştirebilirlik* ve *anlamsal birlik* ölçütlerinden faydalanılmıştır.

Kutadgu Bilig’de yer alan fiillerin eşdizim sözlüğü hazırlanırken bir fiilin birden çok eşdiziminin olduğu görülmüş ve her bir eşdizim madde başı olarak gösterilmiştir. Kutadgu Bilig’in tamamında yalnızca bir kez görülen eşdizimli yapılar da çalışmada gösterilmiştir. Genel olarak eşdizimlere bakıldığında bir kısmının yalnızca Karahanlı Türkçesi döneminde varlığını koruduğu görülürken bir kısmının günümüz Türkçesinde de varlığını koruduğu görülmektedir.

Bir metnin tam olarak anlaşılıp değerlendirilmesi eşdizimli yapıların bilinmesi ve yorumlanmasına bağlıdır. Tarihî süreç içerisinde dilde meydana gelen dilbilgisel farklılıklar ve anlamsal değişimlerin dilin çok eski zamanlarına dayanması sebebiyle tarihî metinler üzerine eşdizimlilik çalışmalarının artırılmasında yarar vardır. İnternet tabanlı derlem çalışmaları ve eşdizim sözlükleri hazırlanırken Türkiye Türkçesiyle yazılmış eserler üzerine çalışma yapılmaktadır. Ancak Türkçenin daha eski dönemlerini doğru bir şekilde anlamak, yorumlamak ve dili bir bütün halinde görebilmek için tarihî metinler üzerine de eşdizimlilik çalışması yapılması ve kapsamlı bir eşdizimlilik veri tabanının oluşturulmasını gerektirmektedir.

KAYNAKLAR

- Akar, A. (2005). *Türk Dili Tarihi*, Ötüken Yayınları, Ankara.
- Akyol, A. (2013). *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset*, Araştırma Yay., Ankara
- Acındı, Ö.(2006). *Kutadgu Bilig ile Siyasetnâmedeki Halk Anlayışlarının Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Aksan, D. (2007). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, III, Ankara: TDK Yay.
- Aksan, Y. (2001). Türkçede Zaman Anlatımı ve Kimi İkileme Yapıları, *XV. Dilbilim Kurultayı Bildiriler Kitabı*, İstanbul, s. 115-122.
- Aksan, D. (1999), *Anlambilim*, Engin Yayınevi, Ankara.
- Arat, R. R. (1991). *Kutadgu Bilig I, Metin*, TDK Yay., 3. bs., Ankara.
- Arat, R. R. (1991). *Kutadgu Bilig II, Çeviri*, TTK Yay., 5. bs., Ankara.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III, İndeks*, (yay. haz.) Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, TKA E Yay., İstanbul.
- Aisenstadt, E. (1979). "Collocability restrictions in dictionaries". *Dictionaries and Their Users*, Exeter Linguistic Studies 4, (Ed. R. Hartmann), University of Exeter.
- Banarlı, N. S. (1971). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. Milli Eğitim Bakanlığı. Ankara.
- Bozkurt, F. (2012). *Türklerin Dili*, Eğitim Yayınevi, 5.bs., İstanbul.
- Caferoğlu, A. (1984). *Türk Dili Tarihi*, Enderun Yayınları, 3. bs., İstanbul.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- Cowie, A. P. (1981). The treatment of collocations and idioms in learners' dictionaries. *Applied Linguistics*, 2(3). s.223-235.
- Cruse, D. A. (1986). *Lexical Semantics: Cambridge Textbooks in Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Çetinkaya, B. (2009). "Eşdizimli Sözlükler". *Turkish Studies*, 4(4), 196-206.
- Delisle J., Lee-Jahnke H., Cormier M. C. (1999). *Terminologie de la Taduction* (Açıklamalı Çeviri Terimleri Sözlüğü). (İsmail Boztaş ve Ş. O. Yener, Çev.). Ankara: Sayısal Kitabevi.
- Dilaçar, A. (1995). *Kutadgu Bilig İncelemesi (3 b.)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğan, N. (2018). *Türkçede Dil Bilgisel Eşdizimlilik. X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Eskişehir.
- Doğan, N. (2016a). Türkçe Sözlük'te Sıfatların Eşdizimlilik Bilgisi. *XI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı* (s. 1-10). Budapeşte: XI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı.
- Doğan, N. (2016b). *Türkiye Türkçesinde Fiillerin Eşdizimleri*. Ankara: Yayınevi.
- Doğan, N. (2016c). "Türkçe Öğrenci Sözlüklerinde Eşdizimlilik Bilgisi". *International Journal of Language Academy*, 4(1), 267-282.
- Doğan, N. (2015). "Türkçe Sözlükte Fiilisel Eşdizimlilik". *Gazi Türkiyat*, 17, 67-84.
- Eken, N. T. (2015). *Anlatı Metinlerinde Sözcük Birliktelikleri: Türkçe Üzerine Eğitim-Öğretim Ortamları Hedefli Gözlemler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.
- Eraslan, K. (2013). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Eraslan, K. (1986). *Yusuf Has Hâcib İslam Ansiklopedisi. (C. 13)*, İstanbul: M.E.B., 438-440.
- Ercilasun, A. B. (2014). *Kutadgu Bilig Grameri Fiil*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2007). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara:

- Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (1985). “*Karahanlı Devri Türk Edebiyatı*”, Büyük Türk Klasikleri 1, İstanbul, s. 114-179.
- Firth, J. R. (1951). “Modes of Meaning”, Papers in Linguistics 1934-1951, Oxford University Press, Oxford, 190-228.
- Gabain, A. V. (1988). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: TDK Yayınları.
- Genç, R. (1981). *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Göksel, A. ve C. Kerslake (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*, Routledge, Londra ve New York.
- Guiraud, P. (1984). *Anlambilim*, (Çev. Berke Vardar), Kuzey Yayınları, Ankara.
- Hacıeminoğlu, N. (1984). Türk dilinde edatlar (En Eski Türkçe metinlerden zamanımıza kadar). İstanbul: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2013). *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Hacip, Y. H. (1993). *Kutadgu Bilig Kahire. Nüshası*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Halliday, M. A. K. (1966). “Lexis as a Linguistic Level”. Memory of F. R. Firth (Ed. C. E. Bazell vd.), London: Longman.
- Halliday, M. A. K. (1961). Categories of the theory of grammar. *Word* 17. s. 241-292.
- Hatipoğlu, V. (1981). *Türk Dilinde İkilemeler*, Ankara: TDK.
- İnan, A. (1970). *Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Üzerine Notlar*, Türk Kültürü, Ankara.
- Korkmaz, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kumanlı, M. S. (2016). “Türkçe Sözlük’te Eşdizimliliklerin Gösterilişi”. *Gazi Türkiyat*, 18, 195-204.
- Kurtoğlu, Ö. (2016), “Öğretim Düzleminde Bütünleyici Bir Yaklaşım Savunusuyla Eşdizimliliğe Kurumsal Bir Bakış”, *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi (MEUDED)*, 13(1), 39-70.
- Levend, A. S. (1969). “900. Yıldönümünde Kutadgu Bilig.” *Türk Dili*, XX(211), 1-5.
- Mel’çuk, I. (1998). “Collocations and Lexical Functions”, In A. P. Cowie (ed.), *Phraseology, Theory, Analysis and Applications*. Oxford: Clarendon Press, 23-53.
- Men, H. (2015). *Vocabulary Increase and Collocation Learning: A Corpus- Based CrossSectional Study of Chinese EFL Learners* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Birmingham City University The Faculty of Arts, Design and Media, Birmingham.
- Mert, A. (2017). “*Kutadgu Bilig Nüshalarının Eskiçillik Açısından Karşılaştırılması*”, *Bilig*, s. 179-215.
- Necef, E. N. (2005). *Karahanlılar*, Selenge Yay., İstanbul.
- Nesselhauf, N. (2005). *Collocations in a Learner Corpus*, Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Nesselhauf, N. (2004), *What Are Collocations?* (Ed: D. Allerton, N. Nesselhauf ve P. Skandera), *Phraseological Units: Basic*.
- Ölmez, Z. (2011). *XI-XIII. Yüzyıllar Türk Dili. Eskişehir*: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Öner, M. (2003). Edatların “karşılaştırma” ve “sınırlandırma” bağlantıları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 1999 / I-II, Ankara, 147-157.
- Özkan, B. (2012). *Türkiye Türkçesinin Eşdizim Sözlüğü*. IV. Uluslararası Dünya Dili

- Türkçe Sempozyumu, Ankara.
- Özkan, B. (2010). “Türkçenin Öğretiminde Sıfatların Eşdizim Sözlüğü -Yöntem ve Uygulama-“. *e - International journal of Educational Research*, 1 (2), 51–65.
- Özkan, B. (2007). *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerin Fiillerle Birliktelik Kullanımları ve Eşdizimliliği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Çukurova Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Adana: Türkiye
- Özönder, S. (2002). “*Eski Türklerde Dil ve Edebiyat*”, *Genel Türk Tarihi 2*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 457-492.
- Sinclair, J. (Ed.) (1995). *COBUILD English Collocations on CD-ROM*. London: Harper Collins Publishers.
- Sinclair, J. M. (1991). *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press.
- Suçin, H. (2007). *Öteki Dilde Var Olmak*. İstanbul: Multilingual.
- Sterkenburg, P. V. (2003). *A Practical Guide to Lexicography*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company
- Tulum, M. (2017). Tarihî Metin Çalışmalarında Usul. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Türk, V. ve Özalan, U. (2014). Kutadgu Bilig“deki sanı edatı üzerin. *Bilig Dergisi*, 71, 233-246.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Multilingual yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : EMLİK, Nurdan

Uyruğu : TC

Doğum tarihi ve yeri :

Medeni hali : Bekar

e-mail . -

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Devam Ediyor
Lisans	Gazi Üniversitesi	06/06/2011
Lise	Melikgazi Şeker Lisesi (YD Ağırlıklı)	08/06/2007

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2012-2018	Savunma Sanayii Başkanlığı	Memur
2018- ...	Radyo ve Televizyon Üst Kurulu	Üst Kurul Uzmanı

Yabancı Dil

İngilizce

KUTATGU BİLİG'DEKİ FİİLLERİN EŞDİZİM SÖZLÜĞÜ DİZİNİ

A

aç-

açmak; izah etmek

muñ/tağ aç-

391

sır aç-

1301, 1298, 2658, 3770, 4293, 4796, 6464

çığaylık yolını aç-

1335

söz yolu aç-

1421, 3893

yol aç-

2490 2776, 3893, 3903, 4929, 5052, 5092, 5417, 5809

kapuğ aç-

97, 596, 616, 843, 945, 2490, 2776, 3069, 3292, 3356, 3531, 3754,
3958, 3973, 4157, 4037, 4662, 5169, 5682, 5771, 5781, 6349, 6412

yüz aç-

1007, 3839, 5828, 6221

eğgü yol aç-

2990, 4366, 5130, 5855

uştmağ yolu aç-

63

köñül sözi aç-

503

söz aç-

582, 630, 792, 870, 2679, 2680, 3176, 3454, 4065, 6236, 6452

til aç-

342, 584, 623, 963, 1110, 1184, 1590, 1817, 1901, 2435, 2636, 3403,
3412, 3971, 5684, 5687, 6032

ağı kazağı aç-

1034

köz aç-

83, 1644, 2833, 3078, 3477, 3966, 4836, 5165, 5426, 5806, 6124,

B76

ma'ni yolu aç-

2521

könilik yolu aç-

2307

hāl aç-

3099

keñd uluş aç-

5519

ağırlık yolu aç-

1756

'ayb aç-

1328, 6096

aç-

(karnı) acıkmak

karın aç-

1126, 2924

açı-

acımak, ağrımak

�sirkep a�ı-	6528
urağun içer teg a�ı-	815
begi�e a�ı-	4081
�z��e a�ı-	1175
k��li a�ı-	5784

açıl-

açılmak, ferahlamak, anlaşılmak

�apu� açıl-	436, 554, 1607, 1643, 1811, 3236, 4859, 5770, 6445
bilig kap�ı açıl-	1813
sırrı açıl-	2677
ağırlık yolu açıl-	845
�ı�aylık yolu açıl-	2096
yüz açıl-	4966
ta��� açıl-	5951
m��ni açıl-	1649
sakı� kap�ı açıl-	4378
i� açıl-	5815

a ın-

ihsan etmek, ihsanda bulunmak, bağışlamak

ağırla- a�ın-	646, 5593, 5914
ne� bile a�ın-	5592

a ıt-

acıtmak, ekşitmek, incitmek

tilin a�ıt-	2579

ağır-

ayırmak

a�a ağır-	B39, 2752
���r- ağır-	385, 6624
Seçip ağır-	4343, 5515

a ı -

ayırmak, yaymak

but�� a�ı�-	4115

ağrıl-

ayrılmak

ka kadaştın ağrıl-

3337

ağ-

yükselmek, çıkmak

ukušun ađ-

289

yokaru ağ-

731, 5678

törke ağ-

1681, 1959

şatuğa ağ-

6041

kutı ağ-

6040, 6041

kökke ağ-

6550

kalıkğa ağ-

5677

ağırla-

ağırlamak, değır vermek, ikram ve ihsanda bulunmak

sözın ağırla-

4176, 4342

uluğuğ ağırla-

4304

ağrı-

ağrımak

könlü ağrı-

3430, 4302, 4586

ağrııt-

ağrııtmak

köñül ağrııt-

4302

ağru-

ağrılaşmak

ığı ağru-

1115

yüki ağru-

5692

aķ-

akmak

köz yulı aķ-

4829

ögüz teg aķ-

6573

aķıt-

akıtmak

ta'var aqıt-	6107
su'v aqıt-	3107
közde aqın aqıt-	1160
qan aqıt-	1058

al-

almak bk. alğal-

tirip al-	5367
asığ al-	878, 1146, 1826, 2996, 5435
il al-	2715
kir al-	2808
ülüg al-	179, 2921, 4695, 5144
qut al-	4178
beğüklük al-	154
kenç al-	2056
küçün al-	5469, 6543
qılıç/qale' al-	268
elig al-	3293
körü al-	520, 522, 2499, 2548, 2562, 5031, 5035
saqnu al-	1577, 5648
yandru al-	368, 6296
evlik al-	C59, 4475, 4486
ögke al-	319
urup al-	2052, 2279
özke al-	5158, 5877
muyan al-	5296
satğın al-	4399
kisi al-	4479, 4483
ilig al-	2426
orunç al-	2442, 4144
ötnü al-	2805
'alçyk al-	5058
neñ al-	1284, 1395, 4266, 5464
altun kümüş birle al-	2409
tırñak al-	4115
tamuğ al-	4530
tigü al-	4598
teñin al-	2765

alğal-

almak bk. al-

can alğal-

1472

alın-

alınmak

asığ alın-

360

kerekiñ alın-

1333, 1474, 5162

azuğ alın-

1441

köñülke alın-

782, 1448, 3403, 3914, 6032, 6147

at alın-

4550, 5789

tapuğka alın-

1490

ülüg alın-

4455

alış-

beraber etmek, beraberce yapmak, beraber paylaşmak

elig alış-

5032, 5684

alqın-

mahvolmak, bitmek, tükenmek

tüke- alqın-

114, 5265

alsıq-

bir şeyden kurtulmak, kaybetmek

baş alsıq-

2726, 4119

neñ alsıq-

2803

amrul-

sükuna kavuşmak

amul amrul-

26, 3084

añ-

anmak, anlamak, dikkat etmek

ögün birle añ-

4057

anuqla-

hazırlamak, hazır bulunmak

ölümke anuqla-

1476

anun-**hazırlanmak, hazır olmak**

ölümke anun-
tevbeka anun-
cefağa anun-
sakışğa anun-

376
5715
6362
5277

anut-**hazırlamak, hazır bulundurmak**

ruzi anut-
kişilik anut-
tiriglik anut-
cevab anut-

B3
1690
3065
5246

arı-**temizlenmek, temiz olmak**

yup arı-
yazuğı arı-
kiri arı-

2108
5351, 5984
876

arıt-**temizlemek, temizletmek**

köñülni arıt-
til arıt-
isizlerni iligdin arıt-
özün arıt-
boğuz arıt-
karakçığ arıt-
isizler arıt-
kebitler arıt-
meñesin arıt-

5128, 6563
5128
5505
1440
4407, 5352
5547, 5577
4997
5497
6012

arsıq-**aldanmak**

özün arsq-
tilin arsq-

3230
2363

art-**artmak, fazlalaşmak**

miñ art-	349
körki art-	736
bilgi art-	1827
il art-	2034, 5915
kutı art-	4063
isig art-	4622
du' a art-	5568
künde art-	1062
asğı art-	1654
sukluk art-	6486
ağırlık açığ art-	853
kend uluş art-	2178
tumlig art-	4626, 4627
artuk art-	5428

arta-

bozulmak, kötöleşmek

saķış arta-	4384
kılık arta-	5198, 5757
köñli arta-	
ajun arta-	5878, 6480
tadu arta-	1055
törü arta-	6489
halk arta-	6588
kılınç arta-	1486
su v arta-	2108
çerig arta-	2284
atı arta-	1640, 2063, 4396, 4463, 4467, 5220
budun arta-	5203
iş arta-	2769

artat-

bozmak, harap etmek

köñlüñi artat-	1082
ilig artat-	2024
çerig artat-	2284
bilig artat-	2725, 4076

bitig artat-	2725
aşığ artat-	2847
tadu artat-	3579
kılnç artat-	4706, 5524
atı artat-	5220

artur- **artırmak, arttırmak**

nî‘meť artur-	756
ķutın artur-	1506
dı‘a artur-	3059, 5807
bağırsaklık artur-	5796

arzula- **arzulamak, istemek, dilemek**

yüzin körgüke arzula-	1887
köñül arzula-	5044

asun- **asılmak, asılı olmak**

ķapugda asun-	595

aş- **aşmak**

art aş-	1735

aşa- **aşmak**

il aş-	836, 1350

aşu- **örtmek**

kafur aşu-	6530

aşun- **aşmak, geçmek**

tapuğ aşun-	3064
burun aşun-	3083
aşnu aşun-	2604, 5052

aşun-**örtünmek**

kafur aşun-

4848

aşundur-

(selam kelimesiyle beraber) selama cevap vermek

şelâm aşundur-

5060

at-**atmak, bırakmak**

oķ at-

2066, 2635, 6397

tirgin at-

5633

ata-**ad vermek, adlandırmak**

enisü'l-memalîk ata-

B28

tip ata-

B68 748

yılķı ata-

985

ögdülmiş ata-

B70

zahîd ata-

3441

edebü'l-mülûk ata-

A19

sayu ata-

3474

şahname-i türki ata-

A21

at ata-

B26, 1166, 3011, 3358, 5442

er ata-

1993, 6583

beg ata-

2165

atan-**adlandırılmak, ad almak**

uķuşluğ atan-

2456

tüzün atan-

2623, 5219

kişi atan-

3217

ersig atan-

6454

eren atan-

6455

münafîķ atan-

6456

aķı atan-

257

edgü atan-

4244

yılķı atan-

6611

ḥacib atan-	2485
faşık atan-	1334
uğ atan-	1599
atı atan-	1388, 3229

atık- **ad sahibi olmak, ismi yayılmak, meşhur olmak**

isiz atık-	246
yağıcı atık-	2338

avın- **avunmak, alışmak**

yava sözke avın-	988
köñül avın-	2694
erej birle/erejin avın-	5627, 6026
inçin avın-	3114
oyunğa avın-	2093
sevinçlerke avın-	1145

avıt- **avutmak**

sevinçin avıt-	6202
erej birle avıt-	3548

avla- **avlamak**

avın avla-	6366

ay- **demek, söylemek**

tip ay-	B28
söz ay-	481, 700, 785, 1088, 1833, 1944, 2592, 2948, 3161, 3320, 3333, 3335, 3607, 3765, 3803, 3819, 3820, 3863, 3992, 3993, 4034, 4106, 4511, 4975, 5173, 5207, 5818, 6624
meşel ay-	880, 1623, 1798
şelâm ay-	5054, 5443
aça ay-	267, 514, 568, 1000, 1004, 2956, 3205, 3219, 3607, 3765, 4568, 5762, 5818, 5995, 6031
beyt ay-	2657, 2922, 3360, 3583, 4286, 5337

şı' r ay-	1181, 1620, 3211
avuçğalığın ay-	C11, C80, XI, I
belgürtmişin ay-	C18
beyanın ay-	B64
oğramışın ay-	C70
ögdisin ay-	I., II., III., IV., IX., C1, C2, C3, C4
ökünmekin ay-	C79
ötlemişin ay-	C26, 145

ayıt-

sormak; söylemek, demek

söz ayıt-	1904, 3689, 4390
bilig ayıt-	4866
öñi ayıt-	4657
bütülmüş kişiğe ayıt-	5621
adınka ayıt-	5656
bilirke ayıt-	5995

az-

azmak, yolu şaşırmaq, yoldan çıkmak

yol az-	677, 5282, 5313
könidin/könilikte az-	2023, 5400
bitigdin az-	2730

azıt-

azıtmak, yoldan çıkarmak

könilik yoluğ azıt-	2115
ķuluğ azıt-	3344
yol azıt-	4194

B

ba-

bağlamak

köñül ba-	46, 741, 1089, 3446, 3543, 5135, 5297, 5315
ķur ba-	542, 580, 1456, 1588, 4142
ķurın ba-	1605
kümüş ķur ba-	1477
bilin ba-	5824

bağışla-**bağışlamak**

yazukun bağışla-

5125

canını bağışla-

6239

bağlan-**bağlanmak**

boyun bağlan-

5928

bak-**bakmak**

kıza bak-

4895

seve bak-

135, 628, 663, 665

küle bak-

603, 1632, 1806, 4090, 4967

tetrü bak-

1902

yete bak-

5392

yetrü bak-

2484

köñül közi birle bak-

5691

kıya bak-

4059, 4095

bakın-**bakınmak**

köñlün bakın-

3210

köñülke bakın-

3705

tüpüne bakın-

5409

yetrü bakın-

5191

bar-**varmak, gitmek**

başı bar-

163, 1914

itlü bar-

1645, 1853, 5915

yetlü bar-

1853

kutı bar-

2655

tiriglik bar-

2842, 3620, 5694

‘aybı bar-

3514

terk bar-

4825

belgüsüz bar-

4831

beglik bar-

5259

ya'va bar-	5701
turup bar-	6278, 6299
yorup bar-	6285
keçip bar-	6288, 6336
çıkıp bar-	B58, 6296
köni bar-	6475
tatığ bar-	6561
kişi kılkı bar-	6575
aşka bar-	4671
uğa bar-	1649, 5269
çoğu bar-	3592
ölüp bar-	5918
körü bar-	276, 298, 299, 425, 433, 515, 805, 1252, 1410, 1534, 1749, 1755, 1974, 2152, 2221, 2407, 2784, 2973, 3215, 3368, 3536, 3537, 3550, 3855, 4641, 4652, 4759, 5065, 5138, 5384, 5929, 6388, 6426, 6451
bağa bar-	6390
tapa bar-	C45, C77, XL
oķıǵalı bar-	C66
su'vı bar-	6628
uğu bar-	571, 5446
atı bar-	456, 1924, 4430, 5786
başka bar-	2413, 2604
başı bar-	163, 1914
kite bar-	247, 5637
arturu bar-	610
oza bar-	250, 4993
örü bar-	617
özelü bar-	1096
sağa bar-	4428
süçiyü bar-	813

barış-

birbirine gidip gelmek, ziyaret etmek

iltiş- barış-

4305

keliş- barış-

2495, 4168, 4421, 4569

bas-

basmak

köñül bas-

4033, 5759, 6181

bilig birle bas-	218, 1968
kal�m birle bas-	2425
isiz yası bas-	2161
ki�e bas-	2361
h�va bas-	3937, 5403, 6097, 6161
s�z bas-	6308
�zin bas-	965
elig bas-	2426

bası - **basılmak, baskına u ramak; bk. bassı **

�k�n�ke bası�-	6546
h�va�a bası�-	5196, 5403
�l�mke bası�-	5145, 5233

basıl- **basılmak**

kalım birle basıl-	2711

basıt- **bastırmak**

yazuk��a basıt-	6558

başla- **ba lamak**

sözüg başla-	1, 124
tapuğ başla-	3996
bitig başla-	3714
i� başla-	419
s� başla-	2267, 2272
yolğa başla-	2485
ayak başla-	2824, 2878
budun başla-	255, 544, 1076, 1542, 1952, 2147, 2602, 2834, 3110, 4013, 5459, 6342

başsıra- **başsız bırakmak, ölüyü yitirmek, kontrolden çıkmak**

tili başsıra-	4329

bat- **batmak, sinmek, gözden kaybolmak, saklanmak, gizlenmek**

tulup bat- 4835

batğal- **batmak üzere olmak**

künüm batğal- 1072

bayu- **zenginleşmek**

sözke bayu- 2065

budun bayu- 291, 449, 895, 1039, 1571, 1925, 2262, 2937, 2937, 3104, 3527, 5084, 5333, 5523, 5542, 5544, 5853

ķara bayu- 256

ķiři bayu- 2240

isiz bayu- 5524

tapuğķı bayu- 2993

bayut- **zenginleştirmek**

ķıgayığ bayut- 3757, 5513

isiz bayut- 5522, 5524

beğü- **büyümek**

beğ beğü- 2643, 2945, 3040, 6110

biligin beğü- 289, 1841

baş ağırığ beğü- 435

atı beğü- 459, 1757, 2643, 3419

yalñuķ beđü- 150, 2451

ķavı beğü- 737

ķüķi beğü- 3019

beğüt- **büyütmek**

ķuluğ beğüt- 1001, 2967

ķüķ beğüt- 4015, 5593

at beğüt- 1691, 1905, 2554

til beğüt- 4492

ünüñ beğüt- 3634

köñül beğüt- 5174
sözüg beğüt- 1282

bekit- **pekitmek, sağlamlaştırmak; bk. bekürt-, beküt-**

ağak bekit- 1855
ışığ bekit- 1580

bekle- **kilitlemek, bağlamak, muhafaza etmek; bk. berkle-**

özün bekle- 3741
ilig bekle- 2016
kapuğ bekle- 4520, 6308
üdüg bekle- 161
sözüg bekle- 1324
yağığ bekle- 2692
yol bekle 3253
özi bekle- 2902, 3933
tilin bekle 2793, 4041
elig bekle- 3040
hava bekle- 5759

beklen- **kilitlemek, kapatmak**

ajun beklen- 2050

beküt- **pekitmek, sağlamlaştırmak bk. bekit-, bekürt-**

tilig beküt- 956
kökin beküt- 2183

belgür- **belirmek, meydana çıkmak**

küçi belgür- 3006
atı belgür- 3080, 3414

berkit- **perkitmek, sağlamlaştırmak**

ağak berkit-	3568, 6128
söz berkit-	661
bert-	berelenmek, yaralanmak
köñül bert-	4902, 6238, 6327, 6181
beze-	bezemek, süslemek
sıyaset beze-	2130
kebit beze-	5108
yulduzun beze-	22
köñül/til beze-	386
beğiz beze-	3724
bezen-	bezenmek, süslenmek
uluş keñd bezen-	3104
biligler bile bezen-	B10
kelin teg bezen-	3567
bıç-	kesmek, bıçmek; bk.bıç-
bıçek teg bıç-	811
uluñnı bıç-	3620
ağı bıç-	4661
bış-	pişmek, olgunlaşmak
köñli bış-	6165
bışur-	pişirmek
sözüg bışur-	4036
bıç-	bıçmek, kesmek; bk. bıç
boynı bıç-	1375

bil-**bilmek**

iş bil-	428, 1531, 1932, 1936, 3166, 5250, 5650
kaadrini bil-	B20, 470, 473
kıymetini bil-	472
hile bil-	2327
erdem bil-	2637
din şeri'at bil-	2844
içini taşıını bil-	2601, 4266
teñri bil-	6176
biliglig bil-	B74, 3166, 6430, 6490,
severin bil-	1896
ağra bil-	4620, 4724, 4836
tükel bil-	2074, 2482, 2630, 4156, 4379, 4699, 4757
bilig bil-	156, 160, 224, 1186, 1493, 1680, 1814, 1815, 2447, 2621, 2674, 2719, 4022, 6605, 6613
ögrenü bil-	1941
tire bil-	1285, 1674
öz bil-	1898, 1902
seçe bil-	329, 2752
tapuğ bil-	844
sözleyü bil-	984, 987, 1003, 1015
tuta bil-	713, 724, 1287, 1288
öz tuta bil-	2480
bilig birle bil-	2218, 2626
törü tokı bil-	2531, 4038, 4604
bitig bil-	2224, 2225, 2628, 4048
yora bil-	2632, 4367
uķup bil-	1655, 2642, 3202
satığ bil-	2801
tiyü bil-	3179, 3985
kirü çıkabil-	3998, 4038
körüp bil-	1299, 3964, 5656, 5724
kılu bil-	5534
yöre bil-	5993, 6001
aça bil-	2361
yiyyü bil-	724, 1285, 1674, 3927, 5396, 6438
emgek bil-	3384

h��l bil-	6320
h��t bil-	2773
h��kmet bil-	2698
h��kmi bil-	1279
k��nd��r�� bil-	2077
n��rd-�� ��atran�� bil-	2634
sa��ı�� bil-	2219
tirl�� bil-	3975

bili  -

bili  mek, tanı  mak

ki��iler bile bili��-	499
h��c��b bile bili��-	512

bir-

vermek

yarukluk bir-	831
ayu bir-	37, 198, 384, 504, 508, 569, 638, 649, 651, 721, 749, 787, 839, 851, 854, 982, 996, 1013, 1057, 1185, 1612, 1657, 1677, 1795, 2176, 2268, 2434, 2500, 2533, 2594, 2669, 2823, 2827, 2879, 2880, 3101, 3679, 3934, 3992, 4141, 4160, 4164, 4275, 4313, 4315, 4317, 4352, 4455, 4566, 4568, 4572, 4856, 4866, 5050, 5237, 5400, 5603, 5720, 5812, 5921, 5981, 6008, 6395, 6422, 6427, 6497, 6594, 6589
yora bir-	797
edg��l��k bir-	5761
yanut bir-	538, 623, 626, 1195, 1229, 1658, 1666, 1679, 1796, 1817, 1835, 1850, 1892, 1896, 1905, 1911, 1918, 2181, 2269, 2435, 2528, 2596, 2672, 2743, 2828, 2883, 2948, 2950, 3025, 3102, 3137, 3157, 3175, 3306, 3318, 3334, 3367, 3376, 3403, 3451, 3454, 3476, 3482, 3487, 3512, 3646, 3707, 3713, 3821, 3826, 3862, 3890, 3965, 3971, 3995, 4005, 4007, 4017, 4023, 4027, 4159, 4165, 4314, 4318, 4573, 4680, 4874, 4900, 4941, 4955, 4990, 5018, 5036, 5040, 5054, 5081, 5104, 5114, 5118, 5126, 5132, 5402, 5443, 5467, 5500, 5683, 5688, 5721, 5835, 5846, 5854, 5879, 5894, 5964, 5978, 5986, 5989, 6032, 6037, 6047 6186, 6236, 6243, 6265, 6351, 6387
a��a bir-	387, 1058, 1883, 2990, 4662, 4880, 5855, 6207, 6349, 6412
alıp bir-	1496, 3983
bolu bir-	92, 1642, 1805, 3070, 4863, 6192, 6095, 4298, 4988
ite bir-	146

kelü bir-	1715, 3073, 4537, 4863, 5694, 6095, 6619
koğu bir-	3087, 3693, 3697, 3791, 3809, 3813, 3864, 4728, 4802, 4865, 4928, 4929, 4980, 5396, 5420, 5425
oğguru bir-	5690, 6563
sunup bir-	3275, 3811, 3942
tire bir-	4499, 4508
tuta bir-	92, 6266
körü bir-	1484, 4600
arturu bir-	5082
aça ağra bir-	2545
ağra bir-	2545
alu bir-	2542
kılu bir-	425
turu bir-	4580
arğa bir-	2378, 2386
kolup bir-	3830
eğgü bir-	3014
içgü bir-	2958, 4527
uğu bir-	3132, 4147, 5896
açını süçinü bir-	2386
ağırılık bir-	44, 3722
‘aleyk bir-	5036
alık bir-	3629
alkış bir-	760, 6410
aman bir-	5058, 6069
bolu bir-	90, 119, 122, 344, 1330, 2047, 3123, 3345, 5067, 5227, 5297, 5741, 5743, 5819, 5896, 6093
arslan bolu bir-	2047
arzu bir-	752, 1259
‘ata bir-	3058
ayat bir-	4370
bağır bir-	3237
taht bir-	92
boşuğ bir-	2495
cevab bir-	1006, 3334, 3711, 4060
egilü bir-	6464
elig bir-	400, 1607, 1784, 3658, 3759, 5305, 5521, 6124
erk bir-	1784, 4952
habeş bir-	C48, 3302

boğu-**boyamak**

boğuğ boğu-

3146

bol-**olmak**

yakın bol-

595, 606, 650, 853, 889, 1767, 3701, 3705, 4097, 5001, 5049, 5617,
5620, 5864, 5920

teñsiz bol-

2611, 4137, 4696, 5198

eğgü bol-

227, 232, 240, 244, 257, 455, 457, 873, 877, 887, 891, 894, 895, 936,
1081, 1219, 1255, 1305, 1374, 1411, 1456, 1589, 1636, 1661, 1700,
1705, 1925, 1957, 1959, 2060, 2114, 2242, 2244, 2246, 2182, 2231,
2438, 2468, 2757, 3125, 3174, 3263, 3267, 3268, 3296, 3377, 3405,
3507, 3510, 3678, 3804, 4256, 4258, 4288, 4371, 4476, 4482, 4484,
4537, 4539, 4695, 4708, 4734, 5016, 5127, 5224, 5200, 5224, 5237,
5249, 5256, 5283, 5307, 5541, 5607, 5733, 5760, 5916, 5918, 5920,
5947, 5984, 6190, 6266

tiriglig bol-

60, 819, 3313, 3801, 4682, 4822, 6058

iglig bol-

C72, 157, 4614, LXXVI

uğuş bol-

160, 300, 301, 1823, 1830, 2454, 2790, 5209, 5321

tükel bol-

225, 733, 1046, 1047, 1766, 1787, 2018, 2240, 2535, 4484, 4662, 4765,
4955, 5146, 6551

ökünçlüg bol-

324, 556, 5653

buşı bol-

334, 1414, 5216

kutluğ bol-

455, 3459, 3465

sarp bol-

492, 2891

kelin teg bol-

494

‘aybı/mün erdem bol-

534, 536, 3517

bu yañlıg bol-

543, 863, 1788, 2414, 4155, 4284, 4312, 4429, 4454, 4676, 6270

beg bol-

612, 1966, 2081, 2082, 2442, 2967, 2983, 3007, 3597, 3867, 4817,
5075, 5107, 5251, 5298, 5321, 5885, 5902, 6485

yig bol-

632, 1998, 4035, 4614

irinçig bol-

687, 3938

adınsıg bol-

718, 3763

yok bol-

734, 735, 4759

emitmez bol-

802, 1637

egri bol-

804, 806, 808, 1024, 1102, 2210, 2860, 6532

sevinçlig bol-

813, 951, 1581, 2404, 3068, 6593

berk bol-

833, 942, 1784

negü teg bol-	855, 861, 1217, 1848, 1895, 4024, 5884
ötkünç bol-	874, 877
osuğ bol-	974, 2994
asığ/asğı bol-	440, 856, 987, 1915, 2011, 2638, 2981, 3004, 3210, 3216, 3352, 3406, 3492, 3691, 3808, 4231, 4852 5121, 5726, 6027
qor bol-	193, 1316
belgüsüz bol-	1532, 6036
qara yir bol-	1540, 1545, 4723, 6272, 6374, 6400
unıtmaz bol-	1637, 2470, 2770
qarı bol-	3756, 6111
qarımaz bol-	943, 1639, 2263
bulun bol-	1438, 2402, 2723, 3640, 3994, 4479, 4491, 4516, 4593, 5475, 6162
isiz bol-	871, 884, 892, 901, 922, 1225, 1459, 2247, 2257, 3378, 3511, 4241, 4308, 4467, 5227, 5282, 5505 6263
uluğ bol-	1226, 1648, 1694, 1814, 1823, 1842, 2116, 2432, 2555, 2969, 4531,
emin bol-	4532, 4534, 4917, 5251, 5288, 5968, B21, 2190, 5056, 5062, 6631
meñilig bol-	1881, 5945
vefasız bol-	2039
yalğan bol-	2324, 5077
qalı bol-	230, 240, 780, 804, 1810, 1987, 1996, 2011, 2048, 2245, 2645, 2930, 3378, 4260, 4534
bağırsaq bol-	41, 517, 717, 763, 2123, 2169, 2572, 2978, 3129, 3272, 4374, 5839, 6259
qadaş bol-	3171, 3174, 3336
arığ bol-	727, 2190, 2461, 2729, 2845, 2846, 2855, 2857, 4405, 4501, 4959
arıqsız bol-	1987, 2194
qor bol-	193, 1297, 1316
ögi bol-	1991, 1995, 2471, 2770
aqı bol-	1402, 2050, 2053, 2275, 2532, 2800, 3034, 4138, 4279, 4555, 4556, 5220, 5904, 6096
kerek bol-	477, 479, 1307, 1345, 1362, 2010, 2121, 2122, 2182, 2218, 2298, 2324, 2648, 2729, 2731, 2877, 3727 3761, 3801, 4319, 4445, 4761, 5236, 5850, 5905, 5925, 6194
tüz bol-	424, 2099, 3617, 6356
köni bol-	807, 819, 822, 1289, 1505, 1661, 1747, 2209, 2210, 2509, 2607, 2757, 2760, 2859, 2885, 2899, 4143 4295, 4300, 5084, 5170, 5195, 5506, 5511, 5597, 5880, 5903, 6088

tuş bol-	4869
tütüş bol-	2098
‘aciz bol-	5476
aç bol-	4522
açığ bol-	2092, 5456
açığ bol-	596
açuk bol-	2000, 2122, 4539, 5550
adaş bol-	3363
adın bol-	1083, 4936, 6024, 6109, 6465
adın bolma-	318, 2940
adınsıg bol-	718, 3763
ağ bol-	3185
ağın bol-	1016, 6452
ağın teg bol-	775
ağır bol-	1054, 5870, 5963
ağır bol-	902, 2569, 3676, 4101, 4590, 5238, 5321
ağırlık bol-	6039
ağu bol-	779, 4655
ağır bol-	6489
ajunda bol-	1972
ala bol-	6579
alçı bol-	2312
alp bol-	5905
altun bol-	479, 1190
‘amıl bol-	2494
amul bol-	1416, 1700, 2623, 4291
anasız bol-	5380
anlayu bol-	6021
arka yülek bol-	116
arçası bol-	1699
arslan bol-	2047, 2048, 2383
asıglar bol-	3208
aş bol-	4584
aşlıg bol-	2300, 2301
atgu bol-	5111
atağ bol-	3357
atlanur bol-	2581
azak bol-	2813
bağırsız bol-	3243

bakmaz bol-	912
bakır bol-	120, 1916
başgu bol-	2343
baş bol-	1630, 5252, 5813, 6160
başlıg bol-	2301
başsız bol-	2333
baş bol-	3826, 4542, 4584, 4770, 5975
bay bol-	1292, 1787, 2004, 2618, 4282, 4409, 4597, 5296, 5803
bedük bol-	1693, 1694, 1711, 2933, 3399, 4032, 4085
beklig bol-	6029
belgü bol-	1648, 1650, 1693, 1899, 1997, 3916
belgülüg bol-	1694, 2116, 3417, 3643, 4779
belgülük bol-	1841
bışıg bol-	2385
bilir bol-	2643, 2780, 2803
bilge bol-	1015, 1700, 1820, 1914, 4022, 6399
biligsiz bol-	334, 1906, 2650, 2659
birür bol-	2171, 3643
bitigçi bol-	4048, 5913
bitilmiş bol-	1232
çıkar bol-	4043
kiñrü bol-	4446
bar bol-	735
barmaz bol-	4667
boz bol-	1996
bütün bol-	19, 26, 2891
cefacı bol-	2195
çav bol-	2060
duşman bol-	3399
çıgay bol-	313, 4409, 5316, 5567, 5756
çıķış bol-	4538
çın bol-	2897, 4145, 4300, 4440, 5620
çöküt bol-	2086
devlät bol-	5749
du‘a bol-	5491
du‘açı bol-	3697, 3791, 4865
eğgürek bol-	2087, 2410

edgölük bol-	1636
ediz bol-	1526
elig bol-	2737, 5074, 5081
er at bol-	3005, 3032, 3033, 5462
er bol-	225, 300, 1841, 3798
kul bol-	1376, 2076, 2305, 2406, 2960, 2981, 3252, 3661, 3675, 3880, 6485, 6586
erej bol-	5236
erejlig bol-	4559
erk bol-	4588
erklig bol-	3868
esen bol-	940, 1190, 1194, 3137, 3311, 3314, 4230, 4630, 4957, 4985, 5984
evi bol-	4512
ferište bol-	5268
fıraq bol-	6204
halal bol-	4405
hata bol-	1920
hatarlıg bol-	2835
hil bol-	4064
hoş bol-	589
manç bol-	6586
ınğa bol-	2082
içgüci bol-	2106
içre bol-	3521, 5185
ig bol-	632, 1601, 1998, 3871, 4035
igçil bol-	4672
iki bol-	2018, 4701
il bol-	143, 263, 2363, 2622, 4672
inç/esen bol-	4957
inçlik bol-	2173
irig bol-	1329, 1380, 2499, 4039, 4040, 5590
iş bol-	1316, 2959, 2975, 4322, 5502
işeñü bol-	5533
ittifak bol-	A13
qabul bol-	B33
kadaşlıg bol-	3171
kağgu bol-	3411, 6022
kalın bol-	4186, 6477
şeker bol-	5154, 6314

qara bol-	6463
qarma bol-	6458
qarşı bol-	4251
kefaret bol-	5979
kep bol-	2472
qılıqsız bol-	4321
qıp kıvıl bol-	2385
qısıqlı bol-	5282
qıstaçı bol-	1220
qısğa bol-	3103, 3300, 3983, 5680
qış bol-	367
qıyın bol-	3818
qız bol-	564, 6467
qızıl bol-	4499
qızılıq bol-	6566
kiçe bol-	2533
kiçig bol-	2475, 2659, 4531, 5062
kiñeşçi bol-	2256
qısra bol-	6547
kişi bol-	1599, 1627, 1633, 1691, 1727, 2196, 2239, 2308, 2410, 2614, 3424, 5788, 5789, 6467, 6611
kişilik bol-	5765, 5787
koquz bol-	617
konuq bol-	817, 2250, 3529
korqlıq bol-	1986, 2292
korünmez bol-	587
qarımaz bol-	943
küçlüg bol-	1699, 5588
küçemiş bol-	6008
küçenmiş bol-	6010, 6012, 6014
kümüş bol-	2134
küsüş bol-	4965
küvenç bol-	2413
küyürgen bol-	249
küzñü bol-	5619
meñü bol-	228, 229, 4740, 5237, 5943
miñnet bol-	6450
muñadmaz bol-	2447
muñti bol-	5946

mürüvvet bol-	2970
müsafir bol-	1388
oğlağı bol-	1223
oğul bol-	1552
oñay bol-	1294, 1907, 1977, 2012, 2294, 2440, 2531, 2804, 2806
ortu bol-	2083, 5566, 5567
orun bol-	262, 2071
ot bol-	4096
otunluk bol-	4113
ödrüm bol-	2332
ökünç bol-	1362, 4552
öküş bol-	758, 2185, 2646, 3143, 3415, 6331, 6419, 6469
ölüg bol-	3408
ölüm bol-	1471, 1543, 2289
örü bol-	2171
örüg bol-	1416
örün bol-	552, 1103, 2915, 3622, 3623
öze bol-	A7, 821, 840, 3118, 5499, 5502
özkey bol-	2767
reva bol-	5879
sağal bol-	5639, 5697
sağınuk bol-	4408, 4501, 5348
sağışçı bol-	2218
sağlık bol-	2353
saran bol-	1402, 4553, 5220
sarığ bol-	4544
sağçı bol-	388
şebēb bol-	1488, 3264, 4920, 5770
semiz bol-	3601, 6366
sevinç bol-	3411, 4257
sevüg bol-	1327, 2232, 2839, 2840, 2909, 3514, 4763, 5530
silig bol-	546, 1505, 2444, 2623, 4132, 4140, 4291
siñimlig bol-	2446, 2661
söküş bol-	6491
sü bol-	2051, 2302, 2410
süçig bol-	4307
talı bol-	900
tañuk bol-	113
tanuk bol-	3892

tapı bol-	469, 2159, 3195, 3799, 4282
tapuğ bol-	596, 3675
tapuğçı bol-	2988
tapuğsağ bol-	2123
tatığ bol-	5111
tatıgsız bol-	2918, 3397
teğimlig bol-	2446
telim bol-	429, 1773, 3098, 3144, 3409, 6453
teñeşçi bol-	2256
tepiçlik bol-	4247
ters bol-	491
tetik bol-	2222, 2447, 2638, 2772
tetrü bol-	1670, 5337
usal bol-	443, 447, 654, 1066, 1142, 1206, 1209, 1437, 1452, 1502, 2014, 2027, 2028, 2348, 2393, 2779, 3109, 3402, 3661, 4260, 4816, 4828, 5163, 5231, 6087, 6124
uzaq bol-	2813
yañu bol-	5644, 5645, 5692
oğuğ bol-	2769, 5718, 5936
oğuğluq bol-	2353

bolun-

olmak

səlamət bolun-	5058, 5062
bağırsağ bolun-	2160, 3272, 5197, 5262, 6089, 5062
bu yañlıq bolun-	2260
saqınuq bolun-	4502

bul-

bulmak

nişan bul-	4781
eğgü bul-	1829, 2160, 2179, 2305, 3437, 3510, 6595
uluğluq bul-	154, 6039
qut bul-	163, 550, 1267, 1491, 1660, 2478, 2649, 3459, 4175, 5757, 5901
qut kır bul-	4337, 5551, 6044
öğdi bul-	239, 241, 2400
alkış/karğış bul-	246
beglik bul-	301, 588, 3018

tilekin bul-	349, 606, 612, 1799, 2051, 2076, 2393, 2666, 2709, 3313, 3901, 4731, 5044, 5152, 6200
arzu bul-	678, 822, 1617, 3324, 3344, 3445, 3450, 6567
yarukluk bul-	732
tör başı bul-	1015
yol bul-	129, 208, 885, 1322, 1685, 3249, 3673, 5798
sevinç bul-	1664, 2135, 2862, 3090, 3509, 4187, 4432, 6026, 6307
avınç bul-	1774, 2135
inçlik bul-	2143, 3308, 5330, 5585
ağırlık bul-	763, 4281, 4410, 6040, 6044
tatığ bul-	1890, 2756, 3208, 3271, 3342, 3991, 4928, 5140, 5609
elig bul-	890, 1489, 2330, 4261, 5758
tiriglik bul-	1096, 3018, 3618, 4276, 4821, 5571
edgü yol bul-	1685, 5798
esenlik bul-	4822
ajunug bul-	1535, 1745, 1973
arzulap bul-	3867
asıglar bul-	5730
at bul-	2856, 4577, 6248
beğüklük bul-	3078, 5463
bütün bul-	1753
edgölük bul-	5833
erej bul-	4907
erk bul-	3449
hile bul-	3443
iki bul-	4703, 6109

bulna- esir etmek, tutsak etmek

boğuz bulna-	4592
hava bulna-	6464
öz bulna-	3640
könül bulna-	3855
kağgu sakınç bulna-	6343

bulun- bulunmak

tileki bulun-	1423, 4731, 5429
tatığ bulun-	5609

eğgü bulun- 2160
asğı bulun- 1141

bur- **kokmak, güzel kokmak**

yıpar/kin bur- 71, 1937, 6619, 6625

buş- **hiddetlenmek, kızmak, öfkelenmek**

begler buş- 322, 778, 779, 781, 783, 4100

buz- **bozmak, yıkmak, harap etmek, viraneye çevirmek, darmadağın etmek**

beglik buz- 1414, 1434, 2021, 2023, 2104, 5909

eğgü iz buz- 2245, 5226

öz işi buz- 2652, 2771, 2681

ölüm buz- 882, 4834, 6070, 6434

buzul- **bozulmak, yıkılmak**

iş i buzul- 1318, 1763, 2119, 3044, 4244, 5736

budun buzul- 1780, 2241

ajun buzul- 2034, 3653

sü buzul- 2302

ili buzul- 2137, 5737

asığ buzul- 5726

beglik buzul- 941, 2036

büt- **ses kesilmek, alçalmak, borcu veya alacağı gerçekleşmek, yara kapanmak, sona ermek, yük olmak, bir şeye inanmak, ikrar etmek**

belgölüg büt- 5071

egin büt- 3665, 3797, 6371

köñül büt- 1719, 2882, 3152, 3891, 4779, 5618

sözke büt- 1173, 1244, 1781

bayatka büt- 1740

bütür- **sağaltmak, sağlam hale koymak, alacağını tanıklamak, isbat etmek**

köñül bütür- 3900, 4420

Ç

çal- **yere çalmak, vurmak, yenmek**

baş çal- 1392, 2781

yirke çal- 1056, 3600

başın yirke çal- 1207, 6177

çavık- **ün sahibi olmak, ünlenmek**

ajunda çavık- 406, 1928, 2277, 3080, 3660, 3807, 6549

küsi çavık- 3077, 3265

isizke çavık- 4238

özü çavık- 5572, 5916

çavlan- **şanlanmak, şöhretlenmek, ün sahibi olmak**

atı çavlan- 740, 2050

çelile- **karartmak**

kün çelile- 6534

çık- **çıkma**

terk çık- 745

busuğdın çık- 1381, 4826

can çık- 1395, 3987, 5260, 5570

turup çık- 486, 511, 561, 574, 601, 1111, 1562, 1604, 3068, 3281, 3291, 3946, 3955, 4932, 4958, 4972, 5010, 5027, 5444, 5668, 5938, 6283, 6420

kir- çık- 609, 2459, 2869, 3998, 4038, 4043

kopup çık- 5623, 6213

bekletip çık- 2535

sevnü çık- 601

çıkar- **çıkarmak**

içig çıkar-	2658
yüzin çıkar-	4968
köñüldin çıkar-	4808
tildin çıkar-	214, 1916, 4334
tilinde çıkarma-	2505, 2687
tilde yalğan çıkar-	1326, 2508

çoğla-

bağırmaq, çağırmaq

irig çoğla-	3847

çökür-

çökertmek

köñülün çökürme-	1109, 1551, 1591

E

eg-

eğmek

boyun eg-	101, 450, 678, 1037, 1754, 3629, 4564, 5482, 5800, 5905, 6365
baş eg-	5523

egil-

egilmek

kağıl teg egil-	1055
boyun egil-	3491, 5552

ek-

bir şey ekmek

yirke ek-	1394, 1624, 6555
urug eğgü ek-	4734
urug isiz ek-	4735

ekin-

ekinmek, kendisi için ekmek

eğgülük ekin-	5249

eksü-

eksilmek

küçi eksü-	1055
suví eksü-	973, 5436
emge-	zahmet çekmek, eziyet çekmek
küçün emge-	1738, 2955, 3831
emle-	ilaçlatmak, tedavi etmek, iyileştirmek
otun emle-	4358
uğuş birle emle-	1970
igig emle-	157
erejlen-	huzura kavuşmak, rahata kavuşmak
ilig erejlen-	3138, 5856, 5942
esenleş-	esenlik dilemek, vedalaşmak
ğuçuş- esenleş-	3292
esürt-	sarhoş etmek
devlet esürt-	6137, 6139, 6143
eşit-	işitmek, duymak, dinlemek
söz eşit	83, 153, 196, 306, 513, 558, 593, 638, 650, 751, 1011, 1013, 1029, 1249, 1306, 1665, 1684, 1832, 1872, 1903, 1913, 2338, 2511, 2526, 2662, 2949, 3015, 3051, 3233, 3318, 3512, 3707, 3767, 3814, 3849, 3853, 3859, 3866, 3925, 3961, 3971, 4059, 4062, 4102, 4119, 4394, 4680, 4875, 4883, 4949, 4979, 5155, 5434
yırak(tın) eşit-	527, 5642
uğ- eşit-	1903, 2526, 2669, 2880, 3866
könlün eşit-	359

eşü-	örtmek
yirig eşü-	5212
eşüñ-	örtülmek, örtünmek
yirig eşüñ-	3785
evril-	dönmek, devretmek; bk. evrül-
tuçı evril-	119, 126
evrül-	dönmek, devretmek; bk. evrül-
tuçı evrül-	3194
evür-	evirmek, çevirmek, döndürmek
yüz evür-	628, 649, 718, 1073, 1184, 2373, 3148, 3205, 3444, 4216, 4364, 5089, 5232, 5783, 5870, 5925, S.469, 6247, 3203, 757, 3367, 6147, 6230

I

ıd-	salmaq, göndermek, serbest bırakmak; geçirmek, ulaştırmak
çavı ıd-	2945
yavalık(ka) ıd-	1116, 1117
yaşa ıdma-	1491, 4185, 4503
tiriglik ıd-	1204, 3748, 3794, 5461, 5693, 6527, 6545
bitig ıd-	C44, C52, XXXIX, 3471, 3710, XLIV., 3968
burun ıd-	1131, 5178, 5298
emgek ıd-	1595, 2910, 2985, 3220, 4608
körü ıd-	2549, 3329
körü ıdma-	1489, 5198, 5849, 6189
süre ıd-	1156, 1484, 4509, 6367, 6563
aytu ıd-	3908
bitip ıd-	C51

ılık-	korumak
et öz ılık-	337
inan-	inanmak, güvenmek
bayatka inan-	1272, 1279
tapuğka inan-	3249, 3674, 4755
ışan-	itimad etmek, inanmak, güvenmek
inanıp ışan-	5847
İ	
iç-	içmek
suî iç-	73, 1735, 2467, 5366, 6045, 6054, 6057, 6060, 6063
yi- iç-	524, 2003, 2439, 2826, 2833, 2891, 2903, 3404, 3574, 3577, 3947, 4330, 4346, 4517, 4527, 4615, 4615, 4628, 4654, 4658, 4801, 4883, 4962, 5277, 5359, 5440, 5441, 5441, 5553, 5704, 6210, 6341, 6421, 6535, 6535
bor iç-	339, 1334, 1337, 1434, 2091, 2096, 2101, 2102, 2103, 2649, 2650, 2653, 2655, 2659, 2729, 2730, 2764, 2765, 5263, 6142, 6455
hâb iç-	6590
kan iç-	4099
içür-	içirmek
yitür- içür-	B5, 495, 1192, 2053, 2280, 2560, 3445, 4348, 4444, 4462, 4469, 6014
ötrüm içür-	1059
igîd-	terbiye etmek, eğitmek, yetiştirmek, beslemek
yimi birle igîd-	1257
şeker birle/şekerdin igîd-	1515, 6129
törüt- igîd-	1, 124, 1097, 1152, 1343, 3188, 3715, 3744, 3897

il- ilişmek, düşmek, inmek, bağlamak, kurmak, indirmek

bağdaş il- 4114

ıldür- iliştmek, indirmek

başın yirke ıldür- 2647, 3081

ilet- iletmek, götürmek, ilişmek; bk. ilt-

iki böz ilet- 6374, 6443, 6552

ilin- yakalanmak, tutulmak, kapılmak, kaptırmak

tiliñe ilinme- 4397

tuzakça ilinme- 4824

iliş- birbirine ilişmek, çatışmak; yapışmak, tutuşmak

yağa tut iliş- 2377

ilt- iletmek, götürmek, göndermek, ulaştırmak; bk. ilet-

bilig ilt- 335

söz ilt- 3814

imle- işaret etmek; göstermek

közin imle- 768

in- inmek

yirke in- 210, 5028, 6211, 6221

attın in- 5940

ir- irkilmek, yalnızlık duymak; ayrılmak, usanmak, bıkmak (?)

erejke ir- 1127

ser- ir-	4349, 4350, 4391, 6543
irik-	toplamak, yalnız kalmak, sıkılmak
özi irik-	765, 5674
iril-	kaygıdan titremek, hiddetlenmek, kendi kendini yormak, küçülmek
tolu iril-	825, 1071, 1351, 2005, 4242, 4718
işle-	işlemek, görmek, meşgul olmak, çalışmak, yapmak
uğuş birle işle-	161, 1952, 2713, 5196
bakıp işle-	255
bilig birle işle-	4557, 5283
iş işle-	419, 544, 1542, 1924, 1952, 2267, 2527, 2590, 2606, 5217, 5461, 6342
bilip işle-	428
işlet-	işletmek, kullanmak, sarfetmek
bilig birle işlet-	4136
it-	yapmak, etmek, eylemek, kılmak; düzenlemek, yoluna koymak, hazırlamak
iş it-	B17, 165, 223, 303, 418, 457, 501, 542, 1143, 1208, 1306, 1318, 1498, 1862, 2338, 2352, 2471, 2562, 2625, 2735, 3044, 3187, 3269, 3409, 3502, 3503, 4644, 4814, 5139, 5658, 5707, 5724, 5912, 6077, 6165, 6189, 6249, 6253, 6337, 6345, 6371
il it-	C69, 256, 449, 1888, 2017, 2179, 2702, 2937, 4009, 5495, 5497, 5499, 5624, S.543
kılık it-	4038, 5160, 5204, 5527, 6398
aş it-	4581, 4583, 4608
edgü it-	4648
ev it-	3560
hile it-	B45
ilig it-	3043, 5540
iş it-	914

itil-

düzelmek, yapılmak; yoluna girmek

işi itil-

606, 820, 919, 1176, 1270, 1321, 1392, 1701, 1705, 1799, 2261, 2323, 2414, 2599, 2601, 2606, 4031, 4053, 4063, 4606, 5274, 5595, 5698, 5732, 6444

il itil-

830, 1039, 1041, 1571, 1772, 1925, 2135, 2178, 2240, 2262, 3143, 5305, 5333, 5542, 5568, 5652, 5728, 5853

ajun itil-

895, 2034, 3103, 3108, 5942, 6424

kılkı itil-

2128, 5204

itin-

hazırlanmak, tamamlanmak; süslenmek, düzene koymak, çare bulmak.

itig itin-

462, 475, 3186

iş itin-

1278, 1366, 2790, 5139, 6083

ölümke itin-

1370, 1429, 1474, 3631

iv-

acele etmek, koşmak, çırpınmak, derhal yapmak, can atmak

iş iv-

556, 557, 588, 1310

ivin-

acele etmek

tokışka ivin-

2359, 2363

izle-

takip etmek

iz izle-

6211

K

kaç-

kaçmak, kaçınmak, sakınmak

keyik teg kaç-

401, 722

kut kaç-

710, 1335, 1338, 2091, 2104, 5076

ederse kaç-

1409, 3536, 3538, 4929

işdin kaç-

3686

koçup kaç-

6334, 6385

üçünçte kaç-

267, 3219

yağı kaç-	2390, 2395
ölümdin kaç-	1384, 4837

kal-

kalmak

atı kal-	110, 111, 182, 235, 1522, 1790, 1953, 2258, 4396, 4466, 5265, 5573, 5591, 5607, 5943, 6425, 6458, 6575
iş kal-	2219, 5503, 5533
kiçig kal-	1487, 1793
orun kal-	111, 1161, 5407
tirig kal-	3387, 6315
meñü kal-	113, 115, 228, 1402, 2871, 2993, 4703, 5808
söz kal-	114, 180, 2779
bir evde kal-	131, 132
neñ kal-	1119, 1161, 1205, 1672, 6375
ķumarı kal-	1467
urgı kal-	1623
edgü iz kal-	5256
atasız kal-	5380
asğı kal-	6001
ķadģu bile kal-	6201
ķarşı ordu saray kal-	6433, 6436
kiç kal-	556
dünya kal-	1238, 5255, 5694, 6636
turu kal-	1051, 1074, 1199, 1482, 1804, 3092, 4636, 4685, 5300, 6070, 6323, 6442, 6552
yatu kal-	983, 1363, 4684
eñip kal-	5967, 6390
ķokuz kal-	4718
az kal-	4332, 5284
ķuruğ kal-	108, 1521, 1525, 1576, 2547, 3653, 5712, 6411
uzun kal-	4683, 4817, 5139, 5346
kiğin kal-	2344, 3023, 5291, 5541
esen edgü kal-	1162, 3709, 4878, 6060
esen kal-	1481
yalñuz kal-	395, 4793
miras kal-	B14
yolda kal-	3703, 6113
arıp kal-	3702, 3703, 5042

açın kal-	5466
arkara kal-	6636
pak kal-	6436

şam- **kamaşmak**

köz şam-	5799

şama- **kamaşmak**

köz şama-	464

şap- **tutmak**

berk şap-	6110

şarar- **kararmak**

köñül şarar-	5347, 6461
tünü şarar-	5634

şarart- **karartmak**

meñiz şarart-	629
yüzüñni şarart-	639

şarı- **kocamak, yaşlanmak**

şut şarı-	1045, 1173
özi şarı-	181, 404, 5133
atsız şarı-	2645
esenin şarı-	1509

şarıl- **karılmak, katışmak, karışmak**

katıl- şarıl-	10, 3405, 3922, 4305, 4316, 4401, 4418, 4444, 4461, 4543

şat- **katmak, karıştırmak**

tuz kat-	711
katğur-	gölerek katılmak
ünün katğur-	4114
katığlan-	katlanmak, çabalamak
u- katığlan-	2157, 2361, 4106, 4195, 4276, 4409, 4435, 4555, 4810, 6181
usanma- katığlan-	4870, 6082
katıl-	katılmak, karıştırmak
isizke katıl-	874, 2257, 2897, 4195, 4241, 4244, 4549, 5256, 5510, 5743, 6164
kozi birle katıl-	461, 1040
budun birle katıl-	C56, 4449, 5750
saķışķa katılma-	9, 3719
haramķa katıl-	1433, 5261, 5347
‘aleviler birle katıl-	C57, L
fesadķa katılma-	1334, 4410, 5263
ķavşur-	kavuşturmak
elig ķavşur-	4056
ķavuş-	kavuşmak
sēlamet ķavuş-	3295, 3301
ķavuştur-	kavuşturmak
ķol ķavuştur-	766, 4896
ķaz-	kazmak
yir ķaz-	1735
ķazđan-	kazanmak

örüm keç- 6157, 6334

keçür- **giydirmek**

eğgü at keçür- 5800

keçim keçür- 2280

kel- **gelmek burada kaldım**

ķayudın kel- 583, 644, 1135, 1529, 5961

meşelde kel- 110, 1623, 3514

eğgü kel- 259, 878, 1296, 2444, 4368, 5090, 5767

biligdin kel- 472, 1775, 5253

ķut kel- 682, 724, 740, 1676, 1712, 1714, 1780, 4151, 4535, 4537, 4863, 5315, 6095

ölüm kel- 1120, 1361, 1370, 1371, 1465, 1465, 1472, 3623, 5169, 5715, 6068, 6112, 6175, 6175, 6294

kezigçe kel- 1476, 4760

eğgülüg kel- 934, 1841, 2439

oķıġu kel- 2694

tapuġka/tapuġıña kel- XIII, 2562

ķiřilik kel- 2873, 2896, 4236

tüzünlük kel- 3780, 6638

uluġluk kel- 4178

ķörki kel- 2861, 4500, 5950

alġalı kel- 3498, 5145

övke kel- 334, 781, 1453, 6097, 6354

devēlet kel- 1077, 1702, 1703, 1709, 1712, 1780, 3072, 3073, 3079, 4151, 4536

yorıp kel- 591, 3946, 4975, 6287

turup kel- 3307, 3339, 5023, 5719, 6304

turu kel- 5829

ķöñül birle kel- 5048, 5051

ķalu kel- 269, 712, 1317, 1392, 3080, 3159, 3159, 3162, 3258, 3258, 3303, 4650, 5216, 5685

tanuķ kel- 1713, 6042

berü kel- 106, 923, 3206, 3236, 3260, 3695, 3852, 3910, 3922, 3930, 3937, 4921, 4954, 5736

ķopa kel- 3840, 5672, 5675, 5960

atlan- kel- 4958, 5822

toğa kel-	4968, 5672
koçup kel-	6240
asğı kel-	5777
ödi kel-	554, 2286, 3014, 4927
ağır kel-	3457, 4950, 6621
küsep kel-	838, 6301
usı kelme-	4890, 4963, 5969, 6212, 6216
saķınç kel-	4552
aķa kel-	943
arzulap kel-	5041
ata kel-	5971
aŗa kel-	5895
aŗa yıǵlu kel-	460
aytu kel-	1068
belgüre kel-	6638
çefa kel-	6517, 6578
ese kel-	63
eŗüre kel-	3832, 4975, 6277
ig kel-	1056
meñzeyü kel-	441
meñzetü kel-	319, 412, 680, 739, 782, 1826, 2491, 2718, 2851, 5057, 5335, 5699, 5776, 6462
oğlu kel-	6540
oğrap kel-	591
otunluk kel-	6513
tapınǵalı kel-	528
keldür-	getirmek; bk. keltür-
saķınç keldür-	5868
tutup keldür-	5375
kemdi-	bıçakla kemik sıyırmak
süñük kemdi-	4131
kemiş-	saldırmak, sürmek, çıkarıp atmak, bırakmak
at kemiş-	2285, 2386

ker- **germek, kabartmak**

kögüz ker- 1535, 5211, 5215, 5326, 6539

kes- **kesmek**

söz kes- 363, 518, 625, 698, 736, 951, 1034, 1132, 1153, 1157, 1339, 1510,
1562, 2363, 3050, 3067, 3230, 3250, 3326, 3690, 4030, 4127, 4155,
4268, 4565, 4875, 4881, 4932, 5026, 5439, 5623, 5822, 5938, 6182,
6195, 6274, 6420

işig kes- 809, 811

baş kes- B50, 166, 784, 4099, 4213

uruğ kes- 3372, 3375, 3653, 3674, 6411

tın kes- 394, 3988

umınç kes- 5122, 5514, 6515

yol kes- 6308

çoğı kes- 144

kesil- **kesilmek**

sözi kesil- 33, 227, 404, 1528, 3496, 3709, 4398, 4566, 4732, 5205

başı kesil- 2516, 4123

tını kesil- 1520, 4698

çoğı kesil- 4661, 5030

eti kesil- 1528

kez- **gezmek, dolaşmak**

ajunuğ kez- 747, 3735, 4425, 4434, 6565

kıl- **kılmak, etmek, yapmak**

ögdi/səna kıl- 1256, 3116, 3190, 3716

tapuğ kıl- B48, 106, 362, 467, 600, 612, 615, 706, 843, 946, 947, 948, 952, 1279,
1362, 1370, 14511504, 1507, 1605, 1608, 1611, 1878, 1882, 2531,
2569, 2869, 2955, 2959, 2960, 2987, 2988, 3069, , 3204, 3214, 3222,
3224, 3225, 3231, 3232, 3234, 3235, 3236, 3253, 3255, 3256, 3339,
3341, 3357, 3445, 3631, 3651, 3675, 3696, 3747, 3751, 3753, 3884,

	3900, 3917, 4003, 4031, 4033, 4041, 4049, 4050, 4054, 4147, 4157, 4170, 4185, 4348, 4560, 4688, 4693, 4750, 4755, 4775, 5268, 5301, 5712, 5889, 6089, 6090, 6136, 6431, 6541, 6560
ziyaret kıl-	4991, 4992, 5001, 5023, 5664, 6298
iş kıl-	525, 556, 571, 587, 631, 632, 905, 906, 910, 1450, 1609, 1610, 1615, 1687, 1881, 1938, 1939, 1986, 1998, 2068, 2101, 2222, 2266, 2398, 2445, 2449, 2462, 2472, 2506, 2832, 2881, 2899, 3166, 3340, 3495, 3641, 3688, 3804, 3808, 4220, 4385, 4387, 4462, 4625, 4692, 4696, 4804, 4805, 4928, 4939, 4942, 5013, 5100, 5116, 5308, 5501, 5502, 5531, 5540, 5562, 5650, 5651, 5655, 5659, 5793, 5796, 5905, 5941, 6470
cefa kıl-	716, 1092, 1173, 1237, 1511, 3088, 3427, 3432, 3740, 5160, 5297, 5320, 6359, 6360
negü teg kıl-	3154, 4003, 4688, 6187
edgü kıl-	291, 322, 545, 549, 888, 912, 1084, 1109, 1148, 1333, 1367, 1639, 2307, 2476, 2965, 2967, 2980, 3001, 3261, 4095, 4176, 4283, 4360, 4363, 4375, 4391, 4397, 4430, 4435, 4437, 4443, 4527, 4558, 4564, 4694, 5086, 5225, 5319, 5476, 5605, 5732, 5733, 5790, 5860, 5901, 6068, 6095, 6163, 6164, 6190, 6262, 6262, 6360, 6363
tile- kıl-	A4, B6
beglik kıl-	300, 2018, 4106
beg kıl-	6586
otunluk kıl-	335, 2653
usallık kıl-	444, 2024, 2297
yakınlık kıl-	605, 910, 4275
yas kıl-	684, 916, 987, 1315, 1667, 2161, 4073, 4627
edgölük kıl-	C9, 39, 226, 227, IX, 230, 232, 336, 345, 857, 914, 929, 1296, 1315, 1330, 1508, 2160, 3200, 3734, 4338, 4344, 4469, 5088, 5147, 5191, 5249, 5254, 5306, 5608, 5744, 5766, 5785, 5808
tiriglik kıl-	1105, 6570
şebēb kıl-	1485
dā‘vi kıl-	811, 1895
teñsiz kıl-	2039
saqlık kıl-	2192
alplık kıl-	2292
aqlık kıl-	2765
bay kıl-	256, 2767
sukluk kıl-	2847, 6092
kul kıl-	2981, 2989, 3345, 3759, 3880, 4223, 4277, 4556, 4729, 4775, 6144

kişilik kıl-	1596, 1599, 1634, 1635, 1690, 2308, 2321, 2985, 4554, 5788, 5789, 5795, 5892, LXXV
edgü iş kıl-	3405
vefa kıl-	1171, 1441, 1691, 2871, 3427, 3432, 4137, 4273, 5087, 5135, 5160, 5320, 5926, 6362, 6516
tatıgsız kıl-	3587, 6178
yokuğ bar kıl-	3899
naşihat kıl-	5395
dü'a kıl-	B53, B75, 1039, 1110, 1265, 1503, 1571, 1803, 1886, 2433, 3050, 3051, 3135, 3287, 3954, 5401, 5837 6181, 6503
yazuk kıl-	3435, 3769, 3775, 5350, 5983, 6114, 6306
iglig kıl-	6029
küç kıl-	848, 1433, 1451, 3434, 4530, 4904, 5574
negü kıl-	368, 369, 797, 1240, 1277, 1283, 1582, 1584, 1753, 2223, 2228, 2455, 3205, 3486, 3497, 3571, 3572
uкуп kıl-	658
tükel kıl-	A25, B58, 116, 380, 1478, 4857, 5613, 5906, 6094
yuluğ kıl-	37, 52, 1404, 1555, 1603, 1768, 2409, 2411, 2432, 3932, 5517, 5793, 5804, 5857, 6099
yava kıl-	C79, 323, 359, 360, 362, 1333, 1372, 1425, 1440, 1611, 2894, 3543, 3545, 3631, 3787, 3917 4498, 4552, 4608, 4811, 4812, 4821, 4822, 5150, 5148, 5286, 5407, 5630, 5851, 6087, 6246, 6408, 6431, 6255, 6257, 6533
ağır kıl-	210, 1281, 3013, 3117, 6135
ağır kıl-	900, 906, 3139, 4873
ağu kıl-	370, 3995, 4299, 5522
asığ kıl-	448, 1062, 1065, 1112, 1113, 1121, 1131, 1149, 1196, 1198, 1199, 1285, 1361, 1403, 2010, 2161, 2573 2801, 3001, 3269, 3271, 3623, 3699, 4191, 4229, 4830, 4837, 4864, 5140, 5147, 5153, 5155, 5603, 5714, 6093
asığı kıl-	3699
açığ kıl-	3587, 3648, 4204, 5477
açığ kıl-	B41, 1646
fıda kıl-	56
kuğu kıl-	365, 1098
sarığ kıl-	498, 1164, 6276
yakın kıl-	254, 500, 1565, 4230, 5303

yanut kıl-	C71, 753, 938, 1006, 1688, 1690, 2819, 3240, 3426, 3851, 3888, 3968, 3884, 4182, 4432, 4436 4626, 5059, 5625, 5772, 5893
şükür kıl-	B10, 109, 311, 392, 754, 756, 757, 758, 759, 1030, 1033, 1250, 1686, 1782, 3114, 3294, 5194 5442, 5470, 5853, 5952, 6449, 6450
küvenç kıl-	1038
sevinç/sevinçlig kıl-	1241, 1774, 5707, 6114
cevab kıl-	2648, 3157, 3321, 3452, 3680, 4303, 5034
namaz kıl-	3239, 3285, 3287, 3954, 4887, 4969, 5671, 5681, 5829
selâm kıl-	3958, 5032, 5036, 5055, 5683, 5960, 6286, 5056, 5058, 5065, 5053
orun kıl-	3959, 5038, 6605
bulun kıl-	3636, 4591, 5411, 5487
yol kıl-	2499, 4896, 5960
haşım kıl-	1433, 5260, 5707
uluğ kıl-	5771
yaruk kıl-	5986, 4134
sakınç kıl-	1241, 6340
itig kıl-	258, 1971, 2482, 2780
törü kıl-	822, 1435, 1451, 1686, 1690, 2022, 4432, 5170, 5197, 5288, 5471, 5903, 6273
ağırlık kıl-	4996
atalık kıl-	1552, 6485
ruzi kıl-	B77, 6604
elig tuttaçı kıl-	30, 32, 48, 62
sıgıt kıl-	376, 1234, 6182
uzun kıl-	379, 1120, 5806
şabır kıl-	587, 6448, 6449, 6450
yiti kıl-	927, 1252, 2369, 4475
çıkış kıl-	1325, 4538
tap kıl-	2390, 2395, 3939, 4550, 4677, 4773, 6078, 6370
erej kıl-	3114, 5491
kulluk kıl-	3251, 3672, 5931, 6500, 6144
basut kıl-	419, 1267, 3261, 5614, 5821, 6192
'adēd cedri kıl-	2633, 4380
ağın kıl-	5216, 6118
turu kıl-	5285
koğuz kıl-	5296
otı kıl-	4871, 6167, 6174

kızıl kıl-	954, 2398, 2483, 5804
ivit kıl-	5872
çığay kıl-	2615, 3757
qabul kıl-	A18
kiçiglik kıl-	1702
qadaşlıq kıl-	3683
ma' lum kıl-	A11
taşnif kıl-	A15, A23
könilik kıl-	1729, LXXV, 6479
uluqluql kıl-	4716
atasız kıl-	6055
uminç kıl-	5009
sü'al kıl-	C20
münazara kıl-	C46, C53, XLI, XLVI
ta' bir kıl-	C74
taz'iyet kıl-	LXXXIII, LXXXV
siyaset kıl-	411, 2567
bilip kıl-	258, 5054, 5123, 5650
ınanç kıl-	1091, 1377
teñ kıl-	651
zına kıl-	1334, 4409
baş kıl-	3644
baş kıl-	3708, 3965, 4273, 4391, 4608, 5688, 5773, 6180, 6287
al kıl-	2356, 2630, 3709
yağı kıl-	2067, 4187, 4232, 4259
özni qara kıl-	4323
ağın kıl-	5598
yavuz kıl-	5979
uçuz kıl-	3676, 4495, 4587, 4855, 5316
uvut kıl-	4981
tevbe kıl-	5647
kiñeş birle kıl-	5650
uğu kıl-	3641
alın kıl-	2371
andağ kıl-	6544
artut kıl-	1769
aş kıl-	4017
at kıl-	322
az kıl-	3938, 3954

bağır kıl-	2609
bēḍel kıl-	3563
bıçış kıl-	4661
bilge kıl-	2629
bütün kıl-	6094
bütünlük kıl-	2622
çema‘at kıl-	5486
çal kıl-	1098
çoğı kıl-	200, 5866
elig bir kıl-	3469, 3884
fesad kıl-	2091, 4411
fıḍa kıl-	56
ınanç kıl-	1091, 1377
iḍişi kıl-	4047
‘ınayēt kıl-	1267, 6192
isiz kıl-	874, 929, 1147, 1148, 1155, 1330, 2259, 3379, 4468, 4564, 5088, 5227, 5319, 5511, 5741, 5743, 5948
	6166, 6264
isizlik kıl-	913, 1362
iş kıl-	1750, 6580
kābul kıl-	A18
kadaşlık kıl-	3683
kerek kıl-	2266, 2449, 2772, 2881
kıyam kıl-	5443
kıyık kıl-	1723
kızlık kıl-	564
kiñeş kıl-	5814
kokuz kıl-	5296
kor kıl-	1297, 3362, 6004
köni kıl-	1102, 5506
mesgul kıl-	5116
mina kıl-	4960
muyan kıl-	3435
niyet kıl-	5722, 5732, 5733
ortu kıl-	5562
ta‘ziyet kıl-	6304
yad kıl-	A38
yiş kıl-	2959
yişin kıl-	4675

yavallık kıl- 2567

kıldur- yaptırmaq

iş kıldur- 6153

kılın- kılınmaq, yapılmak

beyanı kılın- C63, C65
araste kılın- A10
bina kılın- A29
eğgü kılın- 1333, 1367, 6262, 6263
fal kılın- 2468
andağ kılın- 3156, 3280, 4192, 4307
oğul kız kılın- 3373
itig kılın- 3788, 5162, 6091
siliglik kılın- 4112
negü teg kılın- 4192, 4307
kişilik kılın- 5789
isiz kılın- 5511, 6264
tevbə kılın- 5289
tapuğ kılın- 4037
arınu kılın- 3522
at kılın- 4468

kına- cezalandırmak, işkence etmək

bayat kına- 3520
yalğanığ kına- 5877

kıs- kısaltmaq, sıkmak, baskı altında bulundurmaq

tın kıs- 1120
isiz kıs- 5227
tiş kıs- 1453
özin kıs- 965

kısıl- **kısılmak, arada kalmak**

tiriglik kısıl- 6486

kısır- **kısaltmak**

söz kısır- 176, 4052

kıy- **kıymak, dönmek, süzmek**

söz kıy- 338, 2013, 2812, 2876, 3816, 5011, 5076

elig kıy- 850

kıyıl- **kıyılmak, kusur işlemek, sözünden dönmek**

tapuğda kıyılma- 607

kız- **kızarmak, gülmek**

yüzi kız- 3845

kızır- **kızarmak, gülmek**

meñiz kızır- 3283

kızart- **kızartmak, mutlu etmek**

meñiz kızart- 2384, 4868, 5199, 6002, 2185, 892

eñ kızart- 1287, 3977, 4117, 5779

kigür- **girdirmek, içeri sokmak**

busuğka kigür- 2370

evke kigür- 3293

kiñeş- **karşılıklı danışmak**

söz kiñeş- 3492, 3688

kişike kiñeş- 3493, 3689, 5659

kiñü-**genişlemek**

bilig kiñü-

5657

yir kinü-

5915, 6419

kir-**girmek**

boğuzdın kir-

991, 2895, 4615, 4674

kapuğka kir-

1134

kara yirke kir-

1512, 6553

gürke kir-

1516

teñizke kir-

1733, 4395

egri yolka kir-

2023

tapuğka kir-

XXVI, 2906, 4032

köñülke kir-

4025

köni/könilik yolka kir-

36, 4807

yorıp kir-

520, 1581, 5662, 5823, 6421

kelip kir-

561, 1111, 1563, 3282, 4975, 5027, 5448, 5823, 6421

turup kir-

3148, 3204, 3652, 4125, 5032, 5684, 5940, 5968

tüşüp kir-

4882, 4958, 5014, 5454, 5830, 5939, 6198, 6225, 6339

evke kir-

745, 3437, 3947, 4976, 5032, 5968

iligke kir-

609, 4896

ilke kir-

494

işke kir-

587, 1316, 3866

emgeki kir-

1597, 1792, 2144, 2907, 2909

kılıç kınka kir-

2144

karınka kir-

2656

keñdke kir-

4161, 4316, 4687

ara kir-

2587, 5863

yolka kir-

3611, 6365

töşekke kir-

1056, 5671, 6214

kişe-**kösteklemek, bağlamak**

til kişe-

1838, 3076

kit-**gitmek**

isiz kit-	890
tatığ kit-	1139, 2152, 4611
emgeki kit-	468, 1040, 1654, 6375
usı kit-	102
uķuş kit-	294
bilgi kit-	1178
igi kit-	2172
umınç kit-	2812
sevinç kit-	4850, 5968, 6198
vęfa kit-	6466, 6467
uvut kit-	6474
yası kit-	4229

kiter-

gidermek

tatığ kiter-	1352, 4113
sukluk kiter-	4729
azuklar yolındın kiter-	385
usı kiter-	2331, 6075
kõnũlde kiter-	3428

kizle-

gizlemek

yüz kizle-	665, 3836, 3948, 5012, 5028, 6211, 6215, 6301, 6308
õzin kizle-	3234
kõnũl sırrı kizle-	1301, 2689, 2690
sõz kizle-	970, 978, 1010, 2678, 2683, 4108, 6627

ķod-

koymak, bırakmak

eđgũg ķod-	5813
iz ķod-	5264
sõz ķod-	1080, 6074
iş ķod-	1130, 1174, 2157, 3690, 4805, 4927, 5267, 5503, 6372
bitip ķod-	258, 1354, 1356, 1470, 1722, 2226, 2699, 2776, 6506
ķumarı ķod-	1356, 1468
ajun ķod-	1405
sığıt ķod-	1517
tapuğ ķod-	3656, 3957, 5682, 5752

tilek arzu қоd-	4732, 4736, 4986, 5190, 5819
қаdғu қоd-	5839
at қоd-	258, 1460, 3915, 4818, 5264, 6592
dўnya қоd-	1091, 3087, 4730, 4737, 5115, 6050, 6154, 6507
usallık қоd-	4559
isizlik қоd-	4708
asıg қоd-	1879, 3245, 3610, 5747
açlık қоd-	2003
bağırsaklıkın қоd-	6468
evre қоd-	4745
haramıg қоd-	6459
inçlik қоd-	5624
hile қоd-	5735

қодун-

бırakmak

at қоdун-	1446, 3786, 5087, 5157

қол-

istemek, dilemek

arzū қол-	487, 1892, 2794, 3870, 4515, 4515, 4863, 5424
‘uzri қол-	C82, 204, 671, 3809, 5123, 5289, 5645, 6621
asıg қол-	106, 1879, 3245, 3931, 5353, 6098, 6502
edgū қол-	1147, 2438, 2872, 3267, 3501, 3507, 3507, 4054, 4370, 4482, 4484, 5237
raqbda/raqbdın қол-	38, 1110
tilek қол-	2541, 4957, 4980
erej қол-	432, 434, 4809
‘uqbi қол-	3027, 3410, 3976, 4862, 6499
baħıl қол-	1518

tōšek қол-	3285, 3838, 3950, 4887, 4962, 5673, 5826, 6212

қомı-

heyecanlanmak, coşmak

kōñül қомı-	3854, 3857

komıt-	heyecanlandırmak, coşturmak
köñül komıt-	3701
kop-	kopmak, kalkmak, gelmek, meydana gelmek, zuhur etmek
yıd kop-	71, 98
örü kop-	3067, 3952, 4153, 4881, 5439, 5457, 5822
yirdin kop-	3953, 4892, 4893
ozundın kop-	4213
örlep kop-	4889 5677
kopur-	yerinden kaldırmak
örü kopur-	103, 269
kut kopur-	1751, 5792
at kopur-	3369, 3975
qora-	azalmak, zarar etmek
küçi qora-	1062
qorq-	korkmak
katıg qorq-	773, 3651
qotur-	boşaltmak
sakınç qotur-	117
kön-	doğrulmak, düzelmek, doğruyu söylemek, yola çıkmak
yolqa kön-	1536, 4810
köndür-	doğrultmak, yola çıkarmak
yol köndür-	474
köngel-	görünmek, belirmek

yol köngel- 5976

könit- doğrultmak

yol könit- 2884, 6561

kör- görmek, bakmak

emgek kör- 2962, 3391

tüş kör- 6025, 6026, 6029, 6303

yaqşı kör- 522, 531

baqa kör- B54, 195, 239, 627, 644, 655, 770, 790, 1140, 1898, 2112, 2149, 3253, 3260, 3338, 3360, 3364, 3539, 3685, 3936, 3992, 4355, 4376, 4685, 4721, 4836, 5124, 5146, 5151, 5181, 5182, 5191, 5361, 5630, 5675, 5769, 5827, 5954, 6069, 6071, 6226

kelip kör- 1068

yarağ kör- 529, 4887, 5013, 5495, 5724

asığ kör- 160, 1025, 1146, 1844, 1871, 3490, 4229, 5763, 5914, 6037

açıp kör- 4722

yatu kör- 5969

ağırlık kör- 289

aşru kör- 4040, 6191

bolup kör- 5749

қадра kör- 6244

titrü kör- 328

körkit- göstermek

vefa körkit- 716

yüz körkit- 32, 48, 2522

körün- görünmek, huzura çıkmak

asığ körün- 916

iligke körün- C15, 1581, 3841

tapuğқа körün- C28, 580, XIV, XXV, 2563

köründür- göstermek, getirmek

tapuğka köründür-

573

kötür-

götürmek, kaldırmak, yükseltmek, yok etmek

elig kötür-

302, 1029, 1110, 1249, 1493, 1519, 1783, 1845, 3051, 3063, 3116, 3813

köñül kötür-

1377, 3084, 3790, 4091, 5026, 5211, 5323

baş kötür-

545, 774, 890, 3081, 3286, 3346, 3682, 3838, 3953, 4298, 4746, 5449,
5827, 5828, 6220, 6221, 6396, 6453

örü kötür-

545, 636, 1642, 1717, 3952, 5449, 5450, 6220

ağırlap kötür-

2403, 4350

ülüg kötür-

2116, 5348, 6379

at kötür-

1600

başa kötür-

3682, 3838

egin kötür-

1534, 1882, 4966, 5214, 5326

emgek kötür-

1883, 2936

ķurıt-

kurutmak, soldurmak, yok etmek

başın ķurıt-

2515

ķutađ-

kutlu olmak, saadetli olmak, devletli olmak

kün ķutađ-

1568, 1663, 1814, 2760, 2864, 6324, 6424

ķutul-

kurtulmak

ölümdin ķutul-

1384, 1474

öl- ķutul-

6375, 6378

ķüdeş-

ķözetmek, korumak, saklamak; bk. ķüzet-

bayat ķüdeş-

3764, 5306, 6248, 6386, 6637

ħaķ ķüdeş-

2822, 3956, 4360, 4649, 5229

til ķüdeş-

176, 967, 1312, 3425, 4332, 4344

ħurmet ķüdeş-

4151, 4304

isizdin ķüdeş-

1264

öz küdez-	650, 704, 846, 1509, 2363, 2392, 2505, 2519, 2791, 2833, 2852, 2893, 4119, 4121, 4142, 4268, 4268, 5284, 6160
boğuz küdez-	1312, 2894, 4589, 4615, 4675
emanet küdez-	5360, 5589
könül küdez-	26, 47, 4582, 4612
söz küdez-	4000
köz küdez-	2480, 2793, 4051, 4105, 4516
'ıyarın küdez-	5575
iman küdez-	3741

kül-

gülmek

katğura kül-	76, 80, 4114, 6612
sevinçin kül-	941, 3207, 3955, 4438, 5627, 6587
bezenip kül-	6633
esenin kül-	4641
sevnü kül-	4970, 5037, 6201

küreş-

güreşmek, boğuşmak

alışıp küreş-	2360

küven-

güvenmek; övünmek

küçine küven-	5215
kutka küven-	550, 668, 694, 1332, 5323

küy-

yanmak

tüte küy-	1229, 5637

açıp küy-	3796, 5637

küyür-

yakmak, yaktırmak

küçün küyür-	1404, 3532, 3624, 5168

M

mañ- **adım atmak, yürümek**

arzulap mañ- 3702, 5045

meñzet- **benzetmek**

ayka meñzet- 730

min- **binmek; bk. mün-**

atın min- 576, 3068, 3282, 3835, 4882, 5014, 5661, 5681, 5830, 5939, 5973,
6197, 6420

O

oğan- **uyanmak; bk. oğun-**

ğafıllıqtın oğan- C65

oğun- **uyanmak; bk. oğan-**

beliñlep ođun- 3286, 4963, 5673

oqı- **1) okumak**

kıtab oqı- A11, 2631

bitig oqı- 1498, 1557, 3473, 3732, 3887, 3912, 3969

beytig oqı- 1649, 1708, 2046, 2253, 2306, 2578, 2625, 2690, 3479, 3872, 6207,
6317, 6398

virdin oqı- 6222

2) çağırmaq

aşka oqı- C61, 4666

ziyaretka oqı- 4986

arzulap oqı- 5066

evıñe oqı- 4665, 4667

oķŗa-

benzemek

arslanķa oķŗa-

784, 4098

oņar-

yoluğ oņar-

1813, 3988

iŗ oņar-

1967, 1989, 1990, 2222, 5507

ödür-

seçip ayırmak

ağır- ödür-

B39, 329, 2342, 6019

ög-

öğmek, medhetmek

alkayu ög-

5786

alkıtı ög-

5610

öğren-

öğrenmek

bilig öğren-

1681, 1823, 3013, 3216, 3221, 4342

öğret-

öğretmek

bilig öğret-

1228, 1489, 1493, 1494, 1794, 4506

öl-

ölmek

toğuğlı öl-

180, 1137, 1545, 6290, 6313

ön-

bitmek, yetişmek

nı‘ meť ön-

972, 2032

ot yem ön-

975, 5600

iŗ ön-

1680, 2451, 4022

çiçek ön-

120, 2688

saķal ön-

3622

öp-

öpmek

yir öp- 939, 1553, 1601, 3050, 3067, 5805, 6420

örle- **yükselmek, belirmek, çıkmak**

kökke örle- 6046, 6064

ört- **örtmek, örtülmek**

yüz ört- 4885, 6474

örte- **yakmak**

özüg örte- 2656, 2769

öt- **ötmek**

sandvaç öt- 78, 4963

öte- **ödemek**

hax öte- 597, 1478, 1559, 1560, 1634, 1877, 2321, 2565, 2905, 2965, 3060,
3065, 3483, 4071, 5574, 5578, 5583
5889, 6105

ötün- **arz etmek, dilekte bulunmak, ricada bulunmak**

til ötün- 3770, 3810, 3813

ötüg ötün- 791, 2498, 4043, 4058, 4103

iligke ötün- 578, 1556, 3849, 5663, 6279, 6321

S

saç- **saçmak, dağıtmak**

közi yaş saç- 80, 6286

yaşın saç- 1500, 1562, 6157

kafur saç- 5450, 5451

sakın-	sakınmak; sanmak, düşünmek
uzun sakın-	3473, 3682, 4826, 5346
savıl-	kaymak; bk. savul-
bakırsuğuna savıl-	4888
sev-	sevmek
çın sev-	2585, 2608
katıg sev-	714, 4342
sı-	kırmak, bozmak, ezmek; kırılmak
köñül sı-	2808
boynı sı-	3342, 5474, 6161
burhanın sı-	5486
sıgın-	sığınmak
bayatka sıgın-	2158, 3741, 5647, 6250, 6631
sın-	kırılmak, bozulmak, incinmek
köñül sın-	2808, 3351, 3396, 4612
sızur-	eritmek
can sızur-	1919
sök-	söğmek
sere sök-	6538
sözle-	söylemek, konuşmak
söz sözle-	A36, 306, 351, 506, 522, 957, 960, 962, 1084, 1298, 1325, 1655, 1916, 2514, 2948, 3711, 3826, 3880, 3961, 4086, 4116, 5435, 5687

köni sözle-	962, 1025, 1917, 1937, 2175, 2203, 3383, 3501, 3847, 4027, 4108, 4117, 4117, 4609, 4639, 4876, 4903, 6094, 6150, 6620, 6627
bilip sözle-	170, 178, 207, 490, 1407, 1492, 1594, 5861
saķnu sözle-	3878, 3881, 4334, 4552
ağra sözle-	3500
isig sözle-	3183

sun- **sunmak, uzatmak**

elig sun-	98, 281, 346, 351, 1496, 2181, 2647, 2866, 3472, 4130, 4596, 4597, 4607, 4646, 5441, 6616

suṽsa- **susamak**

usup suṽsa-	2924

sür- **sürmek, kovmak, sürgün etmek; devam etmek**

can sür-	6623
çerig sür-	2381
erk sür-	4329
evre sür-	6244

süz- **süzmek**

budun süz-	5495
il süz-	5949

süzül- **süzülmek**

çın süzül-	5117
il süzül-	5626

T

tapla- **kabul etmek, razı olmak**

köñül tapla-	3495, 3686, 3689, 3690, 3691, 3692, 6293

tapın-	tapınmak, hizmette bulunmak
bayatka tapın-	1278, 1329, 3754, 5471
tart-	tartmak, çekmek, uzatmak, çıkarmak
örü tart-	3091, 5426
teg-	değmek, dokunmak, ulaşmak
tilekke teg-	155, 159, 331, 428, 615, 1797, 1821, 2627, 2637, 3311, 4019, 4179
emgek teg-	432, 1320, 2147, 3135, 3140, 3322, 3683, 3699, 4872, 4995, 5041, 5047, 5048, 5856, 5977, 6235
inçke teg-	103, 1044, 1772, 1782, 2180, 2239, 3094, 3104, 3128, 5332, 5504, 5626, 5728, 5942, 6481
ağırlıkka teg-	1125
basnu teg-	4099
beğüklükke teg-	2233
biligke teg-	1016, 1820
elig teg-	2029, 2550, 4477, 5840
erejke teg-	5345, 5568
evke teg-	1604
ilke teg-	458, 614, 830, 2029
irinç teg-	3109
tegür-	eriştirmek, dokundurmak
inçke tegür-	1781, 1880, 2260, 2962, 3144
tilekke tegür-	1823, 3860, 3870, 5597
emgek tegür-	4529
başın kökke tegür-	3072
biligke tegür-	1822
çın tegür-	3818
eğgölük tegür-	5283
elig tegür-	222, 368, 1067, 1416, 1822, 2006, 2605, 2847, 3102, 3221, 3467, 4231, 4267, 4451, 5437, 5489, 5723
erejke tegür-	1544
hağ tegür-	2974

hükmi tegür-	3898
içgü tegür-	4580, 4652
ig tegür-	1067

tın- **dinlenmek, solumak, nefes almak**

ağa tınma- 6626

tıñla- **dinlemek**

sözüg tıñla- 559, 648, 1301, 3074, 3594, 3996, 4025, 4144, 5874, 5876, 5883

ti- **demek**

negü ti- 156, 165, 216, 233, 261, 333, 336, 346, 426, 445, 452, 480, 490, 533, 544, 602, 631, 640, 667, 723, 755, 841, 914, 946, 965, 997, 1063, 1076, 1133, 1146, 1177, 1191, 1222, 1266, 1290, 1318, 1336, 1357, 1369, 1398, 1407, 1442, 1447, 1457, 1475, 1492, 1514, 1523, 1536, 1567, 1594, 1608, 1616, 1620, 1638, 1673, 1689, 1724, 1741, 1754, 1779, 1880, 1913, 1945, 1955, 1962, 1992, 2019, 2031, 2040, 2052, 2088, 2095, 2100, 2117, 2141, 2153, 2167, 2196, 2204, 2214, 2231, 2243, 2287, 2306, 2319, 2338, 2367, 2379, 2424, 2477, 2513, 2521, 2569, 2602, 2614, 2625, 2644, 2657, 2690, 2696, 2745, 2758, 2777, 2785, 2809, 2818, 2838, 2863, 2984, 3002, 3012, 3029, 3035, 3071, 3085, 3126, 3142, 3181, 3211, 3222, 3265, 3278, 3299, 3312, 3323, 3343, 3360, 3372, 3400, 3420, 3429, 3460, 3479, 3491, 3516, 3552, 3566, 3583, 3613, 3632, 3639, 3700, 3770, 3798, 3815, 3829, 3872, 3878, 3925, 3962, 3999, 4050, 4082, 4103, 4152, 4170, 4189, 4197, 4207, 4261, 4290, 4326, 4333, 4406, 4434, 4480, 4533, 4554, 4588, 4631, 4636, 4730, 4752, 4766, 4795, 4813, 4828, 4899, 4910, 4947, 4983, 4998, 5024, 5043, 5085, 5112, 5123, 5182, 5199, 5238, 5250, 5274, 5287, 5325, 5349, 5354, 5385, 5394, 5411, 5419, 5430, 5461, 5473, 5480, 5509, 5523, 5543, 5569, 5599, 5651, 5658, 5713, 5729, 5742, 5754, 5787, 5795, 5832, 5843, 5861, 5891, 5956, 5980, 6002, 6020, 6061, 6081, 6119, 6130, 6138, 6165, 6177, 6261, 6330, 6398, 6448, 6478

tik- **dikmek, dürtmek, sokmak, delmek, dikey getirmek, (dikiş) dikmek (ağaç) dikmek**

çağan teg tik- 6601
közün tik- 769, 956, 1029, 1151, 1519, 1783, 1899, 4487, 6217

tile- **dilemek, istemek, beklemek, aramak**

inçlik tile- 3018, 4643, 5424
asığ tile- 858, 2572, 2608, 2728, 3257, 3492, 3494, 3931, 4274, 4744, 4993, 5432, 5536, 5537
tilek tile- 90, 675, 1345, 2416, 3315, 3604, 3727, 3729, 3857, 3869, 3904, 3981, 4423, 4936, 5429, 5482, 5612, 5660
ajunluk tile- 4853
arıtmağ tile- 5631
eğizlik tile- 1521
et öz tüz tile- 5474
inçlik tile- 3018
ķana'at tile- B10
küçün tile- 3830, 3865

ķolup tile- 4492, 5645
tir- **dermek, toplamak**

neñ tir- 1205, 1422, 1672, 1732, 1738, 3048, 5361
can tir- 5383
çerig tir- 2365
ķaramıg tir- 3385
tavar tir- 6079

tiril- **dirilmek, yaşamak**

ķutun tiril- 1251, 1539, 1976, 2038, 3128, 3504, 3569, 4452, 5330, 5389, 5856, 5857
aıa yığlu tiril- 2051
esen tiril- 965, 1480, 1948, 2528, 3876, 4671
inç tiril- 1948, 2022, 2435, 2528, 3876

toğ- **doymak**

karın toğ- 988, 3602, 3604, 3610, 3610, 3611, 4325, 4329, 4769
yi- toğ- 989, 1126

toğ- **doğmak, meydana çıkmak, yükselmek**

kün toğ- 827, 831, 2173
anadın toğ- 873, 1513, 1673, 1678, 1681, 2288
anasında toğ- 1388, 1932

tokı- **döğmek, dokumak, vurmak, çalmak**

kapuğ tokı- 3291, 3957, 4972, 5682
yoğuğ tokı- 3082, 3661, 4189, 4545, 5508

tök- **dökmek**

kişi kanı tök- 1433
müsülman kanı tök- 6440

törüt- **yaratmak**

‘alëm törüt- 125, 2227
at törüt- 3663

töşen- **döşenmek**

çögesin töşen- 5974

tur- **durmak, kalkmak, yükselmek, ayakta durmak**

örü tur- 519, 939, 3463, 3833, 3957, 4006, 5285, 5443, 5706
yırağ tur- 781, 1309, 1313, 1329, 1378, 1434, 1508, 2762, 3552, 4149, 4194,
4453, 5141, 6629
anuk tur- 1323
oğuğ tur- 1436, 2331, 2345, 4138, 5163, 5257, 5310
körü tur- 250, 559, 4098, 4199, 5592

yağın tur-	780, 4262, 4546
yiyü tur-	4600, 4628
adı tur-	771
aytu tur-	2564, 4185
bağa tur-	538, 541, 656, 760, 800, 1551, 4338, 5274, 5302, 5717, 6217, 6345
bağnu tur-	4095
baru tur-	4161
birü tur-	3093, 4330, 5553, 6265
çıka tur-	4104
erte tur-	607, 1506, 2536, 4039, 5661
esen tur-	5897, 6195
eşdin tur-	499, 3289, 3841, 6224, 6304
fışaddın yırağ tur-	1434
ite tur-	2547, 5504
kapuğda tur-	100, 2547, 2727, 2972
kılu tur-	1596, 1639, 3432, 4275, 5589
kite tur-	3179
ķolu tur-	5286
ķorku tur-	656, 4051, 4095, 6363
ķörnü tur-	4759
öyü tur-	1273, 1462
öçgü tur-	5324
öğrenü tur-	3169
sağ tur-	1452
süze tur-	5504
şük tur-	C24, 957
tapnu tur-	1591
tatığsız tur-	3586
yağa tur-	118

tut-

tutmak

yiriñe tut-	B69
ağa ağra tut-	1722
ağra tut-	1722, 4343, 4383, 5515, 5529, 5550, 5560, 5885, 5887, 5914, 6482
yağın tut-	B49, 592, 634, 888, 1263, 1378, 1612, 1721, 2258, 2259, 2341, 2926, 4094, 4173, 4234, 4450, 4457, 5230, 6577
eğgü tut-	183, 495, 496, 1259, 1305, 1353, 1719, 2161, 2476, 2965, 2967, 3001, 3261, 4095, 4176, 4283, 4360, 4363, 4375, 4391, 4397, 4430, 4435,

	4437, 4443, 4527, 4558, 4694, 5086, 5225, 5860, 5901, 6095, 6104, 6164, 6190, 6363
ağır tut-	540, 1281, 1455, 1507, 1603, 2158, 2548, 2641, 3013, 3676, 4085, 4337, 4350, 4520, 4999, 5580, 5910, 6135
ajun tut-	88, 217, 218, 224, 250, 281, 445, 1746, 2093, 2141, 4013, 5086, 5137, 5828, 6548
ajunuğ tut-	1748, 3152, 5173
ajunrı tut-	351, 352
altun tut-	2742
amul tut-	25
and tut-	6583
anuğ tut-	552, 1675, 2046, 2558, 4260, 5931
arığ tut-	2110, 4343, 4505, 4536, 4645, 6250
at tut-	6284
atın tirig tut-	3369, 6268
ayada tut-	717, 6523
azın azğa tutma-	306
basa tut-	4329, 4561
bekrü tut-	725, 4800, 5093
bütün tut-	2850, 2852
bütrü tut-	3949, 4961, 5828, 6399, 6548
cıhan tut-	284
adaş tut-	501, 502, 2575, 3174, 4193, 4207, 4233, 4235, 4269, 4273
ecel tut-	1118, 1143, 1153
ediz tut-	5420
elig tut-	29, 30, 32, 48, 62, 350, 351, 388, 455, 1154, 1176, 1198, 4056, 4058, 4296, 4527, 4541, 5852, 6079
er at tut-	2345, 5460
er tut-	2399, 3030, 4520
erdeş tut-	4186
erej tut-	4442, 5187
erejke yakın tut-	1263
esen tut-	117, 3757, 3806
hımmeť beďük tut-	5420
hımmeť uluğ tut-	5419
ig tut-	1054, 4616
il tut-	87, 1981, 2057, 2068, 2132, 2142, 2711, 2714, 3039, 4714
imin tut-	5577
irig tut-	4278

iş tut-	2494, 4194, 4204
kadaş tut-	4167, 4375
kalın tut-	4186, 5483
kan tut-	1058
kapuğ tut-	943, 1303, 2814
kısa tut-	1219, 1221, 1226, 1227, 1491, 4561, 5198, 5556
kısğa tut-	4296, 4550, 5233, 6079, 6090
küşüş tut-	361, 5161, 5717
küzñü tut-	5618
oñ tut-	1863
örte tut-	4035
ruze tut-	3227, 3242
saķış tut-	2782
semiz tut-	3599
sizik tut-	1090, 3785, 4256, 5305, 5408
süçig tut-	547, 706, 2576, 2804, 3426, 4280
yaķa tut-	2377
ölüm tut-	4719, 6400
tutun-	tutunmak
erdeş tutun-	1697, 2276, 3392, 4217
tutuz-	söylemek, nasihat etmek, emretmek
ayu tutuz-	2335
tüg-	çatmak, bağlamak
ķaşın tüg-	80, 191, 770, 1586, 3446, 4211, 4756, 4976, 4977, 5029, 5670, 6232
yüzin tüg-	626, 4204, 4209
tüket-	bitirmek, tamamlamak
bitiyü tüket-	6495
tüz-	düzmek, düzeltmek

it- tüz-	146, 418, 449, 2344, 3079, 5624
budun tüz-	4309
çerig tüz-	B44, 2272

tüzül- düzelmek

ili tüzül-	1042

U

uç- uçmak

usı uç-	3952, 5970

uğı- uyumak

yat- uğı-	3285, 5673, 5992, 6269

uķ- anlamak

uķuş uķ-	2627, 3014, 3168
mā 'nisi uķ-	3323, 3537, 3872, 4631, 1138

ulıt- ulutmak, inletmek

ajunnı ulıt-	6542

ur- vurmak, döğmek

keńç ur-	1420, 2056
keçük ur-	299
yüz ur-	475, 476, 578, 599, 719, 736, 951, 1632, 2309, 2331, 2391, 3078, 3282, 4881, 5681, 6197, 6420
hazine ur-	2714, 3000, 3048, 5363, 5487
emgek ur-	2981
iz ur-	871, 6467
mün ur-	690
yağısın ur-	2019, 2287, 2379, 5480
at ur-	A18, B27, B32, B67, 350, 824

topık ur-	661
yakşı ur-	3016
könilikle ur-	4028
törü ur-	219, 252, 893, 1456, 1458, 1461, 1570, 1770, 4140, 5741, 5743, 5744
ul ur-	921
elig ur-	251, 255, 437, 1805, 3147
mundag ur-	2308
başka elig ur-	3682
utru ur-	175, 6322
iz ur-	871, 6467
lakab ur-	A18, A19
kürsü ur-	771
közke ur-	6569
öndi ur-	1456, 1459, 2179
muyan ur-	6314
kaznak ur-	2178, 5290, 5294
sözke ur-	506, 1817
küler yüz ur-	717
ayada ur-	864
tamga ur-	2902
berge ur-	5281
köñül ög ur-	5424, 6304
köñül tüz ur-	5452
minnet ur-	857
otun tügün ur-	1084
örk ur-	722
yirke ur-	6383
başka ur-	3682
eñ ur-	992
evke yüz ur-	3282, 4881, 6197
nevbet tuğı ur-	86

urul-

vurulmak, kurulmak

at urul-

5106

urun-

vurunmak; takınmak, örtünmek, giyinmek

yüz urun-

135

yağ-	yaklaşmak
haşar yağ-	3686
yan-	dönmek, geri dönmek, geri tepmek; tehdit etmek
yaşık yan-	66, 3283, 3386, 5012
yap-	örtmek, kapamak
kapuğ yap-	719, 1563, 3232, 3341, 4560, 6152
yapıl-	örtünmek, kapanmak, gizlenmek; bk. yapul-
kapuğ yapıl-	1321, 4003, 4688
yara-	yaramak, uygun gelmek
bilip yara-	4775
yaraş-	anlaşmak, yaraşmak, uygun gelmek
bilip yaraş-	1709
yarlıka-	buyurmak, emretmek; affetmek, bağışlamak
birü yarlıka-	A27
yarı-	ışınmak, parlamak
közi yarı-	496, 604, 1589
yüzi yarı-	3738, 4001, 4605
küni yarı-	696, 1294, 1406, 1566, 1782, 2530, 2789, 4965, 5332, 5616
kün teg yarı-	415, 4872
yarut-	aydınlatmak, parlatmak
közüg yarut-	598, 1601, 2434, 3411, 4815, 5609, 5622, 5722, 6230, 6262
küni yarut-	860, 911, 1762, 2017, 2530, 5946, 6460

cihan yarut- 290

yasta- **yastık dayamak**

baş a yasta- 5953

yaşa- **yaşamak**

aş ayu yaşı- 1553

yaşna- **şimşek çakmak**

yaşın yaşna- 86

yat- **yatmak**

inç yat- 1109

oğ uğ yat- 4964, 5674

yavrit- **kötülemek, yıpratmak**

can yavrit- 1912

et öz yavrit- 990

yay- **yaymak**

könül yayma- 2744

yazıl- **açılmak, çözülmek**

çiçek yazıl- 70, 118, 829, 1808, 3212

tügün yazıl- 150, 4029, 5817, 5888, 6337

yenç- **koparmak, ısırarak, yere vurup ayağıyla ezmek**

boynı yenç- 1926, 2016, 2022, 2025, 2352, 2708, 2945, 3000, 3639, 4015

yet- **yetişmek, erişmek, kafi gelmek**

elig yet-	4389
yetil-	güdölmek
elig yetil-	1253, 2068, 3028, 3137, 5094, 5657
yetür-	yetirmek, yetiştirmek
bilig yetür-	302, 979, 1366, 1666, 1927, 2209, 2596, 2605, 2672, 2883, 3025, 4231, 5048, 5894, 5926
küçi yetür-	3192
namaz yetür-	4894, 4962, 6210
elig yetür-	675, 4413, 6330
yıgıl-	toplanmak
ağa yıgıl-	6107
ava yıgıl-	1806
yi-	yemek
baş yi-	164, 170, 966, 986, 2156, 2510, 2514, 2518, 2726, 4078, 4563, 4665
aş yi-	330, 370, 524, 632, 682, 1606, 1740, 1998, 2424, 2785, 2826, 2826, 2892, 2893, 2958, 3766, 4128, 4130, 4133, 4330, 4346, 4571, 4578, 4594, 4613, 4615, 4615, 4621, 4641, 4653, 4655, 4655, 4658, 4658, 4658, 4660, 4666, 4671, 5301, 5418, 5440, 5456, 5796, 5823, 6117, 6158, 6284, 6380, 6384
tilek arzu yi-	567, 1260, 1806, 2720, 3037, 3385, 3420, 4066, 4072, 5635, 5705, 5801, 5887, 6148, 6407
tiriglig yi-	1106, 1123, 3635, 4668, 4668, 4905, 5228, 5890, 6053, 6401, 6401
halal yi-	1312, 5348, 5349, 5350, 5796, 6459
ajunuğ yi-	225
devlet yi-	5759
dünya yi-	5759

etin yi-	1166, 6389
h��lva yi-	3612
il yi-	2033
inçlik yi-	2144
tat��anu yi-	4607

yi  - **yi      **

et yi��-	6481

yit- **yitmek, kaybolmak**

atı yit-	1676, 3375, 6425
usı yit-	4965

yitür- **kaybetmek, yitirmek**

könilik yolu/yol yitür-	1128, 3987, 4518, 6088

yitür- **yedirmek**

h��� yitür-	2403

yor- **tabir etmek, yormak; bk. y  r-**

t��� yor-	4368
a��ra yor-	797

yorı- **yürümek, varmak; bk. y  r-**

k��ni yorı-	455, 1079, 1566, 1583, 1714, 1749, 2864, 4094, 4145, 4252, 4853, 5309, 5510
atı yorı-	238, 2645, 3026, 3478
yol yorı-	591, 599, 837, 1473, 5171
a��na yorı-	4008
a��vınıp yorı-	1083
aza yorı-	5262
bağnu yorı-	4110
boşlağ yorı-	4061, 5275

buşa yorı-	6252, 6354
köksün yorı-	133
sançu yorı-	139

yorıt- **yürütmek**

söz yorit-	1124, 3849, 4340, 4844, 5073, 5985
işîñni yorit-	1355
tilig yorit-	149, 387, 530, 3428, 4011
imin yorit-	5546
қаза yorit-	3195, 5988

yör- **çözmek, yormak; bk. yor-**

tüş yör-	4373, 4374, 5998, 5999, 6000, 6003, 6004, 6019, 6021, 6030, 6042, 6051
ağra seçe yör-	6031
bağın yör-	3307

yu- **yıkamak**

arığsızni yu-	2108

yuluğla- **feda etmek**

can yuluğla-	1733, 2281, 2406, 2960, 2999, 3059, 3758, 6100, 6105
et öz yuluğla-	2960, 2977, 3059

yum- **yummak**

köz yum-	624, 625, 648, 2511, 3851, 4890, 5030, 5499, 5970, 6212, 6643

yüğ- **yüklemek, yüklenmek**

yük yüğ-	1785, 1874, 1875, 1876, 2797, 2910, 3198, 3305, 3328, 3347, 3427, 3436, 3468, 4204, 4264, 5090, 5115, 6602

yüğür- **yüklemek**

yük yüdü- 2910, 3427, 4528, 6098

yüğü- **koşmak, seyirtmek, yürümek**

bıyabanda yüğü- 6156, 6572

boşlağ yüğü- 1505, 4509

yüm- **göz yummak**

köz yüm- 663

le.ahbv.edu.tr